DNEVNIK
GROFA CIANA

DNEVNIK
GROFA CIANA

ZAGREB, 1948.

Za uspomenu na moj povratak mojoj Zlati

20/X 1948.

S talijanskog preveo:
JAKŠA BUŽANČIĆ

Izdavači:
VLADIMIR MAJER i ANDRIJA LUŠIČIĆ,
Zagreb, Perkovčeva 2.

Rotacioni tisak:
Hrvatska seljačka tiskara, Zagreb, Frankopanska ulica 12.

PREDGOVOR

Grof Galeazzo Ciano di Cortellazzo, zet Benita Mussolinija, ministar vanjskih poslova fašističke Italije, ostavio je u novijoj historiji Italije i Evrope svoj trag kao teški zločinac, čija odgovornost za drugi svjetski rat, i strahovite posljedice toga rata za čitavo čovječanstvo, nije manja od odgovornosti njegovih ortaka iz prve ekipe oko Mussolinija i Hitlera.

Razlikovao se od ostalih zločinaca svojega ranga po tome, što je s mnogo ambicije, i cinizma u isto vrijeme, sve ono što je činio, i što su činili drugi zločinci oko njega, pisao u dnevnik.

Rekonstrukciji nedavne prošlosti, studiju uzroka drugog svjetskog rata i metoda, kojima su fašizam i nacizam spremali i organizirali imperijalistički rat, svoja porobljivačka osvajanja, svoju gorostasnu pljačku i milijunske pokolje u velikom dijelu svijeta — mnogo doprinosi Cianov dnevnik. Sve ono, što se je u svijetu zbivalo od početka 1939. do sredine 1943. odražava se u tim Cianovim zapisima. Sva ta zbivanja interpretirana su, razumljivo fašistički, sa stanovišta jednog uvjerenog i fanatičnog fašiste i zapisana onako, kako je na njih gledao intimno bez skrupula i obzira na odjek u javnosti, jedan autoritativan veliki akter u velikom kriminalu. Ciano je pisao onako kako je sam mislio i osjećao u svojoj zločinačkoj duši, onako kako su takva dva zločinca mogla međusobno razgovarati između četiri zida. Zato je u Cianovim zapisima, krvava i strašna istina o fašizmu. Osnovna je karakteristika Cianova dnevnika upravo u tome, što je u njemu sve na liniji jednog specijalnog nemorala, jedne specijalne »logike«, koje su veliki zločinci sebi izgradili i u okviru kojih su oni razvijali svoju monstruoznu djelatnost. U općoj liniji i u detaljima Cianova dnevnika to se može lako konstatirati. Upravo zato je Cianov dnevnik od važnosti u raskrinkavanju fašizma i svih njegovih manifestacija. Zato Cianov dnevnik u izvjesnoj mjeri služi za upoznavanje zločinačkih figura

jednog Mussolinija, Hitlera, te čitavog niza tipova koji su fašizmu bili na čelu.

Težište Cianova dnevnika je od prve do posljednje stranice na razbojničkim planovima. Suština planova fašističkog imperijalizma došla je tu na vidjelo u čitavoj brutalnosti. Pun je Cianov dnevnik dokaza, onih izričito ispisanih opservacija samog Ciana, da talijanski narod nije želio rata, da su mu strani osvajalački zanosi, da nema veze s imperijalističkim planovima. I Ciano i Mussolini često su bješnjeli na široke narodne mase, koje ne reagiraju onako kako oni žele, Ciano zapisuje i Mussolinijeve i svoje misli u znaku oštrih i vulgarnih grdnji na adresu narodnih masa. Oni su u isto vrijeme, dok se tako odnose prema narodnim masama Italije, puni obazrivosti prema kapitalističkoj klasi, prema buržoaziji, kojoj stavljaju u izgled još veća bogaćenja na budućim teritorijima imperija. Ciano je zabrinut i »za najmanje smanjivanje životnog standarda buržoazije« u toku rata, a s ironijom i cinički i on i Mussolini govore o radnicima i širokim masama, koje stradaju i pate samo zato, da bi se njima tuđi imperijalistički planovi mogli ostvariti. Cianov je dnevnik pun dokaza, da su rat i imperijalistička ekspanzija izraz samo i isključivo težnji kapitalističke klase.

Ciano je bio i sam eksponent velikog talijanskog kapitala u fašističkoj vladi. On nije sam od takvih u Mussolinijevoj vladi, ali njegovo je prisustvo najtipičnije i najvažnije. Za razliku od mnogih drugih fašističkih hijerarha, koji su se tek svojim režimom obogatili (što je slučaj i sa samim Mussolinijem) iskorišćujući koncesije, koje im je dao veliki kapital u znak nagrade za usluge, Ciano je autentični kapitalista. Galeazzo Ciano sin je Constanza Ciana, koji je prije njega bio također ministar uz Mussolinija, a kasnije predsjednik fašističkog korporativnog »parlamenta«. Po svojoj smrti Constanzo je ostavio svome sinu Galeazzu bajoslovna bogatstva. Familija Ciano je bila jedan od najvećih brodovlasnika Italije. Ciano je bio angažiran u arsenalima. On je posjedovao bezgranične latifundije u dolini Pada i smatran je jednim od najvećih zemljoposjednika Italije. On je bio vlasnik listova, palača, vila i dvoraca. On je, dakle, bio izraziti reprezentant talijanske financijske oligarhije. Krivo je mišljenje da je Ciano uspio zato, jer mu je žena bila Mussolinijeva kći Edda. Prije bi se moglo reći obrnuto, to jest da je Mussolini bio ponosan voljom i planovima stotine talijanskih velekapitalista, čiji je Ciano bio jedan od eksponenata u fašističkom režimu. Bilo bi pretjerano reći, da je u tu svrhu dao svoju kćerku Cianu za ženu, ali Ciano je imao pred Mussolinijem veći autoritet nego što bi mogao imati samo po svojoj sposobnosti ili samo po tome što mu je zet, a to samo zato, jer je bio predstavnik krupnog kapitala, što mu je davalo čitav autoritet. Lako je zapaziti u Cianovom

dnevniku, da je u svom političkom i diplomatskom djelovanju nastupao autoritativno i samostalno u velikoj mjeri. On je doista bio pored Musolinija najveći faktor u fašističkom režimu, on je rješavao najkrupnija stranačka pitanja, on je bio instancija i za vojnička pitanja. Bio je doduše »očaran Mussolinijevom ličnošću«, ali njegov je odnos bio ipak bitno drugačiji od odnosa hijerarha one kategorije iz ničega dignutih skorojevića. U diplomatskoj praksi Ciana osobito se osjeća kapitalistička pozadina i cilj. Njegova karijera upravo je primjer bitne crte fašističke diktature, kako se financijska oligarhija i monopolistički vrhovi uopće neposredno sraštavaju s državnim vrhovima.

Konkretno, u Cianovom dnevniku upoznajemo brojne detalje i momente iz faze pripremanja drugog svjetskog rata, ne samo sa specifično talijanskog sektora, nego i sa njemačkog. Otkrivaju se zavjese sa svih onih dijaboličkih makinacija, koje su prethodile drugom svjetskom ratu, objašnjavaju se porijekla pojedinih planova, pojedine razvojne faze, razotkrivaju se i interni sporovi i sukobi interesa između fašizma Italije i njemačkog nacizma. Dolazimo tako do daljnjih podataka u demaskiranju imperijalizma.

Opaža se naime, u Cianovom dnevniku jedna izrazita antigermanska nota. Ona nije antinacistička, jer fašista ne može biti antinacista. Ona je samo rezultat izvjesne neizrečene bespomoćnosti i podređenosti, u kojoj se je talijanski fašizam nalazio u odnosu prema njemačkom. Iako je postojala u načelu solidarnost, koja se je izražavala u osovini »Rim—Berlin«, nacizam je u talijanskom fašizmu gledao ipak slabijeg ortaka, kojem se diktira, koji se iskorištava dok je potrebno, a koji je i sam osuđen da bude na koncu progutan. Zato, jer to nije na vrijeme shvatio, fašista Ciano je na koncu i poginuo Hitlerovom odlukom. Razvijeni kapitalizam, jača njemačka monopolistička oligarhija, koju je predstavljao Hitler, dirigirala je, i fašistička je Italija bila stalno u podređenom položaju. Talijanska kapitalistička klasa, ma koliko je na svom užem sektoru bila samosvijesna do prepotencije, u širim je relacijama bila u stanju onoga što se naziva »siromašni rođak«. Talijanski je imperijalizam, a to se osjeća u Cianovom dnevniku, bio u odnosu prema njemačkom vazalan. To, međutim, nije umanjivalo njegovu brutalnu bezobzirnost, zločinačku prodornost i inicijativnost na svom užem sektoru, u svom »životnom prostoru«. U svojoj domeni, prema Jugoslaviji na primjer, i prema Balkanu općenito, osobito od časa, kad je nacistička Njemačka tu Italiji dala »slobodne ruke«, to se manifestiralo u punoj mjeri. Na tom sektoru talijanski fašizam stvara svoje agenture, podržava diktature fašističkog tipa, prodire u zemlje, stvara s njima paktove, s namjerom, da ih u konačnoj liniji sasvim zarobi i — likvidira. Onako kako se u širem planu ponaša Njemačka.

Upravo zato da podvučemo razbojnički talijanski imperijalizam u odnosu prema Balkanu općenito, a prema Jugoslaviji posebno, pristupili smo prijevodu i izdavanju Cianova dnevnika. U njemu ima naime vrlo mnogo mjesta, koja su od važnosti u objašnjavanju onoga što se s našom zemljom događalo, kako su je prodavali i pljačkali u toku nekoliko godina pred rat i dalje za vrijeme rata, a u čemu je zapravo Galeazzo Ciano imao vrlo važnu, gotovo najvažniju ulogu.

Balkan je vjekovni teren onog imperijalizma, kojemu je ishodište Rim. U doba rimskog imperija Balkan je teren eksploatacije (osobito svojim rudnim bogatstvom), a i važna strateška pozicija za daljnja cezarska osvajanja. Kasnije su pape i imperatori tobože duhovno penetrirali i spašavali duše na Balkanu, a pozadina je pokrštavanja i svega onoga oko toga opet bila političko-ekonomska dominacija ili za račun papa samih ili za račun njihovih najbližih ortaka, svjetskih vladara. U novijoj historiji, oko prvog svjetskog rata buržoaski šovinizam i ekspanzija, nakon libijskog rata i stvaranja prvog mostobrana u Africi, okreće se i na Balkan. Italija ulazi u prvi svjetski rat udružena s francuskim i britanskim imperijalizmom, te imperijalističkim Londonskim paktom od 1915. godine dobiva veliki dio Balkana kao koncesiju, a po završetku rata, sramnim Rapallskim ugovorom, i ostvaruje veliki dio tih koncesija. Ali Italiji to nije dosta. Buržoaska klasa, koja je stvorila nacionalizam d'annunzijevskih egzaltacija rađa upravo zato fašizam i postavlja veliki plan ekspanzije, u kojem je Balkan, pored Afrike, najvažniji. Mussolini i Ciano taj plan izvode. Ciano je osobito zagrijan u stvari Balkana. Kako se iz njegovog dnevnika vidi, on tu nije samo izvršitelj Mussolinijevih direktiva, nego nastupa osobito inicijativno, s velikom slobodom akcije i punom ličnom odgovornošću. Njega veže na balkanski rat i neki »sentiment«. Njegov je otac sa d'Annunzijem u prvom svjetskom ratu poduzimao akcije u dalmatinskim vodama i uz obale Hrvatskog Primorja kao pomorski oficir. Naslov grofa, kojim se familija Ciano kiti, vezan je za naš Jadran (di Cortelazzo), a nakon osvajanja Hrvatske godine 1941. Mussolini je Cianu uz grofovski naslov dao i jedan značajan dodatak: »e di Buccari« (Bakar!).

U svojem dnevniku Ciano iznosi na mnogim mjestima metode, kojima se je služio da postigne ciljeve imperijalističkog plana na Balkanu. Novija historija talijanskog imperijalizma prema Balkanu, a specijalno prema Jugoslaviji dobiva golu sliku upravo u Cianovom dnevniku. Bez tih Cianovih tekstova ona je nepotpuna, ti je tekstovi temeljito dokumentiraju. Kriminalna strana te historije razotkrivena je tu u velikoj mjeri. Metode kojima se Ciano služi kao ministar vanjskih poslova u odnosu prema Jugoslaviji od 1937. do 1941. i dalje ne mogu se uklopiti u okvir dotadanje diplomatske prakse, pa ni najgore. To nije više ni tipična intriga stare diplomacije. To je čisto razbojstvo. Tu je rečeno sve o zločinačkoj premeditaciji, o višegodišnjem minucioznom spremanju, da se Jugoslavija razbije i naši narodi unište. Ciano nam vrlo precizno iznosi sve faze tog plana i sve korake učinjene da se zločinački cilj postigne. A Ciano je lično nosilac te inicijative i te akcije. Ciano u svom dnevniku iznosi i o akciji Hitlerove Njemačke, o njezinoj partiji zločinstva prema Jugoslaviji, također bogatu dokumentaciju.

Točno je i ono što nam Ciano otkriva o ulozi Velike Britanije i Francuske u razbijanju Jugoslavije. Krivnja »zapadnih demokracija« očigledna je, ona je uostalom, u stilu sa čitavim onim stavom tih zemalja u periodu pred drugim svjetskim ratom, s onom sramnom ulogom i sa učesništvom u podupiranju nacifašističkog imperijalizma. Ciano baca svijetlo na münchensku i postmünchensku politiku Engleske i Francuske, ukazuje na te saučesnike i krivce za slom Čehoslovačke i tragediju Poljske, ali nas interesuje u prvom redu ono što Ciano iznosi o onom udjelu tadašnjih režima u Londonu i Parizu, koji ih dovodi do toga, da upravo aktivno pomažu agresivnu politiku Italije prema Balkanu, prema Albaniji najprije, a prema Jugoslaviji kasnije.

Sigurnost, kojom su Mussolini i Ciano nastupali prema Jugoslaviji u tim sudbonosnim godinama bila je, doista potkrijepljena u najvećoj mjeri njihovim znanjem, da sa strane Velike Britanije i Francuske ne će imati nikakvih smetnji. U Cianovom dnevniku na nekoliko mjesta to se jasno vidi. Ciano ide tako daleko, da računa čak i na aktivnu pomoć Velike Britanije i Francuske u razbijanju Jugoslavije, a ta je nada bila zasnovana na špekulaciji zapadnih demokracija, da bi one rađe vidjele na Balkanu slabiju Italiju nego li Njemačku. Način na koji su Englezi primili osvajanje Albanije vrlo je karakterističan i on je davao hrabrosti Italiji za udar po Jugoslaviji. Iz Cianovog dnevnika vidi se, da su u Londonu i Parizu mnogo prije rata protiv Jugoslavije bili upoznati s planovima, a ni traga njihove intervencije protiv toga u Cianovom dnevniku nema!

Ali to nije sve što iz Cianovog dnevnika saznajemo u vezi sa razbijanjem Jugoslavije i talijanskim imperijalizmom na Balkanu. S našeg stanovništva, kao zločin mnogo je teže i sramnije ono što Ciano otkriva na terenu unutarnje, nedavne političke prošlosti monarhističke Jugoslavije. Kao u nekom mučnom košmarskom filmu na Cianovim stranicama pred našim očima odvija se historija stare Jugoslavije od početka 1939. dalje do katastrofe, u jezovitoj monstruoznosti, s nizom zločinačkih tipova, koji su tada bili nosioci jugoslavenske službene politike, šefovi i ministri ondašnjih jugoslavenskih režima ili predstavnici buržoaske opozicije. I zločinačka kuća Karađorđevića tu je fiksirana u svojoj odvratnosti i niskosti,

čvrsto žigosana izdajstvom. Nikakva opravdanja, nikakvih olakotnih okolnosti nema za tipove, koje Ciano citira u svom dnevniku. U historiji našeg naroda nije bilo sramnijih i mračnijih figura od tih. Bilo je i u staroj historiji našeg naroda slučajeva, da su narodni izdajnici ostavili svoje tragove u stranim arhivama, u blagajničkim knjigama špijunskih centara, u »strogo povjerljivim referatima«, ali najsramniji su takav trag ostavili ipak oni narodni izrodi, koji se spominju u Cianovom dnevniku. Oni koje Ciano bilježi nadmašili su doista sve svoje sramne prethodnike. Grobari Jugoslavije nisu bili samo Mussolini, Hitler, Ciano i ostali šefovi nacifašizma, grobari su Jugoslavije s njima zajedno Stojadinović, Pavle Karađorđević, Dragiša Cvetković, Cincar Marković, Hristić, Gavrilović, a grobar nad grobarima je — Vlatko Maček.

Vrlo je značajno, da su svi ovi, koje Ciano spominje u svom dnevniku, a pripadaju prvoj ekipi »državnika« predratne Jugoslavije, danas u službi anglo-američkog imperijalizma. Pavle Karađorđević, na pr., je »velika rezerva« Anglo-Amerikanaca. Njegova je izdajnička uloga već u mnogim dokumentima nedvojbeno dokazana. Pa ipak je plastičnosti te izdajničke i zločinačke figure Cianov dnevnik još mnogošta pridonio.

Na više mjesta Ciano spominje Pavla Karađorđevića, ali ni na jednom mjestu ne vidimo trunka nezadovoljstva fašističkih bandita s Pavlom. Nikada on nije ni jednom riječju protestirao, nikad nije pokazao da se ne slaže s onim što želi Rim ili Berlin. On čini sve što Rim i Berlin od njega traže, a kad učini slučajno nešto što je fašističkim šefovima i malo krivo, on se ispričava (vidi slučaj skidanja Stojadinovića!). Pavle je marioneta u rukama fašističkih dirigenata, on im služi kad treba likvidirati Albaniju, on smjerno odobrava svaki njihov plan, on odlazi na poklonstva u Rim i Berlin, gdje prima instrukcije, koje izvršava. On stvara vlade, koje su sastavljene od ljudi, koji će se povijati prema politici »osovine« i koji će povesti Jugoslaviju u »trojni pakt«. Solidarišući se s fašističkim centralama u Rimu i Berlinu, Pavle je inicijator protunarodnog terora, koncentracionih logora i persekucija progresivnih elemenata kod nas. U tom degeneriranom liku s hohštaplerskim dekadentnim snobističkim alirama nekog vajnog estete i ljubitelja umjetnosti, dominirala je jedna sklonost i jedna lična crta: bio je prvenstveno zločinački izdajnik svoje zemlje, nemilosrdni mrzitelj svojega naroda, okrutni despot bez krune, s ambicijom da se i nje dombogne, u vazalskom odnosu prema jednom führeru ili duceu.

I Stojadinović Milan je danas pod zaštitom Anglo-Amerikanaca i s njime danas oni računaju. I do Cianova dnevnika naši su narodi s gađenjem i kletvama spominjali to ime i sjećali se »masivne« figure i lombrozovske glave izrazito razbojničkih karakteristika.

Stojadinović je neizmjerna zla nanio našim narodima, ma da je kratko vrijeme bio predsjednik vlade. Bio je direktni predstavnik stranog kapitala u našoj zemlji, bankar, burzijanac, veleindustrijalac, veleposjednik, vešpekulant i krvopija narodni, čovjek, koji je posjedovao neodoljivu strast zgrtanja bez skrupula, pod svaku cijenu. Što je bio Stojadinović i zašto su ga berlinski i rimski fašisti podržavali, vidi se iz Cianova dnevnika. Njegovo je djelo takozvani »Beogradski sporazum«, potpisan od njega i od Ciana u ožujku 1937. godine. To je bio uvod u potpuno podjarmljivanje Jugoslavije za interese fašizma. Tim se ugovorom Stojadinović još jednom svečano i pismeno odrekao, u ime Jugoslavije, našeg prava na Julijsku Krajinu i prepustio je tamošnjih 600.000 Hrvata i Slovenaca talijanskom fašizmu na konačno istrebljivanje. Rapallski ugovor dobio je time još jednu »sankciju« na veliko zadovoljstvo fašističkog Rima. A u isto vrijeme Stojadinović je već tada, 1937., počeo da pomaže Italiji u porobljavanju albanskog naroda, on pomaže likvidaciju albanske nezavisnosti i likvidaciju albanskog naroda. Time Stojadinović otvara Italiji put na Balkan, on je aktivni saučesnik u stvaranju onog imperijalističkog mostobrana, koji u Rimu stvaraju s predumišljanjem, da kasnije s juga Balkana stegnu kliješta u koja će stisnuti Jugoslaviju, a isto tako odatle oni imaju da nastave prodor prema Crnom moru preko Bugarske, a preko Grčke prema Egejskom moru. Stojadinović je inicijator porobljavanja čitavog Balkana i likvidacije nezavisnosti svih balkanskih naroda. Cianov je dnevnik pun dokaza o nakaznoj moralnoj figuri tog izroda i zločinca.

Kad je početkom 1939. Njemačka užurbano spremala rat, Italija je htjela sa svoje strane preći u akciju i ugrabiti svoj takozvani životni prostor. Ciano piše 6. siječnja 1939. o jednom razgovoru s Mussolinijem o njemačkom spremanju i oni se dogovaraju:

»U sporazumu s Beogradom likvidirati Albaniju, na svaki način istodobno odobriti srpski napad na Solun«.

Očito je, da je u početku Stojadinović postavljao uslov: Solun za Albaniju! Kasnije se ta stvar sa koncesijom Soluna Jugoslaviji ispušta, Stojadinović odobrava talijanski upad u Albaniju, s time da se Jugoslaviji dade malen dio Albanije. Vidi se iz Cianova dnevnika koliko šefovi fašističke bande cijene tako odanog slugu. Ciano piše 17. siječnja 1939.:

»Nema dvojbe o Stojadinovićevim namjerama u pogledu osovine. Puna i otvorena solidarnost«.

Ciano u nekim momentima sa mnogo razumijevanja ispričava Stojadinovića objektivnim poteškoćama, ne može li on izvršiti sve ono što bi želio kao vjeran sluga fašizma:

»Lično bi on išao i dalje. Pitanje je samo, da li mu sadašnji unutrašnji položaj dozvoljava, da se ovako odluči...«

To je eto bio Stojadinović. Za portret tog zlikovca značajno je ono mjesto u Cianovom dnevniku, gdje je riječ o Cianovom boravku u Beogradu u siječnju 1939. Tada je perfektuirana stvar Albanije.

»Govorio je (Stojadinović) o diobi Albanije kao najboljem rješenju«, — kaže Ciano.

Vrlo je značajno i ono mjesto u Cianovom dnevniku, kad on opisuje lov na Belju, a stižu vijesti iz Španije, gdje se vodi ogorčen građanski rat. Ciano piše:

»Dobre novosti iz Španije, Stojadinović ih dočekuje poklikom: Korzika, Tunis, Nica!«

To je savršena, jezgrovita karakterizacija ovog razbojničkog ortakluka. Stojadinović se dodvorava šefovima fašističke bande, on ih podjaruje na daljnja osvajanja, on želi, da oni osvoje ne samo Albaniju i Španiju, nego da uzmu i Tunis, Korziku i Nicu, i nije ga nimalo briga, što to sa sobom povlači i — Dalmaciju i još mnogošta drugo. On je nabijen fašističkim duhom. Ako se k tome uzme u obzir, da je taj burzijanski špekulant velikog stila otvorio vrata Jugoslavije širom ne samo gramzljivom njemačkom nego i talijanskom kapitalu, u kojem je i sam Ciano imao lično udjela; da je bio počeo nuditi masne koncesije raznim talijanskim eksploatatorima, tada je još razumljivije, da su Ciano i Mussolini bili neugodno zatečeni, kad je Stojadinović pao. Bila je to posljedica jednog obračuna s Pavlom, pri čemu se je Pavle rukovodio sasvim ličnim interesima, jer je Stojadinović bio počeo da ga u svojim milijunskim poslovima suviše ignorira. Ciano bilježi povodom pada Stojadinovića:

»Na svaki način ova nas stvar smeta«.

Ali žalba za Stojadinovićem prestaje uskoro, kad im Pavle obećaje, da će i bez njega nastaviti njegovom linijom solidarnosti s osovinom, da će Cvetković biti u tom pogledu nastavljač Stojadinovića. Ciano bilježi:

»Svakako su uvjeravanja (Pavlova) o prijateljskoj politici takva, da ih moramo zapaziti«.

Ciano i Mussolini se smiruju, osobito kad im i Ribbentrop javlja, da je uvjeren —

»da će novi ministar vanjskih poslova Jugoslavije biti vjeran politici osovine«.

Taj novi ministar vanjskih poslova Jugoslavije bio je Aleksandar Cincar Marković.

Da će novi kabinet s Cvetkovićem, u kojem je taj Cincar Marković, nastaviti izrazito fašističku politiku, vidi se i po tome, što u Rimu ostaje poslanikom i dalje Stojadinovićeva kreatura Hristić. To podlo, ljigavo stvorenje u diplomatskom žaketu, reljefno je skicirano u Cianovom dnevniku. Bio je to lakaj najtipičnije vrsti. Cianov dnevnik pokazuje, kako je bijedna i odvratna bila diplomacija stare Jugoslavije, kako se velikim narodnim parama plaćalo tipove, koji su se natjecali u pokornosti fašističkim šefovima u Rimu i Berlinu, bijedno, bestidno. Taj je Hristić svojim »radom« teško kriv za sudbinu Jugoslavije, on je svoju zemlju potkopavao, on je bio također karika u fašističkom planu porobljavanja Jugoslavije i čitavog Balkana. A kakav je tek bio Cincar Marković!

Kad je Cincar Marković u travnju 1939. došao na poklonjenje Cianu u Veneciju, Ciano piše u svom dnevniku:

»Marković je na mene učinio dobar utisak. On je ljubezan, umjeren i čedan čovjek. On ima osebine diplomate od zanata. Dolazak u Veneciju bio je za njega velik događaj. On prvi puta putuje u inozemstvo kao ministar. Odobravanje, zastave, glazba, čarobna Venecija puna sunca i proljeća, učinili su na njega dubok utisak«.

Ciano je ovdje psiholog i cinik. On superiorno promatra tog »čednog i umjerenog« balkanskog diplomatu, koji se ljubezno smješka i odobrava sve što mu se predloži i naredi. Odlično će služiti! Tako je i bilo. Cincar nastavlja u pitanju Albanije tamo gdje je Stojadinović stao, ali s tom razlikom, da odstupa i od diobe Albanije, sada o tome više nema govora (on je »čedan i umjeren«!), Italija će sama dobiti čitavu Albaniju. Ciano piše:

»Prima se gotov čin. Razumiju se razlozi odašiljanja naših trupa«.

Sutradan je Ciano u Veneciji dao Cincaru »politička uputstva za Jugoslaviju«, opet superiorno, šefovski, a Cincar prima »čedno, umjeren« ... Ciano traži, da se Jugoslavija otarasi Društva naroda, da se približi fašističkim satelitima Mađarskoj i Rumunjskoj i t. d. Sve Cincar prima bez diskusije, pa Ciano zadovoljno piše:

»Posjeta je dala općenito izvrsne rezultate ... Marković se je svidio bolje nego Stojadinović, možda zato, jer je čedniji i prosječniji od njega«.

I Mussolini je »vrlo zadovoljan«. I Pavle je sretan, jer on odmah nakon povratka Cincara u Beograd, najavljuje svoju poklonstvenu posjetu Rimu, gdje i sam prima nove za naše narode ponizujuće obaveze.

Takva je eto bila izdajnička uloga Stojadinovića i Cvetkovićeva režima. U Cianovom dnevniku upravo dobivamo sliku ne samo Stojadinovićeva režima, nego i onoga što je slijedilo, najprije pod samim Cvetkovićem, a kasnije pod Cvetković—Mačekovom spregom, takozvanom »sporazumaškom vladom«. Što je bio taj »sporazum«, s koliko su računa tvorci tog »sporazuma« i s kakvim ciljevima stvarali to stanje, vidi se također iz nekih detalja Cianova dnevnika.

Jasno je da je to bila jedna od mnogih laži, kojom se je buržoazija na srpskoj i na hrvatskoj strani služila u zavaravanju i podjarmljivanju naroda, sve to opet s namjerom, da se što savršenije služi berlinskom i rimskom fašizmu.

Najgrdnija figura zločinca u čitavom Cianovom dnevniku je svakako Vlatko Maček.

Cianov dnevnik raskrinkava u Mačeku velikog zločinca, tipa najnižih moralnih kvaliteta, prevaranata i hohštaplera, koji je u sudbonosnim danima historije hrvatskog naroda jedinstveno, k r a m a r s k i, z a o d r e đ e n u s v o t u n o v a c a p r o d a v a o z e m l j u i n a r o d n a j v e ć e m n e p r i j a t e l j u t o g a n a r o d a.

Pavelić je samo naknadno smišljena, ali vrlo prozirna supstitucija za Mačeka, koji je duhovni i stvarni inicijator, glavni i direktni nosilac ustaškog i okupatorskog djelovanja. Čitav sadržaj ustaškog orgijanja, sve ono, što je formalno obilježeno Pavelićem i ustaštvom, ocrtava se već od prvih dana 1939. godine, dakle pune dvije godine prije Pavelića, u Mačekovoj inicijativi i njegovoj ponudi Italiji da okupira Hrvatsku. Ništa nije Pavelić izmislio, na sve ima autorsko pravo Maček: i na talijansku okupacionu vojsku u Hrvatskoj i na talijanskog kralja u Zagrebu, na onu notu divlje antisrpske mržnje, koja kao da se već u tim prvim mjesecima godine 1939. u onim Mačekovim pregovorima s Cianom, puši krvlju ispod koljačkog noža.

E t o i z a t o, d a s e d o k u m e n t i m a, k o j e n a m p r u ž a C i a n o, o n a j C i a n o k o j i j e M a č e k u b r o j i o z l a t n i k e z a k o ž u h r v a t s k o g n a r o d a, r a s k r i n k a taj veliki zločinac, Vlatko Maček, nije na odmet prevesti i izdati ovaj dnevnik. Neka se i kroz prizmu dnevnika fašiste Ciana vidi tko je Maček, što je on u stanju učiniti, u svojoj nezajažljivoj pokvarenosti buržuja, u svojoj gramzljivosti za zlatom iz bogatih kasa imperijalista i neprijatelja našeg naroda i slobode uopće.

U ovom slučaju Cianov dnevnik nema vrijednosti samo kao snažna retrospekcija, samo kao ilustracija jedne sramne prošlosti, kao pečat na već završenu zločinačku rabotu Vlatka Mačeka. Taj je zločinac ne samo još živ nego i »politički aktivan«, on je bijedna figura u novim imperijalističkim planovima. Utoliko je i vrijednost Cianova svjedočanstva življa, aktuelnija i važnija. Ciano ne baca, dakle, svijetlo samo na tog najvećeg izdajnika, nego on, fašista Ciano i žigoše na svoj način, snažno, i one, koji se danas izlažu kao protektori tog zločinca, kao njegovi novi naredbodavci. Truman i njegovi prihvatili su u svoju službu već velik broj evropskih fašističkih zločinaca, oni doista u tom pravcu nemaju skrupula, a to su u najvećoj mjeri dokazali upravo time, što su angažirali u svoju službu i Vlatka Mačeka, plaćenika fašističkog Rima, već temeljito korumpiranog prodavača hrvatske zemlje i hrvatskog naroda. Kao da su upravo njegove niske moralne kvalitete, kao da je njegovo iskustvo u »poslovima« ove vrsti služilo kao mjerodavna kvalifikacija kod Trumana i Wall Streeta, te je upravo to preporučilo Mačeka njegovim novim, sadašnjim poslodavcima.

(Značajno je, da se s njime u najužem društvu, u onom »seljačkom komitetu«, koji plaća Wall Street, nalazi kao neki vajni »predstavnik srpskih zemljoradnika« upravo Milan Gavrilović. Nije to Mačekov kolega samo iz sporazumaške vlade, nego se zajedno nalaze kao narodni izdajnici i u Cianovom dnevniku. Dne 20. veljače 1939. Ciano bilježi poruke, koje mu Gavrilović šalje preko Hristića »d a ć e o s t v a r i t i (on, G a v r i l o v i ć) j o š u ž u v e z u s n a m a, a k o b i d o š a o n a v l a d u«. Znači još užu, nego što je bila ona sa Stojadinovićem! Taj lažni demokrata i zemljoradnički »leader«, a stvarno istinski fašista koji se nudio, kao i Maček na prodaju fašističkom Rimu, danas sjedi u Washingtonu kao »predstavnik« srpskog seljaštva, u službi Trumana...)

U imperijalistički plan fašističkog Rima ubacio se Maček naglavce, prema Cianovom dnevniku, 9. ožujka 1939. Bilo je to dvije godine prije nacističke okupacije Jugoslavije — to treba osobito naglasiti, da bi se dobro uočila premeditiranost, hladnokrvnost, kojom taj zločinac izdaje svoju zemlju i prodaje svoj narod. Nije to bio očajnički gest izbezumljenog senilnog političara, koji je izgubio orijentaciju pred navalom fašističke horde pa prihvaća neko nametnuto rješenje, da se tobože »spasi što se spasiti dade«. Istina je, postoji već nacifašistički plan o porobljavanju Jugoslavije, ali još vladaju između Beograda, Berlina i Rima takozvani »normalni« odnosi, priređuju se parade i izmjenjuju posjeti. Osovina smatra, da još nije zrela situacija za rat protiv Jugoslavije. Ali Maček je upravo svojom inicijativom onaj, koji u Rimu urgira likvidaciju Jugoslavije, njemu se žuri više nego li samim šefovima fašizma. Još je na snazi »Beogradski sporazum« između Italije i Jugoslavije od ožujka 1937., kojim se je Italija obavezala formalno, da ne će podupirati separatistički pokret (ona se doduše toga ne drži), a Maček nudi Rimu »revoluciju« u Hrvatskoj. Maček je u ono (najpraktičnije vrijeme) ohrabrio fašističke agresore, on im je pružio perspektivu lake i brze likvidacije Jugoslavije, on je svojim ponudama srozao otpornu snagu Jugoslavije protiv imperijalističkog plana na minimum. Bez Mačeka, samo sa Pavelićem i njegovim ustašama u emigraciji, Ciano i Mussolini više bi imali da razmišljaju prije nego što bi pristupili likvidaciji Jugoslavije. Zato su oni do te Mačekove ponude kombinirali pretežno i u prvom redu s beograd-

skim fašistima, da »političkim« putem likvidiraju nezavisnost Jugoslavije.

9. ožujka 1939. piše Ciano u svom dnevniku o posjetu »markiza Bombellesa«, »jednog Hrvata«, kojega je upoznao kod Pavla Karađorđevića u lovu kao »prinčevog prijatelja i velikog lovca«. Taj Bombelles došao je, dakle, Cianu kao »Mačekov tajni agent«. On govori u ime Mačeka i javlja Cianu da nema govora o sporazumu između Hrvata i Srba, jer »provalija je toliko duboko, da je svaka pomisao pomirenja isključena«. »Ako bi jednog dana Hrvati mobilizacijom dobili oružje u ruke, puške bi same odapele protiv Srba«. Zar ovo nije moralo zanimljivo djelovati na Ciana? Ne samo da se »Hrvati« ne će boriti protiv agresora izvana, nego će agresoru pomoći, ako bi se Srbi digli u obranu zemlje, Maček će ubijati Srbe. Bombelles je izjavio u ime Mačeka Cianu:

»Cilj je Hrvata nezavisna država sa jednim talijanskim princem na čelu, ali još bolje personalna unija s talijanskim kraljem«.

U svom izdajstvu Maček od prvog kontakta s Cianom ide bez sustezanja do — personalne unije, do toga da Hrvatska bude »nezavisna« pod talijanskim kraljem! Mačeku se toliko žuri da razbije Jugoslaviju i proda Hrvatsku, da ne postavlja neki minimalni program, nego odmah izbacuje sve svoje karte i ni zašto, ni za kakav avans, nudi čitavu svoju domovinu u kolonijalni odnos fašističkom imperijalizmu. On ne pregovara, on daje više nego što se čak i traži. I sam je Ciano bio iznenađen Mačekovom ponudom, on dolazi na misao, da je taj Bombelles neki provokator, toliko je ponuda nevjerojatna. Ciano piše: »Iz razloga postupam oprezno«. On se pred Bombellesom na prvom sastanku pretvara i govori o tobožnjoj svojoj lojalnosti prema Beogradu, ali ne prekida s njime vezu, stvar ga ipak interesira. Nije prošlo nego 11 dana od Bombellesovog posjeta, a nestrpljivi Maček šalje Cianu drugog agenta, ing. Carneluttija, koji u neznatno izmijenjenoj formi podnosi Cianu isti prijedlog Mačekov, isto tako — Hrvatsku na tanjuru! Ciano ne sumnja više u provokaciju, on se uvjerava, da je taj Maček doista spreman izvesti taj zamašan plan.

Ali između Bombellesove i Carneluttijeve posjete, Mussolini i Ciano, kako se vidi iz Cianova dnevnika, potaknuti ne samo događajima sa Čehoslovačkom, nego i pod sugestijom Mačekove inicijative, nastoje s Berlinom riješiti u principu pitanje Jugoslavije općenito i Hrvatske napose; urgira se precizna razdioba »životnog prostora« i garancija Italiji, da je njezino pravo na Hrvatsku prvenstveno. Njemačka zbilja daje Italiji slobodne ruke u Hrvatskoj. Ciano nakon toga posjećuje i papu, koji je, kako se očito vidi iz

dnevnika, već 1939. bio informiran o likvidaciji Jugoslavije i o Ciano-Mačekovom planu u Hrvatskoj. Ciano bilježi 18. ožujka 1939.:

»On (papa) pokazuje veliko zadovoljstvo, kad mu kažem, da je Duce već poduzeo svrsishodne mjere, da bi zaustavio njemačko širenje u prostorima, koji su za nas najosjetljiviji«.

Nakon toga piše Ciano: »Vjerujem, da bi stvari s ovim papom mogle dobro da idu«. Kako se pokazalo kasnije, one su doista »dobro išle«, specijalno u pitanju Hrvatske... I kad je tako sve bilo više ili manje »uređeno« s Hitlerom i papom, Ciano prima 20. ožujka 1939. Carneluttija, koji izvještava, da Maček pregovara s Beogradom za autonomiju Hrvatske, ali ako ne uspije, tada predlaže slijedeće:

»Ustanak i molba za talijansku oružanu pomoć, stvaranje hrvatske republike, koja bi bila vezana jednim ugovorom s Italijom, sličnim onom, kako ga imamo s Albanijom, carinska i devizna unija; druga faza: personalna unija s Italijom«.

Po direktivi Mussolinija, Ciano daje preko Carneluttija Mačeku ove instrukcije:

»1. Traži se sporazum Mačeka s Beogradom, pa makar samo radi dobivanja na vremenu. 2. Ako to ne bi uspjelo i ako bi napravili ustanak, tada ćemo se mi, zamoljeni od hrvatske vlade, umiješati. 3. Nemojte tražiti nikakav dodir s Berlinom i obavještavajte nas pravodobno o svim vašim akcijama«.

Ova dva pasusa iz Cianova dnevnika nabijena su sadržajem. Njihova analiza porazna je za Mačeka. Vidi se, da je on već čvrsto vezan, da je on postao marionetom u rukama fašističkog Rima. Ciano s njime već dirigira. Nakon ovoga biva nam jasnije što je zapravo bio i onaj famozni »sporazum«, kakve su sile iza te komedije stajale, za čiji se je račun i s kakvim ciljevima montirala ta historijska laž i zašto pravog sporazuma nije moglo biti.

Devet dana nakon Carneluttija, 30. III. dolazi ponovno Bombelles Cianu:

»On donosi povoljne vijesti iz Hrvatske. Pokret nezavisnosti razvija se brzinom usova«.

On traži posredništvo Ciana da ga poveže s Pavelićem. On traži i novaca za Mačeka. Ciano izvještava Mussolinija. Bombelles je upućen, da se u »tajnoj formi« sastane s Pavelićem, kako bi mu prenio Mačekove poruke. Mussolini je odobrio i subvenciju za Mačeka. Iz ovoga se vidi u prvom redu to, da nije Mussolini nametnuo Pavelića Mačeku, nego je Maček tražio suradnju s njime još u ožujku 1939. U to vrijeme Ciano i Mussolini držali su Pavelića u rezervi, ali su čitavo težište polagali na samoga Mačeka, što se po svemu jasno vidi. Maček je smatrao pak, da je Pavelić onaj čovjek, koji će njegovim političkim akcijama dati potrebnu radikalnu notu.

U to je vrijeme stvarno Maček počeo, dogovorno s Pavelićem, nakon povratka Bombellesa, oko sebe okupljati i aktivizirati ustaštvo i klerofašiste u Hrvatskoj i on je sada u zemlji šef svima. On se okružuje sve više tim elementima, koji postaju stupovi »Zaštite«, te imaju sve većeg utjecaja na stranku. Pavelić je naime svoje teroriste u zemlji i mnoge iz emigracije dirigirao na »rad« Mačeku, koji im postaje šefom.

Ciano bilježi 5. travnja 1939.:

»Vidim Bombellesa, koji je imao s Pavelićem zadovoljavajući razgovor. On se vraća u Zagreb, gdje će razgovarati s Mačekom, poslije toga doći će opet u Rim, da bi s nama govorio o pitanju novčane pomoći za propagandnu akciju«.

Kako vidimo, opet se ponavlja kupoprodajni momenat: novac! Maček inzistira na novcu, on se ne zadovoljava samo obećanjem za oružanu pomoć, samo platonskim prihvatanjem zamašne ponude, on želi, da se to i plati. To se zove »novčana pomoć za propagandnu akciju«, ali to su svote, koje stižu direktno u ruke Mačeka, s kojima on sam, jedini raspolaže. Odakle su Mačeku velike svote za investicije u veliko imanje u Kupincu? Nakon Cianova dnevnika može se reći, da to nije više misterij.

Prolazi neko vrijeme, Rim kroz to vrijeme laže Beogradu, priređuje Cincar Markoviću paradu u Veneciji, očekuje Pavla, svršava »albanska stvar«, a Mačeku šalje »aktivne simpatije« (2. V. 1939.).

Dne 18. V. 1939. Ciano prima ponovno Carneluttija, koji mu javlja, da Maček urgira »zajam« od 20 milijuna dinara, a ako Italija želi, on će dići ustanak u roku od 6 mjeseci! Opet poznata Mačekova karakterna crta: ako mu fašistički Rim dade novaca, on će za njegov račun raskrvariti hrvatski narod, on će za 20 milijuna dinara izazvati brotoubilački rat u Jugoslaviji, on će navući katastrofu i tragediju svojoj zemlji i svom narodu. Zločinac Maček, koji se naziva »vođom seljačkog naroda«, uzima novac iz kase jednog fašističkog osvajača, on postaje plaćenikom jedne brutalne diktature, koja terorizira milijune talijanskih radnika i seljaka, i sve to čini tobože za slobodu hrvatskog naroda! Može li se nakon ovoga što saznajemo iz Cianova dnevnika zaključiti drugo, nego da taj zločinac i danas, za dolare, želi da proda hrvatsko seljaštvo i čitav hrvatski narod novim imperijalistima.

Novac za Mačeka — to se vuče kao crvena nit kroz Cianov dnevnik. Dne 24. svibnja 1939. Ciano bilježi, da je Mussolini odlučio, da treba Mačeka što bolje poduprijeti novcem. A 26. svibnja 1939. Ciano ponovno prima Carneluttija, i opet je riječ o novcu. Utanačeno je među ostalim i ovo:

»Italija financira sa 20 milijuna dinara Mačekov hrvatski pokret. Maček se obavezuje, da će pripremiti unutar četiri mjeseca revoluciju... U toku slijedećeg tjedna započet će naše isplate u Zürichu«.

Treba li naglašaviti ponovno svu monstruoznost mačekovske »revolucionarnosti«, treba li kazati da je to trebala biti jedna gangsterska transakcija, »veliki posao« krvavog advokata Vlatka Mačeka, koji je za 20 milijuna kanio proliti more krvi svojega naroda za račun fašističkog Rima. Jer Maček se prema tom utanačenju obavezao, da će odmah pozvati talijanske trupe u Hrvatsku, da će objaviti nezavisnost Hrvatske, koja će biti podvrgnuta Rimu. Ona će imati svoju vladu, ali ministarstvo vanjskih poslova i ministarstvo vojske bit će i za Hrvatku u Rimu. Italija ima pravo držati svoju vojsku u Hrvatskoj, a u Zagrebu svog generalnog guvernera, kao u Abesiniji. Kasnije dolazi i personalna unija, to jest talijanski kralj bit će i kralj Hrvatske.

Nakon ovog posjeta Mačekovog agenta Carneluttija kod Ciana:

»Mussoliniju se vrlo sviđa misao o cijepanju Jugoslavije i aneksije kraljevine Hrvatske. On drži, da je ovaj pothvat prilično lagan«.

Na osnovu čega Mussolini smatra, da je plan o razbijanju Jugoslavije »prilično lagan«, ako ne na osnovu Mačekovih ponuda? Da se razbije Jugoslavija, ne će trebati prolijevati talijansku krv, bit će prolivena hrvatska, a sve će stajati 20 milijuna dinara! Značajno je, da Mussolini i Ciano govore o »aneksiji« Hrvatske. Stvarno, ono što Maček nudi za 20 milijuna dinara nije ništa drugo nego jednostavna — aneksija!

Stvar nije ipak bila provedena kako je bila zamišljena, jer je Maček tada upravo bio ulovio neke veze s Berlinom, on je počeo zavlačiti stvar u Rimu, ispričavajući se taktiziranjem oko »sporazuma« itd.

S druge strane i Mussolini i Ciano ne žele da se prenagle. Imaju izvjesnih skrupula s obzirom na međunarodnu situaciju, ne žele da prodorom u Hrvatsku prije vremena izazovu Hitlera, da se spusti u Sloveniju i dođe iza leđa Trstu, na domak Jadranu... Ali, kako smo vidjeli, Ciano je zapisao u svom dnevniku 24. svibnja 1939.:

»U toku slijedećeg tjedna započet će naše isplate u Zürichu«.

To znači, da je Maček preko Züricha od svibnja 1939. i primao te pare.

Prolaze tri mjeseca, Ciano bilježi 22. kolovoza 1939., da sada Mussolini želi doći do »plijena u Hrvatskoj i Dalmaciji«. Određuje

da se pristupi što jačoj aktivizaciji ustaša u Italiji i mačekovaca u Hrvatskoj. A 20. rujna 1939. Ciano bilježi:

»Naši prijatelji Hrvati postaju življi. Mogli bismo doći do položaja, koji bi nam omogućio da ostvarimo naše hrvatske planove sa nerado danom potporom Njemačke i bez neprijateljstva Francuske i Engleske. Moguće je, da bi oni čak i cijenili ovu novu branu protiv teutonskog napredovanja. Govorio sam o tome s Duceom, koji mi je stavio 100 tisuća švicarskih franaka na raspolaganje, da bi našu propagandu učinio boljom«.

Ponovno je riječ o novcu, kojim se plaćaju razbijači Jugoslavije, dakle, Maček. Ciano kaže, da je ta svota u svrhu poboljšanja »propagande«, to znači dodatak na svotu, koja se već troši, za razbijanje Jugoslavije. Za uzdržavanje ustaša u Italiji nisu bili potrebni švicarski franci, oni su bili plaćani u lirama, a švicarski franci (preko Züricha) mogli su biti namijenjeni samo Mačeku! Uostalom 12. listopada 1939. Bombelles se ponovno javlja Cianu, koji bilježi, da je u Hrvatskoj veliko vrenje:

»I naš novac još ga je povećao, toliko da se očekuje opasna napetost i provala između hrvatskih vojnika i srpskih oficira. On vjeruje, da će položaj za kratko vrijeme biti zreo za naše miješanje«.

Plaćenik Maček je, dakle, činio ono što se od njega tražilo, švicarski franci su djelovali, on je, da opravda svoj visoki honorar, raspirivao u pravcu krvoprolića mržnju Hrvata na Srbe. Zasluga je tog skupoplaćenog agenta (Mačeka) ako Mussolini i Ciano vide, kako je stanje zrelo za njihovo »miješanje«...

Do razbijanja Jugoslavije i invazije Italije u našu zemlju nije doduše došlo u godini 1939., kada se sve ovo zbiva, nego tek u proljeće 1941. pod nešto drugačijim okolnostima, ali ovo zakašnjenje nije bilo zato, jer Mussolini, Ciano i Maček nisu bili sporazumni da već 1939. razbiju Jugoslaviju. Djelovale su mnoge tada još nepredviđene okolnosti šireg međunarodnog karaktera, koje su Italiju sprečavale, da uđe odmah 1939. u rat uz bok Njemačke.

Značajno je, da Ciano tek 23. siječnja 1940. dakle, kad već gotovo godinu dana traju »poslovne veze« s Mačekom, prima Pavelića i s njime raspravlja o akciji. Vjerojatno, da po Mačekovoj direktivi, koji se sada zakamuflirao u sporazumaškom režimu, kako bi dobio na vremenu, Ciano sada komunicira s Pavelićem, koji je u Italiji očito eksponent Mačekov. Ni u Cianovom dnevniku ni inače u kronici onog vremena ne možemo naći ni jednog elementa, po kojemu bi se moglo zaključiti, da nije tako, nikada ni Pavelić ni Ciano nisu pokazali, da ne računaju s Mačekom, nego naprotiv sve kaže, da je Maček i dalje onaj, koji će odigrati veliku ulogu. On je tu ulogu odigrao.

Bilješke grofa Ciana, ovdje letimično dodirnute, iz ovog dnevnika rasvjetljavaju i raskrinkavaju odvratnu figuru fašističkog zločinca Vlatka Mačeka.

A sada ćemo navesti neke datume, koji ilustriraju karakterističan metod fašističke politike prema Jugoslaviji:

7. ožujka 1940. Ciano daje Hristiću najveće garancije, da Italija ne podupire hrvatski separatizam.

9. travnja 1940. Mussolini govori s Cianom o Hrvatskoj. Svrbe ga dlanovi....

10. svibnja 1940. Razgovori s Pavelićem. Hrvatska situacija sazrijeva.

29. svibnja 1940. Mussolini ovlašćuje Ciana, da dade Hristiću izjavu neutralnosti i svečano uvjerenje, da Italija ne želi podmetnuti šibicu pod balkansko bure.

7. srpnja 1940. Ciano putuje u Njemačku da kaže Hitleru, kako Italija smatra hitnim razbijanje Jugoslavije.

I tako bi se moglo nastaviti sve do travnja 1941. Uvijek u istom stilu. A sve je to još jedno vrelo neoborivih činjenica i dokaza, da je Italija smišljala dugo i sistematski spremala agresiju na našu zemlju i da se je služila svim sredstvima kako bi svoju zločinačku namjeru što bolje izvela. Ali treba pri tom naglasiti da agresori ne bi bili onako sigurni u svoj uspjeh, kad s njima ne bi bili na ovaj ili onaj način surađivali domaći izdajnici koje smo spomenuli, među kojima Maček dominira ogromnošću svog zločina i prljavošću svog karaktera.

U travnju 1941. izvršen je napad na Jugoslaviju, ona je okupirana od nacista i fašista. Iz Cianova dnevnika jasno se vidi, da okupacija velikog dijela Jugoslavije nije ipak donijela Italiji ono, što su Mussolini i Ciano očekivali. U prvom redu zato, jer se Njemačka nije držala svojih obećanja i nije u Hrvatskoj dala Italiji one »slobodne ruke«, kako su to Hitler, Ribbentrop i Himmler obećavali. Kroz čitav Cianov dnevnik povlači se stalno opetovanje razočaranja s držanjem i izigravanjem Njemačke. Nijemci su doduše dozvolili, da Italija formalno postavi svoj kolonijalni režim u Hrvatskoj, da odredi jednog princa za kralja ustaške marionetske »države«, ali stvarnu okupaciju i eksploataciju od strane Italije nacisti su ograničili na uski jadranski pojas, na dio Bosne i Hercegovine, na Crnu Goru.

Ciano bilježi već 24. travnja 1941. godine, da je držanje Nijemaca u pitanju Hrvatske »sumnjivo«. Oni su mu u Beču doduše dali slobodne ruke, ali »do kada će to trajati?« — pita Ciano. Dne 4. svibnja 1941. Ciano piše, da je stav Nijemaca u pitanju Hrvatske sve prije nego li jasan. Dne 10. lipnja 1941. Ciano bilježi, da je Mussolini bijesan na Nijemce, da je kazao, kako nema vrijednosti

to što Nijemci daju na papiru, kad praktički uzimaju sve, a Italiji ostaje »hrpica kostiju«. Tom je prilikom Mussolini izrazio i sumnju, hoće li Nijemci ikada dozvoliti talijanskom vojvodi od Spoleta stupanje na ustaško »prijestolje«. Dne 20. srpnja 1941. Mussolini je ponovno bijesan zbog stanja u Hrvatskoj, gdje Nijemci izigravaju obaveze, koje su dali. Ciano predskazuje krizu između Italije i Njemačke zbog Hrvatske. U Rimu opažaju, da ih je Pavelić izdao i sve više sluša Berlin. Ali uza sav bijes i Mussolini i Ciano moraju se pomiriti s tim stanjem. Mussolini kaže 13. listopada 1941. da bi trebalo saviti šiju i onda, kad bi Nijemci tražili da se njihov životni prostor proširi i na Trst... Dne 22. XI. 1941. Ciano ide u Berlin, gdje ima da se objasni i stav Nijemaca prema Hrvatskoj. Ali 15. prosinca 1941. on i dalje piše dešperatno o mrvicama, koje Nijemci daju Italiji. Ciano predviđa, da će trebati »saviti zastave i vratiti se kući«. Pavelić doduše voli fašističku Italiju, ali on je nemoćan pod pritiskom Nijemaca, kaže Ciano. Prema bilješkama od 13. i 18. XII. 1941. vidi se, da su Nijemci tolerirali Talijane u jednom manjem dijelu Hrvatske samo zato, jer nisu, zbog situacije na sovjetskom frontu, imali dovoljno trupa za Hrvatsku...

Ali mnogo više od intriga fašističke Njemačke Italiju je na terenu Hrvatske od prvih dana okupacije ugrožavao i zabrinjavao otpor, koji je fašističkoj okupaciji pružao naš narod. Stranice Cianovog dnevnika, koje su pune sramotnih bilježaka o krupnim izdajnicima naših naroda, isto su tako vrelo dokaza, da je od prvih dana okupacije upravo narod Hrvatske hrabro, herojski ustajao protiv mrskog okupatora i kvislinga. Već 1. prosinca 1941. Ciano bilježi, da se ne usudi putovati u Zagreb, jer mu i talijanska i ustaška policija ne mogu garantirati sigurnost. 18. prosinca 1941. Ciano piše, da u Hrvatsku treba poslati mnogo vojske, jer će na proljeće, kad prolistaju šume, izbiti prava revolucija... Dne 28. prosinca 1941. Ciano ponovno izražava strah pred proljećem, pa spominje Bosnu, Srbiju, Crnu Goru, koje će zadati teške brige okupatorima. Dne 5. siječnja 1942. Ciano ponovno odgađa put u Zagreb, jer je opasno — u najbližoj se okolici puca... Dne 22. siječnja 1942. Ciano piše, da u Hrvatsku polazi general Roatta, koji se veseli novom položaju, jer će na proljeće biti teških borbi s ustanicima. Dne 15. ožujka 1942. guverner Dalmacije Bastianini šalje pesimističan izvještaj o stanju u Hrvatskoj i Dalmaciji. On se tuži i na talijansku vojsku koja je demoralizirana. Bastianini predviđa u proljeće i ljeto 1942. vrlo teške časove. Dne 18. svibnja 1942. Ciano kaže, da treba u Sloveniju poslati još 24.000 vojnika, jer tamo stvari vrlo loše stoje: i same su ljubljanske ulice postale neprolazne za talijanske vojnike, te svaka vrata i svaki prozor predstavljaju zasjedu... Dne 10. lipnja 1942. Ciano bilježi vrlo tešku situaciju u Damaciji, gdje partizani osvajaju

Knin i idu na Zadar. Bastianini je dojurio u Rim, boji se, da će partizani zauzeti čitavu Dalmaciju. I oko Rijeke sve vrije, pa tako prefekt Rijeke vrši masovna ubistva da bi ugušio ustanak.

Iz čitavog se Cianovog dnevnika, a osobito posljednjih partija vidi, da je Italija svoj imperijalistički plan za Balkan gradila na pijesku, da je kupoprodaja Hrvatske, udešena sa Mačekom, a provedena s Mačekom i Pavelićem, bila vrlo loš posao, iako je početna investicija bila relativno malena. Kad su prošli prvi dani euforije i cirkuskih parada sa designiranim kraljem (kojemu Ciano posvećuje nekoliko vrlo značajnih bilježaka, prikazavši ga pijanicom, razvratnikom i neozbiljnim pokvarenjakom), ubrzo se fašistički Rim našao u neobranom grožđu, kao i Hitlerova Njemačka. Okupatori doživljavaju u Jugoslaviji ono, što nisu očekivali, ono, na što ih Maček nije upozorio: protiv njih se digao čitav narod, razmahala se narodno-oslobodilačka borba, rasle su Titove brigade i izrastale u Armiju, koja je oslobađala svoju zemlju i tjerala i njemačkog i talijanskog okupatora, da ga na koncu i satre.

Cianu je bilo ušteđeno da doživi potpuni slom svog imperijalističkog sna, ali njegov je dnevnik, ma da je zaključen već u veljači 1943., više od dvije godine prije potpunog oslobođenja Jugoslavije, ipak u znaku teških slutnji, da su fašističkoj okupaciji slavenskog Balkana odbrojeni dani. I u tom je pogledu, dakle, Cianov dnevnik interesantan dokumenat, i ta strana Cianovog dnevnika služi, u krajnjoj liniji, ilustraciji jednog perioda historije, pa i to opravdava ovaj prijevod i izdanje.

M. S.

UVOD

(Napisano za vrijeme tamnovanja u Veroni)

Ako ove moje bilješke ikada ugledaju svijetlo dana, to treba zahvaliti mojoj opreznosti, što sam ih na vrijeme pohranio na sigurnom mjestu prije nego su me Nijemci podlom prijevarom[1]) *lišili slobode. Kad sam u brzini nabacivao na papir ove zapise, nisam kanio da ih objavim ovakve kakvi su. Moja je glavna namjera bila da zabilježim događaje, pojedinosti, datume, da bih se tim podacima mogao poslužiti za pisanje uspomena svoga života, ako bi mi nebesa udijelila mirnu starost. Prema tome ova zapamćenja ne sačinjavaju gotovo djelo već u prvom redu sirovinu, iz koje sam tek kasnije namjeravao sastaviti knjigu.*

Možda je vrijednost ovoga moga dnevnika baš u tome, što je goli kostur, bez ičega suvišnoga. Ljudi i događaji snimani su bez dotjerivanja; dojmovi su neposredni, onakvi kakvi su izišli iz pera prije nego su kritika i razum mogli na njih ma kako djelovati. Bio sam navikao, da iz dana u dan, iz sata u sat bilježim najvažnije događaje, tako da će se ponekad naići na ponavljanja ili čak na protuslovlja, baš kao što se sam život često ponavlja ili sam sebi protuslovi.

Da mi nije iznenada ponestalo vremena, da razatkam i proširim ove zapise, svakako da bih na osnovu drugih dokumenata i ličnog sjećanja razradio kroniku nekih dana, koji su imali izuzetnu i dramatičnu važnost u povijesti svijeta. Bio bih naime s većim bogatstvom pojedinosti utvrdio odgovornosti ljudi i vlada. Sada mi je to nažalost nemoguće, premda su u ovim posljednjim časovima u mojoj pameti vrlo žive slike mnogobrojnih događaja, koje bi morali da znaju sutrašnji suci povijesti.

[1]) Ne zna se točno o kakvoj prijevari govori Ciano. Izgleda, da je za vrijeme prve Badoglieve vlade, poslije talijanske kapitulacije, Ciano pokušao da dobije putnicu za Španiju. Badoglio nije pristao. Neki tvrde, da su onda njemački špijuni ponudili Cianu, da će ga prebaciti najprije u München, a odatle u Francovo sklonište svih fašističkih zločinaca. I zaista, Ciano je tajanstveno nestao iz Rima, što je izazvalo veliku galamu u profašističkoj štampi. Izgleda, da je po dolasku u München odmah uhapšen i poslije »oslobođenja« Mussolinija vraćen u Italiju, gdje je zatvoren i kasnije strijeljan.

Za mene je talijanska tragedija započela u mjesecu kolovozu 1939., kad sam vlastitom pobudom otišao u Salzburg i tamo se neočekivano našao pred hladnokrvnom i ciničkom odlukom Nijemaca, da izazovu rat. Savez je potpisan u mjesecu svibnju. Ja sam uvijek bio protiv toga saveza i radio tako, da uporna njemačka navaljivanja što duže ostanu jalova. Po mom shvaćanju nije bilo nikakvog razloga, da se na život i smrt vežemo za sudbinu nacističke Njemačke. Naprotiv, bio sam sklon politici saradnje, jer je naš geografski položaj takav, da ne moramo i ne smijemo pomagati masu od 80 milijuna Nijemaca, koja se surovo ugnijezdila u srcu Evrope, ali ne možemo preko nje prijeći kao da ne postoji.

Odluku o sklapanju saveza donio je neočekivano sam Mussolini, dok sam u Milanu pregovarao s Ribbentropom. Neki su američki listovi objavili vijest, da je glavni grad Lombardije neprijateljski dočekao njemačkog ministra i da to dokazuje, da je lični Mussolinijev ugled opao. Otud njegova srdžba. Ja sam telefonski primio najodrešitiji nalog, da pristanem na njemački zahtjev za sklapanjem saveza, što sam preko godinu dana odgađao i namjeravao, da još zadugo odgađam. Tako je nastao »Čelični ugovor«. Ova je odluka zlokobno utjecala na život i budućnost čitavog talijanskog naroda, a rodila se kao prkosni hir diktatora u inat skroz neodgovornom i beznačajnom piskaranju nekih stranih novinara. Međutim savez je imao i zasebnu stavku kojom je bilo utvrđeno, da ni Italija ni Njemačka ne će u roku od tri do četiri godine pokretati pitanja, koja bi mogla poremetiti evropski red. Ali Njemačka je već ljeti 1939. postavila svoje zahtjeve prema Poljskoj. Naravno, bez našega znanja. Šta više, Ribbentrop je u nekoliko navrata izjavljivao našem ambasadoru, da Njemačka podnipošto ne kani tjerati mak na konac ni diplomatski sukob pretvoriti u krvavo obračunavanje. Uprkos ovim uvjeravanjima ja sam i dalje sumnjao te sam se lično htio osvjedočiti, šta Nijemci zapravo snuju. Zbog toga sam 11. kolovoza otputovao u Salzburg. U svojoj kući u Fuschlu Ribbentrop mi je — u času kad smo sjedali za stol rekao, da će potpaliti barut. Pri tome se držao kao da govori o bezazlenom, prostom činu redovite administracije.

Za vrijeme šetnje u vrtu zapitao sam ga:

— Pa dobro, Ribbentrop, što vi zapravo hoćete: koridor ili Danzig?

Ribbentrop me pogledao svojim hladnim očima iz muzeja Grévin i odgovorio:

— Ni jedno ni drugo, mi danas hoćemo rat.

Osjetio sam, da je odluka konačna i odmah sagledao svu tragediju, koja prijeti čovječanstvu. Moji — ne uvijek srdačni razgovori s njemačkim kolegom potrajali su, toga dana, punih deset sati. Isto toliko su u toku dojdućа dva dana trajali moji razgovori s Hitlerom. Sve što sam govorio i dokazivao bilo je kao da lijevam vodu na mramor. Ništa se to nije primalo Nijemaca niti je išta moglo zaustaviti izvršenje zločinačkog, dugo smišljanog plana, o kome se bez kraja i konca raspravljalo na onim mračnim sastancima, koje je Führer svaku večer održavao sa svojim najprisnijima. Ludost vođe postala je vjera pristaša. Nikakav se prigovor nije uvažavao, osim utoliko da izazove podsmjeh i porugu. Hitler je išao tako daleko da mi je rekao, da ja kao južnjak uopće ne mogu shvatiti, kako on, Nijemac osjeća potrebu, da se dočepa poljskih šuma...

Nijemci su u svom računu počinili temeljnu pogrešku, što su bili čvrsto uvjereni, da će Francuska i Engleska mirno gledati, kako oni kolju Poljsku. Ribbentrop se čak za vrijeme jednog sumornog ručka u salzburškom Österreichhofu sa mnom kladio. U slučaju da Englezi i Francuzi ostanu neutralni, ja sam dužan da mu dam neku talijansku sliku, a on meni zbirku starog oružja, u slučaju da zarate. Bilo je prisutno mnogo svjedoka i baš nedavno sam o toj okladi razgovarao s ambasadorom von Mackensenom. Ribbentrop se pravio kao da je na okladu zaboravio i nije nikad platio svoj dug ,osim ako smatra, da će račun podmiriti sada, kad me i u njegovo ime bude strijeljao odred tuđincu prodanih nesretnika.

Poslije Salzburga, za vrijeme naše neutralnosti i po ulasku u rat, politika Berlina prema Italiji sastojala se u čitavoj mreži prijevara, laži i spletaka. Uvijek su s nama postupali kao sa slugama, nikad kao sa saveznicima. Sve što su radili, činili su bez našega znanja. Svaka, pa i najvažnija odluka saopćena je talijanskoj vladi tek po svršenom činu. Jedino je sramna Mussolinijeva podlost mogla sve to mirno gutati i praviti se kao da ništa ne vidi.

O napadaju na Rusiju izvijestili su nas pola sata poslije nego je njemačka vojska prešla istočnu granicu. A ipak se radilo o krupnom događaju u toku rata. Doduše, Nijemci su mislili drukčije. Nedjelju dana ranije, 16. lipnja našao sam se u Veneciji s Ribbentropom radi pristupanja NDH Trojnom paktu. Po čitavom svijetu kružili su glasovi o neposrednoj agresiji na Sovjete, premda se crnilo kojim je potpisan ugovor o prijateljstvu, još nije bilo sasvim osušilo. O toj stvari razgovarao sam s njemačkim kolegom u gondoli, dok smo se iz hotela »Danieli« vozili na ručak, koji je grof Volpi priredio u svojoj palači. Ribbentrop mi je odgovorio očito smišljenim nehajem:

— Dear Ciano, dragi Ciano, još ne mogu da vam kažem ništa. Svaka odluka je tajna, pohranjena u neprobojnom Führerovom srcu. Ali jedna je stvar sigurna: ako napadnemo, Staljinova Rusija bit će zbrisana s geografske karte u osam nedjelja.

Iz toga proizlazi, da se velikoj njemačkoj nevjeri prema Italiji mora pridodati još veće neshvaćanje stvarnosti, u najmanju ruku dovoljno, da se izgubi rat.

Opažam, da sam u ovom kratkom objašnjenju zapao u dugo prepričavanje nekih činjenica, koje ipak nisu sasvim beznačajne i koje ne treba baciti u zaborat. Do nekoliko će dana sud lutaka javno proglasiti osudu, koju je Mussolini već donio pod utjecajem onoga kruga bludnica i svodnika, koji već nekoliko godina okužuju talijanski politički život i koji su zemlju gurnuli u ponor. Vedro primam svoju nezasluženu sudbinu. Tješim

se mišlju, da će me ipak smatrati vojnikom, koji je pao u borbi za stvar, u koju je vjerovao. Postupak sa mnom u toku ovih mjeseci tamnovanja bio je sramotan i nečovječan. Udaljili su me od svih i svakoga. Onemogućili su mi svaki dodir s dragim licima. Ali ja ipak osjećam, da sam u ovoj mračnoj veronskoj ćeliji, u kojoj provodim posljednje dane svoga zemaljskog života, okružen svima onima, koje sam volio i koji mene vole. To ne mogu spriječiti ni tamničke zidine ni ljudi. Boli me pomisao, da ni kriv ni dužan ne smijem vidjeti svoju djecu ni zagrliti svoju majku i svoju ženu, koja se u časovima bola pokazala postojanom, vjernom i pouzdanom drugaricom. Ali treba se pokoriti volji božjoj. Moju dušu obuzima duboka spokojnost i ja se spremam za najviši sud.

U ovakvom duhovnom raspoloženju, koje isključuje svaku laž izjavljujem, da ni jedna jedina riječ, koju sam zapisao u svome dnevniku nije lažna ni pretjerana ni plod pristranosti ili mržnje. Sve je prikazano onako, kako sam vidio i čuo. Ako u ovom času, kad se spremam na veliki rastanak mislim da objavim svoje zapise, ne radim to jer se nadam, da će me poslije smrti bolje prosuditi ili se sa mnom složiti. Svoje zabilješke objavljujem samo zato što vjerujem, da je ovo svjedočanstvo u prilog istine još uvijek korisno, da se na ovom izmučenom svijetu nevini ohrabre, a krivi kazne.

23. prosinca 1943.
Verona, tamnička ćelija br. 27.

GALEAZZO CIANO

SIJEČANJ

1. SIJEČNJA. — Sinoć se Duce vratio u Rim; dugo smo razgovarali. Vrlo je nezadovoljan s položajem u Istočnoj Africi i nepovoljno se izražava o radu vojvode od Aoste. Asmara je stvarno u stanju potpune revolucije i 65 bataljona, koji se tamo nalaze, moraju živjeti u malim utvrdama. Mezzetti je radio loše. Odgovornost za njegovo imenovanje baca Duce na Teruzzija, koji je postupao iz ličnih pobuda, ali kad se vrše politička imenovanja, čovjek mora biti spreman »da prijeđe i preko utrobe vlastite majke«.

Govori o odnosima sa Sv. Stolicom. On u djelovanju Katoličke akcije vidi pokušaj, da se stvori istinska i prava politička stranka, koja predviđa teške časove za fašizam i želi da bude spremna preuzeti njegovu baštinu. Brani Staracea. Šta radi, radi na izričitu njegovu zapovijest. Odbija nuncijev prijedlog, da se nešto poduzme za proslavu desetgodišnjice izmirenja.

Konačno mi saopćava da se odlučio, da prihvati Ribbentropov prijedlog, da se ugovor protiv Kominterne pretvori u savez. Želi, da se pakt potpiše u toku posljednjih deset dana mjeseca siječnja. On sve više i više misli, da je sukob sa zapadnim demokracijama neizbježiv i zato bi htio završiti raspored snaga. U toku ovog mjeseca namjerava da pripremi javno mišljenje, »na koje uostalom fućka.«

Sastavljam pismo za Ribbentropa.

2. SIJEČNJA. — Pismo Ribbentropu odobreno. Sutra ga predajem Attolicu zajedno s nekim uputama šta treba da kaže Nijemcima, naročito u vezi s privrednim odnosima obiju zemalja i s Južnim Tirolom (Alto Adige). Dobro bi bilo sprovesti u djelo Hitlerov plan, da se isele oni Nijemci koji žele da odu. Razgovarao sam telefonski s Ribbentropom, da mu ukratko saopćim našu odluku. Razgovor je tekao loše radi slabe telefonske linije. Nismo mogli da kažemo mnogo jedan drugome, ali on je bio zadovoljan; izjavio je, da bi do konca mjeseca i na japanskoj strani moglo da bude sve spremno.

Razgovor između Ducea i Pignattija. Duce je rekao ambasadoru, da ponovi u Vatikanu, da nije zadovoljan politikom sv. Stolice, naročito u pogledu Katoličke akcije. Isto tako je govorio o otporu svećenstva protiv politike osovine i protiv rasnih zakona. Neka se ne zanose obmanom da je moguće, da Italiju podvrgnu pokroviteljstvu crkve. Doduše moć crkve je velika, ali još veća je snaga države, naročito države kao što je fašistička. Ne želimo nikakav sukob, ali smo spremni

da primimo borbu; u tom slučaju mi ćemo probuditi sve prigušene antiklerikalne omraze. Papa treba da ima na umu, da je Italija ghibelinska. Pignatti se držao dobro. Primijetio je, da je Vatikan učinio mnogo pogrešaka, ali da Papa radi u dobroj vjeri i da više nego ijedan drugi crkveni dostojanstvenik misli talijanski. Savjetovao sam ga, da postupa vrlo taktički. Uprkos Staraceu želim da izbjegnemo sukob s Vatikanom, jer smatram da bi bio vrlo štetan.

3. SIJEČNJA. — Dajem upute Attolicu za njegov zadatak kod Ribbentropa. On putuje naveče. Dok je ranije uvijek bio protivan ideji saveza s Njemačkom, danas se otvoreno saglasio. Rekao je, da ga je boravak u Italiji uvjerio, da među nama ne bi bilo ništa popularnije od rata protiv Francuske. U toku poslijepodneva obavještavam i von Mackensena, koji je došao da me posjeti na povratku iz Berlina. Poljski ambasador saopćava mi, ukratko, da će Beck posjetiti Berlin, a poslije toga Ribbentrop Poljsku. To će olakšati moj put u Varšavu, koji načelno ostaje utvrđen za posljednju nedjelju mjeseca veljače.

Kod Ducea, s američkim ambasadorom, koji nosi Rooseveltovu poslanicu s nekim prijedlozima za smještaj iseljenih Židova. Roosevelt misli na jedan dio Etiopije i susjednih kolonija. Duce isključuje ovu mogućnost i veli, da samo Rusija, Sjedinjene Države i Brazilija imaju materijalne mogućnosti da riješe židovsko pitanje tako, da im stave na raspolaganje dijelove svojih područja. Saglasio se s uspostavljanjem jedne nezavisne židovske države i obećao svoju podršku.

U Španiji je C. T. V. (Corpo truppe volontarie — Korpus dobrovoljnih boraca) opet prešao u napad i to, kako se čini, s dobrim uspjehom.

4. SIJEČNJA. — Razgovor s Grandijem. On se upravo vraća s prilično dugačkog dopusta na Siciliji i prema tome nema mnogo šta da mi kaže. Izlažem sasvim neodređeno misao o budućem savezu s Njemačkom, da bih čuo šta će na to primijetiti. On se saglašava i ne vjeruje, da bi savez na britanski svijet mogao djelovati nepovoljnije nego što se može predvidati. Uostalom, još je živa uspomena na trojni savez, koji u toku trideset godina nije bio nikakva zapreka za održavanje srdačnih odnosa između Italije i Velike Britanije.

U Bagdadu je došlo do demonstracija protiv našeg masovnog useljavanja u Libiju. Oni misle, da talijanska jezgra cijepa povezanost Arapa na Sredozemnom moru. Uostalom sasvim točno, jer baš to i jest naš cilj. Međutim Duce želi, da umirim iračkog poslanika. A onda je naredio, da se slijedeća ukrcavanja vrše tajno, jer mu je zazorna popularnost, koju je Balbo stekao ovim pothvatom. Izgovor mu je dobro došao.

Izvijestio sam von Mackensena o jučerašnjim američkim prijedlozima. Podrugljivo se smješka i pravi oštre primjedbe na račun nedostatka političkog smisla kod Amerikanaca.

U Španiji se plovi punim jedrima naprijed. Gambara je učinio nadasve sjajan pokret. Oslobodio se opasnosti s boka i sam s boka napao Crvene, čime je kod njih izazvao vrlo težak potres.

Nakon prvog razgovora s Ribbentropom Attolico saopćava, da Nijemac predlaže, da se ugovor o savezu potpiše 28.

5. SIJEČNJA. — Vrlo dobre vijesti iz Španije. Jedinu opasnost predstavlja mogućnost, da se umiješaju jake francuske snage, koje bi udarile preko Pireneja. Već kruže takve glasine. Da bi predusreo opasnost, dao sam na znanje Londonu i Berlinu, da bi svaki francuski pothvat značio konac politike nemiješanja. Onda ćemo i mi odaslati redovite divizije. To bi značilo, da ćemo s Francuskom ratovati na španjolskom tlu. Zamolio sam Nijemce, da u »Diplomatskoj korespondenciji« objave bilješku u prilog naše teze.

Duce mi je saopćio, da je obavijestio kralja o predstojećem vojničkom savezu s Njemačkom. Kralj je bio zadovoljan; ne voli Nijemce, ali podcjenjuje i prezire Francuze. Ipak smatra, da su sposobni da nas iznenadno napadnu pa zato sa zadovoljstvom prima vijest, da su se Nijemci obavezali da nas i vojnički pomažu.

Uostalom vremena se mijenjaju. Protutalijanske demonstracije u Francuskoj i Tunisu, Daladierova gesta kojom nam je htio prerezati grkljan korzikanskim nožem, štampa koja nas napada, sve to izaziva atmosferu mržnje protiv Francuske. Naročito u narodu. Rekao sam Cianettiju, da bi našoj protufrancuskoj propagandi među radništvom morao dati socijalnu boju. Francuska je buržujska država i brani građanske povlastice; to izaziva jak dojam. Jutros mi je čak Alberto Pirelli, sivi, sumnjičavi, nevjerni Pirelli izjavio odanost politici Osovine i svoju nesklonost prema zapadnim demokracijama.

6. SIJEČNJA. — U Španiji zatišje. Gambara okuplja svoje snage, da bi sutra iznova napao. Večeras sam razgovarao s vođom španjolskog privrednog izaslanstva, Señorom Annos; došao je u Rim da pregovara o privrednom ugovoru. Vrlo razgovorljiv, ponešto lakouman i sasvim tašt čovjek, ali Katalonac, prema tome poznaje bar geografiju svoje zemlje. Smatra, da je pobjeda posljednjih dana vrlo važna, možda odlučna za likvidiranje Katalonije, a time i čitavog rata.

Duce je zabrinut zbog pograničnih sukoba između Čeha i Madžara. Izgleda da su ovaj put bili većeg opsega nego inače. Zasad nema neposrednih izvještaja poslanstva. Duce želi, da od Grandija dobije podatke o Chamberlainovom dolasku, o njegovom raspoloženju i namjerama. Ali Grandi je već 20 dana odsutan iz Londona i bezbrižno se zabavlja na Siciliji i po planinama. Kad je to Duce saznao, bio je vrlo srdit. Rekao je: »Taj je za mene već potpuno »kuhan«. Nakon Chamberlainove posjete otpustit ćeš ga.« Ali ja sam siguran, da će ga u posljednji čas poštedjeti, kao što je i ranije bivalo.

U stvari, ima pravo, jer pored svih svojih mana Grandi je valjan ambasador i ne bi bilo lako naći boljeg nasljednika, jer naši diplomate nisu, trenutno, naročito sjajni.

7. SIJEČNJA. — Attolico izvještava o svom razgovoru s Ribbentropom. Oduševljen je našom odlukom. Međutim Attolico je išao predaleko, jer im je dao na znanje da su uvjeti saveza privredna saradnja i Južni Tirol. Doduše, prvo pitanje nas vrlo zanima, već radi političkog utjecaja na javno mišljenje, ali drugo mora biti riješeno tiho, bez prevelike i nepo-

trebne larme u javnosti. Dosta je da Nijemci, u ovom trenutku gladni ljudi, preuzimaju svoje sunarodnike koji ne žele ostati na talijanskom tlu južno od alpskog vijenca. U tom smislu telefonirao sam Magistratiju.

Spremio sam vrlo suzdržljivu zdravicu za Chamberlainovu posjetu. Smatram da položaj nije takav, da bi se isplatilo trošiti mnogo nepotrebnih riječi.

Vidio sam se s japanskim poslanikom, koji govori o savezu. Bojim se, da će se Arita, novi ministar vanjskih poslova držati donekle hladno, dok je ministar predsjednik očevidno sklon. To samo po sebi ne će utjecati na potpisivanje ugovora, ali bi moglo da zategne rok potpisivanja. Zato ambasador želi obaviti nastupnu posjetu Duceu, da bi svojoj vladi mogao poslati ohrabrujući brzojav. Ambasador je vrlo naklonjen savezu i smatra, da je ugovor prikladno oruđe da se od Velike Britanije istiješte mnoge stvari, koje duguje svima nama.«

Ribbentrop mi šalje tekst ugovora, kao i tajni sporazum o vojničkim pitanjima.

Gambara je ranjen, izgleda lako. Na sreću, jer se sjajno držao.

8. SIJEČNJA. — Osim jedne uvodne promjene, Duce je odobrio tekst ugovora, koji je poslao Ribbentrop. Izmjena je sasvim umjesna. U jednom novom periodu govorilo se o »opasnosti boljševičkog sloma« kao povodu ugovora. Gdje je zapravo ta opasnost? Pa kad bi i postojala, premda ne u našim zemljama, šta treba da se za nju brinemo? Naprotiv, treba svrsishodno potpomagati i podsticati svaku mogućnost, koja bi dovela do sloma i rasula drugih naroda.

Señor Annos je predao Duceu posebnu Francovu poruku, u kojoj se izlaže situacija i izražava vjera u skoru pobjedu. Duce je s najvećim zadovoljstvom primio poslanicu; još više mu se svidio ton, kojim je sastavljena. Nazvao je »izvještajem podređenoga«.

Zatim smo s Duceom nadugo pretresali plan akcije, koju namjeravamo poduzeti: Trojni pakt, uži sporazum s Jugoslavijom, Madžarskom, Rumunijom i po mogućnosti s Poljskom, da bi osigurali sirovine. Savez sa Španijom, čim dobijemo rat. Postavljanje zahtjeva prema Francuskoj. Ništa o Nizzi i Savoji, jer leže izvan alpskog vijenca. Glede Korzike, autonomija, nezavisnost, aneksija; Tunis: manjinska prava za Talijane, autonomija, talijanski protektorat; Gibuti: slobodna luka i željeznica, zajednička uprava nad kolonijom, ustupanje; Sueski kanal: jako sudioništvo u upravi. U sporazumu s Beogradom likvidirati Albaniju favorizirajući — eventualno — pohod Srba na Solun.

9. SIJEČNJA. — Staracea sam povjerljivo izvijestio o pitanju ugovora o savezu. Oduševljen planom rekao je, da je već dugo čekao slično rješenje. Sasvim istina: čak u vrijeme koje nije bilo povoljno za Osovinu, kao nakon »Anschlussa«, Starace je bio jedan među malobrojnima, koji su otvoreno istupali za sporazum s Njemačkom. Dao sam mu slijedeća uputstva: uzdržljivost dok Chamerlain otputuje iz Rima; Chamberlainov doček treba da bude mlak, a odmah poslije odlaska bučna propaganda protiv Francuske, tako da će savez pasti upravo u vrijeme pune protufrancuske kampanje. Na vijest o potpisivanju saveza u čitavoj zemlji

oduševljene manifestacije, koje treba oštro protufrancuski obojiti. Starace veli, da se ne će morati mnogo da napreže, pošto je promjena u raspoloženju već nastala, tako da nije teško postići jednodušnost cijelog naroda protiv Francuske.

Duce je odgovorio Francu srdačnim pismom hrabreći ga da smjelo produži svojim pravcem do konačnog završetka rata i da se ne upušta u nagodbe i posredovanja. Što se tiče uspostavljanja monarhije, savjetovao mu je također odlučan nastup. Njemu je milija ujedinjena i smirena Španija pod vodstvom »caudilla« kao poglavara zemlje i stranke. Za Franca će biti lako da vlada, čim izvojuje potpunu pobjedu. Ugled u ratu pobjedonosnog vođe uvijek je velik.

10. SIJEČNJA. — Iz primljenih vijesti sasvim jasno proizlazi, da odgovornost za pogranične incidente između Madžara i Čeha ne pada isključivo na Čehe. Čak protivno... Madžarsko držanje nije simpatično. Oni su od prvog dana pokušali da potkopaju zaključke bečke arbitraže. Glupa politika, jer razdražuje i Njemačku i Italiju, a sigurno ne će doprinijeti, da se stanje izmijeni. Ovo sam jasno izložio Villaniju. Tražio sam, da pozove svoju vladu na pošteniji postupak, da prestane izazivati incidente, u kojima ne mogu računati niti na našu niti na njemačku potporu. I Duce je vrlo srdit, tim više što je francuska štampa iskoristila priliku, da podcijeni djelatnost i upliv Osovine u srednjoj Evropi. Rekao je: »Ovi Madžari počinju da gube moje simpatije. Nisu imali hrabrosti, da učine nešto u času kad su mogli učiniti, a sada se ponašaju kao jezuiti.«

U Španiji dobro. — Napadaj se razvija brzo i pravilno.

11. SIJEČNJA. — Chamberlain je stigao. Posjeta se u stvari odvija u nižem tonu, jer ni Duce ni ja nismo uvjereni u njenu korist. Prijem je kod mase dobar, naročito u kvartovima gradskog središta, gdje je stari s kišobranom vrlo popularan; hladniji u vanjskim kvartovima, gdje je radništvo pokazalo manje uzbuđenja. Međutim, Chamberlain je s dočekom vrlo zadovoljan. Možda se još sjeća zvižduka, koji su ga pred dva mjeseca pozdravili u prijateljskoj Francuskoj...

U 18 sati razgovor u palači Venezia. Sastavljanje zapisnika. Razgovor je protekao u sumornom tonu. Stvari koje su pretresane, nisu bile one najvažnije. I kod njih i kod nas lako se moglo uočiti prikrivanje posljednjih misli. Današnji razgovor bio je više neko izviđanje: stvarni dodir još nije uspostavljen. Kako li smo daleko od ovih ljudi! Drugi svijet! Poslije večere razgovarali smo o tome u uglu salona s Duceom: »Ovi ljudi nisu danas sazdani iz iste tvari kao Francis Drake i ostali veličanstveni pustolovi, koji su stvorili carstvo. Ovo su već umorni sinovi dugačkog niza bogatih pokoljenja i oni će carstvo izgubiti.« Zatim je Duce govorio o Francuskoj i vrlo se ljutio zbog članka u »Europe nouvelle«, u kome je izneseno nekoliko neprijatnih primjedaba o njegovom privatnom životu. »Ovi će prvi pasti«, rekao je. »Postoje uvrede, koje se brišu topovskim mecima i bombama.«

12. SIJEČNJA. — Razgovor sa lordom Halifaxom u palači Chigi. On je ugodniji u četiri oka nego u javnosti. O politici govori na neki način bezličnog interesovanja. Razgovor se u glavnom kretao oko Španije.

Obrazložio sam mu ponovo naše gledište, a on meni svoje. Ne čini mi se, da je mnogo uvjeren. U stvari bilo bi mu drago, kad bi Francova pobjeda okončala cijelu ovu pripovijest.

Dao sam von Mackensenu na čitanje zapisnik jučerašnjeg razgovora.

Popodnevni razgovor (stenografiran je) obilježen je zabrinutošću, koja sasvim obuzima Engleze u pogledu Njemačke. Ponovno njemačko naoružanje pritišće ih kao olovni plašt. Oni bi bili spremni na svaku žrtvu, samo kad bi mogli jasnije sagledati u budućnost. Ova njihova mračna briga još više me uvjerila u potrebu Trojnog saveza. Kad bismo imali u rukama takvo oruđe, mogli bismo da prodremo sa svim svojim zahtjevima. Englezi ne žele da se tuku. Pokušavaju da uzmaknu što je moguće sporije, ali boriti se ne žele. Mussolini je vrlo lojalno branio Njemačku. Svoje i Führerove planove za budućnost zavio je u koprenu tajanstvenosti. Razgovori s Englezima okončani su: bez ikakvog rezultata.

Razgovarao sam telefonski s Ribbentropom i saopćio mu, da je posjeta »una grande limonata — velika limunada« i da je bila posve bezazlena; zahvalio sam mu na držanju njemačke štampe.

13. SIJEČNJA. — U toku prije i poslijepodneva bez dodira s Englezima, koji su otišli u Vatikan. Atmosferom već vlada sasvim rašireni skepticizam. Engleske novine prikazuju susret kao remis-partiju, »nula prema nuli«. Definicija je dobro pogođena. Pripremio sam posve bezbolno saopćenje za štampu. Kasno navečer pokazujem ga Duceu u palači Venezia, jer se preko dana skijao na Terminillu. Sporazuman je. Večera kod lorda Perth-a. Poslije večere kratak razgovor između Ducea, Chamberlaina i mene. Govorimo o židovskom pitanju. Zanimljiva stvar: Chamberlain nije znao, koliko ima Židova u Engleskoj. Vjerovao je, da ih ima 60.000. Duce je primijetio, da ih ima više od 200.000.

Chamberlain je vrlo zabrinut židovskim pitanjem. Priznaje, da bi naknadno useljavanje Židova u Englesku moglo da prouzrokuje eksploziju antisemitizma, koji se već prikriveno širi u mnogim dijelovima zemlje. Za vrijeme prijema pokušao je François Poncet da se približi Duceu, ali mu je ovaj namjerno okretao leđa. Nema ništa za francuskog ambasadora, Duce ga mrzi. Iz obavještenja koja nam dostavlja urugvajski poslanik, saznao je da je Poncet rekao, da se Duce nalazi u periodu duševnog opadanja. U jednom ulovljenom pismu našla se slijedeća njegova ocjena: »U Njemačkoj sam imao posla s velikom gospodom, a ovdje sa slugama koji su postali gospoda«. Eto na kakvim je klisurama misija François Ponceta doživjela brodolom. Zbunila ga je hladnoća našega prijema i zato gomila pogrešku na pogrešku.

Šaljem Hitleru vjerne prijepise dvaju zapisnika sa sjednica u palači Venezia.

14. SIJEČNJA. — Otpratio sam Ducea na stanicu prilikom Chamberlainova odlaska. Bijesan je na britansku štampu uopće, naročito na »Daily Express« zbog uvodnog članka lorda Forbesa, koji vrvi idiotskim frazama o neprijateljstvu talijanskog naroda prema politici Osovine.

Rastanak je kratak, ali srdačan. Chamberlain mi više puta ponavlja svoju zahvalnost na prijemu za vrijeme boravka u Italiji.

Kad je vlak krenuo i kad su njegovi zemljaci zapjevali »For he's a joly good fellow« napunile su se njegove oči suzama. (»Kakva je to pjesmica?« upitao je Duce Grandija). Simpatičan je čovjek taj stari Chamberlain, i bez obzira na sve drugo, svjestan sam srdačnog raspoloženja koje se stvorilo oko njegove ličnosti.

Mussolini je naručio žestoki članak u »Tevere« pod naslovom: »Mi pljujemo na Francusku«. Sutra ću mu predložiti, da dade najveći publicitet Campinchijevom brbljanju u jednoj gostionici u Bastiji; stvar su nam dostavila dvojica naših korzikanskih agenata, Grimaldi i Pietri. Campinchi prijeti ratom protiv Italije u toku mjeseca lipnja i točno otkriva francuske navalne planove.

Izvještaj je apsolutno vjerodostojan. Kad bi ova stvar bila dobro iskorišćena u štampi, mislim da bi mogla postati krupnim skandalom i u svakom slučaju pojačati val mržnje protiv Francuske, val koji je već sada silan u Italiji.

15. SIJEČNJA. — Vijesti o napredovanju trupa u Kataloniji svakim su danom bolje. General Gambara sretno je riješio zadatak, da povuče za sobom sve španjolske snage. Počinju da kruže glasine o snažnoj francuskoj intervenciji. Ja u to ne vjerujem. Da bi se sada, u današnjem stanju stvari umiješali, Francuzi bi morali poslati veliku silu, inače bi došli u opasnost da budu pregaženi zajedno s Kataloncima. Trebalo bi da pozovu mnogo ljudi, a oni to nisu u stanju. Osim toga zemlja, koja je u drugoj polovini prošle godine imala 40.000 mrtvih više nego rođenih, ne može sebi dozvoliti luksuz, da rasipa krv svojih malobrojnih sinova.

Jedna stvar je svakako sigurna: ako se umiješa Francuska, i mi ćemo. Danas ujutro rekao je Mussolini: »Ako Pariz pošalje trupe, mi ćemo iskrcat 30 bataljona u Valenciji, pa makar to izazvalo svjetski rat.«

Dogovorio sam se s Duceom, šta treba da radim i govorim u Jugoslaviji. Glavna točka: albansko pitanje. Složili smo se, da se ne bi isplatilo proigrati zbog Albanije dragocjeno prijateljstvo Beograda. Prema tome, kako stvari stoje danas, stupit ćemo u akciju samo onda, ako budemo mogli doći do sporazuma s Jugoslavijom na slijedećoj bazi: zaokruživanje jugoslavenske granice, demilitarizacija albanskih međa, vojni savez, podrška za osvajanje Soluna od strane Srba.

16. SIJEČNJA. — U Kataloniji napredujemo ubrzanim tempom. Reus i Tarragona pali su jučer, danas, kako se čini, Cervera. Ako budemo u stanju da nastavimo ovakvom brzinom, bit će naskoro i položaj Barcelone neodrživ. Duce je u to uvjeren. Veli, da potučena armija gubi hrabrost, ako iza leđa ima more. Svakako, pobjeda izgleda već sigurna. Zato ne ćemo dozvoliti Francuzima nikakvo upletanje. Danas ujutro pozvao sam lorda Pertha i očitao mu slijedeću bukvicu: »Upozoravam vas unaprijed, da ćemo napasti Valenciju, ako Francuzi priskoče oružjem u pomoć Crvenima u Barceloni. 30 bataljona u punoj ratnoj spremi pripravni su da se ukrcaju na prvi znak alarma. Mi ćemo tako postupati pa makar zbog toga planuo evropski rat. Zato vas molim da opomenete Francuze da budu umjereni i da ne smetnu s uma potrebni osjećaj odgovornosti.«

Vjerujem, da Francuska ne će zagaziti u rat. Svakako, zauzeće Barcelone izazvat će krizu, kojoj se domet još ne može potpuno ocijeniti.

Razgovor sa Sereggiem, donosiocem pisma kralja Zogua, koji moli neku vrst posredovanja kod Jugoslavena zbog postupka s albanskim manjinama na Kosovu. Ako stvari sretno krenu i ako se Stojadinović bude osjećao sposobnim da nastupi muški, ja ću Zogu pokazati posredovanje!

17. SIJEČNJA. — Napredovanje se nastavlja dobro. Mnogo glasina o francuskom upletanju i velika uznemirenost u ekstremnim pariskim krugovima, ali ništa ozbiljna. Barem zasad.

Njemački me ambasador moli u Ribbentropovo ime da izvidim, u Beogradu, da li se Stojadinović namjerava priključiti paktu protiv Kominterne. Pokušat ću. Ja međutim mislim, da je stvar preuranjena. Doduše, nema nikakve sumnje u pogledu Stojadinovićeva raspoloženja prema Osovini: puna i otvorena solidarnost. On lično išao bi i dalje, ali ja se pitam, da li mu sadašnji položaj u zemlji dopušta, da se u tome pravcu odluči. Ja mislim, da mogu odgovoriti: ne.

Dentice di Frasso izvještava o čudesnom amerikanskom izumu bezdimnog baruta s golemom eksplozivnom snagom. Taj barut prilikom eksplozije ne bljeska, ne širi vrućinu i t. d. Izumitelji su voljni da nam ustupe tajnu. Dentice jamči za ozbiljnost stvari, ali ja sumnjam u ovakve pronalaske. Ipak sam naredio, da jedan naš oficir iz SIM-a (Servizio Informazioni Militari — Vojna obavještajna služba) otputuje u Sjedinjene Države, stupi u vezu s izumiteljem i stvar istraži. Na svaki način, isplati se pokušati. Tko zna!

Dugotrajni razgovor s lordom Lloydom, kome sam mnogo sažetije i uvijenije ponovio ono što sam rekao Halifaxu, prvenstveno u pogledu Francuske.

18. SIJEČNJA. — Odlazak na Belje. Putovanje redovno. Srdačne manifestacije u Trstu i Postojni.

19. SIJEČNJA. — Stigao u Belje. Lov na zečeve. Na povratku razgovor sa Stojadinovićem, u vlaku. Načeo sam albansko pitanje. Činilo se, ispočetka, da se moj sabesjednik smrknuo, ali je kasnije popustio i Stojadinović je počeo da govori o diobi Albanije kao najboljem rješenju.

20. SIJEČNJA. — Lov u šumi. Povoljne vijesti iz Španije. Stojadinović ih dočekuje poklikom: »Korzika, Tunis, Nizza!«

21. SIJEČNJA. — Posljednji lov na Belju. Naveče odlazimo u Beograd. Stojadinović mi preporučuje, da opširno govorim s knezom namjesnikom i da ga obavijestim o međunarodnom političkom položaju. On polaže veliku važnost na svoje odnose s monarhijom koji, čini se, nisu dobri.

22. SIJEČNJA. — Beograd. Lov i dugačak razgovor s knezom namjesnikom. Iznad svega sam začuđen neposrednošću dočeka, koji se toliko razlikuje od prve posjete. Sastavio sam izvještaj o putovanju, priložen knjizi zabilježaka.

23. SIJEČNJA. — Povratak u Rim. Mnogo manifestacija na stanicama.

24. SIJEČNJA. — Ujutro odlazim u vilu Torlonia, gdje sam Duceu podnio izvještaj o toku i rezultatu svoga putovanja. On je vrlo zadovoljan. Najviše ga zanima činjenica, da sam u Jugoslaviji naišao na tako raširenі protunjemački osjećaj. Isto tako je vrlo zadovoljan u pogledu Albanije. Sa svoje strane izvještava me o događajima za vrijeme moje odsutnosti. Ništa od velike važnosti, osim što je pogubljena prva žena. S obzirom na dojam u narodu, postojao je veliki otpor protiv izvršenja kazne. Ali je Duce bio uporan u uvjerenju, da će narodne mase biti saglasne. I zaista, dok je smaknuće nekog muškarca prošlo šutke, pogubljenje žene bilo je pozdravljeno pljeskom. Ona je naime isjekla na komade jednu djevojčicu. Zločin se dogodio u Paviji.

Sastanak s lordom Perthom u vezi s mojim saopćenjem prije odlaska na put u pogledu eventualnosti francuskog miješanja u Španiji. U Londonu su uzrujani. Žele da ništa ne poduzimamo prije nego se posavjetujemo s britanskom vladom. Umirio sam lorda i načelno mu dao neka osiguranja.

Dobre, izvrsne vijesti iz Španije. Trupe se već učvršćuju u predgrađima Barcelone i mogu zauzeti grad svakog časa.

Tražimo, da naši legionari umarširaju s prvim odredima. Oni su to zaslužili.

25. SIJEČNJA. — Razgovor s Villanijem. Izvještavam ga u svojoj djelatnosti u Beogradu, naročito ukoliko se tiče Mađarske. Preporučujem umjerenost prema Rumunjskoj. Ne razumijem kako zemlja, koja se boji njemačkog prodiranja, kao Mađarska, ne uviđa, koliko je opasno zaoštravati protivnosti s Rumunjskom, na koju bi se mogla ustremiti najopasnija požuda Berlina. Kakav bi bio mađarski položaj onoga časa, kad bi se Nijemci našli na transilvanskoj granici?

Duce nestrpljivo očekuje vijest o zauzeću Barcelone. Često telefonira, jer se boji, da se ne ponovi ono što se desilo u Madridu. Ja ne vjerujem.

Izvještavam von Mackensena o rezultatima putovanja u Beograd. Primio sam lorda Pertha, koji je došao da traži naše posredovanje kod Franca, da se nakon pobjede ne osvećuje svim svojim neprijateljima. Stišavam ga i kažem, da smo mi uvijek djelovali pomirljivo. Podsjećam ga, dalje, da je Duce poslije zauzeća Bilbaoa uputio pismo, koje će sastavljaču donijeti mnogo pohvale i časti, kad bude objelodanjeno.

Naši dobrovoljci upravo lome posljednji otpor divizije Lister. Sada im je Barcelona na vidiku i oni, koji su imali najteži zadatak žude, da što prije uđu u grad.

26. SIJEČNJA. — Dugačak razgovor s bugarskim kraljem. Dosad ga nisam poznavao. Moj prvi utisak, naročito što se tiče njegove pojave, bio je slab. Kasnije se popravio. Opširno smo pretresali međunarodni položaj, osobito u pogledu dunavskog bazena i balkanskih država. Tražio je obavještenja o mome putovanju u Jugoslaviju. Govorio mi je o svom sporazumu s ovom zemljom tonom, koji mi se činio iskrenim. Že-

stoko se oborio na Rumunjsku, kažem oborio, naravno, onom mlakom žestinom, koja je svojstvena njegovom spužvastom temperamentu. Traži Dobrudžu, prvenstveno zato, jer u zemlji postoji jaki iredentistički pokret. Govori i o izlazu na Egejsko more, ali dodaje, da to smatra drugom etapom bugarskih zahtjeva.

Dok sam igrao golf, stigla je vijest o zauzeću Barcelone. Izvijestio sam Ducea na Terminillu i ugovorio sa Staraceom sve potrebno za manifestacije po čitavoj Italiji.. Bilo je dovoljno da zakažemo sat; nije bio potreban nikakav pritisak, narod se dubokom iskrenošću radovao događaju.

I Duce je bio ganut, iako se trudio da pokaže svoju suverenu spokojnost. Ali ima mnogo razloga da bude zadovoljan. Pobjeda u Španiji nosi samo jedno, Mussolinijevo ime. On je ovaj podvig vodio hrabro, sigurno, čvrsto i onda, kad su oni koji danas plješću, većinom bili protiv.

27. SIJEČNJA. — Duce je pozvao grčkog poslanika u mome prisustvu. Po jednom izvještaju iz Bukurešta proizlazi, da je grčki vojni ataše u toku razgovora sa svojim mađarskim kolegom izustio pogrdne primjedbe na račun naše vojske. Jadni grčki poslanik, drhtao je kad mu je Mussolini gvozdeno krutim licem priprijetio, da će doći do krupnih zapletaja, ako nam se u roku od tri dana ne da potpuna zadovoljština. Duce namjerava, da poslaniku preda putnicu, a on u čitavoj toj oluji nije uspio ništa drugo da smisli i kaže nego da nam čestita osvojenje Barcelone...

Lord Perth mi je podnio na uvid osnovne točke govora, koji će Chamberlain održati u Donjem domu s napomenom, da sa svoje strane unesemo shodne promjene i dopune. Duce je govor odobrio i primijetio: »Vjerujem, da je ovo prvi put, da šef britanske vlade podnosi nacrt svoga govora nekoj tuđoj vladi. Loš je to znak za njih«.

Na moj prijedlog, Gambara je na bojnom polju unaprijeđen u čin divizijskog generala. On je to zaslužio svojom sposobnošću i svojom krvlju.

Španjolci se spremaju, da potpišu politički ugovor s Njemačkom. Nijemci su nam priopćili sastav i sadržinu ugovora. Ako ostane isto tako tajnim, kao što je naš, ne vidim nikakove zapreke. Ali ako bude javan, smatram neophodno potrebnim, da mi prvi objavimo svoj. U protivnom slučaju, ljudi bi rekli, da Italija ratuje, a Nijemci beru plodove.

28. SIJEČNJA. — Fagioli izvještava, da je u Francuskoj razgovarao sa Baudouinom, upraviteljem solana u Somaliji. Baudouin je od Daladiera dobio tajni nalog, da stupi u pregovore s nama. François Poncet ne smije da sazna ništa, jer ga u Parizu više ne smatraju podesnim za talijanske prilike i prema tome drže ga neprikladnim za vođenje pregovora. Čini se, da je Daladier spreman da napravi mnoge koncesije u pitanju Gibutija, Sueskog kanala i manjinskih zakona za tuniske Talijane. Govorio sam o toj stvari s Duceom. Ma da je i on vrlo nepovjerljiv prema ovakvim tajnim izaslanicima, savjetovao mi je da pozovem Baudouina u Rim, da bi konačno s njim porazgovorili.

Duži razgovor sa Salimbenijem, talijanskim generalnim konzulom u Tunisu. Francuzi svim sredstvima vrše jaki pritisak, da Talijane odbiju od njihove narodnosti. Spremaju snažan udarac: objavit će u isto vrijeme veliki broj molbi za francusko državljanstvo, da bi time dokazali svijetu, da tuniski Talijani ne će ni da čuju za svoje prirodne težnje. Da bi suzbili ovaj udarac i raskrinkali francuske spletke, mi ćemo organizirati zajednički povratak u domovinu 1000 Talijana, koji žele da pobjegnu ispred francuskog ugnjetavanja i odnarođivanja. Mi ćemo stvoriti bjegunce iz Tunisa, kao što su bili austrijski emigranti iz Trsta i njemački bjegunci iz Sudeta.

29. SIJEČNJA. — Ništa značajna, osim dobrih vijesti od Gambare o daljnjem napredovanju dobrovoljačkog korpusa prema Pirinejima. Zaplijenili smo 24 baterije i jedan avion, koji se upravo dizao. Gambara traži, da se pošalju živežne namirnice, jer pučanstvo doslovno gladuje. Oni dijele hranu samih legionara i pri tom kliču: »Živio Franco! Živjela Italija!«

30. SIJEČNJA. — Grčki poslanik je predao odgovor svoje vlade, koja je pokleknula po svim pravilima. Odgovor je tako sastavljen, da nema nikakve sumnje, da nas se Grci strahovito boje. Tišti ih nečista savjest, a posljednja iskustva im kazuju, da male zemlje mogu računati samo na prijateljstvo i neprijateljstvo susjednih naroda. U Barcelonu smo poslali živežne namirnice.

Duce je strahovito prehlađen i potpuno zauzet pripremama za paradu milicije. Lično se brine za svaku najsitniju pojedinost. Često puta se sakriva po čitavo pola sata iza plavog zastora na prozoru svoje radne sobe i posmatra pokrete trupa. Njegova je zapovijest, da dobošari i trubači nastupaju uvijek zajedno, da trube i bubnjaju u isto vrijeme. Uveo je štap za čelnika muzike i lično poučavao pokrete koje treba praviti, dotjerivao veličinu i izgled same palice. Sve više vjeruje, da vanjski oblik stvara unutrašnju vrijednost trupa. Kaže, da je trebalo milijardu i četiri stotine milijuna ljudi, da »na bodove« tuku 60 milijuna Nijemaca, i to samo zato, što je stroga pruska stega stvorila nepobjedivu armiju. Često predbacuje kralju, da je nagrdio vanjski izgled i pojavu naše vojske, da bi je prilagodio svome »nesretnom stasu.«

31. SIJEČNJA. — Führerov govor je u svim krugovima ostavio najbolji dojam. I Duce je bio vrlo zadovoljan i dao mi nalog da telefoniram Ribbentropu, da bi prenio Hitleru, da su sinoćnje riječi ispunile velikom radošću i zadovoljstvom čitav talijanski narod. I zaista, danas smo ja i Duce gledali kako je gomila na trgu Venezia vrlo toplo aplaudirala nekolicini S. A. oficira. Osovina postaje popularnom. Na tomu ne rade samo Nijemci nego i Francuzi svojim grubim uvredama i slabo prikrivenim prezirom.

Razgovor s kraljem Borisom. Formalni povod bio je predaja odlikovanja, kojim me počastio, stvarni — želja da uglađeno i ljubazno protestira protiv neumjesne djelatnosti nekih članova našeg poslanstva u Sofiji, ne isključivši poslanika Talama, jer svojim postupcima stvaraju mučne i neugodne situacije. Poduzet ću korake.

Turski poslanik ponavlja poziv, da posjetim Ankaru. Odgovaram, da posljednji put nisam išao u Ankaru, jer sam vodio računa o želji samih Turaka, da se posjeta odgodi za kasnije. To sam saznao iz jednog ulovljenog telegrama. Pocrvenio je kao svjetionik i rekao, da je to možda zavisilo od Atatürkova zdravlja. Na svaki način uspio sam, da poziv klizne u neizvjesnost.

Grandi telefonira, da je danas Chamberlain doživio u Donjem domu pravi uspjeh govorom o svome putovanju u Italiju.

VELJAČA

1. VELJAČE. — Revija milicije. Uglavnom vrlo lijepo. Odredi sačinjavaju zaista čvrst stroj, blok ljudi i čelika. Nasuprot tome marš je djelovao jednolično. Nitko nije toliko sklon rimskom koraku kao ja, jer nameće oblik, koji vaja samu sadržinu. Ali ukidanje glazbe za vrijeme defilea prouzrokovalo je tešku jednoličnost, iako ovo snažno udaranje nogama po pločniku oštrije podvlači dojam moći, jer odjekuje samo. Nijemci vrlo uspješno slivaju u jedinstveni utisak korak u taktu, glazbu i bubnjeve. To moramo i mi učiniti. Uostalom nije ništa loše, ako iskorišćavamo njihovo iskustvo, jer je neosporno, da je paradni korak naprosto uzet od Prusa.

Casini mi predlaže, da se u Rimu pokrene veliki politički dnevnik, čiji se nedostatak zaista osjeća. Sporazuman, ali ne kao vlasništvo industrijalaca. Šta će to njima? Ako treba pokrenuti list, logično je, da mora biti vlasnost fašističke stranke.

Primam najprije Pignattija, zatim nuncija. U pitanju proslave desetgodišnjice vlada mračna atmosfera. Duce nema namjeru da odgovori na papin list, niti da promijeni zakon o mješovitim brakovima. Stavio sam u dužnost Pignattiju, da ispita raspoloženje Vatikana, jer prije nego primim poziv u San Pietro, moram da budem siguran, da Papa za vrijeme svog govora biskupima ne će napraviti nikakav od svojih uobičajenih ispada, koji bi mogli još jače zaoštriti situaciju. Muti se vratio. U Španiji stvar napreduje punim jedrima. Muti traži pojačanja i oružje za konačni udarac na Valenciju i Madrid. Odlučili smo, da mu damo i jedno i drugo.

2. VELJAČE. — Kratak razgovor sa von Mackensenom. Kaže, da njemačka vlada nije ni na koji način nagovarala Budimpeštu, da se ne sporazumi s Bukureštom. Oni su saglasni s nama, da bi bilo svrsishodno, da se poduzme sve potrebno kako bi se Rumunija navela, da pristupi našem bloku. Zahvaljujem von Mackensenu na Führerovom govoru i kažem, da spremamo svečanu manifestaciju, kako bi dokazali svoje osjećaje. U stvari, po Duceovom nalogu spremam za Veliko vijeće rezoluciju, kojom veličamo Hitlera.

Primio sam gospodina Baudouina. On čini utisak čestitog i povjerljivog čovjeka. Kaže, da je u nedjelju razgovarao sa Daladierom i Bonnetom i da dolazi po njihovu nalogu. Naravno, ovo ne obavezuje ni Pariz ni Rim. Njegova posjeta može se u svakom podesnom času opovrgnuti, ako bi nam se tako svidjelo. Ukratko govoreći, Daladier uopće ne misli na ustupanje teritorija, jer to znači rat. Međutim sklon je da nam iziđe ususret u slijedećim ustupcima: široka slobodna zona u Gibutiju, sudjelovanje u upravi luke, ustupanje željeznice na etiopskom području Italiji, potpomaganje naših zahtjeva u pogledu Sueskog kanala, revizija ugovora iz 1935. u pogledu Tunisa, iako ne postoji namjera, da se od Tunisa stvore talijanski Sudeti. Ja sam precizno naglasio, da mi u pogledu Tunisa tražimo jedno: pravo Talijana da ostanu Talijani. Što se tiče samog odgovora izjavio sam, da prethodno moram izvijestiti Ducea.

3. VELJAČE. — Izvijestio sam Ducea o razgovorima s Baudouinom. I on je mišljenja, da su prijedlozi vrijedni razmatranja. U sadašnjem stanju stvari postoje samo dvije mogućnosti: ili pregovarati na ovoj osnovi, a potpuno rješenje problema odgoditi za povoljnije vrijeme, ili tome rješenju pristupiti odmah. Ali to bi značilo rat. Duce je spremio izvještaj za Veliko vijeće i čita mi ga. Stoji na gledištu diplomatskih pregovora. Prema tome ovlašćuje me, da odgovorim Baudouinu, da su prijedlozi vrijedni razmatranja. Ipak bi volio da pregovori teku preko ambasadora. Kad bismo doplovili u luku uz pomoć jednog bankara, mogle bi se protiv nas podići sumnje s moralnog gledišta. Osim toga dao mi je nalog, da o svemu povjerljivo izvijestim von Mackensena.

Razgovor s Baudouinom. Bio je vrlo dirnut, kad sam mu saopćio, da je njegovim zauzimanjem uspostavljen dodir. Potpuno mu je jasno, da daljni pregovori nisu više njegova stvar. Ugovorili smo, da će on izvijestiti Pariz, a da nam francuska vlada preko Françoisa Ponceta službeno ponovi sve, što nam je on, Baudouin, juče predložio. Ukoliko bi nastupile nove okolnosti, pisat će mi preko Fagiolija. Ja sam preporučio najstrožu diskreciju, pošto bi čitava stvar ubrzo propala, kad bi se štampa dočepala novosti o ovom pokušaju sporazumijevanja.

4. VELJAČE. — Na igralištu golfa primio sam Gambarin brzojav, da je divizija Littorio zaposjela Geronu. Katalonija je sada skoro potpuno osvojena, ostaje još da se zada konačni udarac u središtu. U tom cilju odmah ćemo provesti pregrupaciju dobrovoljačkog korpusa, koji još jedamput mora da preuzme zadaću, da povuče Španjolce za sobom.

Izvijestio sam von Mackensena o razgovoru s Baudouinom. Imam dojam, da se veseli mogućnosti uređenja incidenta između nas i Francuske diplomatskim putem.

Lord Perth je zabrinut zbog novog odašiljanja naših trupa u Libiju. Ja sam se ogradio, ali smatram potrebnim da ga istovremeno umirim u pogledu dvaju pitanja: da nije ništa učinjeno u pravcu istočne granice i da putovanje von Lutzea i generala Udeta u Libiju nema vojničku svrhu.

Stojadinović je odstupio: da li je to šahovski potez ili istinski pad? Vidjet ćemo. Na svaki način, stvar nam nije ugodna.

Veliki Savjet. Duce čita svoj izvještaj (prijepis u knjizi dokumenata). Veli, da je to amanet za buduća pokoljenja. Ovo je prvi put, da je pripremio pisani izvještaj za Veliko vijeće. Želi, da se priključi arhivskim dokumentima i da nosi naziv: »Marš prema Oceanu«. I ja sam podnio svoj izvještaj, primljen s velikim odobravanjem.

5. VELJAČE. — Duce točno utvrđuje, šta je sve učinjeno za Libiju: za sada se tamo nalazi 30.000 vojnika, a daljnjih 30.000 treba da se pošalje. Da bi uočili neophodnu potrebu ovakvih mjera, treba samo da usporedimo snagu naših trupa sa francuskim vojnim silama u Tunisu, Alžiru i Maroku.

Određen sam, da predstavljam vladu na proslavi 10-godišnjice izmirenja u katedrali Sv. Petra. Prijestolonasljednik Umberto zastupa kraljevski dom. Duce je imao nakanu, da pošalje manje važne ličnosti, ali ga je Pignatti zamolio da to ne čini, da ne bi još više povrijedio i onako ogorčenu papinu osjetljivost.

Još nema točnih vijesti o jugoslavenskoj krizi. Duce veli, da i ovaj slučaj dokazuje, da možemo voditi politiku samo s jednom zemljom, s Njemačkom, koja kao i mi pruža sigurnost stalnog pravca i pouzdanih obaveza. Stojadinovićev položaj činio se sigurnim. Još pred 14 dana on sam je izjavljivao, da ga nitko i ništa ne može izgurati s vlasti. A sada... »Kriza me ne zanima toliko zbog naših veza s Beogradom, koje bar u prvo vrijeme ne će biti podložne jačim potresima. Ja mnogo više mislim na Albaniju, jer smo zaista bili došli do povoljnih zaključaka«. Duce i ja sporazumjeli smo se na slijedećoj postavci: mi ćemo ići naprijed pod svim okolnostima. Ako se sporazumimo sa Stojadinovićem, dioba Albanije između nas i Jugoslavije; bez Stojadinovića: zaposjedanje Albanije mimo Jugoslavije, bude li potrebno protiv nje.

6. VELJAČE. — Ribbentrop mi telefonski saopćuje, da je kod njega bio Francuz de Brinon i da mu je dao naslutiti mogućnost diplomatskog sporazuma između Rima i Pariza. Čini mi se, kao da je upoznat i sa Baudouinovim putovanjem. Imam dojam, da nas Ribbentrop želi ohrabriti na daljnje pregovore. Rekao sam mu, da mi sa svoje strane nismo prvi poduzeli ovu inicijativu. Na svaki način razgovor dokazuje, da je potpuno tajna Baudouinova misija već poznata. Postaje sve teže raditi s ovim demokracijama. Ribbentrop se sa pouzdanjem izražava o Trojnom paktu s Japanom i o jugoslavenskoj krizi. Smatra, da je novi ministar vanjskih poslova orijentiran prema Osovini.

U nuncijaturi sam susreo François Ponceta. Pravi neke primjedbe na račun bar trenutne suvišnosti svoga boravka u Rimu, ali ja se ne upuštam u taj razgovor već skrećem na sport i umjetnost. Japanski poslanik sumnja u mogućnost skorašnjeg sklapanja Trojnog pakta. Smatra, da su japanski protuprijedlozi polovični. On sam preporučuje, da ih odbijemo.

Duuce me primio u Palazzo Venezia. On misli, da je uklanjanje Stojadinovića pravi državni udar sa strane kneza namjesnika, koji je želio da preduhitri učvršćenje fašističke diktature u Jugoslaviji. Izlažem Duceu svoje poglede u pitanju Albanije: treba požuriti ovu stvar. Duce je sporazuman, odmah ćemo početi da prikupljamo vojsku i zračne snage. Pojačavat ćemo revolucionarne pripreme u samoj Albaniji. Vrijeme akcije: uskrsna nedjelja.

7. VELJAČE. — Duce ima pravo. Stojadinović je priznao Indelliju, da je knez znao za pripreme protiv njega i da je čak sam sudjelovao u zavjeri. Na svaki način Stojadinović ne namjerava položiti oružje. Još nije izabrao put, ali je odlučio da se osveti; narodna naklonost je sve više na njegovoj strani. Ipak ja se pitam, šta može da poduzme na političkom polju. Doduše, njegov položaj biva sve čvršći, ali još nije toliko postojan, da bi mu dozvolio da prkosi koaliciji stranaka, koja se protiv njega okuplja pod pokroviteljstvom kneza namjesnika.

Uvečer vidim Ducea. Opširno razgovaramo o položaju. Ja potkrepljujem svoje stanovište, da je potrebno ubrzati naše pripreme protiv Albanije, i to iz slijedećih razloga: 1) Jugoslaveni sada znaju šta namjeravamo i o tome će se raširiti glasine; 2) odlaskom Stojadinovića izgubila je jugoslavenska karta za nas 90% svoje vrijednosti; 3) pošto će se akcija sada odvijati bez Jugoslavije, a možda i protiv nje, ne smijemo Jugoslaviji dati vremena, da pojača svoje veze s Fracuskom i Velikom Britanijom na političkom, diplomatskom i vojničkom polju.

Duce i ja načelno smo se sporazumjeli, da vrijeme akcije utvrdimo od 1. do 9. travnja. U međuvremenu vidjet ću Ribbentropa i možda ću mu napomenuti ovu stvar.

8. VELJAČE. — Duce je nezadovoljan japanskim zatezanjem u pitanju zaključenja Trojnog pakta i osuđuje lakomislenost, kojom je Ribbentrop uvjeravao, da je tokijska vlada sporazumna. On bi bio sklon, da potpišemo sporazum u dvoje, bez Japana; takav savez bio bi dovoljno jak, da se suprotstavi englesko-francuskim snagama, a istodobno ne bi imao nikakvu protuenglesku ili protuameričku oštricu.

Brzojavili smo u Berlin, da požure s potpisivanjem ugovora sa Španijom, da bi preduhitrili zbliženje između Burgosa i Pariza. Poslije ćemo objaviti, da mi još od studenoga 1938. imamo ugovor sa Španijom.

Primam de Mana, koji ima zadatak da za račun belgijskog kralja organizira četvornu konferenciju. Ja sam mu rekao, da po mome mišljenju još ne postoje potrebni i dovoljni preduvjeti za uspjeh ovoga pothvata. De Man izlaže svoje mišljenje na vrlo banalan način. Što me najviše na njemu zanima, to je divna mrkoputa boja njegova lica: sunce ga je dobro opalilo negdje na planinama.

Stigao je Jacomoni; potvrđuje da je potrebna brza akcija. Zrak u Albaniji nabit je elektricitetom. Sve vodeće ličnosti već su za nas, ali kako dugo će se moći da čuva tajna? Temeljito razmatramo sve pojedinosti pothvata.

9. VELJAČE. — Audijencija kod kralja radi potpisivanja. Kralj mi je među ostalim saopćio, da mu je dvoje ljudi jučer reklo, da je Duce na posljednjem sastanku Velikog vijeća požalio sjednicu od 30. studenoga. Izvijestio sam Ducea. To je dokaz više, da Veliko vijeće nije potpuno povjerljiva ustanova. Treba promijeniti njegov sastav i broj članova svesti na najmanje.

Predlažem, a Mussolini prihvaća, da sutra Veliko vijeće izglasa rezoluciju povodom 10-godišnjice potpisivanja Lateranskog sporazuma. Atmosfera odnosa s crkvom znatno se razbistrila. Ja sam se oko toga mnogo trudio. Navečer stižu vijesti, da se Papino zdravstveno stanje iznenada pogoršalo. Nesreća je došla u sasvim nezgodno vrijeme. Konklav bi se sastao u nepovoljno raspoloženom, u bitnosti neprijateljskom ambijentu. Možemo očekivati neugodna iznenađenja. Kad sam Du-

ceu, za vrijeme sjednice Glavnog odbora za obranu, pokazao Pignattijev telefonski izvještaj o novom srčanom napadaju koji je zadesio Papu, on je potpuno ravnodušno slegao ramenima. Čudno: od nekog vremena Mussolini stalno pokazuje sve oštrije udaljavanje od crkve. Nekada nije bilo tako.

10. VELJAČE. — Papa je umro. Duce je bio potpuno ravnodušan, kad je to čuo. Za vrijeme daljnjeg razgovora nije više ni spomenuo događaj, samo je rekao da će odgoditi sjednicu Velikog vijeća, ne prvenstveno za to, da bi počastio Papinu uspomenu nego jer je javnost odviše rastresena, da bi se zanimala školskom reformom, koja se nalazi na dnevnom redu Vijeća.

Veliko ogorčenje, jer Njemačka hoće da stavi svoje ruke na albanski petrolej. To smo saznali iz službenog Attolicova izvještaja. Pozvao sam von Mackensena da dođe k meni i kazao mu, da smatramo Albaniju kao svaku drugu talijansku oblast; svako njemačko miješanje izazvalo bi golemi gnjev talijanskog javnog mišljenja. I ova okolnost dokazuje, da albanski čir naglo sazrijeva: Srbi su izbrbljali, Zogu je upozoren na opasnost i uzbuđen, mogla bi iskrsnuti kakva intriga, da se razbije naš plan.

Odlazim u Vatikan, u službenu posjetu papinom odru. Dočekali su me kardinal-dekan i Pacelli, danas komornik Svete rimske crkve. Izjavljujem saučešće u ime vlade i fašističkog naroda i dodajem, da je pokojni papa Lateranskim sporazumom ovjekovječio svoje ime u povijesti. Moje riječi vrlo su im prijatne. Dok me pratio u Sikstinsku kapelu, gdje je papa izložen na visokom postolju, Pacelli mi pomirljivo i sa puno nade govori o odnosima između države i crkve. Od pape mogu da se vide samo goleme bijele sandale i neki dijelovi odjeće, ali ambijent pravi neobično snažan utisak.

11. VELJAČE. — Veliko vijeće prima dnevni red i prekida sjednicu u znak žalosti. Starace i Farinacci ne bi htjeli da se upotrebi ovakva formula, ali ja to uporno tražim, a Federzoni i Balbo me potpomažu. Duce je međutim uvijek neprijateljski raspoložen prema crkvi. Telefonirao sam mu da bi ga upozorio, da Sv. Stolica prema Pignattijevom izvještaju očekuje, da će iskazati počast zemnim ostacima Pape Pia XI. On odgovara, da je sada i onako prekasno, da ga »Konklav ni najmanje ne zanima. Ako papa bude Talijan, dobro, bude li stranac, i opet dobro«.

Primam ambasadora von Mackensena: nosi mi hitna razjašnjenja o pitanju albanskog petroleja. Radi se samo o prijedlogu, koji je Njemačka dobila, ali ništa nije učinjeno i ništa ne će biti učinjeno. Brzina kojom su odgovorili dokazuje, koliko je Nijemcima stalo, da rasprše svaki oblak koji bi mogao zamračiti atmosferu Osovine.

Duce je pohvalio pripomoćnu djelatnost, koju princeza od Piemonta razvija u Južnom Tirolu. Kaže, da ga se princeza strašno boji i da često traži njegove upute. Jednom je izvukla neku bilježnicu i pokazujući prstom novi odsječak upitala Ducea, šta to znači, da se Veliko vijeće mora da izjasni u pitanju nasljedstva prijestolja. Duce je odgovorio, da se to odnosi samo na slučaj, da bude prekinuto direktno nasljedstvo ili na izvanredno stanje. Izgledalo je, da je zadovoljna. Ali pitanje dokazuje, da se u duše članova kraljevske kuće uvukla zabrinutost za budućnost.

12. VELJAČE. — Duce pristaje da prisustvuje papinom pogrebu koji je nuncijatura odredila za 17. veljače. Ja sam zbog toga vrlo zadovoljan, jer će njegovo prisustvo učiniti dobar utisak u redovima Konklava. U nekim američkim krugovima počinju da se pronose glasovi, da komornik posjeduje papin vlastoručno pisani dokumenat. Duce traži, da Pignatti izvede stvar načisto i, ako je istina, da pokuša dobiti prijepis, »da bi se spriječilo da iskrsne neki novi Filippellijev memorandum«.

Na drugim područjima zasad zatišje.

Lijepa nedjelja rimske zime, sunčana i topla. Najveći dio dana provodim na igralištu golfa.

13. VELJAČE. — General Piccio, prijatelj Francuza, izvještava o nekim nevažnim razgovorima s Flandinom i Lavalom koji su se potužili, da su ih naši zahtjevi doveli u težak položaj upravo u času, kad im je uspjelo poslati novog ambasadora u Palazzo Farnese. Naprotiv čini se, da je Paul Boncour pomirljiviji. Rekao je: »Vi tražite odviše, mi popuštamo premalo«. Piccio kaže, da će francusko naoružanje dostići u najskorije vrijeme silne razmjere.

Perth opet govori o odašiljanju trupa u Libiju. Nema tu šta da se radi, odnos između arapskog pučanstva u Libiji i stanovništva u francuskom carstvu stoji 18:1, razmjer sadašnjih vojnih snaga 1:8. Mi se moramo staviti u položaj obrambene spremnosti i to pravo nam ne može oduzeti nikakva klauzula nikakvog talijansko-britanskog sporazuma.

Duce pravi primjedbe na izvještaj o incidentu između Goebbelsa i Fröhlicha. »Nije Goebbelsova pogreška, što je Fröhlichu oteo ženu nego što je od Fröhlicha dobio šamare. Može se jednom čovjeku oteti žena, ali se ne smiju od njega primiti ćuške«.

Potpisan je privredni ugovor između Italije i Njemačke. Po izjavi stručnjaka, ugovor je vrlo dalekosežan i neobično povoljan.

14. VELJAČE. — Dolazi švicarski poslanik, da otpjeva pokajanje zbog pisanja štampe svoje zemlje. Španjolski poslanik priča, da je general Jordana odbio francuski prijedlog, da pošalje poluslužbenog predstavnika. Isto tako je odbio zahtjev, da Španija izjavi svoju neutralnost.

Duce kaže, da se u pogledu Albanije moraju sačekati dva događaja: okončanje španjolske kampanje i sklapanje saveza s Njemačkom. U međuvremenu treba raspirivati buntovnička neraspoloženja protiv Zogua i širiti najsuprotnije glasine. Mi moramo raditi kao sipa: zamutiti vodu. Što se tiče Francuske, ponavlja, da je potrebno sačekati, kako će se razviti od Baudouina započeti pregovori. Ako bi ova stvar sretno prošla, mi moramo postaviti dilemu: hoćete li da pregovarate ili ne? Ako ne će, mi se bez daljnjega moramo pripremiti za rat. Osim toga mi je rekao, da posjedujmo tajno oružje, koje »doduše nije opasno, ali bi ipak moglo utjecati na tok rata«.

Holandski poslanik pokušava da poduzme energičan korak u pitanju tamošnjih Židova. Međutim se pokunjio, kad sam mu rekao, da bismo mogli nešto poduzeti dobrovoljno, ali nikada pod pritiskom nekog zahtjeva. Još su nam samo nedostajali Holanđani, da se igraju neke velike sile . . .

15. VELJAČE. — Mala, lična epizoda. Starace je upecao poslanika Martire, nekadašnjeg člana pučke stranke i fašistu iz 1932., kako se u hodnicima Komore trudi, da mi nadjene prišvarak urokljivca (»baksuza«). Ako nije imao ništa pametnijega izbrbljati, bilo bi bolje, da je zavezao gubicu. Ali Martire nije bio istoga mišljenja nego je, po Duceovim riječima »poželio da dobije nož u leđa«. Svršetak: Martire je vezan po svim propisima i odveden u zatvor, a Ferrettiju koji je prisustvovao događaju i propustio da obavijesti stranku, oduzeta je fašistička iskaznica. Sitan i po sebi neznatan događaj, iz koga se ipak mogu izvesti aktivni i pasivni zaključci. Pasivni: moralna bijeda stanovitih ljudi, koje smo primili u svoje redove i koji u sjeni liktorskog svežnja produžuju svoju odvratnu rabotu. Aktivni: dokaz o psihološkom stavu Ducea prema meni, jer je po Staraceovim riječima tako žestoko reagirao, kao što nije učinio nikada prije. Starace se držao sjajno: vjerno, odlučno, prijateljski.

Uveče, Veliki savjet. Primljena je školska reforma. Duce je sa mnom razgovarao o slučaju Martire i rekao da žali, što mu ne može pesnicama polomiti rebra. Dodao je, da su mu 17 godina vlasti oduzele zadovoljstvo, da se pobije »bar u tridesetak dvoboja!«

16. VELJAČE. — Albanija je nemirna. Brzojav vojnog atašea u Tirani zabrinuo je Ducea. Saopćava, da je kralj naredio djelomičnu mobilizaciju i da je Jacomoni odletio avionom u Rim. Stanje nije tako dramatično. Posavjetovao sam se s Jacomonijem, koji se zapravo pokazuje vrlo mirnim. Jacomoni je govorio sa Zoguom, koji je saslušao naše pritužbe i dodao, da i on ima štošta da primijeti. U Beogradu se govori o podjeli Albanije, ali pojedinosti koje je spomenuo, dokazuju da je samo djelomično i neodređeno obaviješten. Zatim je govorio o pripremanju unutrašnje pobune, koja najviše računa na bjegunce, ali i ova pojedinost bila je u stvari netočna. Nabrojio je mnogo imena kompromitiranih ljudi, što također — osim Kočija, nije bilo točno. Na kraju nas je ponovo uvjeravao u svoju dobru volju, da se s nama sporazumi. Zato je odaslao Jacomonija kao svoga opunomoćenika, da povede pregovore o nagodbi. Kad sam telefonski izvijestio Ducea, odgovorio mi je: »Da smo već potpisali ugovor s Berlinom, mogli bismo smjesta napasti. Ovako moramo odgoditi«. Zatim potvrđuje uputstva, koja sam već prije tri dana poslao Jacomoniju i koja se mogu ovako sažeti: stalno potpaljivati živo uzbuđenje u narodu, ali istodobno umirivati Zoguove sumnje time, da mu se daju sva osiguranja koja želi. Tako i toliko zamutiti vodu, da se ne mogu prozreti naše prave namjere«.

17.—18. VELJAČE. — Ništa nova.

19. VELJAČE. — Opoziv Grandia iz Londona posljedica je nekih obavještenja, koje je primio Duce, a kojima ne znam ni izvor ni sadržaj. Duce je rekao: »Vrijeme je, da se taj bezbojni, začahureni i nepouzdani Grandi opet okupa u atmosferi režima i da se konačno razenglezi. Ja ću mu lično očitati, da sam o njemu saznao neke stvari, koje mi se ne sviđaju«.

Duce pažljivo čita Nittijevo pismo, upućeno Aldovrandiju nakon objavljivanja njegovih uspomena. Pismo je nemilosrdni napadaj na Sonnina, koga Nitti naziva »lošim kršćaninom i lošim Židovom, a iznad svega lošim ministrom«. I Mussolini priznaje, da je pismo vrlo duhovito.

Duce je više ogorčen na Francuze i izjavljuje, da su u toku posljednjih mjeseci pokazali punu mjeru svoje podmukle nevjere i mržnje. Naziva ih »gnusnim narodom«. Talijani već sada mrze Francusku, ali on hoće, da tu mržnju u nekoliko mjeseci dotjera do nedostižnih vrhunaca. Kad kasnije povede rat i potuče Francusku, pokazat će Talijanima »kako se pravi mir u Evropi«. Ne će on tražiti ratnu odštetu nego će sve uništavati, mnoge gradove sravniti sa zemljom i po njima so posijati«. Nezadovoljan je s pripremama u dvjema vojnim ministarstvima, to jest rata i avijacije. Dok je ratna mornarica savršeno spremna, ne zna točno, što se događa na drugim područjima. Još jedamput ga upozoravam na Vallea koji je u odviše mnogo prilika pokazao, da govori i obećava neistinite i nemoguće stvari.

20. VELJAČE. — Hristić mi po svome povratku iz Beograda ponavlja, što mi već manje ili više znamo o jugoslavenskoj krizi. Razgovarao je s knezom namjesnikom koji ulaže mnogo truda, da bi pred nama opravdao svoj podmukli prepad protiv Stojadinovića. Svakako, uvjeravanja o prijateljskoj politici prema osovini takva su, da o njima treba voditi računa. Hristić me još izvijestio o razgovoru s jednim od vođa opozicije, Gavrilovićem, koji mu je povjerio da mi kaže, da će zasnovati još uže veze s nama, ako bude došao na vlast. Položaj sadašnje vlade je slab. Ili će se u aprilu vratiti Stojadinović, ili će biti imenovana vlada opozicije.

Duce je izvijestio kralja o Nittijevom pismu, a meni poslao prijepis. Kralj uglavnom dijeli mišljenje o Sonninu; o Nittiju veli, da je čovjek jasnih vidika i veoma nadaren, ali ove njegove osnovne vrline upropaštava »svinjski strah« koji ga sasvim obuzima, čim »lišće zašušti«.

Telefonski razgovori sa Ribbentropom, da uglavimo zajednički korak naših ambasadora kod Franca, da bi ga nagovorili da pristupi paktu protiv Kominterne. Korak ćemo poduzeti, čim japanski poslanik dobije upute. Ako Franco pristane, presjeći ćemo glasine, koje kruže i u Italiji, da Franco podržava odviše tijesne veze sa zapadnim demokracijama.

21. VELJAČE. — Zajednički korak nije više potreban, pošto je Franco odlučio i saopćio našim ambasadorima, da pristupa antikominterni, samo stvar treba da ostane tajnom do časa potpune pobjede. U sporazumu s Nijemcima prihvaćamo ovo rješenje koje je dobro, pošto nam u stvari danas daje jaje, a sutra kokoš.

Jacomoni izvještava o stanju u Albaniji. Kralj i njegovi ljudi formalno izjavljuju, da žele s nama uspostaviti najsrdačnije odnose. Međutim Jacomoni se boji, da se radi o spletkarskom potezu, da bi Albanci dobili na vremenu i uspješno zaključili nastojanja, da s drugim silama sklope ugovore i saveze. Jacomoni je mišljenja, da bi oštar udarac bio na mjestu. Duce i ja nismo istoga mišljenja. Brzojavljam Jacomoniju, da još neko vrijeme manevrira u očekivanju nekih događaja, koji se spremaju na međunarodnom polju i koji će olakšati naš prepad.

Grandi je stigao u Rim. Vijest o svom opozivanju iz Londona primio je s velikim ogorčenjem. On se međutim još nada, da će u toku predstojećeg razgovora moći da skloni Ducea, da povuče svoju odluku. Njemu je doduše jasno, da se u njegovim odnosima s Mussolinijem nešto neodre-

đena promijenilo. Ima već nekoliko godina, da se Duce vlada prema njemu hladno i da ga drži daleko.

Legionari su u Barceloni održali defile u velikom stilu i bili od naroda oduševljeno pozdravljeni. Gambara će sutra biti u Rimu, da podnese izvještaj.

22. VELJAČE. — Duce je vrlo zadovoljan Francovom odlukom, da pristupi antikominterni. Događaj ima veliku važnost i u budućnosti će uplivati na opće evropske prilike. Poslije tristogodišnje obamrlosti Španija će opet postati živ, dinamični faktor koji će, što je najvažnije, biti uperen protiv Francuske. Budale koje su toliko gakale protiv našeg miješanja u Španiji, shvatit će možda jednog dana, da su stvarni temelji rimskog carstva u Sredozemlju postavljeni na Ebru, u Barceloni i Malagi.

Villani govori o dolasku Telekija u Italiju, u toku narednog mjeseca travnja. Prihvaćam s velikim veseljem. Teleki mi je simpatičan i ja ga smatram najboljim šefom vlade, koga je Mađarska dosad imala.

Hristić mi otvara srce i govori u prilog Stojadinovića. Veli, da je važnu ulogu u krizi odigrala lična ljubomora kneza namjesnika. Nada se, da će Stojadinović ponovo doći na vlast u toku nekoliko mjeseci.

Dolazak Gambare. On daje vrlo temeljit izvještaj o stanju u Španiji. Ili će Madrid uskoro pasti sam od sebe, ili će pet kolona zadati koncem ožujka crvenoj Španiji smrtni udarac. Položaj u Kataloniji dobar, a Franco ga poboljšava smišljenom i oštrom politikom. Zarobljeni su i mnogi Talijani, anarhisti i komunisti. Izvještavam o tome Ducea koji mi nalaže, da ih se sve strijelja i dodaje: »Mrtva usta ne stvaraju povijest«.

23. VELJAČE. — Attolico šalje vrlo zanimljiv izvještaj o svome razgovoru s Marat-pašom, egipatskim poslanikom u Berlinu. Paša govori u ime svoga kralja, koji se izjašnjava kao neprijatelj Engleza i pita, da li bi Osovina bila spremna potpomagati politiku kralja Faruka, ako bi Egipat objavio svoju neutralnost, a Velika Britanija pokušala da se umiješa posredno ili neposredno. Stvar je zaista važna, ali ja se na razne načine ograđujem, iako je izvor vrlo ozbiljan. U sporazumu s Duceom ovlašćujem Attolica, da produži pregovore i da stavi Murat-paši do znanja, da mi ovdje vrlo rado gledamo svaku pojavu koja bi bila u stanju, da razlabavi odnose između Egipta i Londona.

Duce opravdano hvali Gambaru. Ovaj razlaže svoj nacrt daljnje akcije, ali ne nailazi na načelno odobravanje, jer bi Duce htio jaču koncentraciju snaga. Međutim uviđa, da bi u sadašnjem stanju rasula u rukovodstvu crvene Španije, Francov plan o posvemašnjem zahvatu nacionalnih snaga preko čitave zemlje mogao donijeti sasvim dobar ishod. Izjavljuje Gambari, da će poslati još jednu diviziju, ali Gambara odbija i traži dva bataljona alpinaca i jednu grupu brdske artiljerije, što odmah dobija.

Poslije podne razgovor između Ducea i Grandija. Duce je bio više spretan nego tvrd. Ipak je rekao Grandiju, da je njegov zadatak u Londonu gotov, pošto nakon potpisivanja Trojnog pakta nema više nikakvog smisla i pošto se on, Grandi, previše »poenglezio«. Obećao mu je drugu službu, čim napusti London.

24. VELJAČE. — Na putu za Varšavu. Zaustavio sam se u Beču; ručamo kod »Tri husara«. Grad izgleda prilično umoran i pospan. Rochita kaže, da je raskošni život u centralnim četvrtima stvarno opao, ali široke narodne mase rade, žive bolje i sve više su naklonjene režimu.

25-26-27. VELJAČE. — Dolazak u Varšavu. Stanovništvo nas je dočekalo znatiželjno, možda sa simpatijom, ali bez topline. Grad je bezizrazan, ravan, neobično žalostan, iako sumorno i neobično sunce obasjava, a da ne zagrijava ulice ove sive prijestolnice. Vrlo se ljutim zbog vijesti, da tu i tamo u svim poljskim gradovima znaju da planu male protunjemačke demonstracije. Povod su incidenti, koji se neizlječivo ponavljaju u Danzigu. Poljska je, uprkos svim naporima Beckove politike, iz temelja i u svojoj srži protunjemačka. Tradicija, nagon, interes je vode protiv Njemačke. Katolička zemlja sa velikim židovskim otocima, prošarana jakim njemačkim manjinama, sudbonosno sadržava sve elemente suprotnosti s teutonskim imperijalizmom. Naprotiv, za nas Talijane postoje pozitivni elementi neodređene, opće simpatije, koja zbog toga nema većih rezultata. Bolje poznaju naše spomenike nego našu povijest. Više vole našu umjetnost nego naš način života. Stvarno, oni nas ne cijene toliko, koliko mi želimo. Previše slikara, kipara i arhitekta zastupali su u prošlosti, Italiju ovdje u Poljskoj, a predstavljali su je neizbježivom servilnošću umjetnika, koji u daljini traže i nalaze tuđinca-mecenu. Oni u nama više vole poeziju slikarstva nego snagu oružja, u koju još pravo ne vjeruju. Moramo se još mnogo truditi da bi popravili rđav glas, koji smo stekli u toku stoljeća.

Razgovoram pomalo sa svima, naročito s Beckom. U našim razgovorima nema nikakvih senzacija. Poljska će proslijediti svojom politikom ravnoteže, koja joj se nužno nameće geografskim položajem. S Rusijom ništa više osim neophodno potrebnog dodira. S Francuskom obrambeni savez, u koji se Beck ne pouzdaje više nego što je potrebno. S Njemačkom dobro susjedstvo, koje se mučno održava zbog mnogih, duhovnih i stvarnih suprotnosti. U pogledu Danziga treba naći neko rješenje, ali Beck želi da ono proizađe iz slobodnih diplomatskih pregovora, u kojima bi trebalo izbjeći svaki nepotrebni i štetni pritisak javnog mišljenja. Još uvijek živo uznemirenje radi »rusinskog pitanja«. Poljaci se još nisu pomirili s time da čehoslovačku granicu smatraju konačnom, i nadaju se u stvaranje zajedničke granice s Mađarskom. Ukrajinski problem zabrinjava u potaji poljska srca, iako je Beck naglašavao sa zadovoljstvom, ali bez osvjedočenja, Hitlerova uvjeravanja u tome pogledu.

U razgovoru o današnjem stanju Čehoslovačke Beck veli, da je to »provizorij, koji može dugo potrajati, a da ne prestane biti provizorij«. Ograničavam se, da dam opći pregled, ali naglašavam jake veze s Njemačkom.

Razgovarao sam s ambasadorima Njemačke i Japana, s nuncijem i poslanicima Mađarske i Jugoslavije. Pregledao sam vojničke ustanove, naročito avijaciju i stekao dobar utisak. O unutrašnjoj politici ne mogu mnogo reći, jer nisam mnogo vidio, ali je daleko od totalitarnog režima već zato, što jedini glas koji važi u Poljskoj, jeste glas mrtvaca. Pilsudskog, i jer odviše mnogo ljudi tvrde, da su pravi nasljednici njegove mudrosti. Uostalom činjenica, da je mrtvi diktator zadržao vlast dokazuje, da se još nije stvorila ni ispoljila nikakova nova snaga, inače bi i maršal Pilsudski brzo odjahao kao i svaki drugi mrtvac.

Ako sažmem utiske i prenesem ih na plan naših interesa, čini mi se, da bi se s pravom moglo zaključiti, da bi bilo lakoumno ustvrditi, da je Poljska pridobijena za politiku Osovine ili Trojnog pakta, ali da bi bilo i previše pesimistički obilježiti je kao direktnog protivnika. Kad izbije velika kriza, Poljska će dugo vremena ostati s puškom u ruci i tek kad ishod bude siguran, pristupit će na stranu pobjednika. I učinit će dobro, jer je Poljska zemlja, koja ima na obim stranama neprijatelje i prijatelje.

28. VELJAČE. — Lov u Bialowiczi. Veličanstvena, iskonska, divlja šuma, puna sasvim rijetke divljači.

OŽUJAK

1. OŽUJKA. — Krakov. Palače i spomenici, koji se Poljacima čine bog zna kako mnogobrojnima i nada sve lijepima, a koji za nas ne predstavljaju ništa vanredna.

2. OŽUJKA. — Povratak. U Tarvisu primam vijest, da je kardinal Pacelli izabran za papu. To me ne iznenađuje. Sjećam se našeg razgovora 10. veljače. Bio je vrlo pomirljiv. Čini se, da su se u međuvremenu i odnosi s Njemačkom znatno poboljšali, tako da je Pignatti jučer izvijestio, da je Pacelli kardinal, koji je Nijemcima najviše po ćudi. Za stolom sam rekao Eddi i mojim saradnicima: »Danas će biti izabran papa. To će biti Pacelli, koji će uzeti ime Pija XII.« Svi su bili zainteresirani ostvarenjem moga predviđanja. Duce je vrlo nezadovoljan Guarigliom. Namjerava da uskoro umirovi njega, Rossa i Valentina.

3. OŽUJKA. — Dolazak u Rim. Ništa od naročite važnosti, ni u unutrašnjoj ni u vanjskoj politici. Pozdravio sam svoje saradnike i Alfierija, koji me je ukratko izvijestio o događajima prošlih dana. Duce se nalazi u Terminillu. Telefonira mi, da bi me rado vidio; poslije podne odlazim k njemu. Pažljivo je saslušao moj, ne odviše optimistički izvještaj o Poljskoj. Moram posvjedočiti, da je Duce iz Rima uvijek s većom jasnoćom gledao na položaj ove zemlje nego mnogi koji su proveli tolike godine na licu mjesta. Poljsku je definirao »šupljim orahom«. Zadovoljan je izborom Pacellija. Odlučio je, da mu dâ nekoliko savjeta, kako će korisno upravljati crkvom. Međutim ne namjerava da se posluži Tacchi Venturijem, koga sada smatra »valutom bez vrijednosti«. Opširno raspravljamo o Trojnom paktu. Japanske formalnosti i okolišanja prouzrokuju novu odgodu. Duce sve više naginje dvojnom savezu s Berlinom, bez Tokija. Kad bi postao naš saveznik, Japan bi konačno otjerao Sjedinjene Države u naručje zapadnih demokracija. Zato želi požuriti njemačko-talijanski savez. Kaže, da je zatezanje prouzrokovalo više neugodnih događaja u posljednje vrijeme, među inim pad Stojadinovića. Uostalom smatra, da će se Stojadinović vratiti na vlast, kad zaključimo ugovor s Berlinom. Što se tiče Albanije, drži da je najbolje, da stanje ostane

kakvo je sada, ali zadržava slobodu akcije, čim se završi borba u Španiji i čim bude potpisan savez bilo u troje bilo u dvoje.

4. OŽUJKA. — Izvještavam švicarsku vladu, da su obustavljene mjere protiv trojice njihovih novinara, poduzete za vrijeme moga odsustva. Mogli bi da budu pozvani natrag, da se štampa umjerenije držala. Sastanak s lordom Perthom. Beznačajan razgovor; on mi još spominje članak »Relazioni Internazionali« (časopis za međunarodnu politiku, koji su osnovali Ciano i Pirelli; op. ur.), u kome se Francuskoj prijetilo ratom. Odgovorio sam, da članak izražava lično mišljenje pisca i da je direktor časopisa, začudo, Pirelli, čovjek čije su simpatije prema Londonu i Parizu sveopće poznate. Ja ga radije upozoravam na pojačanje britanskih trupa u Egiptu.

Poslije podne sastanak s Liautey-om. Besadržajni razgovor. Govori mnogo, kaže malo, ali se ipak može uočiti francuska zabrinutost zbog našeg držanja. Ja sam lično srdačan prema njemu, ali u političkom pogledu potpuno zakopčan.

Kratki razgovor s Mackensenom o mome putu u Poljsku. Sažimam svoje dojmove; podudaraju se s utiscima ambasadora Moltke-a.

Duce me nagovorio, da odbijem poziv Françoisa Ponceta na ručak, koji namjerava da priredi meni u čast prilikom dolaska vanredne misije za krunisanje Pape. Mnogi su članovi misije protivnici Italije; Duce je time obrazložio odbijanje.

Telefonski razgovor s Ribbentropom. On je još uvjeren u pristanak Japana na Trojni pakt, ali smatra, da će do potpisivanja proći još nekoliko nedjelja.

5. OŽUJKA. — Gambara dolazi u oproštajnu posjetu. Složili smo se o pojedinostima odašiljanja posljednjih odreda u Španiju. Pratim ga do Ducea, koji potvrđuje uputstva, data prilikom pređašnjih razgovora. Dodaje, da namjerava zadržati trupe u Španiji do svršetka borbi, ali ne želi da ih ostavi u policijskoj službi. Nalaže Gambari, da objasni Francu, da se on odlučno protivi uspostavljanju monarhije. »Kraljev povratak bacio bi Španiju u roku od tri godine u novi građanski rat. Kralj je skroz ozloglašen čovjek, a najpovoljnije što se može reći o njegovim sinovima je to, da su slaboumnici, potpuno u službi Engleske i Francuske«. Izvještavam Ducea o svom telefonskom razgovoru s Ribbentropom. On se vrlo ljuti zbog odugovlačenja s potpisivanjem ugovora, uslijed čega male zemlje imaju osjećaj izgubljenosti i u sadašnjem nesigurnom položaju vide samo jednu čvrstu točku, britansko-francusko naoružanje, i prema tomu se ravnaju.

Jacomoni uvjerava, da u Albaniji ponovo vlada mir i red i da se kralj, pošto je izgubio najveći strah u svom životu, razbacuje izjavama prijateljstva prema Italiji. Zogu mi šalje svoje »bratske« pozdrave. Na svaki način je sigurno, da nitko od zavjerenika nije ništa izbrbljao i da je igra samo odgođena.

Pignatti kaže, da se u Vatikanu zapažaju spletkarenja sa ciljem da se stvori dojam, kao da se Italija protivi imenovanju kardinala Maglione za državnog tajnika; ovo imenovanje leži papi mnogo na srcu. Govorim sa Duceom, da bi ishodio odobrenje za dementi. Mussolini odgovara: »Reci

Pignattiju, da ja fućkam na papu, na kardinale, na državnog tajnika i na sve koji su na tim mjestima«. Ipak naređujem, da se spletka dementira, iako drugim riječima.

6. OŽUJKA. — Dok sam se juče nalazio u kući Colonna, Pietromarchi me telefonski izvještava o ustanku u Cartageni, o bijegu crvene flote i o Francovu traženju naše avijatičke pomoći, da bi pronašao 11 lađa koje lutaju po Sredozemnom moru, da bi im priječio prolaz kroz Sicilijanski kanal, ako bi pokušale, kao što se kaže, da se probiju do Odese. Dao sam nužne upute našoj ratnoj mornarici i avijaciji i jutros izvijestio Ducea, koji je odobrio poduzete mjere. Tokom dana flota je bila praćena, htjeli su uploviti u Alžir, ali im nije data dozvola. Čini se, da sada plove prema Bizerti.

Veliko dodvoravanje kandidata, koji žele da budu imenovani za članove Narodnog vijeća korporacija. Naziv se doduše mijenja, ali se ne mijenja duh niti se ljubav prema parlamentu ugasila u srcima Talijana, pa bili oni i fašisti.

Vijesti iz Berlina potvrđuju, da japanska vlada nalazi razloge protiv potpisivanja Trojnog ugovora. Oshima namjerava da podnese ostavku. Uvjerava, da vlada mora pasti. A onda? Stvari mi nisu jasne. Zar je zaista moguće čvrsto povezati jednu tako daleku zemlju, kao Japan, sa sve burnijim i nervoznijim političkim životom Evrope, koji se može od časa do časa izmijeniti jednostavnim telefonskim prepadom?

7. OŽUJKA. — Ništa znatnijega.

8. OŽUJKA. — Sastanak Središnjeg odbora korporacija u palači Venezia, da bi se prilikom proslave 20-godišnjice fašizma posavjetovali o izjednačenju plaća. Duce je vrlo zadovoljan pripremama i kaže mi: »Time zaista smanjujemo socijalne nejednakosti. Socijalizam uči: Svi jednaki i svi bogati. Iskustvo je dokazalo, da je to nemoguće. Mi kažemo: »Svi jednaki i svi prilično siromašni«.

Sastanak s japanskim ambasadorom. Potvrđuje Attolicova obavještenja o japanskom odgovoru u pogledu Trojnog pakta. Mnogo se ograđuju i žele, da ugovor dobije isključivo proturuski karakter. Odgovor tako malo zadovoljava, da zaista treba temeljito sumnjati u mogućnost potpisivanja ovoga saveza. Oshima i Shiratori odbili su da dostave saopćenje službenim putem. Oni su od Tokija zatražili da bezuslovno primi ugovor, inače podnose ostavke, što će dovesti do pada vlade. Odluka ima da padne skorih dana. Shiratori smatra, da bi potpisivanje ugovora moglo uslijediti u Berlinu, u toku ožujka, ako bi ishod bio povoljan. U protivnom slučaju sve se odgađa na neizvjesno vrijeme. Ovo odugovlačenje i čitav japanski postupak nagone me da sumnjam u mogućnost uspješne saradnje između sporih i polaganih Japanaca i dinamičnih fašista i nacionalsocijalista.

9. OŽUJKA. — Prilikom lova s knezom namjesnikom Pavlom u Beogradu upoznao sam Hrvata, markiza Bombellesa, koji mi je opisan kao provincijski plemić, prinčev prijatelj i veliki lovac. Danas sam ga primio u Rimu u posjetu, za koju sam smatrao da je obična pristojnost.

Međutim on je odmah punim jedrima zaplovio u politiku i izjavio, da dolazi kao Mačekov tajni izaslanik. Razglabao je odnose između Hrvatske i Srbije i uvjeravao me, da je provalija između ovih zemalja toliko duboka, da je svaka pomisao izmirenja promašena. Hrvati su u stanju moralnog, političkog i privrednog ropstva. Kad bi jednog dana Hrvati mobilizacijom dobili oružje u ruke, puške bi same opalile na Srbe. Ideal Hrvata je nezavisna država sa talijanskim princem na čelu, ili još bolje personalna unija sa talijanskim kraljem. Bombelles nije tražio ništa. Želio je samo da nam saopći, da bi bili na oprezu prema uvijek nevjernoj politici Beograda. Naročito poslije pada Stojadinovića ta politika je otvoreno orijentirana za demokracije, protiv Osovine.

Iz jasnih razloga bio sam vrlo oprezan. Naglašavam našu vjernost beogradskim ugovorima tako dugo, dok se Srbi prema nama budu ispravno držali. Ipak kažem Bombellesu, da sam spreman da ostanem s njime u vezi; ako bi se položaj promijenio, mi možemo uzeti u obzir hrvatsko gledište pri donošenju naših političkih odluka.

10. OŽUJKA. — Attolicov izvještaj ostavio je na Ducea snažan utisak; uglavnom potvrđuje dvije stvari: 1) Führer osjeća u najjačoj mjeri solidarnost s Italijom i spreman je s nama marširati; 2) njemački narod stoji uza svog vođu, ali bi ipak želio, da ukloni svaku opasnost rata. Duce primjećuje: »Njemački narod je vojnički, ali ne ratnički narod. Daj ti Nijemcu izobilja kobasica, maslaca, pive i neki korisni stroj pa mu nikada ne će pasti na pamet, da sebi da prosvirati trbuh«.

Ribbentrop je sporazuman s našim prijedlogom, da smjesta uspostavimo vezu između oba generalštaba, i sa svoje strane predlaže sastanak Keitela i Parianija. Pristajemo i kao mjesto sastanka predlažemo Innsbruck, što prije i sa što većim odjekom u javnosti. Svijet treba da zna, da se i Osovina sprema i da nema namjeru da prepusti vodstvo Francuzima i Englezima, kako se to u posljednje vrijeme čini.

Američki ambasador pita me, da li je istina, da se u Berlinu sprema sastanak u troje, u svrhu potpisivanja saveza. Kažem mu, da trenutno nema od svega toga ništa, ali da sličan korak nije isključen, ako bi daljnji razvitak situacije savjetovao trima zemljama antikominterne, da pojačaju veze koje ih sjedinjuju.

11. OŽUJKA. — Gambara izvještava o svom razgovoru s Francom. U vremenu od 16. do 18. ožujka započet će konačna borba. Mi ćemo udariti u pravcu Toleda. Razgovor je bio sretno vođen s vojničkog i političkog gledišta. Franco se jasno izrazio protiv monarhije i izjavio, da bi kraljev povratak mogao da bude aktuelan do nekoliko godina, ako bi baš do toga moralo da dođe.

Nezadovoljstvo Slovaka rasplamsalo je u srcima Mađara nove nade u pogledu »rusinskog« pitanja. Ako bi Nijemci ušli u Slovačku, Mađari namjeravaju da uspostave zajedničku granicu; oni se ovoga sna još ne odriču. Vilani je naročito došao, da mi to saopći. Pozivam ga, da čeka u miru. Vijesti koje stižu tokom večeri kao da pokazuju, da kriza nije tako teška, a iz Berlina nam javljaju, da će Slovaci sami naći rješenje.

Hristić je sa mnom utanačio svečanu proslavu druge godišnjice »Beogradskih ugovora«. Potvrđuje svoje uvjerenje o povratku Stojadi-

novića, nakon što se sadašnja vlada nasuče u svojim pregovorima s Mačekom. Veli: »Hrvatski problem je pitanje pokoljenja. Kralj Aleksandar nije mogao naći rješenje, iako se zalagao čitavim svojim ugledom. Jasno je, da ga vlada s nikakvim ugledom i kratkim vijekom još manje može da nađe«.

12. OŽUJKA. — Krunisanje Sv. Oca. Prisustvujem obredu kao vođa talijanske delegacije. Vrlo je hladno i u organizaciji pontifikalnog protokola vlada najveći nered. Papa je svečan kao neki kip. Sjećam ga se prije mjesec dana, kad je kao kardinal bio čovjek među ljudima. Čini se, da ga je danas zaista dodirnuo božanski dah, produhovio ga i uzvisio.

13. OŽUJKA. — Ništa od osobite važnosti za nas, pošto Duce ne daje veliku važnost slovačkoj krizi, koja se dalje razvija i poprima zabrinjujući opseg. Göring je otputovao iz San Rema, da bi prisustvovao sjednici vlade. Šta namjerava Njemačka? Zasada nam ništa nije rečeno osim neodređenog negodovanja prema praškoj vladi.

Naravno, sada se i Varšava i Budimpešta počinju uznemirivati.

Čekamo. Uostalom, naša uloga u ovom slučaju i ne može da bude ništa drugo nego da čekamo, kako će se događaji razvijati.

14. OŽUJKA. — Opširan razgovor sa Wellingtonom Koo o japansko-kineskom sporu. I on, kao svi Kinezi računa na vrijeme; ono će dovesti Japance do iscrpljenja. Savjetujem mu, da se sporazumi izravno sa Tokijem i da se ne oslanja na tobož nesebična obećanja pomoći od strane demokracija, koje se u sve petljaju.

Vojvoda od Aoste izlaže dosta optimistički stanje u Etiopiji. Moram da ga upozorim, da je on jedini optimista među tolikim ljudima koji dolaze iz Abesinije. Preporučuje, da se izbjegava sukob s Francuskom, jer bi upropastio djelo smirenja carstva i ugrozio samo osvajanje Etiopije. Nisam razumio, da li iz njega govori potkralj Etiopije ili sin francuske princeze.

Vijesti iz Srednje Evrope postaju sve ozbiljnije. Ribbentrop je prvi put govorio otvoreno s Attolicom i rekao mu, da njemački plan ide do kraja: Češku anektirati, Slovačku učiniti vazalnom državom, Prikarpatsku Ukrajinu dati Mađarskoj. Zasada se ne može reći, kako i kada će se to sprovesti, ali takav program bi izazvao najzlokobniji dojam u talijanskom narodu. Osovina djeluje samo u korist jedne strane, koja sve više uzima maha i radi potpuno samostalno, sa vrlo malo obzira prema nama. Objasnio sam ove svoje poglede Duceu. On je zakopčan i čini se kao da ne daje veliku važnost događaju. Dobitak vidi u koristi, koju će imati Mađarska uslijed zajedničke granice s Poljskom; daje mi nalog da javim Budimpešti, da nastupa odlučno. Ali meni se to čini neznatnim.

15. OŽUJKA. — U toku noći je nastao nagli obrt događaja. Nakon razgovora između Hitlera, Hache i Chwalkovskog počele su njemačke trupe upadati u Češku. Stvar je vrlo ozbiljna, tim više što je Hitler izjavio, da ne želi anektirati ni jednog jedinog Čeha. Njemački prepad ne razara danas versaillesku Čehoslovačku nego upravo onu, koja je stvorena u Münchenu i Beču. Kakva se važnost može u buduće dati onim drugim izjavama i obećanjima, koja se nas neposredno tiču? Uzaludno je da sami sebi lažemo, sve to zabrinjuje i ponižava talijanski narod. Treba mu dati neku zadovoljštinu i naknadu: Albaniju. Razgovaram o tome s Duceom i nastojim da ga uvjerim, da sada ne ćemo naići ni na lokalne zapreke ni na ozbiljne međunarodne zapletaje, koji bi mogli da nam se isprijeće na putu. On me ovlašćuje, da brzojavim Jacomoniju i da mu naredim, da izazove unutrašnje nerede, a sam lično nalaže floti, da drži spremnom, u Tarantu, drugu eskadru.

Odmah sam se posavjetovao sa Cavagnarijem i pošto sam brzojavio uputstva u Tiranu, dobio sam telefonsku vezu s Jacomonijem, koji se vraća u svoje sjedište. Kaže, da će nam sutra brzojavno saopćiti šta može učiniti; predviđa mogućnost, da damo kralju ultimatum: ili je saglasan s iskrcavanjem talijanskih trupa i spreman da traži protektorat, ili će se trupe iskrcati protiv njegove volje. Ponovo se dogovaram s Duceom. Čini mi se, da albansku akciju prihvaća sa manje poleta.

U međuvremnu je stigao princ od Hessena sa uobičajenom poslanicom. Ona je ovoga puta usmena i vrlo blijeda. Führer nam javlja, da je stupio u akciju. jer Česi nisu raspustili svoju vojsku sa granice, jer su i dalje podržavali veze s Rusijom i zlostavljali Nijemce. Ovi su izgovori možda dobri za Göbbelsovu propagandu, ali kad s nama razgovaraju, trebalo bi da imaju više obzira, jer mi smo krivi samo što smo s njima odviše iskreni. Dodajući Führerovu blagodarnost za hvalevrijednu talijansku podršku, princ od Hessena je rekao, da je poslije ove operacije slobodno 20 divizija, koje se mogu upotrebiti za druge pothvate u korist politike Osovine. Ali Hitler daje Mussoliniju na znanje, da bi bilo bolje sačekati nekoliko godina, dok bude na raspoloženju sto divizija, ako namjerava da poduzme nešto veliko. Ovaj dodatak mogao je prištedjeti. Duce odgovara izjavom, da ćemo se u slučaju rata s Francuskom tući sami, da ne ćemo od Njemačke tražiti ni jednog jedinog čovjeka i da ćemo biti sasvim zadovoljni, ako bi nas mogli snabdijevati oružjem i drugim materijalom.

Nakon što se princ od Hessena oprostio, ponovo dolazim Duceu. Našao sam ga nezadovoljna s poslanicom i utučena. Ne će davati štampi nikakav izvještaj o posjeti princa od Hessena. (»Talijani bi me ismijali: svaki put, kad Hitler proguta neku zemlju, šalje mi poslanicu«). Opet govori o Albaniji, ali se još nije odlučio. Muči ga neka sumnja, koju mi još ne otkriva. Miran je, kao uvijek u velikim događajima, ali se zasad ne vlada onako, kao što sam od njega očekivao. Izražava želju, da u toku večeri još jedamput navratim k njemu.

Primam poljskog ambasadora i rumunjskog poslanika, koji uzimaju na znanje svršeni čin.

Ponovo vidim Ducea, kasno podveče. Svijestan je, da je talijanski narod neprijateljski raspoložen prema njemačkom postupku, ali smatra, da moramo napraviti lijepo lice njemačkoj igri i tako izbjeći »da omrznemo i bogu i njegovim neprijateljima«. Ponovo je natuknuo mogućnost udarca u Albaniji, ali se još skanjuje. Po njegovom shvaćanju ni zaposjednuće Albanije ne bi moglo u svjetskom javnom mišljenju da predstavlja pravu naknadu za priključenje Reichu jedne od najbogatijih zemalja na svijetu, kao što je Češka. Pomalo dolazim do uvjerenja, da ne ćemo poduzimati ništa. Tim više, što je Duce prije mene primio admirala Cavagnarija i ograničio se da mu postavlja opća pitanja o mogućnosti iskrcavanja, ali mu nije dao nikakva naročita uputstva. Šteta!

Po mome mišljenju upad u Albaniju podigao bi raspoloženje u zemlji, bio bi stvarni plod Osovine, a pošto bi ga pobrali, mogli bismo da preispitamo čitavu našu politiku čak u pogledu Njemačke, čija nadmoćnost počinje da dobija vrlo obespokojavajući opseg.

16. OŽUJKA. — U 9 sati ujutro Mussolini me poziva u vilu Torlonia. Čini se da je umoran. Kaže, da je u toku noći dugo razmišljao i došao do zaključka, da odloži albanski pothvat i to prije svega, jer se boji, da bismo oslabili Jugoslaviju i tako potpomogli hrvatsku nezavisnost pod njemačkim vodstvom. To bi značilo: Prusi u Sušaku. Ne isplati se, da se izložimo ovoj opasnosti, da zauzmemo Albaniju, koju možemo dobiti u svako drugo doba. Vidim, da Mussolini ne će da se upusti u ovu akciju i da nema smisla biti uporan. Šaljem Jacomoniju uputstva, da sve obustavi. Sačuvao sam zapis, na kome je Duce vlastoručno pribilježio uzroke odlaganja.

Još jedan razgovor s Duceom. On je mišljenja, da su Prusi već uspostavili svoju nadmoć u Evropi. Smatra, da bi udružene evropske sile — uključujući i nas, još mogle zaustaviti njemačko nadiranje, ali ga više ne bi mogle potisnuti natrag. Više ne računa mnogo s vojničkom pomoći malih sila. Postavljam pitanje, da li je pod ovakvim okolnostima pametno, da sklapamo savez, ili bi možda bilo bolje da zadržimo punu slobodu, da bi se u budućnosti mogli orijentirati prema našim interesima. Duce se jasno izražava za savez. Ja opet razlažem svoje suzdržljive bojazni, jer savez ne bi u Italiji bio vrlo popularan i jer se bojim, da bi ga Njemačka mogla iskoristiti za pojačanje svoje ekspanzionističke politike u Srednjoj Evropi.

Konačno se uveče po treći put sastajem s Duceom. Primio je De Valeru, s kojim je imao kratak i beznačajan razgovor. Zatim je primio Mutia, koji mu podnosi na odobrenje ratni plan u Španiji od 23. ožujka dalje. Mussolini odobrava, bez prigovora. Muti nije vidio Ducea već dva mjeseca i nalazi »da je umoran i da se postarao za mnogo godina«. Stvar će proći, ali posljednji događaji su ga duboko potresli. Pokazuje mi prijestolnu besjedu, koju sam malo ispravio.

Velika navala diplomata u Palazzo Chigi. Najviše je zabrinut jugoslavenski poslanik, koji u Hitlerovoj politici jasno nazire njegovo austrijsko porijeklo. Veli, da će sada Nijemci uperiti oštricu prema Budimpešti i odatle poduzeti napad na Balkan. Ali neka se ne zanose obmanom, da mogu slomiti Srbe bez teške prethodne borbe. Mnogo je zabrinut, kakav će da bude odjek u Hrvatskoj, gdje će se separatistički pokret ponovo razmahati zahvaljujući prilikama. Današnji događaji učvršćuju položaj Stojadinovića, ali još nije nastupio čas, da se vrati na vlast.

Primam von Mackensena i vrlo mirno čestitam Nijemcima na uspjehu. Ne polazi mu za rukom da potpuno prikrije svoje iznenađenje. Ovoga puta Nijemci zaista osjećaju, da nisu u pravu. Iza toga me posjetio japanski poslanik, koji je vrlo optimističan u pogledu odluka svoje vlade o Trojnom paktu.

17. OŽUJKA. — Svjetsko javno mišljenje je utučeno. Iz svih glavnih gradova stižu brzojavi o zaprepaštenju. Čak ni Mađari ne slave zaposjednuće Prikarpatske Rusije, oni se boje krupnijih stvari. Susret s belgijskim poslanikom i amerikanskim ambasadorom. Zabrinuti su za

budućnost i pokazuju svoje gnušanje nad politikom Berlina. Priznajem, da mi nije lako da nađem opravdanje za njemački postupak. Ja im dajem na znanje, da smo sporazumni ili da smo u najmanju ruku bili obaviješteni; priznajem da je neugodno lagati.

Duce je izvanredno zabrinut i potišten. Prvi put ga vidim u ovakvom raspoloženju. Čak je u vrijeme »Anschlussa« pokazivao veću pribsebnost. Tišti ga hrvatski problem. Boji se, da bi Maček mogao proglasiti nezavisnost i staviti se pod njemačku zaštitu. »U tom slučaju postoje samo dvije mogućnosti«, rekao je, »ili ćemo ispaliti prvi hitac na Njemačku, ili će nas smrviti revolucija, koju će podići sami fašisti, jer nitko ne bi mogao otrpjeti, da se kukasti križ učvrsti na Jadranu.« Razmišlja o mogućnosti, da zasad ne šalje nove trupe u Libiju i da preko Londona potraži sporazum sa Francuskom, ali odbacuje ovu zamisao. Na moj savjet odlučuje da poduzme korak kod Nijemaca radi hrvatskog pitanja. Treba reći glasno i jasno, da mi ne bismo mogli pristati ni na kakvu promjenu sadašnjeg jugoslavenskog stanja u Hrvatskoj, a da svoju politiku ne bismo podvrgli potpunom i temeljitom preispitivanju.

Pozivam von Mackensena. Govorim s njim vrlo mirno, ali i vrlo odlučno. Podsjećam ga, da je Führer rekao Duceu i meni, da Nijemce ne zanima Sredozemno more i da smo politiku Osovine izgradili na ovim pretpostavkama. Ako ovi uslovi ne važe više, to znači slom Osovine, a njemačko miješanje u hrvatske stvari značilo bi da spomenuti preduvjeti otpadaju. Čini se, da je von Mackensen bio potresen mojom izjavom. Uvjerava, da su glasine koje su do nas doprle, bez temelja i da se u Führerovom mišljenju nije promijenilo ništa. Nada se, da Duce nije tragično shvatio primljene obavijesti. Uvjeravam ga o protivnome, čak više, ja mu velim, da sam ovo pitanje pokrenuo za ljubav iskrenih odnosa i potpune saglasnosti u radu.

Hristić želi da me vidi. Dementira glasine o jugoslavenskim vojnim pokretima na mađarskoj granici. Sa svoje strane opovrgavam vijesti o talijanskoj vojnoj ekspediciji u Albaniji i uvjeravam ga, da Italija ne će nikada poduzeti ništa, što bi moglo da uzdrma jugoslavensku državnu čvrstinu.

18. OŽUJKA. — Audijencija kod Pape. Nalazim ga sasvim onakvog, kakav je bio kao kardinal Pacelli, prijazna, susretljiva i čovječna, kao ranije. Pretresamo situaciju. On ne taji svoju zabrinutost zbog njemačke agresivnosti. Dodaje, da ga to uznemiruje i kao Talijana. Pokazao je veliko zadovoljstvo, kad sam mu saopćio, da je Duce već poduzeo prikladne mjere, da zaustavi njemačko širenje u zonama, koje su za nas najosjetljivije. Što se tiče vjerskih pitanja, izjašnjava se vrlo zadovoljnim, ukoliko se radi o Italiji. Obavještava me da će — ako smo sporazumni — ukloniti kardinala Pizzarda i vodstvo Katoličke akcije povjeriti odboru diecezanskih nadbiskupa. Njega više zabrinjuje Njemačka, prema kojoj želi da vodi popustljiviju politiku nego Pio XI. Da se takva politika povede, nužna je uviđavnost i susretljivost s druge strane, inače bi se njegovo nastojanje pretvorilo u besmisleni monolog. Audijencija je trajala pola sata. Vjerujem, da bi stvari s ovim papom mogle da krenu na bolje. Zatim sam dugo razgovarao s kardinalom Maglione. On je pravi južnjak, pun dara i duha i jedva uspijeva da svećeničkom samo-

zatajom obuzda provalu svoga bujnog temperamenta. Maglione je također zabrinut zbog njemačkog napredovanja. Obazrivo mi daje na znanje, da bi se Francuzi htjeli s nama sporazumjeti, ali odmah podvlači, da nema nikakav zadatak u tome pravcu i da ne želi da ga preuzima.

Duži razgovor s Duceom; čitamo prijestolnu besjedu i nadopunjujemo je s obzirom na najnovije događaje. Otvoreno izražavam Duceu svoje nespokojstvo u pogledu Berlina. Ono je znatno poraslo, jer sam dobio dokaze teutonske nevjere. Čini se, da je Duce još uvijek sklon politici Osovine. Ne polazi mi za rukom da ga pokolebam čak ni izlažući mu mogućnost, da Njemačka proguta Madjarsku. Veli, da ni u tome slučaju ne bi ništa poduzeo. Sam je napisao uvodni članak za »Giornale d'Italia« u kome razlaže, da su Nijemci postupali logično, po potrebi, i da bismo mi u sličnom položaju učinili isto.

Fagioli mi donosi zapisnik razgovora sa Baudouinom. Dvije važne stvari: 1) Francuzi su spremni na veće popuštanje; 2) Ribbentrop je lično, na osnovu naših saopćenja izvijestio štampu o Baudouinovoj misiji. Zaista, ne isplati se biti pošten sa izvjesnim ljudima.

19. OŽUJKA. — Ponovo sam imao duži razgovor s Duceom. On je temeljito razmišljao o našim diskusijama prošlih dana i priznaje, da je u ovom trenutku nemoguće da talijanskom narodu prikažemo savez sa Njemačkom u povoljnom svijetlu. I kamenje bi se bunilo. Zabrinutost radi hrvatskih poslova raste; sve vijesti potvrđuju, da se prilike zaoštravaju. Zaključujemo da u Beograd pošaljemo brzojav, da bi obavijestili kneza namjesnika Pavla, da smo Njemačkoj podviknuli naše »stoj!«; u isto vrijeme treba ubrzati pregovore sa Zagrebom, da bi Pavla zastrašili. Svaki trenutak vremena mogao bi za nas biti sudbonosan.

U međuvremenu Duce naređuje, da se stanoviti dio trupa okupi u oblasti Venecije. U slučaju da izbije revolucija u Hrvatskoj, mi ćemo stupiti u akciju; ako Nijemci pokušaju da nas zaustave, onda ćemo pucati na njih. Sve sam više uvjeren, da je to moguće. Događaji ovih dana iz temelja su promijenili moje mišljenje o Führeru i Njemačkoj: on je nevjeran i nepouzdan, s njim se ne može voditi nikakva politika. Od danas počinjem da radim kod Ducea za sporazum i sa zapadnim silama. No da li će u Parizu imati i najmanju iskru zdrave pameti, ili će još jedamput upropastiti mogućnost sporazuma svojim poznatim tvrdičenjem u koje se uvlače?! Duce drži, da je britansko uzbuđenje ovoga puta vrlo duboko. »Ne treba zaboraviti, da su Englezi uvjereni čitaoci biblije i da svoju strast za trgovinu povezuju s mistikom. Sada prevladava mistika i oni su u stanju da nešto učine.«

Uputio sam Fagiolija u Pariz, da opet pokrene pregovore sa Baudouinom. Duce je riješio, da u svom govoru od 26. ožujka točno utvrdi naše zahtjeve: Gibuti, Suez, Tunis.

20. OŽUJKA. — Primio sam ing. Carneluttija, Mačekovog izaslanika. On je talijanskog porijekla, brat mu je čak bio u talijanskoj konzularnoj službi. U početku razgovora bio je vrlo uzbuđen i obazrivo mi je preporučio, da sačuvam tajnu, jer je u pitanju »igra glavom«. Ukratko sam zapisao, šta mi je rekao: Hrvati su neprijatelji Nijemaca, ali su uprkos tome spremni, da padnu u naručaj Berlina, kad bismo ih

mi odbili, samo da se riješe srpskog jarma. Kao program ponovio je ono što je Bombelles rekao: Pregovori, da bi se od Beograda isposlovala autonomija; ako bi ovi pregovori propali, ustanak, traženje talijanske vojne pomoći, stvaranje hrvatske republike, koja bi bila s nama vezana ugovorom o savezu kakav imamo s Albanijom, povrh toga carinska i monetarna unija. Druga faza: personalna unija s Italijom. Duce mi je naredio, da prihvatim hrvatski program.

Sutra ću ponovo konferirati s Carneluttijem.

Von Mackensen donosi odgovor na moj korak od prošloga petka. Njemačka se ne zanima za sudbinu Hrvatske, ona priznaje prvenstvo talijanskih interesa. Ponavlja, da Mediteran nije, ne može i ne smije da bude njemačko more. Izvještavam Ducea koji nalazi, da je saopćenje vrlo zanimljivo, »ukoliko se može u to vjerovati«. Ali dok je jutros bio u oštrom protunjemačkom raspoloženju, večeras je rekao: »Mi svoju politiku ne možemo mijenjati, jer nismo kurve«. I naređuje mi, da odbijem prijedlog Lavalova dolaska u Rim: ta i onako ne bi koristilo ničemu osim što bi poslužio Lavalu kao bučna reklama.

Kralj je kao obično, čak više nego ikada neprijateljski raspoložen prema Nijemcima. U razgovoru sa mnom pravio je primjedbe o njemačkoj nadutosti i dvoličnosti, nasuprot kojoj hvali englesku ispravnost; u razgovoru s Duceom išao je tako daleko, da je Nijemce nazvao »huljama i odrpancima«.

Fagioli se vratio iz Pariza; donosi vijesti od Daladiera, preko Baudouina. Ne zadovoljavaju. Zasad treba čekati Duceov govor za 26. ožujka, vanjsko-politički dio zajedno smo sastavili.

21. OŽUJKA. — Zapadne sile izgubile su danas mnogo bodova u korist Njemačke. Vijesti o pokušaju da se stvori demokratski blok razdražile su Ducea i stvorile kod njega raspoloženje za Nijemce. Već sami naziv nameće nam istu sudbinu kao i Nijemcima i čini podozrivim one zemlje, koje su doduše zabrinute zbog napredovanja Nijemaca, ali moraju spasavati svoj unutrašnji autoritativni režim, kao što su Rumunjska, Jugoslavija, Poljska, Turska i Grčka. Još jedan bod dobila je Njemačka kod nas time, što mi je Ribbentrop uputio pismo i svečano ponovio obavezu, kojom priznaje isključivost talijanskih prava u Sredozemnom moru, na Jadranu i u susjednim oblastima.

Konferiram s Carneluttijem i kažem mu: 1) tražite sporazum s Beogradom, pa makar samo da dobijete na vremenu; 2) ako to ne uspije, vi podignite ustanak, a onda ćemo se mi, zamoljeni od hrvatske vlade, umiješati; 3) nemojte da stupate ni u kakav dodir s Berlinom i obavještavajte nas pravodobno o svim vašim akcijama.

Navečer Veliki savjet. Duce govori o potrebi politike nesalomljive vjernosti Osovini. Održao je divnu besjedu, borben, logičan, hladan, junački govor. Balbo i De Bono brundaju. Balbo je čak izustio nesretnu frazu: »Čistite cipele Njemačkoj«. Žestoko sam reagirao i dokumentima objasnio nepokolebljivu ponositost Mussolinijeve politike. Duce je odobravao i rekao mi, da će Balbo uvijek ostati »demokratska svinja, kakav je bio kao govornik u loži Girolamo Savonarola u Ferrari«.

22. OŽUJKA. — Hristić uvjerava da Jugoslavija ne će pristupiti bloku koji je predložio London; dodaje, da bi to učinila samo u slučaju, da Italija promijeni svoju politiku i sama pristupi bloku. Pratim Attolica Duceu; on je danas ponovo gnjevan na Njemačku radi bockanja francuske štampe koja ne propušta nijednu priliku, da razdraži njegovu ličnu osjetljivost. Attolico opširno izvještava o položaju i o svojim razgovorima s Ribbentropom i Hitlerom. Učinio je to oštroumno, pošteno i hrabro. Uvelike podvlači, da Njemačka ne želi da bude uvučena u rat iz razloga, koje je Hitler ovako sažeo: »Naoružanje još nije završeno i bit će tek za dvije godine; nema ratne mornarice; Japan je previše zauzet i ne može pružiti znatniju pomoć.« Ipak je dodao, da će nas Njemačka bez obzira na sve pomagati,, ako bi izbila neka kriza. Konačno je podvukao potrebu, da se stavi točka na »i« u našim međusobnim odnosima, jer se često dešava, da Nijemci — neopazice — iskliznu iz tračnica snage i upadnu u kolosjek nadmoći, čime bi mogli da povrijede naše interese.

Duce je svestrano pretresao današnji položaj s naročitim obzirom na raspoloženje talijanskog naroda i dolazi do zaključka, da za produženje politike Osovine treba utvrditi obostrane ciljeve, odrediti zone utjecaja i akcije obiju zemalja i na kraju isposlovati, da Njemačka primi natrag svoje sunarodnike iz Južnog Tirola. Rješava, da Hitleru pošalje vlastoručno pismo, da bi ga između ostalog upozorio, da izvjesni događaji predstavljaju ne baš beznačajan udarac za njegov lični ugled.

23. OŽUJKA. — Svečano otvorenje »Camera dei Fasci e delle Corporazioni« (»Komora fašija i korporacija«). Tekst zakletve je izmijenjen. Ne polaže se više zakletva vjernosti »kraljevskim nasljednicima«. Kasnije sam saznao, da je tekst uvijek tako glasio, ali je ipak bilo uzbuđenja. I te kakvog! Radi ove stvari napravila se velika buka; najneumjereniji su kao obično, Balbo i De Bono, koji iskorišćavaju stvar da izatkaju sitne antifašističke spletke. Ja doduše ne znam, da li je ova izmjena bila podesna baš u ovom času. Nisam o tome ništa znao. Da sam o promjeni prethodno obaviješten, bio bih odsječno savjetovao da se briše.

Duce je odlučio požuriti albansku stvar; sam je sastavio nacrt vrlo kratkog ugovora, koji sadrži tek tri suhoparna člana, tako da više sliči ukazu nego međunarodnom ugovoru. Ja sam također, zajedno sa Vitettijem izradio nacrt koji spasava vanjski oblik, ali ipak omogućava aneksiju Albanije. Duce ga odobrava. Ili će Zogu primiti uvjete, koje mu stavljamo, ili ćemo zemlju zaposjesti oružanom silom. U tu svrhu smo mobilizirali i u Apuliji počeli skupljati četiri puka bersaljera, diviziju pješadije, avijatičke odrede i čitavu prvu eskadru.

Chamberlain je uputio Duceu vlastoručno pismo. Izlaže svoju zabrinutost zbog međunarodnog položaja i moli Ducea za suradnju na uspostavljanju povjerenja i osiguranju mira. Mussolini će odgovoriti nakon albanskog prepada. Pismo ga učvršćuje u nakani da stupi u akciju, pošto u njemu vidi novi dokaz demokratskog mrtvila.

24. OŽUJKA. — Duce sa mnom i s Parianijem razrađuje plan akcije u Albaniji. Sporazumni smo da nije zgodno slati odmah ultimatum, treba sa Zoguom pregovorati. Ako pokuša da se odupre ili da izigra obećanje, upotrebit ćemo silu. Duce je samo zabrinut šta će reći oni u

Beogradu; iz mnogih razloga treba poraditi, da Jugoslavija što manje prigovara.

Dolazi Acquarone, da me po kraljevom nalogu upita za savjet. Njegovo veličanstvo htjelo bi da preksutra nečim odlikuje Ducea, ali kako? Plemićka titula ne bi mu se svidjela. Možda imenovanje za kancelara carstva? No dobro, ali šta to mijenja na stvari? Ne mogu ni u kom slučaju uzeti odgovornost, a da se nisam prethodno posavjetovao s Duceom, što ću odgovoriti. Mislim, da će odbiti. Ali kraljev gest, u ovom času je značajan, jer neki ljudi pokušavaju da izazovu dojam, da između režima i dinastije postoje nesuglasice.

25. OŽUJKA. — Duce odbija svaku titulu i svaku počast, kao što sam i očekivao. »Ne znam šta bi mi mogli dati«, veli. »Princ? Ali ja bih se prvi na to morao smijati. Možeš li ti zamisliti da me zovu »princ Mussolini«? Kancelar, no da, to bi još išlo, ali šta mu to znači? Ostao bih i dalje šef vlade kao što sam sada. Ništa! Reci ti Acquaroneu, da ja kralju zahvaljujem i da mu on saopći, kako je važna samo jedna stvar: produženje naše stalne suradnje«.

De Ferraris putuje u Tiranu i nosi sobom nacrt ugovora o protektoratu. Još se ne može predvidjeti, kako će se događaji razvijati, Zogu će vjerojatno popustiti. Povrh svega postoje porodični razlozi, na koje mnogo računam: predstojeći porođaj Zoguova djeteta. Zogu voli svoju ženu i uopće čitavu obitelj. Vjerujem, da će se odlučiti za sigurnu budućnost svoje porodice. Iskreno govoreći ne mogu zamisliti, kako bi Geraldina u devetom mjesecu lutala i prebijala se po gorama plemena Mati ili Miridita.

Razgovaram s princom Beauvanom, šurjakom Piera Colonne. Ukratko mu izlažem naš sadašnji stav prema Francuskoj. Iako je prijatelj Italije, niti mnogo zna niti mnogo razumije o nama. Sutrašnji Duceov govor, koji se očekuje s napetošću, bit će vrlo koristan, pošto će razbistriti opće stanje u Evropi.

26. OŽUJKA. — Zbor skvadrista. Dvadeset proteklih godina promijenili su tijelo, ali ne duh, on je uvijek živ i vrlo poletan.

Duceov govor je izazvao golemi dojam. Samo quadrumviri negoduju, osobito De Bono (quadrumviri bili su Mussolini, Bianchi, Balbo i De Bono; Bianchi je umro 1926.). Duce je to već znao i rekao, da je De Bono »stara budala, ne radi godina, koje su mogle ostaviti njegov duh čilim, ukoliko ga je uopće imao, nego jer je uvijek bio kreten, a sada je još povrh toga star«.

Nisu potvrđene vijesti o kapitulaciji Madrida. Franco je počeo napadati. Sutra udara i talijanski dobrovoljački korpus. Izgledi su vrlo dobri, iako crveni namjeravaju da se još bore na položajima.

27. OŽUJKA. — Duceov govor izazvao je pretežno dobar dojam. U samoj Francuskoj, gdje strah pred ratom vlada svima, više nastoje podvući miroljubivu nego neprijateljsku stranu govora. Duce je jutros vrlo ogorčen na kralja, kojemu je uspjelo da mu kaže tri neugodne stvari: 1) on nije sporazuman s albanskom politikom, jer nalazi suvišnim da zagazimo u opasnost krupne pustolovine, da bi prisvojili »četiri kamena«; 2) ponuda koju je učinio Acquarone, da počasti Ducea povodom 20-godiš-

njice potekla je iz želje, da se preduhitre fašisti i da im se onemogući, da ponove gest kojim bi opet ponizili kralja neočekivanom odlukom, kao što su učinili, kad su Ducea bez njegova znanja imenovali Maršalom carstva; ovo poniženje kralj ni danas ne zaboravlja; 3) Konrad Bavarski mu je rekao, da Mussolinija u nekim münchenskim krugovima nazivaju »talijanskim Gauleiterom«. Duce je na ove kraljeve riječi pravio otrovne primjedbe. Rekao je: »Da Hitler mora petljati se jednim takvim kraljevskim šupljoglavcem, ne bi nikad zauzeo Austriju i Čehoslovačku. Monarhija ne voli fašizam, jer je jedinstvena stranka, dok bi kralj želio da zemlja bude pocijepana u dvije ili tri frakcije, da bi uvijek mogao izigravati jednu protiv druge i vladati, da se ne kompromituje«.

Naše trupe u Španiji prešle su u napad i dobro napreduju.

28. OŽUJKA. — Izvještavam njemačkog ambasadora o Chamberlainovom pismu Duceu i o nacrtu našeg odgovora, u kome praktično potvrđujemo našu opću želju za mirom, koja ne može doći do stvarnog izražaja, ako se na djelu ne priznaju talijanska prava.

De Ferraris se vraća iz Albanije s Jacomonijevim izvještajem. Izgleda, da se kralj pokušava izvlačiti. On lično odgovara »da«, a onda preko svojih ministara veli »ne«. Ali stroj je sada već u pogonu i više se ne može zaustaviti. Stvar će se provesti: ili sa Zoguom, ili protiv Zogua. Iz mnogih razloga volio bih prvo rješenje, prije svega da se ne kaže, da smo mi Talijani prvi u Evropi zapucali iz topova. Ali ako Zogu ne popusti, moramo se latiti oružja, i to sasvim odlučno.

Madrid je pao, a sa glavnim, svi ostali gradovi crvene Španije. Rat je završen. Ovo je nova, golema, možda dosad najveća pobjeda fašizma.

Razgovori od male važnosti s princom od Hessena i s rumunjskim poslanikom, koji pokušava dokazati i obraniti potrebu ugovora između Berlina i Bukurešta, ugovora koji bi bio pravi glavosijek Rumunije. Manifestacije na Piazza Venezia povodom pada Madrida. Duce blista. On pokazuje kartu Španije u otvorenom geografskom atlasu i kaže: »Bio je otvoren gotovo tri godine, sada je dosta. Ali već znam, da ga treba otvoriti na drugoj stranici«. Pri tome je mislio na Albaniju.

29. OŽUJKA. — Dva savjetovanja s Duceom, da bi se odlučili u pogledu Albanije. Pošto putuje u Kalabriju, a vraća se tek slijedeće subote, htio sam da uglavim sve pojedinosti: 1) Vojska, mornarica i avijacija produžuju svoje pripreme i bit će gotove u subotu; 2) Jacomoni mora u međuvremenu pojačati diplomatski pritisak na kralja i predočiti mu posljedice; 3) ukoliko ne bi ranije popustio, treba u podesnom času poslati lađe u albanske teritorijalne vode i predati mu ultimatum: ili potpisuje ugovor, ili preuzima odgovornost za odbijanje; 4) ako ustraje na odbijanju, podići bande na ustanak, objaviti spremljene izjave i iskrcati se; 5) zauzeti Tiranu, pozvati albanske poglavice na neku vrstu zakonodavne skupštine, kojoj bih ja lično morao da predsjedavam i ponuditi krunu talijanskom kralju.

Nitko ne će ni prstom maknuti, čak ni Jugoslavija, odviše zaokupljena hrvatskim pitanjem. Podveče sam dugo razgovarao sa Hristićem. Dao je najopsežnija uvjeravanja u pogledu Hrvatske. Što se tiče Albanije, sasvim se ogradio. Nije protestirao, pod uslovom da Albanija ne smije igrati nikakovu protujugoslavensku ulogu.

Badoglio je posjetio Ducea, da mu izrazi svoju solidarnost s albanskim poduhvatom. Jedino savjetuje, da se upotrebe jače snage. Mobilizirat ćemo diviziju više i bataljon tankova.

30. OŽUJKA. — Jacomoni iznenada javlja, da će doći danas poslije podne, ali radi kvara na motoru ostaje u Brindisiju i stiže tek sjutra rano.

Lavalov govor bio je općenito ocijenjen kao izraz francuske nepopustljivosti. Izvijestio sam telefonski Ducea. Odgovorio je: »Tim bolje, to je baš ono, što ja želim«.

Prijem Bombellesa. Donosi ozbiljne vijesti iz Hrvatske. Separatistički pokret razvija se brzinom usova. Ne razumijem pravo uzrok njegove posjete, osim dviju stvari koje mi je otvoreno razložio: »Doći u lični dodir s Pavelićem, koga smatraju jedinim čovjekom akcije, i novčana potpora da bi se među hrvatskim masama povela propaganda u korist Italije«. Ugovorio sam novi sastanak u nedjelju, nakon što izvijestim Ducea.

Izgleda da je zategnutost između Njemačke i Poljske nešto popustila; posljednjih dana bili su odnosi vrlo zaoštreni. To me tješi, jer bi njemački ispad protiv Poljske imao kod nas porazno djelovanje. Poljska uživa velike simpatije, a konačno ni Nijemci ne smiju pretjerivati. Već sada je teško naći čovjeka, koji bi vjerovao njihovoj riječi, a to bi postalo naprosto nemoguće, kad bi pogazili toliko puta naglašeni ugovor u saradnji s Poljskom.

Razgovor sa Shiratorijem i Oshimom koji izvještavaju, da će prijedlog za sklapanje saveza biti podnesen 2. travnja.

31. OŽUJKA. — Nakon čitavog niza više ili manje suvišnih razgovora, među inim sâ vojvodom od Spoleta i sa Suardom, održao sam sasnak sa Parianijem, Jacomonijem i Guzzonijem. Ovaj posljednji je određen, da preuzme komandu nad ekspedicionim korpusom u Albaniji. Jacomoni nema nekih naročitih razloga za dolazak u Rim, osim što želi da svojim odsustvom bar donekle stiša burno raspoloženje u Tirani. Izgleda, da je kralj odlučio, da se usprotivi potpisivanju ugovora, koji bi oblikom i sadržajem povrijedio albansku državnu cjelinu i njen suverenitet. Pariani veli, da voli ovakvo nepopustljivo držanje, jer pruža mogućnost konačne likvidacije albanskog pitanja. Proučavamo vojničku stranu akcije u vezi s diplomatskim koracima. Čini se, da bi bilo moguće uskladiti obje strane pothvata. Jacomoni je u toku jutra imao sastanak sa višim oficirima i popodne im saopćava svoje nepovoljne dojmove o efikasnoj spremi udarnog korpusa. Čini se, da je nemoguće da se iz čitave armije sastavi bataljon sposobnih motociklista, koji bi morali da na prepad nahrupe u Tiranu. I u vezi s iskrcavanjem vojske niču nepredviđene poteškoće. U međuvremenu vijesti iz Tirane potvrđuju, da se kralj sprema na otpor. Nemila stvar, jer držim da je opasno ispaliti prvi topovski metak u današnjoj nemirnoj i lako zapaljivoj Evropi.

Pošto se Duce vraća tek sutra poslije podne, njegove direktive ne mogu se mijenjati. U tom očekivanju stavljam u dužnost Jacomoniu, da izradi takav nacrt ugovora, kakav bi po njegovom mišljenju kralj mogao da prihvati.

Charles mi donosi na uvid tekst Chamberlainove izjave u Donjem domu o pomoći Poljskoj. U svoje lično ime pita, da li bi smio u Londonu

poduzeti korak kojim bi stavio na znanje, da bi Italija bila spremna pregovarati s Francuskom, ako bi Pariz dao poticaj. Obećao sam, da ću se prethodno posavjetovati s Duceom i onda odgovoriti. Kad ne bi bilo Daladierova govora, pristao bih bez predomišljanja.

Razgovor s Wieniawom o njemačko-poljskim odnosima. Oni se nadaju mirnom rješenju, ali ako bi Nijemci zadržali svoj uobičajeni, nepopustljivi stav, onda će se Poljaci tući. Wieniawa je prilično optimističan u pogledu mogućnosti otpora poljske armije.

TRAVANJ

1. TRAVNJA. — Duce se vratio; u prisutnosti Jacomonija imam s njime ozbiljan razgovor. Odobrava nacrt ugovora u skraćenom obliku. Uostalom promjene su više formalne nego sadržajne prirode, ali daju kralju mogućnost da spasi obraz, što je vrlo važno za jednog istočnjaka. Utvrdili smo slijedeći plan akcije: Jacomoni će sutra otići kralju s novim nacrtom ugovora i dat će mu na znanje, da je sada stvar ozbiljna. Ili pristaje i onda ja odlazim u Tiranu na svečano potpisivanje praćen, naravno, velikom eskadrilom aviona, koji će stvarno zaposjesti Albaniju, ili odbija, a onda će u četvrtak uveče izbiti u čitavoj Albaniji nemiri takvog opsega da će biti potrebna naša neposredna intervencija. U tom slučaju iskrcat ćemo se u petak rano ujutro.

Poslije podne dolazi k meni Sereggi, novi albanski poslanik, koji nastupa svoju službu pod prilično burnim okolnostima. Prilikom proputovanja kroz Bari vidio je koncentraciju trupa i shvatio kakva se glazba sprema. Razgovaram s njime vrlo jasno, potpuno prijateljski, ali sasvim odlučno. Izjavljuje, da je sporazuman, ali savjetuje da se čuva forma, tako da bi rješenje bilo prihvatljivo za kralja i narod.

Otpratio sam ga u Palazzo Venezia, gdje mu Duce daje manje-više jednake, vrlo jasne upute i dodaje, da će kriza biti neminovna, ako kralj ne ushtjedne da potpiše ugovor. Sereggi je odlučio da otputuje u Tiranu zajedno sa Jacomonijem, da bi slomio kralja. Pod izgovorom da nije dospio promijeniti novac, izvukao je od Jacomonia prvu napojnicu od 15.000 lira.

2. TRAVNJA. — Muti je stigao u Rim. Ja se spremam, da ga pošaljem u Tiranu sa nekoliko njemu sličnih i priličnih ljudi, da bi u četvrtak navečer izazvali nerede, ukoliko kralj u međuvremenu ne bi bio toliko uljudan, da kapitulira. Dao sam mu slobodne ruke s izričitom naredbom da štedi kraljicu i njeno dijete, ukoliko bi se već rodilo. U toku noći treba da izazove teror, a rano u zoru neka se sakrije u šume, da sačeka dolazak naših trupa i po mogućnosti pokuša spriječiti Zoguovo povlačenje u planine Mati, gdje bi mogao organizirati neznatan otpor.

Ovlašćujem Bombellesa, da sasvim tajno stupi u vezu s Pavelićem. Što se tiče propagandne akcije, zadržavam odluku za kasnije, iako je Duce već odobrio novčanu pomoć za Hrvate.

Primam Mackensena. Upoznajem ga s Duceovim odgovorom Chamberlainu.

Primam i Shiratorija, koji donosi japanski odgovor o Trojnom savezu. Odgovor je uglavnom dobar. Ipak se ograđuju u dvjema stvarima: 1) traže da London, Pariz i Washington znaju, da je savez — što se tiče Japana upravljen samo protiv Moskve; 2) žele da se doda izjava, da japanska pomoć u slučaju evropskog rata može biti ograničena.

Nemam ništa protiv druge točke. Što se tiče prve, smatram potrebnim, da se potpuno razjasni stvarni domašaj ove primjedbe, koja bi mogla izopačiti pravu vrijednost samog ugovora.

3. TRAVNJA. — Sa Parianijem sam utanačio razne pojedinosti albanske akcije. Vijesti koje stižu tokom večeri čine, da situacija izgleda ozbiljnijom. Nije moguće poslati Mutija sa njegovim ljudima, pošto su aerodromi dobro čuvani, a grad pun naoružanih trupa, koje ugrožavaju Talijane. Govorim sa Duceom. Šaljem Jacomoniju brzojav sa uputom, da sutra okupi u Draču talijanske žene i djecu, da bi tamo bili zaštićeni od jedne talijanske ratne lađe. U drugom telegramu naređujem mu da ide Zoguu i da mu kaže, da ćemo njega lično pozvati na odgovornost za svaku povredu talijanskih života i dobara. Poslije toga govorim sa Mackensenom i Villanijem. Mackensen je dugo boravio u Tirani i prezire Albance; odobrava šta smo učinili i šta namjeravamo učiniti. Villani je zabrinut za Geraldinu, ali se utješio kad sam mu saopćio, da sam već dao nalog Jacomoniju da je s rođacima i pratnjom stavi pod zaštitu talijanske zastave.

Šaljem brzojave na različita poslanstva u inostranstvu ne zbog poduzimanja naročitih mjera, nego da ih izvijestim o situaciji ili bolje rečeno o tome, kako mi predstavljamo stanje stvari.

Ribbentrop me zove na telefon. Radi se o problemu saveza. On će mi po Attolicu poslati svoje primjedbe (koje se slažu s našim). Nada se, da će me pozdraviti u Berlinu za dvije tri nedjelje prilikom potpisivanja saveza. Giru dajem nalog da skupi u Bariju sve albanske bjegunce, kako bi se s našim trupama povratili u svoju domovinu.

4. TRAVNJA. — Pošto je Duce pročitao Jacomonijev telegram, po kome je moguće mirno rješenje, nije prikrivao svoje razočaranje. On pod sadašnjim uslovima voli oružano rješenje. Nije nikako zadovoljan s armijom; nalazi da je vrlo »zastarjela« i smatra je »domenom monarhije«. U Bologni je bataljon bersaljera, mobiliziran za Albaniju pjevao pjesmu: »Mi hoćemo mir i ne ćemo rat«. Prisutni oficiri nisu ništa protiv toga poduzeli. Odatle Mussolinijeva srdžba.

U ministarskom savjetu Duce i ja kazujemo istinu o stanju u Albaniji i o našim namjerama.

Primam lorda Pertha. Zabrinut je zbog Albanije. Umirujem ga, ali potvrđujem, da ne ćemo nikomu dozvoliti miješanje. Pri njegovom odlasku dodajem, da bi mu zasladio gorku pilulu, da ne ćemo odbiti eventualni prijedlog Francuske, da s nama pregovara. Odlazi primiren i u mnogo boljem raspoloženju što se tiče albanskog pitanja. To sam zapravo htio postići.

Dolazi mi Hristić. Pošto smo porazgovarali o općim pitanjima i o posjeti kneza namjesnika Pavla Rimu, objašnjavam stanje u Albaniji

i naglašavam, da je Zogu elemenat smetnje u našim odnosima s Beogradom. Uvjeravam ga, da ne će biti ništa definitivna učinjeno, a da prethodno ne obavijestimo Beograd. Hristić me napušta nešto umiren, iako je albansko pitanje za njegovu zemlju neobično ozbiljno.

Vijesti o sudbini Talijana u Tirani postaju sve teže. Odlučili smo da ih evakuišemo. U razgovoru između Ducea, mene i Sereggija u palači Venezia složili smo se, da kralju damo zadnji rok do četvrtka u 12 sati.

5. TRAVNJA. — U rano jutro došao je Zoguov sin na svijet. Kako dugo će biti nasljednik albanskog prijestolja? Dvije ratne lađe otplovit će u Valonu i Drač da ukrcaju Talijane, sada već ozbiljno ugrožene od bandita, kojima je Zogu dozvolio da siju teror. Zasad je međunarodno javno mišljenje mirno. Toliko mirno da sumnjam, da nisu svijesni zaoštrenosti između nas i Zogua već misle, da nas je sam Zogu pozvao. Njemačka se drži dobro. Ribbentrop je izjavio Attolicu, da Berlin povoljno gleda na našu akciju u Tirani, budući da je svaka pobjeda Italije jačanje snaga Osovine. I Budimpešta se dobro drži. Villani me izvještava, da je šest mađarskih divizija već mobilizirano i sprenmo da marširaju na jugoslavensku granicu, ukoliko bi se pojavila potreba da se izvrši pritisak na Srbe. Zatražili su potrebno vrijeme od 48 sati.

Vidim i Bombellesa, koji je imao s Pavelićem zadovoljavajući razgovor. Sada se vraća u Zagreb, da izvijesti Mačeka, poslije toga će opet doći u Rim, da bi s nama raspravio pitanje novčane potpore za propagandnu akciju.

Sastao sam se nekoliko puta s Duceom. On je miran, stravično miran i uvjeren više nego ikada, da se nitko neće uplitati u naše razmirice s Albanijom. U svakom slučaju odlučio je marširati, i on će marširati pa ma čitav svijet bio protiv njega. Otvoreno sam izrazio ovo mišljenje Mutiju, koji je bio u kratkoj posjeti Tirani i potvrđuje naš dojam, da će Zogu dati otpor sa svojim slabim snagama, s kojima raspolaže. Pošto kralj traži još 24 sata vremena za razmišljanje, Duce jednim telegramom utvrđuje konac ultimatuma za četvrtak 6. travnja u 12 sati.

6. TRAVNJA. — Odjek u raznim prijestolnicama, uključujući Beograd, prilično umjeren. Hristić je naprotiv vrlo uzbuđen, ali na moje pitanje izjavljuje da je uvjeren, da albansko pitanje ne može pokvariti dobre odnose, koji na sreću postoje između Rima i Beograda. Preporučuje, da se ništa ne poduzima prije nego Beograd bude obaviješten i želi, da se bar formalno spasi opstanak albanske države.

Razne protuslovne vijesti u toku prijepodneva. Jacomoni brzojavlja albanski protuprijedlog, podnesen prije isteka Duceova ultimatuma. Mi ga uopće ne uzimamo u obzir. Sereggi je brzojavno podnio svoju ostavku. Iz Drača i Valone dolaze vijesti, da se ukrcavanje talijanskih bjegunaca odvija uredno. Fortusi i pilot Tesci stižu u podne iz Tirane i javljaju, da odlazak Talijana ispunja ljude strahom. Narod se skuplja na ulicama, plače i proklinje Zogua, što ih je doveo u tako težak položaj.

Duce telefonira i izdaje nalog za ukrcavanje; nalog za polazak dat će tek uveče. Na moj prijedlog odlučuje, da se izvrši demonstrativni let nad Dračom, Tiranom i Valonom; danas popodne ima da odleti sto aviona.

U 16 sati stiže Jacomonijev brzojav. Čini se, da kralj ne želi da sam preuzme odgovornost za potpunu kapitulaciju i da namjerava sa-

zvati ministarski savjet, da bi se konačno odlučilo o davanju otpora ili o popuštanju. Jacomoni potpuno ispravno upozorava, da kralj time prekoračuje rok ultimatuma, ali je pristao da nam dostavi ovu njegovu poruku.

Pošto sam obavijestio Ducea, izdao je ekspedicionom korpusu nalog da otplovi s time, da će u toku puta saopćiti eventualne novosti.

Telegrafski ured nas obavještava, da Tirana šalje dugačke šifrirane brzojave Foreign Officeu. Mi ih ne možemo zadržati, ali naređujem da ih predaju što sporije i da prave što više pogrešaka u šiframa. Dobro je dobiti na vremenu, iako je Chamberlain u Donjem domu dao za nas povoljan prikaz događaja i izjavio, da Velika Britanija nema naročitih interesa u Albaniji.

19 sati. Jacomoni brzojavlja, da upravo spaljuje tajni ključ šifre, da je već otpremio oficire pomorske misije i da će možda čitavo poslanstvo morati da se ukrca na torpiljarku, koja se nalazi u Draču. Duce potvrđuje nalog za napadaj, ali avijaciji posebno preporučuje, da štedi gradove i pučanstvo.

Badoglio je uputio Duceu pismo, kojim kritizira ratni plan, ali Duce odbija kritiku. Kralj vlastoručnim pismom uzima na znanje izvještaj, koji mu je juče podnio Duce; pozivajući se na povijesne uspomene Venecijanaca i Aragonaca izražava svoju sumnju u mogućnost, da trajno zagospodarimo Albanijom. Očevidno zaboravlja, da su se Rimljani bili odlično smjestili u Albaniji.

21 sat. Saopćavam Villaniju i von Mackensenu, da smo odlučili da izvršimo vojnu okupaciju Albanije. Obojica me uvjeravaju u svoju solidarnost i izjavljuju, da potpuno shvaćaju povode, koji su nas potakli na ovakav korak. Poslije toga primio sam Hristića. Izvještavam ga o pokušaju Zoguovih intriga, da bi izazvao krizu između nas i Beograda. Ja mu na dugo i široko prikazujem domašaj našeg pothvata i objašnjavam, dokle sižu i za čim idu naše namjere. Izgleda mi, da je cijelu stvar primio sa znatnom mjerom predanosti sudbini. Na odlasku je rekao: »I tako Zogu svršava isto kao i Beneš«.

Stiže posljednji albanski prijedlog. Htjeli bi da pregovaraju s Parianijem. Nije moguće, pogotovo jer se Pariani nalazi u Njemačkoj. Odgovaramo, da za svaki slučaj pošalju svoga opunomoćenika Guzzoniju.

Oko 22,30 sati vraćam se kući. Umoran sam i ne osjećam se dobro. Htio bih se odmoriti, jer sutra letim avionom, da bih posmatrao iskrcavanje trupa. Nema šta da se radi: Hristić ponovo traži da ga hitno primim. Njegov tón je ozbiljan, težak. Strah me je, da nije nastupila kakva promjena u držanju Jugoslavije. Međutim, radi se samo o ponovnom traženju razjašnjenja i potanjeg prikaza našeg nastupanja i naših budućih planova. Ja mašem maslinovom grančicom. U svom telefonskom razgovoru s Beogradom, Hristić je izrazio zadovoljstvo s onim što sam mu rekao.

7. TRAVNJA. — 4 sata. Probudili su me. U predsoblju me čeka Starace s hrpom izvještaja, među inim i Zoguov brzojav za Ducea. Izjavljuje se pripravnim da sklopi vojni sporazum i traži pregovore. Odgovaramo, da pošalje opunomoćenike Guzzoniju. Duce se noću probudio, što se vrlo rijetko događa; traži od mene vijesti i objašnjenja koja mu ne mogu dati, jer ih ni sam nemam.

Vojni ataše Gabrielli, koji se ovih dana uvijek dvosmisleno držao, brzojavlja da je Zogu prikupio 45.000 ljudi. Čini se, da pretjeruje.

U 6 sati sam uzletio. Vedro je i toplo. Sa mnom lete Buti i Pavolini. U 7,45 sati nalazimo se iznad Drača. Divan prizor. Velike ratne lađe ukotvile se u zalivu mirne i svečane, dok motorni čamci, teretni i tegleći brodovi režu brazde po luci i prevoze vojsku na obalu. More pravo ogledalo. Polja se zelene, a visoke i masivne planine okrunjene su snijegom. U Draču se vidi malo ljudi. Čini se, da je ipak bilo nešto otpora, jer u zaklonu iza gomila ugljena vidim odred bersaljera kao da brane luku; druge opet vidim kako se u koloni jedan po jedan žustro penju na brežuljke, da opkole Drač. S nekih prozora pomalo se puca.

Zatim dalje za Tiranu. Cesta je pusta; ne vidim nikakvih obrambenih priprema. U samom glavnom gradu ljudi se mirno kreću ulicama; poslanstvo je zabarikadirano. Na krovu zgrade velika talijanska trobojnica, u dvorištu mnoga kola. Vidim, da bi se u slučaju opasnosti poslanstvo dalo lako braniti s visine i prema tome izdajem shodne zapovijesti.

Izvještavam Ducea, koji je vrlo zadovoljan i zbog toga, što je međunarodni odjek ravan nuli ili skoro toliko. Memorandum, koji mi je predao lord Perth tokom vrlo srdačnog razgovora, mogao bi da bude sastavljen od naših vlastitih ljudi.

U toku poslijepodneva naše se raspoloženje mijenja. Guzzoni je primio Zoguove pregovorače i umjesto da produži akciju, kao što je naredio Duce, on sve zaustavlja za 6 sati. Duce je bijesan. Ovo zakašnjenje može imati najteže posljedice. Mi moramo da prodremo u glavni grad, da bi sproveli svoj politički plan. Duce preko Vallea daje zapovijest, da se napredovanje smjesta nastavi. Međutim izgubljen je čitav jedan dan, što kao obično dozvoljava odvratnoj francuskoj štampi da kaže, da su Albanci potukli Talijane.

Nemamo nikakvih vijesti o napredovanju trupa. Jedino je brzojavio Jacomoni, koji se s drugim Talijanima zatvorio u poslanstvu. Njegove vijesti izazivaju sve veću zabrinutost za njegovu sudbinu. Banditi upravo pljačkaju kraljevsku palaču i ugrožavaju samo poslanstvo. Duce je veoma uzbuđen, u toku noći neprekidno telefonira i traži novosti koje mu ne mogu dati, pošto ih nemam. Tek u rano svitanje Jacomoni javlja, da se položaj u gradu popravio, ali ne znamo ništa o Guzzonijevom napredovanju.

8. TRAVNJA. — D'Aieta telefonira u 8 sati jutrom, da Jacomoni izvještava, da se avioni mogu spustiti na aerodrom u Tirani. Smjesta se odlučujem na put i obavještavam Ducea; saglasan je. U 10.30 sati spustio sam se u Tirani, pošto sam letio nad odredom blindiranih kola, koja kreću na albanski glavni grad. Čelo se već nalazi pred ulazom u grad. Na aerodromu nalazim Vallea, Guzzonija, Jacomonija i mnoge pionire, koji su stigli kolima. Ne krijem, da je mnome i svima prisutnima ovladalo dirljivo uzbuđenje.

Guzzoni mi obrazlaže uzroke zakašnjenja: poteškoće prilikom iskrcavanja, nevaljano gorivo i manjkave veze, jer mobilizirani radiotelegrafisti nisu u stanju niti su sposobni da ih osiguraju. Sada je već položaj odličan. Primio sam mnoge albanske delegacije, koje mi iskazuju počast. Izjavio sam, da će Italija poštovati nezavisnost Albanije i osigurati politički, socijalni i kulturni napredak albanskog naroda.

Vijest o Zoguovom bijegu u Grčku rastjerala je svaku brigu, da će se u planinama organizirati otpor. Stvarno, vojnici se već počinju vraćati u kasarne, nakon što su odložili puške u vrtu poslanstva. Izdao sam nalog, da se s njima postupa dobro, osobito s oficirima. Poduzeo sam neke mjere za uspostavljanje reda i normalnog života u gradu. Oslobađam Zoguove političke zatvorenike: jedan je osuđen na 100 godina robije. Dijelim novce siromasima. Razgovaram sa najuglednijim ljudima Tirane, da bih dobio točnu sliku o željama Albanaca i da bih se mogao odlučiti u pogledu ustava, koji će zemlja dobiti. Odlazim među naše oficire i vojnike, svi su neobično ponosni svojim podvigom.

9. TRAVNJA. — Vraćam se u Rim, da izvijestim Ducea i da s njim razgovaram. Na aerodromu mnogi Albanci vrlo srdačno pozdravljaju. Daju mi albanske i mole talijanske zastave. Jutros je Tirana okićena talijanskim trobojnicama.

Duce je sretan. Pažljivo je saslušao moj izvještaj; rješava da generalu Guzzoniju brzojavno čestita. Pošteno govoreći, Guzzoni je to zaslužio.

U pitanju novog albanskog ustava Duce je pripremio nacrt namjesništva; meni se čini da nacrt ne valja. Ja mu to kažem i tumačim svoju misao. Treba smjesta obrazovati vladu, sazvati neku vrstu Ustavotvorne skupštine za 12. travnja i naložiti joj da izglasa odluku, kojom se uzakonjuje personalna unija obiju zemalja i kralju Viktoru Emanuelu III nudi albanska kruna. Duce, načelno, odobrava. Poslije podne sastavljam dokumenat; razrađujem ga s nekim pravnicima i majstorima pravnih smicalica, kao što su Buti, Vinetti itd. Svi su suglasni, da nam ovakvo rješenje daje Albaniju, a prividno spasava formu. Čak vrlo korisno rješenje, jer izgleda, da zategnutost s Velikom Britanijom popušta poslije razgovora, koji sam jutros imao s lordom Perthom, i jer se Jugoslaveni drže toliko prijateljski, da se to može protumačiti samo beskrajnim strahom. Isto se može reći o Grcima.

10. TRAVNJA. — Duce i ja pregledavamo jučer sastavljeni nacrt. Osim neznatnih promjena, odobren je. Program: 12. i 13. Ustavotvorna skupština u Tirani, 14. sjednica vlade u Rimu, 15. moj govor u Komori, a u nedjelju 16. velika narodna proslava.

Uzbuna u inostranstvu popušta. Prije svega jasno je, da je britanski protest objavljen ponajviše iz razloga unutrašnje politike. Vijesti iz Albanije dobre, vojničko zaposjedanje proširuje se planski i bez otpora.

11. TRAVNJA. — Bacio sam se na pripremanje govora u Komori. Protesti raznih država slabe. Sutrašnjim svečanostima pružamo demokracijama dobar izgovor, pošto u stvari one i ne traže ništa drugo nego da mogu oprati ruke kao Pilat.

Saopćavam Pignattiju Duceovu odluku, da u Rimu podigne džamiju s obzirom na činjenicu, da su sada 6 miliona muslimana talijanski podanici. Pignatti me, pošto je govorio sa Maglionom izvještava, da je Vatikan zaprepašten ovim planom koji se, povrh svega, protivi prvom članu Konkordata. Ali Duce je odlučio, a kralj ga snažno gura naprijed, jer on uvijek predvodi, kad treba povesti antiklerikalnu politiku. Ja lično ne vidim potrebu ove gradnje i više bih bio zato, da se džamija podigne u

Napulju, pošto je ovaj grad stvarni mostobran naših afričkih posjeda. Što se tiče Albanaca, treba znati, da su oni bezbožan narod, koji bi daleko više volio povišenje plaća nego džamiju.

12. TRAVNJA. — Stižem u 10.30 sati avionom u Tiranu, gdje me na aerodromu dočekuju članovi nove vlade. Verlacia nisam poznavao, a da sam ga poznavao, ne bih podupro njegovo imenovanje. Mrk je to i zlovoljan čovjek, koji će nam zadati mnogo jada. Masa me dočekala poklicima; u nekim krugovima još se osjeća malo hladnoće, prvenstveno kod učenika srednjih škola. Vidim kako teško dižu ruke na rimski pozdrav, a neki se otvoreno protive, iako ih drugovi nagovaraju.

Stvari ne teku tako glatko kao što se činilo. Ima mnogo otpora protiv personalne unije. Svi su sporazumni, da uzmu princa iz savojske kuće, ali bi još radije birali mene. Shvaćaju, da bi davanje krune Viktoru Emanuelu III značilo konac albanske nezavisnosti. Sa mnogim poglavicama imam duže razgovore. Najtvrdoglaviji su ljudi iz Skadra; podbunjuju ih katolički svećenici, koji brzo mijenjaju kabanicu, čim su namirisali pakete albanskih franaka, koje sam ponio za svaki slučaj. Kako bilo, stvari se razvijaju povoljno. Ustavotvorna skupština glasa jednodušno. Dolaze delegacije, da mi podnesu zaključke. Održao sam govor sa balkona poslanstva; pobrao sam uspjeh naročito onda, kad sam uvjeravao da zaključak Ustavotvorne skupštine ne će ni formalno ni materijalno umanjiti albansku nezavisnost. Da se razumijemo, uspjeh pretežno kod širokih masa; naprotiv vidio sam, kako su se orosile oči albanskih rodoljuba i kako teku suze niz njihova lica. Nezavisna Albanija ne postoji više.

13. TRAVNJA. — Vraćam se u Rim i smjesta odlazim u Palazzo Venezia. Nalazim Ducea na krovu, kako posmatra vježbe za obranu od zračnih napadaja. Izvještavam ga o događajima. On bi htio ići korak dalje i odmah ukinuti ministarstvo vanjskih poslova. Ne slažem se s njime. Treba ići postepeno, ako želimo spasiti prividnost pred svijetom. Dosad je stvar tekla glatko kao ulje, jer nismo trebali pribjeći sili, ali ako bismo sutra bili primorani da pucamo u gomilu, onda bi se međunarodno javno mišljenje ponovo uzbunilo. S druge strane ministarstvo vanjskih poslova služi nam za pravno priznanje novog stanja, da se ne moramo ponovo provlačiti kroz trnje beskonačnog natezanja oko priznanja. Kasnije ga treba bezodvlačno ukinuti. Predlažem šefu, da obrazuje državni podsekretarijat za Albaniju i da imenuje Beninia za državnog podsekretara. Želim tehničkog stručnjaka, pošto treba odmah provoditi aktivnu politiku javnih radova. Samo na taj ćemo način privezati konačno narod za sebe i albanskim poglavicama oduzeti ugled.

Uveče kratka sjednica Velikog vijeća radi primanja zakona.

14. TRAVNJA. — Sjednica vlade. Iza sjednice sastavljam svoj govor, koji kasno poslije podne šaljem Duceu. On dodaje neznatne izmjene i označuje ga kao »jedan od najljepših govora, koji su ikada održani u parlamentu«.

Primam Jugoslavena Hristića. Ugovaramo sastanak s Markovićem za subotu, 22. u Veneciji.

Dolazi Göring. Dočekao sam ga na kolodvoru i otpratio do Villa

Madama. Za vrijeme vožnje govori sa mnogo ushićenja o snazi Osovine i naziva je silnom. Žestoko se obara na Poljsku.

15. TRAVNJA. — Dolaze Albanci. Neki od njih izgledaju potišteni. Duce ih prima u Palazzo Venezia i govori. Vidim da sa strahom očekuju riječ »nezavisnost«, ali ona se ne čuje i Albanci su žalosni. Kasnije mi Jacomoni ovo potvrđuje.

Moj govor u Komori. Sve ide vrlo dobro. Zatim kratka, neimpozantna sjednica senata.

Konačno razgovor sa Göringom i Duceom u palači Venezia. Sastavili smo zapisnik. Roosevelt šalje poslanicu: predlaže 10 godina primirja. Duce se isprva duri i uopće ne će da je pročita. Kasnije veli, da je »plod progresivne paralize«.

16. TRAVNJA. — Svečano predavanje krune u kraljevskoj palači. Albanci, izgubljeni u velikim prostorijama Quirinala, ostavljaju dojam potištenosti. Ponajviše Verlaci. On umorno i bez uvjerenja izgovara riječi, kojima se nudi kralju kruna. Kralj odgovara nesigurnim i drhtavim glasom. On nipošto nije govornik, koji bi bio u stanju da oduševi slušaoce; ovi Albanci, kruti planinci, ratoborni brđani, posmatraju malo zabezeknuti, malo preplašeni ovog sitnog čovječuljka, koji sjedi na velikoj pozlaćenoj stolici, a do njegovih nogu stoji brončani div: Mussolini. Očito im ne ide u glavu, kako takva šta može da bude.

Razgovaram sa Duceom o raspoloženju Albanaca. I on je to isto zapazio i uvjerava me, da će još danas govoriti s njima o nacionalnom suverenitetu i nezavisnosti, da bi se mogli mirno vratiti kućama.

Dva dugačka razgovora s Göringom, jedan u ministarstvu rata, drugi u palači Venezia. Drugi razgovor bio je protokoliran. Iako mnogo govori o ratu i priprema ga vrlo brižljivo, ipak mi se čini, da ne odbacuje sasvim mogućnost mira, barem za još nekoliko godina.

U toku naših razgovora najviše me zabrinjuje ton, kojim se izražava u pogledu odnosa s Poljskom. Ovo odviše podsjeća na način, kojim je prije govorio o Austriji i Čehoslovačkoj. Ali oni se varaju ako misle, da mogu nastupiti istim načinom. Poljaci će doduše biti pobijeđeni, ali bez žestoke borbe ne će položiti oružje.

17. TRAVNJA. — Pratim Göringa na kolodvor. On je prilično zadovoljan sa svojim boravkom u Rimu, jer je imao priliku da stupi u bliži dodir s Duceom i sa mnom. Općeniti je dojam, da Njemačka ima miroljubive namjere. Jedina opasnost: Poljska. Na mene je više učinio utisak prezirni ton, kojim je govorio o Varšavi nego ono što je rekao. Ali neka si Nijemci ne uobražavaju, da će moći i u Poljskoj upriličiti pobjedničku paradu. Ako napadnu, Poljaci će se tući. I Duce misli tako.

18. TRAVNJA. — Dočekujemo Mađare na stanici. Teleki je i na Ducea ostavio dobar utisak. Csaky je ono što jest: sitni, skrajnje naduveni čovjek, a što još više uznemiruje: tjelesni i duševni slabić, koji uvijek zauzima herojsko držanje.

Prvi razgovor poslije podne. Ništa naročita. Csaky potanko izlaže situaciju i trudi se, da svojim riječima da protunjemačku boju. On prije

svega igra na slovačku kartu. Nada se ili bolje uobražava, da bi Njemačka mogla da mu pokloni Slovačku kao ljubezni dar Budimpešti. Nevažni razgovor ne ću da bilježim opširnije. Duce ga je ovako sažeo: »Nedostajala je samo litra vina na stolu«.

Ja i Benini pristupamo izradi plana javnih radova u Albaniji. Vjerujem, da će on svoj posao dobro obaviti, jer je čovjek djela, bistro misli i jasno ocjenjuje. I Duce je stekao dobar utisak o njemu.

19. TRAVNJA. — Nastavak više ili manje nekorisnih razgovora s Mađarima. Csaky u svojim izlaganjima postaje sve opširniji i prazniji. Ima naročitu osobinu, da probija otvorena vrata. »On uzima veliki zalet«, kaže Mussolini o njemu, »da bi preskočio — slamku!«

Razgovor s Perthom. Englezi prave neke poteškoće oko priznanja titule albanskog kralja. Žestoko polemiziram s Perthom i zastupam gledište, da je promjena dinastije samo unutrašnje-politički događaj i da nitko nema pravo da se u to umiješa.

20. TRAVNJA. — Nakon što je Duce održao polemički govor, u kome je napao Rooseveltovu poslanicu, otpratio sam ga u predsjedništvo vlade i pokazao mu vrlo ozbiljan Attolicov izvještaj, u kome se njemačka akcija protiv Poljske prikazuje kao vrlo bliska.

To bi bio rat, prema tome imamo pravo, da nas pravodobno obavijeste. Mi moramo pripremiti javno mišljenje na događaj, koji ne smije uslijediti neočekivano. A moramo se i sami spremiti. Zato sam naredio Attolicu, da požuri moj sastanak s Ribbentropom.

Poslije podne treći i hvala bogu, posljednji sastanak s Mađarima, što znači s Csakyem, jer Teleki jedva da je otvorio usta. Moj dojam o Csakyu biva sve nepovoljniji. On je danas besprimjernom lakomislenošću izrazio svoje uvjerenje, da je Hitler lud. Svoja zapažanja zasniva na promatranju Führerovih zjenica. Brblja ovakve gluposti nečuvenom drskošću. Nadajmo se, da ovo naduveno momče nije mađarski Guido Schmidt. Duce je ovako prikazao situaciju: 1) Italija i Njemačka žele nekoliko godina mira i čine sve što je u njihovoj moći, da bi ga očuvale; 2) Mađarska vodi politiku Osovine, koje će se i u budućnosti pridržavati; 3) nitko ne želi da rasparča Jugoslaviju, naprotiv radit će se na održanju postojećega stanja; ako bi ipak došlo do rasula, onda su talijanski interesi u Hrvatskoj prvenstveni i isključivi; 4) u pogledu slovačkog pitanja Mađarska će zauzeti stav iščekivanja i ne će bez Njemačke poduzimati ništa.

21. TRAVNJA. — Dan uglavnom posvećen Albaniji. Razgovaram sa Sthyllom, bivšim albanskim poslanikom u Beogradu. On se silno trsi, da pobudi moje zanimanje za Kosovo, to jest za 850.000 tjelesno i duševno vrlo snažnih i zdravih Arnauta, oduševljenih pomišlju da se ujedine sa svojom majkom domovinom. Izgleda, da Srbi imaju pred njima panični strah. Danas ne smijemo dopustiti ni da se pomisli, da se bavimo ovim problemom. Naprotiv, moramo uspavati Jugoslavene. Ali kasnije, naša politika mora da se živo pozabavi Kosovom. To će održati živim jedan iredentistički problem na Balkanu, privući pažnju Albanaca i predstavljati nož uperen u kičmu Jugoslavije.

Poslije podne sjednica ministarskog savjeta, da bi se utvrdio proračun državnog podsekretarijata za Albaniju. Određeno je 430 miliona lira. Iako sam se žestoko protivio, ipak sam uvjeren, da će nam ovaj iznos dopustiti, da zasnujemo akciju na širokoj bazi.

Razgovor sa Violom, da bi se pripremila osnova moga puta u Španiju prije Göringove posjete. Ako bi Göring prije naš odšetao u Madrid, učinilo bi to na Talijane vrlo slab dojam.

Opraštam se s lordom Perthom u palači Venezia. Duce je bio s njime vrlo ljubezan. Čini se, da mu se danas čak sviđa. Sporazumni smo da se akreditivno pismo njegova nasljednika primi bez titule albanskog kralja, pošto je agreement već ranije tražen.

22. TRAVNJA. — U Veneciji zbog dočeka Markovića. Građanstvo mi je priredio vrlo srdačan prijem. Očigledno je, da je albanski uspjeh izazvao dubok odjek u velikom gradu na Jadranu. Marković ostavlja dobar dojam. Uglađen, odmjeren, skroman čovjek. Ima sve osobine diplomate od zanata. Dolazak u Veneciju bio je za njega veliki događaj. Prvi put dolazi u inostranstvo kao ministar. Aplauzi, zastave, glazba, čarobna Venecija, puna sunca i proljeća, sve to snažno utječe na njegov duh.

Prvi razgovor je protekao sretno. Odmah sam zapazio, da je razuman i uviđavan čovjek, dok je Indelli neumjesnim alarmom bio stvorio uvjerenja, da u Jugoslaviji vlada uzbuna, koja ne postoji i koja — ako postoji u nekom dijelu javnog mišljenja, uopće nije doprla do odgovornih faktora. U toku našeg razgovora dodirnuli smo slijedeća pitanja:

Albanija: Prima se svršen čin. Uvažavaju se razlozi odašiljanja trupa. S priznanjem se prosuđuje odluka, da trupe ne nadiru u velikim odredima sjevernije od Drača i Tirane. S moje strane uvjeravam, da nas Kosovo ne zanima.

Njemačka: Rješenost za sve užom suradnjom s Osovinom, ali se zasad, iz unutrašnje-političkih razloga, ne pristupa ugovoru protiv Kominterne; ipak se takva mogućnost sasvim ne otklanja; odbijanje bilo kakvog britanskog posredovanja.

Politička formula za Jugoslaviju: u slučaju rata naoružana neutralnost s privrednom podrškom Italije i Njemačke. Naravno, sve u okviru Osovine s time, da je težište jugoslavenske politike u Rimu.

Mađarska: postepeno poboljšavanje odnosa, da ne bi bile ugrožene naše postojeće obaveze prema Rumunjskoj, koje je politiku Marković otvoreno i oštro kritizirao.

Društvo naroda: postepeno podvlačenje ravnodušnosti.

Posjeta je, općenito, dala izvrsne rezultate. Saopćenje za štampu, izdano na koncu pregovora svidjelo se našim novinarima mnogo, francuskim i engleskim nimalo. To je dokaz, da je dobro. Marković je učinio prijatan dojam na sve one, s kojima je došao u bliži dodir. On se dopao više nego Stojadinović, možda zato, jer ima nenametljivo držanje i jer je njegova fizička pojava privlačnija. Mnogo se trudi da sakrije ćelavost i u tu svrhu mobilizira svu kosu sa zatiljka i sljepočnica. Primijetio sam, da su te vlasi jedini Jugoslaveni, mobilizirani u albanskoj krizi.

Poslije povratka u Rim izvještavam Ducea; vrlo je zadovoljan. Po mome nalogu potpisao je Jacomoni utanačenje o građanskoj i političkoj

ravnopravnosti Talijana i Albanaca. Stvar je vrlo važna i zaista, vrijedi koliko sama aneksija.

24. TRAVNJA. — Primam mnogobrojne diplomate, naročito poljskog ambasadora, koji se žali zbog nekih žestokih odgovora naše štampe na članke u varšavskim opozicionim listovima. Nalazi, da ova igra nije vrijedna uloga, a možda ima i pravo.

Holandski poslanik, čestiti i duhom potpuno odsutni gospodin, koga srećom vrlo rijetko viđam, dolazi da mi održi čudno predavanje. Kaže, da je vrlo uznemiren svim onim šta se dešava u Evropi, a još više onim što bi po šaputanju imalo da se desi. Neki oficiri su mu rekli, da smo mi i Nijemci podijelili Evropu između sebe. Holandija bi imala da pripadne Njemačkoj. Pita me, šta je u svemu tome istinito. Odgovorio sam mu u šaljivom tonu i kasnije izvijestio Ducea o tom razgovoru. Duce se vrlo zabavljao. Doduše, ovo su misli i shvaćanja priglupog i plašljivog činovnika, ali su ipak vrlo značajne za duhovno raspoloženje, koje vlada u svijetu.

Starace i Benini vraćaju se iz Tirane; oduševljeni su onim što su vidjeli. Priznaju, da Albanija u stvarnosti daleko nadmašuje predodžbe, koje su o njoj stvorili.

Odlazim u kazalište; daje se Forzanov »Cesare«. I Duce je prisustvovao. On je sam prije nekoliko godina surađivao na ovom komadu i preko mene poslao Forzanu scensku građu s podjelom činova i prizora. Otvoreno govoreći, komad je slab, bez duha i tehnike. Niti zanima, niti zabavlja. Na kraju krajeva i laskanje je umijeće, koje mora imati mjeru i način. Međutim Forzano je potpuno zaboravio oboje; rezultat je protivan onome što se htjelo postići.

25. TRAVNJA. — Iz Berlina stižu vijesti, da Japanci i dalje ostaju pri svojim ogradama u pogledu Trojnog pakta. Prema tomu potpisivanje se odlaže na neodređeno vrijeme, »sine die«. Telefonirao sam Mussoliniju u Forli, gdje se nalazi od danas prije podne. Izjavljuje, da je zadovoljan. U stvari, odavno je počeo da smatra, da je pristup Japana više štetan nego koristan. S Ribbentropom se sastajem 6. svibnja u nekom gradu Sjeverne Italije, da utvrdimo zajedničku politiku.

François Poncet iskorišćava potpisivanje sporazuma, da bi sa mnom porazgovorio o talijansko-francuskim odnosima. Kaže, da ga je Perth izvijestio o Duceovim riječima povodom pregovora, koji su započeti sa Baudouinom i kasnije prekinuti. Želi da nam stavi do znanja, da je francuska vlada uvijek spremna pregovarati na ovoj osnovi. Ja se ograđujem u najvećoj mjeri, ali na njegovo pitanje dodajem, da se po mojem mišljenju nije ništa promijenilo u našim političkim smjernicama. Sa svoje strane postavljam pitanje, da li ove njegove izjave treba smatrati kao službeni korak. Odgovara, da je postupio po ovlašćenju svoje vlade.

26. TRAVNJA. — Izvještavam telefonski Ducea o mojem razgovoru sa François Poncetom. Izgleda da mu ne pridaje veliku važnost. Kaže: »Ni u jednom slučaju nemam namjeru, da započnem pregovore s Francuskom prije nego potpišem savez s Njemačkom«. Primam brojne inozemne diplomate. Svi su prilično iznenađeni razvojem vanjske politike, i svi, čak najveći pesimisti kao Helfand, ta Kasandra od zanata, priznaju, da su uspjesi nadmašili sva moguća predviđanja.

Odlučili smo da poduzmemo nekoliko važnih javnih radova u Albaniji, među inim izgradnju hotela u većim mjestima; u tu svrhu Duce daje svoj lični prilog u iznosu od milijun lira.

Engleski otpravnik poslova predaje mi kratak pregled onoga, što Chamberlain namjerava kazati u Donjem domu o općoj vojnoj obavezi. Čini se, da je plan vrlo skromnog opsega.

27. TRAVNJA. — Ništa nova osim razgovora s japanskim ambasadorom koji kaže, da posljednja riječ japanskih odluka o Trojnom paktu još nije pala.

Iz Berlina javljaju, da će Führer u svom sutrašnjem govoru otkazati pomorski sporazum s Engleskom i ugovor o prijateljstvu s Poljskom. Ovo je vrlo ozbiljno. Situacija se u toku posljednjih dana neosporno razbistrila, a sada se opet može svaki čas potpuno zamračiti. Ispručio sam ove vijesti Duceu u Rocca delle Caminate i on telefonski traži opširnije potankosti. Ni on ne krije svoju zabrinutost zbog otkaza ugovora o prijateljstvu s Poljskom. Otkaz sporazuma s Engleskom ne uznemiruje ga toliko.

28. TRAVNJA. — Führer je održao svoj govor. Trajao je točno dva sata i 20 minuta. Ne može se reći, da je kratkoća najizrazitija vrlina ovoga čovjeka. Uglavnom, govor je manje potpaljivački nego što je trebalo očekivati na temelju vijesti iz Berlina.

I prvi odjeci iz različitih glavnih gradova prilično su mlaki. Svaka riječ, koja dopušta nadu u miroljubive namjere, prima se od čitavog čovječanstva neizmjernim veseljem. Danas ni jedan narod ne će rat. U najboljoj pretpostavci spremni su da se tuku, ako bi morali i ako je rat neizbježiv. To važi za Talijane i za Nijemce. Da li i za druge, ne znam. Ozbiljno se bojim, da će svaki njemački potez protiv Poljske, uprkos tolikim izjavama i obostranim garancijama, dovesti do novog Münchena. S druge strane englesko-francuska borba protiv Njemačke bila bi praktično nemoguća, jer bi se Njemačka na Zapadu ograničila samo na obranu.

Dobio sam vijesti iz Japana. Čini se, da se sada odlučuju za potpisivanje saveza. Ja velim Shiratoriju, da na svaki način treba raditi hitro. Japanci nam moraju kazati: da ili ne. Za nekoliko dana stastajem se Ribbentropom i mi treba da donesemo odluku, tim više što su demokracije posljednjih dana razvile vrlo živu diplomatsku djelatnost i što se čini, da je englesko-sovjetski savez gotova stvar.

Duce se vraća u Rim.

29. TRAVNJA. — Sjednica vlade. Odobrava se nekoliko rješenja za pojačanje oružanih snaga. Duce je, osim mornarice, vrlo nezadovoljan stanjem vojske. Ima dojam — i s pravom — da se iza manje ili više njegovane fasade ne krije mnogo. I ja tako mislim. Nemam točnih podataka o vojsci, ali mnogi glasovi koje čujem, izrazito su pesimistični. Moje sumnje pojačavaju se dojmovima, stečenim prilikom neznatne mobilizacije za albansku akciju. Poplava imena. Naduva se brojčano stanje momčadi, povećava broj divizija, a u stvari one su toliko slabe, da jedva premašuju snagu jednog puka. Magazini prazni, artiljerija zastarjela. Protuavionskoj i protutankovskoj obrani nedostaje gotovo sve. Mnogo se

obmanjivalo na vojničkom polju i sam Duce se prevario. Ali to je zlokobno obmanjivanje. O avijaciji bolje da ne govorimo. Valle izvještava, da ima 3.000 aviona sposobnih za borbu, ali izvještajna služba mornarice veli, da ih nema više od 932. Golema razlika. Prijavljujem ovu stvar Duceu. Držim da je moja dužnost, da o takvim pitanjima govorim potpuno iskreno i otvoreno, pa makar ga ogorčio. Zato će mu u budućnosti biti ušteđena veća razočaranja.

30. TRAVNJA. — Jutros je Duce bijesan radi fotografije, koja je snimljena prilikom dolaska generala Brauchitscha i odavanja počasti od strane jedne čete grenadira. Ima pravo, jer teško da bi se moglo pronaći nešto lošije napravljeno. On u tome vidi znak nereda, koji vlada u duhovnom i materijalnom odnosu armije, i ove pojave tumači time, što je vojska nekada bila »državno dobro monarhije« i prije svega imala zadaću, da bude pripomoćna policija za održanje javnog reda. Danas je pak njen glavni zadatak da ratuje. Ovo zbunjuje mnoge oficire.

S Alfierijem pretresam, da li je ili nije zgodno, da primim titulu princa od Kroje, koju mi Albanci nude. To bi bila prva i jedina zahvala koju bih primio, što sam Italiji poklonio Albaniju. Ipak se odlučujem, da odbijem.

Prvi razgovor sa Gafencuom. Ugodan, prilično plah, dosta oštrouman čovjek. Mi pravimo t. zv. pregled općeg položaja. Ne tajim našu zlovolju, što je Rumunjska prihvatila britansko jamstvo. Čemu bi praktično to jamstvo moglo da koristi, ako Mađarska i Bugarska napadnu? On govori o odnosima s Budimpeštom i podvlači nerazumnu nepopustljivost Mađara. Na toj smo točki sporazumni. Mađari su uvijek bili besmisleno drski. Ne sviđa mi se ni njihovo držanje prema nama. Oni milostivo primaju one izraze naše blagonaklonosti koje su sami tražili. Gafencu govori o našim odnosima s Francuskom. Poznat mu je moj posljednji razgovor sa Françoisom Poncetom. Kaže da je Bonnet za izmirenje, dok Leger zastupa gledište da treba čekati, da mi učinimo prvi korak. No, taj će se načekati...

SVIBANJ

1. SVIBNJA. — U kraljevskoj palači, ceremonija odgovara na prijestolnu besjedu. Duce kritikuje starinski karakter ceremonije, svečane kočije itd. Kaže, da je to posljednji put, da se takva što dešava.

Duce je primio Gafencua. U početku je razgovor dosta hladan, jer Mussolini je unaprijed loše raspoložen prema Rumunjima: prezire ih kao vojnike. Ali kasnije popušta svojoj naklonosti za polemiku i diskusiju. Otvoreno prigovara, što je Rumunjska prihvatila britanske garancije: na taj način se sama stavila u položaj države drugoga reda. Gafencu objašnjava razloge, koji su doveli do pristanka. Prije svega pritisak javnog mnijenja, koje je uznemireno njemačkim teritorijalnim zahtjevima, pokrenutim u ime »životnog prostora«. Nastavljamo pregledom općeg položaja. Ništa od naročite važnosti.

Poslije podne duži razgovor s Hristićem. Nespokojan je zbog opasnosti njemačko-poljske krize, koja bi mogla izbiti za vrijeme predstojećeg boravka princa Pavla u Rimu. Umirujem ga saopćenjem, da ću se u toku nedjelje sastati s Ribbentropom. Mackensen iz Rima i Attolico iz Berlina izvještavaju o zabrinutosti Turaka zbog našeg držanja. Preporučuju, da damo neku izjavu za umirenje Ankare. Izvještavam Mussolinija, koji je s time sporazuman, ali kaže: »Ovo je posljedica nečiste savjesti. Oni već zato zaslužuju napadaj, jer ga se boje«.

2. SVIBNJA. — General Carboni, za koga se tvrdi da je duboki poznavalac vojnih pitanja, jutros potvrđuje, da je stanje našeg naoružanja porazno. Ovakva obavještenja primam s odviše mnogo strana, da bi ih mogao olako uzeti. Ali šta radi Duce? Sav je zaokupljen pitanjima forme. Zapada u divlji bijes, ako vojnik pozdravlja nepropisno ili ako neki oficir ne diže dovoljno visoko nogu prilikom rimskog marša. Ali o ovim nedostacima, iako ih temeljito poznaje, kao da se brine samo do stanovite granice. Usprkos mome formalnom upozorenju na ishod Cavagnarijeve ankete o borbenoj sposobnosti avijacije, on nije poduzeo ništa, ama baš ništa i danas, poslije razgovora s Cavagnarijem, nije to ni spomenuo. Zašto? Možda se toliko boji istine, da je uopće ne želi saslušati?

Primam Bombellesa. Nakon svega, što se dogodilo s Jugoslavijom, nemamo namjeru da poduzimamo ništa, što bi oslabilo čvrstinu države. S druge strane ne zna se točno, šta rade Hrvati. Izgleda, da je sporazum sa Srbima postignut. Zato potvrđujem, što sam rekao prilikom predašnjih razgovora o našoj aktivnoj simpatiji za sudbinu Hrvatske, ali naglašavam da trenutno ne kanim ništa učiniti.

Posljednji razgovor s Gafencuom. Mi smo zaista postali dobri prijatelji. Pozvao me za listopad u Bukurešt. Lijepo i dobro, ali zar se ne bi moglo desiti, da od danas do listopada budemo morali promijeniti mnoge planove uslijed više sile?!

3. SVIBNJA. — Da bi donekle smirili turske bojazni u pogledu Italije, a prije svega da bi obradovali Nijemce, koji smatraju da je moguća protuakcija od strane Francuske i Velike Britanije, uvjeravam turskog ambasadora, da Italija nema nikakvih, ni privrednih, ni političkih, ni teritorijalnih ciljeva prema Turskoj. Ambasador je vrlo zadovoljan mojom izjavom, što je bilo očigledno, iako se trudio koliko je mogao više, da prikrije svoje osjećaje.

Poduzeo sam sa Parentijem potrebne mjere, da Ribbentropov dolazak u Milano bude okružen naročitim sjajem. To je potrebno da se suzbiju glasovi, zabilježeni i u inostranoj štampi, da je građanstvo Milana nepomirljivi i bučni protivnik osovinske politike.

Primam sir Percya Loraina novog britanskog ambasadora. Razgovor nosi čisto konvencionalni karakter i prema tome je bezbojan. Loraine je učinio na mene dobar utisak. Po mome mišljenju, to je u suštini plah i bojažljiv čovjek. Mnogo je zabrinut i zbog okoline, u kojoj mora da izvrši svoj zadatak. Rim je teško mjesto za inostranog diplomatu, naročito za Engleza koji se nalazi u dvosmislenom položaju nesigurnog prijatelja. Mora spasavati prividnost formalnog prijateljstva, a u stvari voditi nama neprijateljsku politiku. Perth se tokom vremena prilagodio i postao naš čovjek. Hoće li Loraine učiniti isto? Ne isključujem.

4. SVIBNJA. — Ostajem kod kuće, jer se ne osjećam dobro. Duce sastavlja osnovu za razgovor s Ribbentropom i šalje mi svoje bilješke. Podvlači potrebu politike mira.

5. SVIBNJA. — Mnogo razgovora, ali ni jedan od naročite važnosti, osim s japanskim ambasadorom. Auriti je predao Tokiju posljednji nacrt Trojnog pakta. Vrlo slabo. I Ribbentrop je nezadovoljan, ali ambasador se opravdava, da je zasad teško ići dalje i da su pregovori blizu »breaking point — točke preloma«.

Beckov govor. Teško ga je ocijeniti prema skraćenim izvodima s kojima raspolažemo. Meni se čini, da nije nepopustljiv i da ne napada. U Berlinu su nezadovoljni. Sastanak s Ribbentropom bit će u Milanu, a ne u Comu. Tako želi Duce, da bi razbio francuske glasine o krvavim protunjemačkim demonstracijama u Milanu. Naveče putujem u Milano.

6. SVIBNJA. — Doček Ribbentropa u Milanu poslužio je da se raspršì legenda, koju potvrđuju neizbježni policijski obavještajci, da u Sjevernoj Italiji vlada duboko neraspoloženje protiv Njemačke. Stanovništvo Milana bilo je vrlo polaskano samom činjenicom, da je konačno lombardijski grad izabran za poprište važnog događaja, pa je priredilo tople i spontane manifestacije. Ja sam bio iznenađen, ne toliko samim događajem, koliko impozantnošću svečanog dočeka.

O razgovorima s Ribbentropom učinjen je zapisnik. Nekoliko opaski. Po prvi put našao sam svog njemačkog kolegu u prijatnoj smirenosti živaca. Nije po svome običaju dijelio udarce na sve strane, onako nasumce, luđački. Naprotiv, nastupio je kao lični pobornik politike umjerenosti i sporazumijevanja. Po sebi se razmije da je dodao, da se do nekoliko godina moramo da zaletimo tamo i amo, da uzmemo ovo i ono, ali samo smirenje, zastoj u njegovom dinamizmu po sebi je krupan događaj.

Poslije telefonskog razgovora sa Duceom riješili smo, da savez objavimo u subotu odmah poslije večere u »Continentalu«. Podnio sam Mussoliniju izvještaj o povoljnom ishodu pregovora s našeg stanovišta.

Kao uvijek, kad nešto postigne, Mussolini traži više; tako i sada hoće da objavim dvojni pakt, koji je uvijek više volio nego trojni savez. Ribbentrop je u dubini duše stalno težio da uvuče Japan u savez, i zato je isprva odbio, ali je konačno pristao s ogradom, da se i Hitler mora suglasiti. Upitan telefonski, Hitler je odmah dao svoj pristanak, čak je lično surađivao na tekstu saopćenja. Kad sam u nedjelju ujutro obavijestio Ducea, bio je naročito zadovoljan. Ribbentrop je uspio da osvoji simpatije čak u onom suvišnom i dosadnom svijetu, koji predstavlja tako zvano društvo, neophodno potrebno kad treba prirediti svečanu večeru. I ljudi iz Ribbentropove pratnje sviđaju se onima koji s njima dolaze u dodir. Ovo nisu dobro poznate, drvene Nijemčine, balvani koji odbijaju ljude, nego simpatični mladići, koji dobro govore strane jezike i koji se u salonu galantno ophode s damama i ne lupaju po vojnički petama o pete.

8. SVIBNJA. — Vraćam se natrag u Rim. Starace je vrlo sretan mojim izvještajem o političkom raspoloženju Milana. I Duce je zadovoljan događajima.

Primam Hristića, s kojim pretresam rezultate sastanka u Veneciji, i Helfanda kome naglašavam da ugovor, u sadašnjem obliku nema ni najmanju oštricu protiv Rusije.

9. SVIBNJA. — Vojni defile u Ulici Carstva. Albanci su prvi put promarširali ulicama Rima. Ne tajim, da sam bio dirnut. Poslije podne ponovno otvaranje Rimske Kurije, koja će biti povjerena Senatu na čuvanje. Papa je protestirao protiv ove odluke podsjetivši da je upravo Senat ono tijelo, koje je vodilo opoziciju protiv Cezara i da je Cezar baš među tim zidovima našao svoju smrt. Razgovor sa von Brauchitschem. I on, kao i svi Nijemci, sada ponavlja parolu mira.

Razgovori sa Shiratorijem, na koga je napravio velik dojam naš savez sa Berlinom. Nada se, da će se Tokio pravovremeno probuditi, da bude treći u kolu. Ja u to ne vjerujem.

10. SVIBNJA. — Dolazak jugoslavenskog princa Pavla. Duce kao i uvijek prilikom ovih ceremonija, kad se neizbježno pojavljuje monarhija, govori loše o kralju i veli, da je nepomirljivi protivnik režima. Po njegovu je mišljenju dovoljan jednostavni proglas, da ga makne. I veli, da će to jednog dana učiniti.

U palači Venezia razgovor između Ducea, Markovića i mene. U izravnim odnosima između Rima i Beograda, nema nikakvih novih elemenata. Potvrđuju se venecijanski zaključci. Novu činjenicu predstavlja otvoreni jugoslavenski stav protiv Turske i prijedlog, da se obrazuje rumunjsko-jugoslavensko-bugarski blok sa protuturskim ciljevima. Da bi se to postiglo, treba uznastojati, da dođe do sporazuma između Mađara i Rumunja. Stvar je zanimljiva.

François Poncet po vlastitoj želji dolazi da mi saopći, da je francuska vlada radosna, što smo još uvijek voljni da pregovaramo na temelju Baudouinovih prijedloga. Ali u pripremanju nastavka pregovora pokušao je »more gallico — po galskom običaju«, da nešto ukajišari, naročito u pogledu Tunisa. Odmah sam ga zamolio, da ne podmeće karte u igri, jer bi to upropastilo sve dobre izglede. I Poncet je odmah, vrlo vješto povukao vesla u lađu. Ne znam, da li će ovi pregovori uploviti u luku, ali je sigurno, da se François Poncet promijenio od jutra do večeri. Njegovi pogledi na Italiju i režim razbistrili su se. Možda su se promijenila i njegova opća shvaćanja. Rekao mi je, da se zgraža nad slobodom štampe i da se sve više približava totalitarnim nazorima.

11. SVIBNJA. — Parada mornarice. Za vrijeme vožnje imao sam duži razgovor s knezom namjesnikom Pavlom. Vrlo je zabrinut opasnošću rata. Držim, da je samo u ograničenoj mjeri povjerovao mojim miroljubivim izlaganjima. Očevidno je tražio mogućnost, da mi objasni Stojadinovićev slučaj. Nezavisno od rascjepa, koji je nastao u njegovoj parlamentarnoj većini, čovjek je došao na zao glas mračnim i prljavim poslovima, koje je djelomično vodio sam, a djelomično preko svoje klike. Izgleda, da je nagomilao silno bogatstvo, naročito u inostranstvu. Pavle je čak spomenuo mogućnost sudskog postupka. Ja sam ga odvraćao, ali se ne bih zakleo, da su moje riječi utjecale na njegovu odluku.

Duce, kome je ispričao istu stvar primjećuje, da je pohlepa za bogatstvom neka vrst bolesti, inače se ne bi mogla protumačiti. Na kraju

krajeva čovjek raspolaže ograničenim mogućnostima da uživa, a preko tih mogućnosti, zlato postaje teretom. Prava je osveta sudbine, da su najbogatiji ljudi upravo oni, koji najmanje mogu da uživaju svoj imetak. Tako je Rockefeller posljednjih 16 godina života bio prisiljen da se hrani samo mlijekom i narančama.

Kralj je u toku vožnje na brodu izjavio, da će Korzika — po njegovom mišljenju sudbonosno postati talijanskom, čim u Evropi izbije velika kriza. Duce je poslije večere u Quirinalu razgovarao s nekim diplomatima. Ništa naročita osim opomene Grčkoj, što je prihvatila francusko-britanska jamstva. U razgovoru sa Rueggerom izražavao se Duce oštrim, oporim riječima o držanju švicarske štampe.

12. SVIBNJA. — Jutros sam našao Ducea vrlo nervozna i uznemirena zbog međunarodne situacije. Vjerujem, da je bez ikakve potrebe nepopustljivi Daladierov govor pridonio, da se kod njega stvori ovakvo duhovno stanje. Rekao mi je, da je Daladier učinio suvišnim sve moje pregovore sa Poncetom i da ih prema tome treba pustiti niz vodu. I u pogledu Jugoslavije ograđuje se u mnogim pitanjima. Da bi povjerovao u iskrenost njihova držanja, traži neki opipljivi dokaz, stvarni korak kao na pr. istupanje iz Društva naroda. Ja naprotiv držim, da je to još preuranjeno i da na kraju treba voditi računa o poteškoćama, koje još postoje u unutrašnjoj jugoslavenskoj politici.

Duce je nespokojan i u pogledu Bugarske. Daje mi nalog, da Talamu uputim brzojav, da temeljito ispita namjere tamošnje vlade. Mjesto Bugarske je na strani Osovine. Međutim ja smatram, da ćemo se morati još podosta truditi, da onog kolebljivog kralja uvjerimo u ovu jednostavnu istinu.

U albanskim intelektualnim krugovima došlo je do male bure. Rezultat: dvadesetak ljudi bit će odmah otpremljeno u logore. Ne smije se pokazati ni najmanji znak slabosti: pravda i snaga moraju biti obilježje novoga režima. Javni radovi napreduju dobro. Cjelokupna mreža putova upravljena je prema grčkoj granici. Tako je naredio Duce, koji sve više smišlja, kako će Grčku zaskočiti prvom povoljnom prilikom.

13. SVIBNJA. — Odlazim sa Jugoslavenima u Firenzu. U toku vožnje dobio sam njemački nacrt ugovora o savezu. U glavnom, dobro. Mi izražavamo želju, da se doda primjedba, koja bi se odnosila na granice s time, da nam budu zauvijek zajamčene, zatim na životne prostore i na rok saveza. Još nikada nisam pročitao sličan ugovor. To je zaista pravi dinamit.

Sjaj dočeka u Firenzi oslabljen je kišom; satima i satima lijeva kao iz kabla. Pokrenuo sam razgovor s Markovićem o pitanju njihova daljeg opstanka u Društvu naroda. Još se odupire, ali mu postaje jasno, da bi bilo korisno napustiti ženevski mauzolej. Vjerujem, da će konačno poslušati naš savjet.

14. SVIBNJA. — Ribbentrop još jedamput pokušava, da pored potpisivanje saveza ispoljuje i potpisivanje Trojnog pakta s Japanom. Ne želim da stavljam prigovore, ali ja temeljito sumnjam u mogućnost i u samu korist ove stvari.

Duce je održao u Torinu vrlo dobar govor. Miran oblikom, snažan sadržajem. Poslije toga pozvao me na telefon. Konačno se sporazumijevamo za potpisivanje saveza. Nijemci predlažu da dođem u Berlin od 21. do 24. svbnja. Tražim, da se ovaj rok ili odgodi ili ubrza. Ne čini mi se da je baš 24. svibnja najprikladniji dan za potpisivanje tako značajnog vojnog ugovora s Nijemcima.

15. SVIBNJA. — Povratak u Rim. Jugoslavenska posjeta prošla je dobro, iako nije bilo utvrđeno ni ugovoreno ništa nova.

Turska opasnost zadaje Beogradu najviše brige. Treba iskoristiti ovu psihološku okolnost, da bi Jugoslavene još jače privukli u krug osovine.

Suvišni, nekorisni razgovor s belgijskim poslanikom.

Razgovor sa Wieniawom. On već nekoliko dana traži da se sa mnom vidi i prema tome danas, kad smo se sastali, njegovo pitanje nije više bilo aktuelno. Valentino je izvijestio Becka o našoj potpunoj solidarnosti s Nijemcima u slučaju sukoba. Wieniawa sve vidi crno. Smatra, da je rat neizbježan. U ovakvim okolnostima ne želi da ostane u Rimu, zato je tražio da ga premjeste. Po svršetku službenog razgovora časkali smo kao prijatelji; ja sam mu savjetovao najveću umjerenost. Ma kako stvari ispale, Poljska će platiti račun sukoba. Postoje dvije alternative: ili će pobijediti Osovina, a onda će Njemačka progutati Poljsku, ili će Osovina biti pobijeđena, a onda će Poljska postati pokrajina boljševičke internacionale. Nikakva francusko-britanska pomoć, bar u prvoj fazi rata, nije moguća. Poljska će uskoro biti pretvorena u gomilu ruševina. Wieniawa priznaje, da u mnogim točkama imam pravo, ali vjeruje u konačan uspjeh, koji će Poljskoj dati novu snagu. Bojim se, da ovu njegovu zabludu — nažalost — dijele mnogi njegovi zemljaci, čak previše mnogi.

Izvijestio sam Villanija o razgovoru s Jugoslavenima, naročito što se tiče ideje četvornog sporazuma protiv Turaka.

16. SVIBNJA. — Ništa nova.

17. SVIBNJA. — Američki ambasador smatra potrebnim, da mi objasni svoj razgovor s Duceom od prije nekoliko dana u Quirinalu. On se prije svega ljuti na Mussolinijeve riječi, da se Amerika nalazi u rukama Židova. Ambasador je pokušao da to ospori, ali je našao vrlo slabe razloge. Naročito je podvukao jednu tačku, t. j. da američki narod, potomak Evrope, jednodušno želi da prati evropske događaje i prema tome bilo bi mahnito vjerovati da bi se moglo desiti, da u nekom sukobu Amerika ostane po strani. Izvijestio sam Ducea, koji se zbog toga ne pokazuje nimalo usplahirenim.

Poslije podne sam primio Alessandrija, bivšeg predsjednika Chilea, velikog prijatelja Italije. Tukla ga je koalicija Narodnog fronta, ali on smatra, da crveni režim ne odgovara njegovoj zemlji i predviđa, da će ponovo biti pozvan na vlast, iako uvjerava da se toga boji. Kao svi Amerikanci, jako je zabrinut zbog međunarodne situacije i sanja o nekoj formuli koja bi imala čarobnu snagu, da izbriše sve sporove i razmirice.

Mussolini odobrava konačni tekst ugovora o savezu i daje ovlaštenje, da se Ribbentrop odlikuje ordenom Annunziate. Dodaje, da priprema

izmjenu pozdravnih brzojava između kralja i Führera, da bi predusreo neizbježne zlobne komentare francuskih listova.

18. SVIBNJA. — Hristić mi zahvaljuje na ljubaznosti i pažnji, koje su iskazane Pavlu i Markoviću i traži obavještenja o držanju Bugarske. Pokazujem mu Talamov brzojav, da je Bugarska spremna da ide s Osovinom, samo ako i Jugoslavija učini isto i ako joj pruži jamstva protiv Rumunjske. U Beogradu su sve više zabrinuti zagonetnom turskom politikom i pokušavaju da stvore slavensku solidarnost protiv Turske. To ide u račun i nama.

Primio sam Szabòa; donio je album fotografija iz Prikarpatske Rusije. Na moje pitanje tvrdi, da je Mađarska već danas u stanju da tuče Rumunjsku, samo joj treba teška artiljerija.

Guzzoni i Messe donose odlične vijesti o stanju u Albaniji. Sporazumijevamo se o potpunom preuzimanju albanskih oružanih snaga.

Mačekov izaslanik, Carnelutti, traži obavještenja o našim razgovorima i eventualnim obvezama s Pavlom. S naše strane nema nikakovih promjena, pošto Beograd nije preuzeo nikakovu formalnu obavezu, da će pristupiti Osovini. Na to mi Carnelutti saopćava slijedeće: 1) Maček nema više namjeru, da se sporazumije s Beogradom; 2) ponovo pristupa svojoj akciji za rascjep; 3) traži zajam od 10 milijuna dinara; 4) spreman je, da u roku od 6 mjeseci, na naš zahtjev podigne ustanak. Ugovorio sam sastanak nakon svog povratka iz Njemačke radi produženja pregovora.

19. SVIBNJA. — Ništa od naročite važnosti.

20. SVIBNJA. — Odlazak u Berlin. U toku putovanja razgovaram s Mastromattejem, bolzanskim prefektom, kome sam pokazao tekst ugovora. Uvjerava, da će uvod s konačnim priznanjem granica zadati snažan udarac južnotirolskom iredentizmu.

21. SVIBNJA. — Dolazak u Berlin. Velike manifestacije iz kojih se vidi, da je toplina dočeka iskrena.

Prvi razgovor s Ribbentropom. U pogledu milanskih dogovora i odluka nije se promijenilo ništa. Ponovo naglašava namjeru i interes Njemačke, da osigura duže razdoblje mira, najmanje 3 godine. Uporno dokazuje korist i svrsishodnost, da i Japan povežemo za naš sistem. Smatra, da je Rusija slaba i da ne bi mogla pružiti veliku pomoć zapadnim demokracijama, iako će na kraju krajeva stupiti na njihovu stranu.

Ribbentrop se osvrće i na situaciju u Turskoj. Na njega je utjecao onaj lakoumnik von Papen i zato misli, da je držanje Turske posljedica straha pred Italijom. Na osnovu originalnih turskih dokumenata, koje je pohvatala naša obavještajna služba dokazujem mu, da je tursko neprijateljstvo upereno i protiv Njemačke. Na kraju sam dodirnuo Jugoslaviju. Kažem mu, da rimski razgovori nisu u suštini bili zadovoljavajući, ma da se formalno činilo da su takvi. Izjavljujem, da ne ćemo poduzimati protujugoslavenske inicijative, sve dok Beograd bude vodio ispravnu politiku prema Osovini. Naprotiv, mi ćemo smjesta izmijeniti svoje držanje, ako Beograd bude naginjao demokracijama. Dodajem, da nas unutrašnji

pokret Hrvata ne može ostaviti hladnokrvnima. Ribbentrop odobrava, ali ja opažam, da bi on u suštini volio, da se Jugoslavija održi onakvom kakva je sada. Naprotiv Himmler mi otvoreno veli, da moramo požuriti da uspostavimo svoj protektorat nad Hrvatskom.

Ove, više ili manje iste razgovore ponavljam prilikom sastanka sa Führerom. On izjavljuje, da je vrlo zadovoljan ugovorom i potvrđuje, da će Italija voditi mediteransku politiku. Zanima se za Albaniju i oduševljen je našim namjerama, da je pretvorimo u tvrđavu, koja će neumoljivo vladati Balkanom.

Hitlera sam našao u dobrom stanju, vrlo vedra, manje ratoborna. Ponešto je ostario. Oči su mu dublje uokvirene. Spava malo, zapravo sve manje. Najveći dio noći provodi okružen suradnicima i prijateljima. Gospođa Göbbels je stalan gost ovih sastanaka i osjeća se time vrlo počašćena. Opisala mi je okvir ovih bdijenja, ali nije uspjela da sakrije neodređeni osjećaj dosade zbog jednoličnosti sastanaka. Skoro uvijek govori on i na kraju krajeva, pa ma koliko bio Führer, uvijek svrši tako da ponavlja iste stvari i da dosađuje svojim slušaocima. U intimnim sam krugovima prvi put čuo, da se spominju Führerove simpatije prema jednoj lijepoj djevojci. 20 joj je godina, ima dva krupna, bistra oka, pravilno lice, prekrasno tijelo. Zove se Sigrid Lappers. Često se viđaju i u četiri oka.

Ceremonija potpisivanja bila je vrlo svečana i Führer je bio zaista dirnut. Göring, čiji je položaj još uvijek vrlo visok, ali ne više na liniji uspona, imao je suze na očima, kad je vidio ogrlicu Annunziate oko Ribbentropova vrata. Von Mackensen mi je pričao, da mu je napravio veliku scenu tvrdeći, da odlikovanje pripada njemu, jedinom i pravom začetniku saveza. Obećao sam Mackensenu, da ću se potruditi, da i on, Göring dobije isto odlikovanje.

Himmler je dugo govorio o odnosima s crkvom. Postoji simpatija prema novom papi i smatra se mogućim »modus vivendi«. Osokolio sam ga da ustraje na tom putu i rekao mu, da bi sporazum između Reicha i Vatikana bio koristan i za popularizaciju Osovine.

Ribbentrop se postepeno utvrđuje. Hitler je rekao gospođi Attolico — ciljajući na njega: »Poslije tolikih polemika, konačno moraju priznati, da ovaj čovjek ima veliku glavu«.

24. SVIBNJA. — Povratak u Rim. Na stanici, svi fašistički dostojanstvenici i mnogobrojni narod pozdravljaju me toplim manifestacijama. Međutim dobijam pošteni dojam, da je savez popularniji u Njemačkoj nego u Italiji. Doduše, ovdje su uvjereni da je stvar korisna i zato je primaju korektno. Naprotiv Nijemci unose u sklapanje saveza toplinu osjećaja, koja ovdje nedostaje. Treba priznati, da mržnja prema Francuskoj još nije uspjela da probudi ljubav prema Njemačkoj. Anfuso mi je na kolodvoru predao kraljev brzojav. Poslije sam od Ducea saznao, da se kralj nosio mišlju, da me obdari naslovom markiza, ali da ga je od toga, sasvim umjesno, odvratio on sam, Duce, jer smatra, da mi to ne bi moglo da koristi u širokim fašističkim masama. Mjesto toga Duce je savjetovao, da mi pošalje brzojav.

Izvijestio sam Mussolinija o pojedinostima i dojmovima sa svoga puta po Njemačkoj. Vrlo je raspoložen i — što kod njega nije običaj — u više

mi navrata izražava svoje zadovoljstvo. Zatim prelazi na Jugoslaviju. Njegovo nepovjerenje prema ovoj zemlji raste sve više; ovlašćuje me, da Mačekov pokret pojačam potrebnim novcem, koji će se dostaviti podesnim putem i načinom.

25. SVIBNJA. — Zahvaljujem kralju na brzojavu. Odgovara: »Od 1900 do danas nisam nikad brzojavljao nijednom ministru. Smatrao sam potrebnim da prekinem ovu tradiciju, da bi izrazio sve istinske, duboke osjećaje.« Zatim odmah odapinje strijelicu protiv Njemačke: »Dok im budemo potrebni, Nijemci će biti ljubazni, čak možda snishodljivi, ali će se prvom prilikom pokazati nevaljalcima kakvi i jesu.« Podsjeća na oštre sukobe, koje je imao s njima prilikom svoga putovanja 1899. Ali kralj ne vodi računa o tome, da su se od onda do danas promijenile mnoge stvari.

Dugotrajan razgovor sa Duceom. Sve više podvlači svoj stav protiv Jugoslavije i Grčke. Odlučili smo da zatvorimo albansko ministarstvo vanjskih poslova i da uklonimo strane predstavnike iz Tirane. U vezi s englesko-turskim sporazumom Duce misli, da otkaže sporazum s Londonom. O tome će po prvi put natuknuti Percyu Lorainu, u subotu, prilikom njegove nastupne posjete.

Kralj je neobičnom sigurnošću izrekao čudno predviđanje: »Doći će — veli — dan, kad će se Italija i Njemačka sporazumjeti s Engleskom. Tada će mir i napredak biti zaista osigurani.« Nema sumnje, da je kralj protivnik Nijemaca, ali je isto tako sigurno, da s dubokim uvjerenjem podcjenjuje i prezire Francuze.

Duce napada monarhiju i veli: »Zavidim Hitleru, što ne mora da tegli za sobom sva ta prazna teretna kola.«

26. SVIBNJA. — Razgovor s Carneluttijem, koji se vratio iz Zagreba. Danas potvrđuje, da je Maček čvrsto odlučio da odbaci svaki sporazum s Beogradom i da pripremi pobunu. U posebnom zapisniku, utvrdili smo i ugovorili slijedeće točke:

1) Italija sa 20 miliona dinara financira Mačekov hrvatski pokret;
2) Maček se obavezuje, da će pripremiti revoluciju u roku od 4—6 mjeseci;
3) odmah će pozvati talijanske trupe, da osiguraju red i mir;
4) Hrvatska će se proglasiti nezavisnom državom u savezu s Rimom; imat će svoju vladu, ali ministri vanjskih poslova i narodne odbrane biti će zajednički s Italijom;
5) Italija će moći da drži oružane snage u Hrvatskoj i da ima svoga generalnog namjesnika, kao što ga ima u Albaniji;
6) poslije nekog vremena odlučit će se o mogućnosti sklapanja personalne unije.

Duce je pročitao i odobrio zapisnik; želi, da ga potpiše i Maček. Zbog toga sam ga po sigurnom čovjeku poslao u Zagreb. Tokom slijedeće nedjelje mi ćemo započeti isplatu u Zürichu.

Mussolini je sav obuzet mišlju, da razbije Jugoslaviju i da pripoji kraljevinu Hrvatsku. Pothvat smatra prilično lakim, a kako stvari sada stoje i ja držim, da ima pravo. U međuvremenu namjeravam da bolje organiziram kosovske Arnaute, da bi bili nož, uperen u bok Beograda.

27.—28. SVIBNJA. — Kritačan dan za naše odnose s Velikom Britanijom. Duce je primio Percy Loraina u nastupnu posjetu, ali je ona brzo poprimila sasvim drugi karakter. Iako obično ljubazan i susretljiv, danas je bio neobično tvrd. Lice mu je poprimilo ukočeni izraz, tako da se uopće nije moglo prodrijeti u njegove misli. Izgledalo je kao lice nekog istočnjačkog boga, isklesanog u kamenu. Počeo je riječima, da Velika Britanija vodi nesumnjivu politiku zaokruživanja i da je prema tome i slučaj i mjesto da se zapita, a on se i pita, da li sporazum od 16. travnja ima još uvijek neku vrijednost.

Percy Loraine nije očekivao takav udarac. Zacrvenio se i neko vrijeme mucao, dok je progovorio, ali se onda dosta dobro snašao. Zapitao je, da li može odmah izložiti svoje lično gledište zadržavajući pravo, da zatraži uputstva od svoje vlade. Počeo je da polemizira stanovitom profesionalnom vještinom. Njegov najjači argumenat bio je držanje Engleza za vrijeme albanske krize. Nema nikakove sumnje, da smo mi poremetili postojeće stanje na Sredozemnom moru, a ipak je Chamberlain preuzeo na sebe odgovornost da održi vrijednost sporazuma. Duce je odmah odvratio u žestokom, svadljivom tonu. Optužio je britansku politiku, da želi Evropu survati u rat. Putem garancija koje je dala malim silama, Velika Britanija je izazvala vrlo opasno zaoštravanje situacije. Bez engleskog upletanja, Nijemci i Poljaci bili bi se sporazumjeli.

Nato je Loraine živahnije odvratio. U jednom času učinilo se, kao da namjerava da ustane i ode. Savladao se teškom mukom, ali je sa žaljenjem naglasio, da se Duceovo gledište vrlo mnogo razlikuje od engleskog. Mussolini je odgovorio, da će vrijeme pokazati, tko ima pravo. Na kraju se Duce kratko i oštro osvrnuo na englesko-ruski savez i otresito prekinuo razgovor. Za vrijeme dugog ispraćaja od stola do vrata, Loraine je pokušao da uspostavi ljudski dodir sa Duceom. Uzalud. Duce je koračao odmjereno i ozbiljno, pogledom uprtim u pod i daleko odsutnim duhom. Rastanak je bio leden. Zatim mi je rekao, da je dugo razmišljao i da smatra, da je došao čas da raščisti sve pozicije. Predao mi je memorial, koji je sam sastavio sa zadatkom, da ga dostavim Hitleru, kome obrazlaže potrebu, da Osovina — u slučaju rata — odmah okupira srednje-balkansku Evropu.

Šef protokola, koji nije upućen u tok razgovora, a dopratio je ambasadora do kuće, rekao je: »Loraine je na povratku bio sav crven, krv mu navaljivala u glavu, a živci mu podrhtavali. Izgledao je kao čovjek kome su opalili šamar. Čitavo vrijeme govorio je sam sobom.«

Sad ćemo vidjeti šta će se desiti, ali po mom mišljenju sporazum je mrtav, a s njime, možda, i Chamberlain.

29. SVIBNJA. — Dugi razgovor s bugarskim poslanikom. Naravno, glavni predmet našeg razgovora bilo je držanje njegove zemlje. Zastupao sam gledište, da geopolitički položaj i njen interes neumoljivo vode Bugarsku na put Osovine. Jugoslavija bi možda mogla da ostane neutralna, ali za Bugarsku je takva mogućnost isključena, pošto je okružena neprijateljima. Poslanik je, načelno, pokazivao da se sa mnom slaže, ali je upozorio, da Bugarska vojnički još nije spremna. Nisam propustio da mu odgovorim, da bi bilo u interesu Italije i Njemačke, da popune ovaj manjak, ukoliko bi Bugarska zauzela točno određeni politički stav. Izvijestio

sam Talama o razgovoru i ovlastio ga, da se u tom smislu izjasni pred sofijskim državnicima. Ja pridajem vrlo veliku važnost bugarskoj karti.

Hristić mi saopćava, da je Jugoslavija zatražila od Turske da izjavi, da englesko-turski ugovor ne važi za Balkan. Nepovjerenje se između Beograda i Ankare zaoštrava.

Cavallero je imenovan za potpredsjednika mješovite talijansko-njemačke komisije, predviđene ugovorom. U srijedu putuje u Berlin; sobom nosi memorial, koji je izradio Duce.

Poduzeo sam neke opće mjere za Albaniju. Među njima su najvažnije odluke o ujedinjavanju vojnih snaga i ukidanju albanskog ministarstva vanjskih poslova.

30. SVIBNJA. — Senat je aklamacijom izglasao proračun Ministarstva vanjskih poslova. Primio sam François Ponceta. Nema ništa naročita da mi kaže, osim da me izvijesti o dva-tri sitna posla redovite administracije. Očevidno želi da izvidi teren i da ispita naše raspoloženje. On ne spominje nastavak pregovora pa ni ja ne ulazim u ovu stvar. Saglasni smo u mišljenju, da je zgodnije počekati daljnji razvoj situacije. Ja mu predbacujem, da Francuska vodi politiku zaokružavanja; odgovara, da je to jednostavni pokušaj obrane od strane onih, koji se boje novih napada Osovine. 15. ožujka, to jest dan kad je Hitler poderao Münchenski sporazum predstavlja, po njegovu mišljenju, ključ nove situacije. U stvari, on je pesimista, ma da ne isključuje mogućnost, da se u Evropi još dugo održi mir, zasnovan na ravnoteži sila. Prvi pokušaj potrajao je dosta dugo, od 1871. do 1914. Podsjetio je na činjenicu, da je Mussolini odbio da izmijeni fragment »Ara Pacis — Žrtvenika mira«, koji se sada nalazi u Parizu i na osnovu toga zaključuje, da je njegov duh do krajnosti razdražen protiv Francuske.

Podnio sam von Mackensenu na uvid nekoliko dokumenata tajne službe kao dokaz, da je englesko-turski sporazum istinski i pravi napadački savez protiv Osovine; ujedno sam ga izvijestio o burnom razgovoru između Ducea i Loraina u palači Venezia.

31. SVIBNJA. — Mussolini je saslušao moj izvještaj o razgovoru sa Poncetom bez velike pažnje. Primjećuje: »Da sam uzeo fragment »Žrtvenika mira«, čitava francuska štampa bi graknula, da sam se morao zadovoljiti komadićem kamena umjesto Tunisom i Korzikom«. Zasad ne kani da poradi na popuštanju zategnutosti s Francuskom. Naprotiv, vrlo rado bi uzeo od Švicarske 300 milijuna zlatnih franaka, da se ne bi opazilo smanjenje zlatne podloge, koja je spala na 3 milijarde. Držim, da se u današnjoj političkoj situaciji teško mogu izvući novci iz Berna.

Duce postavlja nekoliko načelnih smjernica: 1) predobiti Mađarsku i Španiju za vojni savez; 2) olakšati pristup Japana Čeličnom ugovoru; 3) utjecati, da se Bugarska približi Osovini; 4) konačno razbistriti držanje Jugoslavije. U vezi s time mora se ustanoviti, da je Maček odbio da potpiše Carneluttijev zapisnik, jer je — kao što veli — ponovo započeo pregovore s Beogradom i jer želi, da izvede na čisto još neke točke budućih odnosa između Rima i Hrvatske. Tako stoje stvari prema Carneluttijevom kazivanju. Prema Bombellesu, odbijanje je mnogo odlučnije, pošto je Maček preuzeo druge obveze (ali s kime?). Pokazao sam Duceu Carneluttijevo pismo i izrazio mišljenje, da treba sačekati ishod posjete

kneza Pavla Berlinu. Duce smatra, da bi bilo umjesno, da se učine neki ustupci u pogledu budućeg položaja Hrvatske i da bismo se zadovoljili time, da imamo zajedničko Ministarstvo vanjskih poslova i vojsku pod svojim nadzorom.

LIPANJ

1. LIPNJA. — Legionari (koji su se borili u Španiji) žale, što Duce ne će da primi njihov mimohod, ali on ne kani da promijeni svoju odluku. U Napulj ne ide, jer je tamo kralj, u Rimu pak želi da vidi samo delegaciju legionara. Izdat će dnevnu zapovijest. Namjeravam, da u toku rujna sazovem legionarski zbor; tom prilikom mogla bi se i smotra prirediti.

Španski ambasador dolazi zbog jednoga od svojih suvišnih razgovora. Pala je riječ o monarhiji. Nisam zatajio naše gledište, iako se sve više uvjeravam, da je on u potajnom dosluhu sa don Juanom, čak da se pomalo smješka Englezima. Tražit ću njegovu glavu od Serrana Suñera.

Viđam se s Lorainom, prvi put poslije razgovora u Palazzo Venezia. Veli, da će uskoro otputovati u London i pita, da li treba što dodati Duceovim riječima. S moje strane, ništa. Ponovo se upuštamo u pretres događaja i Loraine mi ne krije, da je englesko-turski ugovor čedo našeg zaposjedanja Albanije. Jasno je, da se rasplinulo povjerenje, koje je bilo pravi temelj sporazuma od 16. aprila. Saglasni smo, da se zasad ne može učiniti ništa. On manje ili više ponavlja isto, što je rekao François Poncet o opasnosti sadašnje situacije, koja bi se ipak mogla iskristalizirati u odnos ravnoteže između dvaju blokova.

2. LIPNJA. — Dočekao sam na stanici Albance, koji dolaze da mole ustav, ujedine vojsku i ukinu svoje Ministarstvo vanjskih poslova. Kao izravnanje dat ćemo im neku naknadu lične prirode: imenovanja za senatore, naslove ambasadora i tako dalje. Moram priznati, da su — možda prvi put nakon aneksije očevidno zadovoljni, iz čega proizlazi, da često lična korist rado i lako zna da ušutka i najplemenitije osjećaje...

Poslije potpisivanja ugovora s Argentinom Guarneri, ministar vanjske trgovine predstavio mi je crnu sliku financijskog stanja. Rezervni fondovi spali su na 3.200 milijuna, a samo do kraja godine trebamo još 500 milijuna. Guarneri otvoreno nagovješta financijski slom i kaže, da ga možemo izbjeći samo ako odbacimo našu imperijalističku politiku. Duce je jutros rekao, da se radi o običnom Guarnerijevom »puštanju ventila«, o »ishlapljivanju«, koje izražava misli i želje nekih plutokratskih krugova. Na svaki način, stvar nije učinila na njega nikakav dojam, jer je već 6 godina navikao da sluša »Kasandru« Guarnerija, čija se mračna proročanstva, savršenom točnošću nikad ne ispunjavaju. Ja ipak vjerujem, da je istina — kao i uvijek, negdje u sredini.

3. LIPNJA. — Svečanost u dvoru povodom predaje ustava Albancima. Kralj pita, tko je sastavio ovaj dokumenat i prilično ogorčenim tonom opaža, da na albanskoj zastavi nema nikakovog znaka dinastije.

Odgovorio sam, da nije točno, jer zastava ima plavu savojsku traku i Skenderbegovu krunu. Uzima na znanje, ali ostaje slabe volje. Ispričao sam stvar Duceu; on iskorišćava priliku, da se žestoko obori na monarhiju. Prisutan je i Starace. Veli, da je preko grla sit, da za sobom tegli »ove prazne i ponajčešće zakočene vagone«, da je kralj »sitni, zajedljivi i nevjerni čovječuljak, koji se bavi trakama na zastavi, a ne osjeća ponos, što se narodno područje proširilo za 30.000 kvadratnih kilometara.« Dalje kaže, da monarhija svojim glupavim »isparenjima« sprečava fašiziranje vojske. Posrednik ovih »isparenja« je onaj ogavni Asinari di Bernezza. »Ja sam, nastavio je Duce, oprezni i lukavi mačak, kad odmjerim zalet, siguran sam da ću skočiti tamo gdje želim. Stičem uvjerenje, da već jedan put treba svršiti s tom kućom Savoja. Da bi ih likvidirao, dovoljno je da mobiliziram dvije pokrajine, Forli i Ravennu, odnosno 250 hiljada momaka. Uostalom možda bi bilo dovoljno, da naprosto izvjesim proglas.« Govorio je tako jasno i odsječno, da je Starace protumačio Mussolinijeve riječi kao misao vodilju za svoj rad i postupak u stranci.

Poslije podne smo riješili pitanje spajanja albanske diplomatske službe s talijanskom. Bilo je dovoljno nekoliko odlikovanja i namještenja, da uškopimo Albaniju, a da bolesnik ne vrišti. I tako je aneksija stvarno završena. Kao što sam već primijetio, ovo je prvi put, da Albanci nisu žalosni. Prednost i korist jasne situacije. Duce i ja pretresali smo pitanje iredentizma na Kosovu i u Čamuriji. On naziva taj iredentizam »malim svijetlom na dnu hodnika«, to jest idealnom pobudom života, koji kasnije treba da se rasplamsa, da bi razbudili i održali živim i čvrstim albanski nacionalni duh.

4. LIPNJA. — Ništa nova.

5-6-7. LIPNJA. — Odlazak u Napulj. Brodom »Duca d'Aosta« stiže Serrano Suñer, a istovremeno, lađom »Sardegna« prvi odredi »Strijelica«; ovi su doputovali u Italiju da isprate svoje drugove koji se vraćaju kući. Svi su neobično dirnuti. Legionari pjevaju ratne pjesme, a topovi i sirene ispunjavaju radošću sunčani dani. Serrano Suñer dugo mi stišće ruku i ponavlja riječi zahvalnosti za sve što je Italija učinila i kako je učinila. Zagrlio sam Gambaru. S njime i u njemu pritišćem na srce sve one koji se vraćaju i koji ostaju u Španiji kao čuvari prijateljstva i djela, koje će sigurno donijeti slavne plodove.

Dugo sam razgovorao sa Serranom Suñerom, dok smo se uveče vozili kolima po divnim napuljskim ulicama. Serrano je vitak, mršav, boležljiv čovjek, stvoren za nauku i razmišljanje, čista savjest, poštenje i zanos. Zahvaćen vrtlogom revolucije postao je glumac i pisac, borac i vođa. U svoj rad unosi strastvenu vjeru. Pametan, ali premalo iskusan koleba se u svojim rasuđivanjima između rezultata praktične djelatnosti i neodređenih, metafizičkih ushita svoga razmišljanja. Međutim u njemu uvijek prevladava osjećaj: ljubi i mrzi s oduševljenjem.

Za njega je Francuska »crvena krpa«. Veli, da je mrzi u prvom redu zbog krvi koju su prolila njegova dva brata, pokošena francuskim olovom, a drugo, jer je Španjolac i jer iz samog ovog razloga smatra Francusku za vječnog dušmanina velike Španije. Pretresli smo razna pitanja i govorili o ratu. Španija se boji rata, koji bi uskoro izbio, jer je danas na izdisaju svih svojih snaga. U nekim predjelima vlada glad. Na-

protiv, ako bi imala dvije ili bolje tri godine vremena, mogla bi da se oporavi, pridigne i upotpuni svoju vojničku spremu. Španija će stajati uz bok Osovine, jer je tamo vode osjećaji i razum. Neutralna Španija bila bi osuđena na bijedu i poniženje u svakoj situaciji. Osim toga Francova Španija namjerava da riješi problem Gibraltara. Španska omladina živi u željama i snovima, da pobaca Engleze u more i na to se sprema. Dokle god u Gibraltaru bude lepršala britanska zastava, Španija ne će nikada biti potpuno slobodna i suverena država. Španija ima svoje obračune i potraživanja i prema Francuskoj, toj sramnoj i nečasnoj Francuskoj. Španske revindikacije zovu se: Maroko, politička i privredna nezavisnost.

Serrano Suñer je bio vrlo sretan kad je čuo, da i mi i Nijemci želimo da odgodimo rat za još nekoliko godina. Upute za Španiju:

Odnosi s Italijom. Savez postoji u duhovnom smislu, ali trenutno bilo bi preuranjeno, da ga utvrdimo u pisanom ugovoru. Serrano želi, da do toga dođe kasnije. Mnogo je suzdržljiviji u odnosu na Njemačku, prvenstveno zbog vjerskog pitanja. On je vatreni, osvjedočeni katolik. Odbijaju ga njemački protukatolički ispadi.

Portugal. Smatra, da je za politiku Španije i Osovine glavna stvar, da se Portugal otrgne britanskom utjecaju. Ma koliko to bilo teško, on je voljan da poradi u tome smislu i za tu svrhu traži našu saradnju.

Monarhija. Možda će do dvadesetak godina Španiji kralj biti potreban. Ako se Burbonci budu vladali dobro, mogu se i vratiti na prijestolje, ali sada nikako. Šef države je Franco, a monarhistička misao živi samo u malobrojnim krugovima. Mnogi koji kliču »Živio kralj« nastoje, da time pokriju svoje negodovanje prema režimu. Franco će protiv ovih ljudi postupati nemilostivom energijom.

U toku dugotrajnog razgovora u predsjedništvu vlade, Serrano Suñer je — manje ili više izložio Duceu ove iste misli. Duce je potvrdio svoj odlučni stav protiv uspostavljanja kraljevine, »koja bi postala središte oportunizma i spletkarenja«.

8. LIPNJA. — Percy Loraine saopćava odgovor Londona na Duceovo pitanje: Chamberlain smatra, da je sporazum od 16. travnja još uvijek na snazi i ujedno izražava želju, da donese daljnje korisne plodove. Ne znam, da li će takav odgovor zadovoljiti Ducea, kome su rijetko kad dosta same riječi, on traži činjenice, djela, »vječne činjenice«, kao što se izražava. A zasad su činjenice negativne. Englesko-turski ugovor, jamstva data Grčkoj i Rumunjskoj, pregovori s Moskvom, sve to predstavlja sastavni dio politike zaokruživanja, koju London vodi protiv nas.

Iz Hongkonga sam primio vrlo zanimljivi dokumenat: raspravu admirala Noble o izgledima britanske ratne mornarice protiv snaga Trokuta. Vrlo je pesimističan, naročito što se tiče Sredozemnog mora, kojim po njegovom mišljenju potpuno vladaju zračne, pomorske i podmorske snage fašističke Italije.

9. LIPNJA. — Uveče dugi razgovor sa Seranom Suñerom. On se žestoko obara na ambasadora Conde; naziva ga budalom i priča, da je pokušao da spletkari i da ga upozorava, da bude oprezan sa mnom i Duceom. Činjenica je, da Conde — koji je zaista uzor gluposti — radi za dinastiju i da petlja s kraljem i prinčevima oko uspostavljanja monar-

hije. On je odslužio svoje i ne bi mu škodila promjena zraka. Suñer je sporazuman i naredit će da bude premješten. Preda mnom se vrlo skeptično izražava o generalu Jordani i o cijeloj španskoj diplomaciji. Ne traži da bude imenovan šefom vlade. Veli, da se radi o francuskoj intrigi, da bi se pokvarili njegovi odnosi s Francom, ali bi htio da preuzme položaj generala Jordane. Očevidno računa na našu pomoć i zbog toga želi, da ubrza Francov dolazak u Italiju. Izložio je neke predrasude protiv čvrstine i trajnosti Osovine. Mussolinijeve riječi vratile su mu puno povjerenje i želi da otputuje u Njemačku, da uspostavi dodir s nacizmom, prema kome je bio — možda — pomalo nepovjerljiv. Njegova katolička vjera i propaganda nekih neprijateljskih krugova uspjele su, da u njemu probude sumnju, da je Hitlerov položaj uzdrman.

10. LIPNJA. — Izvještavam Ducea o Suñerovim riječima. I on bi želio, da ga vidi na čelu Ministarstva vanjskih poslova, ali s time da zadrži Ministarstvo unutrašnjih, jer »petnaest godina iskustva dokazuju, da je to ministarstvo glavno oružje komande«. Napisat će Francu pismo, koje ću mu ja predati prilikom svoga putovanja.

Parada mornarice: vrlo lijepo. Čini se, da je kralj pohvalio rimski korak i pri tome se dotakao nekih povijesnih slučajeva, koji pokazuju visoku etičku vrijednost ovakvog marširanja. Duce primjećuje: »Najradije bih mu bio odgovorio: e dragi, ali isto toliko vrlo glupi prijatelju, ta ja sam se baš protiv tebe morao najviše boriti, dok sam uspio da ga uvedem.«

Predao sam japanskom ambasadoru prijepis »dokumenta Noble«... Pročitao sam mu nekoliko odlomaka i vidim, da na njega prave vrlo jak dojam. Ambasador odlazi večeras u Berlin, gdje su stigla nova — izgleda povoljnija uputstva za sklapanje Trojnog pakta.

I Mackensenu sam predao prijepis istog dokumenta kao i neke telegrame, koji dokazuju nevjerno jugoslavensko manevriranje. Mackensen se ljuti na Serrana Suñera, što u svom govoru nije spomenuo Nijemce. Ja Suñera ispričavam njegovim oskudnim diplomatskim iskustvom i tvrdim, da je povjerljivi čovjek Osovine u Španiji. Predlažem, da Suñer otputuje u posjetu Njemačkoj.

11. LIPNJA. — Ništa nova.

12. LIPNJA. — Duce govori o De Vecchiju i kaže, da već 18 godina vuče na svojim leđima teret jednog ovakvog balvana, koji je uvijek i samo na smetnju. 28. listopada 1922. (dan marša na Rim) bio je već spreman na izdaju i riješen, da se uvali u fotelju »koncentracione vlade.« Poslije ovakvog uvoda, Duce je počeo da niže jednu za drugom sve gluposti, koje je De Vecchi počinio na svakom svom mjestu. »Najprije je »izazvao munje i gromove« nezadovoljstva kad je zaprijetio, da će oduzeti penzije ratnim invalidima; potom je održao govor, koji je bio pravi udarac i pokora za režim. U Africi je naredio, da se silom zauzmu krajevi, koji su već bili naši i da se izvrše, koliko okrutna, toliko nepotrebna krvoprolića. Konačno ga je nazvao »neustrašivim lakrdijašem«, ali želi da ga udobrovolji i zato mu daje sve što traži. Dva njegova zeta imenovao je baronima. Mussolini se sam tome smije, ali će čitava stvar svršiti tako, da će mu dati visoki vojni čin, za kojim De Vecchi teži.

Drugi razgovor sa Serranom Suñerom u palači Venezia. Ništa nova. Duce savjetuje Francu da proglasi 3. siječnja za španski spomen-dan i da se što prije oslobodi svih ljudi, koji nisu vjerni revoluciji. Serrano Suñer priča, da je razgovarao s kraljem i s princom od Asturije. Princ je na njega učinio dobar utisak. O kralju govori vrlo rđavo i naziva ga lakoumnikom, koji »govori laktovima«. Kralj mu je čak govorio o mogućnosti poboljšanja odnosa između Francuske i Španije, što je izazvalo Serranov gnjev.

13. LIPNJA. — Nova zategnutost zbog danziškog pitanja. Čudno je, da nas je vojni ataše u Parizu o tome izvijestio dva dana ranije. To ostavlja dojam, kao da su Poljaci smišljeno izazivali. Duce je primio von Mackensena, koji mu je donio Göbbelsov dar. Mackensen je ponajviše govorio o koristi poboljšanja odnosa između Njemačke i Svete stolice, kako bi se uspostavila što prisnija veza sa Španijom. Podsjeća na svoj rad u Italiji i dolazi do zaključka, da država mora da kroči pravo, svojim putem, ako dođe u sukob s interesima crkve, dok papa mora da protestira, »ako ni za šta drugo, a ono da spasi svoju, a možda i moju dušu.«

Odlučili smo, da sagradimo selo Pater u Tirani sa 500 stanova, da bismo tamo smjetili Talijane, koji se iz inostranstva vraćaju u domovinu. Tako ćemo povećati broj Talijana, nastanjenih u Tirani. Prema svim vijestima, u Albaniji ide dobro, koliko u političkom, toliko u vojnom i privrednom pogledu.

Serrano Suñer me u oproštajnoj posjeti moli, da preko policije strogo nadzirem španjolskog avijatičkog generala Kindelana, dok bude boravio u Rimu. Suñer ga optužuje zbog monarhističkog rovarenja i želi da dobije dokaz u ruke, da bi ga optužio pred Francom. Duce me poziva, da bi sa mnom pretresao pitanje Francove posjete. Vrlo se ljuti zbog neizbježnog kraljevog sudjelovanja, pošto je Franco poglavar države. Kaže: »Podnipošto ne želim neko napoličarstvo, kao što je bilo prilikom Hitlerove posjete. Ako kralj ne bude imao stida, kao što ga ne će imati, da se povuče, onda ću se povući ja sam. Treba staviti talijanski narod licem u lice pred ovu besmislenu situaciju, da konačno shvati i uvidi, da ima stvari koje ne spadaju zajedno, pa da na kraju sam izabere.«

14. LIPNJA. — Odlazak Serrana Suñera. Vrlo je dirnut i ponavlja riječi zahvalnosti Duceu i meni. Govori o privrženosti Italiji. Postupa hladno sa Condeom, koji je već osuđen, da uskoro bude potopljen. Serrano Suñer mi priča, da je ova potpuno glupa osoba pokušala da unaprijed stvori kod njega neprijateljsko raspoloženje prema meni i Duceu, u prvom redu zbog toga što zna, da smo mi protivni uspostavljanju monarhije. Odnosi između Serrana i Mackensena već su se poboljšali, čak su postali dobri. Ipak je bilo potrebno moje posredovanje, jer je Suñer gojio jake predrasude protiv Nijemaca, a von Mackensen se uvrijedio, što je Serrano namjerno zaboravio da spomene njemački doprinos španjolskoj narodnoj stvari.

Duce želi, da sa Španijom počnemo izrađivati budući plan za zapadni dio Sredozemnog mora. Cijeli Maroko Španiji, Tunis i Alžir nama. Sporazum sa Španijom imao bi da nam osigura trajnu vezu s Oceanom, preko Maroka.

Ručak u francuskoj ambasadi. Beznačajna, suvišna gozba tradicionalno diplomatskog karaktera, s uobičajenim »dragim kolegama« drugoga reda, ljudima koji imaju zadatak da se bave sumnjivim poslovima i mladim, uobraženim atašeima, koji se prave silno važni i prezaposleni; na kraju su tu i stare, proždrljive dvorske dame. O politici govorimo malo i nimalo. Ipak se čitava francuska štampa bacila na ovaj događaj, da prikaže njegovu važnost, iako — ponavljam — ne znači ništa, ama baš ništa i odnose s Francuskom ostavlja kakvi su bili ranije, čak gore nego ranije.

15. LIPNJA. — Putovanje u Genovu.
Iz Španije se vraćaju naši avijatičari. Genova, grad koji je neočekivano postao monarhistički, priredio je kralju tako tople manifestacije, da sam prisiljen da porazmislim o mnogim stvarima. I Staracea sam upozorio na ovu okolnost.

16. LIPNJA. — Povratak u Rim. Ništa neobična.

17. LIPNJA. — Za vrijeme moje odsutnosti desio se incidenat povodom sportskog nastupa bolzanskih nacista. Tajnik sekcije bio je uhapšen. Von Mackensen je došao, da o tome porazgovara sa mnom. Smjesta sam se potrudio, da tajnika oslobodim; Duce me na to ovlašćuje. Postupalo se odviše naglo i žestoko. Da sam ja bio prisutan, stvari bi se razvijale sasvim drukčije. Kakav će dojam u inostranstvu izazvati hapšenje nacističkog povjerenika u Italiji? A tek u Njemačkoj? Šta bismo mi rekli, da su nam u Berlinu ili u Münchenu uhapsili tajnika fašističke stranke?

Primio sam Sthyllu, bivšeg albanskog poslanika u Beogradu. Namjeravam da se s njime poslužim u pitanju Kosova, jer dobro poznaje problem. U podsekretarijatu za Albaniju obrazovat ću ured za iredentizam. Bottoni i Benini donose, na povratku iz Tirane, odlične vijesti o stanju u Albaniji. Duce je otišao u Riccione na kratak odmor.

18. LIPNJA. — Ništa nova.

19 LIPNJA. — Ništa nova.

20. LIPNJA. — Hitler traži, da vođa nacističke grupe u Bolzanu (Bozenu) dođe u Njemačku, da ga kazni za primjer drugima. Vrlo pažljiv potez, jer javno dokazuje, koliku važnost pridaje talijanskom prijateljstvu.

Razgovor sa Talamom. Veli, da Bugarska nastavlja politiku »ribe u buretu« i da zasad nema mnogo nade, da će je skloniti, da zauzme odlučan stav na strani Osovine.

21. LIPNJA. — U Berlin odlaze naši činovnici, koji će sudjelovati u radu komisije za povratak Nijemaca iz Južnog Tirola u domovinu. Duce se neko vrijeme dvoumio, da li bi bilo podesno da pošalje Mastromatteja jer bi se moglo prigovoriti, da talijanski prefekt ide »na raport« u Berlin. Ali ne radi se o tome: Mastromattei je stručnjak, koji putuje kao član komisije. S druge strane izgleda, da Nijemci zaista namjeravaju

raditi ozbiljno. Prema tome nije baš podesno da mi ometamo poslove i da im podmećemo štap među paoce.

22. LIPNJA. — Poduzeo sam kod Buffarinija korake u prilog traženju Slovenaca, da dobiju dozvolu za štampanje nekih malih nepolitičkih novina na svome jeziku. Ako zaista kanimo da vodimo politiku, koja bi privukla Hrvate, Slovence itd., treba da počnemo kod njih stvarati dojam, da im jamčimo slobodu. Kasnije. ćemo porazmisliti, kako da pritegnemo uzde. Što se ostaloga tiče, ništa nova.

23. LIPNJA. — Primio sam pismo Serrana Suñera. Poziva me da posjetim Španiju između 10. i 18. srpnja. Vrlo je ljubazan, ali meni se čini da zapažam stanovito ograđivanje. Ovo može biti posljedica činjenice, o kojoj nas izvještava Gambara, naime da između Suñera i Franca ne postoje više sasvim srdačni odnosi. Vidjet ćemo! U Španiji moram uočiti mnoge stvari; ne bih želio, da je Serrano, možda u najboljoj vjeri pošao suviše daleko u svojim predviđanjima o potpunom priključenju Osovini.

Iz Berlina telefoniraju, da je prva sjednica o Južnom Tirolu dala stvarne rezultate i da su izgledi vrlo povoljni.

24. LIPNJA. — Ništa nova.

25. LIPNJA. — Ništa nova.

26. LIPNJA — 2. SRPNJA. — Sada, pošto je oko mene, ali ne u meni, tišina, mir i samoća, želim, dragi oče, da ostanem malo u tvome društvu, u ovoj velikoj sobi palače Chigi, gdje si ponekad zalazio da me vidiš i da mi doneseš sigurnost svoga uvjerljivog i pronicljivog optimizma. Vijest, okrutna vijest o tvojoj smrti pogodila me iznenada kao izdajnički udarac. Još prije nekoliko dana, u srijedu ili četvrtak vidjeli smo se u tvome uredu. Našao sam te — kako mi se je činilo — u dobrom zdravlju. Razgovarao si živahno, kako si navikao. Obrazlagao si mi nacrte, namjere, koje si imao da sprovedeš u djelo u roku nekoliko godina. Nisi oklijevao da svojim poletnim duhom uroniš u budućnost. Bio si osvjedočen, da je tvoja gvozdena volja savladala bolest, koja te je pred dvije godine bila gotovo skrhala. Radio si, dao si sve od sebe, kao što si uvijek činio, ništa za sebe nisi tražio. I tako si se izložio; bolest, koja je vrebala u zasjedi, mogla je lakše da te pokosi.

Vratio sam se kući u ponedjeljak navečer, pošto sam proveo nekoliko sati u prijateljskom domu. Nisam ni izdaleka imao predosjećaj nesreće, koja će me pogoditi, ali sam bio žalostan i ponešto umoran. Našao sam svoga slugu koji me — mimo svakog običaja čekao da upozori, da su telefonirali iz Ministarstva vanjskih poslova. Iznenadio sam se. Noćni poziv, stvar obična za vrijeme Španije i Albanije, izgledao mi je, u sadašnjim evropskim političkim prilikama, u najmanju ruku čudnim. Međutim uskoro sam saznao, da su me tražili iz Ponte a Moriano, jer se ti nisi osjećao dobro. Naslutio sam, nažalost istinu, ali sam tu misao uklanjao od sebe srditom žestinom. Nazvao sam Ponte. Javio se sobar. Govorio je prigušenim glasom i predao telefon majci, koja mi je odmah — grcajući u svojoj bolnoj patnji rekla, da tebe, oče, naš dobri, veliki,

dragi oče, nema više među nama. Bio je to za mene porazan udarac, pravi slom. Nije to obična riječ, koju sada ponavljam, nego je to zaista bio slom tijela, duše, kostiju. Učinilo mi se, da je nešto istrgnuto iz moje fizičke ličnosti. Tek u onom času, poslije 36 godina života osjetio sam, uvidio, koliko je istinita, duboka i nerazoriva krvna veza. Ti, oče, koji si poznavao još od moga djetinjstva moju ljubav, punu udivljenja za Tebe, samo Ti možeš shvatiti dubinu moje boli.

Sjećaš li se, kad sam te kao dječak pozdravljao, u Speziji, prilikom svakog tvog odlaska i mahao ti sa male terase naše kuće, koja je gledala na more. Glas mi je zapinjao u grlu, oči su mi bile pune suza, ali sam se svladavao, dok si ti bio blizu, jer velikom vojniku nisam htio pokazati svoju slabost. Ali moj napor bio je uzaludan. Ti si vrlo dobro znao, da sam se ja bacao na pod, savladan od suza i samoće, čim bi ti zašao iza ugla Ulice dei Colli i iza Torretta. Eto, oče, sada se desilo isto. Još jedamput me skrhala nerazumna bol kao onda, samo s tom razlikom, da nisam više dijete u mornarskom odijelu, ponosno na traku s imenom tvoje lađe; sada sam čovjek, koji već počinje da sijedi, sa teškim teretom odgovornosti, misli i briga, sa svojom tajnom žalosti, koju sam i pred tobom sakrivao, ukratko čovjek, čije rane ne mogu da zacijele u jednom satu, nego ih nosi u sebi zauvijek.

Pohitao sam u Ponte a Moriano, sam u svojim kolima. Sam, ne zato, što bi me bili napustili neki prijatelji koje sam obavijestio, nego jer sam htio da budem s tobom, a svaki drugi čovjek smetao bi ovom našem prvom nadzemaljskom jedinstvu.

Put je od Rima do Ponta dug i bio je strašan, ali svitanje zore probudilo je — tko zna zašto? — u meni nadu, da možda nisam dobro čuo i da te smrt još nije pokosila. Ne znam kako i zašto, ne mogu da protumačim ovo čudno osjećanje, koje je kratko potrajalo. Prolazeći kroz Livorno, pokraj zgrade »Telegrafa«, koji si Ti kamen po kamen sazidao i toliko volio, vidio sam zastavu na pola stijega. I onda sam prvi put, u toku čitave noći zaplakao.

Majka, slomljena bolom, koji mogu potpuno da objasne samo 50 godina vjerne i privržene ljubavi, dočekala me očajničkom nježnošću i odvela u sobu, gdje si ti — vedar — ležao na svome krevetu, u svome sivom odijelu, u kome te pred nekoliko sati oborila smrt. Čovjek bi rekao da spavaš, da nije mali križ bio pobožno stavljen na tvoje moćne, junačke grudi. Majka je imala snage, da mi u svim pojedinostima ispriča tvoju i svoju tragediju, kako ti je pozlilo na izlasku iz Livorna, kako si pokušao da prikriješ napadaj i kako ti je polagano bivalo sve bolje. A onda su uslijedili jači napadaji. Pričala mi je, kako su uzalud tražili pomoć u pustom kraju bez milosti i samilosti, sve mi je majka ispričala i još mi je rekla, da si sam bez pomoći htio da izideš iz kola, kad si stigao pred kuću, pred tvoj dom u Ponte a Moriano, dom koji si toliko pazio i čuvao, da bi u njemu primio moju djecu, za svoju i njihovu radost. Moj mali Marzio bezazleno je iste noći spavao u toj kući. Pošto si osjetio, da je za jednog borca kao što si ti, svaki otpor uzaludan, zagrlio si liječnika i spokojno rekao: »Došlo vrijeme da se mre«. I izdahnuo si. Kao vojnik, kao fašista, kao kršćanin.

Oče, ne ću da ti govorim o sebi. Ti sve znaš i razumiješ. Svaka riječ bila bi uvreda za našu veliku i postojanu ljubav i za moju bol. Govorit ću

ti o drugima. Bio si i još uvijek si mnogo voljen. Više nego bi itko mogao vjerovati. Tvoji prijatelji Rodinis, Baiocchi, Capuana i mnogi, mnogi drugi, izgledali su kao smrtno ranjene zvijeri, koje izbjegavaju svačiji dodir i u samoći traže kraj. Starace je stigao odmah iza mene. Bio je sasvim slomljen. Htio je da svojim vlastitim rukama stavi na tvoj krevet, desno i lijevo pored tvojih smrtnih ostataka znakove stranke, kojoj si toliko služio na čast svojim djelima i svojom vjerom. Zatim je vrlo brzo došao kralj. Nije mogao da savlada svoje ganuće. Izgovorio je nad tvojim odrom riječi dostojne Tebe. Pozdravio te je rimskim pozdravom. Oči su mu bile pune suza. Pošto je došao bez ikakvog ceremonijala, u pratnji samo jednog ađutanta, u građanskom odijelu, bilo je prirodno, da u žalosti ovoga časa zaboravim veličanstvo njegova položaja i da u njemu vidim samo starca, jadnog, od boli slomljenog starca, koji osjeća potrebu da zaplače na odru izgubljenog prijatelja.

Prilikom odlaska, kralj je na stepenicama susreo Ducea, koji je doletio avionom iz Forlija. Tvoj vođa, koga si toliko volio, kome si bio uvijek tako nepokolebljivo vjeran, zaista je i Tebe volio u onoj mjeri, kako si ti želio, što si ponekad naslućivao i čak tako usrdno očekivao da ti kaže. Ali to ne leži u njegovoj oporoj naravi. Kad si bio mrtav, oče, onda ti je rekao sve. Dugo te je promatrao upornim očima, ukočenim licem. Zatim te je nježno pomilovao po glavi i ramenu i dva puta poljubio u čelo. Ponovo je rekao, da je tvoja smrt, pored smrti brata mu Arnalda, najteži udarac za njega. Otišao je tek poslije dva sata, da se poslije dva dana vrati u Livorno, da bi ti iskazao posljednju počast.

Kako čudna i bolna stvar, oče, da ja moram donositi odluke o tebi, ja, koji sam te uvijek slušao. A ipak, trebalo je to učiniti. Naredio sam, da te obuku u tvoju admiralsku uniformu s partijskim i squadrističkim odlikovanjima, zatim da te privremeno sahrane na groblju »Purificazione« kod tvojih dragih, dok ti se pripremi trajni grob u Montenero, ne u Famedio, gdje počivaju ostali odlični građani Livorna. Ti nisi samo slava Livorna, ti si slava carske Italije. Tvoj nadgrobni spomenik podizat će se na vrhu brežuljka. Bit će to spomenik, koji će podsjećati na tvoj rat i tvoje herojstvo. Iznad njega će biti svjetionik, koji će se svake noći paliti, tako da ćemo svi izdaleka moći u njemu prepoznati tvoj besmrtni duh. Kažem: izdaleka, jer treba da se vidi čak sa one Korzike, koja zatvara naše divlje Livornsko more i u čije si oslobođenje ti uvijek vjerovao.

Kasno poslije podne prenijeli smo te u Livorno. Kad sam gledao, kako zauvijek napuštaš svoj dom u Ponte, bila je to za mene nova, golema bol. Išao sam iza Tebe, u prvim kolima. Pokraj mene sjedio je Starace koji se, ponavljam ti, prema meni ponio kao brat. Skoro cijelim putem vozili smo polako, često običnim korakom, jer su ražalošćeni seljaci pravili špalir pri tvome prolasku i čitavo cvijeće Lucchesije donijeli na tvoj odar, potaknuti isključivo svojim osjećajima.

U Livorno smo stigli oko 7 sati navečer. Vrijeme je bilo prekrasno: nebo vedro, topao zrak; sva zvona su zazvonila. Dobijao se dojam, da je grad zadesila nepopravljiva nesreća i da je tvoja smrt zaista zajednička drama, općenita tuga. Narod se šuteći, ozbiljan, okupio na pločnicima, ukočenih pogleda, suznih očiju. Ruke su se podizale na rimski pozdrav. Mnoge su žene klekle, mnoge molile, počast tvoga grada bila je onakva, kakvu si samo ti mogao zamisliti. Ako je moguće, sada ti je, prilikom tvog odlaska

udvostručeno vraćena ljubav, koju si u toku cijeloga svog života gojio prema građanima Livorna. Kroz dvoranu fascia, gdje si počivao na topovskom lafetu, kao što dolikuje herojima, satima i satima, stalno, neprekidno, prolazila je nijema i potresena masa. Ja sam dugo ostao kraj tebe. Moja bol bila je ublažena time, što te mogu gledati, milovati. Ja bih najradije bio zagrlio jednog po jednog sve koji su dolazili, da ti odaju dirljivu posljednju počast. U njima sam vidio pravu bol koja bratimi. Najbolji muževi Italije držali su stražu pored Tebe. Izredali su se svi oni, koji su se posljednjih 20 godina istakli na oružju, u politici, u vjernosti. Rat i revolucija, sva nova slava Italije bili su tu, kraj tebe, zastupani u najboljim ljudima. Nebrojene su i dirljive epizode, ali ću ipak spomenuti jednu, jer će sigurno među svima biti najmilija tvome srcu. Neki starac, toliko star, da uopće više nema dobi, jedva je došao ovamo, da oda počast tvojim posmrtnim ostacima i rekao, da zajedno sa tvojom hoće da počasti i uspomenu tvoga oca, kod koga je na nekom jedrenjaku služio kao mornar.

Opet sam, oče, posjetio tvoju rodnu kuću. Skromna je i u prilično lošem stanju. To će se ubuduće popraviti. Ja ću se zato pobrinuti i učiniti, da postane — kao što se dolikuje — sveto mjesto za sve one, a njih ima mnogo, koji čuvaju i čuvat će vjeru tvoje uspomene.

Posljednje počasti bile su veličanstvene. Kao što se dan ranije, zbog tebe, na stepenicama skromne poljske kuće dogodilo, da su se — ražalošćeni — susreli kralj i Duce, tako se zbog tebe čitava Italija sastala u Livornu, koji još nikada u toku svoje povijesti nije sakupio u svojim zidinama cijeli život nacije.

Duce je opet doletio avionom iz Romagne i pješke pratio lafetu, na kojoj su počivali tvoji posmrtni ostaci. Pored njega bili smo ja i majka; ona je hrabro održala obećanje, da će ostati kraj tebe do posljednjeg časa.

Maria (Cianova sestra), koja još nije sasvim zdrava, ali će se oporaviti, vratila se u Rim i tiho plakala pored radija, koji je prenosio izvještaj o potresnom događaju. Vjerski obred održan je u katedrali. Ja sam bio predložio sv. Petra i Pavla, crkvu tvoje mladosti, ali ona je premalena. Sama katedrala, koja se meni kao djetetu pričinjala neizmjerno velikom, nije mogla da primi jedan dio dostojanstvenika, koji su te pratili, a o narodu da ne govorim. Građanstvo se svrstalo ulicama. Ljudi su bili toliko pobožni i skrušeni, da se činilo kao da se čitav grad pretvorio u golemi hram boli. Nakon blagoslova uslijedilo je, na trgu, fašističko prozivanje. Siguran sam, da si ti među svim glasovima prepoznao moj »Prisutan«. To je jedina riječ, oče, koju mogu o tebi da kažem, otkad si me ostavio. Ako si mi se u životu katkad mogao pričiniti dalekim, ili si zaista bio, sada kad te više nema, to nije moguće. Ti si pokraj mene, u mome duhu, neprekidno, nerazdruživo.

Duce i majka povukli su se. Ja sam otpratio tvoje zemne ostatke do groblja. U času kad si prelazio preko sudbonosnog praga »Purificazione«, zagrmjeli su u tvoju počast topovi ratne mornarice, koja je u toku noći doplovila u Livorno. Nekoliko časaka, zaustavio si se kod groba svojih roditelja, kao što si običavao učiniti svaki put, kad si dolazio u Livorno. Zatim si bio prenesen u kapelu i sada počivaš u uzanom, malom prostoru, u očekivanju da te primi tebe dostojan spomenik. Zahvalan sam onima, koji su odredili da budeš sahranjen u kapeli, a ne pokopan

u zemlju. Bilo je bolno gledati, kako se spušta mramorna ploča, koja te dijeli od živog svijeta, ali bi još bolnije bilo gledati, kako se nad tobom zatvara zemlja. Pošto me još jedamput svladao očaj, odveli su me squadristi i prijatelji. Poslije toga sam otputovao s majkom u Rim.

Oče, život će sa mnom i u meni ići dalje svojim običnim tokom. To je neizbježno, a možda i dobro. Ali danas, dok ti pišem, još uvijek sam izvan kolosijeka. U svome duhu osjećam duboku osamljenost, slatku i bolnu žalost. Jednog dana, ako budem smatrao da ne postupam protiv tvoje volje i naravi, govorit ću i pisati o tebi kako ja hoću i kako moram učiniti, da se znaju tolike, vanredno lijepe crte, koje si uvijek tvrdoglavo krio. Danas to ne bih znao ni mogao učiniti. Ali znaj, oče, da se među onima, koji ti pošteno iskazuju počast nalazim i ja svojom odanošću, ljubavlju, nježnošću, koju je tek tragična sudbina uspjela da otkrije meni samome u njenoj dubokoj i uvijek jednakoj punoći.

SRPANJ

3 SRPNJA. — Život se nastavlja i rad mi, donekle pomaže, da se izvučem iz duboke tuge, u koju sam utonuo. Duce se prema meni zaista ponio kao otac i ponovo je našao riječi velike solidarnosti i ljubavi prema mome roditelju. Jutros mi je predao dokumenat, koji je moj otac imao u rukama još od studenoga 1926. To je pismo kojim ga Duce imenuje svojim nasljednikom i daje mu uputstva o mjerama koje treba da poduzme u slučaju njegove nenadane smrti. Duce je sa mnom pretresao i pitanje očeva nasljednika u Komori: dva imena, Grandi i Farinacci. Ja sam više naklonjen Farinacciju, ali jutros mi dolazi Starace, koji se — možda i s pravom — usprotivio ovoj kandidaturi. Mogli bi se sporazumjeti na kandidaturi jedne blijede figure, kao što su Teruzzi i Acerbo.

Međunarodna situacija zamračila se ovih dana zbog danziškog pitanja. Ja sam miran i smatram, da se radi o lažnoj uzbuni. Činjenica je, da Nijemci nisu progovorili nijednu riječ, koja se ne bi mogla dovesti u sklad s obvezama ugovora. Duce je izradio nacrt rješenja danziškog problema na osnovu plebiscita. Dobijam dojam, da je taj nacrt utopija i nisam zatajio svoje mišljenje.

Sastanak u palači Chigi zbog povratka u domovinu južnotirolskih Nijemaca. Stvar se razvija dobro i smatram, da ćemo uskoro imati zadovoljavajuće rezultate.

4. SRPNJA. — Zategnutost zbog Danziga postepeno popušta. Iz Berlina nema nikakvih saopćenja što potvrđuje, da se ne sprema ništa dramatično.

Viđam Hristića koji je došao da mi kaže, da se njegova zemlja ne namjerava kompromitirati ugovorima, koje Turska spetljava sa zapadnim demokracijama. Zatim sam primio japanskog ambasadora; uvjerava, da je njegova vlada konačno spremna, da potpiše pakt s nekim sitnim, više formalnim nego stvarnim ograničenjima. Konačno sam primio engleskog

ambasadora; on je prolio nekoliko suza zbog oštrine naše štampe prema Engleskoj. Odgovorio sam da nije štampa stvorila novo, do krajnosti zaoštreno stanje između Italije i Velike Britanije, takvo stanje stvorile su činjenice.

Duce je u mojoj prisutnosti primio Cavallera i rekao mu, da će mješovita talijansko-njemačka komisija imati, u odnosima Osovine isti zadatak, koji u samoj Italiji ima Vrhovna komisija za obranu.

Od Badoglia sam primio izvještaj o Albaniji: »quam parva sapientia — kako plitka pamet«, sa svim onim što slijedi.

5. SRPNJA. — Primio sam mnoge diplomate, koji se spremaju na dopust u mirnijem raspoloženju, pošto izgleda da se danziška oluja nešto stišala. François Poncet uzalud nastoji da lomi koplje u prilog jednog protjeranog novinara. Dolazi do uobičajenog čarkanja o odgovornosti za sadašnje stanje i konačno do zaključka, da samo vrijeme može popraviti stvari. Grk Metaxas dolazi u posjetu iz kurtoazije, ali se sledio radi mog dočeka i svih mojih prigovora, koje sam mu bacio u lice povodom činjenice, da je Grčka prihvatila jednostrane britanske garancije, čime je došla u nimalo častan položaj poluprotektorata.

6. SRPNJA. — Razgovor sa Villanijem, belgijskim ambasadorom, turskim i jugoslavenskim poslanikom. Ništa važna.

Prema Berlinu ostajemo uporni u pogledu sastavljanja komunikeja o pitanju odlaska Nijemaca iz Južnog Tirola. Izgleda, da Führer pravi poteškoće; razloge nije teško uočiti. U svakom slučaju saopćenje je potrebno, da se ova mjera pravilno prikaže, pošto strana štampa teži da je izopači svim sredstvima, koja joj stoje na raspoloženju.

7. SRPNJA. — Percy Loraine, kao pravi ambasador novajlija, ima maniju da razgovara sa Duceom. Pod izgovorom, da mu mora predati ličnu Chamberlainovu poruku, jutros je uspio da bude primljen u Palazzo Venezia. Poruka nije imala nikakve naročite vrijednosti: neka vrsta blage optužnice protiv njemačkih zahtjeva na Danzig i zbog opasnosti, koje bi ovi zahtjevi mogli izazvati na štetu svjetskog mira. Duce je odgovorio odmah, točku po točku i pobijao poruku. Neki njegovi argumenti bili su zaista sjajni, kao na pr. da je Poljska posljednja zemlja, koja može govoriti o Čehoslovačkoj, pošto joj je baš ona zadala smrtni udarac, kad je već bila oborena na zemlju. Zaključio je podvukavši dva puta riječi: »Kažite Chamberlainu, da je Italija spremna da skoči na oružje za svoju saveznicu Njemačku, ako je Engleska voljna da se bori za obranu Poljske«. Percy Loraine nije gotovo ni usta otvorio. Drugi razgovor u Palazzo Venezia nije donio sjajnije rezultate od prvoga.

U toku večeri izvijestio sam von Mackensena o svemu što se dogodilo i učinilo mi se, da je naročito zadovoljan Duceovim držanjem povodom britanskog koraka.

8. SRPNJA. — Ništa nova.

9. SRPNJA. — Odlazak u Španiju.

(Od 9. do 19. srpnja nema nikakovih zabilježaka.)

19. SRPNJA. — Sabrao sam u jednoj zabilješci sve svoje španske dojmove. Duce je vrlo zadovoljan izvještajem o putu u Madrid.

Pozvao sam u Rim Magistratija, da se dogovorimo o sastanku između Hitlera i Mussolinija, predviđenom za 4. kolovoza. Magistrati se boji, da je ovaj sastanak posljedica jednog od stalnih Attolicovih napadaja straha. U svakom slučaju potrebno je, da se susret dobro pripremi, da se čitava stvar ne pretvori u strahovitu rupu u vodi. Pošto se uvidjelo, da ratni program treba iz mnogo razloga odložiti što je moguće više, valjda bi se moglo reći Führeru, da predloži saziv međunarodne konferencije. To bi nam donijelo slijedeće koristi: ili bi demokracije pristale da sjednu s nama za isti stol i počnu pregovarati, a onda na kraju krajeva moraju nešto popustiti, ili će odbiti, a u tom slučaju mi imamo prednost, što smo poduzeli miroljubivu inicijativu, čime bi unutrašnji položaj protivnika bio oslabljen, a naše polemičke pozicije poboljšane. Ali kakve su Hitlerove prave namjere? Attolico je vrlo zabrinut i daje na znanje, da će ubrzo eksplodirati nova i možda sudbonosna kriza.

20. SRPNJA. — Attolicovi izvještaji i dalje su puni nespokojstva. Po njegovim riječima Nijemci spremaju prepad na Danzig za 14. kolovoza. U isti mah Caruso, prvi put iz Praga izvještava o velikim vojnim pokretima. Zar je moguće, da se sve to događa bez našega znanja, čak poslije tolikih miroljubivih uvjeravanja od strane osovinskih drugova? Vidjet ćemo.

Po Duceovom nalogu predao sam nunciju ultimatum zbog »Osservatore Romano«: ili će prestati svojom podmuklom propagandom protiv Osovine, ili ćemo mu zabraniti rasprodaju u Italiji, »Osservatore« je postao službeni organ antifašista.

Villani jasno nagovještava mogućnost, da vojvoda od Aoste bude izabran za mađarskog kralja. Nisam uspio da razaberem, da li to radi po naređenju, ili možda po vlastitoj pobudi, što bi neosporno bilo važno.

21. SRPNJA. — Massimovo gledanje na situaciju nije tako beznadno; potvrđuje ono što sam već zamišljao, t. j. da je Attolico podlegao, ne sasvim opravdanoj krizi panike. Naravno, Massimo se — kao što odgovara njegovoj prirodi izražava sa hiljadu ograda i ostaje neodređeno dvosmislen. Ali šta se može, takva je njegova priroda, ni godine, ni događaji nisu bili u stanju da ga izmijene. Načelno je saglasan s prijedlogom konferencije, ali smatra potrebnim, da to Nijemcima kažemo vrlo obazrivo, da bismo izbjegli njihovo tumačenje, da se želimo tako brzo izvući iz obaveza ugovora.

22. SRPNJA. — Odveo sam Magistratija Duceu, koji je izradio nacrt saopćenja za predstojeći sastanak na Brenneru. Saopćenje opširno tumači razloge našega prijedloga. Sumnjam u mogućnost, da se ta konferencija zaista može sastati, ali se slažem u pogledu korisnosti našega koraka, koji će nam u prvom redu pomoći, da izazovemo pometnju i svađu u neprijateljskom taboru, gdje se već čuju mnogi glasovi protiv rata.

Polažem naročitu važnost: 1) da se naglasi, da naš prijedlog važi samo u slučaju, da se Nijemci nisu prethodno odlučili za rat, jer bi onda diskusija bila bespredmetna; 2) da se o tom pitanju zatraži Ribbentropovo mišljenje. Ne znam šta da mislim o Attolicu, svakako vrlo sam skep-

tičan, jer je očevidno izgubio glavu. Brzojavno sam naredio, da i Magistrati sudjeluje u svim pregovorima.

Primio sam Colugija, s kojim pretresam problem Kosova i Čamurije. On će sastaviti programatski memorandum. Ja sam mu dao ova uputstva za akciju, koja treba da se razvija u tri uzastopne faze: 1) opća propagandna djelatnost na kulturnoj i vjerskoj osnovici; 2) javna organizacija na istom temelju; 3) tajna vojna organizacija za slučaj da izbije neizbježna jugoslavenska kriza.

23. SRPNJA. — Htio sam da posjetim djecu na Capriju, ali je burno more spriječilo spuštanje moga aviona na vodu. Vijesti iz Španije pobijaju tobož dramatične okolnosti pod kojima je maknut Queipo De Llano. S druge strane sve je bilo predviđeno i kritikovani govor samo je povod, izlika koju je Franco dugo čekao. Sjećam se, da je Serrano Suñer rekao, da je general Queipo slab, i da on, Suñer ima namjeru, da ga pošalje u »zlatno progonstvo«, t. j. u ambasadu u Buenos Ayresu. Događaji su omogućili, da se ova njegova želja ostvari brže nego što se predviđalo.

24. SRPNJA. — Attolico se u utorak sastao sa Ribbentropom. Znatiželjan sam, šta će Nijemci odgovoriti na naš prijedlog. Nadam se, da će dojam biti povoljan, ali ne vjerujem.

Villani je donio dva Telekijeva pisma Duceu. U prvom potvrđuje bezuslovni priključak Mađarske Osovini, u drugom stavlja neke opaske u slučaju sukoba s Poljskom. Dobio sam neodređeni utisak, da je prvo pismo namješteno, da bi se moglo podmetnuti drugo.

Villani pokreće dinastičko pitanje i često spominje vojvodu od Aoste. Upozorava, da govori posve lično, ali dopušta, da se na takvo rješenje već misli i u vladinim krugovima. Izrazio se strogo o Csakyju, i smatra ga neuravnoteženim čovjekom, koji je opsjednut neograničenim i nesavjesnim častoljubljem«.

Jugoslavenski poslanik, ne znam već koji put ponavlja vjernost svoje zemlje Osovini. Očevidno osjećaju, da smo mi sve nepovjerljiviji i da je to nepovjerenje samo pojačano putovanjem kneza Pavla u London.

25. SRPNJA. — Ništa nova. Kao što se moralo očekivati, jučerašnji mađarski korak ostavio je vrlo rđav dojam na Ducea i na Nijemce.

Održao sam u palači Chigi prvi sastanak radi Francova dočeka. Prilikom duge posjete, Guarneri je po stoti put zvonio na uzbunu zbog financijskog stanja, koje je po njegovu mišljenju porazno, do krajnosti loše. Priprema ubistveni izvještaj za Ducea, koji ga sluša svojim »savršeno spokojnim pesimizmom«. A baš to najviše zabrinjava Guarnerija.

26. SRPNJA. — Razgovarao sam telefonski s Magistratijem o njegovu razgovoru s Ribbentropom, koji je zauzeo negativno stanovište prema prijedlogu, da se sazove međunarodna konferencija. Doduše, razgovarat će s Führerom, ali se unaprijed može pretpostaviti, da prijedlog ne će uploviti u luku. U takvom stanju stvari izgleda da bi bilo najbolje rješenje, da se odgodi susret dvojice šefova. U svakom slučaju, prije nego

Duceu predložim konačnu odluku, ja ću sačekati Attolicov, avionom upućeni izvještaj.

Izvijestio sam Villanija, tobože sa svoje lične strane, kakav je dojam u Rimu i Berlinu izazvala mađarska nota o nemiješanju u slučaju sukoba s Poljskom. Villani uviđa opravdanost našega negodovanja i baca krivicu na grofa Csakyja, koga nisam nikad poštedio svojim strogim sudom.

27. SRPNJA. — Putujem u Livorno na zadušnice povodom 30-dnevnog pomena svome ocu. Mjesec dana poslije njegove smrti tuga još jače pritište moju dušu. Ne mogu se naviknuti na pomisao, da nema toliko voljenog čovjeka, koji je tako mnogo za mene učinio. Neka mu bog plati.

Vraćam se na posao uobičajenom marljivošću. To me razvedrava. Primio sam Attolicov izvještaj i poslao ga Duceu. Velika ambasadorova zabluda postaje sve jasnija: Ribbentrop je još jedamput potvrdio čvrstu njemačku rješenost, da za duže vremena izbjegavaju sukob. U meni se sve više učvršćuje misao, da se odgodi nepotrebni sastanak na Brenneru. I Duce je istog mišljenja. U svakom slučaju zamolio sam ga, da pročita izvještaj prije nego se na bilo šta odluči.

Franco traži odobrenje za imenovanje Queipa za šefa španske vojne misije u Italiji. Naravno, pristali smo odmah. Vrlo vješt potez, da bi se ušutkala sva brbljanja posljednjih dana, da bi se oslobodio Queipa de Llana i da bi ga u isto vrijeme stavio pod nadzor.

Povoljne vijesti iz Albanije, u kojoj rudarska istraživanja napreduju »punim jedrima«. Ammi (društvo za iskorištavanje željezne rude) već je iskopalo 8 milijuna tona željezne rudače; mnoga druga, još veća ležišta i dalje se istražuju.

28. SRPNJA. — Nakon što je pročitao Attolicov izvještaj, Duce potvrđuje nakanu, da odgodi sastanak s Hitlerom. Ima potpuno pravo. Telefoniram Attolicu, koji se još uvijek vara. Ovoga puta ulovio je poveću patku, preplašio se svoje vlastite sjene i možda u sporazumu s nekim činovnikom njemačkog Ministarstva vanjskih poslova htio spasavati domovinu, koja uopće nije bila u opasnosti. Šteta, jer nam je ovaj ambasador učinio mnogo usluga. Dopustio je, da ga na krivi put odvede strah od rata. Uostalom to se da lako protumačiti činjenicom, da je vrlo bogat čovjek. Izgleda, da je Ribbentrop htio izvijestiti Hitlera, ali on se u pitanju konferencije već izrazio nepovoljno. Sutra ćemo dati odgovor u pogledu odgađanja sastanka.

Bugari su usplahireni zbog razmještaja turskih snaga. Imaju pravo: Ankara će uz pomoć Londona ponovo zaigrati kartu svoje prevlasti na Balkanu. Moramo iskoristiti ovu okolnost, da bi zaplašili Grke i Jugoslavene, jer se jedni i drugi još sjećaju turskog smrada. Uostalom, Marković se silno uzbunio čim je čuo prve vijesti o sporazumu između Turske i Velike Britanije. Naredit ću Ansaldu, da piše o ovim pitanjima. Nemam pretjeranih iluzija, ali se uvijek isplati podražiti, raspiriti neke stare, još sasvim neugašene mržnje.

29. SRPNJA. — Ništa nova.

30. SRPNJA. — Ništa nova. Iz Berlina još ne možemo dobiti nikakav odgovor o sastanku na Brenneru.

Na Capriju, avionom, radi djece.

31. SRPNJA. — Nikakvih novosti osim odgađanja sastanka na Brenneru, što je Hitler sam odlučio. Raduje me, što smo bar zasad izbjegli ovaj naduveni i prema tome beznačajni i opasni događaj.

KOLOVOZ

1. KOLOVOZA. — Ništa nova.

2. KOLOVOZA. — Duce je razdražen, jer su indijske trupe poslane u Egipat. Sutra ću na temelju talijansko-engleskog sporazuma zatražiti od Percy Loraina objašnjenje i pojedinosti ove britanske odluke.

Primio sam jugoslavenskog i mađarskog poslanika, isto tako francuskog otpravnika poslova. Razgovori bez važnosti.

Attolico se vraća na svoju omiljenu temu sastanka između Hitlera i Mussolinija i pri tome se još jedamput služi sablašću nasilnog Führerova prepada, određenog za 15. kolovoza. Attolicova upornost ipak zabrinjava. Ili je ovaj ambasador sasvim izgubio glavu, ili vidi i zna nešto o čemu mi nemamo pojma. Vanjske okolnosti govore za prvu pretpostavku, ali ipak treba budno pratiti događaje.

3. KOLOVOZA. — Percy Loraine veli, da je obavještenje o indijskim snagama u Egiptu već predato našem vojnom atašeu u Londonu. Točno, ali izvještaj još nije stigao.

Massimo šalje privatno pismo iz koga proizlazi, da se ne slaže s ambasadorom u pogledu opasnosti neposredno predstojeće krize. Odvraća nas od namjere, da vlastitom pobudom zatražimo od Nijemaca točne podatke o njihovim planovima. Ako se Massimo, usprkos svojoj velikoj, čak prevelikoj obazrivosti odlučio na ovaj korak, znači da je siguran za svoju stvar. Predao sam pismo Duceu. Međutim novi vojni ataše, Roatta, javlja o velikoj koncentraciji trupa i vojnim pokretima na poljskoj granici. Dakle tko ima pravo? Možda ću pogriješiti, ali ipak ostajem optimista.

4. KOLOVOZA. — Kratak razgovor s Hristićem, da bi mu skrenuo pažnju na opasnost, koju predstavlja odviše velika sloboda rada, koja se u Jugoslaviji daje nekim Zoguovim agentima. Prema obavještenjima s kojima raspolažemo, oni pokušavaju da izazovu pogranične incidente. Hristić je obećao, da će odlučno intervenirati i ja vjerujem da će održati riječ, jer strahuje od svakog mogućeg zapletaja.

Attolico nas i dalje obasipa svojim alarmističkim bombardiranjem. Ja zaista više nemam nikakav jasan pregled događaja. Počinjem da razmišljam, ne bi li bio koristan moj sastanak s Ribbentropom; došao je čas

kad zaista treba znati, kako se stvari razvijaju. Igra je odviše krupna, da bi mogli skrštenih ruku čekati nalet događaja.

Duce se vraća u Rim.

5. KOLOVOZA. — Ništa nova.

6. KOLOVOZA. — Od Hristića sam dobio svestrana osiguranja, da će se nad albanskim izbjeglicama voditi nadzor. Savjetovanje s Duceom. Kralj mu je saopćio svoju namjeru, da me odlikuje ogrlicom Annunziate. Duce je isprva oklijevao, »jer me »ogrlica« može izložiti neprilikama, koje je bolje izbjegavati«; kasnije se uvjerio, da bi za mene ipak bilo korisno da je dobijem i sutra će u tome smislu pisati kralju.

Razmatramo političke događaje. Saglasni smo, da se neki izlaz mora naći. Ako produžimo njemačkim putem, srljamo pravo u rat, i to baš u najnepovoljnijim okolnostima za Osovinu, naročito za Italiju. Naša zlatna podloga je iscrpljena, isto tako naša zaliha metala. Daleko smo od toga, da bi završili svoje vojne pripreme i napore samostalne privrede. Plane li kriza, mi ćemo se tući, da bi barem spasili »čast«, ali bi bilo bolje da rat izbjegnemo. Izlažem Duceu ideju, da se Ribbentrop i ja ponovo sastanemo. Ovaj susret trebao bi da ima privatni karakter, ali ću ja opet pokušati da prodrem s Mussolinijevim prijedlogom međunarodne konferencije. Duce je vrlo naklonjen ovoj ideji. Sutra ćemo se još jedamput porazgovarati, ali sam uvjeren, da Mussolini namjerava energično poraditi, da bi se kriza izbjegla. A i dobro je što tako radi.

7. KOLOVOZA. — Duce je napisao kralju lijepo pismo u kojem saopćava. da ništa ne stoji na putu mome odlikovanju »ogrlicom«. Između ostalog veli: »Moja je dužnost, da izjavim vašem veličanstvu, da grofu Cianu treba zahvaliti za upornu unutrašnju djelatnost, koja nam je dozvolila da stvarno anektiramo Albaniju, a da skoro nismo ni pušku opalili«. Ovo priznanje samo po sebi vrijedi koliko sama »ogrlica«.

Duce je odobrio moj sastanak s Ribbentropom i ja sam na osnovu toga telefonski dao Attolicu potrebna uputstva. Attolico je sam pomišljao na sličan korak i bio je vrlo zadovoljan, kad sam ga izvijestio o mojoj želji. Dodao sam, da bi susret između Ducea i Hitlera mogao uslijediti nešto kasnije, kad bi eventualno bili okončani englesko-francusko-ruski pregovori. Francove mjere za obrazovanje jedinstvene stranke naišle su na vrlo dobar prijem. Bijes francuske štampe najbolji je dokaz, da radi pravo.

8. KOLOVOZA. — Benini i ja posjetili smo Ducea u pitanju albanske željezne rudače. Duce je vrlo zadovoljan izvještajem i rješava, da u najskorije vrijeme putujem u Albaniju. Za vrijeme ovoga putovanja bit će mi predana ogrlica Annunziate. Massimo piše iz Berlina u tonu, koji umiruje. Ne očekuje neposredne njemačke prepade, iako danziška situacija ostaje ozbiljnom i opasnom.

9. KOLOVOZA. — Ribbentrop je prihvatio prijedlog o našem sastanku. Odlučio sam, da sutra naveče otputujem u Salzburg. da se tamo sastanemo. Duce smatra vrlo važnim, da s podacima u ruci dokažem Nijemcima, da bi sada bila golema ludost izazvati rat. Naša sprema nije

takva, da bi mogli računati na sigurnu pobjedu. Vjerojatnost pobjede kreće se oko 60%, tako bar ocjenjuje Duce. Međutim do 3 godine vjerojatnost će porasti na 80%. Mussolini još uvijek misli na međunarodnu konferenciju. Vjerujem, da bi stvar bila izvrsna.

Japanski ambasador saopćava mi, da su se u Tokiju konačno odlučili da pristupe savezu. Pitam se, da li je to, s obzirom na dosadašnje oklijevanje istina. Ako je pak istina pitam se, da li je to dobro, pošto moskovski pregovori još nisu zaključeni ni u jednom ni u drugom smislu. Konačno još jedno pitanje: zar ova okolnost ne će Njemačku učiniti još bahatijom i gurnuti je na stazu nepopustljivosti i prema tome krize zbog Danziga?

Kralj je neobično toplim riječima potvrdio Duceu moje odlikovanje »ogrlicom«.

10. KOLOVOZA. — Duce je više nego ikada uvjeren u potrebu da se rat odloži. Svojom vlastitom rukom sastavio je nacrt saopćenja o salzburškom sastanku i završio ga nagovještavanjem međunarodnih pregovora za rješavanje pitanja, koja tako opasno uznemiruju život Evrope. Prije rastanka još mi preporučuje, da jasno obrazložim Nijemcima, da treba izbjeći sukob s Poljskom, jer je danas već nemoguće da se rat ograniči, a opći rat bio bi za sve porazan. Još nikada nije Duce tako toplo i bez ograde govorio o potrebi mira, kao danas. Ja sto posto mislim kao što misli on i ovo uvjerenje podstiče me, da udvostručim svoje napore. Ali ja sumnjam u povoljan ishod.

11. KOLOVOZA. — U knjizi razgovora sakupio sam zapisnike mojih vijećanja s Ribbentropom i Hitlerom. Ovdje ću zabilježiti neke dojmove općeg karaktera.

Ribbentrop je izbjegavao odgovor, kadgod sam zatražio pojedinosti o predstojećoj njemačkoj akciji. On ima nečistu savjest. Odviše je često lagao o njemačkim namjerama prema Poljskoj, a da sad ne bi osjećao nelagodnost zbog onoga, što mora da mi kaže i što zbilja namjerava da učini.

Njihova volja za ratom je nepokolebljiva. On odbija svako rješenje, na osnovu koga bi Njemačka mogla dobiti zadovoljštinu i tako izbjeći sukob. Uvjeren sam, da bi Nijemci napali i onda, kad bi dobili više nego što traže, pošto ih je obuzeo demon razaranja.

Naš razgovor dobija katkada dramatski ton. Nisam nipošto oklijevao, da im u najgrubljem obliku kažem što mislim. Međutim Ribbentrop se nije ni najmanje pokolebao. Postaje mi jasno, kako nas Nijemci malo cijene.

Raspoloženje je hladno. Ova hladnoća između mene i njega prelazi na okolinu. Za vrijeme večere nismo izmijenili ni jedne riječi. Ne vjerujemo jedan drugome. Ali ja barem imam čistu savjest. On ne.

12. KOLOVOZA. — Hitler je vrlo srdačan, ali neumoljiv i hladnokrvno nepristupačan u svojoj odluci. Govori stojeći, u velikom salonu svoje kuće, pred stolom na kome su razastrte neke geografske karte. Pokazuje uistinu duboko poznavanje vojničkih pitanja. Govori vrlo spokojno, prisebno i uzrujava se samo onda kad nam savjetuje, da čim prije zadamo smrtni udarac Jugoslaviji.

Naskoro mi postaje jasno, da tu više nema šta da se radi. On je odlučio da udari i on će udariti. Naša dokazivanja ne će ni najmanj koristiti, da ga od toga odvrate. Stalno ponavlja, da će sukob ograničiti na Poljsku, ali njegova tvrdnja da veliki rat treba voditi, dok su on i Duce mladi navodi me na misao, da opet nije iskren i da još jedampút govori u zloj vjeri.

O Duceu se izražava s najvećim poštovanjem, ali odsutnim duhom i bez ličnog interesa sluša moja izlaganja o nedaćama, koje će eventualni rat sručiti na glavu talijanskog naroda. Na kraju krajeva jasno osjećam, da za Nijemce savez s Talijanima važi i vrijedi samo onoliko, koliko ćemo mi neprijateljskih snaga moći da privučemo na sebe, odnosno da odvučemo sa njihovih granica. I ništa više. Njih naša sudbina ne zanima. Znaju, da će oni odlučiti o ratu i miru, a ne mi. Za svršetak rata obećavaju nam milostinju.

13. KOLOVOZA. — Drugi razgovor sa Hitlerom bio je kraći i rekao bih, odsječniji. Ovaj čovjek i svojim pokretima dokazuje više nego jučer neposrednu volju za akcijom. Oproštaj je ljubazan, ali suzdržljiv. Sa obje strane.

Podnio sam Duceu izvještaj u palači Venezia. Osim službenog raporta o sastanku, otvoreno sam izložio svoje mišljenje o situaciji, ljudima i događajima. U Rim sam se vratio pun gnušanja prema Njemačkoj, njenim vođama i njihovu načinu rada i postupanja. Prevarili su nas, lagali su nam, a sad namjeravaju da nas uvuku u pustolovinu, koju nismo htjeli i koja može da ugrozi i režim i zemlju. Talijanski narod će uzdrhtati od groze i gnjeva, kad čuje o napadu na Poljsku, čak se može desiti da skoči na oružje protiv Nijemaca. Ne znam, da li bi Italiji poželio pobjedu ili poraz Njemačke. U svakom slučaju, s obzirom na njemačko držanje smatram, da imamo slobodne ruke i predlažem, da prema tome radimo i izjavimo, da ne ćemo sudjelovati u ratu, koji nismo ni htjeli ni izazvali.

Duce se ne drži jednako, njegova se mišljenja i raspoloženja mijenjaju. Isprva mi je dao pravo. Kasnije veli, da ga čast veže da maršira s Njemačkom. Na kraju dokazuje, da mora dobiti svoj dio plijena u Hrvatskoj i Dalmaciji.

14. KOLOVOZA. — Našao sam Mussolinija zamišljena. Nisam ni časka dangubio, da u njemu svim sredstvima podbodem protunjemačko raspoloženje. Dokazivao sam, da je njegov ugled poljuljan i da je spao na nimalo sjajan položaj drugoga reda. Povrh svega upozoravam ga na dokumente, koji dokazuju njemačku podmuklost i zlu vjeru u poljskom pitanju. Savez je bio zaključen na temelju uvjeta, kojih se sada odriču. Oni su izdajnici pa mi ne treba da imamo grižnju savjesti, ako ih ostavimo na cjedilu. Ali Mussolini još uvijek podliježe obzirima i mnogo oklijeva. Moram zaigrati tešku igru, da ga pridobijem na svoju stranu, ali ja ću igrati uvjeren, da činim veliku uslugu njemu i zemlji. Pozivam Staracea, da pred Duceom ne taji pravo raspoloženje zemlje: ono je izrazito protunjemačko. Sutra ću u tome smislu utjecati i na šefa policije. Mussolini treba da zna, da se talijanski narod ne će da bori na strani Njemačke, da bi joj pribavio i osigurao snagu, s kojom će nas jednog dana ugrožavati. Moje mišljenje o Nijemcima konačno je utvrđeno. Sutra će

doći na red Mađarska, preksutra Italija. Moramo gvožđe kovati dok je vruće.

Na moru sam vidio poljskog ambasadora i s njime razgovarao vrlo neodređeno. Preporučio sam umjerenost. Naš savjetnik u Varšavi kaže, da će se Poljska boriti do posljednjeg čovjeka. Crkve su pune, ljudi mole boga i pjevaju himnu u kojoj se vapije: »Bože, spasi našu domovinu«. Sutra će njemačko gvožđe izmrcvariti ove ljude, bez njihove najmanje krivice. Moje je srce s njima.

15. KOLOVOZA. — Duce je isprva odbijao misao, da zadrži slobodu akcije prema Njemačkoj. Međutim danas, pošto je proučio dokumente koje sam mu predao, i poslije naših razgovora, konačno je došao do uvjerenja, da je nemoguće vezanim očima marširati s Njemačkom. Ipak se nekako ograđuje. Htio bi da pripremi naše udaljavanje i da ga provede na način, da se ne bi previše grubo prekinule veze s Berlinom. Jer po njegovom mišljenju, još uvijek je — iako teško, moguće da demokracije uzmaknu. U tom slučaju ne bi bilo za nas povoljno da se posvađamo s Njemačkom, jer i mi moramo uzeti svoj dio plijena. Prema tome moramo naći rješenje koje bi omogućilo: a) da se časno otrgnemo od Nijemaca, ako demokracije napadnu; b) ako demokracije popuste, iskoristiti priliku, da jednom za uvijek uredimo račune s Beogradom.

Zato izgleda, da je u prvom redu važno, da pismeno utvrdimo salzburške zaključke. To bi bio dokumenat, koji bismo prema slučaju i potrebi mogli da izvučemo iz arhiva ili da ga tamo sahranimo. Duce je sve više uvjeren, da će se demokracije tući. »Uzaludno je, veli, da se penjemo dvije hiljade metara iznad oblaka. Doduše, tako smo mnogo bliži vječnom ocu, ako postoji, ali smo zato dalje od ljudi. Ovdje se radi o ratu, a mi ga ne možemo voditi, jer nam prilike ne dopuštaju.« Današnji razgovori s Duceom potrajali su 6 sati. Ja sam govorio brutalnom iskrenošću.

16. KOLOVOZA. — Danas ponovo dva razgovora u palači Venezia, ujutro sâm, poslije podne u društvu Attolica. Duce je sve više uvjeren, da će Engleska i Francuska stupiti u rat, ako Njemačka napadne. »Ako bi radile drukčije, rekao je, poslao bih ultimatum Francuskoj banci i tražio da mi izruče zlato, koje je Francuzima draže od svega na svijetu.« Počinje se živo buniti protiv njemačkog postupka prema njemu lično. Ja ga sve više i svim sredstvima podjarujem. U toku poslijepodneva nadugo pretresamo, da li je zgodno, da pošaljemo Nijemcima notu. Dolazimo do zaključka, da je bolje usmeno saopćenje, jer bi pisana nota mogla navesti Njemačku, da zatraži podrobnija obavještenja o našem eventualnom držanju u slučaju rata. A to je posljednja stvar, koju bi mogao poželjeti. Mussolini bi, pogođen u osjećaj časti bio sposoban da stane na gledište, da smo obvezani ići s Nijemcima. Još prije dva dana htio je to učiniti i trebalo je teške muke da to spriječim. Bila bi to mahnita pustolovina protiv jednodušne volje talijanskog naroda, koji još ne zna kako stvari stoje, ali kad bi nanjušio istinu, planuo bi bijesom protiv Nijemaca. Starace — koji u ovoj stvari nije sumnjiv — kaže, da će biti potrebno da dobro otvorimo oči, da spriječimo javne protunjemačke demonstracije, kad Njemačka napadne Poljsku. Naprotv, politika neutralnosti bila bi vrlo popularna, a kasnije, ako bi bilo potrebno, bio bi isto toliko popularan rat protiv Njemačke.

17. KOLOVOZA. — Opet s Attolicom kod Ducea; ponovo je obuzet plamenom lojalnih obzira i želi, da Attolico saopći Ribbentropu, da će Italija — usprkos svemu nastupiti s Njemačkom, ako se demokracije bace u talionicu. Ja sam se kao lav borio protiv ovakvih shvaćanja i uspio, da Duceova uputstva izmijenim utoliko, da prešutimo svoje namjere i držanje, bar dok Nijemci za to ne budu pitali. Svakako, Duce još nije utvrdio točno određene smjernice i još je u stanju da pojača vezu s Njemačkom. Ipak vodi računa, a to mu svi kažu, da naša zemlja ne će više da zna za Nijemce.

Kratki razgovor s von Mackensenom; izvijestio sam ga o poruci, koju će Attolico sutra usmeno priopćiti von Ribbentropu.

Kratki razgovor sa Hristićem; kao obično sav je usplahiren, nesiguran. Na kraju sam primio Percy Loraina. Nisam zatajio, da smatram situaciju vrlo ozbiljnom. Kažem, da je Evropi potrebno mnogo zdravog razuma, da se izbjegne kriza. Loraine odgovara, da zdravog razuma ima, ali da Evropa zbog toga ne će trpjeti, da joj Hitler svako malo vremena nameće svoj »diktat«. Ako dođe do krize, Engleska će se tući. On sam želi, da lično sudjeluje u ratu. Samo ga jedna misao žalosti: što će se, možda, prvi put u povijesti naše dvije zemlje pobiti. Nisam odgovorio, ali vjerujem, da je uočio, da ni ja ne želim takav ishod događaja.

18. KOLOVOZA. — U toku jutra razgovor s Duceom, s njegovom običnom nepostojanošću mišljenja. Smatra još uvijek mogućim, da demokracije ostanu mirne i da bi tako Njemačka mogla jeftino napraviti sjajan posao, iz koga ne bi želio da bude isključen. Osim toga boji se Hitlerova gnjeva. Misli, da bi otkaz ugovora ili nešto slična mogli natjerati Hitlera, da ostavi po strani poljsko pitanje, da bi izravnao račun s Italijom. Sve ga to uzrujava, uznemiruje. Moji savjeti bili su kratki. Konačno je počeo i mene sumnjati, da sam neprijatelj Osovine, da sam pristran i tako, nažalost, moj utjecaj u ovoj stvari očigledno pada.

Poslije podne je iznenada banuo grof Csaky. Kao i uvijek, smušen, netočan, nedosljedan. Obrazlaže namjeru, da na brzinu sklopi ugovor o savezu s Rimom i Berlinom. Nada se, da će tako spasiti Mađarsku od njemačke invazije i u svakom slučaju povezati je za marš Osovine u svojstvu saveznika. Ja ga odvraćam, u prvom redu zato, što u tome nazirem naše nove, jače obveze prema Njemačkoj. I Duce je vrlo suzdržljiv. Csaky nema sasvim jasne poglede na situaciju. On još uvijek vjeruje u mogućnost njemačkog bluffa; veli, da 95% mađarskog naroda mrzi Nijemce. Kad je govorio o njima, sam regent ih je nazvao »lupežima i kakrdijašima«, a gospođa Horthy je rekla, da bi i ona uzela oružje, kad bi se trebalo boriti protiv Nijemaca.

Prvi put su nam službeno govorili o uzdizanju vojvode od Aoste na mađarsko prijestolje. Regent je — tvrdi se — sklon, ali smetnju bi moglo predstavljati eventualno njemačko protivljenje.

19. KOLOVOZA. — Stigao sam u Tiranu, gdje sam primio vijest o odlikovanju ogrlicom Annunziate. Pregledao sam javne radove u Draču i Tirani. U Albaniji se mnogo učinilo na materijalnom i duhovnom polju. Organizacije fašističke stranke vrlo dobre. Naročito treba istaći djelovanje među omladinom, koja je danas izrazito orijentirana prema Italiji.

Nema sumnje da ćemo u roku od nekoliko godina raspolagati najbogatijom talijanskom oblasti, ako budemo mogli da stvaramo u miru. Vrlo sam zadovoljan onim što sam vidio, ali danas je moj duh odsutan. Događaji evropske politike odviše su ozbiljni i mračni, da bi dopuštali, da svoju pažnju obratim isključivo albanskim pitanjima.

20. KOLOVOZA. — Na ratnom brodu »Duca degli Abruzzi« stižem u Valonu. I ovdje je doček vrlo topao. Koliko bijede! U poređenju s Valonom, Drač i Tirana su dva velegrada. Ipak je okolina vrlo lijepa, zaliv širok, a more bogato i puno ribe. Ako uložimo nekoliko godina truda, sve će se preobraziti. Morali smo da idemo u Korču, ali nas je slabo vrijeme smelo, pa smo se vratili u Drač. Ovdje sam dobio Anfusov brzojav, da bi moje prisustvo u Rimu još u toku večeri bilo »neobično svrsishodno«. Odustajem od posjete Skadru i vraćam se u Rim.

Dogodilo se slijedeće: Duce se u mojoj odsutnosti povukao. Pod svaku cijenu hoće da pomaže Njemačku u sukobu koji je već tako reći pred vratima. Odlučio je, da još iste večeri pošalje Nijemcima, preko Attolica, saopćenje u ovom smislu. U međuvremenu uputili su Englezi apel na Ducea, da se spor riješi mirnim putem.

Razgovor u troje: Mussolini, ja, Attolico. Duce je odlučan; iznosi slijedeće razloge: odviše je kasno, da ostavimo Nijemce na cjedilu. Kad bi se to desilo, svjetska štampa predbacivala bi nam, da je Italija kukavička, da nije naoružana, da se povukla pred strašilom rata. Pokušavam da suprotstavim druge razloge, ali večeras je to uzaludan posao. Mussolini se tvrdoglavo zabušio u ovu misao. Poslužio sam se engleskim apelom kao polaznom točkom, da bi bar isposlovao odgađanje odluke do sutra ujutro. Attolico izlazi iz predsjedništva vlade slomljen i obeshrabljen.

21. KOLOVOZA. — Danas sam govorio jasno. Ispucao sam svoj posljednji karteč. Čim sam stupio u sobu, Mussolini mi je potvrdio svoju rješenost da maršira s Nijemcima. Odgovorio sam: »Vi to ne možete i ne smijete učiniti, Duce. Odanost kojom sam vas služio u politici Osovine ovlašćuje me, da vam govorim otvoreno. Ja sam otišao u Salzburg, da bih pregovarao o zajedničkim smjernicama, ali sam morao slušati »diktat«. Nismo mi nego su Nijemci izdali savez, na osnovu koga s nama moraju postupati kao s drugovima, a ne kao sa slugama. Poderite pakt, bacite ga Hitleru u lice i Evropa će Vas priznati za svoga prirodnog vođu u krstaškoj vojni protiv Njemačke. Hoćete li da idem u Salzburg? Dobro, ja ću ići i znat ću da govorim sa Nijemcima onako, kako s njima treba govoriti. Meni Hitler ne će ugasiti cigaretu, kao što je učinio Schuschniggu.« To i tome slično govorio sam Duceu. Bio je -eoma potresen i odobrio je moj prijedlog, da pozovem Ribbentropa na Brenner, da s njime govorim sasvim otvoreno i da tražim naša saveznička prava. Mussolini ne želi, da se Osovina sada rasprsne, ali ako bi morala da odleti u zrak, ja ne ću zbog toga proliti ni jednu suzu.

Telefoniramo Ribbentropu, ali on se dugo vremena ne da pronaći. Konačno sam u 17.30 dobio vezu i rekao mu, da želim s njime porazgovoriti na Brenneru. Odvratio mi je, da ne može odmah pristati, jer »očekuje važnu poruku iz Moskve« (sic). Telefonirat će u toku večeri. Izvijestio sam Du-e-a, koji me opet pita, kao što često radi posljednjih dana, kakav je ton razgovora i kakvo raspoloženje Nijemaca.

Još jedno savjetovanje s Duceom. Odobrava dokumenat, koji sam sastavio za diskusiju s Ribbentropom. Utvrdili smo četiri točke o mogućnostima, koje dolaze u obzir. Po mome mišljenju, tri su nuzgredne, a jedna glavna: da se ne ćemo miješati, ako rat bude izazvan napadajem na Poljsku.

22. KOLOVOZA. — Sinoć je u 10.30 sati nastupio dramatski obrat događaja. Ribbentrop je telefonirao, da bi se rađe sa mnom vidio u Innsbrucku nego na granici, pošto kasnije mora da putuje u Moskvu, da bi potpisao politički ugovor sa Sovjetima. Odložio sam svaki zaključak i obavijestio Ducea. Složio se sa mnom u mišljenju, da je sada već neaktuelno svako putovanje u Njemačku. Ponovo razgovaram sa Ribbentropom da mu kažem, da se naš eventualni sastanak odgađa do njegovog povratka iz Moskve. Dugi telefonski razgovor s Duceom. Nema sumnje, Nijemcima je uspjelo da izvedu majstorski potez. Evropska situacija preokrenula se iz temelja. Da li će Francuska i Engleska i dalje moći da računaju na bezuslovnu potporu ekstremističkih masa, pošto su svu svoju politiku protiv Osovine zasnivale na savezu sa Sovjetima? Da li će se moći da održi sistem zaokružavanja pomoću malih država sada, kad se srušilo glavno uporište? Kako bilo, ne treba stvarati nagle zaključke. Treba da čekamo i da budemo spremni, da i mi ugrabimo svoj dio plijena u Hrvatskoj i Dalmaciji. Duce je već sastavio za tu svrhu armiju pod zapovjedništvom Grazianija. Ja sam počeo da mobiliziram svoje hrvatske prijatelje u Italiji i u samoj Hrvatskoj.

U rimskim diplomatskim krugovima velika zbunjenost radi ruskih događaja. Demokrati općenito pokušavaju da umanje značaj stvari. U toku večeri primio sam Percy Loraina, koji bi želio odgovor na svoj nedjeljni korak. Moj odgovor je neodređen, ali ne negativan. Potvrdio sam opću volju za mirom i Duceovu gotovost, da kod Hitlera podržava tezu pregovora.

23. KOLOVOZA. — Dan je nabijen elektricitetom, pun prijetnja i opasnosti. Međutim uzbuđenje radi rusko-njemačkog ugovora popušta i prevladava razumnije ocjenjivanje događaja, koji po mome mišljenju nema tako temeljnu važnost. Francuska i Engleska objavljuju na sve četiri strane svijeta, da će se ipak tući u slučaju rata. Japan se buni. Vijesti iz Tokija govore o negodovanju koje je tim jače, što Japan do posljednjeg časa nije uopće bio obaviješten ni o čemu.

Na moje navaljivanje Duce popušta i ovlašćuje me, da Percyu Lorainu podnesem nacrt rješenja, zasnovanog na prethodnom vraćanju Danziga Reichu. Poslije toga imali bi da uslijede pregovori i velika konferencija mira. Ne znam, da li je bilo po srijedi uzbuđenje ili vrućina, ali je sigurno, da se Percy Loraine sasvim ili skoro onesvijestio u mome naručaju. Našao je utočište u kabinetu, ali ne u diplomatskom; tu se oporavio i došao k sebi.

Razgovor sa François Poncetom, koji je prilično obeshrabljen i pesimističan. Međutim i on ponavlja, da će se Francuska boriti, iako ne podcjenjuje dalekosežnost ruskog odstupanja. Weiszäcker saopćava iz Berghofa, da je Hitler oštro odgovorio britanskom ambasadoru. I tako je još jedna nada propala.

Novi razgovor sa Duceom. Ne želi, da upoznam kralja s protunjemačkim dokumentima koje sam prikupio. U toku moje audijencije treba

da se ograničim, da mu pokažem četiri točke koje doduše još nisu saopćene Nijemcima. Duce je večeras ratoborno raspoložen: govori o armijama i napadima; razumljivo — primio je Parianija, koji mu je podnio ružičasti izvještaj o stanju vojske. Pariani je izdajica i lažov.

Večeras mi je Phillips donio dugačku Rooseveltovu poslanicu za kralja. Dobijam utisak, da nije mnogo uvjerljiva.

24. KOLOVOZA. — U Sant' Anna di Valdieri (ljetna rezidencija kraljevske obitelji u Piemontu). da bi porazgovarao s kraljem. Zgodan izgovor pružila mi je posjeta iz zahvalnosti za odlikovanje »ogrlicom«. Ali o njoj se vrlo malo govori. Kralj traži podatke o situaciji. Ukratko sam ga izvijestio o događajima, ali u razgovoru ne smatram potrebnim da napadam Nijemce, pošto je prema njima već neprijateljski raspoložen i to ne taji. Pokazao sam mu s Duceom uglavljene četiri točke našega držanja. Odobrava, naročito treću koja se tiče neutralnosti. Po njegovom mišljenju mi uopće nismo spremni da vodimo rat. Vojska se nalazi u tako jadnom stanju, da izaziva samilost, smotra trupa i manevri potpuno su dokazali žalosnu nepripravnost naših velikih jedinica. Ni obrana granica nije kako valja. Kralj je izvršio 32 inspekcije i uvjeren je, da bi Francuzi mogli, i to vrlo lako prijeći naše granice.

Oficiri ne vrijede mnogo, oprema je zastarjela i neprikladna. Tome još treba dodati izrazito protunjemačko raspoloženje Italije. Seljaci odlaze u kasarne proklinjući one »njemačke govnare«. Po njegovom mišljenju treba sačekati razvoj događaja s puškom k nozi. Šest mjeseci neutralnosti priskrbit će Italiji veliku snagu. U svakom slučaju, ako treba stvarati posljednje, krajnje odluke, želi da se nađe u Rimu, »da ne bi bio odrezan«. Nada se, da će Duce dati jednu komandu princu od Pijemonta (nasljedniku prijestolja). »Ona dva glupana, Bergamo i Pistoia (dva vojvode kraljevske kuće) imaju po komandu. Kad ih mogu imati oni, onda može jednu dobiti i moj sin, čija glava isto toliko vrijedi koliko glava vojvode od Aoste«. Zatim je očinski dodao, da me prijestolonasljednik voli, mnogo voli i da uvijek o meni govori s pouzdanjem i nadom.

25. KOLOVOZA. — U toku noći telefonski razgovor s Ribbentropom, koji u Hitlerovo ime javlja, da situacija postaje »kritična« zbog uobičajenih »poljskih izazivanja«. Ton je manje odsječen i gord nego li inače. Natuknuo sam mu, da bi bilo svrsishodno, da se ponovo sastanemo, ali je odgovorio neodređeno, sa težnjom odgađanja.

Bastianini javlja, da je za vrijeme mog odsustva Duceovo raspoloženje opet preko svake mjere ratoborno.

I zaista, jutros sam ga našao u takvom duševnom stanju. Mnogo mi je koristilo kraljevo mišljenje, da bih ga rashladio i ja sam postigao, da odobri Hitleru poruku, kojom nagovještamo svoje privremeno nemiješanje i zadržavamo pravo, da preispitamo situaciju, dok upotpunimo svoje naoružanje. Vrlo sam sretan zbog ovakvog ishoda, ali me Duce ponovo zove u Palazzo Venezia. Promijenio je mišljenje. Boji se njemačkog prezira i želi smjesta intervenirati. Svaka je borba uzaludna. Ja sam se pomirio sa sudbinom i vratio u Ministarstvo vanjskih poslova, gdje je mjesto pređašnjeg oduševljenja vladalo zaprepaštenje.

14 sati: javljaju, da je Hitler uputio poslanicu Duceu. Idem s Mackensenom u predsjedništvo vlade. Ova dvolična poslanica upušta se u neodređeno nadmudrivanje i završava nagovještanjem da će akcija uskoro započeti i da je potrebno »talijansko razumijevanje«. Iskoristio sam ovu rečenicu, da bih nagovorio Ducea, da otpiše Hitleru slijedeće: Mi podnipošto nismo spremni da stupimo u rat, učinit ćemo to, ako nam date sve potrebno oružje i sirovine. Doduše, odgovor nije kakav bih ja želio, ali je ipak nešto. Led je probijen. Ja sam lično i razgovjetno, telefonski izdiktirao naš odgovor Attolicu, da ga odnese Hitleru. Nijemci se drže hladno. U 21.30 sati donio je von Mackensen kratku notu, kojom traže točan popis naših potreba. Pošto je von Mackensen protiv vojnih pustolovina, savjetuje mi — u kolima, da sastavimo što opsežniju listu jer se nada, da bi to moglo zauzdati njegovu vladu. I zaista, donekle smo ih zauzdali: Roatta telefonira, da je odgođena zapovijest za mobilizaciju i nastup, spremljena za ovu noć.

26. KOLOVOZA. — Iz Berlina navaljuju, da pošaljemo spisak naših potreba. U tome cilju sakupili smo se u 10 sati u predsjedništvu vlade sa šefovima glavnih štabova triju rodova vojske. Prisutan je i Benni. Prije nego smo ušli u Duceovu sobu upozorio sam drugove, da ne zaborave osjećaj odgovornosti. Treba da kažu istinu o stanju priprema i zaliha, a ne da se upuštaju, kao što se često dešava u zločinački optimizam. I ostali tako misle. Najveći je optimista Pariani. Naprotiv, Valle je danas vrlo svijestan svoje odgovornosti i pošten u svojim izjavama. Naše su potrebe ogromne, zalihe nikakve ili skoro ravne nuli. Sastavljamo listu, koja bi mogla da ubije bika, kad bi bio u stanju da je pročita. Pošto smo ostali sami Duce i ja, pristupili smo sastavljanju poslanice za Hitlera. Objašnjavamo, zašto su naše potrebe tako velike i zaključujemo izjavom, da Italija bez ovih isporuka ne može stupiti u rat ni pod kakvim uslovima. Duce je na kraju nagovijestio, da je u svakom slučaju gotov da poduzme političku akciju. Predajući ove naše zahtjeve Attolico je izazvao nesporazum (kasnije mi je u razgovoru priznao, da se ne radi o nesporazumu nego o namjernoj zabuni, da bi Nijemce zaplašio i odvratio od namjere, da udovolje našim zahtjevima). Attolico je naime zatražio neposrednu isporuku čitavog materijala, što je naravno nemoguće, jer se radi o 170 milijuna tona, za koje bi trebalo 17 hiljada vlakova. Ja sam Nijemcima objasnio u čemu je stvar. Hitlerov odgovor uslijedio je brzo: mogli bi nam dati samo željeza, ugljena i drveta. Osim toga nekoliko protuavijonskih baterija. Hitler priznaje, da uviđa naš položaj i poziva nas, da sačuvamo prijateljsko držanje. Odlučio je, da sam tuče Francusku i Englesku, pošto uništi Poljsku.

Kad se von Mackensen udaljio, Duce je počeo da sastavlja odgovor: »uzima na znaje njemačku poruku i izražava svoje žaljenje, što ne može sudjelovati. Još jedamput predlaže političko rješenje. Duce je zaista smeten, zbunjen. Njegov vojnički nagon i njegov osjećaj časti gone ga u borbu, ali razum ga koči. On mnogo pati. Njegovi saradnici loše su ga poslužili na vojnom polju, jer su u iluziji vječnog mira probudili u njemu opasne obmane. Danas je morao da se sukobi s krutom stvarnošću, a to je za Ducea težak udarac. Međutim Italija se spasila od goleme nesreće, one iste koja će se sada sručiti na njemački narod. Hitler ulazi u rat s nevjerojatnom oskudicom sredstava i razjedinjenim narodom.

Naša poslanica predana je Hitleru otprilike u 20 sati. Najavljuje svoj odgovor.

27. KOLOVOZA. — Halifax mi na vrlo ljubazan način stavlja do znanja, da mjere predostrožnosti u Sredozemnom moru ne treba tumačiti kao uvod u neprijateljsku akciju protiv nas. Odgovorio sam isto tako ljubazno. Mnogo im je stalo da ostanem u dodiru s Londonom.

Hitlerov odgovor. Dobija se utisak, da je još uvijek odlučan da zarati; od nas traži tri stvari: da ne objavljujemo svoju odluku o neutralnosti, dok ne bude potrebno, da nastavimo s vojnm pripremama, da bi tako vezali francuske i britanske snage i da pošaljemo u Njemačku industrijske i poljoprivredne radnike.

Duce odgovara, da pristaje na sve i obećava, da će preispitati naše držanje poslije prve faze sukoba. Ali kad će ta prva faza svršiti? Jutros je sam Duce zadovoljan odlukom, da »ostane na prozoru«. Međutim dešava se sasvim izuzetna stvar: Englezi nam saopćavaju tekst njemačkih prijedloga Londonu. O tim prijedlozima mnogo se govori, ali mi nismo znali ni slovca. Krupne, goleme stvari: Hitler predlaže Englezima savez ili skoro savez, naravno bez našeg znanja. Ja se gnušam, i to otvoreno kažem. Duceu se cijela stvar također zgadila, ali ne pokazuje. Želi da bar prividno sačuva stav solidarnosti s Nijemcima. Naravno, ja sam Percy Lorainu zatajio, da uopće nismo bili obaviješteni; savjetujem mu da ne odbiju njemačke prijedloge već da stupe u pregovore, ako ni zašto drugo, ono da dobiju na vremenu. Odlučili smo, da stupimo u izravni dodir sa Halifaxom i ja mu telefoniram. Ovo je obradovalo Percy Loraina i samog Halifaxa koji mi saopćava, da Englezi ne namjeravaju odbiti ponudu, ali samo uz uvjet, da ostaju na snazi postojeće obveze prema Poljskoj. Telefonski razgovor je prožet najvećom ljubaznošću sa obje strane. Stanje se dakle postepeno poboljšava. Morao sam izdržati tešku bitku, dok sam sklonio Ducea da radi kao što je učinio. Moram dodati, da su me u ovoj igri potpuno napustili svi oni, koji se ne brinu ni za šta drugo nego kako će predstaviti Duceu stvari, za koje misle da bi mu se mogle svidjeti. Istina je posljednja njihova briga. Starace je u svome moralnom ništavilu i intelektualnoj beznačajnosti išao tako daleko da je rekao Mussoliniju, da se talijanske žene vesele ratu, jer će dobijati 6 lira dnevno i osloboditi se svojih muževa. Kakva sramota! Talijanski narod ne zaslužuje tako prostačku uvredu.

Ali ne mari. Ja sam nastavljam svoju borbu, jer sam uvjeren u dobru stvar. U našim materijalnim i moralnim prilikama rat bi, danas, bio najveća nesreća, a ja po svaku cijenu želim, da tu nesreću spriječim.

U toku popodnevnog razgovora nalazim i Ducea u takvom raspoloženju. Pitanje tajnih pregovora s Londonu zadalo je Nijemcima, u njegovim očima težak udarac. Kaže, da Hitler to radi iz straha, da se ne bi umiješao on, Duce i svojom intervencijom uspio da u posljednji čas riješi krizu, kao što je učinio u Münchenu, jer bi tako skočio njegov ugled, na što je Hitler ljubomoran. Ne znam, da li je ovo tumačenje točno. Za mene postoji mnogo jednostavnije rješenje: Nijemci su nevjernici i lažovi. Svaka zajednica s njima ubrzo postaje rđavim ortaklukom. Iz Londona javljaju, da je sjednica vlade završena, ali se nastavlja sutra u podne za konačni odgovor Hitleru. Attolico je zatražio od Ribbentropa obavještenja o situaciji. Odgovorio mu je, da postoje mali izgledi za mirno rješenje i da je Henderson otputovao u London svojom pobudom, da bi razložio svoje vlastite misli. Može li netko da bude veća svinja od Ribbentropa? Ali sve je to dobro jer doprinosi, da ishlape posljednji

obziri koji još koče Ducea. Danas je već bodriji. Ne govori čak ni o intervenciji u drugoj fazi. Kaže, da će učiniti samo ono, što nam bude išlo u račun, pošto vrlo mirno sačeka razvoj situacije. Trebalo je dakle mnogo truda i napora, da ga uvučem u svoja kola, kao što se kaže u Genovi, ali konačno je unutra, s najboljom namjerom da tamo ostane. Neizbježne njemačke pogreške pridonijet će novi dragocjeni prilog u ovu svrhu.

Hitler je na privatnom sastanku vrlo žestoko govorio poslanicima Reichstaga. Međutim je ne znam, a ni Attolico nije znao da mi kaže što je rekao.

28. KOLOVOZA. — Dan je bio tako reći miran. Magistrati objašnjava, da se radi o trenutnom zastoju uslijed potrebe Nijemaca, da otpreme trupe na zapadnu granicu. Nemamo nikakvog dodira s Berlinom, gdje je Weiszäker rekao Attolicu, da ne postoji nikakvo Führerovo pismeno saopćenje Englezima. Mnogo srdačnih dodira s Englezima, koji su nas unaprijed izvijestili o tonu odgovora, koji će Henderson večeras odnijeti u Berlin. Još jedamput su zamolili Ducea, da se zauzme za mir, ali ja smatram, da danas već nije moguće učiniti više od onoga što je učinjeno. Mogli bismo samo da dobijemo neprijatni odgovor od Nijemaca. Duce je već prilično vedar, kao što biva uvijek, kad se na nešto odluči. Ne će da izgovori riječ »neutralnost«, ali svakako, odlučno je ušao u ovaj krug mišljenja i duševnog raspoloženja. On se čak počinje nadati, da će njihovo ratovanje biti teško, dugotrajno i krvavo i u tome vidi mogućnost velike prednosti i koristi za nas.

U toku noći dostavio mi je Percy Loraine sažeti tekst engleskog odgovora. Nije loš, čak ostavlja otvorena vrata za razne mogućnosti. S druge pak strane Englezi su uspjeli da sklone Poljake na veću popustljivost i u tome se, možda, nalazi ključ čitave situacije.

29. KOLOVOZA. — Duce je nemiran. Htio bi da nešto učini. Na njega su porazno djelovali neki engleski članci o potrebi talijanske neutralnosti. U međuvremenu naređuje, da se poduzme čitav niz vojnih i civilnih mjera ratnog karaktera. Po mome mišljenju, ovo mu zasad nije bilo potrebno.

Bolje vijesti, kako iz Berlina, tako iz Londona. Halifax mi telefonira, da Führer nije odbio engleske prijedloge i da još postoji mogućnost mirnog rješenja. Attolico je razgovarao sa Ribbentropom i saopćava — više manje — isto. U takvom stanju stvari nagovorio sam Ducea, da uputi Hitleru brzojav i da mu savjetuje pregovore. Obavijestio sam o tome Sir Percy Loraina, koji je vrlo sretan. Primio sam njemačku ambasadorku u Španiji, baronicu von Stohrer. Ona vrlo crno gleda na njemački unutrašnji položaj. Vjeruje, da bi eksplozija sveopćeg rata mogla vrlo brzo dovesti do boljševizma. Veli, da je njemački narod »najnezahvalniji narod na svijetu«, razdiran u ovom času vrlo jakim antinacističkim strujama. Attolico je razgovarao sa Führerom, koji zahvaljuje na Duceovom saopćenju. Hitler je dao na znanje Englezima, da je spreman primiti poljskog opunomoćenika, ali je usprkos tome slabo uvjeren u mogućnost rješenja putem pregovora, »jer su obje armije već na domet puške i najmanji incident može prouzrokovati sukob«.

30. KOLOVOZA. — Jutros je moja prva misao posvećena očevoj uspomeni. Danas bi navršio 63 godine, da nepravedna smrt nije zaustavila njegovo plemenito srce. Neka mu bog bude milostiv, a njegova plemenita duša neka mi bude uvijek blizu.

Situacija se ponovo zaoštrila. Engleski odgovor ne zatvara vrata budućim pregovorima, ali ne daje i ne može Nijemcima dati sve što oni traže. Jedina nada leži u neposrednom dodiru, ali časovi prolaze, a poljski opunomoćenik ne stiže u Berlin. Naprotiv stiže glas, da je u Varšavi proglašena opća mobilizacija, a to nije vijest, koja bi mogla pridonijeti smirenju živaca.

Podržavam, čak pojačavam svoje veze s Englezima. Percy Loraine je došao prošle noći u moj stan, a preko dana mi neprestano telefonira. Međutim nije nam pošlo za rukom, da pokrenemo situaciju s mrtve točke.

Duce je uvjeren, da će sutra pasti kocka. Naravno, njega sve više tišti pomisao na našu prisilnu neutralnost. Kako ne može da ratuje, poduzima sve mjere koje bi mu, u slučaju mirnog rješenja mogle dozvoliti da kaže, da je htio rat. Pozivi u vojsku, zamračenja, rekvizicije, zatvaranje lokala. Sve to nosi u sebi dvije teške opasnosti, jednu vanjsku, pošto u Londonu i Parizu mogu povjerovati, da se spremamo da ih napadnemo i da prema tome oni napadnu prvi, drugu unutrašnju, jer se uznemiruje narod, koji je sve oštriji protiv Nijemaca i protiv rata. Bocchini, koga sam ponovo pozvao da podnosi Duceu istinite izvještaje o stanju u zemlji, veliki je pesimista. Došao je da mi kaže, da bi u slučaju pobune u prilog neutralnosti, karabinjeri i policajci držali zajedno s narodom.

31. KOLOVOZA. — Loše jutro. Attolico u 9 sati brzojavlja, da je stanje očajno i da će kroz koji čas da plane rat, ako ne nastupe kakve nove okolnosti. Pohitao sam u Palazzo Venezia, da te nove okolnosti stvorimo. U sporazumu s Duceom telefoniram lordu Halifaxu da mu saopćim, da Duce može intervenirati kod Hitlera samo ako donosi veliki zalog: Danzig. Praznih ruku ne može tražiti ništa. Sa svoje strane lord Halifax me moli, da izvršimo pritisak na Berlin, da se uklone neke poteškoće procedure, kako bi došlo do izravnog dodira između Poljske i Njemačke. U tome smislu telefoniram Attolicu, koji sve više gubi nadu. Malo kasnije Halifax saopćava, da naš prijedlog s Danzigom ne izgleda provediv u djelo. Obzorje postaje sve tmurnije.

Primio sam François Ponceta. Besciljni, prema tome neodređeni, općeniti razgovor. Obje strane naglašavaju volju za mirom. Pokušava doznati, kakav ćemo stav zauzeti, ali ja šutim. On je romantičan, žalostan, sanjar. Moram još dodati: i iskren. Ponovo sam kod Ducea. Posljednji pokušaj: predložiti Francuskoj i Engleskoj konferenciju, koja bi se održala 5. rujna sa ciljem, da se izvrši izmjena onih odredaba Versailleskog ugovora, koje smetaju mirni život Evrope. Ja vatreno podupirem ovu inicijativu, ako ni zašto drugo, a ono jer će produbiti jaz između nas i Hitlera, koji ne želi konferencije, kao što je više puta naglasio. François Poncet prima prijedlog sa zadovoljstvom, ali i sa nešto podozrenja. Percy Loraine ga je dočekao s oduševljenjem, Halifax povoljno, uz ogradu, da će ga podnijeti Chamberlainu. Preporučio sam, da nam odgovore hitno, jer vrijeme bježi. Međutim dan je prošao bez ikakva saopćenja. Jedino u 20.20 sati telefonski ured javlja, da je London prekinuo telefonske veze s Italijom. To su dakle posljedice mjera, koje su ovih dana poduzete, ili bolje mnogobrojnih saopćenja o nešto malo mjera, koje su poduzete ovih dana. Pohitao sam da izvijestim Ducea. Stvar je na njega učinila veliki dojam. »To je rat«, rekao je. »Ali mi ćemo sutra u Velikom vijeću dati izjavu, da ne ćemo marširati«. Sutra? Prekasno! Englezi i Francuzi mogu dotle već poduzeti korak, koji bi takvu izjavu učinio odviše teškom. Predlažem da pozovemo Percy Loraina i da ja lično preuzmem odgovornost za neku indiskretnu izjavu. Ako nastane skandal, ja sam izgorio, ali će se spasiti situacija. Duce odobrava. Percy Loraine je došao k meni. Izvijestio sam ga o svemu što se desilo, a zatim sam pretvarajući se kao da ne mogu suzdržati izliv osjećaja uskliknuo: »Zašto hoćete da stvorite nepopravljivu situaciju? Zar još niste shvatili, da mi ne ćemo nikada zagaziti u rat protiv vas i protiv Francuske?« Percy Loraine je dirnut. Njegove oči blistaju. Uzeo me za ruke i rekao: »Ja sam toga svijestan ima već 15 dana i ja sam to brzojavio svojoj vladi. Ali mjere posljednjih dana pokolebale su moje povjerenje. Ja sam sretan, što sam večeras došao u palaču Chigi«.

Odmah sam o svemu telefonski izvijestio Ducea koji je u međuvremenu naredio, da se grad opet rasvijetli, da bi stišao uzbuđenje.

Iz Berlina je stiglo njemačko saopćenje, u kome se iznose kratak pregled posljednjih događaja i prijedlozi koji su podneseni Poljacima. Iskreno govoreći, prijedlozi su umjereni, ali ima nešto nejasna u čitavom njemačkom držanju, jer dok se s jedne strane postavljaju uvjeti, s druge strane se izjavljuje, da im je rok istekao u samom času podnošenja... Prema tome svaka je diskusija suvišna. Hitlerov program, za koji sam saznao na Berghofu, ispunjava se doslovce, točku po točku. Noćas mora početi napad, jer je 31. kolovoza označen kao posljednji korisni rok. Naprotiv Duce misli, da je još moguće pregovarati. Ja ne. U saopćenju vidim duh rata. U pola noći Magistrati mi saopćava, da se po Berlinu besplatno dijele novine s ovim naslovom: »Poljska je odbila. — Napad će da počne«. I zaista, napad počinje u 5.25 sati. Ministar Alfieri izvijestio me o početku rata ujutro. Odmah sam otišao Duceu, koji me pozvao u predsjedništvo vlade.

RUJAN

1. RUJNA. — Duce je miran. On je konačno odlučio, da ne ulazi u rat i tako je prestala unutrašnja borba koja je posljednjih nedjelja lomila njegov duh. Lično je telefonirao Attolicu, da Hitler pošalje telegram, kojim ga riješava savezničkih obaveza. Ne želi, da pred njemačkim, a još manje pred talijanskim narodom ispadne kao vjerolomnik. Govoreći pravo, Talijani ne pokazuju mnogo grizodušja, jer su zaslijepljeni mržnjom protiv Nijemaca. Hitler je uputio svoju poslanicu preko von Mackensena. François Poncet i Sir Percy Loraine učinili su mi više posjeta. Danas je sigurno, da Francuska i Engleska ne će ništa poduzeti protiv nas. U svakom slučaju ja sam F. Poncetu ponovio u pogledu našeg držanja ono što sam već rekao P. Lorainu. Ovaj dodir je koristan, da se rasprše sumnje. Francuzi još uvijek navaljuju, da Duce poduzme inicijativu za saziv konferencije, o kojoj smo jučer govorili. Englezi su uz-

držljiviji. Mi Talijani najmanje vjerujemo u uspjeh takve konferencije, jer znamo kako stoje stvari i poznajemo tvrdoglavu njemačku zagriženost i volju za ratom. U 15 sati sjednica ministarskog vijeća. Duce je održao kratak govor. Iza njega sam govorio ja u čisto protunjemačkom duhu. Odobrava se zaključak, da Italija ostane neutralna. Rezoluciju smo već u toku jutra sastavili ja i Duce. Svi su stekli vrlo dobar utisak. Čak i oni ministri, koji izigravaju ulogu borbenih ratnih huškača, kao Starace i Alfieri zagrlili su me i rekli, da sam učinio veliku uslugu Italiji. U toku večeri stižu iz Londona i Pariza vijesti o već poduzetim mjerama, koje znače uvod u objavu rata. Isto tako stižu prve vijesti o njemačkim pobjedama. Poljaci su svuda povlače. Ne vjerujem, da će njihov otpor dugo potrajati.

2. RUJNA. — Popuštajući navaljivanju Francuza izložili smo u Berlinu mogućnost sazivanja konferencije. Naš korak je bio čisto informativne naravi, jednostavno nagovještavanje. Mimo svakoga mog očekivanja. Hitler nije unaprijed odbio ovaj prijedlog. Izvijestio sam Ducea i pozvao francuskog i engleskog ambasadora. Lično sam telefonirao lordu Halifaxu i Bonnetu. (Opazio sam, da je moj telefonski razgovor s Bonnetom izazvao najveće zadovoljstvo u Parizu, bar koliko se može suditi po Bonnetovu tonu). Na francuskoj strani našao sam mnogo dobre volje, možda isto toliko na engleskoj, ali sa mnogo više odlučnosti. London i Pariz postavljaju uslov, da se Nijemci povuku sa osvojenog poljskog područja. Lord Halifax potvrdio je ovaj uslov i poslije sjednice vlade. Imam dojam, da se tu više nema šta da učini. Nismo mi zvani, da dajemo Hitleru savjete, koje bi on odlučno, a možda i s prezirom odbio. Rekao sam to Halifaxu, dvojici ambasadora i Duceu i konačno telefonirao u Berlin, da prekidamo sve pregovore, osim ako su Nijemci drugog mišljenja. I tako se ugasila posljednja žiža nade. Daladier je u francuskom parlamentu održao oštar govor. Isto tako odlučno govore njegovi drugovi u Londonu.

U Rimu ništa nova. Duce je uvjeren u potrebu neutralnosti, ali nije podnipošto zadovoljan. Kadgod mu se pruži prilika, govori o našim mogućnostima akcije. Nasuprot tome Talijani su u apsolutnoj većini zadovoljni donesenim odlukama.

3. RUJNA. — U toku noći probudili su me iz ministarstva, jer je Bonnet postavio Guarigli pitanje, ne bi li se moglo postići bar simbolično povlačenje njemačkih trupa iz Poljske. Uzalud. Bacio sam ovaj prijedlog u koš, a da nisam Ducea ni obavijestio. Međutim ovo dokazuje, da Francuska ide ususret velikom iskušenju bez oduševljenja i sa mnogo kolebljivosti. Narod kao što su Francuzi, heroji u sopstvenoj obrani, ne vole da idu rado u smrt da bi branili nepoznate zemlje i odviše daleke narode.

U 11 sati stigla je vijest, da je Velika Britanija objavila rat Njemačkoj. Francuska je učinila isto u 5 sati poslije podne. Kako će Englezi i Francuzi voditi ovaj rat? Njemačko napredovanje u Poljskoj je silno, nesuzdržljivo. Danas je sasvim vjerojatno predviđanje, da će se rat završiti munjevitom brzinom. Kako će Englezi i Francuzi moći da priskoče u pomoć Poljacima? Zar će produžiti borbu, kad Poljaci budu pregaženi i kad prestane svrha i smisao rata? Duce vjeruje da ne će. Sklon je mišljenju, da će uskoro biti zaključen mir i da ne će doći do sudara,

koji smatra nemogućim s vojničkog gledišta. Ja mislim, da će se rat nastaviti. Doduše, ne znam kako će se razvijati, ali da će se nastaviti, to je sigurno. I bit će dugotrajan, neizvjestan, krvav. Sudjelovanje Velike Britanije uvjerava me u takvo predviđanje. London je objavio rat Hitleru i sada ili Hitlera mora nestati ili Engleska rat izgubiti, drukčije borba ne će prestati.

Prije nego je otputovao na front, Hitler je pozvao Attolica u kancelariju Reicha i zamolio ga, da pozdravi Ducea. Izvijestili su me, da je bio vedar i optimista. Uvjeren je, da će u 4 nedjelje slomiti Poljsku, a u daljnje 4 sakupiti svoje snage na zapadnom frontu. Više nije rekao ništa. Duce još uvijek mnogo drži do njemačkog prijateljstva i zato se obradovao, kad je čuo za Hitlerovu pažnju.

4. RUJNA. — Otpratio sam von Mackensena do Ducea. Von Mackensen mu je predao Hitlerovu poslanicu, u kojoj Führer izražava uvjerenje, da su oba režima vezana zajedničkom sudbinom i da moraju ići istim putem. Hitler sa pouzdanjem govori o uspjehu svoga pothvata. Duce se obratio von Mackensenu riječima pune solidarnosti s Njemačkom, što u stvari odgovara njegovom najdubljem osjećanju. Trenutno popušta momе navaljivanju, ali se kasnije — po svome običaju vraća na svoje staro gledište. Uvjeren je, da Francuska ne želi i ne može voditi ovaj rat i da je francuski narod umoran prije nego što je zaratio. Još uvijek sanja o herojskim podvizima protiv Jugoslavije, da bi dopro do rumunjskog petroleja, a zaboravlja stvarnost naše situacije.

Favagrossa kaže večeras, da bi bio potpuno zadovoljan, kad bi nam sadašnje zalihe dozvolile, da ratujemo 3 mjeseca. Na časove izgleda, da se Duce zanosi mišlju neutralnosti, koja bi nam omogućila privredno i vojno ojačanje, tako da bi se u pogodnom času korisno umiješali. Ali to su prolazni, kratkotrajni zanosi. Njega najjače privlači misao, da se bori zajedno s Nijemcima. Moja je borba teška, katkad mi se čini, da će mi ponestati snage da istrajem. Ali moram se boriti do kraja, inače bi došlo do propasti zemlje, fašizma i samog Ducea.

Poslije razgovora s američkim ambasadorom uspijeva mi da naši prekooceanski brodovi otplove. Putnika je vrlo mnogo, naročito nakon potapljanja »Athene«. Osim privredne koristi, po srijedi je i moralno olakšanje. Von Papen spletkari u Turskoj. Spremio sam protestno pismo Ribbentropu. Još jedan povod za trvenje, a ja ih želim što više.

5. RUJNA. — Izjavio sam F. Poncetu, da protutalijanske mjere u Tunisu, Gibutiju, Oranu itd. mogu postati uzrokom teških incidenata. Obećao je, da će telefonirati Bonnetu; i zaista ubrzo sam dobio osiguranje, da su sve mjere opozvane. François Poncet predlaže, da se organizuje sastanak između jednoga njihovog stručnjaka i Gianninija, da bi se uklonila svaka mogućnost trvenja između Italije i Francuske. Govorim o tome s Duceom. Najprije se skanjivao, a onda je pristao. Još jedan korak naprijed. François Poncet smatra, da bismo — poslije zauzeća Varšave mogli poduzeti novi pokušaj posredovanja. Međutim da bi uspjeli, trebalo bi da Hitler bude prosvijetljen vrlo rijetkom mudrošću, t. j. onom i onakvom, koja čovjeka ne napušta poslije pobjede. I sam François Poncet sumnja u uspjeh, jer poznaje Hitlera, a iznad svega boji se Ribbentropova ekstremističkog utjecaja. On Ribbentropa naziva opasnom budalom.

Neutralnost počinje da donosi stvarne plodove: burzovni tečajevi skaču do zvijezda, stižu prve francuske narudžbe. Parobrodi opet plove i puni su kao šipak. Duceu se sve to pomalo dopada, ali još ne koliko bi trebalo. Valja mu reći, da je nama potrebno dugo razdoblje unosne neutralnosti, da bi kasnije ušli u rat kao što on želi, ali nikako prije godinu dana. S time je sporazuman.

General Carboni prikazuje vrlo crnu sliku naših vojnih priprema: oskudna sredstva, nered u komandama, demoralizacija u vojsci. Možda pretjerujem, ali ima nešto istine u svemu tome.

6. RUJNA. — Duce je bolje volje. Još se nada, da će mu se pružiti prilika, da se umiješa u igru kao »kratkoročni posrednik«. Zbog toga se raduje njemačkim uspjesima u Poljskoj, jer bi mogli skratiti rat. Danas je pao Krakov. Njemački generali odali su počast grobu Pilsudskoga. Duce nalazi, da ovako vitešku gestu ne bi nikad učinila Kaiserova Njemačka. Danas poslije podne razgovarao sam s poljskim ambasadorom, koji mi je došao u posjete. Žalostan je, ali ne potišten. Veli, da će se Poljska tući do posljednjeg vojnika i da ćemo doživjeti još mnoga iznenađenja. Kakva i kada?

Razgovor sa Percy Lorainom, koga sam zamolio, da dođe k meni, da bi stavio do znanja Turcima, koji se odviše koprcaju protiv nas, da budu mirni ako ne žele, da čitav Balkan plane. Englezi će to učiniti, tim više što mi je predao kao med slatku notu, da bi izbjegli ozbiljne incidente s našim podmornicama. Villani dolazi, da u Csakyjevo ime izloži opasnost, da Nijemci zatraže pravo prolaza za svoje trupe. On bi se tome usprotivio, ako je potrebno i silom. Naprotiv pristao bi, ako bi Nijemci udarili na Rumunjsku. Jedna od običnih Csakyjevih maštanija, kojoj smo Duce i ja obratili malo pažnje. Svakako, treba ga držati na oku, jer je nesvijestan, slavoljubiv i nemiran čovjek, koji može da pričini veliku štetu. Tacchi Venturi donosi papinu želju za mirom. Papa toplo preporučuje održanje neutralnosti.

7. RUJNA. — Nikakvih novosti, koje bi bile vrijedne naročite pažnje. Federzoni, Bottai, Bocchini i ostali drugovi dolaze da mi izraze svoju bezuslovnu solidarnost sa držanjem, koje sam zauzeo u pitanju saveza s Njemačkom. Složni su u iznošenju pravnih, etičkih i političkih razloga našega držanja. Duce još uvijek dobija napadaje ratobornosti. Svaki put kad pročita neki dokumenat, koji dovodi u vezu njegovu politiku s talijanskim držanjem 1914., žestoko reagira u germanofilskom smislu. Govori o novim savjetovanjima s Hitlerom, da bi donio odluku o ulasku u rat. Ali od svega toga ne će biti ništa.

8. RUJNA. — Nijemci su osvojili Varšavu. Duce je vrlo uzbuđen ovom viješću i u njoj nalazi potvrdu mogućnosti, da rat brzo svrši na osnovu mirovnih prijedloga, koje bi podnio Hitler. Međutim ja ne vjerujem, da će Hitler biti toliko pametan, da bude umjeren u pobjedi, a još manje vjerujem, da su Englezi — pošto su već jedamput trgli mač spremni, da ga nečasno vrate u korice.

I zaista, to mi je potvrdio Percy Loraine u toku razgovora, koji je nosio obilježje najizrazitije volje za sporazum s Italijom i u isti mah bio prožet mirnom, ali neumoljivom nepopustljivošću prema Njemačkoj. Naprotiv Poncet, koji se sprema da otputuje u Francusku izgleda popustljiviji. Jasno je, da između Londona i Pariza postoji nekakva pukotina. Francuzi se odviše dobro sjećaju grozota rata u vlastitoj kući, da bi bez otpora pristali na britansku politiku.

9. RUJNA. — Villani saopćava, da su Nijemci zatražili slobodnu upotrebu košičke željeznice, da bi napali Poljsku s leđa. Zahtjev je postavio Ribbentrop Csakyju, danas u 16 sati telefonom. Ribbentrop — zasad nije prijetio, ali je upozorio, da bi prve trupe morale da prođu sutra u 12 sati. Mađari ne žele da udovolje ovome traženju. Jasno im je, da je to uvod u praktičnu okupaciju zemlje. Imaju pravo. Na povratku iz Salzburga upozorio sam Ducea, da se Nijemci u odnosu na Mađarsku izražavaju isto onako, kako su se pred 6 mjeseci izražavali o Poljskoj. Radi se o t. zv. »njemačkim optužbama — querelles d'Allemands«. Otpratio sam Villanija do Ducea. On je u najvećoj mjeri protivnik Nijemaca. Govorio je jasno. Istakao je, kakva opasnost prijeti čitavom svijetu, pa i samoj Italiji, ako bi Njemačka dobila rat. U Beču se pjeva slijedeća pjesma: »Što imamo, čvrsto držimo, sutra na Trst jurimo«. Mržnja protiv Talijana uvijek živi u njemačkom duhu, iako je Osovina za neko vrijeme ublažila. Duce je bio potresen. Savjetovao je Mađarima, da u ljubaznoj formi odbiju njemački zahtjev.

Kasnije u razgovoru sa mnom, žestoko žigoše njemačko držanje. Ipak želi da vodi razboritu politiku, a ima i pravo, jer Njemačka pobjeda nije isključena. Rekao sam, da se s njime slažem, ali samo ako Nijemci ubrzaju rat: »Pobijedi li Njemačka prije Božića, bit će dobro, ako ne, ona će rat izgubiti«.

10. RUJNA. — Duži razgovor između Ducea, Attolica i mene. Duce u prvom redu želi da sazna, kakvo je raspoloženje njemačkog pučanstva prema Italiji. Attolico odgovara, da su viši slojevi, kojima je poznata istina, mirni i umjereni u svojim prosuđivanjima, dok široke narodne mase koje ne znaju šta se desilo, već počinju da pokazuju znakove sve većeg neprijateljstva. Često se čuju riječi »izdaja« i »vjerolomstvo«. Duce žestoko reagira i želi, da Hitler i u Njemačkoj objavi telegram koji mu je uputio i koji nema smisla kriti pred njemačkim narodom, kad je poznat cijelome svijetu. Attolico izvještava o njemačkom moralu. Nijemci su u osnovi potišteni, iako su vojne pobjede u Poljskoj doprinijele, da se moral privremeno podigne. Duce se u toku cijelog razgovara izražavao umjereno i ponekad pravio protunjemačke ispade. Attolico se sa mnom, pri izlazu obradovao zbog Mussolinijevog psihilološkog preokreta u toku ovih posljednjih nedjelja.

De Bono govori o stanju u vojsci i veli, da je ono materijalno i moralno porazno. Nedavno je izvršio inspekciju na zapadnoj granici i vjeruje, da sadašnje stanje obrane ne bi moglo zaustaviti francuski napad. Veli, da je Pariani izdajica, a Starace zlokobni lakrdijaš.

11. RUJNA. — Villani saopćava, da su Mađari odbili prolaz njemačkim trupama i da Ribbentrop nije na to rekao ništa. Zatražio je slobodu prolaza za neki materijal. Vjerujem, da Nijemci ne će zaboraviti ovo odbijanje i da će prije ili poslije podnijeti račun. Englezi nas i dalje obasipaju svim mogućim ljubaznostima. Percy Loraine je došao da se izvine zbog neprijateljskog članka Lloyda Georgea i da nas uvjeri, da je Turke povukao za uši zbog njihovog neprijateljskog držanja prema na-

ma. I zaista, Turci su od nekog vremena promijenili ton, naročito u štampi. Loraine čak veli, da vojni položaj Poljske nije tako loš, kao što bi to Nijemci htjeli da prikažu. Glavnina vojske je netaknuta i gotova na najteža iskušenja. Je li to istina? Činjenica je, da Varšava još nije potpuno zaposjednuta, a najnovija iskustva dokazala su, da je rat u gradovima težak.

Danas je Duce prvi put napomenuo mogućnost, da objavi službenu deklaraciju o neutralnosti Italije, naravno u sporazumu sa Nijemcima. Dakle mi smo učinili veliki korak naprijed.

12. RUJNA. — Jutros rano primio sam Villanija. Kad govori o Nijemcima, zakrvave mu se oči. Pošto su progutali odbijanje slobodnog prolaza svojih trupa udesili su, da zahtjev ponovi »slavna slovačka vojska«. Ova opasnost je još veća. Po Villanijevim riječima, Slovaci su u poređenju s Nijemcima ono, što su šakali u poređenju s hijenama: sukrivci i jataci s otežavajućom okolnosti, da će sve slovačke manjine dići glavu. Csaky je načelno odbio i zadržao pravo, da potvrdi otklanjanje, kad dobije uputstva od regenta. Kad sam Duceu ispričao ovu stvar, složio se sa mnom, da je takva šta nečuveno i rekao, da »slavnoj slovačkoj vojsci« treba suprotstaviti »nemanje slavnu mađarsku armiju«.

Clodius, njemački privredni opunomoćenik dao je na znanje Giannijiju, da u Berlinu žele, da se iseljavanje južnotirolskih Nijemaca odloži do kraja rata. Prijedlog je mračan, sumnjiv. Sjećam se, da je Hitler dva puta rekao u Berchtesgadenu, da je povlačenje južnotirolskih manjina škodilo njegovom ugledu i da baš zbog toga mora biti nepopustljiviji prema Poljskoj. Ne bih želio, da Nijemci odustanu od sporazuma.

Duce je gnjevan. On je voljan da učini Nijemcima velike ustupke na privrednom polju, ali je nepopustljiv u pitanju manjina. Ja sam lično razgovarao s Clodiusom, ali sam uspio da isposlujem samo to, da se pitanje još jedamput podnese na razmatranje Berlinu. Naredbe dolaze odozgo! Otpratio sam Grazzija u predsjedništvo vlade, gdje mu Duce daje uputstva za zbliženje s Grčkom, odviše siromašnom zemljom, da bi je mi poželjeli.

13. RUJNA. — Važan razgovor s Percyjem Lorainom. Predaje mi veoma prijateljsko pismo lorda Halifaxa, koji zahvaljuje na dosadašnjoj suradnji i želi da je nastavimo i u buduće. Zatim Loraine — upozorivši da govori u svoje ime kaže: »S mnogo strana čujem, da Engleska namjerava da stavi Italiju pred konačni izbor u njenom držanju: ili — ili. To nije točno. Mi sve to ostavljamo Duceovoj ocjeni. Tražimo samo jedno: da nas blagovremeno upozorite, ako bi imala nastupiti promjena u talijanskom držanju«. Odgovorio sam: »Ne će nastupiti nikakva promjena. Kako bilo, vi ne ćete nikada biti izloženi iznenađenjima. Ali i ja želim da vam kažem jednu stvar. Čuvajte se dobro, da nam ne bi nametali prisilne odluke. Naše bi se držanje neposredno ohladilo. Ako bi netko pokušao da nam zapovijeda: ili rat ili mir, mi bismo odmah odgovorili »rat«, naravno protiv onoga, koji nas je stavio pred takvu odluku«. Izvijestio sam Ducea o razgovoru i on ga je u cijelosti odobrio. Dao mi je upute za vrlo srdačan odgovor na Halifaxovo pismo.

Bocchini izvještava o raspoloženju u zemlji. Ono se poboljšava, što se više učvršćuje sigurnost naše neutralnosti. U svakom slučaju zemlja jeste i ostaje u korijenu protunjemačka. Prijatelje Nijemaca mogao bi izbrojiti na prste. Uostalom oni su predmet prezira. »Il Tevere«, krajnje germanofilski list zovu u Rimu »Rheingold — zlato Rajne«. I Farinacci je tvrdoglavi germanofil. Da nije Rajna protekla i kroz Cremonu?

14. RUJNA. — Odgovorio sam Halifaxu i zaključio svoje pismo nagovještavanjem mogućeg Duceovog posredovanja za uspostavljanje mira.

Magistrati je imao vrlo važan razgovor s Göringom, koji je — izgleda uvidio, da je bolje da Italija ostane neutralna. Takvo držanje koristi Njemačkoj više nego naše sudjelovanje u ratu. Važna stvar: nagovještava vrlo skoru intervenciju Rusije, koja bi imala da uzme dio Poljske. Stvarno SSSR pokazuje znakove uznemirenosti, mobilizira brojna godišta, a »Tass« objavljuje vijesti o poljskim povredama granice i izazivanjima.

15. RUJNA. — Nagovorio sam Ducea, da imenuje ambasadora u Londonu. Ovaj potez izazvat će veliki odjek u svijetu i mnogo će pridonijeti, da se poboljšaju naši odnosi s Velikom Britanijom. Izabrao sam Bastianinija; doduše, nije orao, ali je vrlo pouzdan čovjek i veliki pristaša politike nemiješanja. Siguran sam, da će nam učiniti znatne usluge. Jutros je Duce došao na misao da obrazuje t. zv. blok centra sa podunavsko-balkanskim zemljama. Na čelu bi imala da bude Italija. Odmah sam sastavio brzojav sa uputama za Attolica. Međutim naveče je Mussolini izrazio mišljenje, da je bolje da stvar odložimo do završetka njemačkih operacija u Poljskoj. On još vjeruje u mogućnost da se u tom času rat prekine, sazove evropska konferencija i sklopi ugovor o uzajamnoj sigurnosti između šest velikih evropskih sila. Žao mi je, da se ovoga puta ne slažem s njime. Da bi se to desilo, Hitler bi morao da pruži dokaze umjerenosti, za koju — po mome mišljenju nije sposoban. Osim toga, Engleska će ići dalje, neumoljivo će tjerati mak na konac, do vlastitog ili njemačkog poraza. Ja predviđam žestoki, teški, dugotrajni, čak vrlo dugotrajni rat, koji će završiti pobjedom Velike Britanije.

Graziani je pesimista u pogledu naših vojnih mogućnosti. Pariani je naprotiv optimista i toliko siguran u sebe, da se zaista moram zapitati, nema li možda pravo? Ali ne vjerujem.

16. RUJNA. — François Poncet vratio se iz Pariza. Sada je tmurnije raspoložen nego kad je otišao. Rat će dugo trajati. Ide se do kraja po cijenu bilo koje žrtve. Takav naime duh prevladava u Francuskoj. Sastavio sam zapisnik o razgovoru i prijepis poslao kralju. Što se tiče Italije, beskrajni osmjesi i ljubaznosti, prava serenada pod balkonom. Nisu sigurni u situaciju i boje se, da će se jednog dana morati da obračunavaju i s nama. Izgleda, da će Njemačka sada napasti Rumunjsku. To kvari san Francuzima i Britancima. Ali još više bi trebalo da ih zbunjuje činjenica, da se Rusija sprema na intervenciju. Pošto je postignut, ili skoro postignut sporazum s Japanom, imaju Sovjeti slobodne ruke u Evropi. Duce vjeruje, da će poljska Ukrajina podići ustanak, proglasiti boljševičku republiku i stupiti u savez s Moskvom. Tako će biti opravdano svako rusko upletanje. Obzorje demokracije zamračili su danas novi događaji: turski ministar vanjskih poslova putuje u Moskvu; Lindbergh je održao govor, da Sjedinjene Države u svakom slučaju moraju da ostanu izvan gužve. Sovjetski vojni ataše u Berlinu vraća se u Moskvu, gdje

će ga primiti najviši rukovodioci Sovjetske Unije. Događaji se razvijaju tako, da položaj demokracija biva sve gori.

Vidio sam i Sir Percya Loraina. Bio je dosta potišten. I po njegovim obavještenjima Nijemci će uskoro udariti na Rumunjsku. To znači, da će se Balkan zapaliti i da će naša neutralnost po svoj prilici postati neodrživa.

17. RUJNA. — Rusi su noćas ušli u Poljsku. Boljševici su prešli granicu pod izgovorom, da spriječe nerede na međi. Poljaci su pružili neki otpor, ali šta mogu da učine? Duce tumači ovu vijest u smislu, da se položaj demokracija sve više pogoršava. Ma koliko obavezane ugovorom, on ne vjeruje da će Francuska i Engleska objaviti rat Sovjetima. Isto tako ne vjeruje, da će Njemačka upasti u Rumunjsku. Zadovoljit će se, da joj nametne privredno ropstvo. Sjećam se, da je Hitler u razgovorima na Berghofu dva puta zaprijetio, da kralj Carol mora skupo platiti ubistvo Codreanua, koji je po majčinoj lozi imao njemačke krvi. Ne bi me iznenadilo, kad bi on danas pokušao da obračuna s njime.

Ribbentrop me pozvao telefonom iz vlaka Glavnog štaba u Gornjoj Šleskoj. Bio je vrlo vedar i srdačan. Rekao mi je, da je poljska armija već uništena i da će u roku od dva-tri dana i posljednja gnijezda otpora morati da polože oružje. Ruska intervencija uslijedila je po unaprijed utvrđenom programu. Zasad ne može da mi kaže više, ali smatra, da će do nekoliko dana ponovo stupiti sa mnom u najuži dodir. Iako ih nije spomenuo, ipak sam pomislio na eventualne prijedloge mira. Ja sam s njime bio vrlo srdačan i zamolio sam ga, da Hitleru izruči čestitke i pozdrav.

Wieniawa me je službeno izvijestio o ruskom prodoru; bio je prvi put utučen, a njegove su oči pokazivale besane noći i plačne dane.

18. RUJNA. — François Poncet je potišten. Iako ne priznaje, on vrlo crno gleda na situaciju pa ni danas a priori ne odbacuje mogućnost sporazuma, ako bi se Hitler odlučio, da podnese razumne prijedloge. Veli, da su za prvih 6 mjeseci već uzeti u obzir mnogi francusko-britanski neuspjesi, ali će se kasnije — kao što se dogodilo 1914. — pribrati i pobijediti. Primijetio sam, da novi rat rijetko sliči pređašnjem i da nije sasvim sigurno, da s obzirom na njemačko munjevito napredovanje ne bi iza prvih 6 uslijedilo 6 novih mjeseci. Svršetak bi mogao ubrzo doći. Ni Percy Loraine, koga sam susreo na golfu, nije veseo. Potapanje »Courageusa«, o čemu tek što je bio obaviješten, nije pridonijelo da se raspoloži.

Dugi večernji razgovor s Duceom. Izvijestio sam ga, da sam od generala Guzzonia saznao, da danas naše, zaista spremne borbene jedinice ne prelaze 10 divizija. Ostalih 35 opremljene su za nevolju, s nepotpunim kadrovima i oskudnim naoružanjem. Duce je priznao, da je tako i gorko se izražavao o stvarnom stanju vojske, koja je ovom prilikom pokazala mnoge mane i nedostatke. On se zanosi obmanama o avijaciji. Raspolaže brojkama, koje mu je dao Valle i koje pokazuju besmisleni optimizam. Savjetovao sam mu, da naloži prefektima da povedu istragu i da prebroje avione u hangarima. To nije nemoguće provesti. Ipak dosad nismo uspjeli da saznamo istinu.

19. RUJNA. — Najvažniji događaj dana je Hitlerov govor u Danzigu. Može se reći da je umjeren i da možda prethodi ofenziva mira. Riječi koje su se odnosile na Italiju, bile su drugarske i srdačne, što u ovom času ima izuzetnu važnost. Duceu je polaskalo, što ga je Führer dva puta spomenuo. Iz Rumunjske javljaju, da su poljski vojni i politički prvaci na njemački zahtjev stvarno internirani. To su dakle saveznici... Wieniawa je došao da protestira, što su talijanski listovi pisali, da je Rydz-Smigly pobjegao u Rumunjsku. Zaplakao je, kad sam mu dokazao da je maršal, koji se hvalisao da će potpisati pobjednički mir u Berlinu, zaista prešao granicu. Iz čovječanskih obzira obećao sam, da će poljski bjegunci naći utočište i pomoć u talijanskoj zemlji.

Kao što se moglo očekivati, razgovor Grazzi—Metaxas dao je dobre rezultate. Sutra će izići prvo saopćenje, koje će donijeti Francuskoj i Engleskoj nove neugodnosti. Uostalom, ovih posljednjih dana imaju dosta glavobolje.

20. RUJNA. — Nikakve novosti, koja bi bila vrijedna naročite pažnje. Naši prijatelji Hrvati ponovo su oživjeli i ja smatram, da ih ne bi trebalo zapuštati. Može nastupiti čas, kad bi nam bilo moguće, da ostvarimo svoje hrvatske planove uz sudjelovanje i pomoć Njemačke, pa makar Nijemci pri tome škripali zubima. Možda bi i sami Englezi i Francuzi pozdravili stvaranje ove brane protiv teutonskog nadiranja i tako odobrili našu hrvatsku akciju. Razgovarao sam o tom s Duceom, koji mi je dao 100.000 švajcarskih franaka da pojačam našu propagandu.

Dugi i pretežno nekorisni razgovor s Helfandom, koji ulaže mnogo napora, da ne kaže o Nijemcima sve ono zlo, što je o njima toliko godina govorio, pošto su sada saveznici ili nešto slično.

21. RUJNA. — Ništa nova.

22. RUJNA. — Na Ducea je ubistvo Calinescua ostavilo prilično jak utisak. Boji se, da nije po srijedi kakva tajanstvena spletka stranih sila. Postupak vlasti je bio toliko oštar, da se moramo zamisliti. Samo slabe vlade kažnjavaju nerazmjerno teškim kaznama.

Razgovorao sam sa Staraceom o unutrašnjoj situaciji i rekao mu, da neki njegovi postupci ne iskorjenjuju antifašizam nego ga čak stvaraju. Sinoć sam u ulici Veneto vidio, kako jedna banda, sastavljena od ološa, mlati potpuno nevina čovjeka, rodoljuba i fašistu. Napadači su se osjećali zaštićeni znakom fašističke stranke i bili sigurni, da ne će biti kažnjeni. Oni su tobože htjeli da kazne ovoga fašistu, koji je došao iz inostranstva, što je u govoru upotrebljavao »Lei« umjesto »Voi«. Moje prisustvo je doprinijelo, da je incident brzo dokončan. Manja gomila, koja se okupila, pružala je sve prije nego blagonakloni izgled i držala se izrazito neprijateljski prema t. zv. fašistima. Ovaj nesavremeni »squadrizam« svoje vrsti samo čini štetu i ja zadržavam pravo, da o tome razgovaram s Duceom. Daleko sam od toga da žalim, što je neko dobio batine, kad padaju po krivome, ali mi je odvratno ovo glupavo i pomalo kukavičko nasilje. Nažalost to je danas stil mnogih profesionalnih plaćenika, koji se nalaze u redovima stranačkog rukovodstva i primaju redovitu mjesečnu plaću.

23. RUJNA. — Nakon duge šutnje Duce je danas govorio fašističkim starješinama u Bologni. Posjetio sam ga odmah poslije govora i, kao što uvijek biva u ovakovim prilikama, našao dobro raspoložena. Pročitao mi je svoj govor; zajednički smo izmijenili neke stavke, koje se odnose na vanjsku politiku. Što se tiče unutrašnje politike, rekao sam mu svoje mišljenje: još nikad zemlja nije tako čvrsto stajala uz režim i Ducea kao danas. Govoriti o petoj koloni, širenju političke malodušnosti i t. d. značilo, bi oživljavati sablasti. Stvarnost je potpuno drukčija. Sav narodni gnjev uperen je protiv Staracea, koji doduše ima mnogo vrlina, ali griješi u načinu i stilu. Mussolini je primijetio: »Skorojević!«. »Istina je«, rekao sam. S druge strane ne treba zaboraviti, da je rodom iz Lecce, i da Milan, Torin, Rim i Firenca nikada u svojoj povijesti nisu bili upravljani po jednom južnjaku, koji je tako izrazito južnjak. Osjetljivost ovih gradova buni se. Duce je sporazuman. Ne bi me iznenadilo, kad bi došlo do smjene straže, što bi u sadašnjim okolnostima bilo vrlo korisno.

Primio sam ruskog otpravnika poslova, koji je tražio pristanak za novog ambasadora, a zatim britanskog ambasadora koji je govorio o stvarima drugostepene važnosti.

Nitti je — mislim prvi put u 18 godina — uputio pismo Duceu. Sadržaj mi još nije poznat.

24. RUJNA. — Razvoj prilika, nastalih uslijed ruskog zauzimanja jednog dijela Poljske naveo je Ducea, da preispita svoje optimističko ocjenjivanje njemačkog položaja. Sada bez daljnjega priznaje, da je Hitler doveden u nezgodan položaj i da Englezi i Francuzi još uvijek mogu da okrenu Rusiju protiv Njemačke, ako budu spretno manevrirali. Činjenica je, da Duce stvarno i od srca želi mir samo zato, što se odviše nelagodno osjeća u svom neutralnom položaju.

Posljednjih dana ponovo je počeo da govori, da veliki narod ne može vječno ostati u takvom položaju, a da se ne ponizi; zato se pripre̱ma, da se jednog dana uplete u rat. Ne smije mu se prigovarati, jer će onda biti još gore. Ali sada su mu bar temeljito poznate jadne prilike u našoj vojsci i nedostaci u njenoj spremi. Jutros je prvi put priznao, da Pariani ima mnogo »olova u krilima«. Po njegovim riječima vojska ima dvije mane: prva što je privržena dinastiji, a druga što se odviše mnogo zanima ličnim pitanjima, položajima i činovima. Ovo drugo je možda istina, ali razlozi sadašnje slabosti sasvim su drukčiji. U svakom slučaju bilo bi vrlo dobro, kad bi Pariani bio maknut. Pokušat ću, da za njegovog nasljednika predložim Soddua, koga vrlo cijenim. Sebastiani je rekao, da bi šef htio da odstrani i Vallea, ali ne zna koga bi stavio na njegovo mjesto. Zašto ne Riccija, koji je pilot i koji je dokazao da je odličan organizator?

Predložili smo Attolicu, da plasira ideju stvaranja saveza neutralaca, kome bi se — bar prividno dao ekonomski izgled. On je sporazuman i o tome je govorio sa Weizsäkerom.

25. RUJNA. — »Dobro je poslužiti se malenim, da se ubije veliki, ali je pogreška iskoristiti velikoga, da se ubije maleni«; to je dijagnoza, koju je Duce postavio povodom ruske intervencije, koju su tražili Nijemci. On je sve više uvjeren, da će Hitler ljuto požaliti, što je još jedamput uvukao Ruse u srce Evrope. Oni imaju dvosjeklo oružje, koje ih čini još opasnijima: panslavenski nacionalizam, s kojim mogu mobilizirati

Balkan, i komunizam koji se naglo širi među proleterima čitavoga svijeta, a najviše među njemačkima. François Poncet želi da sazna, da li »gentle hint — nježni mig« o miru u Duceovu govoru počiva na stvarnoj podlozi neke njemačke ponude. Ne, zasad ništa nova. Poncet se pesimistički izražava o mogućnostima mira i dodaje, da mi fašisti možemo lako protumačiti, kako se neka zemlja može boriti i biti čak potučena samo da obrani svoju čast. U ovom slučaju bilo ga je teško pobijati!

Villani govori o Mađarskoj. Uprkos najvećem uzbuđenju, Mađarska je hladnokrvna, prisebna i podjednako odlučna za borbu, ako bi Nijemci htjeli da prodru u zemlju. Teleki naziva Hitlera »gangsterom«, a Csaky mi javlja, da Ribbentrop nije sakrivao svoju mržnju prema meni. Osjećam se vrlo počašćen takvim osjećajima.

Sastanak radi Južnog Tirola. Uprkos mnogim poteškoćama koje stvaraju Nijemci, iseljavanje će uskoro početi. Zlatni mostovi...

26. RUJNA. — Već je rečeno, da se ovih dana nešto plelo između Moskve i Berlina. Rosso nam je danas to potvrdio. Izgleda, da će se Ribbentrop vratiti u Moskvu radi sklapanja vojnog saveza sa ciljem, da Rusi uzmu Besarabiju i Estoniju, a Nijemci ostatak Rumunije. Iz Berlina potpuna šutnja »More solito — po običaju« ne saopćavaju nam ništa. Telefonirao sam Attolicu, da se obavijesti. Poslije nekoliko sati javlja, da se vijesti o Ribbentropovu putovanju u Moskvu — kao što po svemu izgleda — potvrđuju. Hitler se s pratnjom vratio u Berlin. Poslije izjave, koju bi imao dati sutra, namjerava — po prvi put otići na zapadni front.

U toku večeri Moskva potvrđuje, da Ribbentrop dolazi sutra u 16 sati. Berlin i dalje šuti. Sve je ovo nejasno. Svaki put, kad se Nijemci spremaju da bez našeg znanja izvrše neki prepad, obavijaju se koprenom tajanstvenosti, kao što nam dokazuju toliki slučajevi od Beča do Varšave. Duce me telefonski pita, što ima nova; ja sam mu sve ovo rekao i dao na znanje, da ovako dalje ne može. Savez između Moskve i Berlina je nakazni brak, koji se sklapa protiv slova i duha naših ugovora. To je savez protiv Rima, protiv katolicizma, to je povratak barbarstva, a naša povijesna uloga je da ustanemo protiv toga svim sredstvima i svakim oružjem. Uostalom, da li ćemo za to još imati mogućnosti? Nije li igra već tragično završena?

27. RUJNA. — Berlin je prema nama potpuno zakopčan i temeljito šuti. Mi preko novinskih agencija saznajemo, da je Ribbentrop otputovao u Moskvu, ali o ciljevima njegovog puta mi ne znamo ništa. Izgovarajući se nedostatkom raspoloživog vremena Ribbentrop je odbio da primi Attolica. Ne ide to tako... U toku jutra Duce je primio pomorskog atašea u Berlinu, komandanta Pecorija, da bi s njim raspravio neke njemačke zahtjeve u pogledu pomoći na moru. Nijemci od nas traže, da snabdijevamo njihove podmornice, da ih izvješćavamo o francusko-engleskim konvojima i na kraju da im ustupimo neke podmornice za operacije u Sredozemnom moru. Duce je načelno sklon, da ispuni njihove želje, pa čak i posljednju koja je najopasnija. Ja i Cavagnari, koji je sa mnom stopostotno sporazuman, pokušavamo da osujetimo ovu stvar. Pecori nam nije donio nikakve naročite novosti, osim da će Nijemci u toku mjeseca travnja početi da izgrađuju čitav niz podmornica; oni vjeruju, da će moći da proizvedu mjesečno oko dvadeset komada male i srednje tonaže.

Valentino na povratku iz Varšave priča svoje lične doživljaje. Po njegovim riječima, njemačka avijacija pokazala je strahovitu snagu.

28. RUJNA. — Attolico javlja, da Nijemci nemaju ništa protiv, da u ekonomsko-političkom bloku okupimo sve neutralne balkansko-podunavske zemlje i Španjolsku. Duce još mnogo oklijeva. Ja sam naprotiv uvjeren, da je takva akcija vrlo korisna, jer nam pruža mnogo širu, političku i diplomatsku bazu. U svakom slučaju mislim, da treba sačekati svršetak Ribbentropova boravka u Moskvi prije nego bilo što poduzmemo u ovoj stvari. Što se tiče moskovskih zaključaka, mi smo još u potpunoj tami, ali mnogi znaci u baltičkim državama i Besarabiji nikako ne slute na dobro. Ribbentrop je zlokoban čovjek, a njegov utjecaj na tok događaja do skrajnosti je opasan.

Primio sam Villanija. Mađari su nemirni. Što treba da rade, ako Rusi uđu u Rumunjsku? Po mome mišljenju treba da ostanu mirni. Odviše su slabi i ugroženi, da bi se umiješali u igru, dok ne budu prisiljeni.

29. RUJNA. — Najprije smo saznali iz novina, a zatim od ambasadora, kako glasi tekst moskovskog sporazuma. Radi se o prostoj podjeli Poljske, iako postoji nešto, iz čega se može predviđati, da će — bar Nijemci, kasnije nešto poduzeti, da bi spasili formu. Međutim Duce je pesimista i smatra, da je u sadašnjim okolnostima skoro nemoguće težiti za mirnim rješenjem. Ima pravo. U prvom redu nedopustivo je, da upravo vođa fašizma kumuje rješenju koje boljševicima daje toliko milijuna poljskih katolika.

Razgovarao sam s Françoisom Poncetom, koji se zgraža nad onim šta je učinjeno i kako je učinjeno. Izražava želju, da se Duce ne miješa u smislu, da preporučuje rješenje, koje će Engleska i Francuska neumoljivo odbiti. Uostalom F. Poncet je uvjeren, da se sve više približava dan, kad će se Italija pridružiti Engleskoj i Francuskoj, da s njima zajedno brani slobodu i dostojanstvo Evrope i vlastiti nacionalni život. Razgovaramo dalje o talijansko-francuskim odnosima. Oštro sam osudio neuvišavno francusko držanje prema nama. Poncet priznaje. »Šta ćete, veli, Francuzi su čudni svatovi, htjeli bi da dobiju lutriju, a da ne kupe srećku«. Pripremio sam nacrt zajedničke izjave, koja bi imala da posluži kao pravna podloga za stvaranje grupe neutralaca, koju želim da okupim oko Italije.

30. RUJNA. — Duce jutros izražava svoju sumnju u mogućnost pregovora. Dok je trajala sjednica vlade, Ribbentrop me pozvao na telefon. Vrlo pažljiv i ljubazan, više nego ikad za vrijeme posljednjih telefonskih razgovora. Stavio je tri prijedloga: sastanak Hitler—Mussolini po mogućnosti u Münchenu; moje putovanje u Berlin, jer Hitler želi da mi opširno izloži cijelu situaciju; naš sastanak na Brenneru. Ovaj treći prijedlog je najmanje poželjan. Duceu sam rekao, da treba — bar zasad otkloniti pretpostavku o njegovu putovanju. Mogao bi se naime pred svijetom naći u teškoj situaciji, ako bi Hitler — kao što je vjerojatno, iznio apsurdne prijedloge. Isto tako bi se našao u nelagodnom položaju, ako bi Hitler od njega zatražio neposrednu vojnu saradnju. Prema tome bilo bi najbolje, da ja otputujem u Berlin. To sam lično telefonirao Ribbentropu, koji je naglasio potrebu, da dođem što prije. Još danas, u 18 sati. Otputovao sam bez jasne predodžbe o onome što će mi Nijemci

reći, ali sam čvrsto i nepokolebljivo riješen, da pod svaku cijenu branim i sačuvam našu slobodu akcije. Ne vjerujem, da ću iz Berlina donijeti prilog uspostavljanju evropskog mira, ali je sigurno da ću se boriti kao lav, da spasim mir talijanskom narodu.

LISTOPAD

1—2. LISTOPADA. Po svome običaju, unio sam u zasebni dokumenat, koji će biti priložen knjizi razgovora, službeni izvještaj mojih sastanaka s Hitlerom i drugim ličnostima Reicha. Ovdje ću iznijeti nekoliko utisaka. Našao sam Hitlera vrlo vedra, ili da još bolje kažem: smirena. Dok je u Salzburgu bila očevidna unutrašnja borba ovoga čovjeka, koji se već odlučio na djelo, ali još nije bio siguran u svoja sredstva i svoje račune, sada se na njemu vidi potpuno samopouzdanje. Sretno savladano iskušenje osvježilo ga je za buduće borbe. Nosio je zelenkasto-sivi kaput i uobičajene crne hlače. Lice mu je odavalo tragove premorenosti, ali to nije djelovalo na živahnost njegova duha. Hitler je govorio skoro dva sata i nizao brojke za brojkama, a da se uopće nije poslužio bilješkama. Njegov stav prema Italiji izgledao mi je potpuno nepromijenjen. Što je bilo, bilo je. On sada gleda u budućnost i nastoji da nas ima na svojoj strani. Međutim moram priznati, da je svaka naša riječ o vojnoj saradnji izgovorena s najvećom obzirnošću i suzdržljivošću. Njegova sigurnost u pobjedu ostavila je na mene najveći dojam: ili je luđak ili istinski genij. Izlaže planove akcije i utvrđuje točne datume sigurnošću, koja ne trpi nikakav prigovor. Da li će imati pravo? Po mome mišljenju igra ne će biti tako jednostavna kao što on vjeruje. Francuska i Engleska imaju još mnogo toga da kažu. Ako dođe do rata, bit će to krvava borba. Hitlerove oči zlokobno sjaju, kad govori o svojim sredstvima i svome načinu borbe. Vratio sam se iz Njemačke znatno učvršćen u svome uvjerenju, da prvi mjeseci dozvoljavaju Nijemcima, da povjeruju u pobjedu, ali što vrijeme više prolazi, pobjeda će biti sve teža.

Ribbentrop mi nije kazao ništa nova, ništa svoga. On je pojačana jeka Hitlerovih misli i riječi. Sad je obuzet prijateljstvom prema Rusima. U prilog komunista govori s toliko nerazboritosti i neukusnosti, da zapanjuje sve koji ga slušaju.

Njemački narod se pomirio sa sudbinom i odlučan je. Vodit će rat i vodit će ga dobro, ali sanja o miru i nada mu se. Pljesak kojim sam bio pozdravljen, jasno pokazuje ovo raspoloženje.

Svi Talijani u Njemačkoj mrze Nijemce iz dna duše, ali su svi bez iznimke uvjereni, da će Hitler dobiti rat.

Göring se uopće nije pojavio. Produžuje se tragikomedija njegove ozlojeđenosti, što nije dobio ogrlicu Annunziate. I tako u punoj 1939. godini dolazimo u opasnost, da doživimo novu »aferu s ogrlicom — affaire du collier«.

3. LISTOPADA. — Predao sam Duceu svoj izvještaj i usmeno mu izložio sve pojedinosti. On ne dijeli Hitlerovu sigurnost u pobjedu. Francuzi i Englezi žilavo će se boriti. Svoja predviđanja zasniva na obavje-

štenjima naših vojnih stručnjaka, a osim toga — što da se krije — postoji u njemu žalac gorčine zbog silnoga Hitlerova uspona. Njemu bi bilo draže, kad bi neki udarac zaustavio Hitlera pa ono što želi, proriče.

4. LISTOPADA. — Mussolini mi prvi put u šest godina kaže, da će ukloniti Staracea. Ja sam ga samo ohrabrio na tome sretnom putu. Kao njegov nasljednik spominje se Muti, hrabar i vjeran fašista, još neiskusan u političkim poslovima, ali pun prirodne nadarenosti i odlučnosti. Ako bude imenovan, mogao bi dobro obavljati svoj posao. Kako bilo, Staraceov nasljednik imat će u početku velikog uspjeha, ako ni zašto drugo, ono zbog jednostavne činjenice što je nasljednik Staracea, koga Talijani toliko mrze i preziru.

Razgovor s dvojicom ambasadora: francuskim i engleskim. Izvijestio sam ih djelomično, o mojim berlinskim razgovorima. U sporazumu s Mussolinijem dao sam im na znanje, da su uvjeti teški, možda prihvatljivi, ali svakako teški. Na kraju krajeva Duce bi volio da se evropski divovi između sebe počupaju i usprkos svemu što se govori o našoj dobroj volji za mirom želi, da ja umjereno i oprezno sipam pomalo ulja u vatru.

5. LISTOPADA. — Hitler javlja, da će nam sutra ujutro saopćiti tekst govora, koji će održati u 12 sati. Prema Attolicovom izvještaju izgleda, da će se u pitanju Poljske ipak donekle spasiti forma. Svakako, sutra je presudni dan: rat ili mir. Ne bi me začudilo, kad bi se Hitler pokazao popustljiviji. Ma koliko bio odlučan da događaje rješava silom, ipak ostatak socijalizma koji je sačuvao u sebi čini, da se koleba pred jezivom klaonicom. Ribbentrop, ne. On je plemenitaš ili još gore: skorojević, ravnodušan prema prolivanju narodne krvi. S Hitlerom je to drukčije, jer je bio radnik i još osjeća neodređenu odvratnost prema klanju. Milije su mu pobjede bez krvi. I zbog toga mislim, da još uvijek postoji, iako slabi tračak nade.

6. LISTOPADA. — Otpratio sam von Mackensena u predsjedništvo vlade, da preda Duceu prijepis Hitlerova govora. Duce razgovara vrlo srdačnim tonom i kaže njemačkom ambasadoru, da talijanske vojne pripreme napreduju brzo i sigurno. Ako rat potraje, on će u proljeće biti u stanju, da ne traži nego da pruži pomoć.

Kad smo ostali sami, Duce je pročitao Hitlerov govor i o njemu se vrlo pohvalno izrazio. Smatra, da je vješto sastavljen i prikladan da izazove promjenu međunarodnog položaja. O tome se sve više uvjerava. Navečer mi je čak telefonirao, da je po njegovu mišljenju rat završen.

Ja ne dijelim taj optimizam. Nema nikakve sumnje, da će govor izazvati duhovnu pometnju i zabunu u neprijateljskom taboru, koji je već podijeljen i u kome se zapažaju miroljubive struje. Ali šta Hitler daje osim lijepih riječi? Ja još previše cijenim Englesku i Francusku da bih povjerovao, da će upasti u klopku. Rat nije danas završen, čak obratno, on će kroz kratko vrijeme tek započeti.

7. LISTOPADA. — Čuju se prvi komentari Hitlerova govora. Iako su negativni, ne nalazim u njima onu žestinu, koja bi po mom mišljenju bila opravdana zbog stvarne, potpuno negativne sadržine govora. Sam poljski ambasador, iako se jutros onako uzgred zaklinjao na svoju staru nepopustljivost, ipak — kao što mi se čini — ne odbija unaprijed razgovor o njemačkim prijedlozima.

Mussolini bi htio nešto učiniti, da uđe u igru. Osjeća se isključenim i zbog toga trpi. Doći će čas i za to, ali zasad je bolje, da ne poduzima nikakve korake, koji bi imali odviše malo izgleda na uspjeh.

Dao sam Duceu Mutijev »curriculum vitae«, koji je na njega učinio veliki dojam. Ovaj životopis je dostojan nekog viteza iz ranoga Srednjeg vijeka.

8. LISTOPADA. — Ništa nova, osim što se pojačava nepopustljivost francusko-engleskog stava. U Engleskoj su se čula samo dva glasa u prilog konferencije koju je predložio Hitler: glas Lloyda Georgea i Bernarda Shawa. Već to dokazuje, da Englezi smatraju Hitlerove prijedloge potpuno neprihvatljivima.

9. LISTOPADA. — Duce je jutros bio toliko utučen, kao što ga nikada prije nisam vidio. Postaje mu jasno, da je produženje rata neminovno i osjeća svu nelagodnost, što mora ostati po strani.

Rekao je: »Talijani ne mogu shvatiti, kako ja sada, kad je Evropa u plamenu mogu da budem pobornik mira, kad su osamnaest godina slušali moju ratnu propagandu. Za to nema drugog objašnjenja osim nedovoljne vojničke spreme, ali i zbog toga bacaju odgovornost na mene, jer sam uvijek naglašavao snagu našega oružja«.

Zatim se oborio na Hitlera, koji je stvorio takvu situaciju, da će izgubiti ugled mnogi ljudi i da je ugrožen autoritet čak takvog čovjeka kao što je Duce. Ima pravo, nemam šta da prigovaram. U zemlji se mrmlja protiv svega i svačega, čak i protiv Ducea. Ali on je uvijek bio u dobroj vjeri. Obmanula su ga četvorica ili petorica ljudi, koje je izdigao suviše visoko i koje još nije po zasluzi kaznio. U tome je njegova krivica.

Srce mi se steže: Marija je bolesna. U svome krevetu bila je nježna i bljedolika kao slonova kost. Neka joj bog bude na pomoći. Mnogo je volim. Ona možda predstavlja moju jedinu vezu s mladošću, koja se sve više udaljuje.

10. LISTOPADA. — Slušao sam na radiju Daladierov govor. Dobijam dojam, da je nepokolebljiv, iako je formalno umjeren i obazriv. Mussolini nije istog mišljenja. Zaista, telefonira mi s priličnim zadovoljstvom, da se Francuzi spremaju da popuste. Otvoreno govoreći ja nisam istog mišljenja. Vidjet ćemo.

11. LISTOPADA. — Glasovi o Daladierovom govoru potvrđuju moj prvi dojam o nepopustljivosti. I zaista, ni Mussolini ne govori više o popuštanju. François Poncet je također uvjeren, da se rat ne može otkloniti i da će ratne operacije uskoro započeti u daleko većim razmjerima. Ne krije poteškoće pothvata, ali vjeruje u francusku pobjedu. Stvarno, istinito pouzdanje, jer u njegovim riječima dobro osjećam sigurnost uvjerenja.

Nijemci još uvijek stvaraju hiljadu poteškoća oko iseljenja svojih sunarodnika iz Južnog Tirola. Svaki dan stavljaju nove zahtjeve. Oni čak ozbiljno traže, da sobom odnesu kvake i brave sa vrata. Prilike u Južnom Tirolu postaju pomalo nesigurne. Ljudi koji znaju da moraju otputovati, počinju se donekle smatrati izvan zakona. Već se dogodilo nekoliko incidenata. Pozvao sam von Mackensena i od njega zatražio.

da se pitanje raspravi na političkoj bazi. Treba raditi brzo. Talijani vrlo živo prate ovaj problem i ne nalaze opravdanja za odugovlačenje. Tim više što su Nijemci, pod ruskim pritiskom, u samih nekoliko sati iselili 80 hiljada ljudi iz Baltičkih država.

12. LISTOPAD. — Bombelles šalje zanimljiv izještaj o stanju u Hrvatskoj. Vrenje je snažno. Novac koji smo dali, pojačao je zategnutost, tako, da dolazi do teških incidenata između srpskih oficira i mobiliziranih hrvatskih vojnika. On smatra, da će situacija uskoro biti zrela za naše upletanje. Izvijestio sam Ducea. I ja mislim, da treba izvesti udar u Hrvatskoj, ali u sporazumu, ili barem bez nesuglasica s Engleskom i Francuskom. Treba objasniti ovim ljudima, da je i u njihovom interesu, da zatvorimo put Nijemcima i spasimo Mađarsku od dvostrukog, njemačko-ruskog pritiska. U svakom slučaju ne treba se žuriti. To je pothvat, koji će paliti, samo se mora spremiti, kao što smo spremili udar u Albaniji.

Govori Chamberlain. Dobijam dojam, da s obzirom na Daladierov govor nema u Chamberlainovom izlaganju ništa nova. Čak više, na prvi pogled nameće se dojam još jače naglašene nepopustljivosti.

13. LISTOPADA. — Chamberlainov govor je raspršio nade posljednjih upornih prijatelja mira. U glasu starog državnika osjeća se tradicionalna britanska odlučnost. I Duce, pošto je pročitao izvorni tekst zaključuje, da je propala svaka mogućnost sporazuma. Spremao se da dâ nekoliko izjava, ali ih je za trenutak odgodio. Pametno, jer je sada zaista čas da se šuti.

U Njemačkoj su Chamberlainov govor primili gnušanjem i bijesom. Attolico brzojavlja, da je govor odjeknuo kao ratni poziv; isto tako se izražava von Mackensen, koji u Ribbentropovo ime traži potporu naše štampe u nekim naročitim polemičkim točkama. Mackensen je prilično potišten i usprkos svim naporima ne uspijeva da potpuno savlada svoju duboku antipatiju prema Ribbentropu, koga smatra glavnim odgovornim krivcem za rat.

14.—15. LISTOPADA. — Ništa nova.

16. LISTOPADA. — Danas poslije podne Duce se silno ljutio zbog stanja i prilika u vojsci. »Čvorovi dolaze polako na češalj« i stanje, poznato svima, ne može se ni njemu dulje tajiti. Konačno je izjavio, da će ukloniti Parianija i Vallea. Bilo bi i vrijeme. Osim toga je rekao, da nema nikakove mogućnosti, da stupi u rat prije svršetka lipnja ili srpnja i da čak ni u to vrijeme ne ćemo imati zaliha za više od tri mjeseca. U takovim okolnostima bilo bi ludo misliti na rat. Moramo znati čekati. I ja sam siguran da će Duce znati da čeka, dok mu to bude savjetovao interes zemlje, iako smrtno trpi zbog svoga sadašnjeg položaja.

Olujna tišina u svijetu ne nagovještava ništa dobra. Kad se Nijemci zadube u svoju namrštenu osamljenost, onda pripremaju svoj udar. Ja vjerujem, da će topovi uskoro gromko zagrmjeti. Na Ducea su ostavili snažan dojam neki dokumenti o Rusiji. Sprema se da preko štampe povede kampanju, da Talijanima objasni, da je boljševizam mrtav i da je ustupio mjesto nekoj vrsti slavenskog fašizma. Pokušavam da ga od toga odvratim. Rusko prijateljstvo je piće, koje Talijani ne bi tako lako

progutali, naročito ako bi bilo servirano u njemačkoj čaši, kao što bi se sada učinilo.

17. LISTOPADA. — Marijino zdravlje toliko se pogoršalo, da su liječnici izgubili svaku nadu u spas. Neka Madonna učini čudo. Nema ništa boljnijega nego gledati, kako se polako gasi mladost, koja je sama čistoća i dobrota. Sudbina me ove godine teško iskušava.

18. LISTOPADA. — Noć je prošla tragično. Izgledalo je da se Marijina smrt neumoljivo približava. Međutim se oporavila i sada se opaža znatno poboljšanje. Tanahna nit nade, koju ipak ne treba još presjeći. Možda je bogorodica milostivo pogledala na biće, koje je to u punoj mjeri zaslužilo.

Hitler je poslao ambasadora, da mi izrazi najbolje želje za Marijino zdravlje. a Ribbentrop je brzojavio.

Utanačio sam s Clodiusom posljednje točke sporazuma o Južnom Tirolu. Sporazum će biti potpisan sutra. Pokušao sam, da udovoljim i nekim njegovim privrednim zahtjevima i pristao na sve mjere za olakšanje iseljenja. Smatram, da treba učiniti sve što je moguće u korist Nijemaca, samo da se oslobodimo obaveze, da im pružimo vojnu pomoć.

Duce potvrđuje namjeru, da u stranci provede smjenu straže. Staracea će zamijeniti vrijedni Muti. Bolje ikada nego nikada.

19. LISTOPADA. — Marijino zdravlje stalno se poboljšava i ja dobijam nove nade.

Francuska i Engleska potpisale su danas sporazum s Turskom. Stvar mi nije neprijatna, jer Njemačka gubi bod. Poncet mi telefonira, da u ime Pariza kaže, da sporazum ni na koji način nije uperen protiv Italije. Jedini mu je cilj, da sačuva postojeće stanje u istočnom dijelu Sredozemnog mora. Ne znam, koliko vrijedi ovo uvjeravanje, ali je dobro da je dato. Predstoji velika smjena straže u vladi. Duce namjerava da postavi za ministre sve moje prijatelje: Mutija, Pavolinija, Riccardija, Riccija. Otpušta Alfierija, što mi je žao, jer je bio dobar drug. Pokušat ću da ga održim na površini i ako ne uspijem da ga plasiram za predsjednika Komore, želio bih da ga postavim za ambasadora kod Svete Stolice. Možda će mi Starace biti podređen kao guverner Dodekaneskog otočja, ali ovo mi se manje sviđa. Konačno odlaze Pariani i Valle.

20. LISTOPADA. — Marijino stanje se pogoršava. Bojim se, da je nesreća neminovna i blizu. Bol i strepnja steže mi srce, koliko zbog mene, toliko zbog teške i tihe boli koja je potpuno savladala dušu moje majke.

21. LISTOPADA. — Pogoršanje Marijine bolesti nemilosrdno se nastavlja. Trenutno poboljšanje jače podvlači žalosnu sliku stvarnosti, kao što munja osvjetljava užas oluje. Nema ništa žalosnijega nego prisustvovati ovom laganom umiranju, a još k tome smiješiti se, da Marija koja je pri punoj svijesti ne bi sagledala sudbinu koja je očekuje. Još nije opazila, da je smrt spremna da je pokosi, što dokazuje, da je božja providnost bezgranična.

22. LISTOPADA. — U ponoć i 6 minuta, onoga istoga časa kad je moj otac stupio u carstvo sjena, izdahnula je moja sestra Marija. Poslije

dugog i bolnog samrtničkog hropca blago je preminula primivši vjerske utjehe. Više od pola sata prije smrti bila je u nesvijesti.

Ovo je novi, teški udarac koji me pogodio. Marija mi je uvijek bila dobra sestra. Uvijek duševno bliska, ali isto tako uvijek obazriva i odmjerena. Ona je za mene značila jaku vezu s mojom prošlošću. Naša rana mladost protekla je u najprisnijem bratstvu, kao što odgovara skromnom građanskom životu oficirske porodice. Dugo vremena spavali smo u istoj sobi, jeli jedan kraj drugoga istinskom radošću dvoje mladih ždrepčića, koji se hrane iz istih jasala. Iako nas je život kasnije fizički za dugo vremena rastavljao, nije nikad mogao da nas potpuno udalji. Marija je bila ponosna, odano vjerna, poštena, uspravna kao mač. Možda je bolest, koja je odavno potkopavala njeno zdravlje, utjecala na njen karakter, ali nije ni najmanje izmijenila ove osnovne vrline njenoga duha. Tko god joj se približio, ponio je duboki dojam njene ličnosti. Svi je iskreno i duboko žale. Mojom dušom je ovladala tuga, a u mome srcu praznina, koju ništa više ne se moći da ispuni, ni vrijeme ni događaji. Poljubac na tvoje čelo, Marija. Neka te bog primi u svoje veliko okrilje, kao što zaslužuješ. Zbogom.

23. LISTOPADA. — U Livornu, radi Marijina pogreba. Još jedamput sam, slomljen bolom prošao gradom svoje mladosti kroz špalir naroda, koji je pokazivao da trpi zajedno sa mnom. Marija je sahranjena u groblju Purificazione, u grobnici ispod očeve. Kad sam se kasnije sam, vratio na groblje, da se tiho oprostim od svojih dragih, učinilo mi se lakše ostaviti sestru u ovom žalosnom mjestu, jer ju je kod sebe primio naš veliki, nezaboravni otac. I on će je čuvati, kao što nas je čuvao kao djecu.

24. LISTOPADA. — Život ide dalje svojim tokom: ministarstvo, audijencije kod Ducea, koji se još jedamput prema meni ponio očinski, posjete, razgovori, štampa, brzojavi. Ali kad se poslije pada opet nastavi hodom, penjanje uzbrdicom postaje napornije, a teret koji tišti naša leđa, sve teži.

25. LISTOPADA. — Duce namjerava napisati Hitleru pismo u kome će mu reći, da u sadašnjem stanju stvari Italija predstavlja za Njemačku privredni i moralni oslonac, ali da će kasnije moći da zaigra i vojničku ulogu. Ne uviđam potrebu ovakvog pisma, ali Duce je nešto nemiran i svakako hoće da nešto poduzme. Govori i o predstojećem sazivu Velikog vijeća s namjerom, da ga točno izvijesti o događajima. Isto tako mi daje na znanje, da bi bilo shodno, da održim veliki javni zbor, na kome bih narodu objasnio sadašnje stanje. Ako budem morao da kažem istinu, bit će teško da dođem do zaključaka, kakve Duce želi i kakve mi nameće, tj. da Osovina i savez još uvijek postoje i da su u punoj mjeri djelotvorni.

26. LISTOPADA. — Ribbentropov govor u Danzigu djelovao je štetno. Bilo je to prosječno ponavljanje Hitlerova govora. Loraine je rekao, da je Ribbentrop čovjek drugoga reda sa mislima iz druge ruke. Potpuno se slažem s njime.

Mussolini se ponovo osvrće na govor, koji moram održati 16. prosinca. Želi, da ostanem na germanofilskoj liniji i nabraja mi čitav niz

dokaza, koje ću morati da iznesem, da bih opravdao naš stav i naše držanje. Međutim ovi njegovi dokazi predstavljaju, u stvari, najkruću optužbu protiv Nijemaca. Bit će to težak zadatak, ali ja ću iskoristiti njegovo raspoloženje i pokušati da održim govor, koji će u stvari biti sasvim prazan. Treba spasiti formu koliko je moguće više, ali da kažem istinu?! Pa to bi bilo dovoljno, da se konačno iskopa provalija između nas i Njemačke. Duce je jutros rekao, da Hitler dolazi u veliku opasnost, jer silom prilika prepušta čitavu vlast vojnicima. Oružje u rukama naroda i komanda u rukama oficira predstavljaju potpuno nepovoljne okolnosti za diktaturu. Duce je ovo opazio u toku rujna, kad je antifašizam baš u kasarnama našao najpogodniju sredinu, da se razvije i uspijeva. Za vrijeme rata utjecaj stranke je sasvim površan i aktivni oficiri drže same fašiste po strani, na odstojanju.

27. LISTOPADA. — Uskoro predstoje promjene u stranci i vladi. Duce se odlučio za Mutija, dok se za Valleova nasljednika još nije opredijelio. Misli na generala Pinnu. Ja ga odvraćam, jer je Pinna odviše vezan za rad svoga prethodnika. Treba birati novoga čovjeka. Predložio sam Pricola. Duce od mene traži i kandidata za ministra mornarice. Spominje admirala Riccardija. Moj otac ga nije cijenio, jer se za vrijeme rata izvlačio. Smatram, da je najbolje rješenje zadržati Cavagnarija, koji se pokazao vrlo dobrim. Duce je sporazuman. Smjena će uslijediti u ponedjeljak.

Na međunarodnom polju ništa nova. Sve više glasina o neposrednom njemačkom udarcu na zapadu. Mussolini misli da je isključeno, da bi do ove ofenzive uopće moglo doći. Ja nasuprot vjerujem.

28. LISTOPADA. — Ništa nova. Proslava Marša na Rim nosi ove godine pečat neke premorenosti i neodređenog razočaranja. Najnezadovoljniji i najnemirniji je sam Duce. Osjeća, da su uslijed razvoja događaja propale nade i očekivanja. Šta nam nosi budućnost? Zavisi od nas. Uporan sam u svome gledanju na stvari: ako budemo znali da ostanemo mirni, ako budemo znali da čekamo i da savladamo nestrpljivost čekanja, možemo još uvijek ovu jalovu situaciju okrenuti u svoju korist. Ali mir i razboritost predstavljaju neizbježne uvjete, da dođemo do ovoga cilja.

29. LISTOPADA. — Ništa nova.

30. LISTOPADA. — Duce priča, da je jučer u kolima, za vrijeme povratka iz Pomezije saopćio Staraceu, da će biti smijenjen. Starace se usprotivio Mutiju i pokušao da preporuči neke okružne tajnike (federale) iz svoje najbliže okoline. Duce nije pristao već je čvrsto ostao kod Mutijevog imenovanja. »Uostalom«, dodao je Mussolini, »Starace nije mogao da iznese nijednu dokazanu i spomena vrijednu optužbu. Samo provincijska naklapanja. Na kraju krajeva vjerujem, da je Starace ljubomoran na Mutija, jer ovaj ima više odlikovanja od njega«.

Dugo sam razgovarao sa Mutijem i davao mu smjernice. On će me slušati kao dijete. Usprkos mome sve većem nepovjerenju u ljude, Muti je jedan od vrlo rijetkih, koga smatram iskrenim. Starace dobija mjesto kod milicije. I tamo će biti na štetu, ali sigurno manje.

31. LISTOPADA. — Prsla je bomba nove vlade. Opće oduševljenje zbog Staraceova pada, simpatije prema novim ljudima.

Starace i Muti susreću se u mojoj radnoj sobi; susret je skoro srdačan.

STUDENI

1. STUDENOGA. — U vanjskoj politici ništa nova.

2. STUDENOGA. — U Livornu, u posjeti dvojici mojih pokojnika. Navečer u Firenzi, gdje me squadristi vrlo toplo dočekuju.

3. STUDENOGA. — Novu vladu nazivaju, u četiri oka, »Cianovim kabinetom«. Započinje najezda molitelja. Neki čak traže objašnjenja o vanjskoj politici; zaista besmisleno.

4. STUDENOGA. — Ništa nova.

5. STUDENOGA. — Nikakvih važnijih novosti ni u Italiji ni izvan nje. Jedino u Berlinu. Attolico je posjetio Ribbentropa koji se — po običaju pokazao preko svake mjere ratobornim. Izjavio je, da više nema sredstva da osigura mir nego da vodi rat. Sve ovo uljepšao je mnogim kićenim riječima sigurnosti u munjevitu pobjedu, koju međutim događaji svakog dana čine sve više i više nesigurnom.

6. STUDENOGA. — Ništa nova.

7. STUDENOGA. — Duce je živo reagirao na proglas Kominterne, koja napada sve građanske klase zaraćenih zemalja, zajedno s Italijom i Njemačkom. Po mome savjetu Duceovo negodovanje dolazi do izražaja u jednom snažnom članku »Giornale d' Italia«. Jasno je, da trvenje s Rusima ne pridonosi poboljšanju veza s Berlinom. Ali i drugi elementi djeluju u istom smjeru. Prije svega činjenica, da Ribbentrop i dalje govori, da je Engleska ušla u rat, jer je blagovremeno saznala, da će Italija ostati neutralna. To nije istina. Ako Ribbentrop želi, da ovako opravda svoje pogreške, onda griješi ponovo i opasno. Pisao sam Attolicu, da smjesta izvede načisto ovo pitanje. Ako Ribbentrop ostane pri svome mišljenju, moglo bi doći do žestokih svađa. Duce je jutros bio srdit.

Sve vijesti iz Njemačke, Austrije i Praga potvrđuju izrazito pogoršanje unutrašnje situacije.

Razgovor sa Soddu-om, koji je vrlo dobro obaviješten. Veli, da je stvarni položaj naše vojske gori nego što se misli. Isključuje, da bismo do travnja bili spremni; najranije u listopadu. Soddu se slaže sa mnom, da će Njemačka biti neminovno potučena. On će u tome smislu razgovarati s Duceom.

8. STUDENOGA. — Na Ducea je učinio veliki dojam izvještaj generala Liotte o njemačkoj naklonosti pijanstvu. Liotta ide tako daleko da kaže, da se Njemačka opasnost može otkloniti samo ako se Nijemcima

da mogućnost da se opijaju i da »sutrašnji svijet pripada narodima koji piju vodu«. Međutim ja se pitam, da li se isplati uzeti ozbiljno ovoga sicilijanskog prostaka i skorojevića koji uobražava, da je osvojio ljubav Nijemaca, jer ih je počastio sa par boca bućkuriša.

Mirovna nastojanja dvojice vladara, belgijskog i holandskog, nisu bar zasad, imala uspjeha.

Razgovor s Badogliom, koji je došao da se stavi na raspoloženje. Vrlo crno gleda na stanje i prilike u našoj vojsci. Tvrdi, da ćemo biti sposobni za ratovanje tek ako budemo dvije godine ozbiljno radili i ako se u međuvremenu drugi sasvim istroše. Badoglio je osvjedočeni neutralac, ali u svakom slučaju bi daleko više volio, da se tučemo protiv Nijemaca nego zajedno s njima.

9. STUDENOGA. — Münchenski atentat na Hitlera pobuđuje kod svih najveću sumnju, najviše kod samog Mussolinija. I zaista, mnoge okolnosti stvaraju dojam, da verzija puštena u javnost nije sasvim točna. Ili se radi o majstorskom potezu policije s jasnim ciljem, da se stvori ogorčenje protiv Britanaca u redovima njemačkog naroda, koji je savršeno neobaviješten, ili se — ako je atentat istinit, radi o porodičnom obračunavanju najužeg kruga ljudi, možda o starim računima od 30. lipnja, koji u Münchenu nisu i ne mogu biti zaboravljeni. Duce se dosta namučio, dok je sastavio brzojav, kojim izražava zadovoljstvo, što je Hitler izbjegao opasnosti. Sastavljajući ga nastojao je, da mu da stanovitu, ali ne preveliku toplinu, jer po njegovu mišljenju ni jedan Talijan nije osjetio »ovu veliku radost« zbog Hitlerova spasa, najmanje od svih sam Duce.

Vijesti s raznih strana govore o neposrednom njemačkom napadaju na Belgiju i Holandiju. Attolico je također izvijestio o tim glasovima, ali ih ne smatra vjerodostojnima. Belgijski ambasador u Rimu vrlo je zabrinut i drži, da je uzbuđenje sasvim opravdano zbog pojačanih njemačkih priprema. François Poncet još sumnja. Sa von Mackensenom sam otvoreno razgovarao o stanju u Južnom Tirolu, gdje njemački propagandisti javno rade protiv sporazuma o iseljavanju inorodaca. U tome smislu dao sam upute Attolicu. Potajno se šapuće o vraćanju Južnog Tirola Reichu i tako se rasplamsavaju nade, koje bi mogle preko dozvoljene mjere zaoštriti i onako sve zategnutiju situaciju. Kad bi Englezi i Francuzi bili spretniji, evo podesne prilike, da izazovu eksploziju oštrog sukoba između nas i Nijemaca.

10. STUDENOGA. — Nikakvih novosti. Obje strane produžuju spletkarenja oko münchenskog atentata. Neosporno je, da su mnoge okolnosti ovoga slučaja tajanstvene.

11. STUDENOGA. — Pojačavaju se glasovi o njemačkom upadu u Belgiju i Holandiju. Ove vijesti dolaze iz odviše mnogo izvora, da ih ne bi trebalo uzeti u ozbiljno razmatranje. Međutim moram priznati dvije stvari: prvo, da nam iz Berlina nije o tome nikad ništa saopćeno, a drugo, da su naročito Hitler i Ribbentrop uvijek isključivali mogućnost napadaja na neutralce iz tehničkih i moralnih razloga. Međutim, s obzirom na dosadašnja iskustva treba vjerovati, da je sve moguće...

Mussolini ne vjeruje u ovaj napad, ali priznaje da bi njemački ugled sasvim pao na nulu, ako bi se takva šta desilo. U samoj pak Italiji podi-

gao bi se takav val neprijateljstva protiv Nijemaca, da bi se morali ozbiljno zamisliti. Ovih posljednih dana Duce se uvijek i sve otvorenije izražava protiv Njemačke, možda zbog prilika u Južnom Tirolu.

11.—13. STUDENOGA. — Ništa nova.

14. STUDENOGA. — Primio sam princa od Hessena. Nalazim da je dosta potišten, iako se trudi da pokaže svoju uobičajenu dobru volju. Potvrđuje, da će njemačka ofenziva uskoro početi, ali na francuskoj granici, a ne preko Belgije i Holandije.

U vezi s incidentom na holandskoj granici tajno me obavještava, da se radi o naglom prepadu, koji je Gestapo izveo u Holandiji, da bi ulovio, kao što je i uspio, šefa engleskog »Intelligence Servica«.

O münchenskom atentatu nije mi kazao mnogo. Smatra, da odgovorne krivce treba tražiti u krugu starih Röhmovih prijatelja.

15.—16.—17. STUDENOGA. — Ništa nova.

18. STUDENOGA. — Princ od Piemonta (talijanski prijestolonasljednik) predao mi je mali lični dar: značku Annunzijate za večernje odijelo. Iskorišćava priliku, da porazgovara o nekim stvarima:

1. Zadovoljan je smjenom straže i ne krije svoju antipatiju prema Staraceu i staracizmu.

2. Vojnici se na granici sve više bratime s Francuzima, dok mržnja na Nijemce stalno raste. Tome pridonosi i njihovo držanje. Vojni ataše Rintelen iznenada je upao među jedinice i počeo stavljati neobzirna pitanja držeći se kao vojni inspektor. To je izazvalo živo ogorčenje, naročito među oficirima.

Princ od Hessena pokazao se dosta zabrinutim zbog položaja. Primijetio je, da bi bilo zgodno smijeniti ambasadora Attolica, ali prijestolonasljednik se, naravno, nije o tome izjasnio.

19. STUDENOGA. — U Torinu, lov na imanju Medici.

20. STUDENOGA. — Prema vijestima iz Praga može se smatrati, da je situacija teža nego što se priznaje u službenim saopćenjima. Duce je time zadovoljan, naročito jer misli, da bi češka kriza mogla poslužiti da uspori ili čak onemogući namjeravanu ofenzivu na zapadnom frontu. Za Mussolinija je potpuno nepodnošljiva misao, da Hitler produžava rat ili još gore, da bi ga dobio. Dao je uputstva našem konzulu u Pragu, da savjetuje Česima da se proglase za komuniste. Time će otežati njemačko ugnjetavanje i povećati razloge nesloge između Moskve i Berlina.

21. STUDENOGA. — Stvari u južnom Tirolu idu loše. Na osnovu sporazuma Nijemci se spremaju, da upriliče pravi plebiscit. Ovo još ne bi bilo toliko zlo, kad bi se Nijemci poslije davanja izjave o narodnoj pripadnosti odmah počeli iseljavati. Međutim ne. Oni imaju pravo, da ostanu još 3 godine i ne postoji nikakva nada, da bi u Berlinu namjeravali da ubrzaju iseljenje. Mussolini kaže, da mu je cijela stvar zagonetna. Jutros je tvrdio, da bi po ovom pitanju moglo doći do sukoba s Reichom. Za svaki slučaj pojačao je policiju i karabinjere i povećao brojno stanje pogranične straže.

Sve je to vrlo dobro, da jaz koji nas dijeli od Njemačke postane svakim danom dublji i u Duceovu duhu. Sad se francusko-britanskoj propagandi pruža zgodna prilika za rad. Bilo bi dovoljno, da u Južnom Tirolu plane neki sukob, da naši odnosi s Berlinom budu istog časa u najvećoj mjeri ugroženi.

22. STUDENOGA. — Ništa nova.

23. STUDENOGA. — Ništa nova.

24. STUDENOGA. — Poduzeo sam korake kod francuskog ambasadora i engleskog otpravnika poslova, da protestiram protiv novih mjera blokade. Moj protest bio je umjeren. Englez ga je uzeo na znanje, a François Poncet, koji je uvijek upravo briljantan, protivi se i kaže, da ne moramo protestirati kod njega nego kod Nijemaca, jer su lutajuće mine razlog pooštrenju blokade. No pošto se s Francuzima, kao i s bogom, uvijek može naći neko izravnanje i nagodba, obećaje da će se zauzeti, da se prijevoz njemačkog ugljena propušta bez velikih poteškoća, a to je na kraju krajeva ono, što nas u stvari i zanima.

25. STUDENOGA. — Ništa nova.

26. STUDENOGA. — U Dresdenu je namjesnik na koncu banketa, kome je prisustvovao i naš konzul rekao, da se Njemačka mora više bojati svojih prijatelja koji je izdaju nego svojih neprijatelja. Pozvao sam von Mackensena i rekao mu: ako ovoga puta ima netko tko je izdan, onda to nije Njemačka. Pokušao je da opravda namjesnika rekavši, da po svoj prilici na kraju banketa nije bio pri punoj svijesti.

Duce je uvrijeđen ovim riječima u Dresdenu. Njemačka zvijezda počinje da blijedi i u njegovu duhu, a to je najglavnije.

27. STUDENOGA. — Attolico javlja, da načelnik nekog njemačkog ministarstva protestira, što po njegovu mišljenju naša mornarica pretežno služi francusko-britanskim interesima. Išao je tako daleko da je rekao, da bi neka podmornica mogla i nas napasti. Ovo je bila sjajna, čisto njemačka omaška, kojom sam se poslužio da razdražim Ducea.

Završio sam nacrt govora, koji treba da održim 16. prosinca. Moram priznati, da je vrlo lukav i dvosmislen. Ako ga Duce odobri u njegovu sadašnjem sastavu, razbucat će ili bar djelomično podrovati naše odnose s Njemačkom. Uostalom, ti odnosi postaju sve gori.

28. STUDENOGA. — Duce potpuno odobrava govor, koji ću — ako ne nastupi nikakva promjena održati 16. prosinca. Pokrenuo je razgovor o predsjedniku Komore: konačno se odlučio za De Franciscija. Nastojim da ga od toga odvratim. Ne čini mi se pravo da položaj koji je zauzimao moj otac, dobije osrednje fašističko nahoče. Toplo sam se založio za Grandija: Duce pristaje.

Na međunarodnom sektoru ništa nova, osim pojačane zategnutosti između Rusije i Finske, po čemu se može naslutiti skori napad. Kakvo će držanje zauzeti Njemačka? Jedna je stvar sigurna, naime da Finsku snabdijeva oružjem. Nisam propustio priliku već sam našao puta i načina, da obavijestim Ruse.

30. STUDENOGA. — Rusija je napala Finsku.

Duži razgovor sa Sir Percyem Lorainom po njegovu povratku iz Londona. žestoko sam se oborio na blokadu i rekao mu, da je u najvećoj mjeri ludo ugrožavati englesko-talijanske odnose zbog pitanja sporedne važnosti. Dobio sam dojam, da je učinio sve što je mogao, ali da se incidenti dešavaju na terenu praktične primjene. Izložio mi je opću situaciju i pri tome je govorio s mirnim pouzdanjem. Njemačka je najavila svestranu ofenzivu na moru, kopnu i u zraku, ali od svega toga nije poduzela ništa ozbiljna. Engleska je svakim danom jača i odlučila je da vodi rat do logičnog svršetka, t. j. do iskorjenjivanja režima, koji je pretvorio Njemačku u trajnu opasnost za evropski mir.

U odnosu na Italiju Percy Loraine se izražava vrlo srdačno. Osim toga donio mi je Halifaxovo pismo. Ono je vrlo ljubazno, ali bez naročite važnosti.

PROSINAC

1. PROSINCA. — Susreo sam na igralištu golfa lorda Lloyda, koji se vratio s putovanja po Balkanu. Nije imao ništa naročita da mi kaže, osim što je potvrdio jučerašnje ambasadorove riječi, naime da je Engleska odlučila da vodi rat do pune pobjede. Njemački ambasador me ponovo pita, šta namjeravamo učiniti u pogledu blokade. Ribbentrop ga neprestano obasipa brzojavima i želi, da po svaku cijenu pokvari odnose između nas i Londona. Najviše me ljuti, što je dao nalog von Mackensenu, da posjeti Ducea. Moram ga sutra k njemu odvesti. Ovi razgovori imaju uvijek u sebi opasne strane.

General Carbone, novi šef SIM-a (tajna vojna služba), mora da se sastane s Canarisom u Münchenu. Dao sam mu upute, da ne preuzima nikakve ozbiljne obaveze. Nijemcima treba povlađivati u sitnim stvarima, da bi im u krupnim mogli reći: ne!

2. PROSINCA. — Pozvao sam Riccija, Riccardija i Host Venturija, da dođu k meni na dogovor o obrazovanju koordinacionog ureda za privredni rat. Sva trojica su stopostotni neprijatelji Nijemaca. U svakom slučaju smatrao sam pametnim, da ih poučim i pridobijem za sebe. Zato sam im ukratko ispričao, šta se desilo u Salzburgu i kasnije. Oni su bili razjareni i siguran sam, da će raditi dobro, kako bi izgladili smetnje u odnosima s Francuskom i Engleskom, da bi u isto vrijeme pojačali smetnje u odnosima s Njemačkom.

Duce je primio von Mackensena. Kad on razgovara s nekim Nijemcem, odmah poprima ratoborni stav. To je jače od njega. I jutros se ponovilo isto, iako u manjoj mjeri. Jasno je da Ribbentrop, koji počinje da propada u močvaru, poduzima sve da i nas uvuče. Bila bi glupost, kad ne bi prozreli njegovu igru, a zločin, kad bi ga slijedili. Na svaki način, Duce nije preuzeo nikakve naročite obveze, a što je najvažnije, ponovo je naglasio antibolješevički pravac naše politike. Stvarno, čitava Italija je ogorčena zbog ruskog napadaja na Finsku. Treba zahvaliti samo osjećaju discipline, što nije došlo do javnih demonstracija. Spremio sam pismo za lorda Halifaxa u pitanju blokade. Činjenica je, da naša plovidba trpi mnoge neugodnosti. S obzirom na još nesigurno Mussolinijevo držanje treba izbjegavati svaki incidenat, koji bi mogao da izazove krizu između nas i Londona.

3. PROSINCA. — Duce i ja sastavili smo rezoluciju, koju će izglasati Veliko vijeće na predstojećem zasjedanju. Duce smatra vrlo važnim, da se unese stavka, kojom bi se potvrdilo, da su odnosi između Rima i Berlina nepromijenjeni: »palabras y plumas el viento las lleva — riječi i perje, vjetar vas nosi.«

Nemam ništa protiv toga, samo da bude u rezoluciji i druga stavka, kojom isto tako odrešito izjavljujemo, da ostajemo s puškom k nozi.

Mussolini postaje sve nemirniji. Osjeća se isključenim iz velikih događaja, a htio bi da se na svaki način uplete. Odlučio je da poslije sjednice Velikog vijeća pošalje Hitleru pismo, da je spreman da pomaže diplomatsko rješenje, ako Njemačka želi da ga potraži. Ako pak namjerava da produži rat, umiješat će se u toku 1942. kao što odgovara našim obvezama. Sve mi to izgleda suvišno i opasno, ali još nije vrijeme da mu se usprotivim. To ću učiniti, ako bude htio da ostvari svoj naum. U ovom času nije ništa bolje nego ostati miran, potpuno miran. Od toga ćemo imati svakovrsne, čak moralne koristi. S druge strane ne smijemo se ni najmanje obmanjivati: talijanski narod je sve više protiv Nijemaca i ovo novo osjećanje antiboljševizma nastalo je kao popratna pojava neprijateljstva protiv Nijemaca. Sudbina Finaca bila bi Talijanima daleko ravnodušnija, da Rusi nisu stvarno saveznici Nijemaca.

4. PROSINCA. — U svim talijanskim gradovima dolazi, tu i tamo, do manjih studentskih demonstracija u prilog Finske, a protiv Rusije. Ne treba zaboraviti, da ljudi viču »smrt Rusiji«, a da pri tome misle »smrt Njemačkoj«.

Pokazao sam Duceu izvještaj Talijana Volpata, odlikovanog ordenom Velikog oficira talijanske krune, jedinog stranca, koji je dosad bio u Poznanju. Volpato opisuje njemačke postupke jednostavnošću, koja još više podvlači grozote činjenica i sav njihov bezimeni i besmisleni užas. Duce se gnušao. Savjetovao mi je, da podatke iz ovog izvještaja dostavim zaobilaznim putem francuskim i američkim novinama. Neka svijet zna!

Starace mi pokazuje izvještaj svoje obavještajne službe u kome se veli, da njemačka ambasada širi vijesti o krupnim nesuglasicama između Ducea i mene. Stara, poznata stvar. To su repovi davnog spletkarenja, koje je započelo poslije Salzburga. Starace se htjeo pokazati privrženim pa je rekao, da ne će izvijestiti Ducea. Ali poznam ja svoje pile i bojim ga se i kad mi darove nosi. Zato sam mu rekao, da mi je stvar potpuno ravnodušna i savjetovao ga, da izvještaj podnese Duceu. On je ustrajao na svome odbijanju. Ja podnipošto ne ulazim u ovu stvar. Starace je onaj koji je pokrenuo.

5. PROSINCA. — Razgovor s Dr. Leyom. Njegova posjeta Rimu nosi očevidno njemačko obilježje. Nitko ga nije gonio da se trudi, ali on je mnogo navaljivao, da se sastane s Cianettijem u Veneziji. Čim je dobio pristanak, dojurio je u Rim, da bi razgovarao s Duceom i sa mnom i da bi svome putovanju dao čisto političku boju. Ley je glomazna ljudina, od ranije poznata pijanica. Navikao je da živi u jednoj javnoj kući u

Kölnu. Nije baš najprikladnija osoba za diplomatske misije. Ponavlja kao gramofonska ploča sve što mu je gospodar naredio da kaže i povlači se upadljivim strahom, čim mu se postavi pitanje izvan određenog djelokruga. Ja sam sastavio zapisnik razgovora. Nije bilo ništa senzacionalnoga u onome što je rekao, ali su vrlo važne stvari, koje je dao naslutiti:

1) sprema se napadaj na Holandiju pod izgovorom, da se ne drži svoje neutralnosti;
2) Rusija ima više manje slobodne ruke u Švedskoj i Besarabiji;
3) Njemačka u roku od nekoliko godina predviđa rat sa Sovjetima;
4) produženje rata je jedina Hitlerova misao za budućnost.

Percy Loraine putuje na Maltu, da bi nagovorio admiralitet, da ublaži mjere blokade.

6. PROSINCA. — François Poncet saopćava, da su saveznici odlučili, da nam dozvole slobodan uvoz ugljena iz Njemačke. Imali smo duži razgovor, u kome je jedina važna stvar, da Francuzi dopuštaju mogućnost, da Nijemci probiju Maginotovu liniju, ali smatraju, da ih kasnije mogu tući na otvorenom bojnom polju. I u Parizu smatraju, da će uskoro doći do njemačkog napadaja.

Primio sam Attolica, koji je doputovao iz Berlina. Malo šta može da mi kaže, jer Nijemci s nama ne govore mnogo, a s njime još manje nego li s drugima. Potvrđuje općenite izvještaje, da je raspoloženje njemačkog naroda sve nepovoljnije za Italiju, iako se u nekim krugovima smatra sigurnim, da ćemo na proljeće stupiti u rat. Ova sigurnost zasniva se na razgovoru, koji je von Mackensen imao s Mussolinijem pred mjesec dana.

7. PROSINCA. — Ništa nova. Navečer sam podnio opširni izvještaj na sjednici Velikog vijeća. Zatražio sam od Ducea, da mogu pročitati sve dokumente, i on me ovlastio. Moja otkrića izazvala su veliki dojam. Kako sam ja uvjeren, da su članovi Velikog vijeća tobož zakopčani ljudi, siguran sam, da će šapat o mome izvještaju poći tiho po cijeloj zemlji i da će izazvati djelovanje baš tamo gdje treba.

8. PROSINCA. — Duce je bio vrlo zadovoljan mojim izvještajem. Naprotiv, vrlo je bijesan na Balba, koji u svome listu »Corriere Padano« i dalje vodi tako bezobzirno otvorenu antikomunističku kampanju, da je potpuno jasno, da time indirektno udara na Njemačku: ćerku kara, snaji prigovara... U mome i Pavolinijevom prisustvu Duce je rekao: »Ako misli, da može loviti u mutnoj unutrašnjoj situaciji, neka ne zaboravi, da ja mogu staviti pred zid svakoga bez ikakve iznimke.«

Primio sam finskog poslanika; zahvaljuje na moralnoj potpori, koju njegova zemlja nalazi kod nas. Traži pomoć u oružju i ako je moguće, stručnjake. S naše strane nema nikakve smetnje da pošaljemo oružje. Nekoliko aviona je već poslato. Međutim to je moguće samo dok Njemačka dopušta slobodan prolaz. Dokle će ga još dozvoljavati? Poslanik odgovara, da sa te strane ne predviđa nikakve smetnje. Povjerava mi, da je sama Njemačka slala Finskoj oružje i da joj je u prvom redu ustupala zalihe iz poljskog ratnog plijena. To dokazuje, da njemačko-boljševičko zbliženje nije tako duboko, kao što uvjeravaju u Moskvi i Berlinu. Na dnu odnosa prevladava nepovjerenje, prezir i mržnja.

9. PROSINCA. — Jutros sam bio nešto zabrinut, jer Duce traži, da u svoj govor upletem stavku o talijansko-ruskim odnosima, koji možda nisu prožeti srdačnošću, ali su svakako ispravni. Stvar mi se nije učinila shodnom. Uostalom, bila bi u otvorenoj protivnosti sa čitavim sadržajem govora. Međutim navečer je stiglo pismo novoga sovjetskog ambasadora koji javlja, da je pozvan u Moskvu i da prema tome ne će moći da preda akreditivna pisma 12. prosinca, kao što je bilo ugovoreno. I tako je ovo pismo došlo kao poručeno. Ja sam naime izvijestio Ducea i naglasio neobičnu nepristojnost ovakvog postupka. Duce je odmah planuo i ako govor bude izmijenjen, bit će samo zato, da pojačam dozu.

Međutim Duceovo držanje još uvijek je kolebljivo. U duši on je još na njemačkoj strani. Danas je rekao, da će uskoro doći čas, da stavimo Francusku pred zahtjev, da nam ustupi Tunis i Korziku. Odgovorio sam, da u tom slučaju treba da budemo spremni, jer to neminovno znači rat. Vrlo je zadovoljan engleskim člankom u kome se veli, da bi talijanski narod, iz razloga časti mogao ući u rat na strani Njemačke. To je i njegovo gledište, i među stotinu protivnih mišljenja dovoljno je samo jedno, makar bezimeno, koje mu daje za pravo, da se uhvati baš za to mišljenje i da odbaci ili čak pobija svako drugo. Ne tajim, da me ovakvo Duceovo raspoloženje zabrinjava.

10. PROSINCA. — Mussolini je sve ogorčeniji zbog britanskog nadzora nad plovidbom. Grozi se protumjerama, prijeti odmazdama. Ja naprotiv mislim, da se tu malo šta može učiniti: ili imamo snage da se suprotstavimo, a to znači rat, ili ćemo popustiti, a to znači pokušaj prijateljskog rješenja.

Duce je sve više razdražen, ali se naprotiv hvali, da je savršeno miran. Ponižava ga položaj neutralca u zaraćenoj Evropi pa se sprema da zarati. Ali ja ne vidim izlaza. Posvemašnja vojna nepripravnost i poteškoće u izgradnji privredne samostalnosti još dugo će nas prisiljavati, da ostanemo u sadašnjem stavu. Uostalom, meni ovakva situacija nije nemila. Doći će dan, kad će svi uočiti veliku korist, koju je Italiji donijelo stanje nezaraćenosti.

11 PROSINCA. — Ništa nova.

12. PROSINCA. — Kad su Nijemci saznali, da mi iskorišćavamo rudnik Lotiris, jedino vrelo za opskrbu niklom, zatražili su da im ga ustupimo. Mislio sam, da će Duce planuti, ali on ni mukajet. Doduše, nije voljan da naprosto prihvati njihov zahtjev, ali je svakako voljan, da im ustupi jedan dio rude. Pa neka bude! Međutim je poučno ustanoviti, kako ova gospoda nastupaju: kao siledžije i razbojnici. Dokle će tako?

13. PROSINCA. — Duži razgovor s kraljem povodom odlikovanja Albanaca. Razmatramo opći položaj. Nije mi rekao ništa nova, ali se još jedamput izjašnjava za odlučnu neutralnost. On je nepokolebljivi neprijatelj Nijemaca. Doduše ne voli ni Francuze i podcjenjuje njihovu vojničku vrijednost. Smatra mogućim, ma da želi protivno, da njemačka ofenziva uspije.

Duce je zatražio, da u svoj govor unesem ne samo izjavu, kojom potvrđujemo savez s Njemačkom, nego i napomenu o njegovu govoru

squadristima. Treba objasniti štampi, da ove napomene važe samo u koliko se odnose na međunarodne obaveze, a ne na naše zahtjeve prema Francuskoj, inače ćemo se zaplesti u polemiku, koja može postati opasnom.

I Mackensen se vraća na pitanje rudnika nikla. Odgovorio sam mu jasno i otvoreno, da im možemo ustupiti dio rude, svakako manje količine. On nije zadovoljan; ja još manje.

14. PROSINCA. — Komemoracija u čast moga oca u Komori. Grandi je održao vrlo lijep govor, a Duce je našao riječi, kakve rijetko upotrebljava. Još nikad nisam vidio dvoranu Komore bez svoga oca. Danas je na njegovo mjesto stavljen velik lovor-vijenac. Ali otac je danas, kao i uvijek blizu mene.

15. PROSINCA. — Ništa nova.

16. PROSINCA. — Moj govor u Komori. Doživio sam velik uspjeh, iako nisu svi odmah prozreli fini protunjemački otrov, kojim je bio prožet. Na prvi mah čini se, da je uperen samo protiv boljševizma, dok je u suštini upravljen protiv Njemačke. Izvještavaju me, da ga je njemački ambasador slušao šuteći i da nije uvijek uspijevao, da sakrije svoje negodovanja. Tim bolje. Navečer sam vidio Sir Percya Loraina, koji je vrlo zadovoljan i čestita mi.

17. PROSINCA. — Govor je i dalje na dnevnom redu. Naišao je na veliki uspjeh u Italiji i inostranstvu. Njegova politička važnost je dalekosežna. Ako je ranije bilo teško skloniti Talijane, da iziđu na bojno polje rame uz rame s Njemačkom, danas je to nemoguće, jer smo saznali pravu istinu i svu pozadinu događaja. Danas ne bi koristilo ni pozivanje na zadatu časnu riječ. Svi su shvatili, svi znaju, da nas je Njemačka dva puta izdala.

18. PROSINCA. — Ništa nova. Još mnogo povoljnih komentara moga govora, čak u Berlinu, gdje su progutali gorku pilulu.

Završeni su pregovori za kraljevu posjetu papi i za uzvraćanje posjete kralju. Nezapamćeni događaj! Bit će buke. Čitava ova stvar ne će koristiti zbliženju s Njemačkom, gdje se borba protiv katoličke crkve produžuje nemilosrdno i idiotski.

19. PROSINCA. — Smatrao sam, da je François Poncet sa više blagonaklonosti primio moj govor. Međutim u toku jučerašnje posjete on se nije žalio, daleko od toga, zbog onoga što sam rekao, ali je istakao, da je solidarnost s Njemačkom bila odviše snažno naglašena. Iskreno govoreći ne znam ni gdje ni kako. Englezi su se pokazali mnogo istančaniji i primili su govor na način, koji je bio umjeren samo iz opreza. Talijani, najpametniji od sviju, potpuno su razumjeli moju latinštinu i smatraju govor pravim pogrebom Osovine.

Predstavnik Finske želi kupiti oružje. Ne protivimo se, u granicama naših mogućnosti i uz uvjet, da se sami brinu za prijevoz. Wieniawa me optužuje, da sam »najveći ubojica na svijetu«, jer sam — po njegovu mišljenju u svom govoru istrijebio 7 milijuna Poljaka, dok ih po njegovim riječima ima 25 milijuna.

Duži govor s albanskim senatorima. Podnose mi svoje žalbe i želje. Lične i lokalne sitnice, u kojima im se može udovoljiti. Ja se baš na osnovu njihovih izlaganja uvjeravam, da se prilike u Albaniji dobro razvijaju.

20. PROSINCA. — Albanci polažu zakletvu u Senatu. Duce je bio izvan sebe od srdžbe, što je »Osservatore Romano« objavio posjetu vladara u kratkoj bilješci svoje kronike. Ali to je vatikanski običaj! Treba uložiti sve napore, da mu se ovo na lijep način objasni. Žestoko se oborio na papu: »Ja sve više postajem Ghibelin. U grbu Forlija nalazi se orao bijele stranke«. Zadržavanje naših lađa od strane Engleza pruža mu drugi povod da se ljuti. Ne zna više što da radi. Na kraju krajeva, dokle god mi budemo mahali zastavom solidarnosti s Berlinom, teško je zamisliti, da Englezi ne će primjenjivati mjere blokade. Sutra ću odvesti P. Loraina Duceu. Dobro je, da se sam uvjeri o Mussolinijevu raspoloženju.

21. PROSINCA. — Posjeta kralja i kraljice Sv. Stolici. Kralj je dobre volje i čestita mi na mome govoru. Raduje se, što sam napakostio Nijemcima, koji su po njegovu mišljenju i želji osuđeni da izgube rat, naročito ako ne mogu računati na punu rusku potporu. Posjeta se odvija redovno, uzbuđenje je nastalo samo u času, kad je papa neočekivano počeo da drži govor. Kralj je i inače vrlo smeten, ali sad jednostavno nije znao kud će da se djene. Bojao se da će morati da odgovori, a kako se baš ne ističe svojom govorničkom vještinom, počeo se očajnički okretati prema meni. Dao sam mu znak, da bude miran i to je koristilo. Papa se u razgovoru s kraljem vrlo žestoko okomio na Njemačku zbog progona crkve.

Vidio sam Himmlera i s njime imao prilično beznačajan razgovor. Pokušao sam da nešto saznam o ofenzivi, ali Nijemci nemaju više povjerenja u mene i tako nisam dobio nikakvih obavještenja. Duce je jučer dva sata razgovarao s Himmlerom i ovaj je izišao vrlo zadovoljan iz dvorane »Mappamondo« (»Karta svijeta«). Šta li mu je Mussolini mogao da obeća? Izvještavajući me o razgovoru Duce je rekao, da je Himmler neprijatelj Rusa, da je potišten i da mu je on, Mussolini rekao, »da ne će nikada dozvoliti da Njemačka bude poražena«. To je već mnogo, ali ja se bojim, da je on išao dalje.

22. PROSINCA. — Duži razgovor s P. Lorainom o blokadi. Treba naći neko rješenje prije nego kakav incidenat ugrozi situaciju i spor sa trgovačkog prebaci na moralno područje, na kome je svako izmirenje mnogo teže.

23. PROSINCA. — Dugi razgovor s Antonescuom, koga je rumunjski kralj poslao, da ispita teren i da sazna, šta Talijani namjeravaju, ako Rusi napadnu rumunjsku granicu. Odgovorio sam naglašavajući naše protuboljševičko gledište, ali sam izbjegavao da preuzmem bilo kakvu obvezu, koja bi nas mogla vezati, jer nam najviše odgovara svestrana sloboda akcije. Osim toga Rumunji žele, da bismo utjecali na Mađare, da mađarska opasnost s leđa ne bi natjerala Rumunjsku da se sporazumijeva s Rusima. Ovo je moguće, premda Csakyjeva tvrdoglavost ne dozvoljava mnogo nade.

Pokazao sam von Mackensenu neobično važni dokumenat, koji smo dobili iz Praga. To je izvještaj o govoru praškog podnačelnika, Nijemca dr. Pfitznera, koji je takoreći razgolitio ciljeve njemačkog imperijalizma. Prema tome govoru ne radi se o Trstu ili Južnom Tirolu nego o cijeloj padskoj nizini. Mussolini se zgadio. Kako u ovom dokumentu ima mnogo prijetnja Rusiji naredio mi je, da ga anonimnim pismom pošaljem sovjetskoj ambasadi u Parizu. Rekao sam von Mackensenu: »Kad bi Talijani znali za ovaj izvještaj, nastao bi takav pokret ogorčenja, da ga ne bi nitko više mogao obuzdati!« Stvar se von Mackensena duboko dojmila. Sada svaki put dršće, kad ga zovem sebi, jer je dobro shvatio moj način djelovanja.

24. PROSINCA. — François Poncet, zasad u svoje ime upozorava na francusku zabrinutost zbog Balkana. Weigandova armija, spremna u tome cilju u Siriji, ima zadatak da se umiješa, da bi odbila svaku, bilo njemačku, bilo rusku opasnost. Međutim u Parizu ne namjeravaju da poduzimaju ništa bez prethodnog sporazuma s Italijom, kojoj se priznaju prvenstveni interesi u ovom području. Ja trenutno ne mogu preuzeti nikakvu obavezu, ali je važno da je Francuska učinila prvi korak.

25. PROSINCA. — Ništa nova.

Blagdan utječe, da još jače osjećam odsutnost onih, kojih nema više.

26. PROSINCA. — Razgovaram s Mussolinijem o Rumunjskoj. Sporazuman je, da kod Mađara poduzmem od Rumunja zatraženo posredovanje, isto tako je spreman, da Rumunjima u slučaju ruskog napadaja pruži vojnu pomoć. kakvu je dao Francu. Čitanje govora praškog podnačelnika učinilo ga je još nepovjerljivijim prema Nijemcima. Danas je prvi put otvoreno zaželio da budu poraženi. Pošto nas Marras, vojni ataše u Berlinu izvještava, da je iz pouzdanog izvora dobio obavještenje o predstojećem napadu na Belgiju i Holandiju, Duce me poziva, da povjerljivo izvijestim oba diplomatska predstavnika. On se još uvijek nosi mišlju da zaposjedne Hrvatsku. Rekao sam mu, da je to moguće uz uvjet prethodnog sporazuma s Englezima i Francuzima.

Obavijestio sam Antonescua o našem stanovištu u slučaju rusko-britanskih zapletaja. Antonescu je vrlo zadovoljan. Priča mi, da je od francuskog ambasadora u Bukureštu saznao, da je Velika Britanija nedavno uputila slijedeću notu Parizu:

1) Italiju treba ponovo predobiti za prijateljstvo s Engleskom;
2) Italija želi da se proširi na Balkanu;
3) ako je ovo uvjet za ostvarenje prve točke, Engleska je spremna da joj dopusti slobodu akcije.

Francuzi su — navodno odgovorili opširnom notom, u kojoj se protive engleskom stanovištu. To je vjerojatno, jer odgovara kratkovidnoj sitničavosti pariske politike. Međutim dobar je znak, da Englezi imaju ovakve poglede.

27. PROSINCA. — Nijemci su se vrlo uskomešali zbog praškog govora. Toliko, da su pozvali von Mackensena u Berlin na savjetovanje. Naravno, oni sve pobijaju, ali govor nalazi svoj logični temelj u čitavoj njemačkoj literaturi stanovite vrste, koja odavno širi misli i shvaćanja gospodina dr. Pfitznera.

Papa me odlikovao ordenom Zlatne Ostruge. Više nego samo odlikovanje obradovao me brzojav kardinala Maglione, kojim uzveličava moj rad u korist »najuzvišenije stvari mira« i u prilog zbliženja između crkve i države. Mussolini se trudi, da umanji važnost papine posjete kralju i nikad se nije tako rado nazivao »nevjernikom« kao baš ovih dana. Međutim stvar se talijanskom narodu mnogo dopala, jer ovoj posjeti daje protunjemački i protuboljševički smisao.

Duži razgovor s Bocchinijem. On se naročito žalio na Duceova uzbudljiva raspoloženja, što su zapazili svi suradnici. Išao je tako daleko da je rekao, da bi bilo dobro, da se Mussolini podvrgne temeljitom liječenju sifilisa, jer on njegovo sadašnje stanje pripisuje oživljavanju staroga zla. Vrlo su me začudile ove Bocchinijeve riječi i meni je žao da ih je izgovorio, ma da sâm moram priznati, da Mussolinijeva nedosljednost zaista zbunjuje njegove suradnike.

Verlaci me pita: »Da li bi što stajalo na putu jednom pothvatu protiv Zogua koji će, mrtav, manje smetati nego danas«. Stvar nas ne zanima i ja sam mu odgovorio, da samo Albanci mogu suditi o životu drugoga Albanca.

28. PROSINCA. — Posjeta sv. Oca kralju. Sve se odvijalo po unaprijed utvrđenom ceremonijalu. Kralj je bio zadovoljan posjetom i poslije razgovora s papom rekao mi je, da je sv. Otac više puta ponovio, da želi poboljšanje odnosa s Njemačkom, ali da je to postalo nemoguće zbog sve veće njemačke zagriženosti. Odmah poslije posjete otišao sam Duceu. On se i danas izrugivao događaju i umanjivao njegovu važnost.

Csaky nam stavlja na znanje, da će u toku prve nedjelje siječnja biti u Veneziji. Nastojat ću da mu objasnim, da je prvenstveno mađarski interes, da se sporazumi s Rumunjskom, jer ruska opasnost postaje sve bliža i očitija. Ako hoće da živi i da uživa makar skromno blagostanje, Mađarska mora da izbjegava više nego što radi danas, da bude država-mozaik. Dosadašnji primjeri pokazuju, da je to vrlo opasno.

Opozvali smo Rossa iz Moskve. Dok Sovjeti ne pošalju svoga ambasadora, i našom će ambasadom upravljati otpravnik poslova. Naša odluka ne će poboljšati odnose sa SSSR, još manje s Njemačkom.

29. PROSINCA. — Vidio sam se s Besnardom, francuskim komesarom za Izložbu 1942. Razgovarali smo kratko o politici, ali ne kazuje ništa zanimljiva. Bivši ambasadori uvijek misle, da su sposobni postići ono, šta ne može učiniti sadašnji ambasador, a što ne bi bili učinili ni oni, kad su za to imali priliku.

Sir Percy Loraine saopćava, da engleska vlada namjerava širokogrudnije postupati u pitanju blokade prema Italiji. To je vrlo dobro i poslužit će, da se Duce umiri.

Nešto sam zabrinut zbog Mutijeva načina rada. Vrlo dobar momak, privržen, odan, ali u njega je više smjelosti nego mozga. On ne zna da odoli napasti, da svu svoju djelatnost ograniči na lična pitanja: za njega je najvažnije progurati Kaja, pohvaliti Semproniju; ostalo »ne broji«. Ne uočava bitnost problema. Mimo svoje volje, počinje da radi sam po svojoj glavi, a mene sve manje sluša. Misli, da je opčarao Musso-

linija, a ne shvaća da je on najhladnokrvniji sudac ljudi. Nikad ne protuslovi svome sabesjedniku, ne raspravlja, ne hvata se s njime u koštac nego ljude lomi nemilosrdnim načinom zaobilaznog iscrpljivanja živaca. Muti vjeruje da je mačak, ali on je u stvari miš. Može biti da ja vidim sablasti, ali me je strah, da je Duce već počeo sumnjati u pravilan razvoj odnosa u stranci i ne bih želio, da Muti doživi sudbinu prolaznog i beznačajnog političkog meteora.

30. PROSINCA. — Odveo sam Verlacija Duceu. Podnio mu je vrlo optimistički izvještaj o stanju u Albaniji, samo traži veće povlastice za namjesnika. Odnos među vlastima treba da se utvrdi ovako: albanska vlada odgovara namjesniku, namjesnik Rimu. Da bi se provela takva koncentracija vlasti, pomislio sam da dovedem Parinija u nadzorništvo stranke, na mjesto Gria, koji je za vrijeme priprema radio dobro, ali se kasnije kompromitirao s odviše mnogo ljudi.

Dugi razgovor s Marijom od Piemonta (žena bivšeg prijestolonasljednika). Neobično je zabrinuta opasnošću njemačkog upada u Belgiju. Dao sam joj razumjeti, da stvar — prema našim najnovijim obavještenjima izgleda vrlo vjerojatna. Ona će o tome smjesta izvijestiti kralja Leopolda. Sporazumjeli smo se, da ću je odmah, preko pouzdane osobe obavijestiti, čim saznam nešto nova. Željela je da dozna razne pojedinosti o mome radu u Salzburgu, a onda mi je rekla mnogo ljubaznih i prijateljskih riječi. Mrzi Nijemce iz dna duše. Naziva ih lažovima i svinjama. Dobro se izražava o princu od Piemonta (svome mužu). Kaže, da je kod njega nastao iznenadni i temeljit preokret duha i navika. Dala mi je razumjeti, da je dijete — čiji porođaj očekuje njegovo, bez miješanja liječnika i upotrebe sonda.

Mussolini želi, da se obustavi albanska akcija protiv Zogua i ja sam u tome smislu izdao naredbe. Ima pravo, ne bismo imali nikakve koristi, samo sramotu.

31. PROSINCA. — Mussolini još uvijek dobiva povremene napadaje germanofilske vrućice. Sada bi htio da piše Hitleru pismo, da mu dâ nekoliko savjeta (dosad ih nisu mnogo slušali) i da mu stavi na znanje, da se on dalje sprema. Zašto? Mi na strani Njemačke ne smijemo i ne ćemo nikada ratovati. Bio bi to zločin i ludost. Osim toga ja zasad ne vidim razloga za ratovanje, ili ako treba ratovati, onda protiv Njemačke. S njom zajedno nikada. To je moje stanovište. Mussolinijevo je upravo obratno: nikad protiv, nego kad budemo spremni, zajedno s Njemačkom, da potučemo demokracije, koje su naprotiv jedine zemlje, s kojima se može voditi ozbiljna i poštena politika.

Zasad nije slučaj, da govorimo o ratu. Mi uopće nismo za rat pripravni. Danas stojimo gore nego u rujnu. General Favagrossa rekao je jučer, da bi prilično upotpunjenu spremu mogao imati tek u listopadu 1942. i to kad bi dobio sve zatražene sirovine i kad bi tvornice radile dan i noć.

I tako se završava godina, koja je bila toliko okrutna u mome privatnom životu, a toliko velikodušna u političkom. Naredna godina donijet će nam, po mome shvaćanju mnoga iznenađenja i mi ćemo, možda prisustvovati brzom svršetku tragičnog stanja, koje čovječanstvo ne će i ne može da razumije. Možda se baš u ovom općem nerazumijevanju besmislenog, glupog i neobjašnjivog rata nalazi ključ njegova svršetka.

SIJEČANJ

1. SIJEČNJA. — Mussolini predbacuje demokracijama da previše govore o miru, što izaziva malodušnost u javnome mišljenju i stvara struje protiv rata. Prema tome, kod Ducea se opaža izrazito buđenje njegovih sklonosti prema Nijemcima. Ova činjenica je povod za telegram, koji je danas upućen Hitleru, zbog koga će nam jednoga dana prigovarati.

2. SIJEČNJA. — Nagovorio sam Ducea da dozvoli, da otputuju dobrovoljci u Finsku, gdje prije svega trebaju pilote lovce i artiljeriju. Sutra ću se o ovoj stvari sporazumjeti s finskim poslanikom.

Graziani se u razgovoru sa mnom izjašnjava kao pristaša našega ulaska u rat i kao prijatelj Nijemaca. Optužuje Badoglia zbog veza koje podržava s Gamelinom. Često se dešavalo, da sam drukčije mislio nego Badoglio, ali ovoga se puta s njime slažem. Graziani naprotiv zamišlja rat na strani Njemačke i utječe na Ducea, da ubrza ratnu akciju. Treba ga dobro držati na oku i onemogućiti njegov utjecaj.

Obavijestio sam belgijskog ambasadora o mogućnosti njemačkog napada na neutralne zemlje. Pred dva mjeseca rekao sam mu, da to ne smatram vjerojatnim. Danas sam mu međutim objasnio, da su me nova obavještenja navela, da promijenim ranije mišljenje. Moje riječi duboko su ga se dojmile.

Duce je nezadovoljan, što mi Ribbentrop nije poslao uobičajenu brzojavnu čestitku za novu godinu. Očevidno ga moj govor peče. Ja sam ravnodušan prema njegovoj srdžbi; šta više, ona mi čini čast.

3. SIJEČNJA. — Duce je spremio pismo za Hitlera. Prilikom prvog čitanja nije mi se činilo da nas previše izlaže, ali sutra ću ga temeljitije ispitati.

Von Mackensen je donio veliku hrpu papira sa ishodom istrage o Pfitznerovom govoru. Naravno, rezultat je negativan. Sada bi pak oni htjeli, da saznaju naš izvor, ali to nije moguće. Mi nismo denuncijanti. Tim više što je Attolico izvijestio, da je uspio saznati, da je istraga dala bar djelomično pozitivne rezultate. Naredio sam da se izvrše velike promjene u diplomatskoj službi. Unaprijedio sam Badoglieva sina. Doduše, nije neka veličina, ali otac ga obožava i ja, naročito u ovome trenutku želim da starome ugodim i da ga pod svaku cijenu pridobijem za sebe. On je odličan saveznik u borbi protiv ulaska u rat.

4. SIJEČNJA. — Von Mackensen je još jedamput dolazio, da bi saznao ime odgovornog izvjestitelja o slučaju Pfitzner. Dao sam mu razumjeti, da se radi o Talijanu, koji se već vratio u domovinu i koga ćemo

mi kazniti. Izgleda mi, da je prihvatio ovo moje objašnjenje. U stvari, Muti je dobio izvještaj od jednog češkog advokata, za koga on lično jamči. Izvještaj je preveo činovnik konzulata, neki Matoucci.

Pošto je učinio neke izmjene, Duce je naredio da se pismo pošalje Hitleru. Odličan je to dokumenat, pun mudrosti i umjerenosti, ali ne će imati nikakvog utjecaja: sve će ostati po starome. Hitler sluša Mussolinijeve savjete samo onda, kad se potpuno slažu s njegovim mišljenjem.

Večeras odlazim u Veneciju radi sastanka s grofom Csakyjem.

Mussolini ovako ocjenjuje duhovno raspoloženje u zemlji: »Italija nema simpatija za Njemačku, prema Francuskoj je ravnodušna, Veliku Britaniju i Rusiju mrzi.« Dijagnoza, s kojom bih se složio samo uz velike ograde.

6.-7. SIJEČNJA. — U Veneciji s grofom Csakyjem. Rezultate razgovora unio sam u zapisnik; smatram da su uglavnom zadovoljavajući. Czaky mi je zajamčio, da Mađarska ne će poduzimati na Balkanu nikakvu inicijativu, koja bi mogla proširiti požar. Uostalom, ja sam i prije u to bio siguran. Mađarsko držanje podsjeća, katkada na one ljude, koji se svađaju na sav glas, da ih drugi zadrže da se ne potuku. Mađari su siloviti na riječi, a ponekad i previše umjereni, kao što su dokazali u vrijeme čehoslovačke krize.

8. SIJEČNJA. — Izvijestio sam Ducea koji se ljuti, što se Czaky brine za Hrvatsku, prema kojoj su sve više upravljene Mussolinijeve ambicije.

Razgovor s François Poncetom. Sa njegove strane ništa nova. Izvijestio sam ga, obazrivo i s mjerom o venecijanskim zaključcima. Tuži se na Mussolinijeva »ritanja«. »Žalosno je, uvjerava me, da se u Francuskoj počinje vjerovati, da je Duce jedina smetnja na putu sporazuma između naših zemalja.«

Primio sam princa od Hessena. Nagovještava mi, ne znam već koji put, da će uskoro biti zaključen »modus vivendi« između pape i Reicha. Govori čak o mogućnosti Ribbentropovog dolaska u Rim. Uložio sam sve sile, da ga od toga odvratim.

9. SIJEČNJA. — U Rim je stigao bivši predsjednik holandske vlade Colijn; želi da se obavijesti o našem gledanju na situaciju i da — po mogućnosti uspostavi što bolje veze s nama. Izvještava me o svemu šta je njegova zemlja poduzela, da bi zaustavila eventualni njemački napad. Siguran je, da će se Holanđani braniti snagom očajnika. Prusima ne će biti lako da prodru. Odgovorio sam Colijnu, da se za trenutak može samo čekati i gledati šta će se desiti. I naravno, oružati se. Naoružati se do zubiju. Colijn mi je rekao, da isključuje svaku mogućnost njemačke pobjede. Dao sam razumjeti, da i ja tako mislim.

Upoznao sam Percy Loraina s venecijanskim zaključcima. Zadovoljan je. Sve što radimo za Rumunjsku ima veliku prednost, da nas sve više odvodi u protunjemački tabor.

10. SIJEČNJA. — Badoglio je sada politički pravilno orijentiran i smatra, da više nije moguće, da do kraja ove godine završimo svoje obrambene pripreme. Bit će nam potrebna još čitava 1941. Inicijativu za

napad ne ćemo poduzeti čak ni 1942. Sporazumjeli smo se, da ćemo kočiti Grazianija, koji ima više ambicije nego mozga i vrši na Ducea površnu, ali opasnu propagandu u smislu ulaska u rat.

Jučer je Hitleru predato Duceovo pismo. Izgleda, da će Hitler odgovoriti pismeno. Attolico mi je po jednom činovniku poručio, da po njegovom mišljenju Duceovi savjeti ne će biti prihvaćeni u Njemačkoj i da se učvrstilo uvjerenje, da ćemo mi — i to uskoro ući u rat na strani Njemačke. To je rezultat Mussolinijevih razgovora sa Mackensenom i Himmlerom. Što manje Nijemaca viđa, to je bolje.

Rosso se povratio iz Moskve. Ne nosi mnogo novosti, jer su sada diplomati osamljeni više nego ikada. Smatra, da je rusko-njemački sporazum čvrst, ali da Rusi ne namjeravaju, stvarno, pružiti nikakvu znatniju pomoć. Podvlači, da je to njegovo lično mišljenje, jer ne zna ništa pouzdano.

11. SIJEČNJA. — Attolico izvještava o dužem razgovoru s Ribbentropom u vezi s Duceovim pismom. Nijemci se pitaju, nije li Mussolini svojim prijedlogom o obnovi poljske države, predosjetio, da to saveznici postavljaju kao uvjet za uspostavljanje mira. Daleko od toga. Radi se o ličnom Duceovom mišljenju, jer on još uvijek smatra (a vara se), da Englezi i Francuzi ne žele da ratuju. U Göringovoj okolini ponovo se govori o neposredno predstojećoj ofenzivi; svi smatraju, da je pobjeda sigurna. Ako se uzmu u obzir sve okolnosti, Duceovo pismo nije bilo dobro primljeno.

Mussolini mi je danas govorio o »intervenciji na strani Njemačke u drugoj polovini 1941.«. I on počinje da se uvjerava, da nedovoljna priprema naših oružanih snaga onemogućava svaku ratnu akciju s naše strane prije spomenutog doba. Rekao sam Mackensenu da je Ribbentrop u razgovoru s Attolicom zanijekao da je izjavio, da Francuska i Engleska ne će ući u rat. Kad se sjetio oklade iz Salzburga, von Mackensen se udario po čelu i rekao: »Ne mogu ništa kazati, jer je Ribbentrop moj ministar. Ali mi je žao, da sam ja čovjek kratkog pamćenja.«

12. SIJEČNJA. — Ništa nova.

13. SIJEČNJA. — Duce je sa mnom razgovarao o Mutiju. Smatra, da rukovodstvo stranke slabi i popušta. Odviše jaka suprotnost u poređenju sa formalizmom Staracea, »koga je (on) obožavao.« Morao sam priznati, da Mussolini ima pravo. Muti se okružuje slabim ljudima i precjenjuje se. Ne vjerujem, da će se dugo održati.

Pregovori s Englezima za rješenje pitanja blokade nasukali su se, usprkos ljubaznom i ličnom, danas primljenom pismu lorda Halifaxa.

Danas sam s Villanijem ponovo razgovarao o mađarskoj kruni. Nama je svejedno, — personalna unija ili krunisanje vojvode od Aoste. Glavno je, da se stvar požuri, utoliko više, što i hrvatsko pitanje počinje naglo da sazrijeva.

14. SIJEČNJA. — Nijemci opet prave poteškoće zbog prodaje naših avionskih motora Francuskoj. Duce hoće da zabrani izvoz ratnog materijala saveznicima. Poslije duge diskusije, u prisustvu Riccardija, dolazi do uvjerenja, da bismo time vrlo brzo ostali bez deviza, što znači i bez siro-

vina, koje su neophodno potrebne za naše ratne pripreme. Prema tome u stanju sam, da otvoreno razgovaram s Nijemcima. Sastavio sam memorandum s našeg gledišta. Ne uobražavam, da ću ih uvjeriti, čak protivno, bit će zbog toga bijesni, ali to će nam koristiti, da sebi osiguramo veću slobodu u međunarodnom trgovačkom prometu, koji je u ovome času za nas vrlo povoljan.

Rekao sam Sir Percyju Lorainu, da se ne možemo složiti s njihovim prijedlogom u pogledu blokade. Talijani ne mogu dopustiti, da im se nameću ograničenja u njihovim najosnovnijim životnim potrebama. Ako Englezi ostanu uporni, znači da se čitavo pitanje prebacuje na političko polje, a to je veoma opasno. Sir Percy Loraine, koji postaje sve razumniji, s time je načisto.

15. SIJEČNJA. — Mussolini odobrava moj memorandum, i ja ga navečer predajem Mackensenu. Primio ga je s malo riječi i mnogo nelagodnosti. Nisam učinio ništa, da bi popravio njegov dojam.

Duce je žalostan zbog stanja naših oružanih snaga, koje mu je sada točno poznato. Danas imamo spremnih deset divizija, krajem siječnja bit će ih jedanaest. Ostalim nedostaje, više ili manje, sve. Nekim pak divizijama manjka 92% artiljerije. U ovakvim okolnostima zaista je teško govoriti o ratu. Mussolini je zbog svega u tolikoj mjeri utučen, da ponovo osjeća, kako on kaže, simptome čira u želucu. Osnovao sam u ministarstvu ured za Finsku sa ciljem, da uskladim našu politiku, vojnu i privrednu djelatnost u prilog baltičkog naroda. Odjel sam povjerio kapetanu Becchiju.

Razgovor sa Sir Percyjem. Pokušavamo riješiti poteškoće blokade, ali nažalost bez uspjeha. Saopćava mi, da će se blokada uskoro proširiti i na njemački ugljen, koji nam stiže morskim putem. Iako dobijam utisak, da Duce ne pridaje veliku važnost ovoj odluci, ja sam zbog nje vrlo zabrinut s obzirom na posljedice, koje će imati u čitavom privrednom životu zemlje.

16. SIJEČNJA. — Karabinjeri su podnijeli Duceu alarmantni izvještaj o Albaniji. On ga uzima previše ozbiljno. Doduše, karabinjeri su siguran izvor, ali nemaju pregleda situacije. Ponekad se ograničavaju na zbir opažanja brigadira i povjerljivih ljudi. Jacomoni sve poriče i s Beninijem sprema protuizvještaj. U Albaniji se radi planski i bez opsjenjivanja, što je po mišljenju nmogih ljudi možda velika griješka. »Ali ja i ne pomišljam, da promijenim svoj način rada«, poručuje Jacomoni.

Razrađujem s Mutijem rezoluciju za sastanak okružnih tajnika. Treba stvoriti dojam, da stranački stroj radi punom snagom. Duce želi da doda nekoliko rečenica protusavezničke tendencije. To je loše, jer će izazvati još kruće držanje Engleza i Francuza protiv nas, a ne će nam donijeti nikakve praktične koristi.

Pismo princese od Piemonta. U ime svoga brata zahvaljuje na svemu, što sam za njega učinio. Vjerujem, da je upozorenje zaista došlo na vrijeme. Danas i Attolico brzojavlja, da je napad na Belgiju ne samo vjerojatan nego da možda neposredno predstoji; a Attolico je vrlo savjestan izvjestitelj.

17. SIJEČNJA. — Pod utjecajem svojih kolebljivih osjećaja Mussolini je danas pretežno neprijateljski raspoložen prema Nijemcima. Kaže: »Nijemci bi morali dozvoliti da ih ja vodim, ako žele da izbjegnu neoprostive pogreške. Ja sam u politici nesumnjivo inteligentniji od Hitlera.« Ne bih rekao, da je kancelar Reicha dosad pokazao, da je istog mišljenja.

Na povratku iz Beograda Hristić ponavlja uvjeravanja o prijateljstvu prema Italiji i mnogo se trudi da podvuče, da je srpsko-hrvatski sporazum ovoga puta dubok i djelotvoran. Međutim sve vijesti koje dobijamo iz drugih izvora, govore o sasvim suprotnom stanju.

Primio sam belgijskog poslanika de Mana, koji je na proputovanju u Rimu, zatim poljskog ambasadora, koji me izvještava o svakodnevnom mučeništvu svoje zemlje pod jezivim jarmom njemačkog zvjerstva.

U prisustvu Jacomonija raspravljam sa Duceom o stanju u Albaniji. Neka karabinjeri misle i pišu šta god hoće. Činjenica je, da nam dosad Albanija nije prouzrokovala ni najmanje neugodnosti.

18. SIJEČNJA. — S Jacomonijem kod Ducea. Čini mi se, da je i on uvidio, da je uzbuđenje, izazvano od strane generala Agostinuccija, najvećim dijelom barem neosnovano. Albanci zovu Agostinuccija »lavom koji je ispunjen slamom«. U svakom slučaju, razgovor je donio bar tu korist, da smo utvrdili plan nekih javnih radova, naročito u Tirani.

Razgovarao sam s Riccijem o pitanju ugljena. Duce mu je rekao: »Radostan sam, naglašavam: radostan što vam mogu saopćiti, da engleski ugljen ne će stići.« Nada se, da će Talijani biti na taj način prisiljeni, da odlučnije krenu putem samostalne privrede. Računa, da će ugalj moći zamijeniti domaćim lignitom. Da li će ga biti dovoljno? I da li su postrojenja gotova? Ricci ne taji svoje nepovjerenje.

Percy Loraine govori o blokadi i trgovačkim pitanjima. Opažam, da se zadubio u misli. Izgleda, da hoće nešto da kaže, ali ne može da se odluči. Osokolio sam ga da govori i on mi ispovijeda svoju zabrinutost zbog Duceova držanja, za koje osjeća i zna, da je u suštini neprijateljsko. »Duce treba da zna, zaključuje on, da današnja Engleska nije više ona od prije nekoliko godina. Engleska je danas jaka i odlučna na sve«. Teško mi je da protivurječim, jer se s njime slažem, a Sir Percy to zna.

19. SIJEČNJA. — Ni François Poncet nije, danas, krio svoju zabrinutost zbog ličnog Duceova držanja. Izjave tajnika fašističke stranke izazvale su nepovoljan dojam u Francuskoj i Engleskoj, a zna se tko je pravi začetnik ovih izjava, koje zvuče kao prijetnja. Konačno treba da budemo svijesni, da će ove zemlje pobijediti u ratu i da se ne smijemo pojaviti za stolom konferencije mira kao — makar i nezaraćeni sukrivci Njemačke. Pokušao sam da uvjerim Françoisa Ponceta, da nema pravo, ali činjenice — nažalost — važe više od riječi, pa makar to bile i moje.

Balbo je došao da me vidi. I on se u svemu i po svemu slaže sa mnom i vrlo se nepovoljno izražava o takozvanim Mutijevim izjavama, bilo u pogledu vanjske, bilo u pogledu unutrašnje politike.

20. SIJEČNJA. — Sjednica vlade, koja se odlikuje fantastičnim razbacivanjem milijardama, kojih nemamo. Proračun od koga se čovjeku diže kosa na glavi; samo Duce je nepokolebljivo miran. On veli, da drža-

ve nikad ne propadaju zbog financijskih poteškoća već zbog nedostatka i poremećaja unutrašnje čvrstine ili zbog vojnih poraza, nikad iz privrednih razloga.

Revel je bojažljivo primijetio, da je Francuska revolucija propala baš na pitanju asignata, ali Duce se nije upustio u raspravu nego ju je kratko presjekao. Govorio je čak o koristi inflacije divovskih razmjera, ali na sreću, samo teoretski.

21. SIJEČNJA. — Danas me je posjetila grofica Potocki, s kojom sam prošle godine lovio divlje svinje u Bialowieci i koju sam pred nekoliko nedjelja izbavio iz ruskog zatvora. Pričala mi je dostojanstvenom umjerenošću o svome životu u Rusiji za vrijeme zarobljeništva, o povratku, o dodiru s Nijemcima iz Gestapoa. Nije pokušala ni da me zastraši ni da u meni pobudi samilost: silna je to žena. Ruse prezire, Nijemce mrzi. Rekla je, da Beck nije slabo viđen u Poljskoj, gdje njegovu politiku razumiju i brane, ali da se Ridz Smigly ne će više nikada moći vratiti u domovinu.

Bombelles opisuje posjetu kneza namjesnika Pavla Zagrebu: »Bio je to sprovod, na kome ljudi nisu čak ni šešire skidali.« Veli, da događaji strmoglavo jure, da je srpska vlast sve omraženija i slabija i da će uskoro sve biti spremno za ustanak. Predlaže, da se sastanem s Pavelićem, što ja niti prihvaćam, niti odbijam. Linija naše eventualne djelatnosti treba da bude slijedeća: ustanak, zauzimanje Zagreba, povratak Pavelića, molba za talijansku intervenciju, uspostava hrvatskog kraljevstva, ponuda krune talijanskom kralju. Bombelles je sporazuman. Smatra, da će naš vojni napor biti neznatan, jer će narodni ustanak biti sveobuhvatan i jer će sami Hrvati svuda goniti i likvidirati Srbe.

22. SIJEČNJA. — Mussolini je uvjeren u potrebu moga susreta s Pavelićem. Do sastanka će doći sutra u mojoj kući. Uglavnom izgleda, da hrvatsko pitanje ide u susret svome rješenju. Treba pripremiti teren u Londonu i Parizu. To je osnovni preduvjet. Inače bolje je, da ne poduzimamo ništa, jer bismo stvar mogli skupo platiti, i to u najskorije vrijeme. Ali Mussolini ne čuje na ovo uho. Jučer sam od njega zatražio jamstvo za budućnost, da bih to mogao saopćiti Lorainu i Poncetu, ali on mi je rekao: »Jedna je stvar sigurna, da s njima ne ćemo ići nikada«. Ja sam se dobro čuvao, da to kažem dvojici ambasadora, kao što je on htio. Zauzeo sam se kod rumunjskog poslanika za oslobođenje nekolicine Mađara, optuženih zbog urote protiv državne sigurnosti. To će biti koristan korak, dok bi proces samo zaoštrio i onako veliku zategnutost.

23. SIJEČNJA. — Sjednica vlade: na dnevnom redu je vojni budžet. Duce je iskoristio priliku, da govori o međunarodnoj situaciji. Sve njegove oštrice uperene su protiv Francuske i Engleske, koje »sad nikako više ne mogu da pobijede«. Ponavlja da ne možemo ostati vječno neutralni, jer bi nas neutralnost do kraja rata bacila u drugi red evropskih sila. Predviđa, da će nam naše vojne mogućnosti dopustiti, da stupimo u akciju u drugoj polovini 1940. ili još bolje u prvoj polovini 1941. Svaka riječ o akciji bila je uperena protiv saveznika. Govori o bombardiranju, kojim treba zastrašiti Francusku i o pomorskoj kontroli na Sredozemnom moru. Njegove izjave snažno su se dojmile ministara, od kojih neki od-

mah povlađuju, naročito Ricci i Revel. Riccardi je naprotiv kasnije, u predsoblju rekao, da je besmisleno postaviti zadatak, da naoružamo sedamdeset divizija, kad su nam raspoložive sirovine jedva dovoljne za deset.

Primio sam Pavelića. Anfuso je vodio zapisnik o razgovoru. Pavelić je odlučan i staložen čovjek; zna šta hoće i ne boji se odgovornosti, samo da postigne svoj cilj. Utvrdili smo najvažnije točke priprema i akcije.

Uvjerio sam Sir Percyja Loraina, da radimo »i nešto više od toga« za Finsku. Bio je zadovoljan.

24.—26. SIJEČNJA. — Ništa nova.

27. SIJEČNJA. — Finski poslanik ponovo traži pomoć u oružju, prije svega tešku artiljeriju. Njegove su molbe očajničke. Ako se stvari budu i dalje razvijale kao dosad, porazna ruska nadmoćnost u oružju slomit će finski moral i otpor će prestati. Možda je poslanik slikao prilike tamnim bojama, ali je svakako sigurno, da je nada u beskonačni otpor pusta varka.

Gamelin je kazao generalu Visconti Prasca, koji mi to lično prenosi, da je spreman pokloniti Nijemcima milijardu, samo da mu učine uslugu pa uzmu inicijativu napada. Visconti Prasca visoko cijeni francusku vojsku i smatra, da je najbolja na svijetu. Uvjeren je, da je Njemačka već danas izgubila rat.

28. SIJEČNJA. — Duce se vratio iz Terminilla. Ne bih mogao reći da je nervozan, ali izgleda nepristupačniji i zamišljeniji nego obično. Okomio se, po navici, na Engleze i Francuze, jer su svojom politikom »prorajtali pobjedu«. Zatim se oborio na Njemačku, jer je ubrzala rat koji bi do 3 godine »dobili zbog rasula demokracija«.

Nezadovoljan je i s unutrašnjom politikom zbog Mutija; on je poduzeo nekoliko disciplinskih mjera, koje su u javnosti izazvale veliku buku čemu se antifašistički krugovi samo raduju. Mussolini je zbog toga ljut. »Treba da postupamo kao crkva, dodao je, koja nikada ne kažnjava svoje ljude javno. Jednom sam pred Tacchi Venturijem optužio biskupa u Yesiju zbog pederastije. Usprkos nepobitnim dokazima ja skoro nisam dobio nikakvu zadovoljštinu. Međutim sam poslije nekoliko godina saznao, da je krivac umro u Frascatiju u tajanstvenim okolnostima.«

Vidio sam Ponceta. Uznemirava se zbog talijanskog držanja. Smatra, da po mnogim znacima može vjerovati u početak buđenja intervencionističkih i germanofilskih struja. Nastojao sam, da ublažim njegove strepnje, ali nisam uspio. Uvjeren je, da je Mussolini zaslijepljen mržnjom protiv demokracija i da će jednog dana stvar svršiti tako, da će buknuti nesuzdržljiva kriza.

29. SIJEČNJA. — Opet sam poslije dužeg vremena vidio kralja. Kao i uvijek, vrlo je ljubezan prema meni i mome radu. Protivnik je Nijemaca, jer to odgovara njegovom uvjerenju i njegovoj prirodi, ali danas nije više tako siguran da će Njemačka izgubiti rat kao što je bio ranije. Sumnja u unutrašnju otpornu snagu britanskog carstva. Uznemiren je zbog Italije. »Ovakvom politikom dolazimo u opasnost, da omrznemo i bogu i njegovim neprijateljima«. Prilično je upućen u Mussolinijeve pla-

nove sa Hrvatskom, ali ne krije svoje sumnje u uspjeh pothvata, ako prethodno i na vrijeme ne postignemo sporazum s Francuskom i Velikom Britanijom.

Duce je uzrujan zbog stanja u zemlji. Narod brunda, ograničenje živežnih namirnica izaziva nespokojstvo, sjena rata opet pritište zemlju. Okomio se na grofa od Torina, jer nagomilava velike količine sapuna, »da opere svojih 35 hiljada kurvi, s kojima nitko ne zna šta radi s obzirom na svoju iznurenost«. Propovijeda upotrebu sile: »Kad u jednom narodu prevladavaju nagoni za životom bez jačih poriva, nema drugog sredstva da ga se spasi nego upotreba sile. Sami oni koji su pogođeni, bit će kasnije zahvalni, jer su ih batine od kojih su vrištali, spriječile, da se ne sunovrate u provaliju, u koju ih je strah neodoljivo gurao. Jesi li ikad vidio, da se jagnje pretvorilo u vuka? Talijanski narod je ovčje rase. Nije dovoljno 18 godina fašističke vlasti da ga preobrazi. Za to je potrebno 118 godina ili čak 118 vjekova.«

30. SIJEČNJA. — Parini javlja, da je ustanovljeno koji su profesori i đaci u Korči izazivali u ovo posljednje vrijeme nerede i smatra, da ih treba strogo kazniti. Duce odobrava. Brzojavio sam da budu pohapšeni i zatočeni na nekom otoku Tirenskog mora. Prirodno, albanski se intelektualci najviše bune protiv nove situacije. Treba ih, ili pridobiti za sebe, gdje je i ako je moguće, ili nepopravljive kažnjavati. Nije to krupna stvar: dvije ili tri stotine. Narod nam ne stvara poteškoće. Radi, zarađuje i uživa u dosad nepoznatom blagostanju. U svojoj velikoj većini, narod je zadovoljan.

31. SIJEČNJA. — Engleski ambasador izvještava, da njegova vlada pojačava odašiljanje oružja u Finsku, ali da je riješila, da ne šalje vojne jedinice. Obradovao se kad sam mu rekao, da i mi šaljemo oružje i grupu stručnjaka. Na kraju se osvrće na zabrinutost koju izaziva Duceovo lično držanje. Engleska osjeća njegovo neprijateljstvo i to sprečava iskreno i duboko zbliženje. Pokušao sam da pobijem takvo shvaćanje, ali on me ne sluša. Ja pak s otvorenim i oštroumnim čovjekom, kao što je Percy Loraine, ne mogu da idem suviše daleko preko granica uobičajene diplomatske laži.

Hitler je održao govor, kome ne vidim razloga osim proslave godišnjice preuzimanja vlasti.

VELJAČA

1. VELJAČE. — Godišnjica osnutka fašističke milicije. Mussolini je održao govor, koji nisam slušao, ali mi kažu da je bio toliko ekstreman, da izaziva zabrinutost. Kratak, nepopustljiv govor, zaključen s izjavom da Talijani čeznu za borbom, »za onom borbom do koje će i doći«. Nažalost, nema šta da se radi. On se čvrsto i nepokolebljivo odlučio za rat. Jedina dobra stvar je što je naredio Pavoliniju, da govor ne objavljuje u novinama. Tako bar ne će doći do nove krize s Engleskom i Francuskom. I to je nešto, kad živimo iz dana u dan. Mussolini je otputovao u Romagnu.

2. VELJAČE. — Ništa nova.

3. VELJAČE. — Engleski ambasador mi predaje memorandum o trgovačkim pregovorima. Uvjeti su loši, ali jedan se smatra neodstupnim, »conditio sine qua non«, a to je prodaja oružja i municije Velikoj Britaniji. Siguran sam, da će Duce ovo krivo shvatiti, ali Ricardi kaže da smo primorani, da od »nevolje stvorimo vrlinu« i da se sporazumimo s Englezima, jer bi se inače naš privredni položaj odviše pogoršao.

4.—5. VELJAČE. — Ništa nova.

6. VELJAČE. — Razgovor s generalom Carbonijem po njegovu povratku iz Njemačke. Smjelo obrazlaže svoje pesimističko gledanje na stanje u Njemačkoj. Oskudica živežnih namirnica, iznad svega nedostatak oduševljenja. Priprema se velika suhozemna ofenziva, ali ne će početi prije svršetka travnja, t. j. dok ne okopni snijeg.

Vidio sam princa od Hessena. Želi, da u Hitlerovo ime konferira s s Duceom, ali nema ništa naročita da kaže. Obavještava me, da je Göring najotrovniji neprijatelj Italije, i čini se, moj lično. Usprkos tome ja ću mirno spavati. Pravi razlog još uvijek treba tražiti u Ogrlici, koja je data Ribbentropu prije nego li njemu, a za to Göring okrivljuje mene. Umirit će se, kad dobije svoju.

Mussolini telefonira iz Forlija, Još uvijek se protivi prodaji oružja Engleskoj. Smatra, da se engleski položaj iz dana u dan pogoršava. Kako i zašto?

7. VELJAČE. — Dolazim od Ducea, s kojim sam imao duži razgovor. On stalno odbija prodaju oružja Engleskoj. Izjavljuje, da ne će da smanjuje zalihu ratnog materijala s kojim raspolažemo i namjerava ostati vjeran nedavno potvrđenim obvezama prema Njemačkoj. »Države kao i ljudi moraju da slijede jedinstvenu liniju morala i časti.« Ne brine se za odjek u Engleskoj, iako ja predviđam, da će Englezi neizbježno, i to oštro odgovoriti; ne brine se ni zbog oskudice ugljena. Ponavlja, da je dobro za talijanski narod, što je prisiljen da guta iskušenja, koja će prodrmati njegovu vjekovnu učmalost i lijenost mišljenja. Oštro se izražava o narodu. »Treba ga od jutra do mraka držati postrojena, u disciplini i uniformi. I potrebna je batina, batina.« Ne pravi razliku među staležima. Narodom naziva sve one, koji se prepuštaju nagonima života bez jačih pobuda.

Izvijestio sam Riccardija o Duceovim odlukama u pogledu trgovačke razmjene s Engleskom. Preneražen je. Računao je na 20 milijuna funti o kojima se pregovaralo, a boji se da sada ne će dobiti ni sirovine, koje pretežno dolaze s engleskog tržišta.

Von Mackensen dolazi da traži uobičajene i nedozvoljene povlastice, koje Njemačka pospješuje s obzirom na našu saradnju. Ja sam lično sklon da pristanem na sporedne, da bih mogao lakše odbiti krupne zahtjeve, kad ih opet pokrenu, kao što će sigurno učiniti.

8. VELJAČE. — Saopćio sam Sir Percyju Lorainu, da je Duce odlučio, da odbije svaku isporuku ratnog materijala. Dojam ovoga saopćenja bio je vrlo snažan: Loraine je odgovorio, da na taj način otpadaju svi pregovori i da će se uskoro zapljenjivati isporuke njemačkog uglje-

na. Podvukao je i političko značenje našeg odbijanja. Talijansko-britanski odnosi nalaze se na putu sve većeg zaoštravanja. Kad sam primijetio, da je Duce sklon da preispita svoju odluku do 6 mjeseci, odgovorio je, da će do toga roka Evropa biti preuređena za deset pokoljenja.

Odveo sam princa od Hessena Duceu. Hitler je predložio, da se oba državna poglavara sastanu na granici. Mussolini se odmah složio. Ja se naprotiv bojim ovoga susreta: u dodiru s Nijemcima on se raspaljuje. U razgovoru s princom od Hessena govorio je skroz ratobornim tonom. Rekao je, da će stati na stranu Njemačke, čim mu naoružanje dozvoli da bude na pomoć, a ne na teret Nijemcima. I pred princom od Hessena uporno je naglašavao potpunu ravnodušnost u pitanju ugljena, zbog čega smo inače svi zabrinuti. Bocchini potvrđuje, da duhovno raspoloženje u zemlji biva sve nemirnije i boji se, da bi u skoroj budućnosti moglo doći do sukoba i nereda.

9. VELJAČE. — Clodius se već nekoliko dana nalazi u Rimu radi privrednih pregovora. On je radosno primio vijest, da je Duce odbio Englesku. Izjavio je, da bi talijanske isporuke oružja saveznicima izazvale veliko negodovanje, naročito u njemačkim vojnim krugovima. Nezadovoljan je tokom pregovora. Tražio je mnogo, možda previše, a naši su mu mnogo odbili. Ja sam se ograničio na to, da mu pružim uvjeravanja i lijepe riječi. To bar nije skupo.

Duce je vrlo ponosan zbog našeg negativnog odgovora Englezima. Ponavlja, da države kao i pojedinci moraju imati stanovitu količinu morala i da u tome nema pogađanja. Ne smije se prijeći granica stida. Prodaja oružja Englezima obeščastila bi nas. Naravno, dodajem ja, ali treba s praktične strane ocijeniti, kako dugo ćemo moći da ostanemo nepopustljivi. Izvori sirovina u tuđim su rukama. Kakvo će oni sada držanje zauzeti?

Duce potvrđuje, da je sklon sastanku s Hitlerom. Isto tako povoljno gleda na Ribbentropov dolazak u Rim, tim više što bi to Nijemcu omogućilo, da posjeti papu.

10. VELJAČE. — Ništa nova. Odlazim u Livorno zbog proslave »bakarske godišnjice«.

11. VELJAČE. — Zadušnice na grobu moga oca ispunile su me ponosom i tugom. Dok je nekada dolazak u grad moje mladosti značio za mene svečanost, sada mi se svaki put pozlijeđuje rana na srcu. Očeva smrt izmijenila je moj život ili bolje moje nazore o životu. U njegov grob utonula je i moja mladost.

Benini izvještava, da je Riccardi održao u Vrhovnoj komisiji za obranu vrlo smjeli govor o našem pravom financijskom stanju, o našim zalihama i stvarnim mogućnostima da uđemo u rat. Došao je do skroz pesimističkih zaključaka, i to na dosad nečuven način. Badoglio je stavio neke primjedbe, više forme radi nego zbog sadržine govora, s kojom se naprotiv potpuno slaže.

12. VELJAČE. — Našao sam Ducea ljutita zbog Riccardijeva govora. Ono što je on rekao toliko se dopalo nezadovoljnicima, da je Balbo

— čim je Duce izašao iz dvorane pohitao da stisne ruku Riccardiju, svome starom neprijatelju. Mussolini ponavlja, da ne vjeruje kukanjima Kasandre iz ministarstva za vanjsku trgovinu i valute. I Guarneri je punih šest godina proricao, da se nalazimo na rubu financijskog sloma, a mi smo se eto vrlo dobro izvukli. Međutim Duce ne dodaje, da smo za vrijeme Guarnerijeve uprave spucali punih 12 milijardi inostranih vrijednosnih papira i 5 milijardi zlata. Sada su naprotiv naše zalihe spale na bijednih 1.400 milijuna, a kad to slistimo, ne ostaju nam nego oči da plačemo. Riccardi je možda pogriješio u načinu, ali je postupio hrabro, kad je zazvonio na uzbunu.

13. VELJAČE. — Ništa nova.

14. VELJAČE. — Saopćio sam Sir Percyju Lorainu konačnu Duceovu odluku, da odbije sve vojne isporuke Englezima, pa čak isporuku školskih aparata, za koje smo se već bili pogodili. Sir Percy ne krije svoje razočaranje. Odnosi između dvije zemlje idu u susret sve većim poteškoćama.

Na sjednici vrhovne komisije za obranu, najprije Graziani, a zatim Duce odgovaraju na Riccardijeva izlaganja. Graziani naglašava, da vojsci pripada čast, da od naroda nije tražila suviše teške financijske žrtve. Duce pak preuzima na sebe svu odgovornost za naoružanje. Veli, da privredni stručnjaci još od 1935. stalno prijete bankrotom, ali mi smo usprkos tome uspijevali da se održimo na površini. Riccardi se u svome odgovoru spretno izvukao. Formalno je tobož požalio svoj istup, ali je u suštini ponovio svoje, u subotu obrazloženo gledište. Privredni zakoni su nepovredivi.

Balbo me dopratio do palače Chigi. Grize uzdu. Potpuno odobrava moju djelatnost. Zaključuje: treba samo da zazviždiš i eto me smjesta s tobom.

15. VELJAČE. — Bocchinijev, vrlo pesimistički izvještaj o stanju u zemlji. Unutrašnje nezadovoljstvo raste zajedno s poteškoćama. Režim ne uživa nekadašnji ugled. Da li on ovakve stvari kazuje i Mussoliniju? Kune se, da to zaista čini.

16. VELJAČE. — François Poncet, koga odavno nisam vidio, tuži se na napadaje naše štampe, naročito »Popolo d'Italia«. Zasad francuski listovi ne odvraćaju, ali ipak odnosi između dviju zemalja trpe od toga štetu i atmosfera boljeg razumijevanja, stvorena u toku prošlih mjeseci, opet se pomutila. Ja sam ga utješio s nekoliko dobrih riječi, ali nisam mogao učiniti ništa više, jer pisanjem štampe lično upravlja Duce; moj je utjecaj neznatan.

Donegani je zabrinut pitanjem ugljena. Ako isporuke budu rjeđe, ili u toku nekoliko dana sasvim prestanu, industrija će naglo obustaviti rad, što će uroditi katastrofalnim posljedicama u proizvodnji i socijalnim odnosima zemlje.

Primio sam Sidorovića, vođu rumunjske omladine. Divan vođa! Golema životinja, koja ne izaziva nikakvo zanimanje.

17. VELJAČE. — Vijesti iz Finske potvrđuju, da se stanje branitelja pogoršava. Pomoću svoje ogromne mase ljudstva i oružja Rusi vrše sve jači pritisak. Otpor će pod ovakvim okolnostima moći da potraje samo kratko vrijeme. Mi iz jasnih razloga ne možemo da učinimo više nego što smo učinili. Uostalom i ne isplati nam se, da se jače založimo u vojničkom pothvatu, koji je izvan našeg nadzora.

Sir Percy je došao da mi pokaže neke, doduše drugorazredne dokumente, koji potvrđuju spregu između nacizma i komunizma. Meni ovakvi dokazi nisu baš potrebni, da se o tome uvjerim.

Duceu sam objašnjavao potrebu, da obustavimo suvišni papirnati rat protiv Francuske. Obećao mi je, da će to učiniti, ali za koliko vremena?

18. VELJAČE. — Sinoć mi je Percy Loraine u kući Colonna rekao, da je prvi ožujka utvrđen kao dan obustavljanja isporuka njemačkog ugljena Italiji morskim putem. Razgovarao sam o tome s Duceom, koji i nadalje izigrava nepokolebljivu ravnodušnost. On mnogo govori o pogonskom gorivu domaćeg porijekla i računa s povećanjem proizvodnje rudnika lignita. Zavarava se ili ga drugi zavaravaju. Pravi, t. j. sposobni i čestiti stručnjaci jednodušno uvjeravaju, da će nedostatak ugljena velikim dijelom ukočiti život nacije. Ipak su ovi posljednji mjeseci mogli dosta da pouče Mussolinija o opasnostima samoobmana. Sebastiani me izvještava, da Mussolini namjerava smijeniti Revela poslije bučnog neuspjeha s porezom na robni promet. Bila je to životinjska mjera: nema ništa mržega od nameta koji u svakom trenutku podsjeća milijune opорezovanih na svoje postojanje.

Razgovarao sam s Casertanom o Mutiju. Potvrđuje, da je on dobronamjeran, ali je digao glavu i stoji pod utjecajem grupe prijatelja, vojnih i životnih podoficira, ljudi osrednje vrijednosti koji ga nagone, da gomila griješke na griješke, često u njihovom ličnom interesu. Ne vjerujem, da će Muti biti dugog vijeka na polažaju tajnika stranke.

19. VELJAČE. — Na političkom polju ništa nova. Britanski podvig protiv njemačkog parobroda »Altmark« izazvao je veliki dojam. »Altmark« je plovio norveškim vodama s engleskim ratnim zarobljenicima. O tome sam razgovarao sa Sir Percyjem Lorainom i na njegovo iznenađenje rekao mu, da britanski postupak smatram potpuno ispravnim i da se nadovezuje na najhrabrije tradicije mornarice Francisa Drakea.

Villaniju sam preporučio mir, samo mir, jer ne bismo bili u stanju, da im pružimo bilo kakvu pomoć, ako bi uskoro došlo do sukoba, koji bi izazvala Mađarska. Uostalom ni sami Mađari ne odobravaju nesmotrene, ali podjednako opasne riječi grofa Czakyja. Upravo mi je danas grofica Bethlen na igralištu golfa prišapnula, da urazumim njenoga, odviše neobuzdanog ministra vanjskih poslova.

20. VELJAČE. — Göring se u razgovoru s Teuccijem izjasnio o držanju Italije i pri tome izložio misli i nazore, iz kojih izbija njegovo razočaranje i duboki gnjev. Treba o tome voditi računa. On je najčovječniji među njemačkim vlastodršcima, ali je strastven i nagao, sposoban na opasne korake.

Clodius i Mackensen došli su da protestiraju zbog poteškoća, na koje nailaze u privrednim pregovorima. Ali šta bi ovi ljudi zapravo htjeli od nas? Ja sam govorio otvoreno. Dokle god budemo vodili neprijateljsku politiku protiv Francuske i Engleske, mi ćemo imati sve više poteškoća u nabavljanju sirovina. Nijemci ne mogu zahtijevati, kao što čine, da se odreknemo čak svojih balkanskih tržišta.

Percy Loraine pismeno saopćava, da će njegova vlada danas u Donjem domu objaviti, da je njemački ugljen, namijenjen Italiji, trgovačka roba, podložna zapljeni. I tako kriza počinje. Nikakvi izvještaji agencije Stefani, koji su danas preplavili listove o proizvodnji i upotrebi lignita ne će koristiti, da riješe ovu krizu.

Ansaldo me izvještava o svome razgovoru s Duceom. U suštini, ničeg novog. Ponovno naglašavanje nepokolebljivog neprijateljstva protiv demokracija i njegova teorija o »paralelnom ratu« na strani Njemačke. Teorija u čije ostvarenje sve manje vjerujem.

21. VELJAČE. — Duce želi da zadovolji Nijemce i zato u palači Venezia dolazi do sastanka s Riccardijem i Gianninijem. Obojica uporno zastupaju gledište, da odbijemo isporuku one robe Nijemcima, koje mi sami nemamo. Radi se o konoplji, bakru i drugim sirovinama. Ali Duce usprkos tome odlučuje, da isporuči Nijemcima 3.500 tona bakra, i to onoga bakra, koji namjerava da opljačka po kućama samih Talijana. Smatra, da će rekvizicija donijeti oko 20.000 tona, ali možda je ova količina previsoko ocijenjena. Kako bilo, rekvizicija ne će biti dobro viđena, još manje ako se sazna, da će dio ovoga bakra pripasti omraženim Nijemcima. Uporno tražim od Ducea, da ne vrši rekviziciju crkvene imovine. Odbija. »Crkve trebaju vjere, a ne bakra, a vjere je danas i premalo. Katolicizam griješi, što od modernog čovjeka uporno traži, da vjeruje u svašta«.

22. VELJAČE. — Poslije Duceove intervencije trgovački sporazum s Njemačkom zaključen je glatko.

Vidio sam princa od Piemonta (prijestolonasljednika). Izvještavam ga o situaciji, koju uostalom dobro poznaje, iako je vrlo oprezan u izražavanju svojih mišljenja. Međutim jasno je, da od mene rado sluša ono, što se sam ne usuđuje da kaže. Veliki je protivnik Nijemaca i uvjeren u potrebu da ostanemo neutralni. On sumnja, duboko sumnja u borbenu snagu naše vojske u sadašnjim okolnostima naoružanja, koje smatra bijednim.

23. VELJAČE. — Ništa nova.

24. VELJAČE. — Ništa nova.

25. VELJAČE. — Hitler je govorio. Protivno engleskim komentarima, koji su skloni da ovaj govor prikažu kao i sve druge, Duce vjeruje, da je Führer ovoga puta htio da objavi svoje uslove mira, naime: priznanje njemačkog životnog prostora i povratak kolonija. Duce smatra, da su uvjeti prihvatljivi, dok meni na prvi pogled izgledaju obeščašćenje za London. Još jedamput je izrazio svoju sigurnost, da će saveznici izgubiti rat, a on svu svoju politiku gradi baš na tome uvjerenju. I zaista, ponovo

je govorio o zahtjevima prema Francuskoj i još jedamput izložio svoje stanovište o potrebi našeg slobodnog prilaza Oceanu, bez koga Italija ne će nikad postati pravi imperij.

26. VELJAČE. — Primio sam Sumnera Wellesa, Rooseveltova izaslanika. Čestit čovjek, Amerikanac koji se odlikuje izgledom i držanjem. On elegantnom lakoćom nosi teret misije, koja je skrenula na njega svu pažnju američke i svjetske javnosti. Razgovor je protekao u zaista srdačnom raspoloženju. Nisam oklijevao, da ga upoznam s događajima, o kojima nije bio obaviješten, kao i o mojim namjerama. Našem sam razgovoru dao ljudski ton, što ga se srdačno dojmilo, jer možda tako nešto nije očekivao. Protivnik je Nijemaca, ali se trudi da bude objektivno nepristran. Obradovao se, kad sam mu otkrio svoje osjećaje i simpatije.

Nažalost razgovor s Duceom, zabilježen u drugom zapisniku, protekao je u znatno hladnijem tonu. Mussolini je podvlačio odstojanje, koje sada stalno naglašava u svojim odnosima s Anglo-Amerikancima. Sumner Welles je izišao iz dvorane »Mappamondo« zabrinutiji nego što je ušao. Duce je kasnije pravio zajedljive primjedbe o razgovoru: između nas i Amerikanaca nemoguć je bilo kakav sporazum, jer dok oni probleme prosuđuju površno, dotle se mi u njih udubljujemo. Čak je njegov dojam o ličnosti Sumnera Wellesa uglavnom nepovoljan. Ne slažem se s njime, jer sam ja imao i odviše mnogo posla s čoporom naduvenih prostaka, kakvi su njemački vlastodršci, da ne bih cijenio jednog istinskog gospodina, kao što je Sumner Welles.

27. VELJAČE. — Putujem u Napulj radi sastavljanja matičnog lista povodom rođenja princeze Marije Gabrijele (prijestolonasljednikove kćeri). Pregledao sam radove za otvaranje trogodišnje izložbe prekomorskih zemalja i zavod Costanzo Ciano, dostojan imena koje nosi.

Za vrijeme moga odsustva Duce je u »Giornale d'Italia« objavio kursivom složenu bilješku kao odgovor »Daily Heraldu«. Objašnjava, da smo spremni da se povežemo ne samo s Nijemcima nego i s Rusima, ako netko namjerava ugroziti naš opstanak kao totalitarne države. Velik i nepovoljan dojam.

28. VELJAČE. — Duce je jučer, za vrijeme podnošenja izvještaja rekao Anfusu: »U Italiji ima još uvijek smušenjaka i zločinaca, koji vjeruju, da će Njemačka izgubiti rat, a ja vam kažem, da će Njemačka pobijediti«. Primam riječ smušenjak, ako se odnosi na mene, ali zločinac, to je nepravedno! Kako bilo, ovo što je Duce rekao predstavlja njegovo duboko, pošteno uvjerenje koje nadahnjuje čitavu djelatnost.

Naredio je, da se von Mackensenu preda zapisnik razgovora sa Sumnerom Wellesom. Mackensen je bio vrlo zadovoljan. Vjerujem: Duce je njemačko gledište zastupao skrajnom odlučnošću.

Iz Pariza javljaju, da je ukinuta politička cenzura. Događaj koji će sigurno zamrsiti stvari.

29. VELJAČE. — I zaista, Pavolini je dobio nalog da raspali polemiku s nekim francuskim listovima, naročito zbog Kerillisova članka o talijanskoj neutralnosti. Opasan teren. Dovoljno je početi, ostalo dolazi samo po sebi. Zabrinut sam.

Jutros se Duce okomio na građane Milana i Genove, jer su neizlječivi anglofili i »prilične kukavice«, a sve zato što Genovljani više brundaju nego drugi, premda Albini to poriče.

Bocchini je sve teže zabrinut zbog stanja u zemlji. Privredne teškoće, politička nesigurnost, nedostatak živežnih namirnica, to su osnovni razlozi nezadovoljstva.

Iz više izvora potvrđuje se vijest, da Njemačka sprema ofenzivu na zapadnom frontu. Međutim izgleda, da do napada ne će tako brzo doći. U Göringovim krugovima govori se o kraju ožujka, mjeseca koji je toliko drag Hitlerovu sujevjerju.

OŽUJAK

1. OŽUJKA. — Engleska štampa saopćava, da će se od danas njemački ugalj smatrati kao krijumčarska roba i da će se prema tome plijeniti. Mi ćemo doživjeti teška vremena, dok osiguramo snabdijevanje iz engleskog izvora, bez obzira na poteškoće u plaćanju. Duce je naredio, da Banca d'Italia stavi na raspoloženje jednu milijardu u zlatu. Parobrod »Rex« utovarit će prilikom svoga prvog putovanja 2 milijuna dolara zlatnih poluga. Kad se izuzme ova milijarda, smanjit će se naša zaliha zlata na milijardu i tri stotine milijuna, prema deficitu u bilansu platnog prometa, predviđenom za ovu godinu u iznosu od četiri milijarde. Ali mimo svih ovih poteškoća Duce ponavlja, da nikad nijedan režim nije pao zbog financijskih i privrednih nedaća. Jutros je uzveličavao Hitlerove dalekovidne poteze, jer on »ima u glavi plan novog poretka evropskog života«, zasnovan na izmjeni stanovništva, da bi se poklapale političke s narodnim granicama.

Revel uopće nije pesimist što se tiče financija. Meni to izgleda čudno. Jutros mi je na igralištu golfa objašnjavao neku svoju smušenu teoriju, po kojoj zlato ne će više vrijediti, a mi ćemo se obogatiti prodajom umjetničkih djela. Međutim je istina da je Revel budala i da je sada počeo izigravati skrajnog intervencionistu, da bi se dodvorio gospodaru. U svakom slučaju opasan je, jer bi inače pošteni i sposobni ministar financija morao djelovati kao kočnica.

2. OŽUJKA. — Blokada uglja izazvala je veliki odjek u međunarodnoj štampi i stanovito uzbuđenje u zemlji. Duce smatra potrebnim da britanskoj vladi uputimo protestnu notu i da joj damo energičan ton. On lično diktira posljednje, oštre i prijeteće rečenice.

Primio sam Sir Noela Charlesa, koji zamjenjuje bolesnog ambasadora. Želi, da nam dâ, uostalom beznačajna objašnjenja o poduzetoj mjeri. Iskoristio sam ovu priliku, da mu kao dobar prijatelj Engleza kažem, da kontrola ugljena spada u onaj red odluka koje će poslužiti, da se Italija natjera u njemački naručaj. Bilo bi glupo kad ne bi priznali, da su danas britanske akcije izgubile mnogo bodova.

Charles saopćava, da će uskoro biti upućene nove snage na Srednji Istok, što ipak ne treba dovoditi u vezu s balkanskom situacijom.

3. OŽUJKA. — Duce odobrava notu prema mome konačnom sastavu, ali sa svojim čvrstim, iako ispravljenim završetkom, tako da nisu presječeni svi mostovi za buduće pregovore.

Mackensen dolazi da me posjeti. Dao sam mu prijepis note. Ovlašćen je da nam saopći, da nam njemačka štampa stoji na raspolaganju za napadaj na Veliku Britaniju u pitanju ugljena. Igra Berlina je jasna: oni po svaku cijenu žele, da pokvare odnose između nas i Londona. Nemam ni najmanje namjere, da popustim i padnem u klopku. Zahvalio sam von Mackensenu, ali sam ga oslobodio svake obveze. Mi smo u stanju, da se branimo vlastitim sredstvima.

Guariglia je poslao zanimljiv i vrlo smion izvještaj o talijansko-francuskim odnosima. Završava prijedlogom, da se započnu pregovori i zaključi sporazum. Iako izvještaj sadrži riječi i argumente, koji se sigurno ne će svidjeti Duceu, ja sam ipak riješio, da mu izvještaj pokažem, jer bi mogao korisno utjecati na njegovo mišljenje. Razgovaram s Duceom o eventualnom izvozu umjetničkih djela. On je sklon ovom rješenju, ja naprotiv ne. Mussolini ne voli umjetnička djela; naročito mu je odvratno razdoblje, kad su data najveća remek-djela. Napominje, a ja se također sjećam, da je osjetio dotad nepoznatu dosadu i tjelesni umor, kad je morao da prati Hitlera prilikom temeljitog pregledavanja palače Pitti i galerije Uffizi.

4. OŽUJKA. — Otpratio sam do Ducea generala Marrasa, koji vrlo crno gleda na njemačko raspoloženje prema nama. Usprkos formalnom poštovanju on je uvjeren, da se njemačka mržnja i prezir nisu promijenili, čak su se pogoršali onim, što nazivaju drugom izdajom. Za starija i mlađa njemačka pokoljenja nikakav ratni cilj ne bi bio toliko omiljen, koliko oružani prodor u zemlju plavoga neba i toploga mora. Ove i slične stvari Marras je pošteno rekao Duceu, koji je bio potresen. Ponovio je svoju teoriju o »sporednom ratu« i još jedamput potvrdio, da Italija ne će nikada stupiti u rat na strani zapadnih sila. Duce je u to čvrsto uvjeren.

I Bodini podnosi, doduše mnogo površniji izvještaj o svome putovanju u Njemačku. Iz toga izvještaja proizlaze dvije činjenice: uvjerenje u neposredno predstojeću ofenzivu i njemačka sigurnost, da će rat slavodobitno završiti do rujna. Kako li će biti gorko razočaranje, ako ih iduće zime još zateknu u rovovima!

Da bi mogao izvijestiti o duhovnom raspoloženju talijanskog naroda, američki konzul u Napulju ispitivao je nekog prosjaka koji mu je rekao, da se ne boji rata, ali da ga je strah od revolucije. Izvještaj je dopao Duceu u ruke i on se od srca smijao: »Čak su i prosjaci u fašističkom režimu toliko sretni svojim stanjem, da se boje revolucije.« To je bila njegova završna primjedba. Međutim ja kao ministar vanjskih poslova s užasom gledam na izvore obavještenja, kojima se služe, naravno, i naši konzuli.

Duži razgovor s kraljem. Ljuti se zbog držanja Engleza, ali to nije podnipošto izmijenilo njegove uporne protunjemačke osjećaje. »Ja sam u njemačkoj crnoj knjizi«, rekao je. — Da, veličanstvo, na prvom mjestu, a ako mi dopuštate slobodu, ja sam odmah iza vas! — »I ja to vjerujem, ali

to nam obojici čini čast pred talijanskim narodom.« Eto takav je način našeg razgovora. Ne oklijevam da mu kažem, da bih njemačku pobjedu smatrao najvećom nesrećom za našu zemlju. Pitao me, šta bismo mogli postići od saveznika. »Spasiti slobodu Italije, koju bi njemačka hegemonija stoljećima ugrožavala.« On se složio sa mnom.

Uzalud sam pokušao, da ublažim zabrinutost Françoisa Ponceta, koji je vrlo nespokojan zbog novih germanofilskih pojava u našoj štampi, u stranci, naročito kod Ducea.

6. OŽUJKA. — Duce je sve ljući zbog pitanja ugljena. Jučer su zaplijenjeni prvi brodovi, točno prema saopćenju Sir Percyja Loraina, usprkos tome što su neke novinske vijesti i optimizam ministra saobraćaja stvorili nadu, da će blokada biti odgođena. Mussolini je više srdit zbog primjene sile, kojoj mora da se pokori, nego li zbog praktičnih posljedica. »Uskoro će topovi sami osuti paljbom, nemoguće je da ja, baš ja postanem ruglo Evrope. Ja samo doživljavam poniženja. Čim budem spreman, natjerat ću Engleze da se pokaju. Moj ulazak u rat znači njihov poraz.« Avaj, Duce se još uvijek suviše zavarava u pogledu naših mogućnosti, da se brzo naoružamo. Situacija je još uvijek teška, a nedostatak ugljena samo će doprinijeti da se pogorša. Mi ćemo možda ući u rat, ali ne ćemo biti ni spremni ni naoružani.

Prvi put sam pronašao nekoga, tko bi se odmah tukao s Nijemcima, protiv Francuza i Engleza. To je nitko drugi nego neustrašivi Cesare Maria de Vecchi di Val Cismon! Amerikanci kažu, da se svakog minuta rađa po jedan blesan. Treba ga samo pronaći, a ja sam ga ovoga puta našao. To je slavoljubiva budalina, koja sanja o maršalskim palicama i ogrlicama Annunziate i nada se, da će oboje zaraditi tuđom krvi.

7. OŽUJKA. — Stanje stvoreno zapljenom ugljena nikako se ne mijenja, iako Bastianini javlja iz Londona, da se opažaju znaci popuštanja u engleskom držanju. Mussolini izgara u svome ogorčenju i bijesu. Jutros je stisnutih zuba izgovorio nove, nejasne prijetnje protiv Engleza. Zatim je rekao: »Engleska će biti tučena, nesmiljeno tučena. Ovo je jasna istina i učinit ćeš pametno ako je i ti dobro utuviš u glavu«. Poslije sedam godina svakodnevnog dodira, ovo je prvi put, da se za mene lično zakvačio. Da mi je više stalo do mog položaja nego li do savjesti, ja bih večeras morao da budem vrlo zabrinut. Međutim ja sam savršeno miran. Znam, da pošteno služim domovini i njemu, koga volim i kome toliko dugujem.

Jugoslavenski poslanik je zabrinut zbog događaja u Hrvatskoj i traži, da se pojača nadzor nad Pavelićem. Ja sam mu u tome pravcu smjesta dao najšira osiguranja.

8. OŽUJKA. — Dramski obrat, toliko mio lošem njemačkom ukusu. Von Mackensen saopćava, da će Ribbentrop u nedjelju stići u Rim kao nosilac Hitlerova odgovora. Kao veliku tajnu dodaje, da će posjetiti papu. Telefonirao sam Mussoliniju i podvukao nezgodnu stranu ove posjete upravo u času, kad je pitanje ugljena dovelo odnose između Italije i Londona u vrlo delikatnu fazu. Međutim Duce se pokazuje zadovoljnim i meni ne preostaje drugo nego da izvijestim o našem punom zadovoljstvu prigodom posjete.

Iskreno govoreći, meni se čitava stvar sviđa malo ili nimalo. Izazvat će silno uzbuđenje u svijetu, a sada nije čas, da se sipa ulje u vatru. Osim toga bojim se neposrednog Duceova dodira s Nijemcima. U posljednje vrijeme postaje njegov neprijateljski stav prema saveznicima sve oštriji. Njime je potpuno ovladala misao o ratu, a obuzet će ga još jače, ako počne ofenziva na zapadnom frontu. Naša neutralnost još jače će se sudariti s njegovom agresivnom naravi. U ovakvom stanju stvari Ribbentropu ne će biti potrebna velika govornička vještina, da podbode Ducea na akciju, za kojom teži svom snagom svoje duše. Što se tiče posjete papi, ja je smatram isto toliko teatralnom, koliko beskorisnom.

9. OŽUJKA. — Najzad smo se sporazumjeli s Englezima u pitanju zaplijenjenih brodova. Pušteni su zajedno s teretom uz uslov, da unaprijed ne šaljemo nijedan brod u sjeverne luke zbog utovara njemačkog ugljena. Rekao sam Charlesu, da sam večeras zbog ove stvari posebno radostan; jer je Charles oštroumniji nego što želi pokazati, odgovara, ma da ga ova moja izjava rješava svakog pitanja, koji mi je večeras htio da postavi u vezi s Ribbentropovim dolaskom. Uostalom, ova je posjeta vrlo nepopularna u Italiji.

Zamolio sam Pavolinija, da saopćenje o sporazumu s Londonom istakne u štampi na vidnom mjestu. Doduše, to se Ribbentropu ne će dopasti, ali će unutar i van granica poslužiti kao protuteža lošem utisku njegove posjete.

10. OŽUJKA. — Susret na željezničkoj stanici skoro je hladan. Čak i masa, koju je okružni tajnik stranke s mukom sakupio, manifestira s poštovanja dostojnim osjećajem mjere. Ribbentrop odmah u kolima kaže, da lijepo vrijeme ubrzava čas akcije i naduvenim tonom dodaje slijedeće riječi: »Francuska će vojska biti uništena u nekoliko mjeseci, a ono maio Engleza, koji budu ostali na kontinentu, bit će ratni zarobljenici«. Iste riječi ponavlja pred Duceom za vrijeme razgovora. Donio je Hitlerovo pismo. To je dugački dokumenat, u kome su mnoge stvari nevažne, ali su ipak naglašene dvije osnovne točke: da igru namjerava riješiti silom oružja i da je mjesto Italije neizbježno na strani Njemačke. Ribbentrop se upušta u opširno objašnjavanje ovih riječi. Mussolini sluša i veli, da će odgovoriti sutra, pošto porazmisli o pismu i razgovoru. Ipak se odmah pridružio izjavom, da je borbeno mjesto fašizma uz bok nacionalsocijalista. Razgovor je prilično srdačan, ali bez nekog poleta bilo s jedne, bilo s druge strane.

Pošto smo ostali sami, Mussolini veli, da ne vjeruje u njemačku ofenzivu ni u potpuni njemački uspjeh. Želi, da poduže razmisli, jer još nije zauzeo konačno stanovište. Za danas Ribbentropu nije uspjelo da zabilježi nikakvu odlučnu prednost u igri.

11. OŽUJKA. — Danas je Mussolini održao govor. O današnjem razgovoru s Ribbentropom također je sastavljen zapisnik, koji je pohranjen na drugom mjestu. Duce se izražavao mirno, izbjegavao je krupne fraze, ali ipak nije mogao da izmakne ponavljanju nekih obveza, koje donosi sadašnja situacija, a koje namjerava da održi, jer u prvom redu odgovaraju njegovim najdubljim uvjerenjima. Izjavio je, da namjerava ući u rat boreći se »uporedo s Njemačkom«, to jest pridruživši se Njemačkoj kao

suzaraćena strana, ali je sebi zadržao slobodu, da odredi točan dan stupanja u rat. Glavni razlog za takvo držanje je činjenica, što je Italija »utamničena« u Sredozemnom moru. Ribbentrop je pokušao izvući koliko je moguće više i zahtijevao, da pojačamo svoje trupe na francuskoj granici, da bi time vezali protivničke vojne snage na francuskoj strani. Zatim je predložio, da se Hitler i Mussolini što skorije sastanu na Brenneru. Duce je odmah prihvatio ovaj prijedlog, koji ja smatram opasnim zbog neposrednih i budućih posljedica. Pokušat ću da o tome još jedamput s njime govorim.

Tako je završena Ribbentropova posjeta. Ako je želio da poradi na učvršćenju Osovine, onda je uspio. Ako je naprotiv htio, da ubrza našu intervenciju, onda nije postigao cilj, premda je Mussolini učinio neke nove i nepotrebne ustupke.

12. OŽUJKA. — Jutros je Mussolini odlučno tražio zapisnike jučerašnjih razgovora, koji treba da stignu iz Berlina. Veli da se boji, da u njima ne bude kakvih netočnosti, ali ustvari misli, da je otišao suviše daleko obvezavši se, da će zagaziti u borbu protiv saveznika. Sada bi htio, da odvrati Hitlera od kopnene ofenzive i na tu se misao stalno vraća. Za Ducea bi neaktivnost, koju i sada jedva podnosi, postala do skrajnje mjere neizdrživa i tegobna, ako bi vojske Reicha odlučno stupile u akciju. Zbog toga se nada, da će utjecati na Hitlera i to je zapravo ono, što želi i očekuje od sastanka na Brenneru. Ja zastupam suprotno mišljenje. Nijemci već znaju, da je Duce protiv suhozemne ofenzive, ali nas ipak izještavaju, da će je usprkos tome poduzeti. Beskorisno je dakle navaljivati. Ali ako napadu bude prethodio sastanak na Brenneru, ne ćemo nikad uspjeti, da sa Mussolinijevih leđa skinemo dio odgovornosti zbog užasnog klanja. Ne treba da sami sebe varamo, Duce podliježe Hitlerovom čaru, tim više što taj čar djeluje u smislu i pravcu njegove najdublje naravi, to jest borbe. Führer će izvući od Ducea mnogo više nego što je uspio Ribbentrop. Iskoristio sam zgodnu priliku i to oprezno natuknuo Duceu, koji se djelomično složio, ali je primijetio, da sada već ne može odbiti prijedlog za razgovor. Možda ima pravo. Ne preostaje mi dakle ništa drugo, nego da stalno ponavljam preporuku da bude oprezan.

13. OŽUJKA. — Ribbentrop telefonski traži, da se sastanak na Brenneru uglavi za ponedjeljak 18. ožujka. Mussolini se u početku narogušio: »Ovi su Nijemci nepodnošljivi. Ne daju čovjeku vremena ni da odahne ni da razmisli«. Ali na kraju zaključuje, da se u sadašnjem stanju stvari sastanak mora održati, a kad je tako, onda je bolje da se održi što prije. I tako sam Ribbentropu odgovorio, da prihvaćamo predloženi datum.

Kako bilo, Duce je nervozan. Dosad se zavaravao, da nikad ne će doći do pravoga rata. Očekivanje neposredno predstojećeg sudara, u kome bi morao da ostane po strani, oneraspoložuje ga i kao što sam priznaje, ponižava. Još uvijek se nada, doduše sve manje, da će moći utjecati na Hitlera i nagovoriti ga, da odustane od napadačkih namjera.

Poncet želi da čuje novosti. Ja sam vrlo suzdržljiv, ali ne krijem da smatram, da je sukob tako reći pred vratima. Što se nas tiče potvrđujem, da ćemo proslijediti svojim dosadašnjim političkim smjernicama.

Casertano izvještava o prilikama u stranci. Katastrofalno. Muti, za koga se više ne ću brinuti, pokazao se uobraženim i povodljivim, i kao što to već biva, manje odanim nego što sam cijenio. Ne preostaje drugo već da ga prepustim njegovoj sudbini.

14. OŽUJKA. — Na igralištu golfa približio mi se grof Acquarone, ministar kraljevske kuće. On otvoreno govori o položaju, zabrinut je i uvjerava, da je i kralj obaviješten o teškom stanju i nevoljama, koje smućuju zemlju. Po njegovim riječima kralj osjeća, da bi mu se svakog časa mogla nametnuti dužnost da se umiješa, kako bi dao drugi pravac događajima. Spreman je da to učini, čak s najvećom energijom. Acquarone ponavlja, da kralj »goji prema meni više nego blagonaklone osjećaje, to jest istinsku i pravu simpatiju i veliko povjerenje«. Ne znam, da li je Acquarone svojom pobudom ili po nalogu htio da ovaj razgovor produži, ali ja sam se uzdržao i ograničio na općenite primjedbe.

Mussolini je sve više zabrinut zbog sastanka na Brenneru. Sad bi htio, da od Hitlera ishodi dokumenat u obliku saopćenja, na osnovu koga bi imao pravo, da ne stupi u rat čak ni onda, kad počnu neprijateljstva na zapadnom frontu. To mi izgleda teško, jer i Hitler ima javno mišljenje, kome mora polagati računa o svome radu, a to javno mišljenje ne bi mu oprostilo, da je bez vidljivog razloga proigrao talijansku kartu. Naprotiv, treba Nijemce uvjeriti, da se ponavlja salzburška muzika, to jest da oni rade i slade za svoj račun, bez sporazuma s nama, a često i protiv našeg mišljenja. Ovo bi nam danas, kao i onda poslužilo, da osiguramo slobodne ruke.

15. OŽUJKA. — Ništa nova.

16. OŽUJKA. — Dva razgovora sa Sumnerom Wellesom, najprije u ministarstvu vanjskih poslova, onda u predsjedništvu vlade. Oba su razgovora zapisnički, ali na drugom mjestu zabilježena. Najvažniji momenat, koji proizlazi iz ovih razgovora jeste slijedeći: ni u Londonu ni u Parizu ne postoji ni trunak one nepopustljivosti, koja se naglašava u govorima i štampi. Oni bi uz stanovita jamstva sigurnosti bili, više ili manje spremni na popuštanje i na priznanje svršenog čina. Nastave li demokracije ovim putem, idu pravo u propast. Ako Hitler i najmanje okli-jeva sa svojim napadom, onda će njegove sumnje odmah otpasti, čim od Mussolinija sazna za ovakvo ševrdanje demokracija. Ali ja ne vjerujem, da se Hitler koleba. Po užurbanosti, kojom je htio da utvrdi dan sastanka, po želji da na Brenneru ostane samo sat i pol, Mussolini zaključuje, da se sprema, da u najkraće vrijeme potpali barut. Danas je Duce nešto staloženiji. Namjerava da potvrdi Nijemcima potencijalnu solidarnost, ali bar trenutno ne misli da ulazi u rat. Primijetio je: »Ja ću učiniti kao Bertoldo,* koji je pristao na svoju smrtnu osudu pod uvjetom, da sam izabere stablo, na kome će ga objesiti. Nepotrebno je dodati, da takvo stablo nije nikada našao. Pristat ću da stupim u rat, ali ću zadržati pravo, da izaberem povoljan čas. Želim, da ja sam budem sudac takvog časa; uostalom mnogo će zavisiti od toka i razvoja ratnih događaja«. Ovakva gledi-

* Legendarna ličnost jednog seljaka, čije je pustolovine opisao u XVI. vijeku Julije Cezar della Croce.

šta daju nove hrabrosti, ali samo do stanovite granice. Laka je stvar gurnuti Mussolinija naprijed, ali je teško povući ga natrag.

17. OŽUJKA. — Welles je telefonski razgovarao s Rooseveltom i tražio ovlašćenje, da može poduzeti neobaveznu inicijativu za mir. Odgovor je negativan. Čitav ton ovog telefonskog razgovora dozvoljava da se izvede zaključak, da se Roosevelt ne želi izložiti preko određene granice, a nikako prije nego temeljito ocijeni ishod evropskog putovanja svoga saradnika.

U 11.30 sati odlazimo na Brenner. Mackensen mi zbunjeno saopćava, da Führer želi, da bar u početku razgovara s Duceom u četiri oka. (Alfieri mi kaže, da je od gospode Mackensen čuo, da bi Hitler rado udaljio Ribbentropa od ovih razgovora, no meni se ovo tumačenje čini suvišno). U toku putovanja dugo sam razgovarao s Mussolinijem. Dobre je volje i u duši zadovoljan, što je Hitler zaželio da ga vidi. Vjeruje, da će rat uskoro izbiti i ponavlja svoju najnoviju teoriju o našem stavu u tom slučaju: talijanske snage predstavljaju lijevo krilo, koje će vezivati isti broj neprijateljskih snaga ne stupajući u akciju, ali uvijek spremno, da u pravom trenutku uđe u borbu. Za vrijeme putovanja stižu prvi brzojavi iz raznih metropola, u kojima se saznalo za sastanak. Iznenađenje! Preneraženost! Općenito se pokazuje težnja, da se susret dovede u vezu sa prisustvom Sumnera Wellesa u Rimu.

18. OŽUJKA. — Na Brenneru pada snijeg. Mussolini iščekuje gosta s osjećajem bojažljivog zadovoljstva. U posljednje vrijeme on sve jače podliježe moći Hitlerova čara. Tome su razlog Hitlerovi vojni uspjesi, jedini koje Mussolini zaista cijeni i priželjkuje. Za vrijeme čekanja Mussolini mi priča, da je u toku noći usnio san, »koji mu je otkrio tajnu budućnosti«. Ne kaže, kakav je to san bio. Naprotiv priča, da mu se to više puta desilo. Kad je na primjer sanjao, da gleda neku rijeku, razumio je da se riječko pitanje približava rješenju. Susret s Hitlerom bio je s obje strane vrlo srdačan. Razgovor, koji je zapisan na drugom mjestu, bio je više monolog, jer je Hitler neprestano govorio, ali mirnije nego obično, nije razmahivao rukama, a glas mu je bio miran. Tjelesno se osjeća dobro. Mussolini ga sluša sa simpatijom i uvažavanjem. On je malo govorio. Potvrdio je obvezu, da će nastupiti s Njemačkom. Jedino je zadržao pravo, da izabere podesan trenutak: Bertoldovo stablo. Razgovor je završen kratkim i naglim ručkom.

Mussolini sređuje svoje dojmove. Kod Hitlera nije našao onakvo nepopustljivo držanje, kakvo je Ribbentrop dao naslutiti. Uostalom, Ribbentrop je i na Brenneru otvarao usta samo onda, kad je trebalo da pojača dozu. Mussolini smatra, da će Hitler još dobro razmisliti prije nego otpočne kopnenu ofenzivu.

Što se nas tiče, susret nije donio bitne izmjene u našem držanju.

19. OŽUJKA. — Nastavlja se bujica nagađanja o uzrocima i rezultatima brennerskog sastanka, i kao što se ponajčešće dešava, najprirodniji i prema tome jedino istiniti razlozi ostavljaju se po strani. Jučer su u Rimu putovanje tumačili kao predznak mira i grad se radovao, što opet navodi na misao, da bi se Rim teško na isti način obradovao, kad bi mu se stavio rat u izgled.

Vidio sam Sumnera Wellesa i ukratko ga izvijestio o toku događaja: Sastanak na Brenneru predstavlja unutrašnju stvar Osovine i poslije Brennera stvari ostaju na točki, na kojoj su i prije bile. Raduje se, što ne predstoji opasnost neposrednog oružanog sukoba. Roosevelt će tako imati mogućnost, da razmisli o Wellesovim zaključcima i da možda poduzme kakav miroljubivi korak. Welles čak govori o mogućnosti sastanka između Roosevelta i Mussolinija na Azorskim otocima. Pravo govoreći ovaj plan je prilično neizvodljiv i zbog skoro sasvim nesigurnih rezultata.

Percy Loraine želi da čuje novosti. Umirujem ga. Sastanak na Brenneru ne znači ni mnogo ni malo s obzirom na neočekivanu promjenu naše politike. Moje su riječi odgovarale onome, što se nadao da će čuti.

Razmišljajući o razgovoru na Brenneru, u očekivanju Schmidtova zapisnika (Hitlerov prevodilac) Mussolini kaže, da je uvjeren, da Hitler uopće ne priprema kopnenu ofenzivu. On je u dubini duše ljut, što je cijelo vrijeme samo Hitler govorio. Bio je odlučio, da mu kaže mnogo toga, ali je skoro uvijek morao da šuti. To ne odgovara njegovim navikama diktatora, štaviše dekana svih diktatora.

20. OŽUJKA. — Chamberlainov jučerašnji ispad u Donjem domu »o dvojici gospode koja su se sastala na Brenneru«, vrlo je značajan, ali Musolini mu ne pridaje važnosti, čak ga ne spominje.

I Poncet je sa žaljenjem govorio o susretu, a moje riječi nisu koristile da ga uvjere, da u svemu tome nema ništa nova. Primijetio je: »Vi se varate. Kladili ste se, ili bolje Duce se kladio na konja koji gubi, a sada udvostručava ulog. Ali francusko-britanski konj pobjeđuje u završnici, ma da u početku trke nešto zaostaje«. Govoreći o krizi francuske vlade izražava se s nepovjerenjem o Daladieru. Ne će sastaviti značajniju vladu, jer ne voli da se okružava jakim ljudima. Smatra, da će Reynaud uskoro izbiti na površinu kao čovjek situacije.

Prije odlaska Sumner Welles je otvoreno razgovarao sa svojim rođakom Blascom d'Aieta. Čak i bez ofenzive Njemačka će kroz godinu dana biti na izdisaju. Smatra, da su Englezi i Francuzi rat već dobili; s njima su i Sjedinjene Države svom težinom svoje moći, da posluže kao jamac ove pobjede. Žali, što se Italija, prema kojoj osjeća duboku simpatiju, dalje i sve jače obvezuje prema nekome, koji je osuđen na strahoviti poraz.

21. OŽUJKA. — Ništa nova.

22. OŽUJKA. — Ništa nova.

23. OŽUJKA. — Dočekao sam grofa Telekija na kolodvoru, a onda sam na Montecitoriju prisustvovao otkrivanju ploča sa novim nazivima okolnih ulica, koje su posvećene uspomeni ratnih podviga moga oca.

Mussolini je ovih dana dobre volje i razgovorljiv. Sve više naglašava svoj germanofilski stav. Sada već otvoreno govori, da će ući u rat na strani Njemačke i utvrđuje ratni plan: na Alpama obrana, obrana u Libiji, u kolonijama napad u pravcu Gibutija i Kenije, zračni i pomorski napad u Sredozemnom moru. Ova Duceova ratobornost počinje da djeluje na stav mnogih fašističkih rukovodilaca, koji iz želje da se dodvore ili iz uvjerenja prelaze u redove intervencionista. To su Muti, Ricci, Revel čak izrazito, pa i sam Riccardi, koji više nema smjelosti da kaže nepoželjne

istine, kao što je dugo vremena radio. Grandi i Bottai i dalje se protive pustolovinama. Naravno ovdje sam nabrojio one koji zauzimaju položaje i koji se brinu da ih zadrže. Narod pak bez obzira na stalež ne će ni da čuje za rat. Starace mi je pričao, da mu je Duce održao skrajnje ratoborne govore i da je jutros rekao generalu Galbiatiju, komandantu sveučilištaraca: »Budite spremni, uskoro ćemo marširati prema Zapadu«. Ipak taj isti Starace, koji je znatno razvodnio svoje vino, tvrdi, da su unutrašnje prilike u zemlji bijedne i »skoro opasne«.

24. OŽUJKA. — Igram golf s Telekijem. Ponavlja, da 95% mađarskog stanovništva mrzi Nijemce. On želi samo to, da sačuva zemlju od ratnih zapletaja i nada se, da će Italija učiniti isto. Villani se ponovo osvrće na pitanje krune. Teleki potvrđuje namjeru Mađara, da krunu ponude jednom od savojskih prinčeva.

Mussolinija je opet spopala mržnja na popove. Napada svećenstvo na pitanju vjere, poštenja i morala. Tvrdi, da u mnogim selima južne Italije stanovništvo skoro primorava župnika, da uzme priležnicu, jer će samo tako ostaviti na miru njihove žene.

25. OŽUJKA. — Duži razgovor s grofom Telekijem. Nalazim, da je objektivan i umjeren čak u pitanju mađarskih teritorijalnih zahtjeva. Uviđa opasnost, koju bi za Mađare predstavljala aneksija nesrazmjerno velikog broja narodnih manjina. Sam život zemlje trpio bi od toga. S druge strane ne će poduzeti ništa protiv Rumunjske, jer ne želi da bude ni indirektno odgovoran, da je vrata Evrope otvorio Rusima. Nitko mu to ne bi oprostio, čak ni sama Njemačka. Teleki je uspio da izbjegne, da se otvoreno obaveže bilo u jednom, bilo u drugom pravcu, ali nije tajio svoje simpatije prema zapadnim silama; potpune njemačke pobjede boji se kao kuge.

Duce me poslije podne pozvao, da dođem k njemu na dogovor s generalom Soddu. Nijemci nude, da će nam odmah isporučiti nekoliko topovskih baterija za obranu od napada iz zraka. Mussolini je voljan da ih smjesta preuzme. Soddu je također sporazuman, ali ne želi njemačku poslugu. Ovakve isporuke oruđa, a Nijemci će se već potruditi da ih rastrube, samo će pojačati podozrivost Londona i Pariza.

26. OŽUJKA. — U toku jutra nisam s Duceom razgovarao o politici. On veliča Friedricha Wilhelma, koji je stvorio današnju Prusku udarajući nogama žene, koje su išle u šetnju i mlateći štapovima popove, koji su gledali vojnike. Mussolini je u razgovoru blistav i vrlo oštrouman. Jedino griješi, što se sve više divi Prusima i kao »filozofskom narodu«.

Poslije podne dopratio sam Telekija u predsjedništvo vlade. Uglavnom se, više ili manje ponavlja jučerašnji razgovor. Duce potvrđuje, da ne će ostati do kraja neutralan i da će u prikladnom trenutku ući u rat na strani Nijemaca. Teleki je primio ovu izjavu s vrlo umjerenim oduševljenjem.

27. OŽUJKA. — Primio sam Ponceta, koji se sprema na savjetovanje s Reynaudom. Zabrinut je zbog obrta događaja u Rimu i želi da zna, da li u sadašnjem stanju u kome se nalazimo mora smatrati, da je kocka već bačena. Pokušao sam da ga umirim, ali mi je to slabo pošlo za rukom, jer je on pronicljiv čovjek, a s druge strane događaji posljednjih

dana govore odviše jasnom rječitošću. Poncet je pokušao, da još jedamput predoči mogućnost za Italiju vrlo povoljnih pregovora; čak je govorio o odstupanju francuske Somalije. Ja međutim nisam prihvatio ove njegove, uostalom sasvim neodređene ponude, već sam mu rekao, da ne smatram, da je Mussolini u sadašnjem raspoloženju odviše sklon pregovorima. I zaista, kad sam ga izvijestio o razgovoru s francuskim ambasadorom, smjesta mi je odgovorio, da su francuske ponude uvijek učinjene u zloj nakani i s jednim praktičnim ciljem, »da nas ozloglase i prikažu kao bludnice«.

Caruso izvještava o stanju u Češkom protektoratu. Izgleda, da prilike kreću na bolje i da je zvjersko njemačko ugnjetavanje popustilo. Ali vatra tinja pod pepelom. Ako jednog dana dune drugi vjetar, ne će ni jedan Nijemac izvući živu glavu. Teleki me za vrijeme ručka zapitao onako, s neba pa u rebra: »Znate li vi igrati bridge?« — Zašto? začudio sam se. »Za onaj dan, kad se obojica nađemo u koncentracionom logoru u Dachau«. Eto, to je pravo unutrašnje raspoloženje ovoga čovjeka.

28. OŽUJKA. — Sinoć sam imao duži razgovor s princom od Piemonta. On je obično oprezan i suzdržljiv, ali mi je danas otvorio srce i priznao zabrinutost zbog sve jačeg germanofilskog pravca naše politike. Doduše, nije se ni sada previše izložio, ali je utoliko više zabrinut, što dobro poznaje naše vojne prilike. Poriče, da smo od rujna do danas stvarno napredovali u naoružanju. Materijala ima malo; ljudi su utučeni. S najvećim nespokojstvom govori o miliciji, koja u vojsci podnipošto ne predstavlja duh dobrovoljne žrtve već jedino srž nezadovoljstva i nediscipliniranosti.

Duce i ja razgovaramo o stranci. Slažem se s njime, da Muti podnipošto nije čovjek sposoban da pokrene i oduševi stranačke organizacije, ako zaista treba da se spremimo za rat. Mussolini je u prvi čas zbog svega toga zabrinut, ali onda zaključuje optimistički, kao što je navikao u posljednje vrijeme: »Ja ću se već pobrinuti, da u pravome času naelektriziram stranku. A to ću učiniti sredstvima Friedricha Wilhelma«.

Još jedan razgovor s Telekijem. Nema novih elemenata, ali u razgovoru sa mnom potpuno otvara svoju protunjemačku dušu. Nada se, da će Nijemci biti poraženi, no umjereno, tako da ne bi nastali odviše žestoki potresi, ali ipak takvi da dugo vremena otupe njemačke pandže i zubi.

Ducea se duboko dojmio izvještaj Alessandra Melchiorija, koji se mjesec dana zadržao na putu po Njemačkoj. Meni nije jasno, kakvu vrijednost imaju izjave i zapažanja ove sumnjive osobe, tog majstorskog uzora nemoralnosti, gramzivosti, neznanja i plitkoće. On ne zna ni riječi njemački. Čitave sate provodi u predsobljima konzulata i ambasada prosjačeći vijesti iz druge ruke, da ih kasnije prekuha izrazitim stilom tobože povjerljivih anonimnih pisama. Ali činjenica je, da ga Mussolini shvaća ozbiljno i malo ga je šta u posljednje vrijeme tako potreslo kao Melchiorijev izvještaj, u kome se opisuju teške životne prilike njemačkog naroda, iako završava zaključkom u stilu »neizbježne njemačke pobjede«. Ovaj izvještaj nije u bitnosti promijenio Duceove odluke, ali on je poslije dugog vremena prvi put priznao, da u Njemačkoj ne cvatu ruže i da bi neuspjeh ofenzive ili čak produljenje rata predstavljali poraz Nijemaca i slom režima. »Ne razumijem, rekao je, kako Hitler ne vodi o tome ra-

čuna. Ja osjećam, da se fašizam, doduše ne mnogo, ali ipak znatno otrcao, a to ne osjeća on u Njemačkoj, gdje se kriza pojavljuje u prilično alarmantnom opsegu«.

30. OŽUJKA. — Nijemci su protivni našem priznanju vlade Wang-Ching-Weia. Prekasno, jer sam mu već poslao brzojav s namjerom, da još više produbim jaz, koji dijeli našu politiku od ruske. Razgovarao sam o tome s Duceom i predočio mu opasnost koja bi mogla da nastane, kad bismo zauzeli Japanu nepoćudno držanje. Sporazuman je. Žestoko se okomio na Ribbentropa: »To je zaista zlokoban čovjek, jer je glup i naduven«. Izgleda, da se govor Molotova nije svidio Nijemcima, jer se njegov ton i suviše razlikuje od načina, kojim Ribbentrop govori o Rusima.

Mussolini se, ne znam već koji put, oborio na katolicizam koji je kriv, »što je Italiju učinio univerzalnom i tako joj onemogućio da bude nacionalna. Kad je jedna zemlja univerzalna, onda pripada svima, samo ne samoj sebi«.

31. OŽUJKA. — S više strana čujem glasine, da se Duce nosi mišlju, da me svrgne s položaja ministra vanjskih poslova. Ne vjerujem. U svakom slučaju, ako bi se to ipak dogodilo, bit ću sretan što mogu svoje mjesto napustiti vedra čela i uzdignute glave, jer na ovom položaju služim skoro četiri, i to kakve četiri godine! Čitav moj rad bio je, i sada je nadahnut jedinom željom, da služim svojoj domovini i Duceu. Ako sam zauzeo stav, koji je možda izgledao protivan Mussolinijevom, to je bilo samo zato, da bih zaštitio i obranio njegov položaj od tuđinskih uvreda. Ovo je istinski i najdublji razlog moga neizlječivog ogorčenja protiv Nijemaca od Salzburga do danas, i ja to priznajem. Ali sve to nije važno. Duce će učiniti ono što hoće: »Bog dao, bog uzeo — dominus dedit, dominus abstulit«.

Pročitao sam potpuni tekst Molotovljeva govora. Na dva se mjesta poslužio oštrim izrazima protiv nas, ali to će mi poslužiti kao izgovor, da spriječim svako zbliženje s Rusima, što Berlin tako toplo preporučuje.

Mussolini se ljuti na Sumnera Wellesa, jer je rekao Chamberlainu, da Duce nije udaren kapljom, ali da izgleda vrlo premoren i zbunjen. Ovo proizlazi iz jednoga brzojava, koji smo digli engleskoj ambasadi.

TRAVANJ

1. TRAVNJA. — Mackensen je po povratku iz Berlina predao zapisnik susreta na Brenneru. Ovaj zapisnik nema Schmidtov stenografski stil kao dosadašnji. To je prilično skraćen izvod. Čujem, da je Hitler pravio neke poteškoće i tražio da mi se ne daje prijepis. Ambasador po Ribbentropovu nalogu još jedamput pokreće pitanje talijansko-ruskih odnosa i traži pomalo preko volje, jer se lično ne slaže sa svojim gospodarom, da naša štampa počne objavljivati članke, u kojima bi se donekle pjevale ode Sovjetima. Ja sam odlučno odbio. Ne možemo se upuštati u ovako besramne skokove, tim više što Molotovljev govor nipošto ne predstavlja

dokumenat, koji bi opravdao ovakvo naše držanje. Duce je sporazuman i zaključuje: »Sve što se može učiniti prema Rusiji jeste da šutimo, a to je već mnogo«.

Pošto je pročitao zapisnik, Mussolini ponovo kaže, da namjerava pisati Hitleru, da bi ga odvratio od pokušaja suhozemne ofenzive, jer ona znači, da sve stavlja na jednu kartu. Podstičem ga, da to učini, jer ili će Hitler svejedno napasti, a Mussolini će se osjetiti povrijeđenim i tako, ako bog dâ, imati još jedan razlog više da se odcijepi od Njemačke, ili Hitler ne će napasti, a onda će se u roku od nekoliko mjeseci sam od sebe ugasiti i rasplinuti kao voda u pijesku. Što se nas tiče, stvar bi sretno ispala u jednom i drugom slučaju. Ali Mackensen i naša ambasada u Berlinu saglasno tvrde, da će do ofenzive doći, vjerojatno u najkraće vrijeme.

2. TRAVNJA. — Nagli preokret u ratobornom pravcu. Jutros Duce hoće da popali sve mostove i skrati razmak koji nas odvaja od sukoba, ako Engleska i Francuska zaista namjeravaju, kao što javljaju, da stegnu kliješta blokade. I pošto je Göring u razgovoru s Teuccijem izjavio, da razumije talijanski stav, Mussolini je brzojavio da kažu Göringu, da se on sprema da ubrza događaje. Međutim nitko ga ne moli, da to učini! Dalje me Duce izvještava, da je sastavio memorandum o planu naše političko-vojne akcije. Dat će mi prijepis memoranduma, a u subotu će pozvati na dogovor sedam ličnosti, da ih upozna s tim dokumentom.

Mussolini se i na sjednici vlade izražava u ratobornom smislu. Pretpostavlja, da rat može izbiti svakog časa. Pošto je isključio mogućnost, da se obeščastimo kao bludnice u spregi s demokracijama, što bi nas uostalom dovelo u sukob s Nijemcima, i pošto je isto tako isključio mogućnost da ostanemo neutralni, što bi Italiju za čitavih sto godina ponizilo kao veliku silu, a fašistički režim upropastilo za vječnost, zaključuje da ćemo radi vlastitih interesa marširati s Nijemcima. Govori o sredozemnom carstvu i o prilazu oceanima. Slijepo vjeruje u njemačku pobjedu i u Hitlerovo obećanje da ćemo dobiti svoj dio ratnog plijena. Ali sve da njemačku pobjedu prihvatimo kao gotov čin, a ja to glatko poričem, je li baš sigurno, da će Hitler održati riječ prema nama, kad je nije održao ni prema kome drugome?

3. TRAVNJA. — Ništa nova.

4. TRAVNJA. — Ništa nova.

5. TRAVNJA. — Sinoć sam prisustvovao prikazivanju njemačkog filma o osvajanju Poljske. Bio sam odbio prvi poziv i da sam sinoć izostao, moje bi odsustvo izgledalo odviše sumnjivo. Film je dobro snimljen, ako Nijemci žele pružiti samo sliku grube sile, ali je životinjski, ako iz njega misle izvući propagandističku korist. Sama sinoćnja publika, sastavljena dijelom od službenih germanofila, a dijelom od dobrovoljnih špijuna, nije išla preko granice obične uljudnosti u izražavanju svoga odobravanja.

Naprotiv, jutros sam dobio dojam savezničke slabosti u razgovoru s Dinglijem, odvjetnikom naše ambasade u Londonu i Chamberlainovim prijateljem. Grandi je mnogo polagao na ovoga čovjeka, koji se meni učinio drugorazrednom vrijednošću. Donio je beskorisnu i općenitu poslanicu predsjednika Chamberlaina, jednu od onih poslanica punih dobre volje — goodwill, koje su u samom rođenju osuđene na neuspjeh. U ovom dokumentu iznad svega važni: potišten ton, nemirno traženje nagodbe, prikrivena sumnja u pobjedu. Ako je to zaista slika engleskog morala, onda je sudbina Evrope tragično zapečaćena. Ali ne vjerujem, da je tako.

Sumner Welles je poslao svoga ambasadora da mi kaže, da je čitava priča o geografskoj karti neosnovana i da mu Reynaud nije nikad pokazivao novu evropsku geografsku kartu.*

6. TRAVNJA. — Dobio sam od Ducea jedan od 8 primjeraka njegova ličnog tajnog izvještaja o položaju i o budućem vojno-političkom planu. To je umjeren dokumenat, u kome Mussolini izvodi dva zaključka: prvo, da Italija ne može okrenuti kabanicu, drugo, da ne može ostati neutralna do kraja rata, da pri tome ne izgubi ugled velike sile. Iz svega dakle proizlazi potreba da zaratimo na strani Njemačke, za svoje vlastite ciljeve i kad za to budu postojale povoljne okolnosti.

Vojna akcija: obrana na svima frontovima, napad u pravcu Gibutija, pomorska i zračna ofenziva u velikom stilu. Međutim vojvoda od Aoste, s kojim sam se jutros vidio izjavljuje, da je po njegovom mišljenju ne samo nemoguće da napadamo nego je u najvećoj mjeri dvojbeno, da li ćemo obraniti svoje položaje. Englezi i Francuzi već su dobro opremljeni, a u našem narodu krije se težnja za pobunom kao što vatra tinja pod pepelom. Narod bi smjesta podigao ustanak, čim bi osjetio da smo u klancu jadikovcu.

O svemu tome razgovarao sam s Duceom i još ga jedamput u dobroj namjeri upozorio, da Italija jednodušno mrzi Nijemce.

Isto tako sam ukratko obavijestio Mussolinija o svome razgovoru s Dinglijem. Izrazio je želju, da mu u njegovo ime savjetujem, da poradi na postignuću kompromisnog mira.

7. TRAVNJA. — Prošla je godina dana od iskrcavanja u Albaniju. Dan, koga se sjećam s uzbuđenjem. I baš danas general Favagrossa odbija svaku molbu za isporukom materijala u svrhu provođenja plana javnih radova. Uz najbolju volju na svijetu, materijal ne može dati, jer ga nema. Zajedno smo, na brzinu ispitali sve izvore metalnih zaliha. Rezultat je žalostan. Inostrana tržišta se zatvaraju, a za ono malo zlata, što možemo potrošiti, ne možemo kupiti potrebne metale. Unutrašnji izvori i zalihe vrlo su oskudni, mi smo već posegli za posljednjim mogućnostima. Bakreno posuđe, gvozdene ograde, sve je planulo. Činjenica je, da mi danas u pogledu zaliha stojimo gore nego u toku mjeseca rujna. Raspolažemo s potrebnim materijalom tek za par mjeseci. Tako izjavljuje Favagrossa. Da li se u ovakvim prilikama može misliti da zaratimo?

Razgovarao sam s Dinglijem i rekao mu, da smo mi spremni da poradimo kao posrednici i olakšamo nagodbu, ako je Chamberlain voljan, da ponudi zaista prihvatljive uvjete. U protivnom, ne treba se zavaravati, Italija će stupiti na njemačku stranu. Dingli je zadovoljan svojom misijom i sprema se na povratak u London, da podnese izvještaj. Dobio sam

* U talijanskim listovima pojavila se u to doba geografska karta Evrope, koju je tobože Reynaud predložio Sumner Wellesu s talijanskim granicama iz 1914.

neodređeni dojam, da više nikad ne ću vidjeti ovoga, potpuno beznačajnog čovjeka.

8. TRAVNJA. — Uzbuđenje u Budimpešti. Teleki je uputio u Rim svoga izaslanika, gospodina Baranay-a, da nas izvijesti o koraku njemačkog glavnog štaba kod mađarskog štaba. Budući predosjeća, da će Rusi uskoro poduzeti akciju protiv Besarabije, Njemačka namjerava da okupira rumunjske petrolejske oblasti i traži slobodan prolaz preko Mađarske. Nagrada za ovaj pristanak: Transilvanija. I sada nastaje za Mađare pitanje: da li da propuste Nijemce ili da im se odupru makar oružjem? U oba slučaja mađarska sloboda je pokopana. Ako pristanu, izmakli bi pokolju i rušenju; budu li se borili, neko vrijeme će stradati, ali će imati zalog skorog uskrsnuća. Villani i Baranay radije bi se tukli. Nadaju se talijanskoj pomoći. Otpratio sam ih do Ducea. Nije im dao konačni odgovor, ali je načelno savjetovao da pristanu. I njima je ponovio, da je potpuno solidaran s Njemačkom i da se sprema za rat protiv Engleza i Francuza. Brzojavno smo zatražili, da nas iz Berlina obavijeste šta je na stvari i da li su mađarska obavještenja istinita. Nama nije rečeno ništa, čak su Nijemci dosad uvjeravali o potpuno protivnom stanju stvari. Međutim iskustvo dokazuje, da to znači vrlo malo.

9. TRAVNJA. — Nisu marširali u pravcu Rumunjske. U 2 sata noću došao mi je, u stan, tajnik njemačke ambasade i donio pismo ambasadora Mackensena, koji za 7 sati ujutro traži audijenciju. Ništa drugo. Von Mackensen je došao u 6.30 sati jutrom, blijed i umoran. Izvijestio me o Hitlerovoj odluci, da zauzme Dansku i Norvešku i dodao, da je ta odluka već provedena u djelo. Nije se upuštao u objašnjavanja nego mi se odlučno pridružio kad sam rekao, da će neutralci, naročito Amerikanci planuti. Zatim smo otišli do Ducea, kome smo predali Hitlerovu poslanicu. Obično pismo u poznatom stilu: stavlja na znanje već izvršeni prepad. Mussolini je rekao: »Svim srcem odobravam ovaj Hitlerov korak. To je podvig koji može imati neocjenjive posljedice. Tako se pobjeđuje u ratu. Demokracije su preduhitrene munjevitom akcijom. Naredit ću talijanskoj štampi i talijanskom narodu, da bez ograde plješću njemačkom uspjehu«. Mackensen je blistao, kad je izlazio iz palače Venezia.

Iza toga sam ponovo bio kod Mussolinija s Mađarima. Attolico je opovrgao vijesti o napadu na Rumunjsku. Zbog toga je Duce savjetovao Mađarima, da budu mirni i umjereni i da pristanu na njemački zahtjev. To nije odgovor, koji su Mađari očekivali i željeli, jer oni su došli da pitaju, da li bi u slučaju vojnog otpora mogli računati na talijansku pomoć. Mussolini se nasmiješio: »Kako bi se to moglo desiti, kad sam ja Hitlerov saveznik i namjeravam da to ostanem«?

Pošto smo ostali sami, Duce je govorio o Hrvatskoj. Već ga svrbe ruke. Namjerava ubrzati događaje da iskoristi nered koji vlada u Evropi. Nije rekao ništa određena osim što je uvjeren, da nas Engleska i Francuska ne će napasti zbog udara na Jugoslaviju. Ali sve da tako i bude, jesmo li mi pripravni za borbu? Balbo i vojvoda od Aoste govorili su mi ovih dana o svojim jedinicama na način, da se ne trebamo mnogo zavaravati.

Iz Norveške dolaze prve neodređene vijesti o borbama i otporu. Želim, da to bude istina, u prvom redu zbog odjeka, koji će u svijetu izazvati tako nejednaka borba, a zatim da bi se dokazalo, da još ima naroda koji se znaju boriti da sačuvaju ljudsko dostojanstvo.

10. TRAVNJA. — Vijesti o njemačkoj akciji na sjeveru naišle su na povoljan odjek u narodu, a po Mussolinijevim riječima narod je »kurva koja ide s mužjakom pobjednikom«. Više nego munjevita brzina njemačkog prepada iznenađuje. Činjenica, da Englezi i Francuzi ne poduzimaju ništa i da na Hitlerove vojničke uspjehe odgovaraju ofenzivom govora i članaka, koji su apsolutno beskorisni za ratne ciljeve.

François Poncet je jutros po povratku iz Pariza bio vrlo utučen, što jako odudara od njegova inače živahnog i gotovo izazivačkog temperamenta. Govorio je, da treba vremenu dati vremena, spominjao je »izgubljene bitke i dobivene ratove i Sjedinjene Države, koje ne će dopustiti Hitlerovu pobjedu«. E pa dobro, slažemo se, ali ja bih želio da vidim neku odlučniju djelatnost. Danas u Francuskoj svi, ili gotovo svi čvrsto vjeruju, da se Italija sprema na rat protiv njih, ali ne će poduzeti ništa, što bi talijansku odluku moglo izazvati ili ubrzati. Francuzi žele, da svu odgovornost za taj korak svale na nas. Poncet je lično upozorio na opasnosti koje bi mogle nastati, ako bismo ubrzali događaje.

Mackensen je našao neki sporedni izgovor da me vidi. Ustvari htio je da sazna naše daljnje držanje prema onome što se dogodilo. Ja sam ga obasuo čestitkama i pohvalama; uostalom sada se ništa drugo ne može ni da učini, premda sam ja lično nepokolebljivo uvjeren, da posljednja riječ još nije kazana i da uskoro možemo doživjeti, da se situacija naglavce preokrene.

11. TRAVNJA. — Hitna Führerova poslanica Duceu. Otišao sam s Mackensenom u vilu Torlonia u 11 sati noću. Mussolini nas je dočekao budan, protivno svojim navikama da rano liježe. Bio je vrlo prehlađen, grozničav i umoran, ali ipak zadovoljan, što je primio Hitlerovu poslanicu. Jutros je spremio topli odgovor u kome kaže, da je od sutra talijanska ratna mornarica spremna i da pripreme na zemlji i u zraku napreduju ubrzanim tempom. Na kraju skreće Hitlerovu pažnju na dvolično držanje Rumunjske i naglašava svoju odluku, da se zasad u ovome dijelu Evrope ipak održi mir. Hitler je primio Attolica i sa zadovoljstvom uzeo na znanje Duceovu poslanicu. Dao mu je optimistička obavještenja o toku današnje zračne i pomorske bitke. Ja sam nepovjerljiv. Samo će vrijeme dokazati, da li je Führer radio kao dobar vojskovođa ili se upleo u opasnu zamku.

Jutros je Mussolini namrštena lica. Vratio se s razgovora s kraljem; nezadovoljan je. »Kralj bi htio, rekao je, da uđemo u rat samo zato, da pokupimo razbijeno suđe. Glavno je, da nam ga prije ne polupaju o glavu. Nečasno je to, da stojimo skrštenih ruku, dok drugi pišu povijest. Ne radi se o tome, tko će pobijediti. Da bi se jedan narod učinio velikim, treba ga natjerati u borbu makar udarcima nogom u stražnjicu. A tako ću ja učiniti. Nikada ne ću zaboraviti, da je u Italiji 1918. bilo 540 hiljada dezertera. Uostalom ako ne iskoristimo ovu priliku, da omjerimo snage naše ratne mornarice s Engleskom i Francuskom, šta će nam onda brodovlje od 600 hiljada tona? Za šetnju gospođicama dovoljni su obalni brodovi i jahte«.

12. TRAVNJA. — Dobio sam đavolsku gripu, legao u krevet i odležao do subote 20. travnja.

Moja bolest izazvala je sva moguća naklapanja. Govorilo se o diplomatskoj bolesti i Rim je pun glasina o mojoj ostavci. Naravno, njemački uspjesi izazvali su znatno prorjeđivanje mojih t. zv. prijatelja. Naprotiv, jedan stari antifašista zauzeo je vrlo hrabar stav: Alberto Giannini je uputio Duceu pismo preklinjući ga da me ne uklanja s položaja, jer bi to pojačalo zabunu i pometnju u zemlji. Mussolini se držao prema meni prijateljski. Najprije je rekao, da će nešto poduzeti, da bi presjekao ove puste glasine, a zatim je Buffariniju i Mutiju izjavio, da sam ja čovjek njegova punog povjerenja.

Za vrijeme moga bolovanja nije bilo nikakvih unutrašnjih novosti, osim Hitlerova pisma kojim objašnjava situaciju, naravno u optimističkom tonu. Za Ducea upotrebljava riječi, koje pogađaju pravo u srce i postizavaju željeni cilj.

Sinoć mi je princ od Hessena govorio o neposredno predstojećoj ofenzivi i pričao, kako se Hitler tuži na loše vrijeme, koje mu je spriječilo da svoj rođendan proslavi u Parizu.

Poslije deset dana našao sam Mussolinija ratobornijeg nego ikada. Govori u izrazito germanofilskom smislu, ali dodaje, da ne će poduzimati ništa do kraja mjeseca kolovoza, dok svrši žetva i dok se bolje spremi. Dakle, još tri mjeseca nam dopuštaju, da se nečemu nadamo.

21. TRAVNJA. — Duceov govor s balkona palače Venezia, trezven je i umjeren. Naprotiv, drugi govor koji je održao u nutrašnjosti palače pred izaslanicima radničkih konfederacija, vrlo je oštar i stopostotno osovinski. Međutim odmah poslije govora rekao mi je, da ublažim eventualni odjek u diplomatskom koru, jer se »do druge polovice mjeseca kolovoza ne može ni izdaleka govoriti o ratu«.

22. TRAVNJA. — Jutros je rok odgođen do u proljeće 1941. Prema Duceovom mišljenju, skandinavski rat je udaljio središte i rješenje sukoba. Naravno to ne znači, da je on i najmanje izmijenio svoje mišljenje. Izgleda, da je imao prilično buran razgovor s kraljem, kome je izjavio, da je »Italija danas britanska kolonija de facto i da bi neki Talijani htjeli, da je učine britanskom kolonijom i de jure, da bi je tako pretvorili u neku, milijun puta uvećanu Maltu«. Dodao je: »Vidio sam, kako je onaj starkelja poblijedio«. Ali, nažalost, kralj, premda odlučan protivnik rata, ne može učiniti ništa drugo da bi ga spriječio.

Vidio sam François Ponceta. Bio je u isto vrijeme razdražen i potišten. Govorio je o neposredno predstojećim talijanskim akcijama, toliko bliskim da je izgledalo, kao da će do njih doći od danas do sutra. Ja sam ga donekle obavijestio o položaju i on je napustio moju sobu vedriji i bolje upoznat našom politikom. Isto sam rekao američkom ambasadoru, koj se pokazuje kao sve veći prijatelj i gentleman, a zatim nekim drugim poslanicima manjeg značenja.

23. TRAVNJA. — Pokušao sam da umirim i engleskog otpravnika poslova: premda je staložen i uravnotežen čovjek, nije ostao ravnodušan prema ofenzivi alarmantnih glasova, koji su se proširili u toku posljednje nedjelje povodom moje bolesti. Ponavljam: Italija je solidarna s Njemačkom, ali do daljnjega ne će izrazitije provoditi u djelo ovu svoju solidarnost; drugim riječima mi ne mislimo da umjesto iz Gaydinih papirnatih otvorimo vatru iz Badoglievih (doduše malobrojnih) čeličnih topova. Meni se čini, da bi Englezi i Francuzi trebali da budu zadovoljni, a vjerujem da i jesu, dok stvari ostanu kakve su.

Rendetti mi je ponovo govorio o onome, što bi se moglo nazvati tragikomedijom Göringove Ogrlice. Izgleda, da maršalovo srce još uvijek razdire očajna tuga, kao i onda kad je u svibnju gledao, kako o Ribbentropovu vratu visi u zlatu izrađeni prizor Blagovijesti. Razgovarao sam o tome s Duceom. Ne smijemo više dopustiti, da pati omašni i pohabasti polu-diktator Reicha. Mussolini duboko prezire ovakve časti, ali me ipak ovlašćuje, da napišem kralju molbu u obliku pisma i da objasnim tužni slučaj nježnoga Hermana, kome nisu dali zasluženu igračku, te da u isto vrijeme predložim, da mu se preda odgovarajuća naknada u obliku ogrlice 22. svibnja, na dan tužne godišnjice našega saveza. Nadajmo se, da će kralj prihvatiti prijedlog, jer je u pitanju Ogrlice vrlo oprezan i umjeren.

24. TRAVNJA. — François Poncet je predao Mussoliniju zatvoreno pismo Paula Reynauda. Poncet je bio prilično ogorčen, što on, francuski ambasador nosi pismo, čiji mu sadržaj nije do kraja poznat. Odapeo je nekoliko strjelica na račun svoje vlade, ali se ipak o Reynaudu dosta dobro izrazio. »Reynaud je čovjek, koji je uvijek imao hrabrosti da kaže neželjene istine, i koji — nažalost — ima sve mane ljudi, nižih od jednog metra i šezdeset centimetara. Gura se u prvi red iz straha, da ga ne će shvatiti ozbiljno«.

Mussolini je sa zadovoljstvom i prezirom pročitao pismo. I zaista, radi se o pomalo čudnoj, pomalo plačljivoj i donekle pretjeranoj poslanici, koja očevidno na izvrstan način odrazuje narav svoga autora. Završava polupozivom na sastanak prije nego dva naroda ukrste oružje. Mussolini je odlučio, da poziv odbije i doda nekoliko riječi, prikladnih da razbiju crnu sliku stvari, kako ih predstavlja Reynaud. Naravno, prva je Mussolinijeva misao bila, da Hitleru pošalje prijepis poslanice i odgovora.

Na povratku iz Berlina Mackensen je došao da me posjeti. Otpratio sam ga Duceu. Ja izlažem mađarski prijedlog, da se sazove konferencija. Mackensen odbija tu nastranu zamisao onoga nemirnjaka grofa Czakyja. Na izlasku iz palače Venezia Mackensen mi je u kolima nešto natuknuo o Attolicovu položaju. Zamolio sam ga, da se pobliže izjasni. Na to mi je odgovorio, da bi mu bilo prijatno, kad bi bio smijenjen. Naravno, Attolico je Talijan i uglađen čovjek. Hitler smatra, da bi njegov nasljednik morao da bude ili Farinacci ili Alfieri. Prvoga sam isključio, na drugome se zadržao. Siguran sam, da će Mussolini udovoljiti Nijemcima.

25. TRAVNJA. — Razgovarao sam s Duceom o pitanju ambasadora u Njemačkoj. Mussolini bez daljnjega pristaje na imenovanje Alfierija, koga sam otpratio u predsjedništvo vlade. Duce mu je odmah dao nekoliko uputa o njegovoj skoroj misiji u Njemačkoj. Naglašava vjernost ugovorima, ali što se tiče rata kaže, da će se umiješati samo onda, kad bude stekao skoro matematsku sigurnost, da će rat dobiti. I Alfieri napušta dvoranu »Mappamondo« s uvjerenjem, da će u Njemačkoj morati da pazi na svaki korak.

Giunta je u Skupštini održao nesuvisli i neodgojeni govor sa izrazito germanofilskim obilježjem i tako besmislenim tonom, da se Komora smrzla. Mussolini je u početku pljeskao, ali je kasnije bio zapanjen hladnom atmosferom, koju je nesmotreno Giuntino obožavanje Nijemaca stvorilo u dvorani. Naprotiv, Pavolini je požnjeo lijep uspjeh. To je njegov prvi ministarski nastup.

26. TRAVNJA. — Uhapšen je mlađi Barzini, novinar. Na temelju dokumenta, koji smo po običaju »pridigli« u engleskoj ambasadi ustanovilo se, da je on obavijestio Engleze, da imamo obavještajnu službu, koja vrlo uspješno djeluje u samoj ambasadi. Dodao je, da je Mussolini luđak i da talijanski novinari mrze svaki redak, koji su prisiljeni da napišu. Duce je bijesan i govori o specijalnom sudu.

Odgovor Reynaudu je gotov. Hladno, zajedljivo pismo, puno nipodaštavanja. Sutra ću ga predati Françoisu Poncetu, a večeras u prijepisu — von Mackensenu. Pokušao sam da ublažim barem formu, ali su sva moja nastojanja imala slab uspjeh. Jasno je, da će Duceovo pismo poslužiti Reynaudu kao oružje protiv onih Francuza, koji su posljednji pristaše italofilske politike, da bi dokazao naš izizavački ekstremizam. Duce je i Hitleru uputio kratku telefonsku poruku, da ga posavjetuje, da po svaku cijenu održi Narvik.

Uspio sam, da Duce imenuje Attolica za ambasadora pri Sv. Stolici. Ne želim, da Nijemci steknu uvjerenje, da je dovoljno da okrenu palac dolje, kao što se radilo u rimskim arenama, pa da mi likvidiramo svoga čovjeka, koji je odlično vršio svoju dužnost. Inače tko zna gdje bi nas to dovelo i tko će biti prva žrtva, koja bi morala da izgori na nacističkom oltaru.

27. TRAVNJA. — François Poncet nije, u suštini, iznenađen ni ogorčen Mussolinijevim odgovorom Reynaudu. Kako nije bio upoznat s tekstom francuskog pisma, ja sam mu ga pokazao. Premda je pohvalio duh i način pisma, rekao je, da ga je očevidno sastavio čovjek, koji ne poznaje Mussolinija i zato vjeruje, da ga može slomiti s osjećajne strane. Teška zabluda! Poncet odavno i uzalud pokušava, da svoju vladu izliječi od te zablude, ali prijatelji Talijana, kao Laval podržavaju francuske ministre u toj vladi, a ponekad ih pomaže sam Guariglia. Mussolinijevo pismo, koje Poncet naziva odsječnim, koristit će, da se raspršе mnoge dvosmislice.

Izvijestio sam Attolica o Hitlerovom udarcu u leđa. On je stvar primio s mnogo dostojanstva; zaključuje, da je za njega čast, što može ovako završiti svoju misiju. Raduje se što ide u Vatikan, od vraga k svetoj vodi. U sažetom obliku potvrđuje svoj sud o njemačkoj situaciji: »Kratki rat — njemačka pobjeda, dugotrajni rat — njemački poraz i pobjeda saveznika.«

Povjerava mi, da Ribbentrop ne krije svoju nesklonost prema meni, jer me smatra odgovornim za talijansku neintervenciju. Ja se time ponosim.

Ribbentrop je u Berlinu dao izjavu o norveškom pitanju. Ova je izjava bila najavljena kao senzacionalna. Po prvom čitanju dobijam utisak, da se kao i obično radi o poznatoj stvari: tresla se brda, rodio se miš.

28. TRAVNJA. — Još jedno Hitlerovo pismo Duceu, da ga obavijesti o svojim vojnim uspjesima u Norveškoj. Općenito gledajući, ova su pisma od male važnosti, ali Hitler je pronicljiv psiholog i zna, da njegova pisanija duboko zahvaća u Mussolinijevu dušu.

Papa je uputio Mussoliniju pismo, u kome hvali uloženi trud, da se spasi mir. Izražava svoju želju, da Italija i nadalje ostane izvan sukoba. Mussolini je pismo primio nepovjerljivo, hladno, podrugljivo.

29. TRAVNJA. — Mussolini mi priča, da se kralj načelno protivio, da Göringa odlikuje Ogrlicom, ali kad mu se savije šija, morat će da popusti. Naprotiv, srdačno je pozdravio odgovor Reynaudu. Iz Duceovih riječi proizlazi, da su razgovori između njega i kralja sve drugo nego srdačni. Štaviše, nastavlja se borba, u kojoj jedan žarom i silovitošću svoje prirode dokazuje potrebu politike koju vodi, a drugi ga razboritošću svoga položaja i svoga karaktera poučava, da ima u vidu sve opasnosti takve politike. Ali sve u svemu, Mussolini ne vodi mnogo računa o kraljevom mišljenju i smatra, da se sasvim olako može prijeći preko stvarne snage monarhije. Uvjeren je, da narod slijedi njega i samo njega. Jutros je hvalio Bluma, jer je u »Populaireu« više ili manje rekao ovo isto.

Dugi razgovor s Helfandom, koji sada slabo i nevoljko izigrava službenog prijatelja Nijemaca. Dao sam mu neka obavještenja opće prirode i pri tome izbjegavao svaku političku aluziju, koja bi mogla da ugrozi sadašnje odnose između dvije zemlje. Uostalom nmogi su Nijemci sve suzdržljiviji prema Moskvi. Sam Bismarck rekao je juče, da im ne treba vjerovati iz dva razloga: prvo, jer su boljševici, drugo, jer su Rusi, ali više iz drugog nego li iz prvog razloga.

30. TRAVNJA. — Ništa nova.

SVIBANJ

1. SVIBNJA. — Philips donosi Rooseveltovu poslanicu za Ducea. Ljubaznim, ali zato nemanje odlučnim riječima Roosevelt opominje Ducea, da ne ulazi u rat. Ako bi se rat proširio, neke države koje misle da ostanu neutralne, bile bi primorane da bez daljnjega preispitaju svoj stav. Naravno, Mussolini je poslanicu shvatio s gore strane. Zasad nije ambasadoru odgovorio skoro ništa, jedino je naglasio pravo Italije, da dobije prozor na Oceanu. Zatim je vlastitom rukom sastavio šturi, odsječni i neprijateljski odgovor Rooseveltu, zaključivši da Monroeva doktrina mora važiti i za evropske, ako već važi za Sjedinjene Države. Englezi su odlučili, da njihovi brodovi — po mogućnosti — izbjegavaju plovidbu Sredozemnim morem. O tome sam razgovarao sa Charlesom. Nisam krio svoje iznenađenje zbog takve mjere, koja bi imala da bude uvodna glazba u skori rat. Na sreću, dotle još nismo došli. Bilo bi dobro, kad bi u Londonu izbjegavali ovakve poteze koji su korisni samo da pojačaju i onako jaku

razdraženost. Charles je sporazuman, ali je zabrinut zbog govora, koji je Duce 21. travnja održao predstavnicima stranačkih organizacija.

Na sjednici vlade Mussolini je ponovio svoju punu sigurnost u njemačku pobjedu potkrepljujući je već usvojenom formulom: »U borbi između konzervativnih i revolucionarnih snaga uvijek pobjeđuju revolucionarne«. Mussolini mi opet govori o zbliženju s Rusima.

2. SVIBNJA. — Duce je uputio Hitleru poslanicu, kojom ga izvještava o situaciji u toku posljednjih dana. Polazi s pretpostavke, »da su osjećaji talijanskog naroda jednodušno upereni protiv saveznika«. Gdje on crpi ovakva obavještenja? Da li je baš siguran u ono što piše ili možda vjeruje, da će snagom svoga ugleda u pogodnom času izmijeniti narodno raspoloženje po svojoj volji?

Grandi je nezadovoljan neprijateljskim odjekom, koji je njegov govor u Komori izazvao u Londonu i Parizu. Sjeća se svoga osovinskog govora, koji je prošle godine održao u Londonu i naziva ga mrljom na svome karakteru i u svome životu. Primio je samo tri brzojava: jedan od Staracea, drugi od Morgagnia, treći od nekog luđaka iz ludnice u Cataniji; taj se nudi, da će za 100 lira prepjevati u stihove cijeli njegov govor.

Stižu prve, ali sigurne vijesti o njemačkoj pobjedi u Norveškoj. Izazvale su dubok dojam. Još jači dojam izazvao je Chamberlainov govor, tako predan sudbini i toliko zloslutan, da bi se moglo pomisliti, da će se Nijemci sutra iskrcati u Engleskoj. Mussolini blista od oduševljenja, podruguje se odašiljanju francusko-britanske mornarice u Sredozemno more uvjeren, kao što jeste, da saveznici ne će nikada poduzeti protiv nas nikakvu inicijativu.

3. SVIBNJA. — Izvještaji iz Norveške naprosto ushićuju Ducea, koji sve većom energijom izražava svoju sigurnost u njemačku pobjedu. Iz Berlina stižu brzojavi iz kojih se vidi, da tamo vlada nepokolebljivi optimizam. Ribbentrop veli Zamboniju, savjetniku naše ambasade u Berlinu, da će ofenziva na Maginotovu liniju biti isto tako munjevita i sigurna. Göring je prvi put zatražio od Renzettija, da požuri našu intervenciju, jer se rat već približava brzoj pobjedi; priznaje, da je on sam bio načelno protiv rata. Ja u brzu pobjedu ne vjerujem. Pa sve i kad bismo htjeli da se umiješamo, da li bismo to mogli? Soddu kaže, da se sada i Graziani, pod pritiskom odgovornosti otvoreno izražava protiv svake naše ratne akcije, pa čak i protiv pohoda na Hrvatsku. Najviše nam nedostaje topova. Ratna mornarica zna, kako je opasna zadaća čeka. Duce se tuži na nedovoljnu Cavagnarijevu odlučnost, ali ipak on je pravi gospodin i govori istinu. Avijacija napreduje teškom mukom. General Aimone Cat, jedan od naših najboljih stručnjaka izrazio se pesimistički, iako priznaje, da su pod upravom Pricola postignuti značajni uspjesi. On se još gore izrazio o našoj protuavionskoj obrani. Vrlo loše oružje, posluga da ne može biti gora.

Franco je uputio Duceu bezbojnu poslanicu kojom potvrđuje, da će Španija potpuno i neizbježno ostati neutralna, jer samo na taj način može da »pokrpi kosti« poslije građanskog rata.

4. SVIBNJA. — Novo Hitlerovo pismo Duceu, sasvim sporedne važnosti. Iznosi pojedinosti rata u Norveškoj. Hitler se žali na premunjevitu brzinu pobjede, koja mu nije dopustila da jače zahvati engleske snage i da ih potpuno smlavi. Ton pisma je prvi put podrugljiv na račun saveznička vojnih mogućnosti. Završava riječima da će nastojati, da što prije iznese pobjedu na Zapadu, što mu je potrebno i zbog prikrivenih prijetnja američkog upletanja.

5. SVIBNJA. — Proveo sam dan u Livornu. Vukla me želja, da kleknem pred očevim i Marijinim grobom. Vrijeme je lijepo. Sa kućnog prozora vidi se Korzikanski rt, tako reći na dohvat ruke. Ipak se u Livornu, čak ni među oduševljenima ne osjeća veliko zanimanje za sredozemni problem, ili bar ne toliko, koliko bi bilo potrebno da se opravda rat.

6. SVIBNJA. — Kod kralja, zbog potpisivanja. Njegovo veličanstvo govori danas protiv Nijemaca ne zauzimajući unaprijed nikakvo stanovište, ali s velikim osjećajem mjere. Po njegovim riječima, naša još uvijek slaba vojna mašina primorava nas, da koračamo lako. Zbog toga preporučuje, da koliko je moguće ostanemo u sadašnjem stavu očekivanja i spremanja. Odlučio je, iako mrzovoljno, da Göringa odlikuje Ogrlicom. Mussolini je razgovarao s kraljem o tom odlikovanju i bio prisiljen da mu kaže: »Veličanstvo, možda je limun koji morate progutati kiseo, ali u ovom trenutku sve navodi na to, da ga progutate.«

Razgovor s Hristićem. Njegova vlada je s velikim olakšanjem primila na znanje moje prekjučerašnje izjave. Izgleda mi, da će nas položaj još dugo vremena primoravati, da ih se pridržavamo.

7. SVIBNJA. — Ništa nova.

8. SVIBNJA. — Percy Loraine se vratio iz Londona. Po njegovim riječima dobio je uputstva, da uloži sve moguće napore, da odnose između Italije i Velike Britanije održi »na visini časti i dobre vjere«. Napominje okolnost, da je naša novinska kampanja pojačala u širokim slojevima britanskog javnog mnijenja već ukorijenjeni dojam, da fašističku Italiju treba ubrojiti u red neprijatelja. To je ozbiljna stvar, naročito kad se po svršetku rata budu morali polagati računi, a on je potpuno uvjeren, da će se rat pobjedonosno završiti za njegovu zemlju. Ja sam Lorainu otvoreno izložio našu politiku. Duce želi da ostane vjeran savezu s Berlinom, ali to ne znači, da ćemo mi u najskorije vrijeme napustiti položaj nezaraćene strane. Ove izjave, date po Mussolinijevu nalogu, zbunile su Sir Percyja, koji je napustio moju sobu nesiguran. Ipak se znatno smirio i potpuno je siguran u englesku budućnost.

Predao sam von Mackensenu zapisnike sastanka britanskih poslanika na Balkanu. Zapisnike smo uobičajenim putem izvukli iz engleske ambasade. U isto vrijeme sam s Mackensenom razgovarao o ceremoniji predaje ordena Annunziate Göringu. Mogli bismo, da tu svečanost upriličimo 22. na Brenneru. To bi mi uštedilo govor i svečanosnu proslavu saveza, što bi za mene bila teška i nezahvalna dužnost.

9. SVIBNJA. — Za vrijeme svečanosti na Oltaru domovine razgovarao sam s Badogliom, koji je sada manje neprijateljski raspoložen prema Nijemcima nego li ranije (pobjeda u Norveškoj učinila je svoje). On ipak ostaje nesalomljiv pobornik nezaraćenosti. Po njegovu mišljenju, napad na Maginotovu liniju osuđen je na propast. On lično poznaje liniju

i smatra, da bi proboj iziskivao četiri mjeseca borbe i žrtvovanje jednoga milijuna ljudi.

Razgovarajući sa mnom o Badogliu Mussolini je rekao, da ga je već pridobio za svoje gledište, kao što se i ranije dešavalo. Ja ne vjerujem, da je to točno. S obzirom na njemačke uspjehe Badoglio je postao oprezniji, ali isključujem, da je promijenio svoje osnovno uvjerenje.

Anfuso izvještava, da mu je princeza Bismarck, s kojom je u vrlo prijateljskim odnosima, sa suzama u očima rekla, da je Njemačka izgubila igru i da je Hitler upropastio zemlju i narod. Ona je za trenutak izgubila ravnotežu u tolikoj mjeri, da je Anfuso posumnjao, da je ona agent-provokator. Međutim su ga kasnije mnoge okolnosti navele, da ne vjeruje u takvu pretpostavku. Princeza se još poraznije izražavala o Ribbentropu i njegovoj politici.

10. SVIBNJA. — Ovo zapisujem za historiju, da se zna. Sinoć sam večerao u njemačkoj ambasadi, naravno, loše. Dugi i dosadni razgovori poslije večere. Časkali smo o raznim stvarima, bar ukoliko je to moguće s Nijemcima. Ni jedne jedine riječi o situaciji. Na izlazu u 0.25 sati reče mi Mackensen, »da će me valjda tokom noći morati da uznemiri zbog izvještaja, koji očekuje iz Berlina«. Tražio je moj telefonski broj. U 4 sata izjutra nazvao me telefonski i rekao, da će za tri četvrt sata doći po mene, da bismo zajednički otišli Duceu. On je naime dobio nalog, da sa Duceom govori točno u 5 sati u jutro. Preko telefona nije htio da kaže ništa podrobnije o predmetu razgovora. Kad je došao do mene, nosio je sobom omašan snop spisa, koji zasigurno nisu stigli telefonom. Zasramio se i promrmljao čudno izvinjenje, da je diplomatski kurir morao ostati u hotelu, sve dok iz Berlina nije dobio dozvolu da može izići.

Otišli smo zajedno Duceu, koji je ustao, jer sam ga prethodno obavijestio. Našli smo ga mirna i nasmijana. Pročitao je Hitlerove spise, u kojima sažeto tumači razloge akcije i završava ljubaznim pozivom Mussoliniju, da donese zaključke, koje smatra korisnim za budućnost svoga naroda. Mussolini je dugo razgledao priloge. Na kraju je, poslije skoro dva sata čitanja rekao Mackensenu, da je uvjeren, da se Francuska i Engleska spremaju, da napadnu njemački narod preko Belgije i Holandije. Od svega srca odobrava Hitlerov podvig.

Pošto je Mackensen otišao, Mussolini mi je u četiri oka ponovio, da je sasvim siguran u brzi uspjeh nacističke vojske i da je odlučio, da uđe u rat. Nisam propustio priliku da ponovim, da je za trenutak bolje sačekati i posmatrati. To je duga igra, možda duža nego što danas možemo zamisliti. Nije se udostojao, da mi odgovori. Moje mu primjedbe samo dosađuju. U toku prijepodneva vidio sam ga još nekoliko puta, ali sam — svaki put ustanovio, da je njegova odluka o stupanju u rat sve čvršća. I Edda je bila u predsjedništvu vlade i kao što je već prijeka i vatrena rekla mu je, da zemlja želi rat i da bi produženje neutralnosti bilo nečasno. Ovakve riječi on i želi da čuje, jedino takva mišljenja i uzima ozbiljno.

Razgovor s Poncetom, Lorainom i Phillipsom. Svi traže obavještenja o držanju Italije. Pretežno su skeptični i puni crnih slutnja. Iz nekoliko telefonskih razgovora, koje smo pohvatali proizlazi, da svakog časa očekuju našu akciju. Ja se trudim da ih umirim i djelomično uspijevam. S druge strane oni su točno upoznati s mojim mišljenjem i znaju, kako iskreno nastojim da odgodim naš ulazak u rat. Poncet je skoro sasvim

utučen. Izgleda vrlo umoran. Oči su mu crvene i podbuhle, a odijelo mimo svake navike neuredno. Loraine je hladan i odlučan. U stanovitom trenutku razgovora tvrdi, da će Njemačka biti potučena; on je to rekao neočekivanom žestinom s obzirom na njegove manire uglađenog i hladnokrvnog gentlemana. U tom času bljesnula je u njegovim očima i riječima sva tvrdokorna žilavost njegove rase.

Phillips je izjavio, da će ovi događaji najdublje potresti Ameriku. Nije se upuštao u proročanstva, ali ja ne bih bio nimalo iznenađen, kad bi Sjedinjene Države smjesta prekinule odnose s Njemačkom u očekivanju, da se odluče za ulazak u rat. A Sjedinjene Države su vrlo ozbiljna stvar, o kojoj se odviše lako daju pogrešna mišljenja.

Mussolini priprema topli, ali neobavezni odgovor Hitleru. Zamolio sam ga da izbriše stavku, kojom se pridružuje optužbi protiv saveznika, da ugrožavaju belgijsku neutralnost. Poslušao me i promijenio.

Edda je i meni došla u posjetu prije odlaska u Firenzu. Govori o neposrednom ulasku u rat, o potrebi da marširamo, o časti i obeščašćenju. Saslušao sam je bezličnom ljubaznoću. Šteta što ni ona, tako oštroumna, ne će da razmišlja. Nalazim, da radim vrlo dobro, što odlazi na majske svečanosti u Firenzu, gdje će se mnogo korisnije moći baviti glazbom.

Primio sam belgijskog ambasadora i holandskog poslanika. Obojica su žalosni, ali dostojanstveni i sa puno povjerenja govore o mogućnostima otpora svojih zemalja. Naprotiv Soddu misli, da otpora na holandsko-belgijskoj granici ne će skoro ni biti, dok će se francuska obrana, potpuno sigurno pokazati kao nesavladiva. U svakom slučaju Soddu je mišljenja, da s naše strane ne treba poduzimati nikakvu inicijativu, bar dok prođe mjesec dana od početka napadaja.

Primio sam Pavelića. Situacija u Hrvatskoj sazrijeva i ako mi budemo dugo oklijevali, mnoge će se simpatije okrenuti Nijemcima. Ja ću pripremiti geografsku kartu, na kojoj će biti točno naznačeni podaci o revolucionarnim snagama i najhitnijim potrebama, a onda ćemo prijeći na djelo. Nisam utvrdio nikakav određeni datum, čak naprotiv preporučio sam, da se izbjegava svaki preuranjeni ispad. Dobili smo dokaze, da je Bombelles plaćenik Beograda. On će osjetiti nemilosrdni zakon ustaša.

Izvijestio sam Ducea o razgovoru. Smatra, da treba ubrzati događaje. Na svome kalendaru zabilježio je jedan dan početkom lipnja. Naređuje, da se pozove Gambara iz Španije, da preuzme komandu nad trupama, koje će izvršiti prodor.

Nema nikakvih neposrednih vijesti sa fronta; izgleda da je tok borbe uglavnom vrlo povoljan za Nijemce. Najviše iznenađuje, da saveznici ne vrše nikakva bombardiranja iz zraka, dok Nijemci bacaju bombe na sve strane.

Ovdje je potpuno ravnodušno primljena vijest, da je Churchill naslijedio Chamberlaina. Duce se čak podruguje.

11. SVIBNJA. — U toku noći premlatili su neki fašisti engleskog činovnika, koji je poderao proglas protiv Engleza. Jutros je došao Sir Percy Loraine, da porazgovara o incidentu. Pošto je nastupio vrlo visokim i oholim tonom, sasvim protivno našim najboljim ličnim odnosima, ja sam mu odvratio istom mjerom i odbio bilo kakvo objašnjenje. Primijetio sam, da bi engleski činovnici učinili bolje, da na vrijeme idu u krevet, a ne da se do 4 sata ujutro skitaju po barovima u času, kad bri-

tanska vojska mora voditi tako tešku borbu. Mi smo se rastali tako hladno, da sam smatrao potrebnim da obavijestim Ducea s obzirom na daljnji razvoj spora. Međutim Loraine je večeras telefonirao svojom uobičajenom srdačnošću i tako je stvar riješena.

Ovdje ništa nova. Mussolini je danas manje ratoboran nego jučer, odnosno skloniji da čeka. Izgleda, da je iz glavnog štaba došao korisni hladni tuš u pogledu naših trenutnih vojnih mogućnosti. I Balbo mi je rekao, da ne može u rat prije dva mjeseca, a i to uz uslov, ako dobije određene količine oružja i ostalih potrepština.

12. SVIBNJA. — Papini brzojavi, upućeni vladarima triju napadnutih zemalja toliko su razbjesnili Mussolinija, da namjerava podviknuti Vatikanu, da stane; onakav, kakva ga je bog dao ići će do skrajnjih granica. Ovih dana često ponavlja, da je papinstvo rak koji podjeda naš nacionalni život i da će on, ako treba, ovaj problem jedamput zauvijek skinuti s dnevnoga reda. Dodao je: »Neka papa ne misli, da može stvoriti savez s monarhijom, jer ja sam sposoban, da i papu i monarhiju u isti čas bacim u zrak. Nekada je bilo dovoljno sedam gradova Romagne, da iziđu na kraj i s papom i s kraljem.« (Sedam gradova Romagne jesu: Bologna, Modena, Reggio, Parma, Forlì, Ferrara i Ravenna, koji važe kao najrevolucionarniji u Italiji).

Ja se ne slažem s ovakvom Duceovom politikom. Tim više što namjerava ući u rat pa ne smije kvariti odnose s crkvom. Talijanski narod je katolički; doduše, ne liže oltare i možda je, ako se površno posmatra, previše drzak prema crkvi, ali u suštini je bogobojazan. Naročito se u časovima opasnosti približava oltarima. Ja smatram neophodno potrebnim, da se izbjegne svako trvenje i zbog toga dajem Alfieriju upute da poduzme korak, koji podnipošto ne smije imati onakav ratoborni karakter, kao što bi htio Duce.

Kralj mi poručuje, da će odlikovati Göringa Ogrlicom, ali nikako ne želi da mu uputi brzojavnu čestitku niti kakvu poruku. Ja ću već naći nekakav izlaz. Njegovo veličanstvo zahtijeva, da ova njegova želja ostane tajnom i za Mussolinija.

13. SVIBNJA. — Mussolini je ovako započeo svoja izlaganja: »Prije nekoliko mjeseci rekao sam ti, da su saveznici proigrali pobjedu, a danas ti kažem, da su izgubili rat. Mi smo Talijani i onako dosta obeščašćeni. Svako zatezanje bilo bi nepojmljivo. Mi ne smijemo više dangubiti. U toku ovoga mjeseca objavit ću rat. Napast ću Francusku i Englesku iz zraka i na moru. Ne mislim više da napadnem Jugoslaviju. To bi bilo kukavičko izvlačenje.« Danas po prvi put nisam odgovorio ništa. Nažalost, ja više nisam u stanju da poduzimam bilo kakve korake, da i dalje zadržavam Ducea. On je odlučio da napadne i on će napasti. Vjeruje u njemački uspjeh i u brzinu toga uspjeha. Jedino novi obrt vojnih događaja mogao bi ga navesti, da promijeni svoju odluku, ali danas stvari za saveznike stoje tako rđavo, da ne vidim nikakve nade.

Alfieri je govorio s papom. Podnijet će pismeni izvještaj, ali zasad naglašava, da je kod pape naišao na nepokolebljivi stav crkve protiv rata. Sv. otac je rekao, da je »spreman da ga odvedu u koncentracioni logor ali da ne će učiniti ništa protiv svoje savjesti«.

Vidio sam Ponceta i Loraina. Nikakva važna pitanja. S njihove strane prije svega pokušaj, da ispitaju situaciju. Trudio sam se, da ne pogoršavam njihovu zabrinutost, ali želim da budem pošten i ne ću da im krijem, da ovdje prilike idu nagore.

14. SVIBNJA. — Hitlerovo pismo Duceu. Opširan i staložen izvještaj o vojnim događajima. Prevladava ton sigurnosti: pobjede na kopnu, iznad svega pobjede u zraku, gdje Nijemci slavodobitno gospodare. Naravno, sve ovo djeluje na Duceov duh u pravcu intervencije. Duce je i Mackensenu saopćio svoju namjeru, da doskora uđe u rat. »Sada se ne radi o mjesecima, sada se radi o tjednima, možda i danima.« Ja se lično nadam, da će ipak biti tjedni, a ne dani. Ma koliko se ratna sreća smiješila Nijemcima, još uvijek je prerano, da se stvari sigurno ocijene. Prije nego se odlučimo na posljednji korak, treba da se sjetimo, da Italija nije spremna da ratuje, ili da je u najboljem slučaju spremna za vrlo kratki rat. Pogrešna ocjena trajanja rata bila bi za nas sudbonosna.

Duce me izvještava, da je Soddu govorio s kraljem o pitanju vrhovne komande, koju Mussolini želi lično preuzeti. Izgleda da se kralj žestoko protivio i pozivao na svoja ustavna prava. Zatim je, čini se, popustio i pristao na kompromisnu formulu tako, da bi na Ducea prenio svoju vlast. Mussolini se ljuti. Otvoreno kaže, da poslije pobjedonosnog svršetka rata namjerava de se otarasi monarhije koju ne voli i čiji teret ne može više podnositi.

15. SVIBNJA. — Roosevelt ju uputio Duceu poslanicu s drukčijim tonom. Nije to više, kao prvi put, prikrivena opomena, prijetnja u rukavicama. Roosevelt je ovoga puta potišten, pomirljiv. Govori o Kristovom evanđelju, ali ova vrsta argumenata slabo djeluje na Mussolinija, naročito danas, kad je uvjeren, da je uhvatio pobjedu za kosu. Danas su potrebni drugi dokazi, da ga prodrmaju.

Veliko uzbuđenje zbog vijesti, da su Nijemci kod Sedana probili Maginotovu liniju. Ja u to ne vjerujem i smatram, da je opasno umjetno uveličavati vijesti drugorazrednog značenja. Sada je raspoloženje javnog mnijenja bolje, zbog njemačkih pobjeda, ali istinski i duboki narodni osjećaji nisu se promijenili.

Naravno, u političkom svijetu nastaje vrtoglava utakmica, tko će se iskazati kao stariji pristaša ulaska u rat, kao veći prijatelj Nijemaca i tome slično. Kad bi umjesto dobrih, iznenada grunule slabe vijesti, bilo bi dosta razloga da se smijemo.

16. SVIBNJA. — I zaista, vijest je stvarno bila vrlo pretjerana. Upad u Maginotovu liniju pretvorio se u proboj. U toku noći Sir Percy je poslao britanski izvještaj o toku ratnih operacija sa dosta optimističkim podacima. Ja sam Duceu pokazao ova engleska obavještenja, i ona su ga se prilično dojmila, premda ga njegova narav goni, da više vjeruje za njegovo stanovište povoljnim vijestima. U svakom slučaju, u toku dana pokazao se manje oduševljenim da potpali barut.

Razljutio se i zbog razgovora s kraljem, koji uporno zastupa gledište, da ne ulazimo u rat, jer je golema većina javnoga mišljenja protiv našeg miješanja. Ma da je konačno popustio, pravio je mnoge poteškoće i na pitanju vojne komande.

Loraine donosi Churchillovu poruku Duceu. Još jedna poslanica, puna dobre volje, općenita, ali zato ne manje dostojanstvena i plemenita. Čak i Mussolini uvažava njen ton. Riješio je da odgovori, da namjerava ostati vjeran svojim ugovorima, isto onako kao što je Engleska vjerna svojima.

U Vatikanu sve veće negodovanje zbog stalnih incidenata, u prvom redu zbog prodaje »Osservatore Romano«. Na to mi se, u toku razgovora potužio papinski nuncij. Ja nisam mogao da mu pružim ništa drugo osim lijepih riječi i neodređenih obećanja.

17. SVIBNJA. — Vijesti s francuskog fronta govore o neodoljivom njemačkom nadiranju. Saint Quentin je zauzet i odatle se direktno ugrožava Pariz. Još nema potvrde iz francuskih izvora. Isto tako nedostaju pojedinosti o opsegu proboja. Ipak sve daje naslutiti, da se radi o vrlo ozbiljnoj stvari. Talijansko javno mišljenje (ja govorim o poštenom dijelu javnog mnijenja, a političke lakrdijaše, koji su sada odreda skrajnji germanofili, ostavljam po strani) reagira na ovu vijest vrlo čudno: divi se Nijemcima, raduje se pri pomisli, da će rat uskoro završiti, ali se u prvom redu mnogo plaši budućnosti. Mussolini je miran i bar zasad ničim ne nagovještava, da želi ubrzati ulazak u rat.

Mackensen predlaže, da ja i Ribbentrop izmijenimo telegrame povodom godišnjice osovinskog ugovora; spominje predaju Ogrlice Göringu, što može učiniti Alfieri. Međutim maršal mnogo polaže na to, da mu kralj brzojavi. Strah me je, da se pod ovim okolnostima nema kud: kralj će morati da šalje brzojavnu čestitku.

18. SVIBNJA. — Ratni izvještaj sve povoljniji za Nijemce. Bruxelles je pao, utvrđenja oko Anversa razorena, kolone tankova prodiru u Francusku do Soissonsa, a iza njih — kao što se čini — nadire njemačka pješadija. Kako bilo, naš glavni štab daje suzdržljivu prognozu. Soddu ne vjeruje, da se radi o odlučnoj bici i traži još 10 dana, da može dati konačno mišljenje.

Predao sam Sir Percyu Lorainu Duceov odgovor na Churchillovu poslanicu. Mussolinijev odgovor je kratak i u stilu nepotrebno oštar. Loraine ga je primio bez primjedbe. Sa svoje strane predaje mi redoviti pregled vojne situacije, koju Englezi i dalje predočavaju vrlo ružičasto.

François Poncet nije toliko miran kao Loraine. Vjeruje, da se situacija u zadnji čas popravila, ali je svjestan, da se ovih dana rješava sudbina Francuske. Zabrinut je zbog našeg držanja i kaže, da nije u interesu Italije, da Francuska bude smrvljena. Odbija pomisao, da će »Mussolini oduzeti Staljinu slavu, da probode nožem oborenog protivnika«.

Predao sam Phillipsu, bez riječi kratki i suhi odgovor na Rooseveltovu poslanicu. Phillips je isto tako bez ijedne riječi prima.

Sutra odlazim u Cremonu i Milano. Mussolini mi naređuje, da jasno stavim na znanje naš predstojeći ulazak u rat i da u isto vrijeme otvoreno podvučem, da će on biti »jedini, vojni i građanski šef nacije u ratu.«

19. SVIBNJA. — Cremona-Milano. Vrlo topao doček u oba grada. U Milanu sam održao kratak govor i nagovijestio, da ćemo se umiješati u sukob. Moje su riječi oduševile fašističke jurišne odrede, dok su velike

narodne mase odobravale vrlo umjerenim žarom. Na osnovu toga dobio sam dojam, da žitelji Milana — vrlo uporni mrzitelji Nijemaca — smatraju, da je naš ulazak u rat, makar i pod ovakvim okolnostima, nepoželjna nužda.

20. SVIBNJA. — Izvijestio sam Ducea o Milanu. Slaže se s mojom ocjenom situacije. Danas ne govori o stupanju u rat. Potpuno odobrava govore, koje sam jučer održao po njegovim uputama.

Mackensen je nagovijestio mogućnost našeg zbliženja s Rusijom, posredstvom lične Ribbentropove akcije. Odgovorio sam, da sa talijanske strane nema nikakve smetnje, samo da nam Rusi opet pošalju svoga ambasadora. Oni su prvi prekinuli odnose, oni prvi treba da učine korak zbliženja.

Ratni izvještaji su i dalje vrlo povoljni za Nijemce. Zarobili su generala Girauda s njegovim štabom. François Poncet mi je — pred nekoliko dana govorio o njemu kao velikoj nadi Francuske i vjerovatnom nasljedniku Gamelina.

Sve se ovo snažno dojmilo mnogih Talijana, čak onih za koje se to najmanje moglo predvidjati. Sam Grandi je došao da me posjeti; skoro dramatičnim glasom rekao je: »Moramo priznati e smo temeljito pogriješili; treba se spremiti na nova vremena«. Nisam se pridružio Grandijevom pokajanju, ne iz tvrdoglavosti nego jer usprkos svemu ostajem pri svome gledištu. Vrijednost konja ocjenjuje se na dugoj stazi, a dužinu trke ne može danas nitko predvidjeti.

21. SVIBNJA. — Kralj je razdražljiv. Jutros sam bio u kraljevskom dvoru. u pratnji albanske delegacije, koja je donijela odgovor na prijestolnu besjedu. Kralj me je skoro napao zbog Göringove Ogrlice. Rekao je: »Čitava je stvar krenula naopako. Podnipošto mi se ne sviđa što Göringa odlikujem Ogrlicom. A tek da mu pošaljem brzojav, to mi se gadi iz hiljadu razloga.« Kralj se izrazio nepovoljno i o njemačkoj vojnoj situaciji.

Razgovarao sam s Duceom o potrebi, da izvedemo načisto naše zahtjeve prema Nijemcima. Ako zaista moramo naglavce uletjeti u ovu pustolovinu (rat ostaje za mene i danas pustolovina s mnogim i strašnim nepoznanicama), treba da imamo čiste račune. Ja odviše dobro poznajem ovu gospodu i ne vjerujem u njihova pismena utanačenja, još manje u usmena obećanja. Iza 1. lipnja mogli bismo se naći s Ribbentropom i sastaviti zapisnik, šta nam pripada po svršetku igre.

22. SVIBNJA. — Odlazim u Albaniju. Stigao sam u Drač i Tiranu. Vrlo topao doček. Albanci su se odviše zahuktali na ratobornim putovima: htjeli bi Kosovo i Čamuriju. Nama nije teško da pojačamo svoju popularnost, ako postanemo prvoborci albanskog nacionalizma.

23. SVIBNJA. — Posjeta Skadru i Rubiku, vrlo izdašnom rudniku bakra. Javni radovi koje sam prije podne pregledao, ostavljaju zadovoljavajući dojam. Svuda nailazim na topao doček.

Nema sumnje, Italija je već pridobila albanske narodne mase. Albanski narod nam je zahvalan, što smo ga naučili da jede dva puta na dan,

što se prije rijetko dešavalo. I na vanjskom izgledu naroda opaža se najveće blagostanje.

24. SVIBNJA. — S radnicima u Rogošini. Talijanski radnički stalež dobro se podudara s Albancima. Najveće nam poteškoće stvara talijanski srednji stalež, koji postupa loše s domaćim stanovništvom i neopravdano pokazuje kolonijalni mentalitet. Nažalost, to se često dešava u oficirskim i činovničkim krugovima, naročito — kako kaže Jacomoni — kod njihovih žena.

25. SVIBNJA. — U Butrintu. Prekrasno. Krfski kanal, luka Edda, povratak u Italiju.

U Brindisiju i Bariju; zatim na svim stanicama topao doček. Narod hoće da zna, šta se sprema. Čujem mnoge glasove u prilog rata. To se još prije samih nekoliko dana nije događalo.

26. SVIBNJA. — Izvijestio sam Ducea o putovanju, koje u cjelini zadovoljava. Mussolini mi govori o svojim nesuglasicama s kraljem po pitanju vrhovne komande u ratu. Izgleda, da se kralj žestoko protivio prije nego što je popustio.

Hitler je uputio novo pismo Duceu, a Alfieri izvještaj o razgovoru s Göringom. Ovaj je pitao za datum našega ulaska u rat i predložio da napadnemo, kad Nijemci likvidiraju englesko-francusko-belgijski džep i poduzmu svestrani juriš na Pariz. Duce je načelno sporazuman. Odlučuje se, da napiše Hitleru pismo najavljujući svoju intervenciju za drugu desetinu lipnja.

27. SVIBNJA. — Duži razgovori s François Poncetom i Phillipsom. Ovaj posljednji je donio Rooseveltovu poslanicu Duceu, ali ga on nije primio. Ja sam sastavio zapisnik razgovora. Roosevelt se, ukratko, nudi, da posreduje između nas i saveznika i preuzima ličnu odgovornost, da će se sporazum po svršetku rata ispuniti. Odgovaram Phillipsu, da je Roosevelt na pogrešnom putu. Trebalo bi poduzeti sasvim druge korake, da Mussolini promijeni odluku. Na kraju krajeva ne radi se o tome, da on želi postići ovo ili ono, on hoće rat. Sve kad bi mirnim putem mogao postići dvostruko od onoga što zahtijeva, ipak bi odbio. Razgovor s F. Poncetom važan je, ne zbog rezultata nego kao psihološki putokaz. Stavio mi je vrlo točne ponude. Isključujući Korziku, koja po njegovim riječima »predstavlja dio tijela same Francuske«, može se raspravljati o Tunisu, valjda i o Alžiru. Odgovorio sam i njemu, kao i Phillipsu: odviše kasno. Podsjetio sam ga na 1938., kad nam je Francuska osporavala čak ona 4 grebena, koja nam je Engleska prepustila u Crvenom moru. Još jedamput su Francuzi bili, kao što kaže Machiavelli, »više sitničavi nego mudri«. Poncet priznaje francuske krivice, grdi pređašnje vlade i veliki dio odgovornosti baca na Legera, koga naziva »zlokobnim čovjekom«. Naravno, razgovor je ostao u akademskom tonu.

28. SVIBNJA. — Moj razgovor s poraženim Poncetom i noćni događaj — kapitulacija Belgije — nagone Mussolinija da ubrza vrijeme. Duboko je uvjeren, da događaji strmoglavo jure i želi da stvori opravdanje za sudjelovanje u podjeli plijena. Dobro, što se tiče Francuske, ali Engleska, ona je još na nogama. A tek Amerika? Duce spominje 10. lipnja.

Primio sam Hristića: usplahiren je. Htio bi da mu ja kažem, da li ćemo napasti njegovu zemlju. Ja mogu da mu dam tek djelomična osiguranja.

Mučan razgovor sa Sir Percyjem Lorainom. Došao je da pregovara o pitanju blokade i žali se, što su pregovori prekinuti. Odgovorio sam, da je sve to beskorisno, jer se nalazimo u predvečerju rata. Iako je bio pripravan, nije očekivao tako bezobziran udarac. Problijedio je, a onda se snašao i pribrano rekao: »Ako trgnete mač, onda će mač i odlučiti. Dobro je da se to zna, da bi se ustanovile odgovornosti.« Iza toga je produžio drukčijim tonom: »Mi ćemo na rat odgovoriti ratom. Usprkos tome srce mi je ispunjeno žalošću, kad pomislim da će među našim zemljama poteći krv«. Odgovorio sam, da to i mene mnogo žalosti, ali da sada ne vidim drugoga izlaza. O situaciji u Flandriji ovako se izrazio: »Ako pobijede saveznici, rat će svršiti ove godine. Pobijede li Nijemci, trajat će 3 godine duže. Ali to ne će utjecati na konačni ishod. Rat će se završiti našom pobjedom.« Govorio je velikom sigurnošću, ali je njegovo lice imalo izraz dubokog bola, a oči su mu u trenucima bile zamagljene.

29. SVIBNJA. — Jutros u 11 sati stvorena je u palači Venezia vrhovna komanda. Rijetko sam kad vidio Mussolinija tako sretna. Najzad se ispunio njegov veliki san, da postane condottiero — vojni šef svoje zemlje u ratu. Pored njega će biti Badoglio, Graziani, Pricolo i Cavagnari. Konačna odluka sazrijeva. Poslije 5. lipnja svaki dan može biti povoljan. Izvijestio sam Ducea o svojim jučerašnjim razgovorima i preporučio mu, da Jugoslaviji svečano obeća, da će poštovati njenu neutralnost. Potpuno je jasno, da ne bismo imali nikakve koristi, kad bi potpalili balkansku barutanu. Kad pobijedimo, i onako ćemo dobiti šta hoćemo. Ovlašćuje me da radim u tome pravcu. Pozvao sam Hristića, koji je zbog neočekivanog poziva došao u moju sobu blijed kao mrtvac, ali je izišao utješen.

Badoglio već pravi lijepo lice rđavoj sudbini i sprema se na rat. Pokušava, da dobije još nekoliko dana, da bi mogao bolje proučiti francusku situaciju, jer smatra da bi još moglo doći do kakvih iznenađenja. Brine se zbog Libije, gdje bi francuska inicijativa imala mogućnosti uspjeha. U svakom slučaju rat mora kratko trajati, nikako duže od dva do tri mjeseca. Tako barem misli Favagrossa, koji sve gleda crno, jer su naše zalihe jezivo skromne. Nekih metala naprosto nemamo. Uoči rata, i to kakvog rata, imamo samo sto tona nikla.

30. SVIBNJA. — Odluka je pala, kocka je bačena. Mussolini mi je jutros predao svoje saopćenje Hitleru o ulasku u rat. Izabrao je 5. lipnja, ukoliko sam Hitler ne smatra shodnim, da se stvar odgodi za nekoliko dana. Poslanica je predata Alfieriju šifrom s nalogom, da je lično odnese Hitleru. U isto vrijeme izvijestio sam Mackensena. Premda je bio obaviješten, ambasador je saslušao ovu novost s velikom radošću. Izrazio je divljenje Duceu i pohvalio moju odluku da učestvujem u ratu kao pilot. Dodao je: »U Njemačkoj stranačke starješine nisu dale dobar primjer. Sam Baldur von Schirach »zabušava«, bar zasad, u pozadini.« Mussolini namjerava, da 4. lipnja poslije podne održi narodu govor. Sat prije toga ja ću Poncetu i Lorainu objaviti rat. Duce je tražio, da izostane ova »formalnost«, ali ja sam uporno savjetovao, da se bar forma spasi.

Egipatski poslanik, u svoje ime govori o eventualnom proglašenju neutralnosti od strane kairske vlade. Ohrabrio sam ga da ustraje na tom

putu. Doduše ja ne vjerujem, da će egipatska neutralnost nešto izmijeniti u čitavoj igri, ali bi u svakom slučaju predstavljala neku dobit.

31. SVIBNJA. — Novi Rooseveltov korak, ovoga puta energičniji. Pošto je podsjetio na tradicionalne interese svoje zemlje u Sredozemnom moru naglašava, da će ulazak Italije u rat izazvati pojačanje naoružanja Sjedinjenih Država i udvostručenje pomoći saveznicima u oružju i materijalu. Odgovorio sam, da ne mogu kazati ništa, dok se ne posavjetujem s Mussolinijem, ali sam unaprijed rekao Phillipsu, da će novi Rooseveltov pokušaj doživjeti sudbinu pređašnjih. Poruka ne će djelovati na Ducea.

Alfieri telefonira, da je Hitleru predao poslanicu. Bio je »zadovoljan, čak oduševljen«. Ipak se ogradio, da će tek poslije vijećanja sa svojim generalima javiti, da li je izabrani datum dobar.

Podnio sam Duceu nacrt saopćenja o objavi rata. Odobrava, ali savjetuje, da razgovaram s kraljem; on je u ovim pitanjima vrlo osjetljiv, jer po ustavu njemu pripada pravo objave rata.

Daladier predaje Guarigli notu. Nikakav točno određeni prijedlog, ali razne mogućnosti. Francuska želi poduzeti sve, da izbjegne rat. Mussolini odbija da uzme notu u razmatranje, čak odlučuje da uopće ne odgovara.

LIPANJ

1. LIPNJA. — Audijencija kod kralja. Odobrava predloženu formulu. On se pomirio, ali samo pomirio s idejom rata. Vjeruje, da su Engleska i Francuska primile strahovito teške udarce, ali ipak mogućoj američkoj intervenciji pridaje — i s pravom — veliku važnost. Osjeća, da zemlja ide u rat bez oduševljenja. Doduše, danas postoji propaganda za upletanje, ali ni izdaleka nema onog poleta, koji je postojao 1915. »Varaju se oni koji govore o kratkom i lakom ratu. Ima još uvijek mnogo nepoznanica, a obzor je sasvim drukčiji nego li u svibnju 1915.«, zaključio je kralj.

Hristić me izvještava o zadovoljstvu Beograda zbog prekjučerašnjeg saopćenja i daje najšira osiguranja pune i skoro blagonaklone neutralnosti.

Phillipsu sam predao Duceov odgovor, čiji je sadržaj ukratko slijedeći: Amerika nema u Sredozemnom moru više interesa nego što ih Italija može imati u Karaibskom moru. Prema tome Roosevelt nema razloga da navaljuje svojim opomenama. Štaviše, treba da ima na umu, da njegov pritisak sve više razjaruje Mussolinija i tjera ga dalje, pravcem za koji se već odlučio.

Mackensen donosi Hitlerov pismeni odgovor Duceu. Kancelar je s oduševljenjem primio vijest o našem ulasku u rat. Ipak želi, da se datum za nekoliko dana odgodi, jer namjerava skorih dana izvršiti svestrani napad na francuske aerodrome. Boji se, da bi početak talijanske akcije prouzrokovao prebacivanje francuskih zračnih snaga na druge točke i tako poremetio njegove planove uništenja. Duce je načelno sporazuman

i zbog toga, što nam odgoda olakšava završavanje naših priprema u Libiji. Više nego za 8. sklon je da se umiješamo 11. lipnja, jer mu taj dan nosi sreću.

Razgovoram s François Poncetom o Daladierovoj noti. Iz moga odgovora uviđa, da je prošlo vrijeme, kad su se mogle gojiti nade i obmane. Mussolini je izabrao mač. Poncet ne nastoji da dobije odgovor na notu. Naprotiv, ako bi taj odgovor imao da bude oštar i neprijateljski, bolje je da ga i ne bude, jer na kraju krajeva »predstoji budućnost i ne treba misliti, da između Italije i Francuske ne će poslije rata postojati nikakvi odnosi.« O situaciji se nije izjasnio. Vjeruje, da igra još nije završena i da velike bitke, koje će Hitler morati da vodi za Pariz i London mogu donijeti mnoga iznenađenja.

Bottai, jedan od rijetkih koji je sačuvao mozak na pravome mjestu, kaže mi danas — prilikom igranja golfa, da bi s obzirom na toliki ratoborni zanos službenih ljudi trebalo osnovati novu stranku intervencionista »in mala fide — u zloj vjeri.«

2. LIPNJA. — Duce sastavlja odgovor Hitleru: iako je odgađanje korisno, prije svega radi upotpunjenja naoružanja Libije, Mussolinija ipak smeta što mora da odgađa, jer se bio odlučio za 5. Sada je izabrao 11. lipnja. Naveče je Mackensen zatražio hitnu audijenciju i u Hitlerovo ime povukao sva ograničenja prethodnog izvještaja. Čak izgleda, da bi se ubrzanje našeg upletanja više svidjelo. Ali to sada nije moguće. Mi smo ispremještali nekoliko divizija i objava rata prije 11. lipnja zatekla bi nas u punoj krizi pregrupiranja snaga. Zaključujemo, da 11. lipnja ostaje konačni dan. Dovoljno je da Hitler odgovori: »dobro«. Pošto je donio odluku, Mussolini — kao što uvijek biva, postaje vedar i samopouzdan.

Naveče sam imao dugi razgovor s Balbom, koji se sprema na povratak u Libiju. Odlučio je da učini sve što bude mogao, ali ne vjeruje, da će rat biti lak i kratak. Naoružanje s kojim raspolaže dovoljno mu je samo za kratkotrajnu borbu. Ali što će biti ako se naša predviđanja iznevjere? Kako bilo, on je vojnik i borit će se najžešćom odlučnošću. Naravno, ne povlači ni jednu svoju opasku o cjelokupnoj politici Osovine. Balbo ne raspravlja o Nijemcima, on ih mrzi, a ova neizlječiva mržnja, upravlja čitavim njegovim mišljenjem.

3. LIPNJA. — Alfieri nam brzojavlja Hitlerovo »dobro«. Bombardiranja Pariza i drugih francuskih aerodroma pokazuje, da je Führer započeo svoju akciju.

Mussolini kaže, da i kralj smatra 11. lipnja sretnim datumom, prvo zbog kratkog predaha koji nam ostavlja, drugo, jer je to njegov rođendan i jer je kao regrut unesen u spisak pod brojem 1111. I sada, kad ima da se trgne mač iz korica, kralj se kao i svi članovi savojske kuće sprema, da bude vojnik i samo vojnik.

Pod izgovorom sitnih tekućih poslova došao je sir Percy Loraine, da me vidi. Mi već razgovaramo kao zastupnici dviju neprijateljskih zemalja, premda su lični odnosi vrlo dobri. Snužden je, ali spokojan. Priznaje, da će dva ili tri iduća mjeseca biti za saveznike vrlo kritična, ali ako im uspije da izdrže, Njemačka je odsvirala svoje. Želi da lično sudjeluje u ratu. Odgovorio sam mu, da ne želim nikakve diskusije. Sada, kad

je moja zemlja u ratu, ne želim da ulazim u njegova predviđanja, štaviše, ne mogu ih ni dopustiti.

4. LIPNJA. — Sjednica vlade. Dok su svi očekivali velike političke senzacije, Duce je imao toliko koketerije, da današnjem ministarskom savjetu dadne »tako strogo upravni karakter, kakav nije imao u svih 18 godina«. Nikakvih izjava. Jedino što je Mussolini na početku sjednice rekao: »Ovo je posljednja mirnodopska sjednica vlade«. A zatim je prešao na dnevni red.

Riješio sam pitanje svoga vojnog rasporeda. Preuzimam komandu grupe bombardera u Pisi. Izabrao sam ovaj aerodrom, jer je najbliži Korzici i jer volim da se borim u svome zavičaju, gdje moj otac počiva u vječnom miru. Duce je odobrio moju odluku, da idem u vojsku i da se preselim u Pisu, jer voli da budem vojnik-ministar, nego ministar-vojnik.

5. LIPNJA. — Nijemci su izvršili napad na liniju Somme. Zasad nema izvještaja, ali su svi uvjereni, da će se dosta brzo prebaciti preko rijeke. Francuski se moral nije popravio, a organizacija obrane nužno hramlje. Da li se nalazimo pred odlučnom bitkom? Što se nas tiče, nema programatskih izmjena. Duce je ranije mislio, da odmah u početku izvrši zračni napad na Francusku, ali sada je riješio, da napadne engleske luke u Sredozemnom moru, a da prema Francuskoj ostane u stavu posmatranja. »Naša akcija treba da posluži, da se djelo završi, ukoliko Francuzi ne bi do ponedjeljka dobili nove njemačke batine.«

6. LIPNJA. — Zatekao sam Ducea srdita: ogorčen je na kralja zbog vrhovne komande. Nadao se, da će mu je kralj ustupiti, ali mjesto toga kralj mu je napisao pismo, da on sam preuzima vrhovnu komandu, dok njemu, Mussoliniju, povjerava političko i vojno vodstvo rata. Mussolini nalazi, da je »ova formula dvolična, jer mu daje ono, što praktično ima već 18 godina«. Veliko Duceovo razočaranje. Odlučuje da kralju piše, da je bolje da stvari ostanu onakve, kakve su bile. Dodaje: »Čim svrši rat, reći ću Hitleru, da bacimo kroz prozor svu ovu nesavremenu starudiju kao što su monarhije«.

Malo vijesti o bitci na Sommi. Nijemci osvajaju teren, ali izgleda, da još nije došlo do istinskog i pravog proboja. Premda su njihove nade najvećim dijelom propale, Francuzi se sada, na svojoj zemlji bore tradicionalnom hrabrošću. Rekonstrukcija Reynaudove vlade smatra se ovdje znakom političkog sloma.

7. LIPNJA. — U Italiji ništa nova. Na francuskoj granici nastavlja se krvava borba. Premda se Francuzi moraju da povuku na mnogim točkama, još nema znaka istinskog proboja. Javnost prati razvoj ove bitke još neviđenim uzbuđenjem. Zna, da se na Sommi igra odlučna karta svjetske povijesti.

Percy Loraine dolazi u skoro oproštajnu posjetu. Neveseo je; duboko osjeća svu ozbiljnost časa za svoju zemlju. Međutim govori o nesalomljivoj odlučnosti za borbu do posljednjih snaga i još jedamput naglašava svoju vjeru u pobjedu, »jer Englezi nisu navikli da budu tučeni«. On lično zabrinut je za svoj povratak u domovinu i za jednog ždrijepca, koga

mora ostaviti Italiji. Uostalom, već su poduzete sve mjere, da se s njime i sa njegovim suradnicima besprijekorno postupa.

8. LIPNJA. — Bitka se nastavlja. Nijemci napreduju, ali se ne može govoriti o rasulu fronte. Francuski otpor biva sve žešći, ogorčeniji, herojskiji. Mussolini mi čita govor, koji će održati sutra u 18 sati na velikom zboru naroda. To je proglas na narod u najklasičnijem Mussolinijevom stilu, u kome vrlo kratko obrazlaže uzroke naše intervencije.

I Duce uzbudljivo prati razvoj bitke na Sommi. Zadovoljan je francuskim otporom, »jer se konačno i Nijemci počinju da troše i tako ne će na kraju rata biti suviše svježi i moćni«.

Složili smo se, da se naš ambasador Rosso vrati u Moskvu, a sovjetski u Rim. Ribbentrop će biti zadovoljan, jer ovo zbliženje predstavlja jedan od velikih ciljeva njegove politike. Ipak u držanju Kremlja prema Njemačkoj ima nešto, što meni nikako nije jasno.

9. LIPNJA. — Izgleda, da će brzo njemačko napredovanje neopozivo zapečatiti sudbinu bitke. Međutim Badoglio smatra da će borba još biti duga i teška, naročito zbog terena.

Jutros je Duce bio zlovoljan na Nijemce, jer se po uhvaćenom telefonskom razgovoru vidi, da Ribbentrop drsko traži, da unaprijed dobije tekst Mussolinijeva govora. Mussolini je rekao: »On i dalje ostaje nepopravljivi, uobraženi grubijan. Ja nisam njegov sluga i ne ću to nikada biti«.

Poncet je došao u oproštajnu posjetu. Žalostan je i potišten. Priznaje poraz svoje zemlje. On bi lično bio za odvojeni mir, ali ne zna šta namjerava vlada. Možda bi to za Francusku bilo najmanje zlo, jer bi nastavak rata značio strahovito uništavanje kulturnih vrijednosti, bogatstva i života. Poncet je zaplakao, ali je naglasio, da Francuska u svojoj beznadnoj borbi želi spasiti bar vojničku čast: trojica, čak četvorica na jednoga. Pozdravili smo se i rastali ganućem, koje ni jedan ni drugi nismo mogli sakriti. Poncet je čovjek našega kova: pripada latinskoj rasi.

Mackensen je donio Duceu Hitlerovu, avionom upućenu poruku. Čestita nam povodom našega skorog ulaska u rat. Primit će ponuđene bersaljerske trupe, a sa svoje strane nudi nekoliko pukova alpinaca. Trijeznim optimizmom prikazuje razvoj bitke u Francuskoj.

10. LIPNJA. — Objava rata. Najprije sam primio Ponceta, koji se trudio da sakrije svoje uzbuđenje. Rekao sam mu: »Vjerovatno ste shvatili razlog moga poziva«. Odgovorio je: »Premda nisam vrlo inteligentan, ovoga sam puta pogodio«. Nasmiješio se, ali samo na trenutak. Pošto je saslušao objavu rata, odgovorio je: »Zabili ste nož u leđa čovjeku, koji već izdiše na zemlji. Ipak vam zahvaljujem, što pri tome upotrebljavate rukavicu od baršuna«. Dalje je rekao, da je sve ovo predvidio još pred dvije godine i da je poslije potpisivanja Čeličnog pakta izgubio svaku nadu, da bi se to moglo izbjeći. Ne može se pomiriti s mišlju, da me smatra za neprijatelja, a isto tako ne može smatrati neprijateljem ni jednog Talijana. Kako bilo, Poncet je izrazio želju, da se između Italije i Francuske ne iskopa nepremostiv jaz, jer na kraju krajeva treba pronaći neku formu evropskog života. »Nijemci su nemilosrdni, kruti gospodari. To ćete i Vi sami osjetiti.« Nisam odgovorio ni riječi. Izgledalo mi

je, da ovo nije podesan čas za raspravljanje. Stisnuo mi je ruku i ciljajući na moju avijatičku uniformu, rekao: »Ne dajte se ucmekati!«

Sir Percy Loraine bio je zakonski kratak, hladnokrvan. Saslušao je objavu rata, a da nije okom trenuo ni problijedio. Ograničio se, da zapiše točnu formulu kojom sam se poslužio; zapitao je da li ovo mora smatrati predobjavom ili pravom i istinskom objavom rata. Pošto je čuo, da je ovo pravi rat, povukao se dostojanstveno i uljudno. Na vratima smo jedan drugome srdačno i dugo stisnuli ruku.

Mussolini je održao govor s balkona predsjedništva vlade. Vijest o objavi rata nije začudila nikoga, niti je pobudila pretjerano oduševljenje. Ja sam žalostan, vrlo žalostan. Pustolovina počinje. Neka bog bude Italiji na pomoći!

11. LIPNJA. — Sjednica ministarskog savjeta. Na brzinu je odobreno nekoliko ratnih mjera finansijskog i pravnog značaja. Duce hoće da naše zakonodavstvo prilagodi njemačkomu. Odletio sam u Pisu, gdje je vrlo mirno na sretnoj i divljoj obali Antignana.

(12.—13.—14. LIPNJA. — Nikakvih zapisa.)

15. LIPNJA. — Odletio sam do iznad Nizze, da potražim francuske lađe, koje su bombardirale Genovu. Vrlo loše vrijeme, opasan let. Poslije dva sata vraćam se natrag, a da neprijatelja nisam ni vidio.

16. LIPNJA. — Bombardiranje Calvija.

17. LIPNJA. — Bombardiranje Borga, uzletišta u Bastiji. Uspješni pogoci, ali i Francuzi oštro pucaju i točno gađaju. Pošto sam se spustio na aerodrom, saopćavaju mi, da je Reynaud pao i da ga je zamijenio Petain. To znači mir. I zaista, Anfuso mi telefonira, da se odmah vratim u Rim, pošto navečer treba da putujem u München. Francuzi su zatražili primirje, a Hitler prije nego što diktira uvjete, želi da razgovara s Duceom.

Našao sam Mussolinija nezadovoljna. Ova neočekivana eksplozija mira zbunjuje ga. Za vrijeme putovanja opširno pretresamo, pod kakvim se uvjetima može pristati na primirje s Francuzima. Duce je ekstremista: htio bi da se zaposjedne čitava Francuska i zarobi sva ratna mornarica. Međutim jasno mu je, da njegovo mišljenje ima samo savjetodavnu vrijednost. Rat je dobio Hitler bez aktivnog vojnog sudjelovanja Italije, i Hitlerova će riječ biti presudna. Naravno, to ga ožalošćuje i tišti. Večeras govori skrajnom ogorčenošću o talijanskom narodu, naročito o našim oružanim snagama.

18.—19. LIPNJA. — Uzduž željezničke pruge Nijemci nam priređuju vrlo topao doček. U Münchenu susret s Hitlerom i Ribbentropom. Duce i Führer povlače se na razgovor. Ribbentrop i ja ostajemo sami. Ribbentrop se izmijenio, nije onaj stari. Umjeren je, vedar, miroljubiv. Odmah primjećuje, da bi bilo pametno postaviti Francuskoj blage uslove primirja, naročito što se tiče ratne mornarice, da bi se izbjeglo sjedinjenje francuske s engleskom flotom. Iz Ribbentropovih riječi uviđam, da se promijenilo raspoloženje i prema Engleskoj. Ako London želi rat, bit će to

nemilosrdni, apsolutni, totalitarni rat. Hitler se u mnogome ograđuje u pogledu razbijanja britanskog carstva, koje i dandanas smatra krupnim činiocem svjetske ravnoteže. Postavio sam Ribbentropu određeno pitanje: »Šta biste voljeli, produženje rata ili mir?«. »Mir«, odgovorio je bez oklijevanja. Daje naslutiti, da postoje neobavezni dodiri između Londona i Berlina, preko Švedske. Ja sam počeo da govorim o našim željama prema Francuskoj i naišao sam na puno razumijevanje. Međutim Ribbentrop ne želi, da ide suviše daleko u razgovoru, jer još točno ne zna, šta Hitler o tome misli. Jedino kaže, da postoji njemački plan, da se Židovi pošalju na Madagaskar. Iza toga se nastavlja razgovor s Hitlerom, Mussolinijem i vojnim stručnjacima. Sastavlja se nacrt uslova primirja s Francuskom. Mussolini je u pitanju ratne mornarice nepopustljiviji od Hitlera, koji naprotiv pod svaku cijenu želi da izbjegne pobunu francuskih mornara u korist Engleza. Iz svake njegove riječi izbija želja, da dođe do brzog zaključka. Hitler sliči na igrača, koga je poslužila sreća, da digne sav ulog, »banku«, i sada hoće da ustane od stola, da ne bi više ništa stavio na kocku. Danas govori umješnošću i bistrinom, koja poslije pobjede kao što je njegova, zaista iznenađuje. Ne može mi se prigovoriti, da gojim previše nježne osjećaje prema njemu, ali ja mu se danas zaista divim.

Mussolini se sneveselio. Osjeća da igra sporednu ulogu, da svira drugu violinu. Izvještava me o razgovoru s Hitlerom i ne krije žalac gorčine i jetke podrugljivosti. Zaključuje, da njemački narod već sada nosi u sebi srž rasula, jer će jednog dana sve srušiti strahoviti unutrašnji sukob. U stvari Duce se boji, da se približava čas mira i da će još jedamput ishlapiti neispunjeni san njegova života: slava na bojnom polju.

20. LIPNJA. — Francuzi su kao delegate za pregovore s Italijom imenovali one iste ljude, koji su pregovarali s Njemačkom. Pitaju, da li se pregovori mogu voditi na istom mjestu i u isto vrijeme. To je bila i naša zamisao u Münchenu. Ali Hitler se protivi i zahtijeva dvije posebne komisije. Duce smatra, da se to može objasniti psihološkim razlozima. Hitler ne želi, da se Francuzi nađu u istom položaju pred Talijanima kao pred Nijemcima.

Mussolini je jučer odlučio, da napadne Francuze na Alpama. Badoglio se energično usprotivio, ali je Duce ostao pri svome. Onda sam progovorio ja. Nalazim, da nije nimalo slavno i da je čak moralno opasno udariti na poraženu vojsku. Primirje je pred vratima i ako našoj vojsci ne uspije da izvrši proboj u prvom naletu, naš ratni pohod završit će se bučnim neuspjehom. Mussolini me je saslušao. Izgleda, da će napad ograničiti na uski prostor u blizini švajcarske granice. Na to ga je naveo uhvaćeni telefonski razgovor između Roatte i Pintora koji je izjavio, da je potpuno nespreman da izvrši sutrašnji napad. I to poslije devet mjeseci čekanja i u očajnoj situaciji, u kojoj se nalaze Francuzi! Što bi se dogodilo, da smo u rat ušli u mjesecu rujnu?

Mussolini je vrlo ljut na Balba, koji je dosad pretrpio u Cirenaiki čitav niz neuspjeha, uprkos golemim količinama raspoloživog ljudstva i materijala.

21. LIPNJA. — Alfieri saopćava njemačke uvjete primirja. Ispitujemo ih, Duce, Badoglio i ja. Uvjeti su umjereni i svjedoče o Hitlerovoj riješenosti, da brzo dođe do sporazuma. Pod ovakvim okolnostima Musso-

lini se ne usuđuje da postavlja zahtjev za okupacijom nekih područja. To bi moglo izazvati prekid pregovora i prouzrokovati velike pukotine u našim odnosima s Berlinom. Zato će se ograničiti, da traži demilitarizaciju pograničnog pojasa u dubini od 50 kilometara, dok će naše zahtjeve iznijeti u trenutku mirovnog ugovora. Mussolini se osjeća vrlo poniženim, što naše trupe nisu napredovale ni jedan korak. Ni danas im nije uspjelo da izvrše proboj, već su se zaustavile pred prvom francuskom utvrdom, koja je prihvatila borbu. U Libiji je jedan naš general dopustio da ga zarobe. Mussolini se oborio na talijanski narod: »Ja nemam materijala s kojim bi radio. I Michelangelu je bio potreban mramor, da bi isklesao svoje kipove. Da je radio samo s glinom, bio bi ostao prosti lončar. Narod, koji je u toku 16 vjekova služio kao nakovanj, ne može u par godina postati čekić.«

I Hitlerov ceremonijal prilikom potpisivanja ugovora silno se dojmio Ducea. Eto zbog čega Nijemci nisu htjeli zajedničku komisiju.

22. LIPNJA. — Iščekujemo francuske delegate. Nešto su zakasnili zbog diskusije, ali Alfieri telefonira, da će do potpisivanja sigurno doći. Izgleda, da će stići sutra. Mussolini bi želio, da koliko je god moguće produži potpisivanje u nadi, da će Gambara — koji je u međuvremenu napao, prodrijeti do Nizze. Bila bi to lijepa stvar, no da li ćemo stići na vrijeme?

Primio sam sovjetskog ambasadora. Razgovor je srdačan, ali se vodi u općim crtama. Naglašavam, da su talijansko-ruski odnosi prvenstveno psihološka stvar, pošto ne postoje nikakvi sporovi oko neposrednih interesa, koji bi dijelili dvije zemlje. Ambasador mi postavlja nekoliko pitanja o Balkanu. Odgovorio sam, da je naša politika na ovom području načelno zainteresirana, da se održi postojeće stanje.

Vrše se pripreme za ceremoniju primirja. Pošto nije došlo do borbi, Duce ne želi nikakav spoljni sjaj. Sastanak će se održati skoro tajno, a štampa će svirati »in sordina«.

23. LIPNJA. — Francuski opunomoćenici stigli su njemačkim avionima. Primili smo ih u 19.30 u vili Incisa, u Via Cassia. Badoglio ne sakriva svoje uzbuđenje. Želi da se s njima postupa s najvećom ljubaznošću. Među Francuzima se nalazi i Parisot, njegov lični prijatelj. Tko zna, koliko su puta zajedno grdili Nijemce. U prizemnoj blagovaonici nalazi se veliki stol. Mi smo zauzeli mjesta s jedne strane. S desne strane mi je Badoglio, s lijeve Cavagnari. Dočekujemo Francuze stojeći i pozdravljamo rimskim pozdravom. Odgovaraju lakim poklonom. Vrlo su korektni. Ne pokazuju ni gordosti ni poniženja. Samo je ambasador Noel blijed kao smrt. Sjedaju. Ja ustajem i izjavljujem, da je Badoglio opunomoćen, da im saopći uvjete primirja. Roatta čita francuski prijevod. Hutzinger odgovara, da on doduše ima punomoć, ali da ipak mora izvijestiti vladu u Bordeauxu, jer se radi o pitanjima, koja zasijecaju u budućnost zemlje. Traži, da se sjednica prekine i odgodi za sutra. Pristao sam i sutrašnju sjednicu zakazao u 10 sati prije podne. Prije nego sam izišao, pružio sam ruku Hutzingeru, koji nije očekivao ovakav gest. Zatim sam s Badogliom i ostalim našim opunomoćenicima prišao jednom po jednom francuskom delegatu, da se s njima rukujem. Ceremonija je potrajala u svemu 25 minuta.

Iz palače Chigi izvijestio sam telefonski Ducea, kome je duša ogorčena, jer je želio da potpiše ugovor o primirju tek na osnovu pobjede našeg oružja.

24. LIPNJA. — Badoglio je molio, da se dalje vođenje pregovora prepusti njemu samome. Moje prisustvo moglo bi izazvati dojam kontrole, koju Keitel u Compiegneu nije imao. Nemam ništa protiv, naročito jer sam na osnovu uhvaćenih telefonskih razgovora ustanovio, da su oni u Bordeauxu složni s uvjetima. Primirje je potpisano u 19,15 sati, a u 19,35 izvijestio sam o tome Mackensena. Još 6 sati i u Francuskoj ne će više grmjeti topovi, ukoliko ne... Ne ću da prorokujem, ali nisam nimalo siguran, da će Pétainovoj vladi poći za rukom, da nametne svoju volju Francuskoj, naročito kolonijalnom carstvu i mornarici. Danas su u Carigradu sve francuske trgovačke lađe izvjesile englesku zastavu. Rat još nije svršen, naprotiv tek sada počinje i mi ćemo doživjeti toliko iznenađenja, da će nam radost primirja ogorčati.

Ruska politika postaje sve izrazitije protunjemačka. Moskva je grad u kome se najviše rovari protiv njemačke pobjede. Međutim izgledi su bili sasvim drukčiji u mjesecu kolovozu i rujnu, kad su boljševici potpisali ugovor s nacistima. Onda se nije vjerovalo u njemački trijumf. Postojala je samo želja, da se Njemačka gurne u rat, a Evropa u krizu jer se računalo na dugu, iscrpljujuću borbu između demokracija i Hitlera. Međutim, stvari su krenule sasvim drugim pravcem i sada Moskva pokušava da zamuti vodu.

25. LIPNJA. — Italija još ne zna uvjete primirja, ali se glasovi tajno šire te izazivaju veliko nezadovoljstvo. Vjerovalo se u neposrednu okupaciju, koja nas ne bi ništa stajala; mislilo se, da će nam sva područja, koja nismo osvojili oružjem, pripasti na temelju ugovora. Kad se ugovor o primirju objavi, razočaranje će biti još veće.

Starace na povratku s fronta veli, da je napad na Alpama pokazao potpunu nepripravnost vojske, posvemašnji nedostatak ofenzivnih sredstava i najveću nesposobnost komande. Vojnike su dva dana prije primirja nagonili u beskorisnu smrt istim načinom i shvaćanjem kako su to radili prije dvadeset i više godina. Ako se rat u Libiji i Etiopiji bude vodio istim načinom, onda će nam budućnost donijeti mnogo gorkih dana.

Molio sam i postigao, da se Nijemci zauzmu, da se Stojadinoviću spasi život. Prema izvještajima naših predstavnika, on se nalazi u rukama svojih neprijatelja, izložen najvećim opasnostima.

26. LIPNJA. — Povodom Mackensenova saopćenja poduzeo sam korak kod sovjetskog ambasadora zbog besarabijskog pitanja. Ukratko rečeno: Italija nema ništa da primijeti protiv rješenja ovog problema, ali bi u sadašnjem stanju stvari voljela, da se spor miroljubivim putem skine s dnevnoga reda i da se ne potpaljuje novi požar na Balkanu.

27. LIPNJA. — Godišnjica smrti moga oca. Odlazim u Livorno na zadušnice. Danas ne osjećam onako britku bol kao lani, ali i danas je u mom srcu rana, stvorena njegovom smrću bolna i otvorena. Moj dragi, veliki, dobri oče, koji mi nisi dao samo život nego i sve lijepo što sam u njemu našao, znaj da sam uvijek blizu tebe i da je tvoj duh moje svijetlo i moj vodič u svakom trenutku moga života.

28. LIPNJA. — Ruski ultimatum Rumunjskoj. Iz Bukurešta nas očajnički pitaju, šta treba da rade. Popustiti, to je naš odgovor. Treba po svaku cijenu izbjeći sukob na Balkanu, jer bi inače ostali bez tamošnjih privrednih izvora. Što se nas tiče, mi ćemo čvrsto držati Mađarsku i Bugarsku.

I zaista, Rumunjska popušta. Doduše, s velikom žalošću, ali brzinom koja odgovara tradicijama njene ratne slave. Viđam mnoge diplomatske predstavnike i objašnjavam talijansko stanovište.

Papa kani da nešto poduzme za očuvanje mira. Obavijestio sam Ducea telefonski, ali on se odmah i odlučno usprotivio. Cavagnari se žali na vrhovnu komandu, da u njoj vlada nered i da nitko ne će da primi odgovornost na sebe. Mi smo dosad izgubili 8 podmornica.

29. LIPNJA. — Balbo je mrtav. Njegovu smrt prouzrokovao je kobni nesporazum. Protuavionska obrana u Tobruku pucala je na njegov avion, jer ga je zamijenila za engleski, i oborila ga. Vijest me je vrlo ražalostila. Balbo nije zaslužio ovakav svršetak. Bio je pun životne snage, pokretan, volio je život u svim njegovim oblicima. Imao je više poleta nego li duha, više živahnosti nego li oštroumlja, ali je bio čestit čovjek. U političkoj borbi, koju je tražio njegov strasni žestoki temperamenat ne bi se nikada ponizio do nečasnih ili dvoličnih smicalica. Nije želio rat i do zadnjega časa je bio protiv njega. Ali čim je pala odluka da zaratimo, on je sa mnom razgovarao jezikom vjernoga vojnika koji bi se bio borio hrabro i odlučno, da mu je sudbina bila sklona.

Balbova uspomena živjet će dugo među nama, jer je prije svega bio Talijan s velikim manama i velikim vrlinama naše rase.

30. LIPNJA. — Alfieri telefonira, da Hitler proživljava jedno od svojih razdoblja usamljenosti, koja kod njega prethode velikim odlukama. Zato još nije odgovorio na Duceovu poslanicu u kojoj mu je ponudio, da naše kopnene i zračne snage sudjeluju u napadu na Veliku Britaniju. Da li Hitler zaista želi pomoć ovih naših trupa? Prema Teuccijevim obavještenjima izgleda, da će on najprije između 10. i 15. srpnja početi zračnom ofenzivom u velikom stilu.

Duce i dalje obilazi zapadni front. Ovo njegovo šetkanje uz granicu, u času kad Hitler posjećuje Pariz, izaziva nezgodna tumačenja. Da sam mogao, bio bih ga odvratio od toga putovanja.

SRPANJ

1. SRPNJA. — Alfieri je otputovao da razgovara s Hitlerom, prije svega o mome predstojećem putu u Berlin.

Osim toga ništa nova.

2. SRPNJA. — Mussolini se vratio sa svoga putovanja po zapadnom frontu i — kao što sam predviđao, oduševljen je onim što je vidio. Smatra, da je čak naoružanje izvrsno. Zanosno govori o proboju »alpske Maginotove linije«. Ali ustvari nije tu bilo nikakvog proboja. Naše brze jedinice provukle su se kroz francuska utvrđenja i zauzele sela u dnu doline, ali su im francuske utvrde presjekle odstupnicu. U tom času je providnost spustila milostivu zavjesu primirja. Inače bi se tu bilo odigralo još mnogo toga i nimalo prijatna.

Mussolini smatra, da je marš na Aleksandriju gotova stvar. Veli, da i Badoglio ocjenjuje pothvat lakim i sigurnim.

Alfieri izvještava o razgovoru s Hitlerom. Uvjeren sam, da se nešto nova rađa u glavi ovoga čovjeka, ali sam isto tako siguran, da još nije donio odluku. Nema više onoga naglaska sigurnosti, koja je izazivala tako snažni dojam, kad je Hitler govorio o proboju Maginotove linije. Sad postavlja razne alternative, iznosi sve moguće sumnje, koje dokazuju njegovu unutrašnju iznemirenost. Još nije odgovorio na Mussolinijevu ponudu o trupama i avionima koji bi imali da sudjeluju u napadu na Otok. Naprotiv, sad Hitler nama nudi zračne snage za bombardiranje Sueskog kanala. Očigledno nema odviše mnogo povjerenja u nas i u naše mogućnosti.

3. SRPNJA. — Pitam Phillipsa, šta znači imenovanje republikanskog kandidata i da li su Sjedinjene Države spremne da uđu u rat ili ne. Odgovara: »Na području vanjske politike republikanci su i demokrati skoro potpuno složni. Zasad još ne mislimo da uđemo u rat, ali se naoružavamo na širokoj osnovi i svim sredstvima pomažemo Engleze. Međutim može iskrsnuti neka nova činjenica, koja bi nas prije navela da se umiješamo, kao na primjer bombardiranje Londona s velikim žrtvama među civilnim stanovništvom«. Eto zbog čega je Hitler oprezan i zamišljen prije nego uleti u konačnu pustolovinu. Tim više, što mnoga obavještenja iz različitih izvora jasno ukazuju, da se Rusija sve više sprema, da zauzme neprijateljski stav prema Osovini.

Imao sam žestoko objašnjavanje s grčkim poslanikom. De Vecchi brzojavlja, da engleski ratni brodovi, vjerovatno i avioni nalaze u Grčkoj utočište, snabdijevanje i zaštitu. Mussolini je bijesan. Ako ova pjesma potraje, odlučio je da napadne. Grčki poslanik je bojažljivo pokušao da porekne, ali je otišao podvučena repa.

Sukob između engleske i francuske ratne mornarice kod Orana. Pojedinosti još nema, ali je sama stvar po sebi vrlo značajna. Sutra ću biti u Berlinu. Možda će Hitler govoriti. Da li će to biti govor o miru ili objava rata protiv Velike Britanije?

4. SRPNJA. — Vijesti o sudaru englesko-francuske flote još uvijek su nejasne. Na svaki način, veliki dio francuske mornarice uništen je, a drugi dio — izgleda — zarobljen. To zabrinjava Cavagnarija koji je jutros potvrdio, da su gubici naših podmornica porasli na 10 jedinica. Doduše, još je uvijek prerano da ocijenimo, kakve će posljedice imati engleska akcija. Zasada dokazuje, da je »fighting sprit — borbeni duh« vrlo živ i budan i da u mornarici njegova veličanstva još nije ugasila tradicija bezobzirne smjele agresivnosti kapetana i gusara iz 1.600. godine. I Bastianini na povratku iz Londona izvještava, da je moral vrlo visok i da nitko ne sumnja u pobjedu na dugi rok. Svi su bez razlike staleža uporni, žilavi, ponositi, jednako plemstvo i građanstvo i narod. Zračne pripreme i protuavionska obrana organizirane su na širokoj osnovi, tako da mogu

suzbiti neprijateljsku ofenzivu i sami prijeći u napad. Time se dakle može objasniti Hitlerova neodlučnost. Mussolini se plaši, da ne bi Nijemci među francuskim dokumentima našli kakav materijal, koji bi nas mogao kompromitirati. Što se Ducea tiče, isključeno. To bi već morale biti krivotvorine. Što se mene tiče, ne bih mogao da tvrdim isto. Ali Nijemci dobro znaju, šta ja mislim i njima nisu potrebni dokazi s francuske strane.

Alfieri javlja, da je moje putovanje u Berlin utvrđeno za iduću nedjelju.

5. SRPNJA. — Duce mi je dao uputstva za odlazak u Njemačku. On po svaku cijenu želi, da sudjeluje u napadu na Veliku Britaniju, ukoliko do napada dođe, zabrinut je zbog činjenice, da Francuska pokušava da neprimjetno sklizne u protuengleski tabor. Pribojava se, da bi nas na taj način mogli prevariti za naš dio ratnog plijena. Stavlja mi u zadatak da saopćim Hitleru, da se namjerava iskrcati na Jonskim otocima, a zatim da povedem razgovor, da se razbije Jugoslavija, tipična tvorevina Versailleskog mirovnog ugovora sa izrazitom protutalijanskom ulogom.

Grčka preko svog poslanika uvjerava o svojoj neutralnosti. Duce sumnja u iskrenost ovih izjava, tim više što De Vecchi uporno ostaje pri svojim optužbama.

6. SRPNJA. — Na putu za Berlin.

7. SRPNJA. — Dolazak u Berlin. Topli, zapravo prilično topli doček. Razgovor s Hitlerom. Zapisnik razgovora nalazi se na drugom mjestu. S moje strane dodajem, da je prema meni bio vrlo ljubezan, skoro brižno susretljiv. Više je sklon da nastavi borbu i da obaspe Engleze orkanom mržnje i čelika. Konačna odluka nije pala i zbog toga odgađa govor, u kome — po vlastitoj izjavi želi da vagne svaku riječ. Sa zdravljem je dobro. Smiren je i staložen. Čak vrlo staložen za Nijemca koji je pobijedio. I Ribbentrop se promijenio u usporedbi s Münchenom. Onda je izražavao ratoborni duh svoga gospodara; danas je ponovo vrlo borben.

8. SRPNJA. — Posjeta frontu. Maginotova linija, Metz, Verdun. Borba nije bila tako žestoka, kao što se je iz daljega moglo pomisliti. Osim nekoliko mjesta između granice i Maginotove linije, ostala mjesta jedva pokazuju tragove borbe.

9. SRPNJA. — Još uvijek sam na frontu: Lille, Dunkerque, Ostende, Bruges, Flandrija. I ovdje ima više znakova bježanja nego borbe.

10. SRPNJA. — München. Sastanak s Mađarima kod Hitlera. On jasno izlaže situaciju ukoliko se tiče ovih pustolovnih Mađara. Ako smatraju da će sami, svojim silama izići na kraj, neka napadaju, ali da podnipošto ne računaju na pomoć Italije i Njemačke, koje su zauzete na drugoj strani. Mađari su otputovali nezadovoljni.

U Salzburgu. Velike narodne manifestacije.

11. SRPNJA. — Izvještavam Ducea o putovanju. Zadovoljan je rezultatima. Ribbentrop je otvoreno govorio o talijanskim zahtjevima.

Mussolini je dobre volje, zadovoljan ishodom zračnih i pomorskih borbi. Naš predstojeći napad na Egipat ocjenjuje optimistički.

Ribbentrop telefonira prilično grubo i neodgojeno zbog nekih članaka naše štampe, jer smo time otkrili osovinske namjere na Balkanu. Pretjeruje. Ja bih već znao kako da mu odgovorim, ali zasada treba gutati.

12. SRPNJA. — Nikakvih značajnih događaja.

13. SRPNJA. — Pomorska bitka ne vodi se zapravo između nas i Engleza nego između naše avijacije i naše ratne mornarice. Cavagnari smatra, da je u prvom dijelu bitke naša akcija iz zraka potpuno zatajila; kad je najzad uslijedila, bila je uperena protiv naših vlastitih lađa. Punih 6 sati bili su naši ratni brodovi izloženi bombardiranju aviona 79 (bombarderi Savoia—Marchetti). I drugi izvještaji potvrđuju, da hvalisavi ratni bilteni naše avijacije nisu točni. Priznajem, da sam i ja nepovjerljiv. Mussolini ni najmanje. Jutros je rekao, da je u 3 dana uništio 50% britanskih pomorskih snaga u Sredozemnom moru. Možda malo pretjeruje.

Očekujemo Hitlerov govor. Odluke ćemo čuti iz njegovih usta.

14. SRPNJA. — Helfand, koji je više mjeseci vodio sovjetsku ambasadu, morao bi da se vrati u Moskvu, ali osjeća miris baruta i strijeljanja. Zbog toga nas je zamolio, da olakšamo njegov bijeg u Ameriku, gdje će ostaviti porodicu, a vjerovatno se i sam nastaniti. Oštrouman je to i pametan čovjek, koji je uslijed dugog dodira s građanskom civilizacijom postao potpuni buržuj. Pred opasnošću koja mu prijeti, potpuno je izbila njegova židovska ćud. Pretjerano je ljubezan i stalno se klanja. Želi da spasi obitelj, prije svega kćerku koju obožava. Više se boji, da bi njegova porodica mogla svršiti u logoru nego da bi on sam izgubio glavu, a to je vrlo ljudski i neobično lijepo.

15. SRPNJA. — Alfieri telefonira, da još nije utvrđen dan Hitlerova govora. Stigao je nacrt pisma, koje Hitler kani poslati kralju Carolu o transilvanskom pitanju. Duce odobrava.

Hitler je napisao Duceu opširno pismo. Najavljuje, da je odlučio napasti Englesku, ali na ljubazan i odrešit način odbija ponudu da odašaljemo talijanski ekspedicioni korpus. Odbijanje tumači poteškoćama oko snabdijevanja dviju armija. I Göring je u razgovoru s Alfierijem primijetio, da talijanska avijacija ima i suviše važnu zadaću u Sredozemnom moru, da bi smjela cijepati svoje snage i slati ih na druga bojišta. Ducea je ovo odbijanje teško pogodilo. Tješi se time, što u štampi preuveličava pomorsku bitku prošloga tjedna. Međutim stižu vijesti, čak iz njemačkog izvora, da Englezi nisu pretrpjeli nikakve, ili skoro nikakve gubitke. I naša ratna mornarica je istog mišljenja, dok zračna komanda nastoji da preuveliča stvari. Nadam se, da su obavještenja zračne flote istinita, inače bismo postiđeni izgubili na ugledu i dostojanstvu kod samih Nijemaca.

Poduzeo sam shodne mjere za izdašnu pomoć Talijanima u Francuskoj. Zaista je sramota čuti, da su prisiljeni prositi koru kruha kao milostinju od pobijeđenih Francuza.

17. SRPNJA. — Ništa nova.

18. SRPNJA. — Nijemci u posljednjem trenutku javljaju, da će Hitler govoriti sutra u 19 sati. Treba smjesta otputovati. To sam i učinio.

19. SRPNJA. — Dolazak u Berlin. Razgovor s Ribbentropom. Hitlerov govor bit će posljednji apel Velikoj Britaniji. Međutim bez posebnog objašnjavanja uviđam, da se ovdje nadaju i žele, da apel ne bude odbijen.

Svečana koreografirana ceremonija u Reichstagu. Hitler govori jednostavno, skoro bih morao reći mimo svog običaja čovječno. Vjerujem, da je njegova želja za mirom iskrena.

I zaista, kad su kasno u noći stigli prvi engleski ledeni komentari, među Nijemcima je zavladao osjećaj slabo prikrivenog razočaranja.

20. SRPNJA. — Razgovor s Führerom. Zapisnik se nalazi na drugom mjestu. Potvrđuju se moji jučerašnji dojmovi. Volio bi sporazum. Zna, da će rat s Englezima biti oštar i krvav, a isto tako zna, da danas narodi štede svoju krv. Poslije podne sam posjetio Göringa. Imao je groznicu, ali je ipak bio ukrašen svim sjajem ordena Annunziate. Prema meni se držao s odstojanjem, oholo. Ali ja sam se više zanimao za raskošni sjaj njegove kuće nego li za njega i njegovu hirovitu ćud. Raskoš oko njega postaje sve veća. Zaista je nepojmljivo, kako se u jednoj socijalističkoj ili skoro socijalističkoj zemlji može bez jačeg protesta trpjeti nastrana raskoš ovoga zapadnjačkog satrapa.

21. SRPNJA. — Povratak.

22. SRPNJA. — Izvijestio sam Ducea o svojim dojmovima. On je u početku bio protivan, da Hitler govori, ali sada kaže, da je to »odviše vješt i spretan govor«. Boji se, da bi Englezi u tom govoru mogli naći neku polaznu točku za pregovore. To bi za njega bio udarac, jer danas više nego ikada želi rat. A ipak je baš danas utučen radi gubitka »Colleonia«. Zapravo ne toliko zbog samog potapljanja, koliko zbog neslavnog držanja u borbi.

Halifax je održao govor, u kome je Nijemcima odgovorio negativno.

23. SRPNJA. — Rumunjski ministri odlaze u Salzburg na pregovore s Nijemcima. Poslije toga dolaze k nama.

24. SRPNJA. — Ništa nova.

25. SRPNJA. — Nalazim se u Firenzi, da vidim (sina) Marzia, koji je od prije nekoliko dana bolestan. Radujem se što sam ga zatekao nestašna, živahna i vesela kao uvijek.

26. SRPNJA. — Gubici naše avijacije iznose u prvom mjesecu borbe 250 aparata. Baš toliko ih mjesečno proizvodimo. Teže je s pilotima, čiji se gubici ne mogu tako lako nadoknaditi.

Vidio sam von Mackensena. K meni ga dovodi uobičajena svađa između Ribbentropa i Göbbelsa. Ulažem sve napore, da bih uklonio svaki izgovor, da je Italija povod ovoj svađi.

Mađari su uznemireni zbog putovanja Rumunja u Berlin i Rim. Pribojavaju se, da bi Rumunji poslije tolikih godina učestvovanja u Maloj

antanti i Društvu naroda mogli tražiti i dobiti »člansku iskaznicu Osovine«.

27. SRPNJA. — Poslije dugo vremena Duce je razgovarao s kraljem. Vidio ga je jučer. Kralj mu je odmah postavio pitanje, »ne treba li se možda bojati, da će Prusi uskoro podvaliti i samoj Italiji?« Ovo pitanje je oneraspoložilo Ducea, »jer mu je pokazalo, da se u kraljevoj glavi nije ništa promijenilo i da on u suštini još uvijek želi englesku pobjedu, t. j. pobjedu one zemlje, koja još uvijek čuva njegove silne kapitale«.

Primio sam Rumunje. Oni su ogavno snishodljivi. Svoja usta otvaraju samo zato, da bi nas zasuli bujicom medenih i nesnosnih ulagivanja. Odjednom su postali protivnici Francuske, Engleske i Društva naroda. Imaju čak smjelosti, da s prezirom govore o versailleskom »diktatu«. Prvi se razgovor vodio u palači Chigi. Ja sam im dosta surovo predbacio njihovu protutalijansku prošlost. Mussolini je na vrijeme dobio zapisnik razgovora na brdima i ponovio Rumunjima ono, što im je Hitler rekao u Salzburgu.

28. SRPNJA. — Nedjelju sam proveo u Livornu s djecom. Mussolini je nekoliko puta telefonirao iz Riccione, da izmijenim zapisnike subotnjih razgovora (s Rumunjima). Traži, da brišem neke njegove izjave protiv Rusije i da ih zamijenim sa par rusofilskih fraza. Zapisnici naime moraju da idu u Berlin.

Favagrossa me izvještava o stanju zaliha. Nije tako loše, kao što se u prvi mah vjerovalo. Najviše poteškoća imamo s bakrom i legurama za čelik.

30. SRPNJA. — Iz Berlina stižu vijesti o potpunom zatišju. Je li to zatišje pred buru? Alfieri tvrdi da jeste.

Izvijestio sam Mađare o subotnjim razgovorima. Villani je prilično zadovoljan.

31. SRPNJA. — Ništa nova.

KOLOVOZ

1.—2. KOLOVOZA. — Ništa nova.

3. KOLOVOZA. — Zahtijevam od grčkog poslanika, da makne svoga konzula u Trstu, jer je neizlječivi neprijatelj Italije. On pokušava da ga brani, ali dokazi moje optužbe toliko su jasni, da mora popustiti. Soddu mi kaže, da je Graziani najprije opljačkao Italiju, da bi snabdio Libiju i da sada izjavljuje, da nije spreman za ofenzivu na Egipat. Naročito mu smeta vrućina. Namjerava, da napad odgodi za proljeće. Ne znam, šta kaže Duce, ali vjerujem da će planuti. Iz Njemačke također dolaze vijesti o odgađanju ofenzive. Jesu li istinite?

Četvorica naših agenata Vojne izvještajne službe (SIM) dopustili su, da ih prošle noći iznenade u zgradi jugoslavenskog poslanstva. Neophodno je potrebno podržavati glasove, da se radi o običnim kradljivcima.

4. KOLOVOZA. — Mussolini se vratio u Rim. Prilično je dobre volje premda je ofenziva u Libiji odgođena, a usto mu se i nezaliječena ratna rana na nozi ponovo otvorila. Ne govori o vojnoj situaciji. Naprotiv Badoglio me izvještava, da je Graziani pozvan u Rim. U međuvremenu je vojvoda od Aoste s najboljim izgledima otpočeo ofenzivu protiv britanske Somalije.

Mussolini prije svega govori o odnosima s Rusijom i smatra da je došao čas, da treba jače poraditi na zbliženju. Sporazuman. Alfieri javlja da su se Hitler i glavni nacistički vođe vratili u Berlin, iz čega se može naslutiti, da predstoje ratne operacije. Nama — po običaju — nisu dosad javili ništa.

5. KOLOVOZA. — Duce je osuo žestoku paljbu na Talijane, što se obično dešava kad nailazi na poteškoće u ostvarenju svojih planova. Glavni razlozi njegove ljutine jesu: opadanje stanovništva, sklonost vodnjikavosti, aljkava polovičnost i površnost, čime se odlikujemo na svakom polju. Veli, da će jednog dana održati strahoviti govor pod naslovom: »Tajne rane Italije«. To će učiniti, da bi naciju silom stavio oči u oči pred samu sebe. Dodaje, da je glavna svrha pošumljivanja Apeninskog poluotoka, da talijanska klima postane oporijom, što će imati za posljedicu jaču selekciju i poboljšanje rase.

Razlog i pouka priče je u slijedećem: Duce je nezadovoljan, što onaj isti Graziani, koji je na pasja kola grdio Balba, sada ne će da preskoči prepreku i napadne Egipat. Danas ga je pozvao na odgovornost. S kakvim rezultatom, još ne znam. Mussolinijevo razočaranje bit će još veće, ako Hitler uskoro otpočne veliku ofenzivu protiv britanskih otoka, kao što izgleda da hoće.

6. KOLOVOZA. — Alfieri izvještava, da je došlo do značajnog zastoja u njemačkoj djelatnosti, ali ne daje nikakva objašnjenja. Možda su ipak istinite glasine, da se preko švedskog kralja vode tajni pregovori?

Mussolini opet i često govori o našem napadu na Jugoslaviju u drugoj polovini mjeseca rujna. Zbog toga želi, da potpirujem Hrvate i da što prije dođem s Rusijom do sporazuma, koji bi imao da bude senzacionalan. Daje mi čak na znanje, da bih morao putovati u Moskvu. Mi nismo nikada uzvratili Litvinovljevu posjetu. Meni sve to izgleda preuranjeno. Kako bilo, razgovarat ću s Mackensenom. Što se tiče napada na Jugoslaviju ne vjerujem, da će Hitler dopustiti, da se poremeti postojeće stanje na Balkanu, osim ako nisu iskrsli neki novi momenti.

Navečer je Duce sav ushićen telefonirao, da su naše trupe prodrle u Zeilu. Ne znam, kakvu stvarnu vrijednost ima taj događaj.

7. KOLOVOZA. — Ništa nova.

8. KOLOVOZA. — Graziani je došao da me posjeti. O napadu na Egipat govori kao o vrlo ozbiljnom pothvatu. Naše pripreme za takav podvig nisu ni izdaleka savršene. U prvom redu napada Badoglia, što ne

zauzdava Ducea u njegovoj vatrenoj agresivnosti. Kad se tako drži čovjek koji poznaje Afriku kao Badoglio, znači ili da je postao »mekši« ili da radi u zloj nakani. Snabdijevanje vodom potpuno je nedostatno. Mi idemo ususret neuspjehu, koji će se u pustinji brzo i neizbježno pretvoriti u potpunu katastrofu. Izvijestio sam Ducea, koji se vrlo sneveselio, jer je iz posljednjeg razgovora s Grazianijem dobio dojam, da će ofenziva otpočeti za nekoliko dana. Graziani nije u razgovoru sa mnom dao točan datum. Štaviše, on uopće ne želi da napada, ili barem ne prije dva do tri mjeseca. Mussolini je zaključio, »da zadatke ne treba povjeravati ljudima, koji ne moraju da se bore za unapređenje u viši čin. Graziani može samo izgubiti nešto od tolikih svojih činova«.

Mackensen je donio nacrt zajedničkog protesta, koji bi imali da uputimo Bernu zbog govora nekoga generala. Načelno se slažemo.

Prema Alfieriju ofenziva preko kanala La Manche odgođena je zbog lošeg vremena, prema Marrasu zbog tajnih pregovora. Alfierijevo stanovište čini se vjerovatnijim.

9. KOLOVOZA. — Ništa nova.

10. KOLOVOZA. — Sjednica ministarskog vijeća. Mussolini se upustio u opširno izlaganje počevši od ratnih događaja do borbe protiv vodnjikavosti i neizostavnog napadaja na buržoaziju. »Buržuj je onaj, koji nije ni radnik ni seljak i koji se prvenstveno brine za vlastite interese.« Što se mene tiče, više mi se dopada Flaubertova definicija: »Buržujski je ono što je nisko.« Pojam buržujstva ima više psihološku nego privrednu važnost. Ali o tako zvanoj borbi protiv građanskog staleža trebalo bi kazati još mnoge stvari i bit će dobro, da se jednog dana kažu.

Razgovaram s Mussolinijem o poteškoćama na grčko-albanskoj granici. Nema razloga, da se stanje dramatizira, ali grčko je držanje vrlo dvolično. Duce razmišlja o »potezu sile, jer još od 1923. ima otvoren račun; Grci se varaju ako misle, da je preko toga računa prešao spužvom«.

Iz Berlina nove vijesti o odgađanju ofenzive. Da li će uopće do nje doći? Kada? U kom obliku? Mi o tome ništa ne znamo. Činjenica je, da nama Nijemci ne kazuju ništa, potpuno isto danas, kad se borimo zajedno s njima, kao i onda kad smo bili neutralni.

11. KOLOVOZA. — Mussolini opet otvara grčko pitanje i traži podrobnije podatke o Čamuriji. Spremio je izvještaj agencije Stefani, kojim želi da pokrene i raspali ovaj problem. Naredio mi je, da u Rim pozovem Jacomonija i Viscontija Prascu, s kojima će vijećati. Govori o iznenadnom napadu na Grčku negdje pred kraj mjeseca rujna. Ako je tako odlučio, smatram da treba požuriti. Opasno je dati Grcima vremena, da se spreme.

Njemačka zračna flota zatražila je, da pošaljemo svoju avijaciju, da sarađuje u napadu na Veliku Britaniju. Kad smo je pred mjesec dana nudili, bili smo bez daljnjega odbijeni. Danas je sami traže. Zašto? Ja nisam baš sklon ovoj ekspediciji iz stručnih i političkih razloga.

Favagrossa uspoređuje položaj Italije s kadom, u kojoj je rupa za oticanje vode otvorena, a slavina začepljena. Jedino bi iz tuša, t. j. iz Francuske mogla da kapne koja kapijica, ali do danas se to nije dogo-

dilo. Naše najteže brige su bakar, kositar, nikel. Krajem rujna ne ćemo imati ni trunka kositra.

12. KOLOVOZA. — Otpratio sam Jacomonija i Viscontija Prascu do Ducea, koji utvrđuje političke i vojne smjernice rada protiv Grčke. Ako nam Čamuriju i Krf ustupe bez ijednoga metka, ne ćemo tražiti više. Ako se naprotiv odupru, tjerat ćemo mak na konac. Jacomoni i Visconti Prasca smatraju, da je akcija moguća, čak lako provediva, ali uz uvjet, da se radi brzo. Duce naprotiv iz općih vojnih razloga ostaje pri svome mišljenju, da pothvat treba odgoditi za kraj mjeseca rujna.

Iz Njemačke stižu vijesti o zračnim napadima, ali ništa više. Razgovarao sam telefonski s Alfierijem, koji je bio neodređeniji nego li inače.

Mussolini ponovo i žestoko napada buržoaziju: »Čim svrši rat, podužet ću napad na odvratnu i pokvarenu buržoaziju. Treba je fizički uništiti. Poštedjet ću najviše 20%. Čak je dodao: »Ja ću ih sve potamaniti i reći kao Domenico di Gusman: bog će već izabrati svoje«.

Borbe u Somaliji. Napredujemo.

13. KOLOVOZA. — Duce je vrlo ljut na vojvodu od Aoste radi zakašnjenja operacija u Somaliji. Ponavlja ovu formulu: »Prinčevi treba da ostanu civili«.

14. KOLOVOZA. — U Livornu, da vidim djecu.

15. KOLOVOZA. — Neka podmornica, čiju narodnost još ne znamo, potopila je jednu grčku lađu. Postoji opasnost, da incidenat dobije veće razmjere. Ja mislim, da je po srijedi prst De Vecchijeve neobuzdanosti. Razgovaram s Duceom, koji želi mirno rješenje incidenta, jer nam nije trebao. Predlažem, da pošaljemo Grčkoj notu. To bi polemiku svelo na diplomatsko područje.

16. KOLOVOZA. — Ništa nova.

17. KOLOVOZA. — Alfieri je imao zanimljiv razgovor s Ribbentropom, iz koga proizlazi: 1) da njemačka vlada ne želi naše preveliko zbližen je s Rusima, 2) da treba odbaciti svaki plan napada na Jugoslaviju, 3) da ni eventualni napad na Grčku nije dobro viđen u Berlinu. Dakle potpuno kočenje na svim linijama. Po Ribbentropovom mišljenju sve napore treba usmjeriti protiv Velike Britanije, jer je to i samo to pitanje života ili smrti. To daje naslutiti, da je orah čak prema njemačkom sudu još tvrd. Odgovor je izdiktirao sam Duce. Sasvim prirodno, mi prihvaćamo berlinsko gledište. Čak i u vezi s Grčkom. I zaista, već spremljenu notu zaključavamo u pretinac.

Na kupalištu sam vidio njemačkog atašea za štampu, Molliera, koji je govorljiviji od ambasadora. Veli, da iskrcavanje neposredno predstoji i da je u tu svrhu u lukama kanala La Manche spremno na hiljade prijevoznih sredstava. Ovaj vrlo smjeli podvig bit će, po njegovim riječima težak i krvav, ali je uspjeh siguran. Mollier je govorio o miru krajem mjeseca rujna.

18. KOLOVOZA. — Ništa značajna. Jedino čitav niz vijesti iz Berlina daje naslutiti, da je odlučni napad na Veliku Britaniju vrlo blizu. Mussolini smatra, da su ova obavještenja točna i uvjeren je, da ćemo krajem idućeg mjeseca izvojevati pobjedu i mir. Zbog toga želi da požuri pothvat u Egiptu.

Badoglio i De Vecchi vrijeđaju se putem pisama. Tako mi je pričao Duce, koji je zbog toga zadovoljan; počastio je De Vecchija mišljenjem, kojim se ovaj ne bi mogao da ponosi.

19. KOLOVOZA. — Duce mi je pročitao brzojav, upućen Grazianiju. Zapovijest glasi, da udari na Egipat, čim se prva njemačka patrola iskrca u Engleskoj. Mussolini lično preuzima odgovornost za naređenje, premda vrlo dobro zna, kakve prigovore iznosi Graziani.

20. KOLOVOZA. — Graziani šalje prijepis zapisnika iz koga proizlazi, da su se svi njegovi generali izjasnili protiv ofenzive u Egiptu.

Churchillov govor. Prvi put u godini dana čitam engleski govor, koji je zaista odlučan i programski. Osjeća se, da iza arhitekture lijepih riječi i snažnih izjava stoji čvrsta volja i vjera.

21. KOLOVOZA. — Mussolini mi je dao prijepis nekih vojnih uputa, koje je sam sastavio, a na osnovu kojih se na neodređeno vrijeme odgađaju akcije protiv Grčke i Jugoslavije. Izgleda, da su Nijemci izvršili pritisak u tome smislu i na glavni štab. Duce je u prvi čas htio, da prijepis ovih uputa preda. i njemačkom ambasadoru, ali je kasnije telefonski povukao svoj nalog. Čini se, da to želi saopćiti Hitleru u obliku vlastoručnog pisma.

Riccardi je sada optimistički raspoložen u pogledu zaliha. Ako ostanemo pri sadašnjem iznosu potrošnje, imat ćemo sirovina do kraja 1941.

Važan govor lorda Halifaxa. Ton se izmijenio i mogućnost sporazuma s Njemačkom ne isključuje se. Možda se odugovlačenje napada može time objasniti?

23. KOLOVOZA. — Duce je spremio kratku poruku za Hitlera; od Franca je primio zanimljivo pismo. Caudillo govori o skorom ulasku Španije u rat. Već se obratio na Njemačku s molbom, da mu isporuči sve što mu treba. Nama ne kaže šta je zatražio.

24. KOLOVOZA. — Ništa nova.

25. KOLOVOZA. — Nalazim se u Livornu.

26. KOLOVOZA. — Ribbentrop je nekoliko puta telefonirao. Zabrinut je zbog obrta u rumunjsko-mađarskom sporu. Njemačka po svaku cijenu želi, da izbjegne krizu na Balkanu. Premda ne govori o arbitraži, Ribbentrop ipak predlaže, da se u Beču sastanu dva ministra vanjskih poslova, da bi im dali prijateljski savjet Osovine za mirno rješenje. Naravno, s opomenom i upozorenjem, da onaj koji ne pristane, prima na sebe svu odgovornost za posljedice. Ja se slažem, a Duce odobrava. Naredio sam, da Ghigi i Talamo pohitaju u Rim, da bi mi dali podrobnije podatke. U Beč odlazimo kroz dva-tri dana.

Ribbentrop mi daje na znanje, da je oštro postupao s grčkim poslanikom, koji je pokušao da kuca na vrata Berlina. Nije ga primio nego mu je poručio, da bi bio učinio pametnije, da je govorio s Rimom, jer je Njemačka u svemu i po svemu solidarna s nama.

27. KOLOVOZA. — Sastanak u Beču zakazan je za sutra. Mađari i Rumunji stižu u petak. Prema Ribbentropovu telefonskom saopćenju, Hitler je mišljenja, da bi Rumunji morali ustupiti Mađarskoj 40.000 km², dok Mađari traže 60.000. Mussolini nije točno obaviješten o sporu, pa meni daje potpuno slobodne ruke. On je sav zauzet planom napada na Egipat; kaže, da i Keitel smatra, da je osvajanje Kaira važnije od zauzimanja Londona. Meni Keitel to nije rekao. Napad bi imao da počne 6. rujna. Šta li Graziani o tome misli?

28 KOLOVOZA. — Hitler želi, da sa mnom razgovora prije bečkog vijećanja. Zbog toga sam promijenio pravac puta i skrenuo u Salzburg. Južno od Alpi, vrijeme vrlo lijepo, na sjeveru oblačno. Uobičajeni prijem u Berchtesgadenu. Hitler je srdačan i vedar kao uvijek, ali izgleda umornije nego obično. Razgovaramo poslije doručka, najprije o općoj situaciji. Sadržinu govora sažeo sam u posebnom brzojavu Duceu. Hitler nalazi u lošem vremenu opravdanje, što dosad nije napao Veliku Britaniju. Potrebno mu je najmanje 14 dana lijepog vremena, da bi mogao razbiti premoć engleske mornarice. Ali iz čitavog njegova govora vidim, da je konačno odgađanje akcije sasvim vjerovatno. Dokle? Na svaki način Hitler je — izgleda — odlučan da ide do kraja, jer je — po vlastitom pričanju — odbio pokušaj posredovanja švedskog kralja.

O mađarsko-rumunjskom pitanju govorili smo malo. Rješenje prepušta meni i Ribbentropu. Jedino što mu leži na srcu jeste, da se na tom području održi mir i da rumunjski petrolej i dalje teče u njegove rezervoare.

Odletio sam avionom u Beč. Izgleda mi, da je grad u poređenju s prošlom godinom mnogo osiromašio: malo prometa, dućani prazni, atmosfera teška. Ljudi na ulicama izgledaju zapušteni i odsutni duhom.

29. KOLOVOZA. — Ja i Ribbentrop zaključujemo, da problem riješimo arbitražom. Ako zaglibimo u diskusiju, ne ćemo nikada izvući noge na suho. Najprije razgovaramo s Mađarima. Czaky je razuman, Teleki ne popušta. Ribbentrop ih je izgrdio (uglađenost nije nikada bila njegova jaka strana!) i optužio Mađarsku, da je u više navrata vodila protunjemačku politiku. Upotrebio je dosta oštre riječi. Razgovor s Rumunjima protekao je mirnije. Manoilescu ne zna, šta bi radio ni šta bi govorio. Obuzeo ga je nesavladivi strah za svoju zemlju i za samoga sebe. Nastojimo, da mu skupo prodamo garanciju granica. I on je uvjeren, da je to najbolje rješenje, ali smatra da je cijena previsoka.

Mađari su pristali poslije podne. Rumunji će nam dati odgovor tek sutradan ujutro. U međuvremenu Ribbentrop i ja povlačimo novu granicu i diktiramo zaključke arbitražne odluke. Problem je teško riješiti, čak nemoguće u duhu potpune pravičnosti. Nastojimo, da budemo pravedni koliko god možemo.

U Beču se jede malo i slabo. Hoteli su oskudno snabdjeveni i u tolikoj mjeri neuredni, da više ne sliče na nekadašnje. Rat pritište ovaj grad jače nego bilo koji drugi. Ni raspoloženje Austrijanaca nije dobro.

30. KOLOVOZA. — Potpisivanje arbitraže u Belvederu. Kad su Mađari ugledali geografsku kartu, umalo što od radosti nisu iskočili iz kože. Najednom se osjetio teški, mukli pad. To se Manoilescu onesvijestio i pao preko stola. Liječnici, masaža, kamfor. Konačno je došao k sebi, ali se jako tuži na svoje stanje.

Poslije podne masovne manifestacije pred hotelom. S obzirom na činjenicu, da su namještene, mogle su imati veće razmjere i više topline. Beč je zaista siv.

31. KOLOVOZA. — U lovu sa Ribbentropom.

RUJAN

1. RUJNA. — Povratak u Rim. Razgovor s Duceom. Zadovoljan je s rješenjem. Isto tako je zadovoljan, što će se rat produžiti preko ovog mjeseca i potrajati možda do kraja zime. »Tako Italija ima mogućnosti, da pridonese veće žrtve i jače afirmira svoja prava«. Da li će i ovoga puta imati pravo? Zar ne postoji opasnost, da se rat produži preko za nas povoljnih vremenskih granica, ako se brzo ne svrši? Vrijedno je, da postavimo ovo pitanje. Tim više što ga postavljaju sami Nijemci, bar oni kojima je glava na mjestu.

2. RUJNA. — Ništa nova.

3. RUJNA. — Ništa nova.

4. RUJNA. — Amerikanci su ustupili Velikoj Britaniji 50 razarača. U Berlinu veliko uzbuđenje i ogorčenje. Duce je naprotiv ravnodušan.

Na njemački zahtjev obustavljamo radio-prijenose u 22 sata. Izgleda, da je ova mjera potrebna, da se engleskoj avijaciji onemogući iskorišćavanje radio-prijenosa koji traju duboko u noć.

5. RUJNA. — Mussolini se vratio u Rim. Uzbuđen je zbog stanja u Rumunjskoj, o čemu izvještava naš vojni ataše. Ghigi je naprotiv mirniji. I u Berlinu su mirni. Hitler je govorio i teško zaprijetio Engleskoj. Ipak nije ni riječju spomenuo munjeviti rat, ali neki izrazi koje je upotrebio, naprosto me zaprepašćuju. Mora da je vrlo nervozan.

6. RUJNA. — Duce je uzrujan. Razlog mi nije poznat. Ljuti se na generale koje smjenjuje i na Nijemce, koji sprečavaju naše zbliženje s Moskvom.

Carol se odrekao prijestolja i tako je — ali samo djelomično, platio svoje lakrdije, izdajstva i zločine.

7. RUJNA. — Sjednica ministarskog vijeća. Na kraju sjednice Mussolini daje neke izjave. Počinje s uvjeravanjem, da će se rat po njegovu mišljenju produžiti do u zimu; ipak smatra, da je iskrcavanje Nijemaca u Englesku sigurno. Što se nas neposredno tiče, izložio je historijat napada na Egipat. Morao je otpočeti danas, ali je Graziani zatražio mjesec dana odgode. Badoglio se složio s odgađanjem, ali Mussolini je uskratio svoje odobrenje i na sebe preuzeo svu odgovornost za odluku. Ako Graziani ne napadne u ponedjeljak, bit će smijenjen. I ratnoj mornarici je izdao naređenje, da otplovi u susret britanskoj floti i da izazove borbu. Što se tiče dalje budućnosti izjavio je, da je potpuno siguran, da će između 1945. i 1950. izbiti rat između Osovine i Rusije.

On je za to razdoblje već izradio program naoružanja na bazi sto divizija.

8. RUJNA. — Graziani je odgovorio da se pokorava. Napad počinje sutra. Mnogi su vojni stručnjaci podozrivi. Između ostalih sam prijestolonasljednik, koji je u razgovoru sa mnom iznio mnoge prigovore u pogledu izvodljivosti i korisnosti ovoga pothvata.

Dosada nije došlo ni do kakve pomorske bitke, tim više što zračni izviđači nisu uspjeli da uđu u trag gibraltarskoj eskadri ni da utvrde njen pravac plovidbe.

9. RUJNA. — Napad na Egipat ponovo je odgođen. Graziani vrši posljednje pripreme; odlučio je da udari 12. rujna. Nikad nijedan vojni pothvat nije poduzet protiv volje cjelokupne komande kao ovaj.

Što se događa u Londonu pod pritiskom njemačkog bombardiranja? Odavde je to vrlo teško prosuditi. Udarac je sigurno vrlo težak. Da li je i odlučan? Ne vjerujem.

10. RUJNA. — Ništa nova.

11. RUJNA. — Potvrđuje se, da sutra počinje napad na Egipat. Sam general Carboni, koji se nikad ne upušta u jeftin optimizam smatra, da lako možemo prodrijeti do Marsa Matruha, možda čak do Aleksandrije.

Nijemci nastavljaju bombardiranjem Londona. Rezultat nam nije točno poznat. Izgleda nevjerojatno, ali mi u Britaniji nemamo svoga agenta-izvjestitelja. Nijemci ih naprotiv imaju mnogo. U samom Londonu postoji neki njemački agent, koji šalje dnevno do dvadesetidevet radio-izvještaja. Tako bar uvjerava admiral Canaris.

12. RUJNA. — Ništa nova.

13. RUJNA. — Ribbentrop telefonira iz Berlina. Želi da iduće nedjelje bude u Rimu, da bi se posavjetovao o dvjema stvarima: o Rusiji i Americi. Putovanje bi moglo biti korisno. Ja dajem svoj pristanak.

Graziani je morao da napadne, ali dosad nemamo nikakvih točnih izvještaja.

14. RUJNA. — Napad na Egipat otpočeo. Englezi se, zasad, povlače bez borbe. Očevidno žele, da nas udalje od baza i da što više razvuku naše putove snabdijevanja. Duce je opet dobre volje. Naš ulazak u Marsa Matruh smatra velikom pobjedom, prije svega što će sada naše zračne snage moći da napadnu Aleksandriju u pratnji lovaca, to jest danju.

Nikakvih točnih izvještaja sa sjevera. Duce je još uvijek uvjeren, da će do iskrcavanja u Engleskoj doći; naprotiv general Marras, koji je dosad stopostotno vjerovao u desant, počinje da sumnja. Možda će nam Ribbentrop kazati istinu. Držanje Rusa počinje da zabrinjava svojom dvoličnošću.

15. RUJNA. — Najprije u Livornu, zatim u Speziji, gdje prisustvujem otkrivanju spomenika u čast moga oca. Spomenik je izradio Messina: djelo dostojno Renesanse. Kad je pala zavjesa koja ga je pokrivala, slika moga oca prikazala mi se tako uvjerljivo živom, da sam bio duboko dirnut.

16. RUJNA. — Mussolini je sav u vatri zbog našeg napredovanja u Africi. Bijesan je na Bertija, komandanta armije, jer je svojom sporošću skrivio, da smo izgubili plijen. Činjenica je, da dosad nije bilo nikakve borbe; jedino neka čarkanja sa zaštitnicama.

Ribbentropovu posjetu uglavili smo za četvrtak.

17. RUJNA. — Izgleda, da stvari u Egiptu idu iz dobra u bolje. Englezi se povlače neočekivanom brzinom. Prema mišljenju vojnih stručnjaka pružit će otpor uz granicu, neki opet misle tek u Aleksandriji. Mussolini sja od sreće. Uzeo je na sebe punu odgovornost za ofenzivu i ponosan je što je imao pravo.

18. RUJNA. — Ništa nova.

19. RUJNA. — Dolazak Ribbentropa. Dobre je volje i radostan zbog dočeka, koji mu je priredio »odred za aplauze«,izvrsno organiziran od strane šefa policije. Odmah u kolima počeo je govoriti o iznenađenju koje nosi u torbi: vojni savez s Japanom treba da bude potpisan narednih dana u Berlinu. Ruski san je zauvijek ishlapio u dvoranama bečkog Belvedera poslije jamstva, koje je dato Rumunjima. Smatra, da je ugovor dvosjekli mač protiv Rusije i protiv Amerike, koja pod prijetnjom japanske ratne mornarice ne će smjeti da se makne. Ja izlažem drugo mišljenje: jamstvo protiv Rusije, izvrsna stvar, ali oštrica protiv Amerike nije sretno zamišljena, jer će se Washington na taj način još jače povezati s Englezima. Što se tiče Engleske Ribbentrop objašnjava, da je vrijeme bilo nepogodno i da su oblaci, više nego engleske zračne snage omeli konačni uspjeh. Međutim uspjeh ne će izostati, čim nastupi nekoliko dana lijepog vremena. Iskrcavanje je moguće i spremljeno. Engleska kopnena obrana je ravna nuli. Bit će dovoljna jedna jedina njemačka divizija, da sve pregazi.

U toku popodneva razgovor u predsjedništvu vlade. Zapisnik zabilježen na drugom mjestu. Općenito nalazim, da je Ribbentrop više samopouzdan nego što je bio u Beču. Ključ ovoga njegova dobrog raspoloženja

nalazi se u potpisivanju vojnog ugovora s Japanom. On smatra, da ugovor ima osnovno, veliko značenje i da povrh svega predstavlja njegov lični uspjeh.

20. RUJNA. — Drugi se razgovor s Ribbentropom kreće prvenstveno oko ulaska Španije u rat. Izgleda sigurno, da će i Franco uskoro zaratiti. Ribbentrop čita Hitlerovu poslanicu Francu. To je napola vojnički, napola politički dokumenat, sastavljen onom uvjerljivom logikom, koju Führer često unosi u svoja pisma i govore.

D'Aieta izvještava, da članovi Ribbentropove pratnje nisu u svojim predviđanjima optimisti kao što je njihov šef. Oni govore o dugotrajnom, neki čak o teškom ratu.

21. RUJNA. — S Ribbentropom u vili d'Este i u vili Adriana. On se ovih dana trudi, da razgovara sa što više ljudi čak izvan političkog svijeta. Uspio je, da postane svima simpatičan.

22. RUJNA. — Posljednji razgovor sa Ribbentropom. Opći pregled položaja. Ribbentrop daje naslutiti mogućnost, da Osovina uzme inicijativu za prekid diplomatskih odnosa sa Sjedinjenim Državama. Mussolini bi eventualno bio suglasan. Ja ne. Prije svega zato što smatram, da pod svaku cijenu treba da izbjegnemo rat s Amerikom, a onda zato, što bismo takvim postupkom učinili veliku uslugu Rooseveltu, koji bi se na izborima vrlo zgodno mogao predstaviti kao napadnuta žrtva. Na svaki način odluka nije hitna i ja se nadam, da ću moći da usporim vožnju.

Vrijeme je na sjeveru i dalje nepogodno. S ljetom odlaze u nepovrat i Ribbentropova proročanstva.

Mađari pretjeruju svojim terorom u Transilvaniji. U sporazumu s Ribbentropom izdajem nalog, da se u Budimpešti poduzme korak, da im se preporuči umjerenost, koja u časovima uspjeha predstavlja najveću mudrost. Umjesto toga oni već rasturaju letke s parolama: »Trianon je crkao, crknut će i Beč« (misle na bečku arbitražu).

23. RUJNA. — Ništa nova.

24. RUJNA. — Sastavili smo konačni tekst Trojnog pakta. Potpisivanje može uslijediti za kratko vrijeme.

U toku noći telefonirao mi je Ribbentrop u vezi s pojavom De Gaulla. Doplovio je s nekoliko engleskih ratnih lađa pred Dakar i zatražio predaju. Guverner je pružio otpor, a Pétain od komisije za primirje tražio ovlaštenje, da može uputiti nekoliko ratnih lađa u Atlantski ocean, među njima i krstaricu »Strasbourg«. Nijemci se protive. Ja isto. U suštini, pitanje De Gaulla nije jasno, ali ja sam uvjeren, da se sve više ispoljava solidarnost između slobodne Francuske i francuskog kolonijalnog carstva, što više iščezava mogućnost brzog engleskog sloma. O tome sam razgovarao s Duceom, koji se nosi mišlju, da zaposjedne Korziku. Ima potpuno pravo. Ako je ne zaposjednemo mi, uzet će je Englezi i uzletište u Ghisonaccia poslužit će kao uporište za napade RAF-a na Italiju. Cavagnari odlučno poriče, da smo potopili englesku krstaricu tipa »London«. Vjerovatno se radi o običnom hvalisanju zračnih snaga iz inata i mržnje prema mornarici.

25. RUJNA. — Nalazim se u Firenzi radi operacije Marzija, kome je hvala bogu dobro.

Na stanici me zatekla Ribbentropova vijest, da će savez biti potpisan u petak. Moram smjesta putovati.

26. RUJNA. — Na putu u Berlin. Po Hitlerovu nalogu zaustavljaju vlak u Münchenu. Engleska avijacija ugrožava prugu i Führer ne želi da me izloži opasnosti, makar uz uvjet da se duže vremena zadržim negdje na selu. Prenoćio sam u Münchenu. Sutra ću odletjeti dalje.

27.—28. RUJNA. — Potpisivanje Trojnog pakta. Ceremonija je uslijedila više-manje u okviru potpisa Čeličnog ugovora, ali atmosfera je hladnija. I masa, zapravo skromna masa na ulici, koju ponajviše sačinjavaju školska djeca, manifestira mehanički i bez oduševljenja. Samo jedno je sigurno, da će rat dugo trajati. To se ne sviđa Nijemcima, koji su čvrsto vjerovali, da će s ljetom svršiti i rat. Teška je zima u ratu, utoliko više što u Berlinu već ponestaje razne robe. Ne treba dubljeg ispitivanja da se čovjek uvjeri, da izlozi obećavaju mnogo više nego što se u dućanima može naći.

Još jedan faktor pogoršava potištenost berlinskog građanstva: beskonačna ponavljanja zračnih napadaja. Svake noći ljudi provode četiri do pet sati u podrumima. Besanica, zima, prisilni međusobni dodir ne pridonose poboljšanju raspoloženja. Nevjerovatan je broj nahlađenih ljudi. Šteta od bombardiranja je neznatna, ali uzbuđenje golemo. Cijeli grad u deset sati navečer gleda na sat. Svatko hoće da bude kod kuće kod svojih dragih. Ipak sve ovo ne opravdava pesimizam nekih krugova, koji počinju da podsjećaju na prošli rat i očekuju najgore. Međutim činjenica je, da današnje njemačko raspoloženje ni izdaleka ne sliči na duh, koji je vladao u mjesecu lipnju i kolovozu.

S Hitlerom sam imao dva razgovora. Prvi, formalni, poslije potpisivanja, drugi sutradan. Nije govorio o trenutnoj situaciji. Prvenstveno se bavio ulaskom Španije u rat. Protivi se upletanju Španjolaca, jer bi više stajalo nego što bi vrijedilo. Predložio je sastanak sa Duceom na Brenneru; ja sam odmah pristao. Nema više ni govora o iskrcavanju ni o brzom uništenju Engleske. Iz Hitlerovih govora sve više izbija zabrinutost zbog dugoga rata. Zato će poduzeti sve potrebne mjere, da bi se vlastite snage razumno trošile. Govorio je uobičajenom neusiljenošću, doduše sa manje dinamike nego prije, ali sa isto tolikom odlučnošću.

Ribbentrop je nervozniji. Možda ga tišti slabo zdravlje, a možda su po srijedi i drugi razlozi nezadovoljstva. On se odviše istrčavao uvjeravanjima o munjevitom svršetku rata, da sada ne bi bio razočaran.

Nijemci se prema nama ponašaju besprijekornom ljubaznošću. Ansaldo kaže, da njihova ljubeznost raste u razmjeru s potrebom, da nas imaju uza se. Međutim sa Španjolcima su manje obzirni. Uglavnom, misija Serrana Suñera nije sretna i čovjek se ne sviđa Nijemcima, a nije im se ni mogao svidjeti.

29. RUJNA. — Povratak.

30. RUJNA. — Konferencija s Duceom. Nalazim ga dobre volje i radosna, što je Italija bila u stanju, da u Egiptu »zabilježi uspjeh koji joj dopušta, da se ovjenča onakvom slavom, kakvu uzalud traži već tri stotine godina«. Prilično je ljut na Badoglia, jer sad pokušava da ukoči Grazianijev pobjedonosni marš.

LISTOPAD

1. LISTOPADA. — Serrano Suñer je stigao u Rim. Na stanici je bio i general Queipo de Llano, ali se nisu pozdravili niti je Queipo prihvatio poziv na doručak. Kad Serrano o njemu govori, naziva ga »banditom i životinjom«. Sve to ima simbolično značenje i točno odgovara današnjoj stvarnosti španjolskog javnog života.

Dugi razgovor s Duceom, zabilježen na drugom mjestu. Ima jedna točka izvještaja, koju sam morao brisati u prijepisu datom Nijemcima, a to je živopisno Serranovo psovanje Nijemaca zbog potpunog nedostatka takta u odnosu na Španiju. Ima pravo. Nijemci nisu šampioni ljubaznosti, Ribbentrop manje od svih, ma da u ovom slučaju ima neke olakšavajuće okolnosti: Španjolci već godinama traže mnogo, daju malo. Ali ipak moglo im se dati na znanje i na drugi način.

2. LISTOPADA. — Duce je ushićen zbog skorog napada na Marsa Matruh i ogorčen na Badoglia, jer isključuje mogućnost, da bi se pothvat mogao provesti u djelo u toku mjeseca listopada. Razgovarao sam o tome s Grazianijem, jer Duce želi da zna, šta on zapravo misli. Graziani smatra, da će još morati čekati, bar do kraja studenoga, dok završi sve pripreme, da bi snabdijevanje redovito funkcioniralo, jer ono je pravo, jedino, konačno jamstvo uspjeha. Boji se, da bi Englezi u Marsa Matruhu mogli pružiti jači otpor; ako naše snabdijevanje ne bude funkcioniralo, morali bismo se povući. A u pustinji povlačenje znači isto što i izgubljena bitka.

Razgovor sa Serranom. Ne kaže ništa nova, ali odgađa svoje putovanje do moga povratka sa Brennera, da bi se obavijestio o posljednjim odlukama.

3. LISTOPADA. — Biseo, stručnjak koji se zaista razumije u avijaciju, daje crnu sliku naših zračnih snaga u sjevernoj Africi. Snabdijevanje je slabo; nema lovačkih aparata. Premda su Englezi brojem slabiji, ipak nam zadaju mnogo jada. Biseo smatra, da će biti dosta teško, da do kraja sretno izvedemo napad na Egipat.

Djelomična kriza vlade u Londonu. Chamberlain je isključen iz kabineta. Oskudne i nesigurne vijesti ne dopuštaju, da točno prosudimo važnost događaja. Duži razgovor s kraljem. Prilično je pesimističan i u duši neprijatelj Nijemaca. Ponavlja svoju omiljenu tezu o labavosti njemačkih obećanja. Ne vjeruje mnogo u povoljne prilike ni u dobro stanje naših oružanih snaga.

4. LISTOPADA. — Rijetko sam kad vidio Ducea tako raspoložena i u takvoj formi kao danas na Brenneru. Susret je bio srdačan, razgovor

svakako jedan od najzanimljivijih među svima dosadašnjim. Hitler je, bar djelomično otvorio karte i govorio nam o svojim planovima za budućnost. Zapisnik razgovora nalazi se na drugom mjestu. Opći dojam:

1) ne govori se više o iskrcavanju na Britanski otok; obustavljaju se dosad poduzete pripreme;

2) postoji nada, da će se Francuska pridobiti za saradnju, jer se vodi računa, da anglosaksonski svijet još uvijek predstavlja tvrdu kost za glodanje;

3) pridaje se veća važnost sredozemnom sektoru, a to je dobro za nas.

Hitler je bio energičan i ponovo skrajnje protuboljševički raspoložen. Rekao je: »Boljševizam je nauka zaostalih naroda«. Naprotiv Ribbentrop je vrlo šutljiv i vrlo slaba zdravlja. Anfuso je dugo razgovorao s Hitlerovom pratnjom; on važi kao najveći germanofil među mojim saradnicima. Nije mnogo zadovoljan i kaže, da kod Nijemaca još uvijek prevladava pustolovni duh.

U vozu sam dugo razgovarao s Duceom. Uskoro će smijeniti Mutija zbog njegove nesposobnosti i aferaštva; Grazianija će natjerati da ne odugovlači s ofenzivom. Kralja mrzi i grdi, »jer je jedini malodušnik u zemlji«.

5. LISTOPADA. — Obavijestio sam Serrana o sastanku na Brenneru ukoliko se tiče Španije. On je samo napola zadovoljan. Zar nije ranije shvatio, da su Nijemci odavno bacili pogled na Maroko?

Duce odobrava zapisnik sastanka na Brenneru, šalje prijepis kralju, a izvod Badogliu, o kome se nepovoljno izražava i veli, da će ga na proljeće smijeniti.

6. LISTOPADA. — U Livornu.

7. LISTOPADA. — Ništa nova.

8. LISTOPADA. — Duce telefonira, da poduzmem korak kod Rumunja s ciljem, da oni sami zatraže talijanske trupe. Vrlo je ozlojeđen, što se samo njemačke trupe nalaze na petrolejskim izvorima. Težak i delikatan demarš. Vjerujem, da će se naš poslanik u Bukureštu, Ghigi, spretno izvući.

9. LISTOPADA. — Nikakvih novosti.

10. LISTOPADA. — Ribbentrop me telefonski izvještava, da mađarska vlada još jedamput požuruje dozvolu za pristup Trojnom paktu. U početku je bio protivan, ali sada je sklon, jer »ne treba odbiti nikoga, tko želi da se bori protiv Engleske«. Mussolini pristaje, ali preko volje, jer mu se ne sviđa da se društvo proširuje. Kad jedamput primimo Mađare, onda po njegovom mišljenju treba da otvorimo vrata i Rumunjima. Izvijestio sam o tome Ribbentropa, koji ovaj prijedlog prima s vrlo umjerenim oduševljenjem.

11. LISTOPADA. — Ništa nova.

12. LISTOPADA. — Duce se povratio. Mnogo je ozlojeđen na Grazianija, jer je ponovo zatražio odgađanje naloga, da odmah prijeđe u ofenzivu. Kaže, da će ga smijeniti i spominje imena generala Messe i Vercellina.

Najviše je ljut što su Nijemci okupirali Rumunjsku. Veli, da je to duboko i vrlo loše djelovalo na talijansko javno mišljenje, jer poslije bečke arbitraže nitko nije očekivao ovakav ishod događaja. »Hitler me uvijek stavlja pred svršen čin. Ovoga puta ću mu vratiti dunju za jabuku: saznat će iz novina, da sam zaposjeo Grčku. Tako će se uspostaviti ravnoteža.« Pitao sam ga, da li se sporazumio sa Badogliom. »Još ne, odgovara, ali ću se odreći talijanskog imena, ako se nađe jedan jedini čovjek koji bi se protivio, da se tučemo s Grcima«. Dobijam dojam, da je Duce već odlučio da udari na Grčku. Ustvari i ja smatram, da je ova operacija korisna i lako provediva.

13. LISTOPADA. — Nikakvih novosti.

14. LISTOPADA. — Mussolini mi ponovo govori o akciji protiv Grčke i utvrđuje datum 26. listopada. Jacomoni podnosi vrlo povoljne informacije, naročito o raspoloženju stanovništva Čamurije, koje nam je vrlo sklono.

15. LISTOPADA. — Kod Ducea, u predsjedništvu vlade, vijećanje o grčkom pothvatu. Prisutni: Badoglio, Roatta, Soddu, Jacomoni, Visconti Prasca i ja. Sastanak je stenografski zabilježen.

Kasnije sam, u ministarstvu vanskih poslova razgovarao s Ranzom i Viscontijem Prasca, koji tumače svoj vojni plan, a zatim s Jacomonijem, koji prikazuje političku situaciju. Veli, da u Albaniji s oduševljenjem i napetošću očekuju pohod na Grčku. Albanska omladina, koja je dosad bila prema nama najhladnija, daje otvorenog izraza svome pristanku.

16. LISTOPADA. — Dobio sam prijepis Grazianijeva izvještaja. Veli, da za nastavak ofenzive protiv Egipta treba najmanje dva mjeseca priprema. Odmah sam ovaj izvještaj poslao Duceu; mogu zamisliti njegovo ogorčenje.

17. LISTOPADA. — Duce je u Terniju. Maršal Badoglio dolazi k meni i s najvećom ozbiljnošću izlaže svoje mišljenje o akciji protiv Grčke. Sva tri šefa glavnih štabova jednodušno su se izjasnili protiv rata s Grčkom. Raspoložive snage nisu dovoljne; mornarica smatra, da uopće ne može poduzeti iskrcavanje u Prevezi, jer je more odviše plitko. Badoglio govori pesimistički. Predviđa produžavanje rata, a time iscrpljivanje naših mršavih zaliha. Ja sam ga slušao ne upuštajući se u diskusiju. Tvrdim, da je s političkog gledišta prilika povoljna. Grčka je osamljena. Turska se ne će ni maknuti, Jugoslavija isto tako. Ako se Bugari umiješaju, onda će to učiniti samo na našoj strani. S vojničkog gledišta ne mogu dati nikakav sud. Potrebno je, da Badoglio sve ovo što je meni rekao, bez ustručavanja kaže Mussoliniju.

Odlazim u Napulj, da dočekam Eddu; ona se vraća s bolničkim brodom. Razgovarao sam s ranjenicima. Sjajni su.

18. LISTOPADA. — Poranio sam u posjetu Duceu i u predsoblju našao Soddua, koji je razgovarao s Badogliom. Ovaj je izjavio, da će podnijeti ostavku, ako dođe do napada na Grčku. Ja sam o svemu izvijestio Ducea, koji je vrlo rđave volje zbog Grazianija. Mussolini pada u žestoku jarost i veli, da će lično ići u Grčku, »da vidi tu nevjerovatnu sramotu Talijana, koji se boje Grka«. On će, u svakom slučaju i po svaku cijenu napasti; ako Badoglio želi da podnese ostavku, smjesta će je prihvatiti. Ali Badoglio ne samo što nije podnio ostavku nego čak nije Mussoliniju kazao ni jednog slova od svega onoga, što je jučer meni govorio. I zaista, Duce mi kaže, da je Badoglio samo tražio nekoliko dana odgađanja, u najmanju ruku dva dana.

Otpratio sam Manoilescua do Ducea. Bila je to dugačka i tužna žalopojka o mađarskim nasiljima, koja se nesumnjivo dešavaju, ali koja mi teško možemo spriječiti. Uostalom, poslije 15 godina rumunjskog ugnjetavanja, mađarska osveta je neizbježna, tim više što su Mađari po svojoj prirodi divlji i surovi.

Prema jednom uhvaćenom izvještaju izgleda, da će Turci ući u rat, ako Grčka bude napadnuta. Ja u to ne vjerujem; i Duce isključuje ovu mogućnost.

19. LISTOPADA. — Sjednica ministarskog savjeta. Duce govori o položaju. Daje na znanje, da akcija neposredno predstoji, ali ne kaže kada ni u kome pravcu.

Anfuso se vraća iz Sofije, gdje je kralju Borisu predao Duceovo pismo. Nije to bio poziv za učešće u ratu već obavještenje o donesenoj odluci. Sada je na njemu, da izabere put prema svojoj savjesti kao kralj i Bugarin. Odgovorio je pismenom, zapečaćenom poslanicom, ali se u dugom razgovoru s Anfusom držao prilično neodređeno, kao što odgovara njegovim navikama i njegovu karakteru. On se prije svega boji Turaka.

20. LISTOPADA. — Vidio sam Bismarcka, koji mi saopćava dvije vrlo važne stvari: 1) da će se Hitler u toku naredne nedjelje sastati, negdje u Francuskoj s Francom i 2) da će u toku istog putovanja razgovarati s predstavnicima francuske vlade, ne bi li ih pridobio za Osovinu i tako ostvario brennerske planove. Meni se ovi planovi ne sviđaju mnogo. Zbliženje između Pariza i Berlina može se, na kraju krajeva svršiti samo na našu štetu. Uostalom, je li takvo zbliženje moguće?

21. LISTOPADA. — Ništa nova.

22. LISTOPADA. — Žalosni dan. Marija, moja dobra sestra, nedostaje mi danas više nego ikada.

Mussolini se povratio. Pripremio je za Hitlera pismo o općoj situaciji. Napominje i predstojeću akciju u Grčkoj, ali ne daje nikakve točne podatke ni o snagama ni o datumu, jer se boji, da bi Nijemci opet mogli zaustaviti cijelu stvar. Po raznim znacima može se zaključiti, da u Berlinu nisu oduševljeni našim pohodom na Atenu. Konačno je utvrđen dan 28. listopada. Pricolo izvještava, da je Badoglio izdao nalog za vrlo umjereni napad iz zraka. Duce nije saglasan. On želi, da nasrnemo svom snagom, jer se nada, da će od prvog udarca sve razbiti u paramparčad. Ako ostavimo odviše vremena za razmišljanje i predah, doći će Englezi, a možda i Turci i stvar će se otegnuti i zapetljati. Duce više ne podnosi Badoglia, koga smatra preponom između sebe i vojske.

Počinjem da sastavljam ultimatum, koji će Grazzi predati Metaxasu 28. listopada u dva sata po ponoći. Naravno, radi se o ultimatumu, koji Grcima ne dopušta nikakav izlaz. Ili okupacija ili rat.

23. LISTOPADA. — Ništa nova.

24. LISTOPADA. — Razmatram s Pricolom plan napada na Grčku. Dobar je, jer je energičan i odlučan. Ako odmah u početku udarimo žestoko, može se desiti, da za nekoliko sati izazovemo slom.

Ribbentrop naveče telefonira sa jedne male željezničke stanice u Francuskoj. Izvještava o razgovorima s Francom i Pétainom i uglavnom je vrlo zadovoljan postignutim rezultatima. Izjavljuje, da se plan saradnje približava sretnom završetku. Ja ne skrivam svoje nepovjerenje i sumnje. U svakom slučaju, ukopčavanje Francuske ne smije da ide na našu štetu. Ribbentrop govori i o skorom Hitlerovom putovanju u jedan sjevero-talijanski grad radi dogovora s Duceom.

25. LISTOPADA. — Duce i ja utvrđujemo etape, ako se tako može reći, diplomatske akcije prema Grčkoj. Odobrava moju ideju, da odmah poslije napada pozovem sovjetskog ambasadora na razgovor. To je potez, koji bi mogao da smiri uzburkanu vodu i pripremi, možda, teren za budućnost. Mackensen daje podrobnija obavještenja o Hitlerovu razgovoru s Francuzima i Španjolcima. Nagovještava zaključenje tajnog trojnog sporazuma sa Španijom.

Duce je uputio pismo generalu Visconti Prasca. To je ubod ostrugom u preponu, drugim riječima podbadanje na akciju.

Telefonira Ribbentrop. Predlaže, da se u ponedjeljak 28. o. mj. sastanu Hitler i Mussolini u Firenzi. Prijedlog je prihvaćen. Ovaj nagli Führerov dolazak u Italiju odmah poslije razgovora s Pétaineom ne dopada mi se nimalo. Ne bih želio, da nas posluži čašom otrova u pogledu zahtjeva prema Francuskoj. Za talijanski narod bila bi to suviše gorka čaša, gorča nego li versaillesko razočaranje.

26. LISTOPADA. — Ništa nova.

27. LISTOPADA. — U Albaniji se incidenti ređaju jedan za drugim. Već se osjeća, da se nalazimo u predvečerje nastupanja. Ipak su četiri diplomatska predstavnika, njemački, japanski, španjolski i mađarski, bili prilično iznenađeni, kad sam im predao tekst ultimatuma Grčkoj.

Pripremio sam program za sutrašnji sastanak u Firenzi. Hitler će ostati tek nekoliko sati, zatim putuje preko Brennera.

28. LISTOPADA. — U Albaniji napadamo, u Firenzi pregovaramo. Na obje strane stvari idu dobro. Usprkos ružnom vremenu, trupe napreduju brzo i bez podrške avijacije.

Zapisnik razgovora u Firenzi priložio sam knjizi dokumenata; samo vijećanje je u najvećoj mjeri zanimljivo i dokazuje, da njemačka solidarnost nije podbacila.

Duce je izvrsno raspoložen. Upušta se u dugo izlaganje prilika u stranci. Odbacuje Riccijevu kandidaturu i zaustavlja se na Sereni. Po-

mišljao je i na milanskog prefekta Marzialija, ali ja sam ga odvraćao. Bila bi to veća nesreća nego li Muti.

29. LISTOPADA. — Vrijeme je loše, ali se napredovanje nastavlja. Sa Balkana dolaze tek umjereni diplomatski protesti. Nitko se ne miče da brani Grke. Sada sve zavisi od brzine. Treba raditi hitro. Naveče odlazim u Tiranu.

30. LISTOPADA. — U Tirani. Slabo vrijeme. Letjeti se ne može. Pregledao sam javne radove, putove, luku. Radovi nešto sporo napreduju. Zbog kiše.

31. LISTOPADA. — Vrijeme je još rđavo. Napisao sam dugo pismo Duceu. Ovdje se tuže na slabu volju glavnog generalštaba, koji nije poduzeo sve potrebno, da pripremi akciju. Badoglio je bio uvjeren, da će se grčko pitanje riješiti za stolom mira pa je svoj rad zasnivao na toj pretpostavci. To je urodilo mnogo slabijom pripremom nego što se smjelo očekivati.

STUDENI

1. STUDENOGA. — Najzad sunce. Iskoristio sam lijep dan, da propisno bombardiram Solun. Na povratku me napadaju grčki lovci. Sve se svršilo dobro. Dvojica njihovih odletjela su na zemlju. Priznajem, ovo je prvi put, da sam »u repu« imao lovca. Bio je to vrlo neprijatan osjećaj.

Iz Tirane odlazim u Taranto, da razgovaram s Duceom. Iz Taranta se vraćam u Rim, odakle produžujem za Njemačku.

2. STUDENOGA. — Na putu za Suđete.

3. STUDENOGA. — Sastavio sam zapisnik svojih razgovora s Ribbentropom. Nemam što da dodam. Nisam vidio nikoga, osim članova službene delegacije i čuvara lovišta. Odviše malo, da bih stekao neki dojam.

Tek posljednju večer, kad je Ribbentrop razgovarao sa svojim gostima i ponavljao svoju omiljenu pjesmu, da je rat već dobiven, obratio mi se jedan njemački major i na lošem francuskom jeziku rekao: »Ovako su nam govorili 1914. i 1915., pa 1916. i 1917. Ja sam onda vjerovao, ali bih najvolio, da sam 1918. umro«. Ovaj major ostavio je na mene snažan dojam, toliko je bio miran, pošten i turoban. Nadajmo se, da ih nema mnogo koji ovako misle.

4. STUDENOGA. — Povratak u Italiju.

5. STUDENOGA. — Još uvijek na putu.

6. STUDENOGA. — Mussolini je nezadovoljan tokom borbi u Grčkoj. Napad na Korču nije bio onako uspješan, kao što trubi engleski

radio, ali je ipak nečega bilo, neprijatelj je nešto napredovao. Činjenica je, da je osmog dana rata inicijativa prešla u neprijateljske ruke. Soddu je otputovao u Albaniju, da preuzme komandu. Visconti ostaje na čelu armije u Epiru.

Ne smatram, da je već došlo vrijeme, da se hvatamo za glavu, premda to mnogi čine. I zaista, navečer je i Mussolini mirniji. Snage koje su već stigle na područje Korče stvaraju nadu, da ćemo grčku rupu konačno začepiti. A onda ćemo prijeći u protunapad te izvojevati uspjeh možda prije nego se nadamo.

7. STUDENOGA. — Razgovaram s Beninijem po njegovu povratku iz Tirane. Otpratio sam ga Mussoliniju, kome je podnio opširni izvještaj. Na području Korče neuspjeh je prouzrokovao albanski bataljon, koji je iz straha, ne zbog izdaje počeo da bježi. Naši su se vojnici borili kao heroji. Čitave grčke divizije morale su da se zaustave pred otporom malih odreda financijske straže, i nisu mogle naprijed, dok posljednji branilac nije pao. Mi smo se povukli na svoju obrambenu liniju. Soddu smatra, da bi dolazak nekoliko alpinskih pukova uklonio svaku opasnost. Na području Epira situacija je slijedeća: Visconti je još uvijek prilično optimistički raspoložen i smatra mogućim, da zauzme takve položaje, koji će dovesti do pada Janjine. Soddu nije istog mišljenja i drži, da manevar treba obustaviti, snage pojačati i tek onda napasti. Civilna organizacija je odlična. Dračka luka radi izvrsno; nije zakrčena. Ista je stvar s putovima, koji osiguravaju nesmetani i živi saobraćaj između pozadine i frónta.

Poslije podne sam na primanju u sovjetskoj ambasadi. Velika senzacija u diplomatskom koru. Ovo je prvi put, da sam prešao prag ove kuće kao ministar vanjskih poslova.

8. STUDENOGA. — Jacomonijevi se izvještaji ne slažu s raportima glavnog generalštaba, koji su mnogo nepovoljniji. Duce je imao duži razgovor s Badogliom i Roattom: proučava plan za odašiljanje pojačanja. Izgleda, da je Badoglio vrlo sumoran; Duce se zbog toga ljuti. Badoglio u prvom redu traži još 4 mjeseca vremena. Odviše mnogo. Treba raditi energično i brzo. Grčki napad popušta, a rezervi nemaju. Grazzi je doputovao iz Atene. Potvrđuje, da su prilike u zemlji sasvim bijedne i da je grčki otpor vatra od slame. Prema njegovu pričanju Metaxas je bio sklon da popusti one noći, kad je u kućnoj haljini i spavaćoj košulji primio naš ultimatum u 2 sata ujutro. Postao je nepopustljiv tek pošto je razgovarao s kraljem i pošto se umiješao engleski poslanik.

Naveče stižu bolje vijesti. Grčki napad popušta na svim linijama.

9. STUDENOGA. — Na albanskom frontu situacija nepromijenjena. Polet grčkog napada iscrpljuje se i gasi. Ali nažalost, ni mi zasad nemamo daha, da nastavimo prodor. Tek za nekoliko nedjelja bit ćemo u stanju da to uradimo. Duce je vrlo ogorčen na Jacomonija i Viscontija, koji su mu operacije predstavili kao sasvim lake i sigurne.

Hitlerov govor. Ne sviđa mi se. Odviše mnogo ličnih argumenata, da bi bio uvjerljiv. Cilj ovoga govora je podizanje morala njemačkog naroda, koji je razočaran ishodom američkih izbora. Je li Hitler uspio? Mussolini se odlučio, da govori 18. o. mj. Uviđa, da se unutrašnja situacija pogoršava i da je potrebna njegova riječ.

10. STUDENOGA. — Prodorni klin naše konjice duboko se zabio do na nekoliko kilometara od Preveze, a da nije naišao na otpor. Dokaz, da Grci imaju samo jednu liniju, a kad tu probijemo, onda prodiremo lako. Kad bismo danas u Albaniji imali dvije divizije, mogli bi ih poslati u siguran uspjeh.

Umro je Neville Chamberlain. Oba puta kad sam bio s njime, u Münchenu i Rimu, ostao mi je u najboljoj uspomeni. Bio je jednostavan, spontan, čovječan. Mussolini ne pridaje nikakve važnosti njegovoj smrti. Jedino je primijetio: »Ovoga je puta konačno zakasnio na autobus«. I toliko mu se dopala ova dosjetka, da želi da je zabilježim u svome dnevniku.

11. STUDENOGA. — Danas sam primio beogradskog advokata Stakića. Predstavio mi ga je Galeazzo di Bagno. Dolazi kao izaslanik srpske kraljevske kuće, ili još bolje ministra dvora Antića. Izgleda da Antić želi, da se sa mnom sastane, da bi učvrstio veze između Italije i Jugoslavije. Stakić spominje savez i dalekosežna jamstva, kao što su demilitarizacija Jadrana. O tome sam razgovarao s Mussolinijem; on me sokoli da podržavam ovu inicijativu. Konačno, ja sam također vrlo sklon. Oduvijek sam smatrao, da je napad na Jugoslaviju težak podvig, nekoristan za ciljeve buduće evropske ravnoteže. Vjerujem, da bi nam bilo korisnije, da stvorimo čvrst osnov sporazuma između Italije i Jugoslavije nego li da u svoju kuću uvučemo jednu nevjernu i nestalnu masu kao što su Hrvati. Sporazum s Jugoslavijom za nas je povoljniji, bilo da nas budućnost povede pravcem proturuske, bilo pravcem protunjemačke politike.

Iz Albanije dolaze vijesti, da se položaj učvrstio. Da smo imali malo više snaga, mogli smo daleko doprijeti. Danas moramo čekati. Nažalost, uspjeh — ako i dođe, ne će biti onako veličanstven kao u početku.

Iz raznih izvora, naročito iz Moskve, izvještavaju o protutalijanskom držanju Nijemaca u Grčkoj, čak o nekoj protutalijanskoj djelatnosti.

12. STUDENOGA. — Crni dan. Englezi su napali našu ratnu mornaricu u Tarantu, »Cavoura« potopili, a »Vittorija« i »Duilija« teško oštetili. Ova će dva broda ostati izvan borbe. Vjerovao sam, da ću Ducea naći utučena. Međutim on je udarac izdržao dobro. Čak se čini, da u prvom trenutku nije točno ocijenio svu njegove težinu. Kad je Badoglio posljednji put došao u ministarstvo da me vidi, rekao je, da bismo odmah — čim napadnemo Grčku morali skloniti na drugo mjesto mornaricu, jer više nije sigurna u Tarantu. Zašto se to nije učinilo, ni 14 dana poslije početka operacija, i to pri punoj mjesečini?

Engleski bombarderi počinili veliku štetu u Draču. Petrolejski rezervoari AGIP-a gore. Na sreću, luka nije oštećena. Po svaku cijenu moramo je zaštititi od napadaja, jer je jedini prilaz Albaniji. Radila je i radi izvrsno, bez zastoja i zakrčavanja. Sjećam se, šta se dešavalo u Massaui početkom abesinskog rata i kontrast je vrlo laskav. Ali protuavionska obrana je slaba, a Englezi će sigurno pojačati svoje nalete.

13. STUDENOGA. — Duce počinje da gubi povjerenje u Badoglia. U vezi s predstojećim sastankom između Keitela i Badoglia u Innsbrucku naredio mi je, da pojačam nadzornu službu do najveće mjere, da bih saznao, šta će on zaista reći Nijemcima.

Mussolini mi je pročitao govor, koji će održati stranačkim starješinama 18. studenoga. Dobar govor, ali nema nekih novih momenata ni velikog zamaha krilima. Ja ne ću prisustvovati, jer istog dana moram biti na sastanku kod Hitlera, u prisustvu Serrana Suñera.

14. STUDENOGA. — Stigli su Antonescu i Sturdza. Dojam prvog sastanka osrednji. O drugom ne vrijedi ni govoriti. Mussolini je rekao: »Antonescu, jedan od onih, koji plešu kako Rusi sviraju«.

Razgovor u predsjedništvu vlade prilično bezbojan. Antonescu žestoko napada bečku arbitražu; veli, da je presuda plod dojma geografske karte, koju su Mađari štampali u šarenim bojama. Da su boje bile obrnute, presuda bi ispala u prilog Rumunja. Nisam htio da polemiziram, ali moram upozoriti, da nije bio vrlo ljubazan, pošto je razgovarao s jednim od dvojice sudaca.

Farinacci mi priča, da je Mussolini u razgovoru o grčkom pitanju izjavio, da mu je i grof Ciano dao netočne podatke. Kad je — u nastavku razgovora prešao na stranku dodao je, da je »grof Ciano poklonio stranci Mutija«.

Farinacci uvjerava, da me je živahno branio. Što se tiče Albanije želim samo da primijetim, da sam raspolagao istim podacima s kojima i Mussolini. Glede Mutija potrebno je podsjetiti, da ja još od mjeseca siječnja stalno upozoravam na njegovu nesposobnost i savjetujem, da ga se odmah smijeni.

15. STUDENOGA. — Izgleda, da su Grci ponovo prešli u napad. Na cijelom frontu i sa znatnim snagama. Dosad se držimo dosta dobro. Ovo potvrđuje i Starace pismom, koje je vrlo stvarno, ali nije pesimistično. Starace najviše baca krivicu na Viscontija Prascu, koji je sasvim lakoumno tvrdio, da je spreman do posljednje sitnice, dok je uistinu organizacija naših snaga bila potpuno manjkava.

Kralj ne voli obojene košulje, ma kakvih šara bile. Jučer mi je u dvoru rekao: »Ovi su Rumunji u svojim zelenim košuljama zaista smiješni. Sliče hotelskim vratarima u staroj Rusiji«.

Navečer se izvještaji iz Albanije pogoršavaju. Pritisak ne popušta, a obrana postaje sve teža. Osim toga nemamo topova, dok je grčka artiljerija moderna i pod dobrom komandom.

U ovakvoj situaciji De Vecchi nalazi najpametnijim, da podnese ostavku na svoj položaj guvernera Dodekaneskih otoka i Rodosa. A ipak je baš on jedan od aktivnih, čak najaktivnijih podstrekača Mussolinija na rat protiv Grčke. Ali sada, kad mu se čini da je došao čas, da štakori bježe s broda, prvi želi da se izmigolji.

16. STUDENOGA. — U Albaniji se držimo dosta dobro.

Odlazak Rumunja, koji sve u svemu nisu ostavili naročiti dojam.

17. STUDENOGA. — Putujem u Salzburg. Vijesti iz Albanije maglovite. Nije isključeno, da se povučemo.

18.—19. STUDENOGA. — U Salzburgu me dočekao Ribbentrop, koji se drži dosta tajanstveno. U svojoj kući u Fuschlu riješio se, da mi prije

ručka stavi na znanje, da će Hitler sa mnom porazgovarati o situaciji, nastaloj uslijed grčke krize. Nijemci gledaju crno i to nije teško zapaziti. Ručak sa Serranom i Ribbentropom. Serrano je otvoren, »outspoken« čovjek: što na umu, to na drumu. Brblja neusiljenošću, koja se Nijemcima ni najmanje ne sviđa. Naročito prigovara što Nijemci nastoje da se približe Francuzima. Smatra, da će do toga teško doći. Što se tiče Lavala izjavljuje, da on nije čovjek prikladan za olakšanje ovoga plana.

Popodne na Berghofu kod Hitlera. Dugotrajni čaj sa Serranom i ostalima. Zatim povjerljivi razgovor s Hitlerom i Ribbentropom u prisustvu tumača. Sadržinu razgovora sažeo sam u pismu za Ducea. Teška atmosfera. Hitler je pesimist i smatra, da je situacija vrlo ugrožena događajima na Balkanu. Njegovi su prigovori otvoreni, kratki, odlučni. Pokušao sam da raspravljam s njime, ali on me ne pušta naprijed. Tek u drugom dijelu razgovora, to jest kad je dobio naš pristanak za eventualne pregovore s Jugoslavijom, postao je topliji, srdačniji, ponekad skoro prijateljski. Misao o savezu s Jugoslavijom toliko ga uzbuđuje, da je sada njegov optimizam upravo onoliko previše ružičast, koliko je ranije njegov pesimizam bio previše mračan. Postaje povjerljiv. Ide čak tako daleko da mi kaže, da ga je Horthy prilikom njegova putovanja u Italiju nagovarao, da pokrene pitanje Trsta samo zato, da bi on mogao oživjeti mađarski irendentizam u pitanju Rijeke (da li je sve ovo istina?). »Zasad se moramo pretvarati prema Mađarima, rekao je, jer su nam potrebne njihove željeznice, ali će doći čas, kad ćemo razgovarati otvoreno« (ma koliko se pretvarao, Mađari dobro znaju šta on misli). U hotelu sam napisao pismo Duceu. Podvlačim pregovore s Jugoslavijom i zato što sam uvjeren, da bi to u sadašnjem trenutku bilo vrlo prijatno Nijemcima. Mislim, da će Mussolini oštro prigovarati. U najmanju ruku odbit će svaku vojnu pomoć, dok ne pobijedi Grke.

Sa albanskog fronta kolebljive vijesti. Bojim se, da ćemo se morati povući na predviđenu obrambenu liniju. Doduše, gubitak Korče nije gubitak Pariza, ali će poslužiti da bitka po njoj dobije ime i da neprijateljska propaganda počne udarati u sve bubnje i talambase. Eto zbog čega bih želio, da Korču održimo.

Na putu za Beč.

20. STUDENOGA. — Potpisivanje dokumenta o pristupanju Mađarske Trojnom paktu. Sada će uslijediti pristupanje Rumunjske i Slovačke. Ne pridajem mnogo važnosti ulasku ovih njemačkih vazala u Trojni pakt. Čak više, razvodnjavaju sam pakt i ostavljaju dojam nepotrebne diplomatske utjehe za izostalu pobjedu. U Njemačkoj se odviše mnogo govorilo, da će sve biti gotovo u listopadu. I zaista, bečko građanstvo, koje uvijek ima u džepu svoj »vic« o svemu, kaže: »Imaju pravo, ulje, maslac i meso su gotovi«.

U Austriji vlada potištenost.

Kratak i nezanimljiv razgovor s Mađarima.

Još jedan razgovor s Hitlerom. Bavi se isključivo Jugoslavijom. Raduje se, što je Duce načelno pristao. Namjerava da pozove kneza namjesnika Pavla u Berlin i da mu predloži velike stvari: spreman je, da pomogne kneza Pavla, čija je žena vrlo tašta, da se popne na prijesto. Meni to izgleda teško. Pavle je odviše malo Srbin duhom i ponašanjem, da bi ga njegov narod mogao voljeti. Na kraju je Hitler pao u jedno od

svojih karakterističnih stanja uzbuđenosti: »Iz ovoga istoga Beča brzo javio sam Mussoliniju, da mu jamčim, da ne ću nikada zaboraviti njegovu pomoć u času Anschlussa. To potvrđujem i danas. Ja stojim svim svojim snagama uz njega.« U očima je imao dvije krupne suze. Kako je čudan ovaj čovjek! Predao mi je zapečaćeno pismo.

21. STUDENOGA. — Hitlerovo pismo Duceu sastavljeno je u stilu prvoga dijela razgovora: zabrinuto i kritično. Očekivao sam, da će Mussolini planuti. Naprotiv, ništa od svega toga. Dobijam dojam, da on ne pridaje važnost ovome dokumentu, premda je vrlo važan.

Našao sam Ducea bodra, odlučna, bezbrižna. Događaji u Albaniji ražalošćuju ga, ali ne zbunjuju. Obara se na vojnike, posebice na Badoglia i nagovještava, da će uskoro smijeniti stražu na vojnom sektoru.

Naveče Soddu izvještava, da namjerava predati Korču i povući čitav front unazad. Ipak izgleda, da grčki pritisak popušta. Mussolini intervenira, da bi ga odvratio od namjere, ali mašina je već u pokretu i više se ne može zaustaviti.

22. STUDENOGA. — Mussolini sprema odgovor Hitleru, jer je njegove namjere shvatio tek, kad je pismo opet pročitao. Zaključuje riječima: »Hitler me lupio ravnalom po prstima.«

Odgovor je kratak i miran. Prihvaća Hitlerove političke i vojne prijedloge.

Pavolini priča, da mu je Badoglio rekao slijedeće: »Nema sumnje, da Jacomoni i Visconti Prasca snose veliku odgovornost zbog albanskog poraza, ali glavnog krivca treba tražiti na drugom mjestu: isključivo u Duceovoj komandi. To je posao, koji on ne može da radi. Neka pusti nas, da sami radimo, i ako stvari ne budu išle kako treba, neka pouči odgovorne«. Pavolini je po dužnosti izvijestio Ducea. Kao da ga je munja ošinula, tako je Mussolini planuo. Badoglia je nazvao »neprijateljem režima i izdajicom«. Prilično jaki izrazi za šefa vlastitog generalštaba u ratno doba.

23. STUDENOGA. — Sebastiani mi jutros povjerava, da Duce prema Vojnom godišnjaku proučava imena, da bi smijenio Badoglia i Soddua. Izgleda, da se zaustavio na Pintoru i Orlandu (ne znam tko je ovaj posljednji). Meni ne govori ništa. Na svaki način ja ne želim da se miješam u sektor, koji ne poznajem temeljito i sve da zatraži moje mišljenje, bit ću suzdržljiv. Lično volim Messea, a sjećam se, da je moj otac dobro mislio o Gazzeri.

Farinacci je u »Regime fascista« objavio otvoreni napadaj na Badoglia. Time je kriza otvorena.

Kratak telefonski razgovor s Ribbentropom. Hitler još nije proučio Duceovo pismo i prema tome ne može odgovoriti. Sutra ćemo ponovo razgovarati. Vijesti iz Albanije govore o urednom povlačenju, bez pritiska od strane neprijatelja.

24. STUDENOGA. — Ništa nova.

25. STUDENOGA. — Soddu potvrđuje, da se položaj u Albaniji popravio. Smatram, da su snage s kojima raspolaže dovoljne, da učvrsti naše linije.

Izbila je kriza u vezi s Badogliom. On od Farinaccija traži da objavi dementi, sastavljen takvim stilom i načinom, da sam ja uvjeren, da će Farinacci radije staviti dinamit pod rotacionu mašinu svoga lista, nego objaviti ovakav ispravak. Badoglio potvrđuje, da će podnijeti ostavku, ako njegov ispravak ne bude štampan. Mussolini želi da ga makne. Ali on je spor, jer to leži u njegovoj naravi, kad se radi o ovakvim slučajevima, osim toga želi da vrijeme učini svoje. Govori o Pintoru ili Gazzeri.

26. STUDENOGA. — Poslije razgovora s Duceom Badoglio je podnio ostavku. Farinacci uporno odbija, da štampa ispravak. Ovako ne može dalje. Kad se još k tome doda, da Badoglio odlučno poriče izjavu, koju je tobože dao Pavoliniju, onda nam situacija postaje jasna. Jutros su vratari u palači Venezia morali da razdvoje i u razne salone smjeste najveće glavešine Italije, da bi spriječili opće obračunavanje pesnicama.

27. STUDENOGA. — Kriza u glavnom generalštabu još uvijek traje. Mussolini je praktično prihvatio Badoglievu ostavku, ali još mora savladati svoja posljednja krzmanja. Želi da objavi saopćenje, da je Badoglio predao ostavku »zbog starosti i zdravstvenih razloga«. Ova se formula ne dopada Badogliu, ali Mussolini ostaje uporan, jer će na taj način u korijenu isključiti kandidaturu »one smušene i matore budale De Bona«. Badoglio se povukao, ne u šator, nego u vilu svoga prijatelja Necchija u okolini Milana. U svakom slučaju, ovakva situacija ne može da ostane.

Soddu iz Albanije javlja, da se stanje postepeno poboljšava. Međutim Starace je nepovjerljiv, jer smatra, da naš položaj još uvijek visi o dlaci.

Vidio sam De Vecchija. Govori s manje logike, nego obično i ne zna, kako bi pravo objasnio svoju ostavku. Ustvari on želi da ode, ali shvaća, da izaziva rđav dojam i usprkos svojoj besprimjernoj nadutosti, stidi se svoga postupka. Doduše, ne u tolikoj mjeri, da ne bi u isto vrijeme zatražio drugo mjesto.

28. STUDENOGA. — Razgovor između De Vecchija i Mussolinija završio se bez rezultata. De Vecchi je izjavio, da je »spreman da služi na drugom položaju, ali da želi mnogo zlatnih traka na rukavu.« Duce nije odgovorio ništa.

Loše vijesti iz Albanije. Grčki pritisak ne popušta, ali prije svega naš otpor slabi. Kad bi Grci imali prodorne snage, imali bismo mi još mnogo okapanja s njima.

29. STUDENOGA. — Duce je imenovao Guzzonija državnim podsekretarom u ministarstvu rata i zamjenikom šefa generalštaba. Općenito gledajući, ovo je imenovanje dobro primljeno.

Starace se povratio iz Albanije. On crno gleda na stvari i žestokim riječima kudi držanje naših trupa. Vojnici se bore slabo i nikako. U tome je pravi, osnovni razlog svega što se desilo.

30. STUDENOGA. — Sjednica ministarskog vijeća. Duce opširno izlaže situaciju. Čita najvažnije dokumente i dok sam preuzima odgovor-

nost za političke odluke, nemilostivo napada Badoglia zbog vojne situacije. Duceova teza je slijedeća: Badoglio je bio ne samo sporazuman nego i oduševljen ratom protiv Grčke. Politička je strana pitanja savršeno riješena, dok je vojnička sasvim podbacila. Nije tajio ozbiljnost položaja, t. j. predstojeće povlačenje na jugu i sadašnji napad u okolini Podgradca. »Položaj je ozbiljan, a mogao bi postati čak dramatičan.« Na sjednici vlade digla se prava bura, čitava bura protiv De Vecchija, kad je Duce spomenuo njegovo ime i pročitao brzojave, kojima ga je neprestano bockao da napadne Grčku.

Duce je pozvao generala Cavallera. To pokazuje njegove namjere. Cavallero je optimist. Ne vjeruje u mogućnost sloma u Albaniji, čak naprotiv, vjeruje u poboljšanje situacije. Ja ovo uzimam na znanje, ali ničim ne odobravam. U vojnim stvarima postajem sve oprezniji. Pred njim Duce ne spominje ni imenovanje ni zadatke. Samo ga dugo sluša i ponovo zove za sutra. U isto vrijeme Badoglio lovi fazane.

PROSINAC

1. PROSINCA. — Bolje vijesti iz Albanije. Na sjeveru zadržavamo Grke i prelazimo u protunapad, dok se na jugu povlačimo bez neprijateljskog pritiska.

U toku razgovora s Cavallerom Duce mu saopćava, da će ga uskoro imenovati šefom glavnog generalštaba. Uskoro, jer se imenovanje odgađa do Badoglieva povratka u Rim. Dobijamo indirektne vijesti o njemačko-jugoslavenskim pregovorima. Izravno nam nisu saopćili ništa, premda se prvenstveno radi o našim interesima. Ne mogu reći, da su Nijemci prema nama odviše obazrivi i uglađeni.

2. PROSINCA. — Nikakve značajnije novosti. Diskusija s papinskim nuncijem zbog ukidanja praznika Nove godine, Tri kralja i svetog Josipa. Ovo je Duceova zamisao i on je na nju vrlo ponosan. Na moje navaljivanje popustio je, što se tiče svetoga Josipa, ali je uporan u pogledu ostalih dvaju blagdana, naročito Nove godine. Po njegovu mišljenju Nova godina nije drugo nego Hristovo obrezivanje, t. j. proslava židovskog obreda, koji je sama crkva odbacila«. Ja se pitam, da li u sadašnjem trenutku vrijedi razdraživati ljude ovakvim novotarijama.

3. PROSINCA. — Novi grčki pritisak na albanskom frontu. Izgleda, da će druga armija morati da se povuče na liniju Argirocastro—Porto Edda, što smo mislili izbjeći.

4. PROSINCA. — Sorice telefonira rano izjutra, da smo izgubili Podgradec i da su Grci izvršili proboj. Zatim javlja, da Soddu zasad »smatra nemogućom svaku vojnu akciju i da se situacija mora raščistiti političkom intervencijom«. Mussolini me zove u predsjedništvo vlade. Našao sam ga utučena, kao nikad dosada. Veli: »Ovdje se ne da ništa više učiniti. Apsurdno i smiješno, ali je tako. Moramo zatražiti primirje Hitlerovim

posredstvom«. Nemoguće. Grci će kao prvi uvjet tražiti lično Hitlerovo jamstvo, da se više ne će ništa slična protiv njih poduzimati. Ja ću prije prosvirati sebi kuglu kroz glavu, nego što zamolim Ribbentropa za posredovanje. Da li zaista stojimo pred porazom? Nije li možda sam komandant bacio oružje prije nego njegovi vlastiti vojnici? Nisam u stanju, da dajem mišljenje o vojničkim pitanjima, ali ako se stvar logično posmatra i ako prodor nije svestran, onda je očevidno, da se sa Gelosovom armijom može stvoriti mostobran u Valoni, a uz pomoć svježih trupa obrambena linija na rijeci Škumbi. Danas je najvažnije izdržati i ostati u Albaniji. Vrijeme će osigurati pobjedu, ali ako popustimo, to znači kraj. Mussolini me sluša i odlučuje, da učini nov pokušaj. Poslao je Cavallera na frontu, ali opet pada u malodušnost. Veli: »Svaki čovjek čini u svom životu sudbonosnu pogrešku. Ja sam je učinio, kad sam poslušao generala Visconti Prascu. Ali kako da ne pogriješim, kad je ovaj čovjek izgledao tako siguran u samoga sebe, a sve okolnosti pogodne, da izazovu osjećaj pouzdanja? Ljudski materijal s kojim radim ne odgovara, ne vrijedi, eto u čemu je stvar.«

Prisjetio sam se, da kontroliram situaciju preko Jacomonija. Pozvao sam ga na telefon. Odmah sam dobio dojam, da su oni u Tirani mirniji nego li mi u Rimu. I zaista, Jocomoni tumači, da je Soddu »kao političko rješenje« podrazumijevao vojni manevar na grčkom boku posredstvom njemačkog ili jugoslavenskog upletanja. U toku dana dolaze povoljnije vijesti od samoga generalštaba. Soddu i Cavallero putuju u Elbasan, da na licu mjesta prouče situaciju. Naveče sam ponovo vidio Ducea. Sada je mirniji. Razgovarao je s Badogliom, koji namjerava da povuče ostavku. Prekasno. Mussolini tvrdi, da ga je sam kralj obodrio, da prihvati ostavku. Kralj je navodno rekao, da je po njegovu mišljenju »Badoglio već umoran«.

5. PROSINCA. — Vijesti iz Albanije govore o nepromijenjenoj situaciji. Dobitak na vremenu ide isključivo u našu korist, utoliko prije, što su nam Nijemci dali 50 prijevoznih aviona, što je znatno olakšalo saobraćaj.

I De Vecchijeva ostavka je prihvaćena. Zamijenit će ga Bastico. Duce pomišlja, da admirala Cavagnarija zamijeni admiralom Riccardijem. Moj otac nije dobro mislio o Riccardiju. Uspio sam, da od Ducea iščupam daljnje svetkovanje Nove godine i Bogojavljenja. O tome sam izvijestio nuncija. Zaista nije vrijedno, da u trenucima kao što su sadašnji izazivamo krizu s Vatikanom.

6. PROSINCA. — Vijesti iz Albanije još uvijek govore o nepromijenjenom položaju.

Razgovor s maršalom Milchom, koji je došao u Rim, da uredi pitanje upotrebe »Stuka« u Sredozemnom moru. Bio je miran. Optimistički gleda na opću situaciju, čak i na grčko pitanje. I Hitlerovo pismo koje je donio, znatno se — sadržajem i oblikom — razlikuje od poslanice, koju je uputio iz Beča. Albanskom pitanju ne pridaje velik značaj. Hitler smatra, da će sigurno biti riješeno. Ono predstavlja u velikom okviru sporednu epizodu, a izgledi za rješenje povoljni su. Sve je ovo znatno osokolilo Mussolinija, koji prelazi u protunapad u našoj unutrašnjoj politici. Kaže: »Da sam u ono vrijeme, kad sam bio socijalista, poznavao talijansku bur-

žoaziju ne samo teorijski, po čitanju Karla Marksa, nego stvarno i opipljivo, kao što je poznajem danas, bio bih proveo tako nemilosrdni prevrat, da bi Lenjinova revolucija izgledala kao bezazlena šala.«

Cavallero je imenovan. Odjek nije povoljan, naročito u vojnim krugovima. O ovom čovjeku čuju se razna mišljenja, mnogo se o njemu raspravlja, ali ipak nitko ne tvrdi, da je glup.

7. PROSINCA. — Cvetkovićev govor predstavlja početak manevra jugoslavenskog preorijentiranja. I Stakić najavljuje skori dolazak u Italiju. Iza njega bi ubrzo imao stići ministar dvora Antić. U razgovoru s Hristićem podvukao sam naš prijateljski stav prema njegovoj zemlji i naglasio slavenski karakter Vardarske doline. Mussolini je miran i čvrst kao hridina. Danas, kad je to već gotovo, sretan je, što je uklonio De Vecchija. U službenom saopćenju istakao je »po vlastitoj želji«, da bi se ustanovilo, da »u času kad bi ovakvi ljudi morali da podnose molbe da uđu u službu, oni naprotiv traže, da iz službe istupe.«

Cavallero se vratio iz Albanije. Smatra, da je situacija još uvijek kritična, ali na putu postepenog poboljšanja. U roku od 8 dana učvrstit će se danas još nestalna linija. On misli, da uskoro prijeđe u lokalni protunapad, tako da bi Grcima preoteo Korču. Ovo bi za naš ugled bila golema stvar. Vijesti iz Grčke saglasno potvrđuju, da je situacija ozbiljna.

8. PROSINCA. — Ništa nova.

9. PROSINCA. — Stranka je otpočela protunapad na Badoglia, ali možda malo pretjerano, jer se počinje govoriti o izdajstvu. Serena mi je ispričao kako je stvar vodio i objasnio mi svoju taktiku. Nisam potpuno saglasan. Svako pretjerivanje izaziva suprotne posljedice i dira čast same vojske. I zaista, Badoglio je došao Duceu da protestira. Isposlovao je prilično povoljno saopćenje.

10. PROSINCA. — Vijesti o napadu na Sidi el Barr došle su kao grom iz vedra neba. U početku stvar nije izgledala vrlo ozbiljnom, ali kasniji Grazianijevi telegrami potvrdiše, da se radi o teškim batinama. U toku dana dva puta sam vidio Mussolinija. Vrlo je priseban. Događaje tumači bezličnom objektivnošću. Dobijam dojam, kao da ga se stvar ne tiče, jedino se brine za Grazianijev ugled. On još ne će da uvidi važnost događaja, koji su naprotiv vrlo ozbiljni sa gledišta unutrašnje i vanjske politike. Prema inostranstvu zato, što se iz Grazianijeva brzojava dobija utisak, da se poslije udarca još nije pribrao i da ne misli na protunapad; u unutrašnjoj politici zato, što kiša pada na pokisla čovjeka. Javno mišljenje je već suviše uzbuđeno i pocijepano, da bi moglo izdržati još jedan tako težak udarac.

Hitlerov govor nije ostavio dobar dojam. Ima više obrambeno nego napadačko obilježje. Osjeća se, da Italija u svemu tome igra sasvim sporednu ulogu.

11. PROSINCA. — U Libiji stvari kreću iz zla u gore. Može se smatrati, da su četiri divizije bačene iz stroja. Graziani samo ističe udarni polet i odlučnost neprijatelja, ali ne kaže ništa, šta može učiniti, da suzbije napad. Mussolini je sve mirniji. Smatra, da su mučni dani koje proživljavamo, neizbježni u nestalnom toku svih ratova. Nada se, da će Graziani

moći i znati zaustaviti englesko napredovanje. Ako se zaustave na staroj granici, položaj nije nepopravljiv. Ako prodru do Tobruka, onda je situacija »dramatična«.

Naveče dolazi vijest, da divizija Catanzaro nije bila u stanju, da odoli engleskom naletu i da se rasula. Šta to ne valja u ovoj vojsci, kad pet divizija dopuštaju, da ih neprijatelj u dva dana pretvori u prah i pepeo?

12. PROSINCA. — U Albaniji prilično zatišje. U Libiji vrlo zlo. Graziani brzojavlja malo i netočno. Još se nije oporavio od primljenog udarca; s druge strane izgleda, da su njegovi živci znatno popustili još od vremena atentata u Addis Abebi. Pričali su mi, da se u samoj Italiji toliko plašio atentata, da je njegovu vilu u Arcinazzu čuvalo osamnaest karabinjera. U Libiji je dao sebi urediti sklonište u nekakvom rimskom grobu u Kireni, duboko dvadeset ili trideset metara pod zemljom. Sada je potpuno izvan sebe i nije u stanju da donosi odluke. Svoje nade gradi na eventualnoj iscrpljenosti protivnika, a ne na vlastitoj snazi, što je rđav znak. Duce počinje da osjeća težinu događaja. »U Libiji smo pretrpjeli poraz po svim propisima. Ovoga se puta ne će moći kazati, da je kriva politika. Dao sam vojnicima najveću slobodu rada. Kralj je jutros bio vrlo namrgođen.«

Vidio sam Mackensena. Došao je pod nekim sporednim izgovorom. Naravno, razgovarali smo o situaciji i ja nisam tajio pravo stanje. Pokazao je solidarnost i puno razumijevanje. Ansaldo izvještava, da se i Ribbentrop isto tako držao za vrijeme razgovora s njime u Berlinu. Naveče mi Sebastiani daje na znanje, da bi bilo dobro, da dođem u palaču Venezia. Stigao je katastrofalan Grazianijev brzojav, neka mješavina tlapnje, književnosti i straha. Namjerava, da se povuče do Tripolisa, »da bi barem na toj tvrđavi visoko održao zastavu.« Međutim u isto vrijeme pokušava da optuži Rommela, to jest Mussolinija, što ga je natjerao, da »vodi rat buhe protiv slona«. Ušao sam u Mussolinijevu sobu i našao ga vrlo utučena. Nemam što da mu kažem; želim samo da mu svojim prisustvom dam razumjeti, da sam više nego ikada s njime. Njemu je potpuno jasno, kakav će biti unutrašnji odjek ovoga udarca. Sluša moj savjet, da nešto poduzme, da bi podigao narodni moral. Treba progovoriti srcu Talijana, treba da Talijani osjete, da nije u pitanju neka fašistička igra. Po srijedi je domovina, vječna, zajednička domovina, koja stoji iznad ljudi, vremena i stranaka.

13. PROSINCA. — Jutrošnje vijesti izgledaju bolje. Duce je već bodriji. Što se mene tiče, ja sam još uvijek skeptičan, jer žestina napada i mlitav otpor naših trupa ne pružaju nikakve nade. Podnipošto ne vjerujem, kao što smatra Duce, da će se Englezi zadovoljiti, da nas istjeraju iz Egipta i da će se onda zaustaviti na granici. Njihovi su ciljevi dalekosežniji.

14. PROSINCA. — Vijesti iz Libije izgledaju povoljnije. Graziani brzojavlja manje i nije tako mračan kao ranije.

Soddu i dalje podnosi alarmantne izvještaje iz Albanije. Naprotiv telefonski Cavallerovi izvještaji dosta su vedri. Mussolini veli: »Pet generala zarobljeno, jedan mrtav. Ovo točno prikazuje razmjer između Talijana, koji imaju vojničkog duha i onih koji ga nemaju. Mi ćemo u budućnosti stvoriti vojsku profesionalaca, koje ćemo birati između deset

do dvadeset milijuna Talijana, koji žive u padskoj dolini, a djelomično u srednjoj Italiji. Svi ostali kovat će oružje za ratničku elitu.«

Naveče opet loše vijesti. Dok sam večerao u njemačkoj ambasadi, Duce telefonira, da čuje novosti o krizi vlade u Fracuskoj. Izgleda, da Nijemci ne pridaju tome mnogo važnosti. Prema nama teška atmosfera. U očima Nijemaca još se ne čita osuda, ali se zapažaju mnogi upitnici.

15. PROSINCA. — Našao sam Ducea mirna, ali i ljuta na Grazianija zbog telegrama, koji mu je poslao. To je dugačak brzojav, pun predbacivanja, u kome Graziani govori »kao čovjek čovjeku.« Prigovara Duceu, da se dao prevariti od svojih rimskih vojnih saradnika, da ga nikad nije slušao i da ga je gurnuo u pustolovinu, koja toliko nadmašuje sve ljudske snage, da prelazi u igru sudbine. Mussolini mi je dao da pročitam brzojav i veli: »Evo još jednog čovjeka, na koga se ne mogu naljutiti, jer ga prezirem.« Duce još uvijek vjeruje, da se munjevito napredovanje Engleza može zaustaviti na granici Derne.

U Albaniji je došlo do povlačenja, koje Cavallero ne smatra ozbiljnim, nego samo taktičkim. Uvjerava, da će rezerve biti dovoljne, da začepe pukotinu.

Primio sam markizu Graziani. Ona je izvan sebe. Od muža je dobila pismo s testamentom. U pismu joj veli, da se »oklopi ne mogu razderati noktima.« Došla je da traži masovnu intervenciju njemačke avijacije u Libiji, jer bi se samo tako sadašnji lom mogao pretvoriti u uspjeh. No, kad bismo se mi uopće upustili u takve planove, da li bi Nijemci bili voljni, da pošalju avijaciju sada, kad nam je voda došla do grla i još bez ikakvih priprema za snabdijevanje? Ja to isključujem. Jedna je međutim stvar sigurna, i to, da maršal Graziani ne može naći snage, da zagospodari samim sobom i svojim živcima.

16. PROSINCA. — U Libiji i Albaniji zatišje. U Libiji se prikupljaju snage za napad na Bardiju.

Dogovor kod Ducea, da bi zatražili sirovine od Njemačke. Sada počinje bolna muzika. Nisu to velike količine, koje tražimo, ali je uvijek neprijatno moljakati, naročito u ovakvim trenucima.

17. PROSINCA. — Novo, grubo povlačenje u Albaniji prema Klisuri i Tepeleniju. Duce je spremio oštro pismo za Cavallera, s naredbom vojsci, da izgine na svojim položajima. »Nije to moj nalog, veli, to je zapovijest domovine.« Nadajmo se, da će ovaj udarac bičem koristiti.

U gradu se pronijela vijest o našoj veličanstvenoj pobjedi u Libiji sa desetinama hiljada zarobljenih vojnika i stotinama uništenih tankova. Vijest se u tren oka pročula po cijeloj Italiji, ali na stvari nema ničeg istinitog. To je samo oštroumna i podla intriga, da bi se potkopao moral. Kažu mi, da se to isto dogodilo poslije Caporetta i da se zemlja na osnovu lažne vijesti zagrijala i ponadala u veće uspjehe, da se kasnije sruši u još teže očajanje. Prvi počeci rata živaca.

18. PROSINCA. — Dugo sam razgovarao sa Cavallerom, koji se vratio iz Albanije. On je izraziti optimista. Ne samo da isključuje svako značajnije iznenađenje, nego smatra, da je kritična faza već svladana. Smjera, da prekosutra poduzme prvi ofenzivni napad u pravcu Klisure, iza koga bi trebalo da uslijedi drugi udarac u dolini Tomorice. Vjeruje, da ćemo u prvoj polovini mjeseca veljače, čim svršimo pripreme za ofenzivu, ponovo biti u Korči. Napredovanje se poslije toga mora bez odlaganja i najvećom brzinom nastaviti. U ovom krugu misli on pridaje malu važnost našem posljednjem povlačenju.

Iz Libije malo vijesti. Engleske se snage sve više prikupljaju oko Bardije. U svakom slučaju, naša su obrambena sredstva tako jaka, da će Englezi naići na tvrd orah, ako general Bergonzoli bude znao, da im se valjano odupre.

Primio sam članove nacionalnog odbora udruženja ratnih boraca i održao im govor. Nije trebalo trošiti mnogo riječi, da se raspali vjera, koja tinja u srcima svih Talijana i koja samo čeka priliku da se razbukta.

19. PROSINCA. — Ne mogu reći, da su događaji dali Cavalleru pravo. Divizija Siena, koja operira uzduž obale, naprosto je raspršena grčkim napadom. Položaj je opasan. Ako Grci prodru u dolinu Sušice, onda im marš na Valonu olakšava sama konfiguracija tla, a ne treba nam mnogo da shvatimo, što bi značio pad Valone. Mussolini je nervozan i zabrinut, prije svega, jer osjeća, da naše trupe nisu ponijete borbenim duhom i da su komandanti obeshrabljeni. Tome treba dodati, da Soddu kaže jedno, kad razgovara s Duceom, a drugo, kad razgovara sa Soriceom. Za njega nije važna strategija protiv Grka, za njega je važna strategija prema palači Venezia.

20. PROSINCA. — Ljubomora među generalima gora je, nego među ženama. Treba samo pročitati telefonske izvještaje, koje Soddu šalje Soriceu. On ih sve ruši. Gelozo je mlitavčina, Ferugi čitava katastrofa, Trionfi prava propast. Danas se slučajno dobro izražava o Vercellinu i doslovno veli ovako: »Jadni Vercellino! Tako je drag. Došao je, da me vidi i plakao je.«

Duce je spremio poslanicu za Hitlera. Prikazuje stvari, kakve jesu i traži njemačku intervenciju u Trakiji, preko Bugarske. Ne vjerujem, da bi Hitler mogao pristati da nešto učini prije mjeseca ožujka. Na svaki način poslanica ne će biti odmah upućena. Duce očekuje Cavallerov izvještaj i eventualni ishod protunapada, koji bi imao otpočeti kod Tepelenija, gdje su stigle dvije svježe divizije: Cuneo i Acqui.

Churchill je održao bezobziran, žestok govor. Naravno, za nas neprijatan, jer iznosi gorke stvari o vrijednosti naših trupa u Libiji, gdje je situacija još uvijek ozbiljna. Vješt je to govor, a između redova mogu se čitati razne aluzije.

21. PROSINCA. — Nikakvih znatnijih novosti ni sa koga fronta. Mussolini je nešto bolje volje. U mom prisustvu imao je dulji razgovor s vojnim atašeom Marrasom. Radi se o eventualnoj njemačkoj pomoći. Marras dolazi do ovih zaključaka:

1) Hitler ne će moći da poduzme u Trakiji nikakvu akciju do mjeseca ožujka;

2) suvišno je tražiti njemačke trupe za Valonu, jer ne bi mogle stići prije mjesec dana:

3) može se uzeti u razmatranje odašiljanje dviju njemačkih oklopljenih divizija u Libiju.

Duce je sporazuman.

22. PROSINCA. — Cavallero je čovjek, koji stalno gudi svoju optimističku svirku. Tvrdi, da je protunapad na obali spreman za sutra ili prekosutra. Ne očekuje velike rezultate, ali se nada, da će olakšati pritisak na Valonu. I to bi bio uspjeh, jer Valona predstavlja za Grke i Engleze prvorazredni strategijski cilj i jer ćemo na taj način konačno mi opet preuzeti inicijativu.

23. PROSINCA. — Ništa nova. Našao sam Ducea razdraženog zbog subotnjeg povlačenja, protivno Cavallerovu predviđanju. Umjesto da bude olakšan, pritisak na Valonu postaje jači. Duce više ne vjeruje u ono, što Cavallero predskazuje. »Postao sam, veli Mussolini, kao seoski krčmar, koji na zidu nariše pijevca, te ispod njega napiše: »Kad ovaj pijetao zakukuriječe, onda ću davati na vjeresiju.« Tako ću i ja povjerovati soldatima, kad djelom dokažu, da se položaj promijenio.« Zatim se osvrnuo na šugavo držanje vojske i rekao: »Ipak moram priznati, da su Talijani 1914. bili bolji od ovih današnjih. Doduše, ovo nije laskav rezultat za režim, ali je ipak tako.«

24. PROSINCA. — Napolju pada snijeg. Duce gleda kroz prozor. Raduje se snijegu: »Ova zima i ovaj snijeg vrlo su dobro došli, jer će istrijebiti sve slabiće i poboljšati ovu polutansku rasu. Jedan od glavnih razloga, zbog kojih sam tražio pošumljivanje Apenina, je taj, da Italija postane hladnija i da češće pada snijeg.«

Dug razgovor s Melchiorijem, koji se vratio iz Cirenaike. Sada je Grazianijev oficir za vezu i prema tome dobro obaviješten. Po njegovu mišljenju položaj se očigledno popravio i više nas ne će svako jutro dočekivati gruba iznenađenja. Graziani otvoreno optužuje Badoglia zbog izdaje. Veli, da se u najtežim časovima svladava, da ne izvrši samoubistvo, jedino zbog toga, šta želi, da jednoga dana izvede Badoglia na optuženičku klupu.

25. PROSINCA. — Božić. Duce je namršten i pun brige zbog albanskog položaja. Izgleda umorniji nego inače, a to me vrlo ražalošćuje. Duceova energija predstavlja u ovim časovima našu najveću rezervu. Ne vjeruje više Cavalleru. Kaže, da njegov optimizam sliči na pjesmu čovjeka, koji se boji samoće u sobi. I zaista, Cavallero javlja iz Tirane: »Vrhunac krize je prošao, a moral se naših trupa iz temelja promijenio.«

26. PROSINCA. — Ništa nova.

27. PROSINCA. — Nepromjenjeni tok događaja u Albaniji. Duce je zbog toga nezadovoljan. Ima pravo. Usprkos lijepim Cavallerovim riječima situacija je mutna. Obećavaju ofenzivu kroz dolinu Sušice, ali ofenzive nema i ne bi bilo nikakvo čudo, da nas Grci još jedamput preteknu.

28. PROSINCA. — Nikakvih novosti.

29. PROSINCA. — Odlazim u Cortelazzo, gdje je podignuto selo u čast moga oca. Jednostavna, kratka svečanost.

U Veneciji nisam bog zna što vidio i ne mogu ništa reći o raspoloženju građana. Venecijanci ne pokazuju mnogo volje, da se bave politikom pri deset stupanja ispod nule i sa ledenim santama po lagunama.

30. PROSINCA. — Za vrijeme moga odsustva Duce je svrgnuo Sodduа i komandu armija povjerio Cavalleru. U posljednje vrijeme bio je vrlo nezadovoljan zbog Sodduova ćudljivog raspoloženja. Jedan dan je vidio sve ružičasto, drugi sve crno. Konačni udarac uslijedio je, kad je Duce saznao, da Soddu i u Albaniji posvećuje svoje večernje časove komponiranju glazbe za film.

31. PROSINCA. — Cavallero mi šalje prijepis pisma upućenog Duceu; traži dozvolu za ofenzivu velikog stila uzduž obale. To je isto, kao da netko od zeca traži da trči. Nitko nije nestrpljiviji od Ducea zbog ove beskonačne obrane, koja ga svaki dan primorava, da guta gorke pilule.

Parini u predsjedništvu vlade objašnjava, šta sve stranka radi za podupiranje vojske. Njegovo je mišljenje o budućnosti dosta optimistično. O prošlosti se izražava vrlo strogo.

SIJEČANJ

1. SIJEČNJA. — Nova godina započinje s velikim brigama zbog majčina zdravlja. Srčani napadaji ugrožavaju njezin dragi život. Doduše, njezino je stanje krenulo nabolje, ali sve to izaziva strepnju i nemir u mojoj duši.

Duce je primio opširno Hitlerovo pismo, u stvari opći pregled situacije. Führer je pun povjerenja u budući tok rata, ali smatra potrebnim, da se još poduzmu razne mjere, koje nabraja svojstvenom točnošću.

Pisao sam Alfieriju, da Hitlera i Ribbentropa izvijesti o našim pregovorima s Rusijom. Ne radi se više o općim i površnim razgovorima. Rusi žele, da do kraja pretresu vrlo važna pitanja. Smatram, da bi s naše strane bilo neoprezno, da prihvatimo bilo kakve obveze bez prethodnog sporazuma s Njemačkom.

Cavallero javlja, da će uskoro početi ofenzivu uzduž albanske obale.

2. SIJEČNJA. — Prema vijestima iz mađarskog izvora, prilike u Grčkoj vrlo su teške. Tvrdi se, da je grčki vojni ataše u Budimpešti izjavio, da se njegova zemlja nema čemu nadati. S druge strane izgleda, da se Bugarska odlučuje za Osovinu. Filov uskoro putuje u Berlin na dogovore s Nijemcima.

3. SIJEČNJA. — Po Hitlerovoj želji princ od Hessena mora da se obavijesti, šta Mussolini stvarno misli o Nijemcima, jer je držanje vojnih lica u nekoliko navrata izazvalo u Njemačkoj dojam, da se Duce donekle ohladio prema Führeru. Odgovorio sam, da je Mussolini više nego ikada zahvalan Hitleru na njegovoj solidarnosti i njegovu prijateljstvu. Uostalom, odgovor je potpuno istinit.

U toku razgovora s princom od Hessena telefonira mi Guzzoni, da je situacija u Bardiji vrlo opasna, Englezi žestoko navaljuju. Ovo je i tužno i bolno, ali ne treba da nas iznenađuje. Po mome sudu bilo je skroz varljivo i udobno mišljenje, da će engleski napad smalaksati poslije prvih uspjeha.

Izvijestio sam von Mackensena, koji odlazi u Berlin, o stanju naših pregovora s Moskvom.

4. SIJEČNJA. — Sjednica vlade. Duce opširno izlaže vojni položaj u Libiji i Albaniji. Stanje u Africi prikazao je dosta mračnim, u Albaniji nešto povoljnijim. (Izgleda da je napad na Bardiju potpuno uspio. Dva sata poslije početka borbe Bergonzoli je izjavio, da je stanje vrlo ozbilj-

no). Mussolini čita sve dokumente pa i Grazianijeve brzojave, odaslane u času, »kad je ovaj čovjek u najmanju ruku sišao s uma.« Duce se vrlo oštro izražava o svim maršalima izuzev Pecori Giraldija, o kome govori s poštovanjem. Što se tiče De Bona, njegovo je ime samo spomenuo i pri tome dodao: »Upozoravam, da o njemu nisam rekao ništa.« Općenito govoreći izgleda miran i pun povjerenja u konačni ishod. Kad sve bude gotovo, doći će, po njegovim riječima, »treći, najstrašniji val, da preplavi ustanove i ljude, koji su u ovim trenucima pokazali svoje pravo lice, a koje već sada tiho unosi u poseban spisak.«

Grandi je neprijatno dirnut i preplašen Farinaccijevim pismenim pozivom, da iziđe iz dvolične povučenosti, u koju se već dva mjeseca začahurio.

5. SIJEČNJA. — Od jučer popodne radio-stanica u Bardiji šuti i tako su britanska vojna saopćenja naš jedini izvor vijesti. Otpor naše posade nije dugo trajao: u svemu nekoliko sati. A ipak su naši ljudi imali dosta oružja. Samih topova bilo je četiri stotine i trideset. Zašto otpor nije potrajao duže? Zar se još uvijek radi o »borbi buhe i slona?« »Čudna je ta buha, primjećuje Mussolini, koja između Sidi el Barranija, Bardije i Tobruka puca iz više od hiljadu topova. Ipak ću ja jednoga dana morati isprazniti vreću do kraja i kazati cijelu istinu Talijanima, koji su otupili od prevelikih laži. Poslije 3. siječnja priredit ću ja njima 3. veljače i održati im govor, kojim ću ih išibati do krvi. Ja samo čekam, da Cavalleru posreći, da Grcima zada prvi ozbiljan udarac, pa da onda progovorim.«

Podvečer stižu vijesti, da se Bardia još uvijek drži, premda je — izgleda — presječena na dvoje. Kako će dugo taj otpor potrajati? Glavno je, da Engleze zamorimo i da ih spriječimo u izvršenju dalekosežnijih planova, na koje bi mogli da ih potaknu najnoviji uspjesi.

Brzojavio sam Alfieriju u vezi sa susretom između Hitlera i Mussolinija. Sastanak bi se imao održati između 12. i 19. siječnja. Mussolini je dosad odgađao, jer mu nije po ćudi, da izađe pred Hitlera pod teretom mnogobrojnih neuspjeha, dok bar djelomično ne osvjetla obraz.

6. SIJEČNJA. — Danas sam opet, poslije dužeg vremena, vidio kralja. Zabrinut je i potresen zbog Libije. Ne vjeruje, da su snage oko Tobruka i na visoravni Derne dovoljne, da zaustave engleski nalet. Prema Njemačkoj, kao i uvijek, nepovjerljiv. Držao se vrlo hladno, kad sam govorio o savršeno lojalnom Hitlerovu držanju prema Mussoliniju. Jetko je primijetio: »Hitler postupa s vama uglađeno, jer drukčije i ne može da radi. Ali on je Nijemac kao i svi ostali, i prema Italiji se ravna bezobzirnom i surovom koristoljubivošću. Ne vjerujem, da ima snage da provede u djelo sve, što mu se mili, jer su njemački vojni krugovi vrlo utjecajni, pa je i sam Bismarck često morao da prigne šiju, iako je zaista bila velika glava.«

Zatim je uzeo oštro šibati naše vojne ustanove: »Već odavna se u Italiji običan stočić naziva neboderom, ali to ništa ne mijenja na stvari, stočić ostaje samo stočićem. Naše slabo naoružane i mršave divizije nose samo ime divizija.« Spomenuo je mogućnosti engleskog iskrcavanja u Italiji i dodao, da ne smijemo suviše oslabiti maticu zemlju. Na kraju zaključuje, da će Nijemci pobijediti, jer je Hitleru pošlo za rukom, da ostvari jedinstvo evropskog kontinenta protiv Engleske.

7. SIJEČNJA. — Pad Bardije zadao je nov i težak udarac javnom mišljenju. Stanje u zemlji opet se pogoršava. »Trebat će nam najmanje nedjelja dana, da bismo osušili ovo rublje«, kaže Mussolini.

Sjednica ministarskog savjeta. Duce je prikazao situaciju bez komentara, hvalisanja i straha. Govorio je svojim poznatim mirnim načinom, a taj njegov mir izgleda ovih dana upravo nadčovječanskim. Pročitao je spisak generala i pukovnika, koji su u toku posljednjih nedjelja smijenjeni zbog malih i nikakvih ljudskih i vojnih vrlina. Na osnovu svega došao je do vrlo gorkih zaključaka o vojsci i njenom sastavu. Na kraju je predložio jednodušnim odobravanjem prihvaćeno saopćenje. Značajne su posljednje riječi, u stvari apel na široke mase »fašističke i proleterske Italije«. Buržoazija koja je protiv vlade i koja stalno mrmlja, igra lošu kartu. Ne pozna Mussolinija i ne zna, da on može mnogo progutati, ali isto tako duboko mrziti. Ako Mussolini pobijedi, ili bolje: kada pobijedi, buržujski nezadovoljnici imat će dosta posla sa starim socijalistom iz Romagne, koga su u njemu probudili.

Cavallero potvrđuje, da će uskoro, možda već sutra napasti. Napad ne će imati široku osnovicu, ali u ovom trenutku bi nesumnjivo imao veliko moralno značenje.

8. SIJEČNJA. — Duce je rekao Pavoliniju, Bottaju, Ricciju i meni, da smatra da je došao trenutak, kad pojedini stranački rukovodioci treba da izvrše svoju vojnu dužnost. Ima pravo. Čim se vratim iz Njemačke, preuzet ću komandu svoje eskadrile u Tirani. Osim toga Duce smatra, da će grčki pothvat biti završen u roku dva-tri mjeseca. Njegova je želja, »da političari, koje optužuju da su htjeli rat, sada dokažu, da su sposobni i da ratuju.«

9. SIJEČNJA. — Beznačajne novosti. Novi grčki napad na Klisuru, ali bez posljedica. Prema izvještajima vojnih krugova, radi se o posljednjim proplamsajima vatre, koja se gasi. Nadajmo se, da je zaista tako. Dosad su se u ocjeni situacije uvijek varali.

10. SIJEČNJA. — Duce je u mome prisustvu primio njemačkog ambasadora, koji se vratio s razgovora s Hitlerom. Radi se o utvrđivanju dana, kad će se sastati dvojica državnih poglavara. Utanačili smo 19. siječnja, u Berchtesgadenu. Mussolini je najbolje volje, jer se zračna i pomorska bitka u Sicilijanskom kanalu vrlo sretno odvija. Zapaljeni su jedan engleski nosač i dvije krstarice. Borba se nastavlja. Duce tvrdi, da »se mjesec promijenio i da sada dolazi dobra zvijezda.« Govori o potrebi, da se narodu uvijek kaže istina, najprije da bi ga smirili, a zatim da bi nam vjerovao. »Ljudi moraju znati, da je život ozbiljna stvar, a rat najozbiljnija stvar u životu.«

11. SIJEČNJA. — Sinoćnje vijesti o zračnoj i pomorskoj borbi kao da su bile nešto pretjerane. Još ne možemo ustanoviti, da li je engleski nosač aviona zaista potopljen. Umjesto toga dobivamo rđave vijesti od Cavallera o razvoju stvari u Albaniji. Klisura je izgubljena. Stvar sama po sebi ne znači ništa više, nego hrpu više ili manje trošnih koliba, ali radi se o imenu. Englesko-grčka propaganda već udara u sve bubnjeve štampe i radija. Osim toga pad Klisure potvrđuje, da zid, čuveni obrambeni zid, koji već sedamdeset dana uzalud očekujemo, još nije stvoren. Naše trupe,

čak i one svježe, izdrže samo toliko i dotle, dok Grci ne pritisnu, a kad udare, naši brzo popuštaju. Zašto? Mussolini nalazi, da je cijela ova situacija jedna neobjašnjiva drama, utoliko ozbiljnija, što je neobjašnjiva. Ja sam telefonski razgovarao s Cavallerom. On ne prikriva moralni udarac koji smo pretrpjeli, ali smatra, da Berat i Valona nisu ugroženi. Zatim još jedamput govori o čuvenoj ofenzivi uzduž obale, ma da joj ne vidimo nikakva znaka ni traga.

13. SIJEČNJA. — Mussolini sutra rano odlazi u Foggiu, da se sastane s generalima iz Albanije. Smatra, da je došao čas da se nešto učini, tim više što Guzzoni stalno navaljuje, da već započne ofenziva uzduž obale. On smatra, da bismo tako mogli sasvim omesti grčki navalni plan i vratiti se čak na staru granicu.

U Bugarskoj počinje previranje. Blizina njemačkih trupa stvara dojam, da će se događaji ubrzati. Magistrati smatra, da Bugarska ne će otvoreno pristupiti Osovini nego da će bez većeg, čak i formalnog otpora dopustiti, da je Nijemci okupiraju.

14. SIJEČNJA. — Ništa nova. Razgovarao sam s von Mackensenom radi organiziranja Duceova putovanja u Berchtesgaden.

Alfieri me strogo povjerljivim pismom izvještava, da je kampanja, koja se prošlih nedjelja vodila protiv mene, imala stanovitog odjeka, premda je, po njegovim riječima, u samoj Njemačkoj stvar pala u zaborav. Ne čudim se. Nijemci ne zaboravljaju stare račune, koje imaju sa mnom, jer me smatraju krivim, što nismo ušli u rat. Ako i sačuvaju vanjsku uglađenost, ne mogu sasvim prikriti, naročito ne Ribbentrop, stanoviti žalac ogorčenja. Od Salzburga 1939. naši su se odnosi promijenili. Joakim je sasvim zaboravio na okladu o anglo-francuskoj intervenciji. Kriv sam, što sam imao pravo. Sad nemaju šta da se nadmudruju, da li jesam ili nisam htio rat s Grčkom. Jedna je stvar sigurna, da ja uopće rata nisam htio.

15. SIJEČNJA. — Nikakvih naročitih novosti.

16. SIJEČNJA. — U toku jutra razgovarao sam s kraljem, popodne s Duceom. Kralj se prema meni drži više nego ljubezno. Smatra, da je svršetak grčkog rata na vidiku, pošto su Nijemci ušli u Trakiju. Međutim stanje u Libiji posmatra s najvećom zabrinutošću. Po njegovu mišljenju, obrana Tobruka je kobna pogreška. Stvarnog uspjeha uopće ne ćemo postići, samo ćemo još više osiromašiti naše i onako bijedne snage. Da smo se hrabro povukli na visoravan Derne, možda bismo uspjeli, da pružimo čak pobjedonosni otpor.

Duce je po povratku iz Apulije mračan i slabo raspoložen. Vijećao je s Cavallerom. Front još nije učvršćen, ma da smo poslali mnogo ljudi i materijala. Vojni sektor je sasvim podbacio. Mussolini veli: »S političke točke gledišta, Grčka je pravo remek-djelo. Mi smo uspjeli, da Grke potpuno osamimo i da ih natjeramo, da se protiv nas bore sami, bez saveznika. Ali vojska je potpuno zakazala.« Putovanje u Njemačku zadaje mu mnogo glavobolje. Osjeća, da će doći pred Hitlera u sasvim podređenoj ulozi.

S fronta kod Klisure javljaju, da su Grci opet napali. Nadajmo se, da će naši izdržati.

17. SIJEČNJA. — Glavni predmet razgovora predstavlja Duceova odluka, da 1. veljače idu u vojsku sve stranačke starješine: ministri, članovi velikog vijeća, poslanici u Komori i fašistički rukovodioci. Kad je Serena prigovorio, da se odluka ne će moći provesti u djelo, Duce je odgovorio, da će to biti zanimljiv pokušaj, da radi sam u neposrednom dodiru s činovništvom. Vidjet ćemo. U svakom slučaju, u svim vodećim krugovima vlada veliko nezadovoljstvo zbog ove odluke, naročito zbog načina, kojim je donesena. Jutros sam u Duceovu predsoblju čuo riječi i primjedbe, koje su me iznenadile. Nema tu šta, postoji u čitavoj mašineriji nešto, što zapinje i što ne ide kako treba. Ne bi bilo razborito, kad o tome ne bismo poveli računa. Neki, kao Bottai, idu tako daleko, da govore o pravom državnom udaru, koji Duce sprema, da bi se oslobodio fašizma i potražio uporište u drugim političkim snagama. Ja u sve to ne vjerujem. Što vrijeme više prolazi, ja sam sve skloniji, da odbacim odviše zamršena tumačenja. Međutim odluka je svakako ozbiljna i možda nije najpogodniji čas, da se prave eksperimenti na »unutrašnjem frontu«.

Cavallero ne putuje u Njemačku, jer je otpočeo novi grčki napad. Mjesto njega odlazi Guzzoni, što mi se nimalo ne sviđa. Ne volim ovoga mračnjaka i podmuklicu. Na kraju krajeva, za nas je pravo poniženje, da Nijemcima predstavimo takvog generalskog kepeca s tako golemom trbušinom, a povrh svega još i s bojadisanom kosom.

18. SIJEČNJA. — Putujemo u Salzburg. Mussolini je došao na vlak namršten i razdražljiv. Potresen je albanskim vijestima. Ništa dramatična, ali mi smo još jedamput morali marširati Latraške i ostaviti neprijatelju silu zaroblejnika. Najgore je, što se radi o »toskanskim vukovima«, glasovitoj diviziji slavne tradicije, koja je tek stigla u Albaniju i u koju su se polagale velike nade. Mussolini dugo govori o svim ovim nedaćama. Ponavlja svoje nepovoljno mišljenje o talijanskoj vojsci i talijanskom narodu. Nije u stanju, da sam sebi objasni uzroke događaja. Više puta je ponovio: »Da mi je netko 15. listopada prorekao, što će se dogoditi, ja bih ga onda bio strijeljao.« Zatim prelazi na drugu stvar. Vrlo se zabavlja čitanjem komedije, koja je imala velikog uspjeha u Njemačkoj, a zove se »Trešnja u Rimu«. Glavna ličnost je Lukul (poznati starorimski sladokusac). Pisac želi da dokaže, da i veliki vojskovođa može imati profinjen ukus i voljeti udoban život. Mussolini pripisuje uspjeh komedije prikrivenoj žici političkog izrugivanja, što je očevidno izbjeglo nacističkom cenzoru. Ponavlja svoju omiljelu tvrdnju, da njemački narod više nego i jedan drugi voli jelo, piće i zabavu i da će se bez mjere predati banćenju, čim mu se pruži prilika.

19. SIJEČNJA. — Stigli smo na neku malu stanicu, mislim da se zove Puch. Hitler i njegov glavni štab čekaju nas na peronu, u snijegu. Vedro je i nije jako hladno. Susret je srdačan i što me najviše začudilo, iskreno, neposredno srdačan. Ne opažaju se prikriveni izrazi sažaljenja, čega se Mussolini toliko bojao. Hitler i Duce odmah su se povukli na razgovor. Isto tako Ribbentrop i ja. Sastavili smo i zapisnik našeg razgovora. Mussolini me izvještava, da je Hitler vrlo ljut na Ruse; prema nama je lojalan, a prema Englezima neodređen. Nije ništa potanje rekao;

šta namjerava poduzeti protiv Velike Britanije. U svakom slučaju o iskrcavanju nema ni govora. Rekao je, da bi to bio izvanredno težak pothvat i da ne bi smjeli ni misliti, da ga ponove, kad bi prvi put propao. Sada se Englezi boje iskrcavanja kao pištolja, koji je protiv njih uperen, ali bi kasnije znali, da Njemačka prijeti praznom puškom.

Mussolini kaže, da je izvijestio Hitlera o talijanskim pitanjima, da mu je govorio o dvoličnom, ali neaktivnom kraljevu držanju i da mu je na kraju napomenuo Badogliev slučaj. Hitler je Badoglia uporedio sa Fritscheom. Duce je uglavnom zadovoljan razgovorom. Ja manje. Prije svega zato, što se Ribbentrop ranije hvalisao kao Gaskonjac, a sada na moje precizno pitanje: koliko će rat potrajati, odgovara, da ne vidi mogućnosti svršetka prije 1942. A mi?

20. SIJEČNJA. — Rzgovori se nastavljaju. Najvažniji je održan u ponedjeljak, u prisustvu vojnih stručnjaka. Hitler je skoro dva sata govorio o svome skorom upletanju u grčki rat. On ovo pitanje obrazlaže prvenstveno s tehničkog gledišta i uključuje ga u opći politički okvir. Moram priznati, da to radi majstorskom vještinom, koja se neobično dojmila naših vojnika. Guzzoni je svojom nadutom trbušinom i svojim obojenim perčinom ostavio osrednji utisak na Nijemce. Tako barem izvještava Alfieri. Guzzoni se divi Hitlerovu temeljitom vojnom znanju.

21. SIJEČNJA. — Posjeta je dala dobar opći rezultat. Između dvije osovinske zemlje vlada potpuna solidarnost, a na Balkanu ćemo nastupiti zajednički. Nama je povjerena, doduše ja smatram, vrlo nezahvalna zadaća, da vratimo u osovinski tor španjolskog izgubljenog sina. Moram primijetiti, da su po mome mišljenju najviše krivi sami Nijemci, odnosno njihova nezgrapnost u postupanju s latinskim narodima, što se taj sin od nas udaljio. Treba imati na umu, da su među latinskim narodima najteži baš Španjolci, možda radi svojih osobina.

Mussolini je po povratku ushićen, kao poslije svakog razgovora s Hitlerom.

Napisao sam Serranu pismo i predložio sastanak između Ducea i »caudilla« (Franca) u Genovi. Uskoro ćemo vidjeti, kako će se Španjolci držati.

22. SIJEČNJA. — Vijesti iz Rumunjske izazivaju nespokojstvo, ponajviše u samom Berlinu. Hitler je predvidio, da će doći do sukoba između Antonescua i legionara zbog nejasne situacije, nastale u Rumunjskoj. On se ne koleba u izboru: njegove simpatije pripadaju Antonescu, koji se pokazao »dobronamjernim čovjekom, odlučnim u držanju komande u rukama; osim toga je gordi nacionalista.« I zaista, Ribbentrop u kasne sate telefonira, da je njemački poslanik u Bukureštu dobio nalog, da svim sredstvima potpomaže Antonescua. Traži, da i mi isto naredimo Ghigiju. Naravno, pristajem, ali imam neodređen osjećaj, da ugled našega poslanika nije tako odlučan, kao njegova njemačkog kolege.

I Tobruk je pao. Ovog je puta borba nešto duže trajala, ali je otpor bio beznačajan. Duce se tješi samoobmanama. Smatrao sam potrebnim, da mu konačno kažem grubu istinu: »Kod Sidi el Barranija govorili ste, da smo bili zaskočeni. Zato ste računali na Bardiju, gdje je bio Bergonzoli, ali Bardia je pala u svega dva sata. Onda ste sve svoje nade polagali na Tobruk, jer je tamo bio Pitassi Mannella, kralj artiljeraca. Međutim i Tobruk je brzo pao. Sada s najvećim pouzdanjem govorite o visiji Derne. Slobodan sam, da ne dijelim vaše opasne obmane. Zlo je veliko, tajanstveno i duboko ukorijenjeno«. Tako sam rekao Mussoliniju, ali u stvari nema tu ništa tajanstvena. Razlozi ovoga jezovitog sloma, koji su izazvali današnji Talijani, toliko različiti od Talijana iz 1918. godine, potpuno su jasni svakom, pa i najskromnijem posmatraču. Ja sam bio u pravu, kad sm se borio protiv rata.

23. SIJEČNJA. — Cavallero priprema ofenzivu u Albaniji. Ja je očekujem bez pretjeranih nada, ali s pouzdanjem. Jedino sa grčkog sektora može da nas ogrije sunce, bar za nekoliko sati.

Razgovor s Gambarom. Isposlovao sam, da ga Duce primi. Uprkos mojim naporima nisam uspio, da mu povjeri neku komandu u Albaniji, premda je 4 godine živio u toj zemlji. Glavni ga štab ne voli. Gambara ne pripada njihovu krugu, a osim toga je učinio neoprostivu pogrešku, da je »napravio karijeru«. Međutim ova njegova karijera znači slavu naših pobjeda u Španjolskoj.

Duceu sam predao ozbiljno i oštro pismo profesora Faccinija iz Livorna. Njegov je 18-godišnji sin mobiliziran 17. siječnja te istog dana poslan u Albaniju, a da zapravo ne zna ni kako izgleda puška. Ovo objašnjava mnoge stvari.

24. SIJEČNJA. — Duce je dugo razgovarao s Gambarom i sve više je sklon, da mu povjeri komandu nad Vercelinovom armijom. Međutim izgleda, da Gambaru ni kralj ne voli i zbog toga on sam predlaže, da mu se ishodi audijencija kod kralja. Gambara mi je priznao, da nije nikad vidio kralja u toku čitave svoje karijere. Sutra će otići k njemu.

Grandi je dobio poziv, da stupi u vojsku. Niti je takva šta očekivao, niti je poziv dobro primio. Prije svega njemu bi bilo milije, da ostane kod svoje kuće, a osim toga on pridaje političko značenje činjenici, što dosad nije bio mobiliziran. Uostalom to odgovara njegovoj zamršenoj prirodi. Sada je sve jednim udarcem palo u vodu i Grandiju ne ostaje drugo, nego da u 45. godini života ponovo gazi po snijegu u toliko starim i traljavim planinarskim cipelama, da ih je odavno smatrao neupotrebljivima.

Kao što sam prekjučer predvidio, Mussolini sada sve svoje nade polaže na visoravan Derne. Nikakav dosadašnji događaj nije mnogo koristio, da nas nečemu pouči. Bar ne Mussolinija.

25. SIJEČNJA. — Oprostio sam se od Ducea. Sutra ću se priključiti svojoj grupi u Bariju. Rastanak nije bio onako srdačan, kao što je morao biti. Mussolini ovih dana osjeća, da njegova odluka o odašiljanju ministara iz Rima nije dobro primljena. Kao što se uvijek dešava u ovakvim slučajevima, on postaje još uporniji u svojoj odluci i nepristupačniji u svom ponašanju. Dok smo se pozdravljali, stavio mi je nekoliko primjedbi, koje je bez daljega mogao prešutjeti.

Poslije podne sam vidio gospođu Rakelu. Usplahirena je događajima. Kao što odgovara njenoj skromnoj prirodi, trči za naklapanjima i guta svakovrsna olajavanja, naročito o ženama. Potpuno joj nedostaje pravi osjećaj za mjeru. Na svaki način uviđa, da barometar skreće na buru i tvrdi, da već svi nasrću na Ducea. Donekle je duhovita. Žali, što su

čvorci, koje je rado lovila, odletjeli s borova vile Torlonia. »Sasvim naravno, dodaje, s obzirom na vjetar koji danas puše, i oni su promijenili pravac i odletjeli na drveće vile Savoia.«

Cavallero je napao u pravcu Klisure. Izgleda, da stvar ide dobro.

26. SIJEČNJA. — Odlazak. Ovoga puta je rastanak mnogo teži, premda sam navikao na putovanja. Doduše, nemam nikakvih predosjećaja, jedino što sam prilično mlak i prema tome bez većeg oduševljenja.

Isto tako misle ostali drugovi, koji su morali u vojsku kao prisilni dobrovoljci; mnogi to i ne taje.

(Od 27. siječnja do 23. travnja nema nikakvih zapisa. Ciano se priključio svojoj eskadrili u Bariju.)

TRAVANJ

24. TRAVNJA. — Nastavljam svoje bilješke. Sutra imam s Pavelićem razgovor u Ljubljani. Radi se više o tome, da vidimo šta Hrvati misle, nego li da nešto zaključujemo. Stvar ne će ići glatko. U Italiji se razmahala žestoka propaganda za Dalmaciju, a na čelu su joj dobro poznati agitatori. Za mnoge je postalo pravo zanimanje, da izigravaju Dalmatince. Na svaki način pripremili smo dva rješenja: jedno obuhvaća cijelu Dalmaciju od Rijeke do Kotora, a drugo se ograničava na takozvanu povijesnu Dalmaciju. Ovo drugo rješenje imalo bi da bude dopunjeno političkim ugovorom, koji bi cijelu Dalmaciju stavio pod našu kontrolu. U cijeloj ovoj stvari Nijemci su dvolični. U Beču su nam dali slobodne ruke, ali do koje granice ide njihova iskrenost?

S Acquaroneom sam utanačio sve mjere povodom kraljeve posjete Albaniji. On mi je natuknuo mogućnost uspostavljanja dinastije Petrovića u Crnoj Gori. Danilo, »vječno zaduženi Danilo«, kako ga zove Mussolini, ima jednoga sina. Treba postupati oprezno. Naročito da se ne bi u Albaniji probudila nada, da će dobiti domaću dinastiju. Kraljica silno navaljuje. Zasad sam poslao na Cetinje ministra Mazzolinija u svojstvu komesara.

25. TRAVNJA. — U Ljubljani. Paklenski dan: kiša i ledeni vjetar. Ljudi izgledaju kao da su izvan sebe, ali se ne drže neprijateljski. Sastao sam se s Pavelićem. Okružuje ga čopor njegovih razbojnika. Izjavljuje, da će ga naši zahtjevi dovesti dotle, da će biti srušen. Stavlja protuprijedlog: Hrvatskoj ima da ostane Dalmacija iz Londonskog ugovora s Trogirom, Splitom, Dubrovnikom i nekim otocima. Njegovi su pratioci nepopustljiviji. Pozivaju se na statistike i dokazuju, da je u Dalmaciji samo kamenje talijansko. Naprotiv Pavelić je sklon političkom ugovoru. Čak ne isključuje mogućnost personalne unije ili monarhije s nekim savojskim princom. Ja sam tražio nekoliko dana za razmišljanje, a onda ćemo se ponovo vidjeti.

Vidio sam bivšeg slovenskog bana. Poznajem ga još iz Stojadinovićevih vremena. Potišten je zbog sudbine, koja je zadesila Sloveniju pod

Nijemcima. I zaista, komesar Grazioli priča mi, da Nijemci upravo zvjerski postupaju sa žiteljstvom. Pljačke, otimačine, ubijanja na dnevnom su redu. Crkve i samostani su opljačkani i pozatvarani.

26. TRAVNJA. — Mussolini je sporazuman s Pavelićem, osim što se tiče Splita. Potpuno ispravno smatra, da je korisnije privući Hrvatsku u krug našeg političkog utjecaja, nego li uzeti malo veći komad zemlje, u kojoj žive neprijateljski raspoloženi Hrvati. Zajedno s Duceom pripremam dekret o prisajedinjenju Ljubljane. Naš dio Slovenije postaje talijanskom pokrajinom sa širokom prosvjetnom, financijskom i administrativnom samoupravom. Naš širokogrudni postupak, u prispodobi s nečovječnim držanjem Nijemaca, treba da nam osigura simpatije Hrvata.

Duce je ozlojeđen zbog njemačkog postupka u Grčkoj. Počeli su da se drže kao neki zaštitnici Helena i umalo što nije došlo do sukoba između vojnika divizije Casale i SS Hitlerovog puka na mostu kod Peratia.

Čak mi i Farinacci telefonira, da se potužio na njemački postupak. Mora da je zaista krupna stvar, kad on to čini.

Grandi je uputio Cavalleru pismo, kojim odbija imenovanje za civilnog komesara u Grčkoj. Naprotiv izgleda, da bi Bottai rado išao.

27. TRAVNJA. — Mackensen mi je došao u kuću u 1 sat po ponoći. Zajedno smo otišli u vilu Torlonia, gdje smo Mussolinija našli pospanog, ali vrlo ljubeznog. Hitler javlja, da je grčki general Čolakoglu (ili tako nešto) spreman da sastavi u Ateni vladu, s kojom bismo mogli pregovarati o grčkoj kapitulaciji. On je sklon ovom rješenju i smatra, da je to »prava milost božja«. Treba sutra rano otpremiti delegaciju u Larissu. Predlažem, da je predvodi Anfuso. Duce je sporazuman. Naravno, mi nismo tako oduševljeni kao Nijemci. Čini mi se, da se u svemu tome može naći objašnjenje mnogih pa i najnovijih njemačkih postupaka u Grčkoj. Anfuso je u toku jutra stigao u Larissu i javlja, da nije našao ni njemačku ni grčku delegaciju; maršal List nije imao pojma o njegovu dolasku. Ovo je Ducea vrlo razveselilo, jer dokazuje, »da u Njemačkoj postoje velike šupljine i da ovaj novi, sasvim neobični događaj možemo povezati s tolikim drugim, koji su se odigrali u toku 6 mjeseci njemačko-grčkih odnosa«. Nešto kasnije List izvještava, da će njemačka i grčka delegacija stići sutra.

Zamolio sam Ducea, da agenciji Stefani preda svoj pohvalni brzojav, koji je uputio Cavalleru. Pristao je.

28. TRAVNJA. — Sve manje mi se dopada ova priča sa Čolakogluom. Anfuso izvještava, da se radi o priznanju vlade, koja bi se imala uspostaviti po svim propisima. Jasno je, da ovaj general namjerava, da spasi grčko nacionalno i etničko jedinstvo, usprkos teritorijalnoj okupaciji osovinskih trupa. Isto je tako jasno, da se Nijemci s time slažu. Čini mi se, da je najmanje, što od Nijemaca možemo tražiti, da zahtijevamo, da nama prepuste i građansku upravu nad područjima, koja tražimo za sebe. Ako mi to ne postignemo, bojim se, da će na kraju obračuna naša korist biti vrlo skromna.

Casertano telefonski izvještava, da je znatno napredovao u pregovorima s Hrvatima, bilo u pogledu dalmatinskih granica, bilo u pogledu uspostavljanja monarhije s jednim princem iz savojske kuće. Pozvao sam ga u Rim.

Kralj stalno navaljuje, da se u Crnoj Gori obnovi monarhija. Bojim se, da će nam to prouzrokovati poteškoće s Albancima, jer će i oni tražiti narodnu dinastiju. Međutim Duce je već pristao i ja ne bih htio da budem onaj, koji »kvari svečanost«. Novim kraljem Crne Gore postat će kraljičin nećak, mladić koga Duce naziva »sinom beznačajnih i siromašnih roditelja.« Živi u Njemačkoj, potpuno nezapažen, napola sit, napola gladan.

29. TRAVNJA. — S Buffarinijem izrađujem politički statut ljubljanske pokrajine. Statut je vrlo liberalan. Poslužit će nam, da pridobijemo simpatije onoga dijela Slovenije, koji su okupirali Nijemci i gdje se dešavaju najmračnija zlodjela. Casertano je bio kod Ducea. Hrvatsko pitanje je sretno krenulo naprijed. Čak je i kruna ponuđena jednom princu savojske kuće. Ali u pogledu Splita ostaju nepopustljivi. Pavelić izjavljuje, da bi morao odstupiti, kad bi Split ostavio Italiji, a s njime bi propao čitav italofilski sistem u Hrvatskoj. Duce uviđa naše prave interese, ali i on je u pitanju Splita vrlo tvrd. U njemu se bude njegove vlastite uspomene, kad se borio za Rijeku i Dalmaciju. Ja sam sve više uvjeren, da je potrebno čitavu stvar riješiti na političkoj osnovi, što mi i sa vojničkog stanovišta izgleda najkorisnijim. Da li se isplati, da izgubimo vlast nad jednom velikom i bogatom zemljom samo za to, da bi spasili grad, u kome su jedino spomenici talijanski? Doduše, prava starina su neosporna, ali su još jača prava živih.

Razgovor s Roattom. Glavni generalštab zastupa gledište, da se hrvatsko pitanje riješi na političkoj osnovici i smatra, da su opasni svi pretjerani zahtjevi u pogledu Dalmacije.

30. TRAVNJA. — Razgovor s kraljem zbog hrvatskog pitanja. On se uopće ne protivi ustupanju Splita. Čak obrnuto, smatra da ćemo imati tim manje glavobolje što manje uzmemo dalmatinske zemlje. »Kad se ne bi radilo o stanovitim, razumljivim osjećajnostima, ja bih preporučio, da prepustimo i Zadar.« Tako je rekao. Vrlo je zadovoljan, što je kruna ponuđena jednom princu njegove kuće. Da je vojvoda od Aoste u Italiji, nesumnjivo bi predložio njega. U sadašnjim prilikama ne ostaje mu nego da bira između vojvode od Spoleta i vojvode od Pistoie. Kralj je skloniji vojvodi od Spoleta, radi prijatnije vanjštine i priličnih umnih sposobnosti. Inače sam kralja našao u dobrom zdravlju. Vratio se s putovanja po Alpama opaljen od sunca. Uglavnom je dobre volje. Po običaju, protivnik Nijemaca.

Duce odgovara na Pavelićevo pismo i prihvaća ponudu krune. Casertanu je dao posljednje upute: u pogledu Splita ne smije popuštati, ali ne smije ni ići tako daleko, da bi zbog toga došlo do prekida.

Danas će padobranci okupirati Cefaloniju. Nema ih mnogo, u svemu 150 ljudi; nadajmo se, da ih tamošnja posada ne će pobacati u more. Duce gori od nestrpljivosti, da objavi saopćenje, »jer kad već imamo dobru

jezgru padobranaca, moći ćemo kazati, da ih imamo čitavu diviziju, premda ih je zasad samo jedan puk!« Potišten sam. Počinjemo sve iznova; dosadašnja pouka slabo je koristila.

SVIBANJ

1. SVIBNJA. — Svi koji su najviše gunđali protiv grčkog pothvata, sada su ekstremisti, kad se radi o Dalmaciji. To u prvom redu važi za senat, koji se za vrijeme albanske krize isticao neumjesnim brbljanjem. Senator Felici govori mi čak o nekoj vrsti memoranduma, koji će uputiti Duceu, da Hrvatskoj ne ostavi ni jedan centimetar dalmatinske obale. Upozorio sam Acquaronea, da bi bilo pametno da mu stavi na znanje, da je suvišno pokretati ovakvu besmislenu kampanju. U senatu mnogo polažu na riječ kraljevske kuće.

2. SVIBNJA. — U Libiji je u automobilskoj nesreći poginuo drugi Badogliev sin. Žalim ovaj slučaj. Koliko god mi je Badoglio više puta učinio krivo, ništa nije tako veliko i teško, da ne bih zbog toga požalio smrt njegova sina.

Casertano telefonira, da nisu izgubljene sve nade u pogledu Splita.

3. SVIBNJA. — Mussolini mi daje na čitanje dnevnu zapovijest generala Rommela našim divizijama u Libiji. Rommel ide tako daleko, da prijeti da će ih izvesti pred vojni sud. Izgleda, da je ovaj postupak izazvao osjećaj nelagodnosti; uostalom bilo bi čudno, kad ne bi tako bilo. I u Albaniji se naša vojska u stanovitom času našla u situaciji, da mora svladavati istinske zapreke, koje su joj stvarali Nijemci.

Duce je s time načisto i ovlašćuje Farinaccija, da Hitlera pismeno upozori na događaje. Izabrao je baš Farinaccija, jer ne zauzima službeni položaj i jer nitko ne može posumnjati u njegovo prijateljstvo prema Nijemcima.

4. SVIBNJA. — Casertano izvještava, da nam i Split može pripasti uz neke ograde u pogledu gradske uprave. Duce je zadovoljan. Izgleda, da Pavelić želi prethodni sastanak s Mussolinijem. Ja bih volio, da odmah zaključimo pregovore, tim više, što je njemačko držanje u pitanju Hrvatske sve drugo nego jasno. Alfieri, ukoliko je sposoban, stalno daje znak uzbune iz Berlina i smatra, da je neophodno potreban sastanak između Hitlera i Mussolinija, da bi se utvrdile glavne točke naših zahtjeva.

Hitler je održao opširan govor, čiji mi sadržaj još nije poznat. Mussolini je slušao preko radija i govor ocjenjuje dosta hladno. Veli, da bi Hitler bio učinio bolje i korisnije, da je šutio.

5. SVIBNJA. — Farinaccijevo pismo Hitleru ne će biti poslato. Duce je zadovoljan Führerovim izjavama. Osim toga nije mu se svidio uvod Farinaccijeva pisma; previše ističe svoje zasluge u Albaniji.

Razgovor između Mussolinija i Pavelića utanačen je za preksutra. Sastat će se u nekom pograničnom mjestu, što je moguće bliže Zagrebu, jer Pavelić smatra, da ne bi bilo pametno da odviše dugo izostane iz svoga glavnog grada. Duce je naredio, da se obustavi dalmatinska propaganda, koju vode poznati zanešenjaci, mnogi čak u zloj nakani i namjeri, da stvore atmosferu iščekivanja, koju bi kasniji događaji razbili.

Hitlerov govor bio je, kao i uvijek, lijep. Sve više mi se dopada govornička vještina ovoga čovjeka. Njegovi su govori snažni, uvjerljivi. Međutim ovoga je puta dao samo pregled situacije. U predviđanja se nije upuštao. Svi oni, koji su na temelju predašnjih izjava vjerovali, da će rat svršiti u toku 1941., doživjeli su gorko razočaranje. Što se mene tiče, ja nisam nikad u to mnogo vjerovao.

Pišem Serranu Suñeru, po Duceovu savjetu. Čestitao sam mu na održanom govoru i savjetovao, da bude nepopustljivi »osovinac«. »Vjetar nosi riječi i perje — Palabras y plumas el viento las lleva«.

6. SVIBNJA. — Putujemo u Tržič. Za vrijeme vožnje Mussolini je prilično zamišljen. Dugo smo razgovarali o izgledima rata. On je odbacio svoje optimističko gledanje na skori svršetak i ne bih mogao ustvrditi, da ima jasnu predodžbu budućnosti. Ja sam mu izložio neka svoja razmišljanja, prema kojima bismo kompromisni mir morali pozdraviti kao povoljan ishod, naročito sada, kad smo uzeli svoj dio plijena. Izgleda, da je sporazuman, utoliko više što su mu posljednji događaji, naročito trvenja između naših i njemačkih trupa u Grčkoj, u mnogome otvorili oči.

7. SVIBNJA. — Stigli smo u Tržič. Oblačan dan. Pavelića prate ustaše u nekoliko automobila, i to njegovu putovanju daje neobičan izgled Divljeg zapada. Dočekali smo ga u maloj dvorani željezničke stanice. Nikakvih senzacionalnih novosti. Potvrdili smo sve, šta je uglavljeno u toku ranijih pregovora, osim nekoliko točaka, u kojima se Pavelić poziva na Duceovu velikodušnost. Naravno, Duce popušta. Radi se o carinskoj uniji i o nekoliko komada zemlje. Ja sam naročito uporan u pitanju Korčule i Bakra. Želim, da se u oslobođenom Bakru podigne spomenik mome ocu. Svečana ponuda krune obavit će se u nedjelju 18. svibnja.

Mussolini je na povratku dobre volje i razgovorljiv. Izgleda zadovoljan postignutim rezultatima; kritizira one, koji zahtijevaju radikalno rješenje dalmatinskog pitanja, bez obzira na hrvatski problem. Naročito je zanimljiv, kad opširno prikazuje talijanski socijalistički svijet. Svi ondašnji ljudi oživljavaju u njegovu neobično živopisnom pričanju. Zaključuje: »Bili su to buržuji, koji su strepili pred proletarijatom i koji su se bojali jedne jedine stvari: revolucije«.

Odlučio je da uredi pitanje komande u vojsci; želi da makne Guzzonija.

8. SVIBNJA. — Zamolio sam Acquaronea, da izvijesti kralja o postignutim uspjesima. Kralj preksutra putuje u Albaniju. Acquarone veli, da je vojvoda od Spoleta silno ponosan na ulogu koja ga očekuje, ali ujedno vrlo zabrinut, jer gubi svoju slobodu. Kad smo ga tražili, da mu saopćimo novost, pronašli smo ga velikom mukom tek poslije 24 sata, u jednom milanskom hotelu, gdje se zavukao u društvu neke mlade djevojke.

Mussolini je na sjednici vlade izvijestio ministre o svemu šta smo učinili i šta će poduzeti. Dobijam dojam, da su svi potpuno i oduševljeno sporazumni.

Putujem u Tiranu, da dočekam kralja.

9. SVIBNJA. — U Tirani. Atmosfera je povoljna. Vojnici sve više osjećaju, da je Grčka slomljena talijanskim naporima i na to su vrlo ponosni.

10. SVIBNJA. — Kralj je stigao. Ružno, hladno, kišovito vrijeme ne smeta, da se ulice ispune istinski oduševljenim narodom. Kralj je vrlo dobro raspoložen i dirnut. Nije vjerovao, da će naći tako naprednu i plodnu Albaniju. U njegovu je pamćenju živa uspomena na sušnu i kamenitu crnogorsku pustinju prema kojoj ipak osjeća veliku ljubav, tako da je želi obnoviti u granicama iz 1914. Smatram, da je to nemoguće. Albanci bi žestoko ustali protiv svake slične mjere. Mi jedva uspijevamo, da obuzdamo njihove ambicije, koje već sižu do Bara, čak i dalje.

Kralj je prema meni vrlo ljubazan. Više puta je ponovio, da sam ja »stvorio« Albaniju i smatra potrebnim, da mi još jedamput pokaže svoju simpatiju. Naprotiv je prema Cavalleru bio ponešto hladan. Cavallero je to opazio i ne krije svoju ljutinu. Morao sam se dosta naprezati, dok sam uspio, da ga kralj pozove na ručak. Isključenje Cavallera s intimnog ručka izazvalo bi svakojaka prepričavanja. Zato sam tražio da bude pozvan.

11. SVIBNJA. — Sve je prošlo u redu. Sinoćnjim prijemom svečano je otvoren kraljevski dvor. Ponestalo je 8 upaljača, jedna srebrna kutija i 60 komada pribora za jelo. Ako uzmemo u obzir, da je ovo bio prvi nastup boljega tiranskog društva, bilans nije tako loš.

Acquarone mi je objasnio kraljevo financijsko stanje. Kao svi ostali, i ja sam ga smatrao vrlo bogatim, ali stvari stoje drukčije: nešto između 25 i 30 milijuna. Drago kamenje pripada kruni i vezano je za nasljedje najstarijega sina. Tako je propisao Karlo Alberto, da bi spasio kraljevsku kuću od rasipnosti Viktora Emanuela II., koji je umro zadužen do grla. Kralj mjesečno daje svakoj kćeri po 20.000 lira. Za sebe zadržava sto hiljada. Mnogo je zabrinut zbog rastrošnosti svoga sina; veli, da će kao i djed uvijek imati novčane glavobolje.

U Bari sam se vratio avionom, a u Rim proslijedio vlakom.

12. SVIBNJA. — Mussolini je ljut, jer je kralj u Tirani predsjedavao sjednici vlade. Umirio se, kad sam mu objasnio, da se više radilo o kraljevskom potpisu nego o zasjedanju ministarskog savjeta.

Nijemci su u Tokiju poduzeli demarš i pozvali Japan, da zauzme otvoren stav protiv Amerike. Mi smo im se pridružili. Ne znam, da li će ova nota imati kakvog uspjeha. Matsuoka ne krije svoje velike simpatije i duboko poštovanje prema SAD. Danas sam vidio Phillipsa, koji ne isključuje skoru intervenciju svoje zemlje i kao uvijek govori o dugotrajnom ratu. Čak i Duce, koji je uvijek govorio o munjevitom ratu, sada računa s dugim stazama i govori o 1948. Do tih je zaključaka došao na temelju obavještenja, koja je dobio od Forzana, upravo od onog lakrdijaša For-

zana koji tvrdi, da je u Ateni razgovarao s maršalom Listom, što uostalom treba provjeriti, je li uopće istina.

Čudnovato njemačko saopćenje javlja, da je Hess poginuo prilikom avionske nesreće. Ne krijem svoju sumnju u istinitost vijesti, možda i same smrti. Postoji nešto tajanstveno u ovoj stvari, premda Alfieri potvrđuje, da se radi o nesretnom slučaju.

13. SVIBNJA. — Hessov slučaj dobija boju »žutih« romana. Hitlerov zamjenik, njegov drugi nasljednik, čovjek koji je 15 godina držao u rukama najjaču njemačku organizaciju, spustio se avionom u Škotskoj. Pobjegao je i ostavio pismo za Hitlera. Po mome mišljenju, stvar je vrlo ozbiljna i predstavlja prvu pobjedu Engleza. Duce je u početku mislio, da je Hess pao za vrijeme leta u Irsku, gdje je imao da izazove revoluciju. Međutim je brzo odbacio ovu pretpostavku i slaže se sa mnom, da je događaj izvanredno važan.

I zaista, Ribbentrop je neočekivano stigao u Rim. Utučen je i nervozan. Želi da s Duceom i sa mnom porazgovara o raznim pitanjima, ali stvarni razlog je sasvim drugi: želi da nas izvijesti o Hessovom slučaju, kojim se bavi cijela svjetska štampa. Službeni izvještaj glasi, da je Hess tjelesno i duševno bolestan, da je postao žrtva svojih miroljubivih priviđenja i da je otišao u Englesku, da olakša početak mirovnih pregovora. Prema tome nije izdajica. Znači, da ne će govoriti više nego što treba. Iz toga slijedi, da se može proglasiti lažnim sve što se u njegovo ime bude govorilo ili štampalo. Ribbentropova izlaganja spremljena su vrlo brižljivo. Očevidno žele preduhitriti Hessa u slučaju da progovori i kaže stvari, koje bi nas se mogle duboko dojmiti. Mussolini je utješio Ribbentropa, ali je meni kasnije rekao, da Hessov slučaj smatra strahovitim udarcem za nacistički režim. Priznaje, da je zbog svega toga zadovoljan, jer će Nijemci morati da spuste nos i u svome držanju prema Talijanima.

Priredio sam, kod kuće, ručak u čast Ribbentropa i njegovih saradnika. Nijemci su očevidno potišteni. Ribbentrop ponavlja svoje parole protiv Engleske jednoličnošću, koja je natjerala Göringa, da ga okrsti »prvim papagajem Njemačke«.

Čim bi Ribbentrop nešto progovorio, Bismarck bi žestoko gurnuo nogom ispod stola Filippa Anfusa, koji mi je to pričao. Bismarck toliko mrzi svoga ministra, da je na kraju rekao: »Toliko je glup, da je pravo čudo prirode.«

14. SVIBNJA. — Ribbentrop je otputovao, pošto se oprostio s Mussolinijem kratkim razgovorom u predsjedništvu vlade. O Hessovu slučaju sada se više ne govori. Engleske radio stanice javljaju, da provodi vrijeme pišući, a baš to je zabrinulo Ribbentropa. Kad je četveromotorni avion uzletio, Bismarck je rekao Anfusu: »Dabogda se srušili i svi pokrepali, ali ne ovdje, jer bismo inače imali mnogo neprijatnog posla s njima.« I još se govori o njemačkoj narodnoj solidarnosti!

Stvari s Japanom ne idu kao što treba. Još gore s Rusijom. Sam Ribbentrop je na Duceovo pitanje izbjegao, da bilo šta jasnije odgovori. Samo je rekao, da će »Rusija biti smrvljena u prah i pepeo u roku od 3 mjeseca.« Šef SIM-a (vojna izvještajna služba), na temelju podataka sakupljenih u Budimpešti tvrdi, da je odluka o napadu na Rusiju već gotova i da će rat početi 15. lipnja. Mađari i Rumunji borit će se zajedno

s Nijemcima. Može se i to desiti, ali opasna je to igra i kao što se meni čini bez jasnoga cilja. Priča o Napoleonu se ponavlja.

Duži razgovor s vojvodom od Spoleta. Ponosan je što je određen za hrvatskog kralja; on uopće nema pojma o svojoj dužnosti pa je prilično zbunjen. Protumačio sam mu, da će ustvari biti krunisani namjesnik u fašističkom carstvu. U svakom slučaju potrebno je, da čvrsto držimo uzde u rukama.

15. SVIBNJA. — Suprotno našim očekivanjima, špekulacija angloameričke propagande s Hessovim slučajem dosta je umjerena. Jedini zaista štetni dokumenti jesu smušeni i nejasni njemački izvještaji. Alfieri piše, da je bezglavost u svim berlinskim krugovima dostigla vrhunac. Ističe, da su Nijemci isto toliko malodušni, kad ih potjera zla sudbina, koliko su kruti i siloviti, kad sretno i uspješno napadaju.

Dugo sam razgovarao s princom od Piemonta. Premda je sa mnom lično bio ljubezan, ipak sam osjetio, da je njegovo srce puno gorčine. Ma koliko je inače oprezan, danas je otvoreno kritizirao sistem uopće, štampu napose. Kako od nekog doba živi u vojnim krugovima, usisao je znatnu količinu otrova, što je na njega vrlo djelovalo. Još nije u stanju, da točno rasuđuje i pravilno postavlja stvari; uostalom za to nema ni iskustva ni oštroumnosti svoga oca, premda ga smatram daleko sposobnijim nego što se o njemu govori. Sjetio se, što sam još pred dvije godine govorio o razvoju hrvatskog pitanja.

16. SVIBNJA. — U Hessovu slučaju zastoj i očekivanje. I engleska štampa daje naslutiti, da se radi o tajanstvenoj mirovnoj misiji. Engleski listovi idu tako daleko, da govore o prethodnom sporazumu između Hitlera i njegova zamjenika. To se ne slaže s Ribbentropovim izjavama ni s njemačkom usplahirenošću, koja ne popušta.

Augusto Moschi, nećak donne Rakele, došao je da me posjeti. On je dugo vremena gospodario sa oba ključa srca svoje moćne tetke; sada je pao u nemilost; njegovo je mjesto preoteo ništarija inženjer Pater, graditelj kuća od pilovine i kartona. Moschi na pasja kola grdi Patera i optužuje ga, da je spletkama i svakovrsnim podvalama unio nemir u vilu Torlonia. Mali Rasputin, koji iskorištava svoj sretan čas, da bi se okoristio na svaki mogući način. Možda Moschi pretjeruje, ali ima u tome nešto istine. Edda, žena pametna i bez predrasuda, upozorila me na ovaj čudni utjecaj, koji Pater već nekoliko mjeseci vrši na njenu majku i došla do zaključka: »posljedice klimakterijuma.« I zaista, donna Rakela je već nekoliko mjeseci nemirna i nepovjerljiva; kao pravi policajac brine se za razne stvari, koje se nje ne tiču. Izgleda čak, da se preoblači u zidara, u seljanku i bogzna kako, i tako prerušena vrluda naokolo, tobož da ustanovi istinu. Sve će se to završiti strahovitim skandalom i bit će najpametnije, da se čovjek u cijeloj stvari drži po strani. Pater je smrtni Staraceov neprijatelj i možda je posljedica njegova utjecaja, što će Starace biti uskoro i nepravedno bačen u zapećak. Duce mi je objašnjavao svoju odluku u pogledu Staracea; kao jedan od glavnih razloga naveo je, da je od žene saznao, kako šalje u šetnju svoja četiri psa u pratnji jednog milicionera. »Italija je do grla sita D'Annunzijevih pasa, da bi mogla progutati Staraceove«, rekao je Mussolini.

17. SVIBNJA. — Neznatni incident prilikom kraljeva odlaska iz Tirane pomračio je, donekle, uspjeli okvir ovoga putovanja. Nekakav 19-godišnji mladić, po imenu Mihajlo, grčko-makedonskog porijekla ispalio je nekoliko metaka na kraljeva kola u prolazu. Izgleda, da se radi o nekom suludom mladiću, koji je na taj način htio da izrazi svoje ogorčenje, što ga mjesne vlasti nisu uvažavale kao pjesnika. Suvišno je naglasiti, da njegove pjesme vrijede mnogo manje od ono nekoliko lira, koje je u par navrata dobio kao potporu. Kralj ne pridaje nikakvu važnost ovome slučaju. Ostao je vrlo priseban i miran; izgleda čak da je rekao Verlaciju, koji je do njega sjedio: »Ovaj mladić zaista rđavo cilja.«

Starace je miniran. Moram priznati, da se nije učinilo ništa, da bi mu udarac bio lakši. Došao je da me posjeti. Žalostan je i ogorčen. Ukoliko nema meni nepoznatih okolnosti mogu reći da je Staraceovo otpuštanje, a još više način na koji je izvršeno, zaista nepravedno.

18. SVIBNJA. — Stigli su Hrvati, s Pavelićem na čelu. Dobre su volje i srdačni. Mogao bi čak reći, srdačniji nego Albanci, kad su došli da ponude krunu. Ceremonijal je više ili manje isti kao u albanskom slučaju. Na ulicama je bilo malo ljudi, a i ti prilično hladni. Nije svak uočio važnost događaja. Kad je kralj naznačio vojvodu od Spoleta za kralja i kad su ga izaslanici vidjeli, čuo se među njima šapat odobravanja. Nadajmo se, da će isto tako misliti i osjećati, kad ga čuju kako govori. Sve je prošlo u redu, pa i samo potpisivanje ugovora. Svi oni koji su upoznati s njegovim razvojem priznaju, da je njegova politička važnost daleko veća nego što su očekivali. Sad treba vidjeti, da li je naša građevina trajna. Možda je moj dojam pogrešan, ali u zraku lebdi dojam privremenosti. Valjda je naša javnost zbog toga hladnokrvna. Samo jedna stvar zapalila bi čitavu zemlju: vijest o zaključenju mira.

Pavelić je prilično siguran u svoju stvar i danas je isto onako tih i skroman, kakav je bio ranije, kao emigrant u Rimu. Zamolio je nekoliko ustupaka sporednog značenja. Nama ide u račun da mu udovoljimo, jer tako učvršćujemo njegov položaj. Hrvatska delegacija je otputovala navečer, poslije uobičajenog, formalističkog i dosadnog banketa na dvoru.

19. SVIBNJA. — Predložio sam Duceu dva imenovanja: Volpija za predsjednika talijansko-hrvatske privredne komisije i Bastianinija za guvernera Dalmacije. Prihvatio je oba. Vjerujem, da će i javnost biti zadovoljna s ovim izborom. Jučerašnje potpisivanje ugovora s Hrvatima, tek danas objavljeno u štampi, izazvalo je opće odobravanje, ali bez onog oduševljenja, koje bi se u drugim prilikama moglo očekivati.

Vidio sam Bottaja. Srdačan je i vjerujem, iskren. Želi se osloboditi ministarstva prosvjete, kojim je već tako dugo opterećen, a da pri tom nema nikakvog zadovoljstva. Mislim, da na dnu srca goji ambiciju, da postane ambasadorom u Berlinu. Priznajem, stvar bi bila dobra, ali se — bar zasad o tome ne može govoriti. Ne želim, da ražalostim Alfierija, premda poslije 6 mjeseci rata s Grčkom ni jučer nije znao, šta je to Florina. Duce mi je opširno govorio o starom Bismarcku i primijetio, da je »pisao pisma kao gimnazijalac i živio snažnim osjećajnim životom, premda je bio visok i krupan kao gora.« Iz Duceova pričanja moglo se lako zapaziti, da se za ovu stranu života »gvozdenog kancelara« zanima tako reći iz ličnih razloga.

20. SVIBNJA. — Pavelić je našao u Zagrebu dosta povoljnu situaciju. Više se nije moglo ni očekivati.

Bastianini odlazi u Dalmaciju kao guverner. On je razborit, pošten i vjeran.

Cavallero me izvještava o odlukama, koje kani provesti u najskorijoj budućnosti. U redu. Maknut će Guzzonija, toga bojadisanog generala, što je svakako izvrsna stvar.

21. SVIBNJA. — Otpratio sam Mazzolinija Duceu, da bismo riješili crnogorsko pitanje; ono se znatno zamrsilo, u prvom redu zbog sentimentalnog zanimanja kraljevske kuće. Izgleda, da na Cetinju nije dobro primljen prijedlog, da krunišu kneza Mihajla; ne poznaju ga, žena mu je Francuskinja, a dosad je živio od beogradske pomoći. Svi su za kraljicu Jelenu; ona bi se po njihovoj želji morala krunisati krunom Petrovića. Priznajem, da se ovakvo rješenje i meni više sviđa, jer bismo tako čvršće držali u rukama Crnu Goru. Dosad se kralj protivio. Poslali smo k njemu Mazzolinija, da mu objasni kako stoje stvari i nadamo se, da će pristati. Što se tiče granica kralj bi htio, da uspostavi crnogorske međe iz 1914. Nemoguće. Albanija bi se odmah pobunila, a mi iz iskustva znamo, kako silno ogorčenje izaziva prijevara od strane saveznika. Versailles nas o tome dovoljno uči.

Pavelić je doržao svoj prvi govor u Zagrebu. Po prvim izvacima iz novina izgleda dobar. Kažu, da je silan govornik.

Grandi se vratio u tor, pun svečanih izjava vjernosti i franjevačkih obećanja pokornosti i skrušenosti. To se moglo i očekivati.

22. SVIBNJA. — Kralj se i nadalje protivi, da kraljica primi crnogorsku krunu; preporučuje, da za kralja postave sina kneza Romana, koji je opet sin jedne Petrovićke. Nadajmo se, da je mladić bolji od svoga oca, koji je uzor vjetropira, a osim toga ne može govoriti. Mazzolini će pokušati, da govori na Cetinju, ali smatra, da će prijedlog sigurno biti odbijen iz prostog razloga, što nitko ne zna, da ovo dobro dijete uopće postoji na svijetu.

23. SVIBNJA. — Na selu, da vidim majku. Našao sam je u prilično dobrom stanju, što me vrlo raduje.

Odlazim u Livorno. Premda je grad uvijek bio uz režim, Rodinis mi kaže, da posljednji događaji nisu pobudili nikakvo oduševljenje. Kako on sve ocjenjuje po prodaji lista kaže mi, da tiraž nije porastao ni zbog Dalmacije ni zbog Hrvatske.

24. SVIBNJA. — Nikakvih značajnijih novosti.

25. SVIBNJA. — Na stalno Riccardijevo navaljivanje, Duce je odlučio da Gianninija makne iz direkcije za vanjsku trgovinu. Međutim za njega se zauzeo Clodius uljudnim, ali vrlo energičnim pismom izjavivši između ostalog, da bi uklanjanje Gianninija otešćalo sporazum u pitanju nafte. Riccardi je ogorčen; veli, da je to ucjenjivanje. U svakom slučaju Duce je povukao nalog i Giannini ostaje na svome mjestu.

Bismarck je dao na znanje Filippu, da Nijemci imaju našu tajnu šifru i da čitaju naše brzojave. Dobro da znamo: odsad će čitati samo ono, što im ja budem poslužio.

26. SVIBNJA. — Kralj preko Acquaronea javlja, da knez Roman ne će ni da čuje za crnogorsko prijestolje; prema tome moramo se vratiti Mihajlu, koji živi na Bodenskom jezeru. Ako i on odbije, morat ćemo da mislimo na kraljevsko namjesništvo. Pravo da kažem, nisam nikad vjerovao, da ću toliko razbijati glavu zbog zemlje kao što je Crna Gora.

U politici nikakvih novosti. Vojne operacije na Kreti napreduju dobro. Pomorska pobjeda krstarice »Bismarck« izazvala je veliki odjek u svijetu. Otto Bismarck predviđa, da će krstarica, koju progoni »King Georg« skupo platiti svoju pustolovinu. Otonu se ni najmanje ne sviđa, što je ime njegova djeda umiješano u ovu borbu protiv Engleza.

Vidio sam Bottaja. Kao svi koji se vraćaju iz Slovenije, žestoko grdi Nijemce. O talijanskoj unutrašnjoj situaciji izražava se sasvim nepovoljno. Po njegovu mišljenju, u Rimu su se stvorile dvije, da tako kažemo, vanzakonske grupe, koje vrše snažan i opasan utjecaj na Ducea. Na jednoj strani su donna Rakela i inženjer Pater, o čemu se već svuda mnogo govori, na drugoj porodica Petacci sa svojim skutonošama. Kao svi »outsiders« — ljudi drugoga reda, tako se i ovaj svijet bori protiv onih, koji po zakonu i ustavu drže vlast u rukama. Time Bottai objašnjava hladno i skoro neprijateljsko Mussolinijevo držanje prema fašističkim starješinama. Staraceov slučaj jako se dojmio starih fašista, čak i Staraceovih neprijatelja, jer svi u ovoj površnoj i neobrazloženoj osudi vide izravnu opasnost i ugrožavanje vlastite ličnosti. Možda Bottai gleda nešto odviše crno, ali je neosporno, da se u redovima fašizma opaža izraziti osjećaj nezadovoljstva.

27. SVIBNJA. — »Bismarck« je potopljen. Vrlo važan događaj s obzirom na odjek u Sjedinjenim Državama, jer dokazuje, da je gospodstvo nad morima još uvijek u rukama Anglosaksonaca.

Stigao je Alfieri. Ne bih mogao kazati, da goji zle slutnje, ali je činjenica, da nije više onako vedro raspoložen kao ranije. Izjavio je: »Rat je dobiven. Treba još samo naći puta i načina, da se okonča.« Ova je formula opasna.

Mussolini je čitavo vrijeme mrzovoljan i ogorčen na vojsku. Jutros je »skoro izišao iz automobila, da bičem izudara oficire koji su išli u ministarstvo rata, toliko su bili nedostojni uniforme.« Popodne je telefonirao, da ubrzam pregovore s Rusijom, da bi nam dali malo nafte, jer ćemo »inače uskoro biti prisiljeni da sjednemo na zemlju i ostanemo skrštenih ruku.«

28 SVIBNJA. — Cavallero je čvrsto uzeo vojna pitanja u svoje ruke. Iz njegovih riječi razabirem, da će se uloga državnih podsekretara u ministarstvu rata ograničiti na to, da budu rukovodioci materijalom i ljudstvom u svojim sektorima, a to je vrlo pametno. Primio sam Squera, novog državnog podsekretara u ministarstvu rata. Čestit, bojažljiv, skroman vojnik, vrlo iznenađen službom i odgovornošću koja mu je iznenada pala na vrat. Poslije imenovanja plakao je na Cavallerovim grudima; izgleda,

da se boji govoriti pred javnošću. A za njega je javnost, čim su na okupu više od 3 čovjeka.

Roosevelt je održao govor. Neobično snažan dokumenat, premda nema nikakvih obavještenja o akciji. Mussolini grdi Roosevelta i veli, »da se u povijesti ne pamti, da bi paralitičari vodili narode. Bilo je ćelavih, debelih, lijepih, pa ako hoćeš i glupih kraljeva, ali nikad nije bilo vladara, koje bi morali da vode drugi ljudi, kad idu na zahod, u kupatilo ili za stol.« Ne znam, da li je to historijski točno, ali je sigurno, da je Roosevelt čovjek, na koga je Mussolini uperio svoju najveću mržnju.

29. SVIBNJA. — Otpratio sam Alfierija Duceu, koji traži obavještenja o Hessovom slučaju. Sudeći po odgovorima moram priznati, da Alfieri malo šta zna. On je čak bio jedini čovjek, koji je ozbiljno shvatio prvo njemačko saopćenje i pohitao, da Führeru brzojavno izrazi saučešće »zbog gubitka najmilijeg saradnika!« Duce je rekao, da su po njegovu mišljenju talijansko-njemački odnosi nešto ohladili; ovaj zaključak poslužio mu je kao polazna točka da još jedamput naglasi, da je Italija neophodno potrebna Njemačkoj. Na osnovu svega toga počeo je da uzveličava i naš vojni doprinos u ratu.

Posjetio me vojvoda od Spoleta. On bi htio, da u Zagreb povede Guarigliu; meni se čini, da izbor nije najsretniji. Nije mi rekao ništa naročita, ali je duh njegova govora bio izrazito protunjemački. Ručao sam s Acquaroneom; on me vrlo obazrivo upozorava, da se čuvam Cavallera. Po kraljevu mišljenju, on se nadima, postaje uobražen i zanosi se odviše smjelim ambicijama. Nadalje mi je rekao, da kralj namjerava imenovati Ducea kancelarom, a mene predsjednikom vlade, da bi na taj način stvorio neku vrstu povezanosti. Mussolini o tome sigurno ne će htjeti ni da čuje.

30. SVIBNJA. — Vijesti iz Iraka nepovoljne. Što je još gore, naše zračne snage još nisu stupile u borbu, premda je prošao mjesec dana od početka neprijateljstava. Još jedan dokaz, ako je uopće potreban, da naša avijacija nije bila spremna. Obrnuto, na Kreti stvari teku povoljno. Englezi će po svoj prilici uskoro biti pregaženi. Mussolini govori o »skoku« na Cipar, ali ja znam, da su u njemačkoj ambasadi u tome pogledu vrlo oprezni.

Mussolini se žestoko oborio na Nijemce zbog njihove nasrtljivosti u Zagrebu. »Neka nas puste na miru, rekao je, i neka ne zaborave, da smo zbog njih izgubili kolonijalno carstvo. Meni je trn u srcu činjenica, da je kolonijalno carstvo pobijeđene Francuske ostalo nedirnuto, dok smo mi svoje izgubili.« Možda je to razlog Duceove mrzovolje. Njemu je bilo mnogo stalo do Etiopije, koju je nazivao »biserom režima«. Isto tako se rado sjeća 1935. i 1936., t. zv. »romantičnih godina fašizma.« Sada nastoji, da se utješi pripremama za preosvajanje kolonijalnog carstva, ali je on prvi svijestan, koliko je to teško i opasno.

Bottai jutros veli, da je tek Roosevelt pravi diktator, dok je naš sistem tiranija, kakva je uvijek cvjetala na sredozemnim obalama. Obuzet je sve crnjim slutnjama u pogledu daljnjeg razvoja talijanskih političkih prilika.

31. SVIBNJA. — Hitler nam je dao na znanje, da želi što prije porazgovarati s Duceom, i to odmah sutra ili preksutra. Duceu se nije svi-

dio ni poziv ni način. »Odavno mi je dozlogrdilo, da me pozivaju zvoncem.« Sastanak je odredio za preksutra, na Brenneru. Nisu nam dali na znanje, kakav je predmet razgovora, ali bih se mogao zakleti, da se radi o Francuskoj ili Rusiji.

Mussolini je smijenio Sebastianija i svoju odluku opravdava obiteljskom antipatijom prema tajniku kome predbacuje, da je sagradio vilu u Rocca di Papa (tko je vidio tu vilu kaže, da se radi o vrlo skromnoj kući). Ustvari, i Sebastiani je žrtva kampanje, koju protiv njega vodi donna Rakela; premda nije bez ikakvog osnova, kampanja je pretjerana. (Meni su točno poznata imena ljudi, od kojih je Sebastiani uzimao novac radi osnivanja industrijskog poduzeća u Apuaniji). Staraceov nasljednik, Galbiati, došao je da mi učini službenu posjetu. Galbiati smatra, da je uloga milicije u prvom redu da bude čuvar revolucije, a ne da djeluje kao oružana snaga, i prema tome će postupati.

Od Bottaja sam saznao, da je Duce ogorčen, što je torinski časopis »Minerva« objavio rečenicu ne znam koga grčkog filozofa: »Nema gore nesreće za zemlju nego kad njome vlada stari tiranin.«

LIPANJ

1. LIPNJA. — Odlazak na Brenner. U vlaku sam dugo razgovarao s Bismarckom o nacističkim ljudima i događajima. Po njegovim riječima, Göring je izgubio znatan dio utjecaja na Hitlera, jer ga prečesto »opominje«, a to se diktatorima ne sviđa. Hitler mnogo sluša Ribbentropa; Himmler je vrlo jak, Lutze na usponu. Budući da je Hitler imao pravo u pitanju ofenzive na Maginotovu liniju, vojnici se više ne usuđuju da zinu. Sad se najbolji oficiri nalaze na bojnom polju, a ne u Hitlerovoj okolini.

Duce je dosta dobre volje; ne može objasniti razlog ovoga sastanka, organiziranog na vrat na nos. Boji se, da Njemci žele ubrzati sporazum s Francuskom i da će to ići na naš račun. Talijanska bi javnost bila vrlo teško pogođena, kad bismo se odrekli naših zahtjeva na zapadu i to bi potkopalo ugled režima u zemlji.

2. LIPNJA. — Brennerske razgovore zabilježio sam na drugom mjestu. Dobio sam opći dojam, da Hitler trenutno nema točan plan akcije. Rusija, Turska, Španija, sve su to drugorazredna pitanja, u kojima ne leži rješenje problema. Nijemci sve svoje velike nade polažu u podmornice, ali se nikad ne može znati, šta mogu donijeti vedre noći i mirno more. Neki vele, uništenje brodova. Propast podmornica, tvrde drugi. I Duce je uvjeren, da bi Nijemci s najvećim oduševljenjem prihvatili kompromisni mir. »Već su siti pobjeda. Sad bi htjeli pobjedu, koja će im donijeti mir.«

Atmosfera sastanka dobra. Mussolini priča, da se Hitler za vrijeme razgovora u četiri oka najviše zadržao na Hessovom slučaju i da je plakao. Duce je zadovoljan sastankom i zbog toga, što se mogao uvjeriti, da talijansko-njemački odnosi nisu ohladnjeli.

Evo jedan Duceov sud o monarhijama: »Monarhije su kao stabla, koja spolja izgledaju jedra i snažna, dok ih iznutra razjedaju crvi. Ona padaju od jednog udarca kao gromom pogođena i nema više ljudske snage, koja bi ih podigla«.

3. LIPNJA. — Sastavio sam prema Duceovim uputama pismo za Serrana Suñera i naglasio potrebu, da Španija pristupi Trojnom paktu. Mussolini je ovome pismu dodao vlastoručnu bilješku.

U cjelini, Duce se povoljno izražava o ishodu jučerašnjih razgovora, premda se tuži na Hitlerovu pretjeranu govorljivost. Smatra, da treba pojačati lične veze »udvoje«: prema tome moja je stalna zadaća, da se što jače povezujem s Ribbentropom. O Keitelu je dao ovo mišljenje: »Keitel je čovjek, koji je sretan što je Keitel.« Bismarckov sud je mnogo kraći: »Keitel je budala.«

Za vrijeme moga odsustva Anfuso je morao izgutati telefonsku paljbu gospođe Rakele, zbog nekih pogrešaka Irce koja — uzgred budi rečeno — nije u našoj nadležnosti nego spada pod ministarstvo narodne kulture. Nije se služila odviše biranim riječima i zaprijetila je, da će doći u ministarstvo vanjskih poslova, da puca iz revolvera. Ne znam tko joj puni glavu ovakvim besposlicama. Nisam razgovarao s Duceom, jer bi sigurno patio zbog svog visokog i plemenitog shvaćanja državnih poslova. Međutim, ova sve češća upletanja postaju ozbiljnom stvari i možda ću jednoga dana biti prisiljen, da odbacim sve obzire i da o svemu porazgovaram s Duceom.

4. LIPNJA. — Stigao je Bardossy, čovjek čija je brza karijera sudbonosna za njegove starješine. Sjećam ga se od prije godinu dana, iz Beča, prilikom arbitraže o Transilvaniji. Onda je bio skromni opunomoćenik u Bukureštu. Csakyjeva smrt dovela ga je u vladu, a Telekijevo samoubojstvo na predsjednički položaj. Šta će se desiti s regentom? Bardossy je uglađen, umjeren čovjek, izraziti karijerista. O situaciji daje uravnotežen sud i ničim ne skreće s pravovjerne linije, kakvu nameću sadašnje prilike. Međutim Villani tvrdi, da Bardossy ustvari misli kao i on, što znači da mrzi Nijemce. Razgovor s Duceom nije imao ništa značajnijega, osim što se Bardossy upustio u pjesničke zanose, kad je počeo govoriti o mađarskoj ljubavi prema Rijeci. Mussolini je podmuklim i đavolskim izrazom, čak previše oštroumne zvijeri odgovorio da su Mađari u odnosu na Rijeku ono, što su Švajcarci u odnosu na Genovu. Bardossyja je ovo nekoliko riječi dotuklo jače nego li ma kakvo opširno raspravljanje.

Vidio sam donnu Rakelu. Ona još uvijek živi u stanju trajne i bezrazložne prenadraženosti. Njeni su argumenti beznačajni. Mogla bi da živi mirno, a ona zagorčava svoje dane nepotrebnim sporovima.

5. LIPNJA. — Kad čovjek malo duže razgovara s Bardossyjem, odmah u njemu prepoznaje jednoga od onih klasičnih »diplomata od karijere«, koji na damskim čajankama gutaju bezbrojne sendviče, posjećuju poslanstva južno-američkih država i salone nepoznatih grofica. Čak je i njegov način govora svojstven tradicionalnom šefu diplomatskog izaslanstva. Zaboravlja, da je odgovorni nosilac politike svoje zemlje i obraća vam se uobičajenim pitanjem: »A šta vi o tome mislite, gospodine ministre...« i t. d., čime se diplomate od zanata razlikuju od običnih smrtnika. Usprkos svemu Bardossy je valjano momče, ali i on će, kao i svi ostali,

površno i naduto proći kroz kaleidoskop mađarske politike. Srećom je otputovao; njegova posjeta Rimu bila je upravo klasično suvišna i nekorisna.

6. LIPNJA. — Trgovački pregovori u Berlinu nisu nas dosad mnogo zadovoljili. Smanjenje količine ugljena, poteškoće u prijevozu nafte. Čak su nam i staro gvožđe, koje smo morali primiti iz Francuske, isporučili u najmanjoj količini. Mussolini je zbog ovoga ljut i u njegovim se riječima osjeća oštrica protiv Njemačke: »Znači, da ćemo u buduće voditi rat štedeći. Ne bi mi bilo neugodno, kad bi Njemačka u sukobu s Rusijom bila dobro operušana, što je sasvim moguće, jer Rusi imaju oružja, samo je pitanje, da li su 20 godina sovjetske propagande bile u stanju, da u ruskim masama stvore mistiku heroizma.«

Primio sam Bosea, vođu indijskog buntovničkog pokreta. Želi, da Osovina dadne izjavu u korist indijske nezavisnosti. U Berlinu su njegove zahtjeve primili vrlo suzdržljivo. Ni nama ne ide u prilog, da se odviše istrčavamo; tim više što nije jasno, koliko pristaša ima ovaj mladić. Dosadašnje iskustvo dalo je prilično skromne rezultate.

7. LIPNJA. — Iz Berlina stižu sve nepovoljnije vijesti, a to u Mussolinijevoj duši i riječima samo pojačava negodovanje protiv Njemačke. I zaista, on ide tako daleko, da misli odgoditi govor koji je namjeravao održati u komori 10. lipnja, na godišnjicu našeg ulaska u rat. »Morao bih da branim suradnju s Njemačkom, a to se danas protivi mome raspoloženju.«

Tassinari me izvještava o zalihama živežnih namirnica. Nisu baš sjajne, ali nisu ni rđave, čak se može predvidjeti poboljšanje masnoća.

Princ Mihajlo, onaj koji bi imao da obnovi crnogorsko prijestolje, otvorio je svoje srce konzulu Serra di Cassano. On ne će ni da čuje da se kompromitira, jer je uvjeren, da će Italija i Njemačka na kraju krajeva dobiti teške batine, pa zaključuje, da je svako ratno rješenje prolazno i privremeno. Ne vjerujem, da bi kraljica bila vrlo ponosna ovakvim shvaćanjem ovoga izdanka Petrovića.

8. LIPNJA. — Starace jadikuje zbog svoje nesreće i dugo plače. Ne kuka kao ženica nego plače iz bijesa i — ma da ne priznaje — iz mržnje. Razgovarao sam s Duceom. Najviše mu zamjera, što je počeo nositi značku ratnog invalida, premda nema pravo. Prigovori zbog financijskih poslova ne diraju toliko Mussolinija. Nisam mnogo isposlovao, ali sam dobio dojam, da Duceov gnjev nije odviše dubok. Ako Starace bude znao, da mirno proguta pilulu, uskoro ćemo ga opet vidjeti na oltarima.

De Gaulle je prodro u Siriju. Šta će sada Francuzi? Mussolini se opet žesti na Nijemce: »Oni nisu inteligentni i to je sve. U času primirja morali su zauzeti čitavu Francusku.«

9. LIPNJA. — Nikakvih naročitih novosti. Vijesti iz Sirije još su prilično mutne, ali izgleda, da se pretežan dio Dentzovih snaga pridružio degaullistima. Iskreno govoreći, ja sam zadovoljan što je tako ispalo, jer bi priključenje vichyjevske Francuske Osovini išlo samo na štetu Italije.

Mađarski ministar rata, general Bartha izjavljuje, za vrijeme svoje posjete Rimu, da je rusko-njemački sukob ne samo neizbježan nego čak

pred vratima. On je u svojim predviđanjima optimista. Smatra, da ruska vojska ne će izdržati više od 6 do 8 nedjelja, jer je ruski elemenat »mekan«. Na svaki način treba vidjeti, kako su i na koji način 20 godina komunističke revolucije utjecale na ovaj ljudski elemenat.

10. LIPNJA. — Čudna godišnjica našeg ulaska u rat. Zbog sve jače njemačke nametljivosti u Hrvatskoj, Mussolini je izgovorio najžešću optužbu protiv Nijemaca, koju sam ikada od njega čuo. To je bio borbeni, dakle najbolji Mussolini. »Nije važno, rekao je, što Nijemci na papiru priznaju naša prava u Hrvatskoj, kad na djelu otimaju sve i nama ostavljaju hrpicu kostiju. Oni su podmukli nitkovi i ja vam kažem, da ovako ne može dugo potrajati. Ja nisam zapravo siguran, ne će li Nijemci svojim spletkama onemogućiti Aimonu, da ikada stupi na hrvatsko prijestolje. Uostalom ja sam sit Nijemaca, otkad je List zaključio primirje s Grčkom iza naših leđa i otkad su vojnici divizije Casale, rodom iz Forlija i prema tome neprijatelji Njemačke, našli na mostu u Peratiju njemačkog vojnika, koji im je raskrečenih nogu zatvorio put i oteo plod pobjede. Meni je dosta Hitlera, njegova načina i njegova ponašanja. Zvoncem se pozivaju konobari, a on mene stalno poziva na razgovore zvoncem. Dozlogrdilo je to meni. I na kraju krajeva, kakvi su to razgovori? Ja pet sati moram da slušam njegov prilično dosadni i suvišni monolog! Čitave je sate govorio o Hessu, o »Bismarcku«, o stvarima koje više ili manje imaju vezu s ratom, ali bez dnevnog reda, bez temeljitog raspravljanja problema, bez ikakvog zaključka. Ja u svakom slučaju izgrađujem utvrđenja u dolinama Alpa. Poslužit će nam jednoga dana. Zasad se ništa ne može učiniti. U vučjem društvu treba zavijati. Zbog toga ću danas u Komori odsvirati Nijemcima serenadu, ali je moje srce puno gorčine.«

Duce mi je pokazao svoj govor. Predložio sam, da ublaži ton prema Turskoj, koja je engleski saveznik pa nam još može prirediti iznenađenja. Tim više, što francuski otpor u Siriji popušta i svakog se časa može ugasiti.

Odjek govora u Komori nije bio naročito slavan. Ni prvi komentari nisu bogzna kako oduševljeni. Ali ja pitam, zar je Duce u ovoj situaciji mogao da postupa drukčije, da uradi nešto bolje?

11. LIPNJA. — Ispitivao sam raspoloženje na raznim stranama, ali komentari Duceova govora, čak ni u pravovjernim krugovima nisu povoljni. U njemačkoj ambasadi su čak negativni. Bismarck je rekao Anfusu, da se jedan njegov činovnik ovako izrazio: »Slušao sam 17 Mussolinijevih govora. Ovo je bez sumnje najgori.« Za vrijeme ručka Farinacci, Cini, Volpi i Bottai podvrgli su govor unakrsnoj paljbi kritike. U ovom zajedljivom razglabanju očevidno je došla do izraza nelagodnost, koja tinja u srcima svih starješina. Ja se ne mogu s njima složiti. Možda je Duce mogao da šuti, ali kad je već govorio, ne vidim kakvom je drugom linijom mogao da ide.

Listovi fašističke sveučilišne omladine (GUF) zloupotrebljavaju slobodu rasprave koja im je data i napadaju starješine. Pretjeruju. Tim više, što su njihove zamjerke zasnovane na besmislenom i neodgovornom naklapanju masa. Ali pored zabluda mladosti ipak treba priznati, da je i režim učinio grješku, što već dvadeset godina zanemaruje omladinu ili se nje sjeća samo onda, kad treba da joj naturi uniformu, kapu i šarene

rupce, da ih nosi protiv svoje volje, da stupa u povorkama i sačinjava broj u režimskim manifestacijama.

12. LIPNJA. — Ništa nova.

13. LIPNJA. — Privredni pregovori s Berlinom vrlo sporo napreduju. Giannini ne pripisuje ove poteškoće njemačkoj zlovolji prema nama već stvarnom pomanjkanju robe. Mussolini je namrgođen. Veli, da je zadovoljan, što su evropski narodi spoznali, šta znači njemačko gospodstvo. »Mi ćemo ljudima ostaviti makar košulju, ali Nijemci će im oderati i kožu s leđa.«

Duce je u dogovoru s Jacomonijem ustanovio nove smjernice albanske politike. Albaniji treba dati veću autonomiju. Pošto su begovi u toku posljednjih događaja pokazali, da još uživaju veliki ugled u zemlji, ne treba ih zapostavljati, ali ipak u vladu treba primiti još neke ljude, bliže narodu i intelektualcima.

14. LIPNJA. — Nalazim se u Veneciji radi pristupanja Hrvatske Trojnom paktu. Stigao je i Ribbentrop, izvanredno veseo i raspoložen. Za vrijeme ručka u jednoj venecijanskoj gostionici smijao se čak masnim dosjetkama neke konobarice. Ja kao i ostali prisutni, zaprepašteni smo. O politici nismo govorili.

15. LIPNJA. — Sastavio sam, po običaju, zapisnik razgovora. Ceremonija u Duždevoj palači bila je svečana. Doduše, okvir je bio važniji i značajniji od same slike: pristupanje Hrvatske Trojnom paktu ima ukus rezanaca, koje smo umijesili kod kuće. Politička vrijednost ovoga događaja jednaka je nuli.

Ribbentrop ubrzava svoj povratak i daje jasno na znanje, da je tome uzrok predstojeća kriza s Rusijom. Naravno, ne prigovara već odobrava odluku svoga gospodara. Međutim nije zagrijan kao obično. Posramljen je, jer ne može zaboraviti, kako je uzveličao sporazum s Moskvom, hvalio komunističke krugove i uspoređivao ih sa starim nacističkim borcima.

Pavelić je zadovoljan razvojem prilika u Hrvatskoj; i drugi potvrđuju, da se položaj učvršćuje. On je već poprimio način i stav diktatora, bar sa svojim skutonošama. Vrlo je radikalan u socijalnim pitanjima. Za vrijeme razgovora s Vittorijem Cini dokazivao je, da zemlja mora da pripadne seljacima i da u industriji treba provesti korporaciju vlasnika, sve u roku od 10 godina. Ansaldo, koga stanovita shvaćanja tjeraju iz kože, primijetio je: »Ne vrijedi se zbog toga uzrujavati. Taj će u roku od deset mjeseci biti likvidiran!«.

16. LIPNJA. — Najprije u Ponte Moriano, zatim u Rimu. Naročitih novosti nema, osim što je Churchill predstavnicima okupiranih zemalja održao nepopustljivi, gordo borbeni govor. Mussolinija naziva »odrpanim lakajem«. Budući da je ovaj jutros otputovao na kratak odmor u Riccione, ne mogu saznati, šta misli o Churchillovim riječima.

17. LIPNJA. — Nikakvih novosti.

18. LIPNJA. — Dugi telefonski razgovor s Ribbentropom. Dvije novosti: jedna bolja, druga gora. Prva: zaključenje ugovora između Turske i Njemačke: neutralnost, međusobno poštovanje, miroljubivo rješavanje svih sporova; ugovor nema nikakvih tajnih dodataka; druga: izgon svih sjevero-američkih konzula iz osovinskih država, i obrnuto. Znači, mi palimo sve, i posljednje mostove i naglavce srljamo u rat.

Bolzanski prefekt je bio u Njemačkoj radi pregovora o iseljavanju inorodaca iz Južnog Tirola. Čitava stvar je usporena pod vješto ishitrenim izgovorom, da Hitler još nije izabrao područje, na kome će ih naseliti. Prefekt je uvjeren, da Nijemci namjerno tapkaju na istom mjestu, da bi stvar pokrenuli nakon svršetka rata.

Stanje u Libiji dobro. Engleski se napad slomio. Mi smo izvojevali znatan uspjeh. Bismarck bez oklijevanja primjećuje: »Rat zbog toga ne će svršiti«.

19. LIPNJA. — Razgovarao sam s turskim ambasadorom o mogućnosti sklapanja istog ugovora, kakav su potpisali s Nijemcima. Mi bismo čak mogli da idemo dalje, jer naše dvije zemlje imaju više bliskih i zajedničkih interesa. Ambasador nije odgovorio, ali je izgledao zadovoljan. Čudan gosa, s kojim sam dosad imao malo posla. U pet godina jedva da sam ga vidio desetak puta, a i onda je glavni predmet naših razgovora bilo liječenje njegova reumatizma.

20. LIPNJA. — Ništa nova.

21. LIPNJA. — Mnogi znaci ukazuju, da je početak operacija protiv Rusije vrlo blizu. Bismarck je u povjerenju saopćio Filippu (Anfusu), da u toku noći očekuje Hitlerovu poslanicu. Ideja rata protiv Rusije sama po sebi je popularna. Slom boljševizma treba smatrati jednim od najznačajnijih datuma ljudske civilizacije. Međutim ovaj mi se rat ne sviđa kao izraz, kao znak općeg stanja. Ratu protiv Rusije nedostaje očevidni, uvjerljivi razlog. Opće je uvjerenje, da je napad na Sovjete pokušaj, da se nađe izlaz iz ove situacije u nedostatku boljega, jer su se događaji razvijali mimo i protiv očekivanja, u svakom slučaju loše. Dakle »pis-aller — iz zla u gore«. Kakav će odjek izazvati ovaj rat? Nijemci vjeruju, da će sve biti gotovo u roku od osam tjedana. Moguće; vojnički računi Berlina bili su uvijek točniji nego politički. Ali ako tako ne bude? Ako sovjetska vojska pokaže otpornu snagu jaču nego li buržujske zemlje, šta će na to široke proleterske mase svijeta?

22. LIPNJA. — Bismarck mi je u tri sata ujutro donio opširnu Hitlerovu poslanicu za Ducea. Hitler objašnjava razloge svoje odluke. Doduše, počinje neizbježnim tvrđenjem, da je Velika Britanija izgubila rat, ali opći ton nije nipošto siguran.

Duce se još uvijek nalazi u Riccionu, zato sam ga izvijestio telefonski. Zatim sam rano ujutro potražio sovjetskog ambasadora, da mu priopćim objavu rata. Međutim tek u 12.30 sati uspio sam da ga pronađem; on je sa čitavim osobljem poslanstva otišao da se bezbrižno kupa u Fregeni. Ambasador je primio moje saopćenje prilično ravnodušno, što uosta-

lom odgovara njegovoj prirodi. Objava rata bila je vrlo kratka, bez suvišnih riječi. Stvar je trajala svega dvije minute i nije bila nimalo dramatična.

Mussolini će sutra odgovorit Hitleru. On vruće želi, da talijanski ekspedicioni korpus sudjeljuje u pothvatu, ali iz Hitlerova se pisma lako može razabrati, da ne bi mnogo žalio, kad se ne bismo miješali.

Riccardi mi uzbudljivo objašnjava stanje naše privrede i zaključuje slijedećim riječima: »Jedina stvar, koja bi me još u našem režimu mogla iznenaditi jeste, da vidim muškarce u drugom stanju. Sve drugo smo čuli i vidjeli.«

23. LIPNJA. — Iz Rusije stižu prve vijesti o njemačkom uspjehu. Govori se, da su Nijemci u jednoj jedinoj noći uništili 1700 aviona. Cavallero je razgovarao s Duceom, u Riccioneu. Misli, da će Nijemci izvojevati zaista sjajnu pobjedu i vjeruju, da će se boljševičke naoružane mase razbjeći i tako izazvati rasulo. Bismarck priča, da njemački vojni krugovi računaju na 5 milijuna zarobljenika, »five million slaves — 5 milijuna robova«, kao što se izražava Oton. Mi ćemo poslati ekspedicioni korpus pod komandom generala Zingalesa; korpus će operirati na granici između Rumunjske i Prikarpatske Ukrajine.

Poslije Hessova bijega u Njemačkoj su pohapsili sve hiromante, astrologe i t. d.

Vidio sam Phillipsa. Još uvijek vjeruje u neizbježnu i skoru američku intervenciju. On to i želi, protiv Njemačke koju mrzi, ali je vrlo žalostan, što će doći do krvi između Italije i njegove domovine.

Churchill je održao govor, koji — treba priznati — nosi pečat velikog besjednika. O tome sam razgovarao s Grandijem; on se za časak zaboravio i počeo govoriti o Churchillu s najvećim divljenjem. Između ostalog je rekao: »U Engleskoj sam imao malo prijatelja, ali Churchill je zaista bio prijatelj«.

24. LIPNJA. — Nikakvih točnijih vijesti s ruskoga fronta. Marras brzojavlja, da su se njemačke predstraže sukobile s prvom linijom boljševičkog otpora i da pripremaju artiljerijski napad. Naše prve čete odlaze u Rusiju za tri dana. Duce je vrlo uzbuđen našim sudjelovanjem u ovom ratu; telefonira mi, da će sutra izvršiti smotru trupa.

Mussolinijev odgovor Hitleru poslat je u Berlin.

25. LIPNJA. — Turski ministar vanjskih poslova izjavio je našem ambasadoru u Ankari, Ottaviju De Peppu, da je dobro primljen naš prijedlog za sklapanje ugovora. Pregovori bi mogli uskoro početi.

Iz Španije odlaze čete falangista na ruski front. Ova se stvar ne sviđa Mussoliniju i on bi htio, da spriječi odlazak falangista. Ne znam šta da radim, jer je njemačko-španski sporazum uslijedio bez našega znanja.

26. LIPNJA. — Mussolini je u Veroni izvršio smotru prve divizije, koja odlazi u Rusiju. U toku telefonskog razgovora rekao mi je, da je savršena. Ma kakva bila, ja se ipak bojim neposrednog upoređenja naših s

njemačkim oružanim snagama. Ne zbog vojnika, koji mogu biti izvrsni nego zbog materijala. Ne bih želio, da još jedamput ispadnemo kao siromašni rođaci.

Japanci zahtijevaju priznanje vlade Wang Čing-Weja. Ribbentrop mi je telefonirao, da oni u Berlinu sada pristaju. Dodao je, da je vrlo zadovoljan razvojem ratnih operacija na ruskom frontu. Ustvari, Nijemci su znatno napredovali, dok su Rumunji odbačeni natrag, kao što se moglo predvidjeti.

27. LIPNJA. — Odlazim u Livorno, da bi se pomolio na očevu grobu. Vrijeme prolazi, a njegov se lik sve više izdiže ne samo u mome srcu nego i u sjećanju svih onih, a tih je bilo mnogo, koji su ga voljeli. Danas, kao u svom djetinjstvu, kao i uvijek, osjećam živu potrebu njegove zaštite i njegove pomoći. Ja znam, da on bdije nada mnom.

28. LIPNJA. — Ništa nova.

29. LIPNJA. — Njemački ratni izvještaji opisuju pobjedu nad Rusijom jednostavnim, ushićenim riječima. Ribbentrop je telefonirao Alfieriju, da je razvoj operacija nadmašio najsmjelija očekivanja. Usprkos tome izgleda, da je Ribbentrop vrlo slabe volje. Alfieri to objašnjava unutrašnjim trzavicama.

Mussolini se povratio. Dobro izgleda, ali je slabo raspoložen. Naše brojne jedinice u Gimmi predale su se, kao obično, sa svojim generalima na čelu, premda su imale u izobilju hrane i oružja. Ali kao što je rekao Moltke, ni najsavršenije oružje ne pomaže, kad ga vojnik baci u grabu. Osim toga zabrinut je prilikama u Južnom Tirolu. Već duže vremena ne vrše se nikakva preseljavanja Nijemaca. Pisma dosadašnjih iseljenika puna su uvreda i prijetnja. Mussolini se boji, »da će i Talijani na vlastitoj koži morati da se uvjere, da je svaki ugovor s Nijemcima krpa papira.« On za sve to baca krivicu na vojsku, koja je upropastila naš ugled, ponaosob Graziani.

30. LIPNJA. — Zaista, treba konačno urediti pitanje albanskih i crnogorskih granica, jer će inače sve češće dolaziti do sukoba, naročito s Hrvatima, koji kao sve nove države počinju da vode imperijalističku politiku. Sad bi Pavelić htio Novopazarski Sandžak. Besmisleni, neopravdani zahtjev. Spremio sam od Ducea potpisano pismo, kojim odbacujem ove pretenzije. U predsjedništvu vlade održan je dogovor s Mussolinijem i Pietromarchijem. Utvrdili smo glavne točke i zaključili, da se granice ustanove jednostranim dekretom, ako Hrvati i Bugari budu »vrdali«.

Mussolini se još jedamput obara na Nijemce. Plaši se, da će tražiti Južni Tirol i veli, da će se oduprijeti oružjem. Meni se čini, da nema sredstava, da svoje prijetnje provede u djelo. Prije svega uvrijeđen je zbog njemačkog postupka u ruskom pitanju. Najprije su šutjeli kao zaliveni, a onda su ga digli iz kreveta, da ga izvijeste o svršenom činu. »Ja se ne usuđujem uznemiriti noću ni svoje sluge, a Nijemci mene bez ikakva obzira gone, da skačem iz kreveta.« Jasno mu je, da Hitler ne želi sudjelovanje naše vojske na ruskom frontu, ali uporno ostaje pri svome i usprkos svemu hoće da je pošalje. (Ja sam uložio sve sile, da ga od toga odvratim, ali on je nepokolebljiv i uvjeren, da su »naše divizije oružjem i ljudstvom bolje od njemačkih«. Dobro znam, da Rintelen sasvim drukčije misli.)

Sada želi dvije stvari: ili da rat svrši s kompromisom, kojim bi se spasila evropska ravnoteža, ili da potraje tako dugo, da bismo imali vremena oružjem izvojevati izgubljeni ugled. Njegove vječne tlapnje...

SRPANJ

1. SRPNJA. — Izgleda, da su Nijemci kod Minska naišli na ozbiljniji ruski otpor. Duce je zbog toga oduševljen i kaže: »Ja samo želim, da Nijemci u ovome ratu na Istoku budu pošteno očerupani. Lažu, kad govore o borbi protiv boljševizma. Hitler zna, da boljševizam odavno ne postoji. Nema zakonika, koji bi tako štitio privatno vlasništvo, kao ruski građanski zakon. Bolje je da Hitler prizna, da želi srušiti kontinentalnu silu, koja raspolaže s tenkovima od 52 tone i koja se spremala, da s njime uredi račune.«

2. SRPNJA. — Stiglo je opširno Hitlerovo pismo Duceu, zapravo izvještaj o ratnim operacijama, koje se odvijaju sretno, ma da su borbe oštrije nego se u prvi čas predviđalo. Ruske vojne pripreme bile su opsežne i velike. Hitler predlaže sastanak dvaju šefova u svome glavnom štabu, za vrijeme borbe. Ovaj se prijedlog toliko svidio Duceu, da je odmah odgovorio i pristao.

3. SRPNJA. — Volio bih da se varam, ali mi se čini, da berlinska zvijezda našeg Alfierija počinje da blijedi. Ribbentrop je uvrijeđen Pavolinijevom posjetom Goebbelsu pa je pokrenuo ozbiljnu i temeljitu istragu o razlozima ovoga putovanja, i to će Dinu slomiti vrat. Duce se od srca smijao, premda smatra »da je slučaj vrlo ozbiljan, ali on se mora smijati kao i ostalim. čak i dramatičnijim Afrierijevim nezgodama« (aluzija na činjenicu, da je neki njemački oficir istukao Alfierija).

4. SRPNJA. — Ništa nova.

5. SRPNJA. — Sjednica vlade. Na dnevnom su redu mjere financijske prirode, zatim opširan Duceov ekspoze o vojno-političkom stanju: Amerika će stupiti u rat, ali to se predviđalo; Rusija će za kratko vrijeme biti tučena i to će možda natjerati Veliku Britaniju, da omekša u svome nepopustljivom držanju. Vrlo je ogorčen zbog gotovo potpunog gubitka kolonijalnog carstva, »zbog čega se kune Englezima da će ih mrziti na vijeke vjekova i da će tu mržnju ostaviti u amanet Talijanima.« On će pod svaku cijenu opet osvojiti carstvo pa makar nas to stajalo najkrvavijih žrtava.

Pavelić je odgovorio u pogledu crnogorskog pitanja. Sporazuman je, da se crnogorske međe vrate na 1914. Mussoliniju ću poslati tekst proglasa o utvrđenju granica, zatim će se sastati ustavotvorna skupština, da proglasi novu kraljevinu i da izabere kraljevskog namjesnika.

Naš generalni konzul u Tunisu, Silimbani, podnosi zanimljiv izvještaj o tamošnjoj situaciji. Za De Gaulla je i samo kamenje; osamdeset posto stanovništva vjeruje u britansku pobjedu. Nijemce mrze, ali im se dive, dok nas i mrze i preziru.

6. SRPNJA. — Naš konzul u Innsbrucku izvještava, da se južnotirolski iredentizam ponovo budi, pod vodstvom samoga gauleitera Hofera. Duce je teško pogođen i uzrujan ovom viješću. Kaže: »Zabilježi u svome dnevniku, da ja smatram neizbježnom krizu između Italije i Njemačke. Danas je već očevidno da se spremaju, da od nas zatraže povlačenje granica do Salorna, možda čak do Verone. To će u Italiji izazvati nezapamćenu krizu samoga režima. Ja ću je prebroditi, ali to će biti najteža od svih kriza. Ja ovo nagonski osjećam i ozbiljno se pitam, nije li za našu budućnost poželjnije, da pobijede Englezi? Sad oni lete nad Njemačkom i po danu, to mi je rekao Bruno, i to me vrlo raduje. Ako treba da se tučemo protiv Nijemaca, ne smijemo dopustiti, da se stvori mitos njihove nepobjedivosti. Uprkos tome, ja ne vjerujem mnogo u ovu našu rasu. Čim bi prva bomba srušila kakav slavni zvonik ili oštetila neku Giottovu sliku, Talijani bi pali u krizu umjetničke osjećajnosti i digli ruke uvis. Treba da zahvalimo Grazianiju: njemu smo dužni blagodarnost, što naš ugled postepeno ide k vragu i što je napola već otišao. Po svršetku rata ne će biti maršal Italije.«

7. SRPANJ. — Duce je još uvijek nabrušen na Nijemce: »Oni traže lojalnost od drugih, a sami nisu sposobni da budu lojalni.«

Primio sam novinara Ettora Della Giovanna, koji se vratio iz Njemačke. Njegovi su dojmovi osrednji: malo oduševljenja i mnogo potištenosti zbog životnih uvjeta, koji postaju sve gori.

Duce odlazi u Pugliu.

8. SRPNJA. — Upoznao sam admirala Fioravanza, asa mladog pokoljenja naše ratne mornarice. Živahan je i simpatičan, premda malo odviše samopouzdan. Ne krije svoje protunjemačke osjećaje. Zabrinut je zbog njemačke prevlasti u Evropi. Smatra, da su oklopnjače i krstarice naše flote još uvijek jake, ali je brodovlje za siluriranje pretrpjelo vrlo teške udarce, od kojih će se jedva oporaviti, jer oskudijevamo sirovinama. Prigovara našem pomorskom naoružanju; više se pazilo na brzinu nego na čvrstu i otpornu izgradnju brodova.

9. SRPNJA. — Acquarone se u kraljevo ime žali: prvo, što se u proglasu Crnogorcima govorilo o Duceu, a ne o kralju; drugo, što je Duce izvršio smotru divizija koje su se vratile s fronta, dok je to ranije uvijek radio kralj. Što se tiče proglasa odgovaram, da još nije objavljen. O smotri trupa razgovarat ću s Cavallerom, prema kome je kraljevski dom još uvijek podozriv, jer po Acquaroneovim riječima »ima više političke nego vojničke ambicije.«

Njemačko napredovanje u Rusiji zapinje. Otpor je ozbiljan. Pročitao sam Goebbelsov dokumentirani izvještaj, iz koga se to jasno vidi.

Buffarini daje sasvim crnu sliku stanja u zemlji. Podmukli, opasni, neumoljivi antifašizam ukorijenio se svuda. Pripremit će izvještaj potkrijepljen dokumentima, ali nema smjelosti, da ga pokaže Mussoliniju.

10. SRPNJA. — Duce se vratio u Rim.

Mađari su anektirali Međimurje, što je izazvalo veliko ogorčenje u Zagreba. Nisam tajio svoje negodovanje u razgovoru s Villijanijem već

sam mu rekao, da će Mađarska loše svršiti, ako produži ovakvim putem. Ne može se zamisliti, da zemlja od 15 milijuna stanovnika ima 5 milijuna narodnih manjina. I Mađarska će doživjeti sudbinu mozaik-država.

Napulj je bombardiran. Isto tako, samo mnogo žešće Köln. I sa ruskog fronta stižu prilično ozbiljne vijesti. Rusi se dobro tuku i Nijemci prvi put od početka rata priznaju, da su se povukli na dvije točke.

Pošto se bugarski ministar vanjskih poslova razbolio, njegova je posjeta Rimu odgođena. Dobio sam dojam, da Bugari nisu baš voljni da s nama pregovaraju; oni bi voljeli, da im se granice nametnu kao jednostrana odluka nego da se utvrde redovito potpisanim ugovorom, jer bi se protiv jednostrane odluke mogli uvijek boriti.

11. SRPNJA. — Ponovo sam vidio Ducea poslije nekoliko dana odsustva. Osjeća se dobro i zadovoljan je inspekcijom trupa u Pugli. Izjavio je: »Tridentiska divizija bila je sjajna; ja se ne ustručavam da ustvrdim, da u Evropi nema tako savršenih vojnika.«

Teško bombardiranje Napulja. Doduše, ne toliko po broju žrtava, koliko po šteti. Između ostalog zapaljena je talijansko-američka rafinerija nafte. Izgubili smo šest hiljada tona nafte, a sam dragi bog zna, kako je malo imamo. Duce je rekao: »Radujem se, što Napulj proživljava teške noći, tako će rasa postati otpornijom. Rat će Napolitance učiniti sjevernjačkim narodom.« Doduše, u to sumnjam.

Razgovor s Dornbergom, šefom ceremonijala njemačkog ministarstva vanjskih poslova. Vedar je, ali nipošto oduševljen. Gubici u Rusiji su teški; produženje rata može donijeti krupna iznenađenja. Njegova žena je veći pesimista. Ne krije svoje mišljenje o situaciji i veli, da Njemačka ne će pobijediti.

S ruskog fronta stižu nejasne vijesti. Kratko saopćenje, kojim se daje pregled bitke kod Bjalistoka i Minska, očigledno zamjenjuje vojne izvještaje, koji su imali da budu objavljeni, ali nisu dati.

12. SRPNJA. — Nikakvih novosti.

13. SRPNJA. — Mussolini je sve nemirniji zbog Južnog Tirola. Razgovarao je sa gdjom De Paoli. Ona je optirala za Italiju; majka je palog borca, odlikovanog zlatnom medaljom za hrabrost. Podnijela mu je uvjerljive, nepobitne dokaze, da nam Nijemci zaista namjeravaju oteti Južni Tirol, najkasnije po svršetku rata i time razbila njegove posljednje sumnje u njemačke nakane. Duce je opet dao oduška svome neraspoloženju protiv Njiemaca i zaključio riječima, da će Hitlera otvoreno upozoriti, da bi takav događaj značio »slom režima.«

Značajna njemačka napredovanja na ruskom frontu. Staljinova linija probijena je na više mjesta. Nijemci nadiru u pravcu Lenjingrada, Moskve i Kijeva.

Gospođa Dornberg je protivnik nacista, ali je Njemica i prema tome valja s njome oprezno govoriti. Sinoć me onako s neba pa u rebra zapitala: »Je li istina, da više volite Churchilla nego Hitlera?« Ja sam odgovorio: »Nažalost, bojim se da ne mislim kao vi. Ja mnogo volim vašega vođu!« Zbunila se.

14. SRPNJA. — Nemiri u Crnoj Gori. Pucnjava naoružanih bandi, napad na kraljevsku vilu u Budvi. Izgleda, da ovo nije u vezi s ustavotvornom skupštinom, ali podudaranje događaja u najmanju ruku je čudnovato. Mi smo u međuvremenu odgodili dolazak Crnogoraca u Rim. Po kraljevoj odredbi, namjesništvo će preuzeti trojica Crnogoraca.

Duce je bijesan na vojne rukovodioce, koji ga obmanjuju. Uvjeravali su ga, da će firentinska tvornica Galileo proizvoditi osam protuavinskih reflektora na mjesec, međutim je saznao, da će prvih 13 komada, i to dvaju različitih tipova, isporučiti tek krajem godine, ma da su vrlo važni za obranu od napada iz zraka.

Obustavili smo odašiljanje radnika u Njemačku, jer zajednički život s Nijemcima postaje sve teži, a tučnjave sve češće.

15. SRPNJA. — Saznali smo pojedinosti o predaji Debra Tabora: na četiri hiljade ljudi gubici su u osam nedjelja iznosili dva naša mrtva i četiri ranjena. Usprkos tome došlo je do predaje s vojnim počastima. Mussolini tvrdi, da se radi o »klasičnoj talijanskoj kombinaciji«: izmudrili način predaje, kojom su spasili kožu i koju su Englezi, vječni trgovci, brzo prihvatili, samo da bi izbjegli žrtve i gubitke.

U Crnoj Gori prilično loše. Cetinje je odsječeno, a ustanici zatvorili sve prilaze gradu. Poslali smo vojne snage iz Albanije.

Čudno Duceovo ponašanje: prigovorio je Pavoliniju, što je Ansaldo u svome članku napisao, da »rat u Rusiji, pod Hitlerovim vodstvom« i t. d. »Na taj način, primijetio je, talijanski se narod navikava da misli, da Hitler zaista drži vodstvo rata u svojim rukama! Ja se zaista pitam, da li se mi šalimo ili govorimo ozbiljno.«

16. SRPNJA. — Duce je vrlo uvjeren u povoljan ishod borbe u Rusiji. Ton njegovih jutrošnjih izlaganja bio je izrazito pesimističan, naročito zbog englesko-ruskog saveza, po kome je Staljin postao vođom nacionalne Rusije. Strah ga je, da je Njemačka zagazila u odviše teški pothvat i da joj prije zime ne će poći za rukom, da ga temeljito riješi, čime se stvara opasnost svakojakih iznenađenja.

17. SRPNJA. — Crnogorski se ustanak širi i dobija sve veće razmjere. Kad stvar ne bi imala duboko i gorko značenje, bila bi smiješna, jer zapravo danas se vodi rat između Italije i Crne Gore. Nadajmo se, da će naši vojnici sami izaći na kraj s ustanicima i da ne ćemo biti prisiljeni, da tražimo njemačku pomoć.

Mussolini, kao i obično žestoko grdi vojnike. Izjavljuje, da voli jednog jedinog generala (čijeg se imena ne sjećam), koji je u Albaniji rekao svojim vojnicima: »Čuo sam, da ste valjani očevi porodica. To je dobro kod vaše kuće, ali ne u Albaniji. Ovdje ne ćete nikada biti dovoljno pljačkaši, razbojnici i oskvrnitelji žena.«

18. SRPNJA. — Anfuso je imao intimni, vrlo zanimljivi razgovor sa gospođom Mollier, ženom njemačkog atašea za štampu. Priznala mu je, da je pohod na Rusiju izazvao duboku krizu u njemačkim vladajućim krugovima. Hitler je ušao u rat vjerujući, da će pohod protiv boljševizma navesti anglosaksonske zemlje, da odustanu od rata. Ribbentrop se nije

s time složio nego je naprotiv tvrdio, da je Churchill spreman, da se udruži sa samim vragom, samo da dotuče nacizam. Ovoga je puta imao pravo. Sada se vodi teška i krvava borba. Njemački je narod već umoran i pita se: zašto? Gospođa Mollier se izražava oštrim riječima. Kaže, da je Hitler »dummkopf — luda glava.«

I zaista, rat je teži nego što su Nijemci zamišljali. Napredovanje se nastavlja, ali sporo. Sovjetski protunapadaji su vrlo jaki. Pukovnik Amè i general Squero protumačili su mi današnju vojnu situaciju i rekli, da će Rusima poći za rukom, da održe front i kroz zimu. Ako se to obistini, Njemačka je sama sebi otvorila krvavu ranu na boku. Posljedice se ne mogu predvidjeti.

19. SRPNJA. — Neki su bataljoni prodrli na Cetinje; prema tome položaj se u Crnoj Gori znatno poboljšao, premda ustanak još nije ugušen.

Otpratio sam Villanija u oproštajnu posjetu Duceu. Po običaju, Villani je održao svoju staru propovijed protiv Nijemaca. Duce se razvedrio i zabavljao njegovim riječima, protiv kojih se nije ogradio. Međutim svršetak razgovora nije bio tako sretan. »Povlačim se i odlazim kući zbog starosti. Star sam, veli, imam taman toliko godina koliko vi, čak godinu dana više!« Mussolini se nije obradovao ovoj usporedbi, jer Villani izgleda kao prava slika i prilika oronule starosti.

Ustanovili smo bugarsko-albansku granicu jednostranim dekretom. Velika bura u Sofiji, gdje govore o ostavci vlade. Predstojeća suvišna posjeta bugarskih ministara Rimu počinje pod rđavim znamenjem.

20. SRPNJA. — Duce nastavlja svojim protunjemačkim izjavama. Jutros mi je rekao: »Razmišljao sam o Villanijevim riječima i pitam se, nismo li možda i mi njemačka vazalna država. Ako danas možda nismo, postat ćemo sutra u času njemačke potpune pobjede. Oni su nevjerni i neobuzdani. Imam dokaze, da se sve spletke u Hrvatskoj provode po njemačkom nalogu. Predviđam, da će između naše dvije zemlje neminovno buknuti kriza. Treba postaviti na hiljade topova uzduž rijeka venecijanske oblasti, jer će Nijemci tim pravcem nahrupiti u Italiju, a ne kroz južnotirolske klance, gdje bismo ih lako isprašili. Zasad nema šta da se radi. Krenuli smo ovim tračnicama i moramo na njima ostati, ali u isto vrijeme moramo željeti dvije stvari: da rat dugo potraje, da se Njemačka iscrpi, i da sve svrši kompromisom, koji će spasiti našu nezavisnost.«

Vijesti s ruskog fronta govore o mučnom njemačkom napredovanju, po cijenu krvavih bojeva i velikih gubitaka. Međutim na osnovu nekih izvještaja, koje smo pohvatali iz američkih i turskih izvora proizlazi, da se kod Sovjeta počinje zapažati nered i da bi slom uskoro mogao nastupiti. Možda. U svakom slučaju, uspjeh je skupo plaćen, a sve da Rusija bude potučena, šta će se dogoditi u ostalom dijelu svijeta? Je li to konačna pobjeda? Ne vjerujem.

21. SRPNJA. — Dolazak Bugara: dva klasična demokratsko-parlamentarna ministra, koje je evropska oluja primorala, da dođu u dodir s diktaturama, uniformama i paradama. Došli su da prosjače neke ispravke granica, naročito u predjelu Ohridskog i Prespanskog jezera, jer su im neophodno potrebni, da učvrste svoj lični ugled u zemlji. Nisam htio pustiti, više iz formalnih nego iz stvarnih razloga. Međutim neki manji ustupci mogu im se učiniti za vrijeme rada mješovite komisije.

Vidio sam kralja i princa od Piemonta. Kralj je mirniji i srdačniji, prijestolonasljednik nezadovoljniji i kritičniji.

Hitler je uputio drugo pismo Duceu, ustvari izvještaj o vojnim operacijama u Rusiji. Smatra, da se razvijaju povoljno. Daje vojno-politički pregled situacije i na kraju prelazi, a to je pravi cilj pisma — na zahtjev, da našu avijaciju i ratnu mornaricu stavimo pod njegovu komandu. Ne znam, šta bi oni mogli više ili bolje učiniti nego li mi. Prije svega mornarica, prema svojim sredstvima i mogućnostima daje najviše što može. Ne vjerujem, da će ovaj zahtjev pojačati simpatije prema Nijemcima.

22. SRPNJA. — U Rimu su učestale zračne uzbune, premda ne dolazi do bombardiranja. Duce je lično naredio, da se u glavnom gradu daje znak uzbune, kadgod je uzbuna u Napulju. On naime želi, da zemlja dobije osjećaj ratnog stanja i zato je naredio uzbune. Isto tako je naložio, da prvom prilikom zapucaju protuavionski topovi, da bi dojam bio jači. Čemu to služi? Prema komentarima koji se čuju na ulici, ja bih rekao, da se postizava obrnuti cilj.

Sve više se šire vijesti o skoroj engleskoj ofenzivi u Libiji. Squero smatra, da u tome ima nešto istine. Sumnja, da ćemo biti u stanju, da se odupremo masovnom napadu.

Stvari u Crnoj Gori stoje prilično loše. Snage ustanika pojačavaju se Hrvatima i Srbima; našim divizijama ne polazi za rukom, da ih odlučno zahvate. Sve je to smiješno i nevjerojatno, ali nameće potrebu da razmišljamo.

(Od 23. srpnja do 21. rujna nema nikakvih zapisa, jer je Ciano bio bolestan).

RUJAN

22. RUJNA. — Povratio sam se u ministarstvo, poslije dugog odsustva. Bolovao sam od upale grla, koja je iziskivala kirurški zahvat. Bila su to dva mjeseca skoro potpunog nerada, bez dodira s Duceom, osim na dan Brunove smrti, a i taj je bio vrlo žalostan.

Zatekao sam Ducea u dobrom tjelesnom i duhovnom stanju. Oporavio se od pretrpljenog udarca. Kao i uvijek, tok rata predstavlja glavni predmet njegovih razgovora. Veli, da potištenost talijanskog naroda proizlazi iz činjenice, što u ratu protiv Rusije ne učestvuje u većem opsegu. Ja se s njime ne slažem. Narod ne voli ovaj rat, a potištenost koja mori naš narod zove se oskudica kruha, jaja i t. d. Međutim Duce nije odviše zabrinut ovom stranom pitanja. Naprotiv, za ishranu je odgovoran, ili bar izgleda tako, glavni tajnik fašističke stranke Serena, koji je u velikoj brizi. Stranka je učinila veliku pogrešku, što je sebi naprtila na vrat ovaj problem, koji izaziva čitavo nezadovoljstvo naroda. Ako je položaj već danas težak, lako je predvidjeti, da će s vremenom postati još teži,

kad nestašica stočne hrane i gnojiva bude utjecala na opadanje žetve i sniženje proizvodnje.

23. RUJNA. — Glavni događaj dana jeste odredba, po kojoj se akcije mogu podizati na ime, umjesto — kao dosad na donosioca. Ministar financija Revel pravi se žrtvom i veli, da o tome ne zna ništa i da je čak protivan. Uvjerava, da je Duce za ovu promjenu, ali više iz inata nego iz uvjerenja. Po Revelovom tumačenju, pravi je pokretač ove mjere neki policijski doušnik, bivši činovnik Banca d'Italia. Taj je pisao Mussoliniju, da on, Duce, nema hrabrosti da učini ono, što je učinio Giolitti. Volpi je bijesan i svim svojim sredstvima pokušava, da spriječi provedbu ove mjere u život.

Primio sam Phillipsa. Pozvan je na savjetovanje u Washington. Kao i uvijek, vrlo srdačan. Nismo se upuštali u raspravljanje. Jedino je podvukao, da američka štampa više ne napada Italiju. Napomenuo je bitku za Atlantik: smatra, da su je demokracije već dobile. I von Mackensen me posjetio iz uljudnosti. Nismo razgovarali o politici; uglavnom bio je miran, prema Italiji srdačan.

24. RUJNA. — Duce mi je rekao, da ga je Alfieri obavijestio o nekim glasinama, koje se šire na njegov račun. Govori se naime, da se Duce vratio iz Njemačke s pretežno zloslutnim dojmovima u pogledu vojnih operacija i da se oporim riječima okomio na Nijemce (on je to zaista činio po neki put sa mnom, ali najčešće za moga odsustva). Kad je Alfieri bio pritisnut o zid i natjeran da kaže izvore ovih obavještenja, izražavao se neodređeno, čime je izazvao Duceovo gnušanje. Alfieri je kod njega mnogo izgubio. On je i sa mnom razgovarao o sličnim glasinama na moj račun. Ja sam ga poslao u smokve, kao što često radim s ovim šarmantnim šupljoglavcem. Ipak je Duce bio pogođen i 1. listopada govorit će u talijansko-njemačkom društvu, da opovrgne ovakve glasine.

Čitao sam izvještaj našeg socijalnog atašea u Berlinu, Cecchija, o njemačkom postupku s našim radnicima. Osim što ih zbog beznačajnih propusta tuku, u nekim mjestima huškaju na njih velike pse čuvare, koji naše radnike ujedaju za noge. Bilo bi dovoljno, da Talijani samo načuju za takav izvještaj, da odmah ustanu na noge takvom žestinom, kakvu nitko ne može ni zamisliti.

25. RUJNA. — Pokazao sam Duceu Cecchijev izvještaj. Bio je potresen. Zahtijevao je, da odmah protestiram kod Mackensena i da ga upozorim na težinu ovakvih događaja. Upozorio me, da ovom demaršu »moram dati karakter čisto svoje lične inicijative o kojoj Mussolini ne zna ništa.« Ja sam zaista razgovarao s Mackensenom i on je iskoristio ovu priliku, da odsvira dugu tiradu protiv boravka naših radnika u Njemčkoj, »jer samo zaoštrava duboko nerazumijevanje, koje već postoji između dvije zemlje.«

Vidio sam Cavallera. Kao dobar trgovački putnik i prodavač sitnarija priznaje sve poteškoće, ali zaključuje neizostavnim: »Tout va très bien, Madame la Marquise — sve ide da ne može bolje, gospođo markizo!« Ustvari, stanje na Sredozemnom moru je teško i bit će još teže zbog stalnog potapanja trgovačkog brodovlja. Komandant Bigliardi, čovjek ozbiljan i temeljit stručnjak objašnjava, da se u odgovornim mornaričkim

krugovima ozbiljno pomišlja na umjesnost, da se dobrovoljno odreknemo Libije prije nego na to budemo primorani zbog potpunog gubitka trgovačke mornarice.

Iz jednog izvještaja SIM-a, čiji sam prijepis dobio, proizlazi, da se u glavnim talijanskim gradovima organiziraju njemačke oružane ćelije. S kakvim ciljem? Treba ih dobro držati na oku.

26. RUJNA. — Duce je iz još jednog izvora primio vijest o huškanju pasa na naše radnike. Potresen je i zabrinut. »Ovakvi će postupci stvoriti u mome srcu korjenitu mržnju. Ja mogu da čekam dugi niz godina, ali ću jedamput izravnati ovaj račun. Ne dopuštam, da potomke rase, koja je čovječanstvu dala Cezara, Dantea i Michelangela razdiru psi Huna.« Predložio sam, da se Ribbentrop i ja sastanemo, da bi tom prilikom raspravili i ovo pitanje. Napisao sam pismo, kojim kolegi Joakimu predlažem sastanak!

Kratak nezanimljiv razgovor s Acquaroneom; važno je samo to, da je neraspoloženje na dvoru sve mračnije i sumornije. I naravno, protunjemačko.

Novi mađarski poslanik, Mariassy, predstavlja klasičan primjer karijerističkog zanovijetala i šupljeg naduvenka, koji je pun namještene ljubaznosti i svečane udvornosti. Htio je tobože da mi postavi politička pitanja pa je započeo tako da me zapitao, šta ja mislim, hoće li Osovina dobiti rat! Ja se pitam, kakav je odgovor očekivao od ministra vanjskih poslova zaraćene Italije, koga je prvi put vidio u svom životu? Zaista, divan primjerak ishlapjelice!

27. RUJNA. — Sjednica vlade. Veću pažnju treba posvetiti Duceovu raspoloženju nego li vladinim zaključcima. Govorio je puna tri sata, skoro bez prekida. Sva njegova izlaganja bila su uperena protiv buržoazije, bogataša i mogućnika, »tih najgorih Talijana«. Na rat se i vojnu situaciju jedva osvrnuo. Jedino je rekao, da je danas siguran, da će rat potrajati nekoliko godina. Uvedene su krušne karte sa 200 grama dnevno, s time da se mogu povisiti do 300 grama za teške radnike. »Neka nitko ne misli, rekao je, da će potrošačke iskaznice biti ukinute po svršetku rata. One će trajati, dok ja budem živ, jer će samo tako razni Agnelli i Donegani jesti isto onako, kao što jede njihov posljednji radnik. Ako je 200 grama malo, dobro, neka se zna, da će na proljeće sljedovanje biti još manje. Ja se tome samo radujem, jer će se konačno na licu talijanskog naroda vidjeti znaci patnje, što će nam biti korisno u času potpisivanja mira.« Zatim se oduševljeno izražava o uvođenju nominalnih akcija, ali dokazi su mu neuvjerljivi, sa stručnog gledišta ništavni. Ministri su šutjeli. Jedino je bio zadovoljan ministar financija, Revel, koji se rado naziva »crvenim grofom«.

Grandi me je pratio do ministarstva i zgražao se »nad Mussolinijevim bijelim boljševizmom.« U Duceu je uskrsnuo glavni urednik »Klasne borbe — Lotta di Classe«, koga je kao mladić slušao u Imoli i koji je njegovu duhu bio stran više nego itko drugi.

28. RUJNA. — Duži razgovor s Gambarom. Duce i Cavallero su mi rekli, da mirno i vedro gleda na budućnost Libije. Naprotiv, Gambara je

sa mnom razgovarao s dubokim osjećajem odgovornosti. On u budućnosti vidi svakovrsne prijetnje i opasnosti. U poređenju s prošlom godinom, položaj se uvelike popravio, doduše u ograničenoj mjeri, dok snabdijevanje postaje sve teže i oskudnije. Sada se govori o napadu na Tobruk. Bila bi to kobna pogreška, jer bismo došli u opasnost, da iscrpimo svoje najbolje snage i otvorimo slobodan put neizbježnoj engleskoj ofenzivi. Ovaj plan podržava Cavallero, da bi se dodvorio Nijemcima i Duceu. Zbog toga Gambara žestoko napada Cavallera, koji nije uspio da stekne poštovanje vojske, već svoje vrijeme gubi u praznom političkom nadmudrivanju, umjesto da pristupi temeljitoj organizaciji oružanih snaga. »Ako ovako produžimo, izgubit ćemo rat. Tako misle Roatta i Squero.«

Gambara ima pravo. Cavallero se pokazao kao savršeni trgovački putnik i prodavač magle. On je našao tajne putove do Mussolinijeva srca i spreman je, da tim putovima ide, makar se oni zvali laž, spletka i prijevara. Treba na njega dobro pripaziti. To je čovjek, koji nam može prouzrokovati mnogo jada i nevolje.

29. RUJNA. — Ništa nova.

30. RUJNA. — Mussolini likuje zbog uspjeha našeg ekspedicionog korpusa u Rusiji. Pomorska pobjeda, premda je London skoro potpuno opovrgava, i broj ratnih zarobljenika na istočnom frontu podigli su njegov duh i on sada vidi blistave perspektive i s vojnog gledišta. Ali to je vječna plima i oseka njegove naravi.

Phillips se sprema na put i dolazi da se oprosti. Opširno izlaže potištenost talijanskog naroda i zaključuje dokazima američkih simpatija prema našoj zemlji, simpatija koje će nam koristiti kao neophodno potrebna pomoć u danima poratne obnove. Nisam odgovorio ništa, jer je naša vojna obavještajna služba uspjela da se dočepa tajne američke šifre. Tako naš ured za dešifriranje čita sve Phillipsove brzojave, a oni pružaju povoda za zlonamjerna tumačenja. Naravno, to onemogućava svako zbliženje s Amerikancima.

Danas sam prvi put dobio od Alfierija potpisani izvještaj (pravi pisac političkih izvještaja uvijek je ataše za štampu Ridomi). Alfieri piše, da njemački narod sve više napušta misao potpune pobjede i da se priklanja ideji kompromisnog mira.

LISTOPAD

1. LISTOPADA. — Iz Münchena smo dobili izvještaj Francesca Pittalisa, našeg generalnog konzula. Doduše, on ne prikazuje položaj u odviše crnim, ali zato ni u ružičastim bojama. Vrlo je značajna omraza, koja se pojavljuje između Prusa i Bavaraca. Nesumnjivo je, da vjerski faktor snažno djeluje, ali ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu, da pruski bogataši, koji su se sklonili u Bavarskoj, naprosto pljačkaju bavarsko tržište živežnih namirnica. I još se neki čude, da su Talijani bili ogorčeni na Nijemce, kad su pljačkali naša skladišta.

Razgovor s admiralom Ferrerijem. Zabrinut je za sudbinu Libije, ako se potapanje trgovačkog brodovlja nastavi brzinom iz prošlog mjeseca, rujna. Dok je ranije gubitak brodova iznosio najviše 5%, u toku rujna skočio je na 18%. Kao svi mornarički oficiri, tako je i on vatreni protivnik Nijemaca.

Otvorenje školske godine u talijansko-njemačkom zavodu. Čestiti Balbino Giuliano prilično se namučio, da bi dokazao zajedničke tradicije talijanskog i njemačkog Preporoda. Duceovo prisustvo na ovoj svečanosti drugorazredne važnosti treba da raspršı sve glasove o popuštanju njegovih simpatija prema osovinskom ortaku, o čemu je Alfieri izvijestio.

2. LISTOPADA. — Nikakvih novosti.

3. LISTOPADA. — Hitler je održao takoreći neočekivani govor u Berlinu. Kad ga čovjek prvi put čita, dobija dojam, da je njemačkom narodu htio protumačiti razloge pohoda na Rusiju i opravdati se, što rat još nije završen, premda se jasno obvezao, da će ga brzo okončati. Nema sumnje, da je Hitler »spustio durbin«. Ovoga puta nisu se čule gromoglasne prijetnje protiv Engleske. Prema nama nije pokazao nikakvu naročitu pažnju. Spomenuo nas je na početku govora, zajedno sa svima ostalima, što u Italiji ne će ostaviti dobar dojam, jer se protunjemački val sve više širi.

Plessen je predao ministarstvu prilično oštru verbalnu notu kojom upozorava, »da narod u Grčkoj gladuje i da smo mi odgovorni za sve što bi se tamo moglo desiti.« Najmanje što mogu da primijetim jeste, da je ovo prilično neobičan dokumenat.

De Chirico me slika. Čudan svat, ovaj slikar, ponosit i u isto vrijeme vrlo bojažljiv, čas odsutan duhom, čas dubok i oštrouman. Iznenađuje svojom naobrazbom, koja iz njegova razgovora stalno i skoro neprimjetno izvire.

4. LISTOPADA. — Mussolini se nalazi u Riccionu. Telefonira radi Hitlerova govora. Ne sviđa mu se, »premda on lično može da bude zadovoljan.« Ljuti se zbog Plessenova koraka u vezi s Grčkom. Veli: »Pošto su odnijeli iz Grčke i podveze za cipele, sada bi htjeli da odgovornost za privrednu situaciju svale na naša leđa. Mi tu dgovornost možemo i preuzeti, ali samo pod uvjetom, da se do posljednjega čiste iz Atene i čitave Grčke.« Unutrašnja situacija, koja na mnogim mjestima propušta vodu, postaje vrlo ozbiljnom na Siciliji. Rat je ovoj oblasti donio svaku nevolju, a nikakvo dobro. Duce je lično riješio, da sa otoka ukloni sve činovnike, rođene Sicilijance. Zbog toga su ljudi ozlojeđeni. Pored bijede pogođeni su odlukom, koju smatraju za uvredu. Ne znam, zašto je to učinjeno. Razgovarao sam s Gaetanijem, koji namjerava da podnese ostavku kao drugi tajnik u stranci; on plače, kad govori o prilikama na Siciliji. Vidio sam i Massija, koji treba da bude premješten u sjevernu Italiju, ali ne će da ide. Rekao je: »Moj otac je Genovljanin, moja majka Sicilijanka. Da je bila Židovka, dobio bih pravo Arijevca, ali ovako nema za mene milosti. Znači li to, da je gore biti Sicilijanac nego Židov?«

5. LISTOPADA. — Ništa značajna.

6. LISTOPADA. — Mussolini je još u Riccionu. Koliko mogu prosuditi iz telefonskog razgovora, još uvijek je razdražen zbog Hitlerova govora. Jedino u činjenici, da je govorio na brzinu i nepripremljen, nalazi opravdanje »nekih praznina, koje bi inače bile neoprostive.«

Squero je sa mnom dugo razgovarao o stanju u našoj vojsci. Nije čovjek širokih vidika, ali je pošten i čuva se opsjenjivanja. Dok Cavallero govori o desecima divizija, koje će opremiti za zimu, Squero smatra, da ih dotle ne možemo imati više od četiri do pet novih, dobro naoružanih i opremljenih. Snabdijevanje vojske u Libiji postaje sve težim. Tek 20% materijala, predviđenog za mjesec rujan moglo je da bude poslato i da stigne na odredište. Što se tiče prijevoza vojske, postotak je bolji: doseže 50%.

Veliko nezadovoljstvo zbog stanja ishrane. U nekim pokrajinama došlo je čak do manjih demonstracija žena, koje je teško suzbijati. U Rimu se mnogo brunda. Rugalice cvjetaju na sve strane. Kapitolij sada nazivaju Campidaria (igra riječi: Kapitolij, talijanski Campidoglio — rastavljeno u campi d'oglio znači polja ulja, campi d'aria (Campidaria) polja zraka).

7. LISTOPADA. — Ništa nova.

8. LISTOPADA. — Neki ljudi imaju zaista tvrdu kožu na obrazu. Kad sam bio u Albaniji, Verlaci mi je u prisustvu Jacomonija napomenuo, da albanska vlada namjerava pokloniti Cavalleru malo albanske zemlje. Mislio sam, da se radi u uobičajenoj spomen-žari ili grudi zemlje, kao što je na primjer zemlja s Monte Grappa ili voda iz rijeke Piave (gdje su se Talijani borili u prvom svjetskom ratu) i naravno, nisam se protivio. Ali kad su me upozorili, da poklon nije simboličan nego da iznosi oko hiljadu hektara zemljišta u Fieriju, žestoko sam se usprotivio. To se zainteresiranima nije svidjelo pa su pokušavali, da me izigraju Verlacijevim pismom, iz koga se tobože vidi, da je poklon već svršena stvar. Razgovarao sam s Cavallerom i čitavu priču bacio u koš. Cavallero me zbog toga gleda krivo. Ne shvaća, da bi takav postupak značio za njega propast, jer ga skoro nitko ne smatra vojskovođom, a svi spekulantom i profiterom. Nije zgodan čas, da Talijani opaze, kako Cavallero slavi vrlo sumnjivu pobjedu nad Grčkom uživajući albanski dar od nekoliko milijuna lira vrijednosti, dok s druge strane vlada uvodi krušne karte, a narod sve više steže kaiš oko pasa.

9. LISTOPADA. — Prema Ghigijevu izvještaju grčke su prilike tako bijedne, da treba očekivati očajničke ispade gladnog naroda. Dnevni obrok kruha iznosi svega 90 grama, a ništa se drugo ne može nabaviti. Ako još večeras ne stigne brod žita u Pirej, sutra će peći ostati hladne. Šta da se radi? Ghigi ne stavlja određene prijedloge, ali u prvom redu smatra potrebnim, da se ukine »napoličarska komanda« između nas i Nijemaca. Ovakav način dvojne uprave koči svaku poduzimljivost. Ishrana Atene opterećena je golemim brojem proždrljivih i nasilnih oficira. Sutra ću se opet sastati s Ghigijem; on nije propustio priliku, da mi još večeras izrazi

svoje silno ogorčenje iz razloga koje mi je povjerio. Izjavio je, da bi najvolio premještaj.

Nijemci u svojim vijestima s ruskog fronta javljaju, da se borbe razvijaju sve povoljnije: to je zapravo čitav niz trijumfalnih uspjeha. Da li se Nijemcima sreća zaista nasmijala ili ćemo uskoro čitati, da je poslije tolikih vreća, džepova i uništenih divizija front pomaknut stotinu ili dvije stotine kilometara naprijed? Ovo je zaista vrlo važno za daljnji tok rata.

10. LISTOPADA. — Mussolini se vratio vrlo dobre volje zbog uspjeha svoga putovanja u Parmu i Bolognu, koje su ga dočekale s velikim oduševljenjem i još jedamput pokazale, da su izvanredno zainteresirane politikom.

O razvoju operacija u Rusiji izražava se vrlo suzdržljivo. Ne može se reći, da uspjeha nije bilo, ali je očevidno, da su vojni izvještaji sastavljeni u cilju unutrašnje propagande, jer se njemačka vojska nalazi na pragu zime, a ona će biti teška.

Alfieri potvrđuje ovo mišljenje većim brojem brzojava. On sipa mnogo vode u njemačko vino i upozorava, da postoje nesuglasice između vojnika, koji su dosta oprezni, i političara, koji sviraju u pobjedničke trube.

Odašiljanje trupa u Rusiju postaje Duceovom manijom. Namjerava na proljeće opremiti 20 divizija, jer će se tako naši ratni napori izjednačiti s njemačkima pa ćemo u trenutku pobjede, a pobjeda je sigurna, Nijemce spriječiti, da i nama diktiraju svoje zakone, kako će ih diktirati svim drugim pobijeđenim narodima.

Izvijestio sam Ducea o Cavallerovom imanju u Albaniji. To ga se duboko i neugodno dojmilo.

11. LISTOPADA. — Ghigi pošteno izvještava Ducea o grčkoj situaciji, koja se može sažeti u jednoj riječi: glad. Sve je moguće u državi, gdje ljudi nemaju što da izgube, pa tako i u Grčkoj mogu da izbiju krvavi ustanci i zarazne bolesti.

Nešto ćemo učiniti. Mussolini je naredio, da se odmah pošalje 75 hiljada kvintala žita. Doduše, mršavo pokriće golemih potreba za mjesec studeni, ali mi više ne možemo učiniti. Sami Talijani stežu kaiše do posljednje, ili kako je zovu »Mussolinijeve rupe« (Ciano veli »foro Mussolini«; (igra riječi, jer »foro« znači trg i šupljinu).

Državni podsekretar za ishranu kaže, da će ponovo sniziti obroke, jer nema drugog izlaza: ili ograničiti sljedovanje ili bar mjesec dana gladovati. Iskreno govoreći, pretjeruje. Međutim Duce je najviše zabrinut zbog toga, što mi slabo učestvujemo u borbama na istočnom frontu. Rekao sam, da namjerava opremiti i na proljeće poslati 20 divizija. Cavallero ga u tome podržava. Na stranu činjenica, da do proljeća ne ćemo i ne možemo imati 20 opremljenih i za borbu sposobnih divizija, ostaje osnovno pitanje, je li pametno i korisno, da sami sebe toliko osakatimo i u tuđinu pošaljemo ono malo materijala, s kojim raspolažemo i koji predstavlja sve naše uzdanje?

Kralj iz San Rossore daje na znanje, da se odlučno protivi ovim namjerama.

12. LISTOPADA. — Ništa nova.

13. LISTOPADA. — Ribbentrop me preko Mackensena pozvao u lov na fazane u Schönhofu krajem ovoga mjeseca.

Duce je primio izvještaj, da je za vrijeme njegova putovanja na istočni front neki Nijemac o njemu rekao: »Evo našeg »gauleitera« za Italiju.« Tvrdi se, da je to čuo jedan naš činovnik iz ambasade. Pisao sam Alfieriju, da stvar provjeri i ustanovi istinu. Mussolini je rekao:

»Ja u to vjerujem. U Njemačkoj postoje gramofonske ploče, koje Hitler snima, a drugi sviraju. Prva je ploča bila posvećena vjernom i jednakopravnom talijanskom savezniku, gospodaru Mediterana isto kao što su Nijemci gospodari Baltika. Sada je, poslije njemačkih pobjeda došla na red druga ploča, koja glasi: Pobijeđene države postat će zapravo kolonijama, a udružene sile, to jest ratni saveznici pretvorit će se u savezne pokrajine. Među njima će Italija biti najvažnija.«

»Treba prignuti šiju, nastavio je Mussolini, i pomiriti se s ovim stanjem, jer bi nas svaki pokušaj otpora izbacio iz položaja savezne pokrajine i doveo u daleko gori položaj kolonije. Ako sutra zatraže sam Trst kao njemački životni prostor, moramo se pokoriti rđavoj sudbini. Ipak postoji mogućnost, da se snimi i treća ploča, koja će se svirati, ako angloamerički otpor učini, da naša saradnja postane za Nijemce dragocjenija. Ali to je pjesma budućnosti.«

Ja sam na sve ovo primijetio, da se pri ovakvim izgledima lako može shvatiti, što je oduševljenje Talijana za rat sasvim neznatno.

Serena je zabrinut zbog stanja prehrane. Svome neraspoloženju dao je oduška prigovarajući Duceu, da je razdražljiv i nagle ćudi, da odluke donosi naprečac, na osnovu prisluškivanja telefonskih razgovora i bezimenih dostava. Radi svega toga nastao je u najkraćem vremenu veliki nered.

Možda se Duce prema meni ponaša drukčije, ali ja se ne slažem sa Serenom. Doduše, Mussolini ponekad lebdi u oblacima, ali je uvijek miran, pažljiv i gospodar samoga sebe. Čak mu je uspjelo, da svlada krizu poslije Brunove smrti.

14. LISTOPADA. — Ništa nova.

15. LISTOPADA. — Kralj je izrazio želju, da me vidi. Nema naročitih pitanja, ali je pred Duceom iskoristio hrvatsku situaciju, da me pozove u audijenciju. Po svome običaju, o situaciji se izražava umjereno. Protivan je odašiljanju novih snaga u Rusiju i žali, što Cavallero govori da smo u stanju da do proljeća opremimo 20 divizija. Ne vjeruje u naše naoružanje, pa »čak ni u tri milijuna pušaka, koje bi on lično htio da prebroji, jer su ponajviše davane miliciji i fašističkoj omladini, gdje su krali čak i zatvarače.«

Napada miliciju. Na francuskom frontu konzul je napustio svoju »mantovsku legiju« i vratio se, kad se borba svršila, tako da su ga izviždali sami milicioneri, koji u suštini nisu drugo nego preobučeni građani.

Zabrinut je i zbog stanja u zemlji. U prvom redu treba izbjegavati svaku silu i svaki incidenat, koji bi ogorčio narod. Zar je malo, što se Talijani zlopate svakovrsnom oskudicom? Boji se francusko-njemačkog sporazuma iza naših leđa i na našu štetu. Ide tako daleko, da se čak boji sporazuma između Londona i Berlina. Našim saveznicima nipošto ne vjeruje i kad god ih spomene, kaže »oni njemački gadovi«.

Duce je danas pod dojmom razgovora s generalom Marrasom koji je potvrdio, da neki njemački krugovi razrađuju imperijalistički plan, po kome bi Njemačka poslije rata imala da bude jedina industrijska i naoružana sila, dok bi sve ostale zemlje bile više ili manje agrarne, što drugim riječima znači vazali Berlina. Mussolini je izjavio: »Vjerujem. Njemački narod je opasan, jer je sklon kolektivnim snovima. Međutim povijest nas uči, da su propali svi pokušaji ujedinjenja Evrope pod jednim vodstvom.«

Tassinari je vrlo zabrinut zbog prehrane. Boji se najgorega i želi, da preda svoj položaj nekom nasljedniku; izgovara se, da je premoren i bolestan. Naravno, ja sam ga od toga odvraćao.

16. LISTOPADA. — Arpinatija nisam dosad lično poznavao, ali sam za njega znao po pričanju svoga oca, koji je o njemu uvijek dobro mislio. Danas sam ga susreo u palači Chigi i mi smo dugo i srdačno razgovarali. Ja sam unaprijed pripremio Ducea i pokušao da ga uvjerim, da je za poslove oko ishrane vrlo zgodan. Arpinati igra znatnu ulogu među fašističkim starješinama. Ne znam, da li po inteligenciji, ali po karakteru sigurno, a ova je osobina dosta rijetka među Talijanima. Govorio je o svojoj prošlosti i svojim nedaćama, mirno, skoro bih rekao ponosno. Nije tražio rehabilitaciju ni opraštanje. Čak obrnuto, odbio je svaku optužbu protiv sebe i potvrdio vjernost svojim ideološkim shvaćanjima, koja su u svoje doba dražila Mussolinija. On je protiv korporacija, protiv komunizma, protiv Nijemaca. Međutim jasno mu je, da se nije mogla voditi druga politika, jer bi nas »Nijemci ispili kao jaje.« U svojim mišljenjima o ljudima bio je umjeren. Jedino je za Grandija rekao, da je izdajnik i da ga u svakom času može oboriti na zemlju.

Marass je imao dugi razgovor s Duceom. Rekao mu je, da Nijemci imaju slijedeći program: 1942. likvidacija Rusije i napad na Egipat, 1943. zauzimanje Engleske. Već sam mnogo puta čuo slične programe, a ipak...

17. LISTOPADA. — Mussolini je žalostan zbog osvajanja Odese; osjeća, da nas i Rumunji bacaju u pozadinu. Svaki dan pada u jarost i bijesni protiv vojnika, naročito protiv Grazianija, koga hoće da izvede pred sud. Očevidno je na njega utjecao Riomski proces.

Ribbentrop me poziva u Njemačku za 25. listopada. Treba da idem u glavni štab, jer Hitler želi da sa mnom razgovara. Iza toga odlazimo u Schönhof, u lov na fazane.

U Attolicovoj kući priređen je ručak u čast gospođe Göbbels, koja se nalazi u Rimu u pratnji svoje snahe. Bismarck je ovom prilikom rekao Anfusu slijedeće: »Gospođa Göbbels je izraziti primjer žene nacističkog starješine. U prvom braku bila je udata za nekog varalicu i protuhu, kome je služila kao mamac. Zatim je postala Göbbelsova prijateljica, što nikako ne isključuje, da nije spavala s mnogobrojnim učesnicima stranačkih mitinga u Palači sporta. Jedne noći, kad je bio pijan, Göbbels se vjenčao. Izrodili su čitavo krdo djece, ali bi lako moglo biti, da sva djeca nisu njegova, jer se gospođa Göbbels nije odrekla svojih starih navika.

Sada se skita naokolo i lovi muškarce; kad sama nije dovoljna, umiješa se njena majka, koja je također bludnica. Stid me je kad pomislim, da moja žena mora doći u dodir s takvim svijetom.«

Tako se dakle izražava Bismarck na račun žene jednoga od prvih ljudi nacionalsocijalističkog režima.

18. LISTOPADA. — Prema nekim vijestima izgleda, da njemačko napredovanje prema Moskvi postaje sporijim. Da nisu možda prerano zapjevali pobjedničku pjesmu?

Putujem u Ponte Ciano (Ponte a Mariano dobio je ime po Cianovu ocu).

19. LISTOPADA. — Proveo sam dan u polju i na moru. U Livornu nema novosti, ali je raspoloženje građanstva šugavo. Ljudi očekuju zimu s velikim brigama. Hotimice ili nehotice, u narodu su podržavane odviše velike iluzije, da će rat kratko trajati i da će pobjeda biti laka.

20. LISTOPADA. — Alfieri izvještava o dužem razgovoru s Ribbentropom, koji gudi staru pjesmu: Pobjeda je već izvojevana, ruska vojska smrvljena, dani Velike Britanije izbrojeni. Međutim njemačke oklopljene divizije stale pred Moskvom i ni makac dalje. Uopće nisu u stanju, da probiju snažnu rusku obranu. Mnogo će njemačkih vojnika zakukati prije nego zastava Reicha zaleprša nad Kremljom. Zima se približava, a mogućnost vojnih operacija postaje u najvećoj mjeri skučena.

21 LISTOPADA. — U Rimu se nalaze Funk i Clodius. S Funkom sam razgovarao općenito, s Clodiusom prvenstveno o balkanskoj situaciji. On se vratio iz Turske i smatra, da Ankara želi, da vodi politiku ravnoteže; Turci se nadaju u kompromisni mir. Za njih bi bilo idealno ovakvo rješenje: iscrpljena Rusija i Evropa, u kojoj bi se sačuvala ravnoteža između britanske i njemačke sile.

Anfusu je rekao, da je naša financijska politika slaba: »Italija juri u inflaciju i ja ne znam, šta bi moglo zaustaviti na rubu ponora, u koji srlja.«

Bottai je pesimističan, zapravo sve više pesimističan. Njegovo mišljenje o Duceu žestoko je negativno. Izjavio je: »Moje prijateljstvo s Balbom bilo je uvijek polemičko, jer su se naša shvaćanja često sukobljavala. Međutim što vrijeme više prolazi, ja sve više uviđam, da je imao pravo. Sjećam se, da je Mussolinija nazivao »proizvodom sifilisa«; ja sam se bunio protiv ovakvih uvreda, ali se danas pitam, nije li ovo mišljenje možda točno ili u najmanju ruku vrlo blizu istini? Duce je duhovno i tjelesno oronuo i više me nikako ne opčinjava. On nije čovjek čvrste volje, naprotiv on je uobražen i želi, da ga obožavaju, da mu laskaju i da ga varaju.

22. LISTOPADA. — Danas je godišnjica smrti moje drage i nezaboravne Marije.

General Cavallero može lako da bude prvi među tolikim sitnim i bijedim ljudima, koje život svaki dan ubacuje u promet. Pošto osjeća, da s moje strane duva nepovoljan vjetar, počeo je da se uvlači, da bi mi opipao bilo i ponovo osvojio izgubljene pozicije. Jutros mi je bio nepodnošljiv

svojim lažnim i licemjernim optimizmom vještog puzavca. Uvjerava, da je riješio problem motorizacije tako, što vojsku ne će prevoziti kamionima nego će dnevno pješadijski marš povećati od 18 na 40 km. Budalaština! Žestoko sam ustao protiv takvog mišljenja i on se zbunio. Zatim uvjerava, da ćemo na proljeće imati 92 za borbu spremne divizije. Bestidna laž! On vrlo dobro zna, da ih ne ćemo imati ni trećinu, ali takvim pričama uspijeva da zavrti Duceu glavom i on sve upornije traži, da u Rusiju pošaljemo točno 15 divizija. Dao mi je nalog, da u tome smislu govorim s Hitlerom u toku predstojećeg subotnjeg sastanka. Zahtijeva, da radnici u Njemačkoj budu upućeni na front kao vojnici. Mussolini vjeruje, da ćemo na taj način jače zadužiti svoga saveznika, koji međutim pred Moskvom i dalje tapka na mjestu i ne može naprijed.

Del Croix izlijeva svoju protunjemačku žuč i sasvim otvoreno prigovara Duceu: »Ima nekoliko godina, da promaši svaku metu i pogriješi svako proročanstvo. Dok on govori o saradnji s Rusijom, izbije rat protiv Rusije. Tvrdio je, da je marš na Rim omogućio marš na Moskvu, ali mi smo još daleko od Moskve. Nagovještavao je munjeviti rat, a po svemu sudeći, rat će dugo potrajati.«

23. LISTOPADA. — Cavallero je opazio, da je pretjerao pa je ponovo došao, da ublaži svoje riječi i da se ogradi. »Istina je, veli on, da itd. itd., ali mi ne možemo poslati u Rusiju više od 6 novih divizija, i to pod uvjetom, da nam Nijemci dadnu kamione.« Tvrdi, da je Mussoliniju objasnio razloge svoga stanovišta. Ako je to istina, rezultat je vrlo skroman. Duce je potvrdio jučerašnja uputstva za sastanak s Hitlerom i sažeo ih u slijedećoj formuli: »Manje radnika, više vojnika.« Čak je u pogledu ishrane naredio, da uvjerim Hitlera, da će Italija sama voditi brigu o sebi. 1926. godine, kad smo morali platiti prvi obrok američkog duga, bio je dovoljan moj apel, da se u roku od nekoliko sati sakupi na mome stolu tih 100 milijuna, koji su bili potrebni. Siguran sam, da bi se danas više milijuna Talijana odreklo karata za kruh i meso, kad bih ja opet na njih apelirao.«

Na stranu činjenica, da je jedna stvar upisati nekoliko lira zajma, a sasvim druga odreći se i onako mršavih obroka. Zar je Mussolini siguran, da se od 1926. nije ništa promijenilo i to vrlo temeljito promijenilo u duhu talijanskog naroda?

U 20 sati putujem u glavni štab, gdje ću u subotu sresti Hitlera.

24. LISTOPADA. — Na putu za Hitlerov glavni štab.

25.-26.-27.-28.-29. LISTOPADA. — Stigao sam u glavni štab. Na stanici me dočekao Ribbentrop, na ulazu svoga bunkera Hitler. Rekli su mi, da je ostario i da izgleda umorno. Nije istina. Nalazim ga u odličnom duhovnom i fizičkom stanju. Izvanredno je ljubazan, bolje rečeno drugarski raspoložen. Odmah me s Ribbentropom i Schmidtom uveo u svoju radnu sobu. Ja sam za Ducea sastavio izvještaj o razgovoru i čuvam ga na drugom mjestu. Otvoreno sam dodao svoje opaske. Ovdje ću se ograničiti, da zabilježim neke događaje i dojmove.

Ribbentrop razgovara s nevjerojatnom familijarnošću. Obično je vrlo suzdržljiv i dostojanstven pa me ovaj njegov stav iznenađuje. Ide tako

daleko, da se zanima za moje lične stvari i u sobu mi šalje toplo i zašećereno mlijeko, da bih izliječio prehladu. U Toscani kažu, da nekome žele podvaliti ili su mu već podvalili, kad mu laskaju više nego što je običaj...

Ribbentrop je nepovjerljiv prema monarhiji. Za vrijeme lova u šumi, zapitao me onako s neba pa u rebra: »Šta radi vaš kralj?«

— Ide u lov, odgovaram.

»Ne mislim to, ja govorim o politici.«

— Ništa što bi bilo naročito zanimljivo. Kralj je obaviješten o politici, ali se u nju ne miješa.

»Pa ipak se na dvoru spletkari.«

— Najenergičnije poričem. Možda ponekad naklapaju, ali i to u vrlo skučenim granicama. Da poznajete ljude na dvoru bilo bi vam jasno, da nisu na tolikoj visini, da bi bili sumnjivi osim jedne ili dvije iznimke.

»Raduje me, ali valjda to ne ćete reći za princa od Piemonta. On je prema nama neprijateljski raspoložen.«

— Podnipošto. Mogu apsolutno jamčiti i za princa od Piemonta. On je mlad čovjek. Nema ni ugleda ni iskustva svoga oca, ali se prema režimu odnosi s velikim poštovanjem i odan je Duceu. Molim vas, dragi Ribbentrope, nemojte slušati pusta brbljanja. Ovakvih pričanja ima u svim zemljama, ali ne znače ništa. Obavještenja se ne smiju kupiti na đubrištu javnih blebetanja.

Lov je bio vrlo lijep. Sve odgovara propisima savršene, besprijekorne organizacije. 400 vojnika pod komandom svojih oficira gonili su divljač kao hajkaši. Oni su tako ozbiljno shvatili svoju dužnost, kao da se u najmanju ruku radi o istjerivanju Rusa iz šuma oko Vjazme i Brjanska. Kad bi se u Italiji neki fašistički starješina usudio, da za ovakvu svrhu upotrebi vojnike, nastao bi nečuven skandal.

Za vrijeme ručka Ribbentrop je održao vrlo zajedljivi govor pred gostima i organizatorima lova. Završio je ovako: »Dogodine će, dragi Ciano, naš lov biti bolji, ne samo zato što ćemo oboriti veći broj divljači nego i zato, što će Engleska konačno uvidjeti, da ne može pobijediti u ratu. Naš lov 1943. bit će prvi mirnodopski lov.«

Za čovjeka, koji od 1939. stalno govori o pobjedi u roku od 15 dana, ove su riječi u svakom slučaju veliki skok.

Rooseveltov je govor izazvao snažan dojam. Nijemci su čvrsto odlučili, da ne učine ništa, što bi moglo ubrzati ili izazvati ulazak Amerikanaca u rat. Ribbentrop se za vrijeme jednog velikog ručka žestoko oborio na Roosevelta: »Naredio sam štampi, da uvijek piše o »Rooseveltu židovu.« Ja vam proričem, da će ovoga čovjeka sami njegovi sunarodnici jednoga dana kamenovati na Kapitoliju.« Međutim ja mislim, da će Roosevelt umrijeti od starosti, jer me iskustvo uči, da ne pridajem mnogo važnosti Ribbentropovim proročanstvima.

Dok smo se vozili na željezničku stanicu, Ribbentrop je ponovio svoju staru frazu, koju sam više puta od njega čuo: »Hitlerov novi poredak u Evropi osigurat će mir za hiljadu godina.« Upozorio sam ga, da je hiljadu godina vrlo mnogo. Nije lako vezati nekoliko desetina pokoljenja za djelo jednoga čovjeka pa bio on i genij. Ribbentrop je najzad popustio: »Pa recimo za sto.« Za ljubav mira zadovoljio sam se i s ovim, svakako značajnim popuštanjem.

Dornberg je s visoka izjavio mojim saradnicima: »Sada je na redu Mađarska, da postane našom novom kolonijom u Evropi. Želim, da budem

imenovan za guvernera u Budimpešti.« Ma da se dobro ponapio, vjerujem, da je govorio ozbiljno.

Opći dojam o Njemačkoj povoljan. Zemlja se još drži. Ljudi izgledaju mirni, dobro hranjeni, još bolje odjeveni i obuveni. Amerikanci se varaju, ili u najmanju ruku odviše prenagljuju, kad govore o unutrašnjem njemačkom slomu. Njemačka se može još dugo odupirati, tim više što su svi obuzeti pobjedničkim duhom. Pod ovakvim uvjetima ne dolazi do ustanaka i preokreta.

Susreo sam vlak, kojim su se vozili naši radnici. Duge brade, razdrljene košulje, boce vina i poneka gitara. Izgledaju baš kao naši iseljenici, koje sam pred šesnaest godina viđao u Južnoj Americi. Ništa se nije promijenilo. Što je više naših radnika zaposleno u nekom njemačkom kotaru, to su manje simpatije prema nama. U istom razmjeru pada i ugled Italije.

Ratni zarobljenici pružaju žalosnu sliku. Po selima se svuda vide i susreću. Rade u seljačkim obiteljima koje su ostale bez muškaraca. Dornberg kaže: »Svakom Nijemcu po jedan Francuz.« Isto kao da veli: svakom Nijemcu svoja kravica ili svoj konj. Sluge zemlje. Roblje. Ako dirnu njemačku ženu, bivaju strijeljani. A ipak u njihovim žilama teče Voltairova i Pasteurova krv!

30. LISTOPADA. — Podnio sam Duceu usmeni izvještaj. Želi, da kralju dostavim prijepis pismenih izvještaja, koje sam poslao iz Njemačke.

Mussolini je jutros ustvrdio, da sada manje nego ikad vjeruje u intervenciju Sjedinjenih Američkih Država. »Danas je već potpuno jasno, da Roosevelt laje, jer ne može da ujeda.« Pitam se, je li to baš točno.

31. LISTOPADA. — Nikakvih novosti.

Upravo sada, kasno u noći čitam, da je zapadno od Islanda nepoznata podmornica potopila američki razarač »Reuben James«. Izgleda, da ima mnogo žrtava. Plašim se, da će ovaj incident izazvati ili u najmanju ruku ubrzati krizu.

Izvještavaju me, da će markiza Fanni Patrici biti uhapšena pod sumnjom špijunaže. Rodom je Amerikanka, u Rimu vrlo poznata po svojim pustolovinama i svojoj plavoj bradici. Ljubavnica je sjevero-američkog vojnog atašea. To je uzbunilo sve Sherlocke Holmese naše obavještajne službe. Može biti, da su u pravu, sve je moguće. Po mome mišljenju, njeni odnosi s američkim oficirom mogu se protumačiti u prvom redu željom za lagodnim životom, a ne politikom. Ona je već zašla u godine, kad nije tako lako ljubakati i osvajati kao nekada.

STUDENI

1. STUDENOGA. — Stiglo je Hitlerovo pismo. Nisam ga duže razglabao s Duceom, jer jutros nije bio gotov prijevod pa mi sadržaj nije poznat. Mussolinija je najviše uzbunila činjenica, da Führer u svojoj opširnoj poslanici skoro i ne spominje naše divizije. Hitler se malo bavi politikom. Najvećim dijelom govori o vojnoj situaciji. Uopće, taj vojni

pregled nije cjelovit već iskidan i površan. Ne nagovještava vojne namjere Osovine već se u prvom redu brine, da nas upozori na udarce, koje bi nam Engleska mogla nanijeti. Očigledno je zabrinut zbog nas. Prošle zime progutali smo suviše mnogo gorkih pilula, da bismo u novu zimu mogli ući bezbrižno. Hitler se boji engleskog iskrcavanja na Siciliji, Korzici i Sardiniji. Nudi nam svoju pomoć nespokojstvom čovjeka koji ne zna, kud bi nas uspješan engleski udarac mogao da natjera. Znači, da Nijemci na dnu duše nemaju u nas povjerenja. Po mom mišljenju, ovo je pismo dokaz njihova strahovanja. U svakom slučaju, pismo je slika čovjeka, sigurna u svoju stvar, premda opterećena velikim brigama. Zna i svijestan je, da igra pogibeljnu igru s opasnim i jakim protivnikom. Pisma, koja su nam stizala poslije rata u Francuskoj, odisala su potpuno drugim duhom.

Duži razgovor sa šefom policije Seniseom. Zapravo, ovo je prvi put, da s njime duže razgovaram. Dosad su naši susreti bili vrlo površni i bez većeg međusobnog povjerenja. Na kraju krajeva, ipak je policajac... Jutros sam se zabavio s njime. Oštrouman, ali neobrazovan Napolitanac, čudna mješavina nagonskih poriva i naklonosti za njuškanjem. U suštini dobričina, ali površan brbljavac, koji mnogo mlatara rukama. Dovoljno je da se sjetimo, da je ovaj i ovakav čovjek u dvadesetoj godini fašizma šef policije pa da se uvjerimo u istinitost izreke: »Što se u ovoj zemlji vrše veće promjene, stvari sve više ostaju po starom.« Senise je kao stvoren za ministra u vremenima burbonske dinastije. Ukratko, izvijestio me, da je unutrašnja situacija labava, ali neopasna. Po njegovim riječima Mussolini voli, da ga varalice vuku za nos. Kod njega je siguran uspjeh svim lažovima i opsjenama. Buffarini je licemjerac i lupež; od Židova prima pare za uvjerenja o arijevskom porijeklu. Osim toga prima pare od Bocchinija, koji je još veći lupež od njega, naravno, ako je to moguće. Na kraju veli, da je novi Duceov tajnik, De Cesare, baksuz, čovjek koji donosi zlo i nesreću, a još k tome šeprtlja.

Seniseova obavještenja nisu prvorazredna, ali ću se češće s njime viđati, jer je zabavan.

2. STUDENOGA. — Ništa nova.

3. STUDENOGA. — Duce je ogorčen na Pavelića, jer tvrdi, da su Hrvati gotskog porijekla. To će ih dovesti u djelokrug njemačkog utjecaja, o čemu već danas ima očevidnih dokaza.

Garibaldinska svečanost na Gianicolu, u počast uspomene boraca, palih 1849. Mussolini je održao kratak govor, pun mračnih prijetnja Francuskoj. Naravno, to se ne će dopasti Francuzima, možda još manje Nijemcima.

4. STUDENOGA. — Nikakvih novosti.

5. STUDENOGA. — Cavallero me izvještava, da će maršal Kesselring doputovati u Italiju. Preuzet će komandu nad vojskom u južnoj Italiji i na otocima, što stvarno znači nad svim operativnim snagama. I Cavalleru je jasno, da će ovo izazvati snažan i neugodan dojam u Italiji. Međutim odmah pokušava, da izvuče ličnu korist i daje mi na znanje, da bi se cijela stvar dala bar djelomično popraviti, kad bi i on bio imenovan maršalom.

Mussolini je progutao i ovu žabu krastaču. Doduše, jasno mu je, šta to znači u općem i unutrašnjem okviru rata, ali kao dobar igrač, primio je udarac mirno i sad se pretvara, kao da nije ništa ni bilo.

Otpratio sam Ghigija Duceu. On vrlo crno opisuje grčku situaciju. Tvrdi, da će uskoro doći do pucnjave po ulicama. Treba pročistiti odnose s Nijemcima: ili mi ili oni. Ovo napoličarstvo zapliće sve stvari i sprečava rješenje svakog pitanja. Mussolini je otpravio Ghigija s nekoliko lijepih riječi i ništa drugo. Možda mu ništa drugo nije ni mogao dati.

6. STUDENOGA. — Ana Marija Bismarck ispričala je Anfusu, da je došlo do neke vrsti vijeća maršala i generala, koji su se okupili oko generala Rintelena, kad je došao u posjetu Führeru na istočnom frontu. Za vrijeme ovog sastanka prisutni su zakljinjali Rintelena, da nađe načina i stavi Hitleru do znanja, da je čitav razvoj rata u Rusiji prava mahnitost, da je njemačka vojska izvrgnuta naporu, koji ne će izdržati i da na kraju krajeva Njemačka ide u propast. Izgleda, da je ovo jednodušno mišljenje svih vojnih šefova, ali se nitko ne usuđuje da to kaže Hitleru. Naravno, i Rintelen se dobro čuvao, da takva šta uradi. Ali ako je sve ovo istina, a vjerovatno jest, onda je stvar vrlo ozbiljna, jer u Njemačkoj generali znače vrlo mnogo.

Mussolini se za vrijeme jednog od svojih uobičajenih ispada protiv Nijemaca ovako izrazio: »Trenutno ne možemo poduzeti ništa. Treba čekati. Njemačka je zemlja, koju nitko ne će pobijediti na bojnom polju, ali ona će se sama srušiti zbog nedostatka unutrašnje čvrstine. Naš je problem, da izguramo do kraja i da čekamo, da se to dogodi.«

7. STUDENOGA. — Odavna nisam vidio princa od Piemonta; danas je bio izvanredno srdačan prema meni. Zanimaju ga vijesti iz Njemačke. Saslušao me vrlo pažljivo. Trudio se, da izgleda nepristran, ali su njegove predrasude protiv našeg saveznika i suviše lako uočljive. Smatra, da su Nijemci nepodnošljivi grubijani. Zatim govori o našim oružanim snagama. Vjeruje, da je »potkovan« u ovom pitanju i daje porazan sud o prošlosti. Optužuje Badoglia, ali ponavlja, da je njegovo svrgnuće na osnovu novinskih napadaja »nekakvog Farinaccija« velika pogreška. Doduše, Badoglio je danas zaboravljen, ali u talijanskoj vojsci još uvijek vlada moralna kriza i trebat će mnogo truda i vremena, da se izliječi. Njegovo je mišljenje o Cavalleru skoro povoljno.

Upozorio sam Mackensena na događaje u Kosovskoj Mitrovici, gdje je s njemačkom privolom stvorena neka vrsta minijaturne vlade albanskih izbjeglica. Ovo stvara zabunu i nered i služi kao mamac svima, koji nastoje da pomute njemačko-talijanske odnose. Mackensen je istog mišljenja, ali šta on tu može učiniti?

Staljin je održao mlak govor, pun neuvjerljivosti, kao što je na primjer tvrdnja, »da se ruska armija pokazala jakom, a njemačka slabom.« Ali, na stranu to, jasno je, da se namjerava boriti do kraja.

8. STUDENOGA. — Podaci naše ambasade u Washingtonu o američkoj proizvodnji oružja tako su se duboko dojmili Mussolinija, da je tražio uporedni pregled sadašnjeg i ranijeg stanja. Porast upravo zapanjuje.

Čuo sam, da je savjetnik njemačke ambasade, von Plessen, iznenada zapitao neku gospođu za vrijeme ručka u kući von Clemma, njemačkog atašea za štampu: »Kad će buknuti revolucija u Italiji?« Na to je gospođa prisebno odgovorila: »Vi dobro znate, da vas u svemu slijedimo. Prema tome revolucija će kod nas izbiti tek onda, kad nam vi date primjer.« Zaista, prijatna atmosfera! Uostalom, sama barunica Clemm izjavila je Anfusu, da Nijemci imaju pravo, da izbiju na toplo more i da će prema tome jednoga dana zatražiti Trst. Anfuso je ovoj dami dao dva savjeta: prvo, da ne govori o politici, drugo, da se posveti zanimanju, u kome je poznata kao veći majstor.

9. STUDENOGA. — Od 19. rujna nismo pokušavali da šaljemo konvoje u Libiju. Dosad smo skupo platili svaki pokušaj; gubici trgovačkog brodovlja toliko su porasli, da smo odustali od svakog daljnjeg nastojanja. Međutim noćas smo se ponovo osmjelili: Libija svakim danom treba sve više materijala, oružja i pogonskog goriva. Tako je otplovio konvoj od 7 teretnih brodova. Zaštićuju ga 10 razarača i dvije krstarice od po deset hiljada tona svaka. Saznali smo naime, da u blizini Malte, u posljednje vrijeme krstare dvije engleske ratne lađe, koje nasrću na konvoje kao vukovi na ovce. I zaista, došlo je do sukoba. Moram priznati, da nam je ishod ove pomorske bitke neobjašnjiv. Svi, ponavljam svi naši teretni brodovi su potopljeni, a jedan, vjerojatno dva, možda čak i tri razarača izgubljena. Englezi su se mirno vratili u luku, pošto su izvršili ovaj pokolj. Naravno, danas naši razni štabovi izvlače svoju starodrevnu, izmišljenu priču o potapanju engleske krstarice od strane talijanskog torpednog bombardera, ali nitko u to ne vjeruje. Mussolini je utučen i ogorčen. Događaj će izvan svake sumnje izazvati silan odjek u Italiji i Njemačkoj, prije svega u Libiji. U ovakvim okolnostima nemamo baš nikakvog prava da se tužimo, što Hitler šalje Kesselringa, da preuzme komandu na jugu.

10. STUDENOGA. — Prema fotografijama naših zračnih izviđača nepobitno je, da su u luci Malte usidrena samo četiri engleska broda. Usprkos tome, u našem se vojnom saopćenju tvrdi, da je pogođena jedna engleska krstarica. Pricolo uporno dokazuje, da je istina i veli, da je pogođena krstarica doplovila do svoga sidrišta i tu se ukotvila blizu doka. To bi bilo isto, kao kad bi netko tvrdio, da je stanoviti čovjek vjerojatno napola mrtav, jer se nastanio blizu groblja. Lakrdijaši, zlokobni lakrdijaši, koji su natjerali Italiju, da traži i prihvati tuđinsku intervenciju, ne bi li se kako zaštitila i obranila.

Pitao sam Cavallera, šta će biti s odgovornim admiralom, ali on sve do sinoć nije znao ni njegovo ime. Podsjetio sam ga, da je demokratska Italija pod Ricasolijem imala hrabrosti, da izvede pred sud admirala Persana, jer je poslije pomorske bitke pod Visom brzojavio, da je ostao »gospodar mora«. To isto sam rekao Mussoliniju. On je i dalje utučen; s pravom smatra, da jučerašnji dan predstavlja naše najveće poniženje od početka rata. »Već osamnaest mjeseci čekam sretnu vijest, ali ona nikako da dođe. Bio bih ponosan, kad bih i ja mogao poslati onakav brzojav, kakav je Churchill sigurno poslao svome admiralu poslije ove bitke, ali ja uzalud čekam takvu priliku.«

11. STUDENOGA. — U zemlji i kod Ducea još uvijek uzbuđenje i potištenost zbog svega što se desilo. Mussolini je ogorčen do skrajnjih granica i osvećuje se splitskim Hrvatima, koji bacaju bombe na naše vojnike. Kaže: »Odsad ću i ja uzimati taoce. Naredio sam, da za svakog ranjenog Talijana strijeljaju dvojicu Hrvata, a za svakog ubijenog, dvadeset.« Ali on to ne će učiniti.

Galbiati na povratu iz Grčke tvrdi, da narod još ne gladuje, ali da će uskoro. Pobune će nastati, čim prva djeca počnu umirati od gladi.

Jacomoni predlaže promjenu vlade u Albaniji. Na mjesto predsjednika vlade Verlacija trebalo bi da dođe Kroja. To bi značilo daljnje popuštanje ekstremnim albanskim nacionalistima. Dosadašnji rezultati ove politike nisu baš sjajni. Stvari su išle znatno bolje, dok je Benini imao svu vlast u svojim rukama u Rimu. Kako bilo, Mussolini je pristao. Vidjet ćemo, šta će se iz toga izleći.

Pročitao sam Duceovu knjigu »Razgovaram s Brunom«. Zapravo to i nije knjiga nego zbirka članaka i spisa, koje je Mussolini povezao svojom prozom. Ali ova proza ni izdaleka ne sliči na knjigu, koju je Mussolini napisao poslije smrti svoga brata Arnalda (»Libro di Arnaldo — Arnaldova knjiga«, napisana 1931. godine; op. prev.).

12. STUDENOGA. — U ministarstvu ratne mornarice snebivaju se zbog događaja na Sredozemnom moru, ali s komandom kao što je sadašnja, ne može se očekivati ništa boljega. Bigliardi mi je opisao potankosti ove bitke. Sve bi bilo neobjašnjivo, kad se ne bi znalo, da je Cavagnari smatrao admirala Brivonesija nesposobnim za komandu. Poslije bitke Riccardi je telefonski pozvao Bigliardija i rekao mu, da treba sastaviti saopćenje o uspjesima na Atlantiku, da bi se popravio loš dojam u zemlji. Ali gdje su ti uspjesi? Na osnovu vrlo nepouzdanih izvještaja sastavljeno je saopćenje, da je podmornica »Malaspina« potopila dva parobroda od po deset hiljada tona svaki. Zapravo, u čitavom ovom potapljanju istina je samo to, da je potopljena sama »Malaspina«, koja se već deset dana ne vraća u svoju luku.

Admiral Sansonetti, zamjenik šefa glavnog štaba, uzeo je olovku i popravio onih deset hiljada u trideset hiljada tona, »jer to bolje pali!«

Svaki komentar je suvišan. Dosad je naša ratna mornarica čuvala svoju časnu i ozbiljnu tradiciju i danas ne može izdržati stanovite sisteme, a da ne podlegne dubokoj krizi. Uostalom šapuće se, da čitava mornarica zna, da admiral Riccardi duguje svoj položaj pokroviteljstvu gospođe Pettaci, a takve glasine sigurno nisu podesne, da podignu ugled ni njemu ni mornarici.

13. STUDENOGA. — Tassinari nije nikad bio toliko zloslutan u svojim predviđanjima kao danas. Ako Njemačka ne može ili ne će da nam pošalje pet milijuna kvintala žita, morat ćemo od ožujka do lipnja smanjiti obrok kruha i tjestenine na polovinu. Mussolini ne će ni da čuje, da moli Nijemce. Stidi se zbog svojih vojnih nedaća, potišten je zbog Kesselringova dolaska i t. d. i nipošto ne želi pružiti Nijemcima nove razloge, na osnovu kojih bi mogli od nas tražiti zahvalnost, koja znači poniženje.

Morali smo izmijeniti sistem plaćanja diplomatskih predstavnika u inostranstvu, jer više nemamo slobodnih deviza, a kraj rata je još tako daleko.

Anfuso odlazi za poslanika u Budimpeštu. Mnogo je čeznuo za tim položajem i sada mu se želja ispunila. Žao mi je, ne toliko zbog njegove suradnje, koliko zbog njegova društva.

14. STUDENOGA. — Alfieri nam dostavlja Ribbentropov izvještaj o držanju naših radnika u Njemačkoj. Mora se priznati, da među njima ima znatan broj lazarona, danguba i neodgovornih elemenata. Sami Nijemci razlikuju sjeverne i južne radnike i tvrde, da naši ljudi sa sjevera dostižu 80—90% radnog učinka samih Nijemaca, dok južnjaci ne premašuju 40%. Mržnja ovih radnika na Nijemce mora da je prevršila svaku mjeru, jer glasno rogobore: »Svi ćemo zajednički udariti na Nijemce.« Ribbentropov je izvještaj iskren i krut i s toga gledišta vrijedan hvale, ali nikako u tolikoj mjeri, da bih mu po Alfierijevu prijedlogu morao zahvaliti.

15. STUDENOGA. — Smjena straže u zrakoplovstvu. Zaista, bilo je skrajnje vrijeme. Pricolo nas je vrlo razočarao i sve više se otkrivao kao zavidljivac, slabić i sitničav čovjek. Naslijedio ga je Fougier, koji je bar simpatičan i pravi pilot, a ne »zepelinac«. Za šefa kabineta uzeo je Casera, moga starog i vjernog Casera, ozbiljnog oficira, koji savjesno vrši svoju dužnost. Njegovim imenovanjem stvari bi trebale da krenu nabolje.

16. STUDENOGA. — Nalazim se u Genovi povodom otkrića spomenika mome ocu. Jednostavna, intimna svečanost u vrlo uskom krugu, kao što sam želio, jer smatram da nije čas, da se ljudi pozivaju na velike zborove. Kip je naočit, ali ne predstavlja bogzna kakvo umjetničko djelo. Izradio ga je Prini, genovski kipar, koji mi se jučer mnogo smilio, jer je baš ovih dana izgubio sina, mornarskog oficira, komandanta podmornice. Živo se sjećam svoga oca, kad je 1919. prenio središte svoga rada u Genovu i nastanio se u ulici Korzika. Njegov lik u mramoru izazva u mome srcu bolne uspomene.

17. STUDENOGA. — Nikakvih novosti za vrijeme moga odsustva. Mussolini priča, da je potaknuo Rommela, neka ubrza napadaj na Tobruk, koji mora početi u toku ovoga mjeseca. Sjećam se, da mi je Gambara izložio sasvim suprotno gledište, jer se boji, da će poslije našeg napada na Tobruk uslijediti engleski bočni udarac na Sollum i Gambara se plaši, da ne ćemo odoljeti.

Cavallero me izvještava, da je Duce naredio istragu o Grazianijevoj djelatnosti. Za predsjednika komisije imenovao je staroga Thaona de Revela, za članove generala Aga, generala Mannija i narodnog savjetnika Manaresija. Duce je odavno zabio ovaj čavao u glavu, no ja se pitam, je li sada zgodan čas, da razdražujemo osinjak.

Kralj želi, da se vojvoda od Spoleta ukloni iz Rima; Mussolini će mu to saopćiti preko Russa. I zaista, ponašanje ovog mladog čovjeka prilično je bezglavo. Živi s gospođicom Pignattaro, vodi je u salonska kola, posjećuje s njome krčme i gostionice i opija se. Prije nekoliko večeri, u jednoj gostionici na trgu Colonna zavezao je stolni ubrus u obliku krune i stavio ga na glavu. Nastao je opći urnebes i pljesak konobara i gazde, nekoga Ascensija. Ovaj krčmar živi između kuhinje i tamnice i najbolji je vojvodin prijatelj. Lijep mi je to kralj!

18. STUDENOGA. — Ozbiljan zapletaj. Bismarck je rekao Anfusu, da u Njemačkoj ambasadi vlada uzbuna: saznalo se, da je Pricolo maknut iz vlade, jer se tobož protivio Kesselringovu dolasku u Italiju, što je sasvim netočno. Kad je Bismarck stjeran u škripac, izjavio je pod najstrožom tajnom, da je Rintelen dobio ovo obavještenje od Cavallera, koji se pri tome još hvalisao, da je Njemačkoj učinio uslugu. Komentar je suvišan. Slučaj sam po sebi dokazuje, tko je i šta je Cavallero. Istina je u tome, da se on iz sasvim drugih razloga svađao s Pricolom i da mu se na ovaj način pokušao osvetiti i baciti na njegov lijes još jednu lopatu zemlje.

Mussolini mi priča, a on je to saznao od njegova veličanstva, da se belgijski kralj oženio kćerkom onoga istoga guvernera Liègea, koga je sam izvrgao javnom ruglu i preziru, jer je prilikom invazije izišao u susret Nijemcima. Sada živi u nekom bečkom dvorcu, potpuno udaljen od političkog života. »Još jedan kralj, koji je sam zapečatio svoju sudbinu«, veli Mussolini, sve žešći protivnik monarhije. »To dokazuje, da su dinastije nepotreban teret prošlosti, a taj teret narodi više ne trpe.«

Sjednica u palači Venezia radi pregovora s Francuskom. Ma da uvjeti nisu baš najpovoljniji, izrazio sam mišljenje, da moramo nešto učiniti, tim više što Nijemci vode pomirljivu politiku i grabe sve čega se dočepaju.

19. STUDENOGA. — Casertano je podnio Duceu i meni izvještaje o stanju u Hrvatskoj. Moram priznati, da nije nimalo ružičasto. Pavelićeva je vlast labava; u zemlji se šire spletke; njemački utjecaj se jača. Sve su to činjenice koje utječu, da život nove države postaje nesigurnim, a naša djelatnost nemogućom. U pogledu Hrvatske danas više ne postoji talijansko-hrvatski već naprotiv talijansko-njemački problem. Hrvatska je predmet spora, ali mi niti možemo niti hoćemo, da zbog Hrvatske dođe do trzavica.

Bartoli me slika. On je zaista velik i čovječan umjetnik; čvrsto stoji na zemlji i odbija svaki novi slikarski pravac, jer u novotarije ne vjeruje, premda donose jeftinu slavu i velik novac. Izvanredno je duhovit i živahan. Doduše, sa mnom se ne usuđuje razgovarati o nekim stvarima, ali njegove su dosjetke neobično oštroumne. Znam, da je nedavno narisao crtež, na kome se vidi Judejski lav, kako odlazi vlakom s rimskog kolodvora, dok mu se Mussolini ljubazno obraća riječima: »Nadam se, da ćete drugi put duže ostati.« Nemilosrdan je, ali oni koji ga poznaju tvrde, da je dobar rodoljub i iskren fašist, iako gdjekad popušta napasti zagrižljivog humora.

20. STUDENOGA. — Englezi u Libiji napadaju. Na nekim točkama naš je otpor uspješan, dok su na drugim Englezi brzo i duboko prodrli u naše linije. Cavallero je optimist i položaj ocjenjuje kao »normalan«. Naravno, ovo djeluje na Mussolinija.

Ja se lično u prvom redu plašim pomanjkanja materijala i nesposobnosti naše avijacije, koja je već prilikom prvoga napada pretrpjela teške gubitke.

Riccardi iskorišćava priliku imenovanja jednog trgovačkog savjetnika u Španiji, da žestoko napadne Dr. Petaccija, brata toliko zaslužne sestre, jer je po njegovu mišljenju koristoljubiv i varalica. U potkrepu svojih riječi ponavlja ovu frazu generalnog inspektora policije, Leta: »Dr. Petacci više škodi Duceu nego petnaest izgubljenih bitaka.«

Nijemci su bacili oko na zavod Mondragone (jezuitska škola u Frascatiju) i žele, da ga uzmu za kasarnu. Ovo bi bio skroz nepopularan korak, jer bi se pet stotina obitelji osjetile povrijeđene rekvizicijom. Nuncij je protestirao i dodao, da prisustvo Nijemaca u Frascatiju ometa Vatikan u nastojanju, da Rim zaštiti od bombardiranja iz zraka.

21. STUDENOGA. — Nastavlja se bitka za Libiju. Naši odgovorni šefovi još uvijek su puni nade. Churchill je u svome govoru bio vrlo ekstreman u pogledu ratnih ciljeva, vrlo oprezan u pogledu vojnih operacija. U svakom slučaju treba priznati, da govor zbunjuje. Duce nije istoga mišljenja.

Serrano Suñer mi je uputio opširno pismo, koje završava prijedlogom sastanka u Genovi, u mjesecu prosincu. Ja ću o tome porazgovarati s Nijemcima u Berlinu (putujem sutra navečer). Ako se ne budu protivili, do sastanka bi moglo doći.

22. STUDENOGA. — U Libiji nikakvih odlučnih novosti. Cavallero je još uvijek miran, a Mussolini upravo zadovoljan tokom i razvojem stvari. Naprotiv von Rintelen izgleda zabrinut. Konvoj, koji je prošle noći morao da se probije do Tripolisa, istočno od Malte, nije uspio da prodre. Torpedni bombarderi napali su lađe i one su se morale vratiti u Taranto, dok su dvije krstarice: »Trst« i »Vojvoda od Abruzza« pogođene silurima. Na sreću, nisu potonule. Nema sumnje, da je problem snabdijevanja najteži i to nam zadaje mnogo glavobolje.

Večeras putujem u Berlin. Duceove su upute oskudne: na prvom mjestu uporno zahtijevati, da Nijemci pristanu na odašiljanje naših trupa u Rusiju, zatim izvesti načisto njemačke namjere u Hrvatskoj i Grčkoj; pitanje ishrane ne treba spominjati; sporazumjeti se u pogledu sastanka između mene i generala Darlana.

23. STUDENOGA. — Na putu za Berlin.

24.-25.-26. STUDENOGA. — Sastavio sam izvještaj o svojim berlinskim razgovorima i dojmovima. Ovdje ću dodati nekoliko povjerljivih stvari.

Atmosfera konferencije protiv Kominterne bila je zaista jedinstvena, a raspoloženje delegata vrlo raznoliko. Serrano Suñer stalno je peckao i stavljao primjedbe, premda je vrlo odan Osovini. Nijemci ga nepravedno optužuju, da je spriječio španjolsku intervenciju. Iskreno mrzi Engleze, Amerikance i Ruse, ali ne zna, kako se treba ponašati s Nijemcima i za-

čikava ih. Bardosy kao da se pomirio sa sudbinom. Čim mu se pruži prilika, odapne po koju iako skromnu i opreznu strelicu protiv Nijemaca. Mihailo Antonescu je početnik u vanjskoj politici. Donedavno je bio nepoznati bukureštanski odvjetnik. Sada predstavlja svoju zemlju, i to zasvim pristojno, ali pri svemu tome ostaje Rumunj, to jest dvoličan. Danac se praćakao poput ribe na suhom; još nisam vidio, da se netko osjeća tako nelagodno kao ovaj starčić u uskim hlačama. On se sam čudi, kako je ovdje dospio. Ipak, na kraju krajeva bio je sretan, što se tu našao, jer bi stvari bez njega mogle da okrenu daleko gorim pravcem.

Nijemci su bili gospodari kuće i nastojali su, da to osjetimo, premda su se prema nama Talijanima držali vanredno ljubazno. Njihova prevlast u Evropi danas je gotova stvar. Hoće li biti dobra ili rđava, to je drugo pitanje, ali je tu. Zato je najbolje sjesti na desnu stranu domaćina. A mi na desnoj strani sjedimo.

Göring je vrlo uvrijeđen zbog nekih nevažnih naklapanja u vezi s našom ambasadom. Pošto se »izduvao« na mene, sve je bilo u redu. Na me je snažno djelovao, kad je pričao o Rusima, koji jedu svoje drugove; u jednom zarobljeničkom logoru pojeli su čak njemačkog stražara. Göring mi je to pričao potpuno ravnodušno, a ipak je on čovjek, koji ima srca; kad je govorio o Udetu i Möldersu, asovima njemačke avijacije, koji su baš tih dana nestali, imao je suze na očima.

Evo jedne zabavne dogodovštine. Španjolska plava legija dobra je, ali nepokorna i nemirna. Zimogrozni su i traže žene. Na njih uopće ne djeluju antiseksualne pilule, koje su tako izvrsne za Nijemce. Poslije mnogih protesta, njemačka im je komanda dopustila da odu u javne kuće i svakom čovjeku dala po jedan preservativ. Međutim došla je druga zapovijest: ne smiju imati nikakvog dodira s poljskim ženama. Španjolci su u znak protesta napuhali preservative i vezali ih na vrhove svojih pušaka. Tako se dogodilo, da je jednog dana kroz varšavska predgrađa promaširalo 15 hiljada preservativa, koje je nosilo petnaest hiljada španskih legionara.

Bitka za Marmariku izazvala je porast našeg ugleda u Reichu. Nijemci prvi put slave talijansku hrabrost i govore o našem vojnom doprinosu. Uostalom, optimizam u pogledu razvoja operacija mnogo je veći u Berlinu nego u Rimu, gdje su još razborito oprezni. Führer je još prije dva dana proglasio, da je bitka dobivena.

27. STUDENOGA. — Ništa nova.

28. STUDENOGA. — Povratak vlakom.

29. STUDENOGA. — Predao sam Duceu svoj izvještaj. Zadovoljan je, ali mu se žuri pa ćemo tek sutra razgovarati. Pratim ga u kolima u Vilu Torlonia.

Bitka u Marmarici pobudila je kod Talijana veće zanimanje nego bilo koji drugi događaj ovoga rata. I pravo je, što je tako. Ako pobijedimo, položaj Engleza bi mogao postati vrlo težak, čak neodrživ. U kratko vrijeme mogli bismo izvojevati neočekivan uspjeh. Engleska bi morala da

svlada četiri vrlo teške krize: javno mnijenje u zemlji, razočaranje Amerikanaca, odvajanje Francuza i napokon gubitak ugleda na Istoku, s odjekom u Indiji i Turskoj.

30. STUDENOGA. — Cavallero daje pregled libijske situacije. Svjestan je poteškoća, ali nije ni pesimist ni optimist. Najteže je pitanje snabdijevanja. Noćas ćemo pokušati da probijemo blokadu i da s konvojem od pet brodova prodremo do Libije. Koliko će se brodova probiti?

PROSINAC

1. PROSINCA. — Dva su broda sretno stigla, jedan je promijenio pravac i skrenuo prema Sudi, a dva su potopljena. Ishod nije sjajan, ali bi mogao biti gori. Libijski se položaj donekle ustalio, ali Englezima stižu pojačanja. Cavallero daje ovu definiciju: »Položaj težak, ali logičan«. Sam bog zna šta hoće time da kaže. Iskustvo me uči, da vojnici imaju »rep od slame«, čim se sakrivaju iza maglovitih riječi.

Uložio sam protest kod nuncija, jer je »Osservatore Romano« donio nekoliko fotografija, na kojima se vidi, kako se naši zarobljenici u Egiptu divno zabavljaju. Nogometne utakmice, koncerti, radost, veselje. Mussolini je zabrinut; veli: »Postoji snažna struja, da se naši vojnici puste zarobljavati. Ako pak vide, da se na drugoj strani tako dobro živi, tko će ih moći zaustaviti, da ne bježe?«

Hrvatska i talijanska policija ne jamče, da će moje putovanje u Zagreb proći u redu i donijeti uspjeha. Zato se moj odlazak u Hrvatsku odgađa za bolja vremena. Ovoga puta će Pavelić doći u Italiju. Sastanak će se, mislim, održati u Veneciji.

2. PROSINCA. — Još jedan naš parobrod, »Mantovani«, potopljen je skoro na ulazu u luku Tripolisa. Prevozio je sedam hiljada tona gazolina. Moram priznati, težak udarac. Bitka, bar zasad nije imala drugih nezgoda, ali je jasno, da vrijeme radi protiv nas. U sporazumu s generalom Arturom Vacca-Maggiolini, predsjednikom komisije za primirje s Francuskom, utanačio sam dan svoga susreta s Darlanom. Ovo je prvi politički susret s Francuzima od svršetka rata do danas. Ne vjerujem, da ćemo izvući veliku korist. Cavallerova nada, da ćemo isposlovati slobodan prolaz do Biserte, čini mi se prilično varljivom. Sastanak će se održati u Torinu, slijedećeg tjedna.

Duce je zabrinut zbog prehrane. Danas je već jasno, da nam manjka pet milijuna kvintala žitarica, da bismo izdržali do nove žetve. Morat ćemo tražiti od Nijemaca, da nam pozajme potrebnu količinu. Mi ćemo im zajam vratiti u toku mjeseca srpnja, jer naša žetva, zbog klime svršava gotovo dva mjeseca prije nego u Njemačkoj. Ipak se Mussolini ne može odlučiti, da piše Führeru, i u ovom slučaju ima pravo. Kad bismo mogli da prođemo bez ove pomoći, bila bi to prava sreća. Ali pomoć je usprkos tome

potrebna, jer i ljudi, odgovorni za red u zemlji smatraju, da bi nova ograničenja u ishrani sigurno izazvala pobunu.

3. PROSINCA. — Japanski politički prepad. Ambasador traži prijem kod Ducea i čita opširnu izjavu o toku pregovora s Amerikom. Zaključuje, da su pregovori došli na mrtvu točku i pozivajući se na odnosnu klauzulu Trojnog pakta traži, da Italija objavi rat Americi, čim dođe do oružanog sukoba. Predlaže, da potpišemo ugovor, na osnovu koga ćemo se obvezati, da ne ćemo sklapati nikakav separatni mir. Tumač, koji je prevodio ove zahtjeve, drhtao je kao prut. Duce je načelno dao svoj pristanak, ali je pridržao pravo, da se konačno dogovori s Berlinom. On je zadovoljan ovim saopćenjem i kaže: »Napokon smo došli do rata između kontinenata, kao što sam predviđao u mjesecu rujnu 1939.«

Šta znači ovaj novi događaj? Znači, da je Roosevelt uspio u svojoj igri: budući da se nije mogao umiješati neposredno, ulazi u rat zaobilaznim putem dopuštajući da Japanci napadnu njega. Danas, kad iščezava svaki izgled u skori mir, lako je, čak vrlo lako prorokovati da će rat dugo potrajati. Kome će prije ponestati daha? Čitav problem je u ovom pitanju.

Njemački odgovor ne će tako brzo uslijediti, jer je Hitler otišao generalu Kleistu, na južni odsjek istočnog fronta. Kleistove armije moraju da se povlače pod pritiskom neočekivane ruske ofenzive.

4. PROSINCA. — Berlin se drži vrlo oprezno prema japanskom prijedlogu. Možda će ga i prihvatiti, jer ne mogu drukčije, ali se Nijemcima sve manje sviđa ideja, da naprte na leđa američku intervenciju. Mussolini je naprotiv sretan.

Primio sam Gambarinu poslanicu. Naravno, uvrijeđen je zbog Rommelove komande, ali bez obzira na to smatra, da je položaj labav i pun nepoznanica. Nistri, vatreni fašista i pametan oficir, gleda vrlo crno na položaj u Libiji i usmeno dodaje ono, što Gambara nije htio napisati. A Gambara poručuje, da je naša vojska vrlo iscrpljena, da se neprijatelj probija do svih položaja u Cirenaici i da više nismo sposobni odoljeti novoj britanskoj ofenzivi. »Mi ćemo propasti slavno, završio je, ali to ništa ne mijenja na stvari, jer ćemo ipak propasti.«

5. PROSINCA. — Nemirni Ribbentrop pokvario mi je noćni počinak. Najprije je mudrovao dva dana, a sada ne može čekati ni jedan trenutak već požuruje odgovor Japancima. Poslao mi je Mackensena kući u tri sata ujutro, da mi predoči nacrt Trojnog ugovora u vezi s japanskom intervencijom i obvezom, da ne ćemo potpisati separatni mir. Nijemci su zahtijevali, da probudim Ducea, ali to nisam učinio i on je bio vrlo zadovoljan zbog toga.

Dao sam Mussoliniju prijepis Gambarina pisma, iz koga sam prethodno brisao izjave protiv Rommela; Duce je toliko ponosan, što je Nijemcima prepustio komandu, da bi se razljutio na Gambaru. Tim više, što Cavallero potkopava Gambaru, jer ga ne voli. Oni su dvije suprotne prirode. Prvi je vojnik, drugi politički nadrimudrac.

6. PROSINCA. — Gambari sam odgovorio s nekoliko ljubaznih i prijateljskih riječi; stvari u Libiji ne stoje dobro i ja se bojim, da se približavaju gorki dani.

7. PROSINCA. — Mračne vijesti iz Libije. Naše trupe nisu više u stanju, da pruže dugotrajni otpor. Treba prekinuti dodir s neprijateljem, i to vrlo energično, da pokušamo obraniti Gebel.

Mussolini je vedar i priseban. Štaviše govori o mogućnosti protunapada. Cavallero je naprotiv mrgodan i smatra, da sve zavisi od ustupanja Biserte. Morat ću u srijedu govoriti s Darlanom. Međutim navečer dolazi Mackensen i u Ribbetropovo ime saopćava, da ne treba ulaziti ni u kakve pregovore s Francuzima o Biserti. To je izričita Hitlerova želja, koju je Rintelen saopćio Mussoliniju.

Hitler ima pravo: Tunis je stopostotno degaullistički. Svaki neoprezni korak samo bi ubrzao odvajanje francuskih kolonija od vlade u Vichyju, ali Cavallero kaže, da je Libija bez Biserte izgubljena.

Duce je jutros vrlo uzrujan zbog naših neznatnih gubitaka u istočnoj Africi. U toku mjeseca studenoga poginulo je u Gondaru šezdeset i sedam, a zarobljeno deset hiljada naših vojnika. Ne treba dugo mudrovati, da bismo uočili, šta ove brojke znače.

8. PROSINCA. — Ribbentrop me prošle noći zvao na telefon. Blista od sreće zbog japanskog napada na Ameriku. On je toliko ushićen, da je i mene natjerao, da mu čestitam, premda nisam odviše siguran u konačnu korist od onoga, što se desilo. Jedna je stvar sigurna: Amerika ulazi u borbu, a kako će rat dugo trajati, Amerikanci će biti u stanju, da stave u pogon svu svoju industrijsku snagu. Jutros sam izvijestio kralja o napadu Japana na SAD; on je izrazio zadovoljstvo. Na koncu je ipak dopustio, da bih ja mogao imati pravo u »long run-u«, to jest u trci na dugoj stazi. Mussolini je sretan. On odavno želi, da se raščiste odnosi između Amerike i Osovine.

Izgleda, da su stvari u Libiji krenule nabolje. Po Duceovom mišljenju prošao je »cafard-žohar« (misli na kritičnu situaciju) posljednjih četrdeset osam sati. Cavallero i admiral Riccardi nagovještavaju veliki pothvat ratne mornarice za 12., 13. i 14. prosinca, da bismo probili blokadu. Svi brodovi i svi admirali glavom će sudjelovati u ovoj akciji. Neka nam bog bude na pomoći.

Mackensen mi saopćava kratak sadržaj razgovora između Göringa, Pétaina i Darlana. U stvari, ništa: prazne riječi, prijedlozi, savjeti. Ne vjerujem, da će moji razgovori biti plodniji.

9. PROSINCA. — Nalazim se u Torinu; očekujem dolazak admirala Darlana.

10. PROSINCA. — Sastavio sam zapisnik pregovora s Darlanom. On ostavlja prijatan utisak: onizak, energičan čovjek, čvrste volje, sklon šali. Govori bez uvijanja i popu kaže pop, bobu bob. Premda je vojnik, počinje da se zagrijava za politiku, a kako je Francuz, to radi stanovitom profinjenošću. Je li iskren? Ne bih želio, da o tome dajem svoj sud, ali znam sigurno samo jedno: mrzi Engleze. Stanoviti izrazi i formule ne mogu naprečac sazreti i čovjek se ne može pretvarati, kad govori bez obzira na okolinu. S druge strane otvoreno priznaje, da za njega nema izbora: kad bi Englezi pobijedili, njegova sudbina ne bi bila posuta ružama.

Ishod jučerašnjih pregovora: nikakav. Jedino se atmosfera donekle razvedrila, što uostalom nije teško postići s Francuzima. Dovoljno je izbjegavati dodir s Galima, da se odnosi pogoršaju. Uostalom, to je stara Mussolinijeva praksa, kad želi da kida s Francuzima. Čim se s njima sastao, ni sam nije bio u stanju, da spriječi zbliženje. Torinsko stanovništvo držalo se prema gostima srdačno. Čak je bilo, doduše pojedinačnih aplauza.

11. PROSINCA. — Mussolini se vrlo malo zanima za moje razgovore s Darlanom. Sasvim je zaokupljen ratom protiv Amerike. U 14.30 sati primio sam američkog otpravnika poslova, čestitog i prilično bojažljivog čovjeka, s kojim nisam imao mnogo posla. Mislio je, da ću s njime raspravljati o hapšenju nekolicine novinara, ali ja sam ga odmah izveo iz zablude. Poblijedio je, kad je čuo objavu rata i rekao: »It is very tragic — To je vrlo tragično«. Zatim mi je predao Phillipsovu poslanicu. Osjećajući da se približava presudni čas, brzojavio je, da mi izrazi svoju zahvalnost i svoje dobre želje. Phillips je gentleman i voli Italiju. Siguran sam, da je današnji dan za njega dan žalosti.

Mussolini je govorio s balkona palače Venezia. Kratak, odlučan govor, koji je prostrujao ljudskom gomilom na punom trgu. Opažaju se velike simpatije prema Japancima. Vijesti o njihovim pobjedama raspalile su maštu Talijana. Ipak manifestacije nisu bile, u suštini, bogzna kako vatrene. Ne treba zaboraviti, da su bila tri sata popodne, da su ljudi bili gladni, a dan vrlo hladan. Odredá elementi, nepodesni da se razgori oduševljenje naroda.

Naveče Ribbentrop moli, da se pridružimo njihovu koraku kod zemalja Trojnog pakta, da objave Americi rat.

A Španija?

12. PROSINCA. — Vichyjevska štampa piše o srdačnom dočeku u Torinu, a to je razljutilo Ducea.

Predao sam von Mackensenu zapisnik svojih razgovora s Darlanom. Naglasio sam potrebu, da pošaljemo svoga političkog predstavnika u Vichy, da bismo oduzeli političke funkcije komisiji za primirje, jer joj ne pripadaju i jer generali ne ispunjavaju uvijek s velikim uspjehom političke zadatke.

13. PROSINCA. — Još jedna nedaća na moru. Prošle smo noći izgubili dvije krstarice od pet hiljada tona svaka: »Da Barbiano« i »Giussano«, i dva velika parobroda: »Del Greco« i »Filzi«, puni tenkova za Libiju. Sve se odigralo prije nego je veliki konvoj, koji su pratili ratni brodovi, uopće isplovio na pučinu. Naprosto je neobjašnjivo sve ovo, što se dešava s našom mornaricom. Možda ipak ima pravo Somigli. On tvrdi, da su naši glavni štabovi podlegli osjećaju inferiornosti, što koči njihovu djelatnost. U svakom slučaju ostaje činjenica, da su gubici mornarice iz dana u dan teži i da se moramo zapitati, ne će li rat potrajati duže od naše flote?

Primio sam kubanskog poslanika, koji je objavio rat Italiji. Bio je silno uzbuđen i neugodno dirnut kad je opazio, da sam ja hladan i miran. Zar je ova dobričina zaista mislila, da ću poblijediti, kad čujem, da je narednik Batista podigao protiv nas kopnene, pomorske i zračne sile re-

publike Kube, pošto sam imao sreću ili nesreću, da objavim rat Francuskoj, Velikoj Britaniji, Rusiji i Sjedinjenim Državama? I Ekvador nam je objavio rat, ali ja sam naredio, da ekvadorskog poslanika primi jedan od mojih tajnika.

14. PROSINCA. — Cavallero opravdava pomorske neuspjehe nečuvenom besramnošću. Postao je službeni branitelj admirala Riccardija. Jutros sam opazio, kako jedan drugome namiguju i to ne ću zaboraviti. Čudno je, kako Cavallero, general rodom iz Piemonta, misli i shvaća kao da je poslanik iz Napulja.

Mussolini je miran. Jutros je dugo čekao i razgovarao tonom bezlične polemike. Oborio se na božić, božićne poklone i dobročinstva prilikom raznih blagdana. »Bogataši nastoje opravdati svoju sreću pred nevoljnicima i pokušavaju se s dobročinstvima prikazati drukčiji nego što jesu.« Međutim istina je, da narod ovih dana brunda više nego ranije zbog nestašice živežnih namirnica, a Mussolini, po svome običaju, kad mu nešto nije po ćudi, hvata se u koštac sa samim bogom.

Putujem u Veneciju, gdje ću se sastati s Pavelićem. Znam, da će tražiti mnoge stvari, ali isto tako znam, da ću morati sve odbiti. Nastupit ću lijepim načinom i zasladiti »gorku čašu slatkim pićem«, ali suština će biti za njega nepovoljna.

15.—16. PROSINCA. — Sastavio sam uobičajeni zapisnik razgovora. Dojmovi: Pavelić se privikava da zapovijeda. Bezbrižan je, vedar i odlučan. Na svoje ministre vrši utjecaj bez pogovora i postupa s njima kruto. U mom je prisustvu tako oprao uši ministru financija, da je pocrvenjeo kao rak i pokunjen oborio glavu.

Sve zavisi od Nijemaca: ako su vjerni sporazumu, a izgleda da jesu, da Hrvatska ostaje talijanskom zonom utjecaja, mi ćemo još mnogo toga učiniti. Ako naprotiv počnu opet naturati svoje interese, ne ostaje nam drugo nego da savijemo zastave i da se vratimo kući. Hrvati imaju mnogo simpatija prema Italiji, Pavelić nas čak voli, ali sve njih teroriziraju Nijemci, pa im ne pada ni na kraj pameti, da se usprotive bilo kakvom zahtjevu Berlina.

Pitanje monarhije ostavljeno je za trenutak po strani. Nije mi krivo. Tim više što smatram, da je još uvijek moguć sporazum o pravoj i istinskoj personalnoj uniji s našim kraljem. Naravno, sve je to još preuranjeno i mi ćemo u svakom slučaju morati da damo najšira jamstva samoupravne nezavisnosti. Vojska, diplomacija i policija autonomne, ali samo u okviru sistema talijanskog carstva. Doduše, sve će se ovo u prvo vrijeme mnogo lakše provesti u praksi nego li utvrditi u ustavnim formulama.

Ukratko, meni se čini, da se Pavelićeva lađa održava na površini, iako teško, i da počinje razapinjati poneko bojažljivo jedro. Daleko smo od konačnih zaključaka, ali je nešto ipak učinjeno. U buduće sve će zavisiti od nas i od ljudi, koji će za nas raditi u Hrvatskoj.

Venecija je bila sumorna, prazna, žalosna. Nikad je nisam našao tako bijednu. Hoteli prazni, ulice puste. Magla, nevolja, mrak. Ja se, doduše nejasno, sjećam Venecije iz prošloga rata, ali nikad nije ovako izgledala. Ako ništa drugo, u njoj je vladao raspojasan i prividno bogat život grada u blizini ratnog poprišta.

17. PROSINCA. — Izvijestio sam Mussolinija, koji je vrlo skeptičan u pogledu razvoja hrvatskih prilika. Nijemci su nam ponudili, da preuzmemo vojni i teritorijalni nadzor nad cijelom zemljom. Zadovoljan je ovom ponudom, premda je sigurno nastala kao posljedica potrebe, da Nijemci povuku svoje divizije iz Hrvatske. U Rusiji počinje kruta zima. Srbija im zadaje mnogo glavobolje. Kako bilo, ponuda je ipak dokaz, da Berlin smatra Hrvatsku našim životnim prostorom. Mussolini se sprema, da se bez odlaganja baci na ovaj prijedlog. Budući da je Cavallero već dva dana u Libiji, Roatta se kao njegov zamjenik izjašnjava za ponudu, ali traži, da je temeljito prouči. On se boji, da slobodne vojne snage nisu dovoljne za ovaj zadatak, a ne bi želio, da se uplete u pothvat prije nego bude siguran, da će ga savladati.

U Libiji stvari ne idu dobro. Konačno i Mussolini počinje da priznaje i osuđuje Rommela, koji je po njegovu mišljenju upropastio situaciju svojom bezobzirnom smjelošću. Danas je cijela naša mornarica na dnu mora, a Riccardi vjeruje, da su nove borbe s Englezima neminovne. Veli, da smo i brojem i vrijednošću svojih trupa nadmoćni i obećava uspjeh. Zar onaj i onakav, kakav odavno i uzalud očekujemo? Ili će nam se možda sreća nasmijati?

18. PROSINCA. — Konvoj se probio bez borbe i neugodnosti. Obrnuto, situacija u Cirenaiki naglo kreće na gore. Komandni kadrovi i motorizirane snage povlače se prema Agedabiji, dok pješadija odstupa prema Bengasiju, gdje glavni štab namjerava podići utvrđenja i pružiti otpor, kao što su Englezi učinili u Tobruku. Hoće li nam to poći za rukom, budući da mi nismo gospodari mora kao što su Englezi? Priznajem, da sumnjam u naš uspjeh.

Sastanak u palači Venezia, u svrhu proširenja okupacije na cijelu Hrvatsku. S vojničke točke gledišta postavlja se pitanje raspoloživih snaga. Treba da pošaljemo znatnu vojnu silu, jer će na proljeće, kad gora zazeleni, izbiti prava revolucija. Ako preuzmemo obvezu, da ćemo čuvati zemlju, moramo biti sposobni, da svoju dužnost potpuno izvršimo. Kako bilo, stvar se mene ne tiče i ja nisam pozvan, da se u tome izjašnjavam. S političke točke gledišta mišljenja sam, da treba postupati vrlo jednostavno, naime saopćiti Hrvatima, da po odluci osovinske komande Nijemci odlaze, a na njihovo mjesto dolaze Talijani. Ovu odluku nipošto ne smijemo predstaviti kao naš uspjeh, jer bi to značilo sve Hrvate izazvati protiv sebe.

19. PROSINCA. — U Libiji još uvijek zlo i gore, usprkos službenom optimizmu našega glavnog štaba. Neka bude proklet svaki puzavi optimizam, jer nas je baš to upropastilo. Rommel nam stavlja do znanja, da će se sa svojom malobrojnom motorizacijom povući u Tunis, jer ne želi da ga Englezi zarobe. Naprotiv Cavallero se kune, da nas nikakva sila ne će natjerati, da odstupimo dalje od Sirte. Naravno, Mussolini mu vjeruje.

Primio sam Verlacija, koji bljuje otrov protiv Jacomonija. Razumljivo, jer ga je izbacio kroz vrata. Izgleda, da je Verlaci najviše uvrijeđen načinom. Smatra, da ga je ranije trebalo obavijestiti, iako bi to moglo biti dvosjeklo oružje. Veli, da je Albanija uzbuđena, a narod nezadovoljan. Doduše, on malo pretjeruje, ali mora biti nešto istine u njegovim riječima.

Međutim kad sam ga zapitao, kako bi se zlo moglo popraviti, nije znao da mi kaže ni lijeka ni načina. Ja sam dugo vijećao i s Jacomonijem, koji uopće nije pesimist i vjeruje, da bi se sve moglo urediti s nekoliko sretnih poteza. Dosad se nije nikad prevario.

20. PROSINCA. — Mussolini je zadovoljan vojnom situacijom u Rusiji. Danas otvoreno priznaje, da ga raduje neuspjeh njemačkih trupa. Ja sam na to primijetio: »Samo da stvar ne ode suviše daleko.« Pozvao sam Alfierija u Rim, da bih od njega nešto više saznao.

U Libiji ništa nova, sve ide, kao što sam predvidio. Ubačena je službena parola, da treba na afričku obalu prebaciti diviziju Littorio i da ćemo za nekoliko dana ponovo biti u Sollumu. Bože daj!

Mackensen izvještava, da Nijemci odobravaju imenovanje našeg predstavnika u Vichyju i da smatraju potrebnim, da u Parizu postavimo svog ambasadora, koji bi bio u istom stupnju kao i Abetz. Pitao sam Butija, bi li on otišao, ali se zasad ograđuje. Ovo njegovo držanje zaista mi je neobjašnjivo.

21. PROSINCA. — Duce odobrava, da pošaljemo ambasadora u Pariz. Sporazuman je s imenovanjem Butija, koji konačno pristaje, pošto je savladao nagonsku bojažljivost. Izvijestio sam Mackensena, s kojim ću sastaviti službeno saopćenje.

Cavallero me izvještava o razvoju operacija u Cirenaiki. Kao i uvijek, tako i sada nalazi, da je sve »logično«. Tvrdi, da je njegova zasluga, što Englezi nisu zarobili i našeg posljednjeg vojnika. Još jedamput uvjerava, da ćemo izdržati engleski pritisak u Agedabiji. Što se tiče Tripolitanije, isključuje svaku opasnost. Nadajmo se, da ima pravo. Naprotiv smatra, da je položaj Nijemaca na ruskom frontu vrlo težak. Bismarck je danas saopćio d'Aieti, da je Brauchitsch likvidiran. Znak teške krize. Treba imati na umu, da je glavni štab u Njemačkoj vrlo ozbiljna stvar i da uživa veliki ugled u zemlji.

Proglasi, koje su objavili Hitler i Göbbels, nisu ostavili dobar dojam. Ponizno moljakanje toplih odijela, neodložno potrebnih vojnicima na istočnom frontu, stoji u otvorenoj suprotnosti s bahatošću, koja je dosad obilježavala njihove govore. Time u isti mah dokazuju, da Nijemci nisu spremni za zimski rat.

22. PROSINCA. — Na dnevnom je redu uklanjanje Brauchitscha. Engleske i američke radio stanice ne govore ni o čemu drugome. Vijest je porazno djelovala na osoblje njemačke ambasade. Mackensen nije rekao ništa, ali nije krio svoju zabrinutost, a Bismarck — naprotiv — svoje zadovoljstvo. Anfusu je rekao: »Ušli smo u peti čin velike tragedije. Još jedan dokaz, da je Hitler budala« (Ciano veli: »coglione«). Doduše, ovaj gospodičić pretjeruje, ali on nije jedini nezadovoljnik u Njemačkoj. Uklanjanje Brautchischa znači krizu režima. Moram upozoriti, da je njemački glavni štab solidaran sa svojim šefovima; Cavallero mi kaže, da je general Rintelen vrlo suzdržljiv.

Mussolini ne pridaje veliku važnost događaju; štaviše vjeruje, da će u posljednjoj analizi promjena biti korisna, »jer je ovaj rat dokazao, da

samo političke vojske imaju nešto da kažu, a sada će Hitler svoju vojsku učiniti još više političkom.« (Pitam se, je li baš sada najpodesniji čas, da se to radi, jer je njemačka vojska izložena zimskim nepogodama i ruskim batinama). Dalje se Duce oborio na svetkovanje božića. Čudi se, da Nijemci još nisu ukinuli ovaj blagdan, jer »svijet podsjeća na rođenje jednog Židova, koji je narodima propovijedao malodušne teorije, širio nemuške nazore i upropastio Italiju pomoću razorne djelatnosti papinske ustanove.« Sa svoje strane zabranio je štampi, da spominje božić, ali dovoljno je pogledati kroz prozor, da se uvjerimo, kako ga narod svejedno slavi.

23. PROSINCA. — Otpratio sam Verlacija Duceu. Albanac se nije ponašao, kako treba. Oštro je napao Jacomonija i tražio, da ga zamijeni Guzzoni, koji je sposoban, da u nekoliko mjeseci proguta Albaniju i čitav Balkan. Naravno, grdi Kroju, ali nema ozbiljnih dokaza protiv njega. Samo veli, da zemljom ne može upravljati fukara i sin sluge, koji je njega, Verlacija, dvorio kavom u Esad-pašinoj kući. Verlaci je feudalac i za njega su sveta načela, koja nama mogu izgledati predrasudom.

Serena i Tassinari izgrdili su se pred Duceom i u predsoblju se skoro potukli. Izgleda, da će Duce maknuti Serenu, koga ustvari huška Buffarini, dok on sam ostaje u zasjenku. Buffarini je zmija otrovnica. Svojim sam očima vidio pismo, koje je uputio Duceu sa životopisom eventualnih nasljednika Serene. Duce je u mojoj prisutnosti otvorio pismo, a Buffarini me uvjerava, da ga uopće nije napisao. Međutim ja više vjerujem svojim očima nego njegovoj časnoj riječi.

Mackensen me u Ribbentropovo ime pita, šta ja osobno mislim o eventualnom sastanku s Darlanom. Veli, da bismo morali razgovarati i o politici. Odgovorio sam, da takav razgovor — u cilju ispitivanja situacije ne bi škodio, u najgorem slučaju, bio bi samo suvišan.

24. PROSINCA. — Nikakvih novosti. Ni u vanjskoj politici ni u Libiji.

U unutrašnjoj politici »Serenin slučaj« izaziva opću pažnju. Duce ga već dva dana nije primio. Pojavljuju se razni pretendenti. Riccardi preko Osia podmeće svoju kandidaturu. U razgovoru sa mnom Duce ne spominje ni Serenu ni njegova zamjenika i zbog toga ne poduzimam nikakvu inicijativu. Što se tiče Riccardija, smatram, da bi njegovo imenovanje za tajnika stranke bila prava propast.

Danas popodne primio sam Serenu koji veli, da mu je Buffarini smrsio konce, jer želi, da Ducea potpuno zgrabi u svoje ruke. Zato spletkari zaobilaznim i nečasnim putovima. Dalje Serena tvrdi, da Buffarini daje Claretti Petacci (Mussolinijevoj ljubavnici; op. prev.) 100.000 lira mjesečno u ime dobrotvornog priloga, samo da bi preko nekog Donadia mogao na nju vršiti svoj utjecaj. Uloga ovoga Donadia nije sasvim jasna. Ukratko, Serena tvrdi, da se oko Ducea stvorila »petaccijevska banda«, kojom iza kulisa upravlja Buffarini uz pomoć De Cesara, svakim danom sve jačeg u zlokobnom utjecaju na Ducea. Što se njega osobno tiče, Serena je miran. Jedino želi, da odluka što prije padne, jer ne smatra korisnim za ugled fašističke stranke, da njen glavni tajnik »visi« tako dugo vremena.

25. PROSINCA. — Alfieri izvještava, da su nedaće na ruskom frontu prešle granicu, do koje su mogle da budu čak korisne. Uostalom to vidim i na držanju Nijemaca. Njihova utučenost je bjelodana. Duce je u prvom času podcjenjivao njemačke neuspjehe, ali sada tvrdi, da su odviše ozbiljni i da će imati težih posljedica.

Papa je održao božićni govor. Naravno, Mussolini rogobori; ustanovio je, da su od pet točaka papina govora bar četiri uperene protiv fašizma. Šta se drugo moglo očekivati s obzirom na njemačku protukatoličku djelatnost? Sinoć mi je Isabella Colonna pričala, da je nedavno razgovarala s kardinalom Maglione. Po njegovim rječima, Vatikan više voli Ruse nego naciste.

Uostalom, i Duce sve više podvlači svoj protuvjerski stav. Povod mu pružaju božićni blagdani. »Za mene je božić samo 25. prosinca. Ja sam sigurno čovjek, koji najmanje od svih ljudi na svijetu osjeća ove praznike. Da bi to dokazao, naredio je da se održi veći broj stranačkih zborova nego obično. Međutim ove su godine crkve prepune naroda.

26. PROSINCA. — Serena i Tassinari svrgnuti; prvi odlazi na front, drugi se vraća na sveučilište. Ministarstvo poljoprivrede dobio je Pareschi, stručnjak i kao što se meni čini, pogodan za ovo mjesto, iako je tašti brbljavac. Za tajnika stranke imenovan je neki Vidussoni, odlikovan zlatnom medaljom za hrabrost, star 26 godina i kandidat prava. Drugo o njemu ne bih znao ispričati. Očito se radi o smjelom pokušaju; nadajmo se, da će ovoga puta sreća biti vjeran drug hrabrosti. Ja ga ne poznajem ni iz viđenja.

Vacca Maggiolini priča, da mu je Duce dao uputstva za vođenje pregovora s Francuzima. Mussolini želi, da nam Francuzi na temelju političke nagodbe ustupe tuniske luke. Iznenadio sam se zbog dva razloga: prvo, što je sporazum s Nijemcima drukčiji, drugo, što mi je Mussolini baš pred nekoliko dana rekao, da je Vacca Maggiolini nesposobnjaković i šeprtlja i da se uopće ne bi smio baviti politikom. Kad me je Vacca Maggiolini zapitao, šta ima da radi, ja sam mu — sasvim naravno — odgovorio, da Duceove upute izvrši do posljednje točke.

27. PROSINCA. — Sjednica vlade. Duce ukratko prikazuje političku i vojnu situaciju. Po mom mišljenju, nije rekao ništa nova. Predviđa dugotrajni rat, najmanje 4—5 godina i veli, da će čovječanstvo potpuno osiromašiti. Sasvim podcjenjuje Ameriku i njenu stvarnu važnost u sukobu.

Primio sam Vidussonija. Njegovo imenovanje izazvalo je opće čuđenje. Od dječaka, koji kupi lopte na igralištu golfa do grofa Volpija, svi se smiju i rugaju. Dosad ga skoro nitko nije poznavao. Bottai, Russo, Host Venturi ogovaraju ga, da je budala. Ja ne mogu kazati svoje mišljenje. Razgovarali smo oko pola sata, ali o sasvim neodređenim stvarima. Izgleda oduševljeni i dobronamjerni početnik. Taj će se krvavo preznojavati u sredini starih bludnica kao što je naša stranka. Čuo sam, kako se priča, da sam ga ja progurao. Nije istina. Neka se dobro zna, da je izišao iz Mussolinijeve glave kao Minerva iz Zeusova mozga.

Gambara mi piše, da bi se Tripolis u povoljnom slučaju mogao spasiti. Napada Rommela, jer je kao komandant prava zvijer.

28. PROSINCA. — Indelli javlja iz Tokija, da mu je predsjednik vlade sasvim izdaleka dao naslutiti mogućnost posebnog mira između SSSR i Osovine. Mussolini pažljivo proučava ovu mogućnost. Vrlo je sklon ideji posebnog mira. Razvoj rata, naročito posljednji događaji uvjerili su ga, da Rusija, taj kopneni ocean može grubo iznenaditi Osovinu. Ima pravo. Doduše ja smatram, da je posebni mir nemoguć. Način njemačkog napada, izjave o ciljevima protuboljševičkog rata pa razvoj događaja, sve to isključuje ovakvo rješenje.

Iz Berlina javljaju, da su se Englezi iskrcali u Norveškoj, a Rusi na Krimu. Alfieri javlja, da nema razloga uzrujavanju, ali da se događaj ne podcjenjuje.

Nijemci su uzmakli u hrvatskom pitanju. Ne povlače svoje trupe već samo traže vojnu saradnju s nama. Možda to i nije zlo, jer će na proljeće doći do krvavih okršaja u Bosni, Srbiji i Crnoj Gori.

29. PROSINCA. — Mussolini veli, da piše Hitleru radi tuniskih luka. Ili će nam ih Francuska sporazumno ustupiti ili ćemo ih uzeti silom. Nadam se, da pismo ne će poslati, jer ne bi donijelo nikakve koristi. Bismarck je govorio s d'Aietom o imenovanju Vidussonija za tajnika stranke. Stvar je izazvala najgori dojam u njemačkim krugovima, naročito u ambasadi, gdje su imali prilike, da mladića upoznaju i ocijene kao sasvim beznačajnu ličnost.

30. PROSINCA. — Mussolini je ipak napisao svoje pismo Hitleru i poslao mu ga po Rintelenu. Siguran sam, da će se Hitler narogušiti, tim više što su posljednje vijesti s ruskog fronta sve drugo nego povoljne. I Mussolini je zabrinut. Smatra, s pravom, da je fizički činilac najvažniji i da će Nijemci stvoriti čvrst bedem protiv ruskog pritiska samo onda, kad budu u povoljnijim fizičkim okolnostima. Prerano je, da se upuštamo u nagađanja, ali je sigurno, da položaj Nijemaca u ovom času nipošto nije ružičast.

Mussolini me moli, da idem u Bolognu i da 3. siječnja održim govor. Svijestan je, da je imenovanje Vidussonija uzdrmalo redove starih fašista i želi poduzeti neki korak, kojim bi se nezadovoljstvo ublažilo.

31. PROSINCA. — Na ruskom frontu rđavo.

Vidio sam Kesselringa. Naš razgovor se kretao u granicama obične ljubaznosti.

SIJEČANJ

1. SIJEČNJA. — Cavallero je našao bezbroj izgovora, da me posjeti; ustvari želi slijedeće: Nijemci treba da znaju, da je Mussolini odgovoran za misao napada na Tunis. Prema tome on bi htio, da se preko mene opravda pred Nijemcima. Međutim baš taj isti Cavallero utuvio je Mussoliniju u glavu, da su nam tuniske luke neophodno potrebne.

Stiglo je opširno Hitlerovo pismo, koje se je na putu ukrstilo s Duceovim. Hitler na dugo i široko prikazuje razvoj situacije u Rusiji. Ustvari, više se opravdava nego što objašnjava. Prema nama je ljubazan i nekako obzirniji, sasvim drukčiji nego prošle godine, kad smo se davili u Albaniji.

Alfieri je posjetio Ducea i podnio mu blijedi i neodređeni izvještaj o položaju u Njemačkoj. Ne zna ništa i ne kaže ništa, ali sipa bujicu riječi.

2. SIJEČNJA. — U Rimu nikakvih novosti. Naša ambasada iz Berlina javlja, da su vijesti s ruskog fronta sve gore. Mussolini tvrdi, da nisu istinite.

U razgovoru s Alfierijem rekao je: »Treba Nijemcima staviti na znanje, da će Italija do tri godine s vojnog gledišta biti u savršeno istim prilikama, u kakvim je danas.«

Ugodno je, kad čovjek svaki čas susretne ponekog disidenta. Danas je Barella, upravitelj Duceovog »Popolo d'Italia« tvrdio, da je imenovanje Vidussonija simpatično primljeno u cijeloj zemlji.

3. SIJEČNJA. — Održao sam u kazalištu Medica, u Bologni duži govor povodom proslave 3. siječnja. Kako nisam imao da kažem ništa nova, nisam pravio veliku reklamu za ovaj zbor. Smatram, da je danas bolje, što se manje govori. U ostalim gradovima govorili su moji ministarski drugovi. Nije vrijedno, da izazivam i zaoštravam ljubomore s odviše jakim naglašavanjem različitih postupaka. Ljudi su pažljivo slušali i toplo odobravali, ali su tražili, da im se iznesu uvjerljivi dokazi. Danas i fašistički slušaoci koji misle, zahtijevaju temeljito osvjetljavanje događaja. Demagošku maglu nitko više ne voli. Najviše se pljeskalo Hitleru i kralju. Duce je u Bologni kod svoje kuće.

Za vrijeme vožnje natrag u Rim susreo sam u vlaku von Mackensena, koji se vraća iz Njemačke. Ne kazuje ništa, ali je pokunjen. Povlačenje u Rusiji tišti sve Nijemce kao osobna nesreća.

4. SIJEČNJA. — Duce je neobično pohvalio moj govor u Bologni. Inače naročitih novosti nema. Otplovio je još jedan konvoj s oružjem i nadama za spasenje Libije.

5. SIJEČNJA. — Mussolini ponovno hvali moj govor, ali mi pokazuje isječak iz »Il Resto del Carlino« i prigovara, da moj rimski pozdrav nije pravilan. Zar nema ništa pametnijega da primijeti?

Primio sam Vidussonija. Pošto je izložio neka sporedna pitanja, osvrnuo se na politiku. Iznosi svoje krvave nakane protiv Slovenaca. Hoće da ih sve pobije. Upozorio sam ga, da ih ima čitav milijun. »Ne znači ništa, odgovara odlučno, treba da radimo kao naši askeri u Eritreji i da ih sve iskorijenimo.« Nadam se, da će se otrijezniti. Kažu mi, da deviza naše stranke sada ne glasi: »Libro e moschetto, fascista perfetto — knjiga i puška, savršen fašista«, nego »Libro e maschietto — knjiga i djetić...«

Konvoj je doplovio u Libiju, a da nije bio napadnut ni od avijacije ni od engleske mornarice.

Policija savjetuje, da ne putujem u Zagreb, jer položaj nije siguran. Borbe se vode u neposrednoj blizini Zagreba. Ne bih želio, da oneraspoložim Pavelića, koji me očekuje. Brzojavio sam Casertanu, da mi javi, šta misli.

6. SIJEČNJA. — Mussolini je iz dva razloga ogorčen na Nijemce. Prvo: general Schmidt, zarobljen u Bardiji, izjavio je dopisniku »Daily Heralda«, da nije mogao odoljeti engleskom naletu, jer je pod svojom komandom imao Talijane. Naprotiv izgleda, da je baš on predložio, da se Bardia preda. Drugo: Antonescu javlja, da su Nijemci u Rumunjskoj prigrabili za nas određenu naftu. Mussolini ih zbog toga nazivlje lopovima.

Naš oficir za vezu s II. armijom u Hrvatskoj podnosi nepovoljan izvještaj o stanju i moralu naših trupa. Neki su se odredi dali zarobiti, a da nisu ni pušku odapeli.

Primio sam Ravasija, koga je Duce imenovao zamjenikom tajnika fašističke stranke sa zadatkom, da bude vrhovni nadzornik političkog i moralnog pravovjerja fašističkog režima. »Težak, golem, neodređen zadatak.« Ja slabo poznajem Ravasija, ali čujem, da uživa glas nekakvog Savonarole, koji je dosad u kavani »Covo« i u stupcima »Popolo d'Italia« prijetio ognjem i mačem svima nečistima. Tko su ti nečisti? Lako je voditi demagogiju preko novina, ali koga ćemo pograbiti za šiju, kad prijeđemo na ozbiljnu stvarnost? Najprije treba uprijeti prstom na krivce, zatim dokazati njihove grijehe i tek onda upotrebiti uže i sapun. Postavio sam Ravasiju stvarno pitanje, koga treba goniti, ali on sam nije bio u stanju da mi pruži uvjerljiviji primjer od nekog mesara, koji je iz zemlje iskopao i prodao svinjče, proglašeno zaraženim. Doduše, težak slučaj, ako baš hoćete, ali ne takav, da treba optužiti sve starješine fašizma.

7.—8. SIJEČNJA. — Ništa nova.

9. SIJEČNJA. — Protutalijanske demonstracije u Zagrebu. Sve se svodi na jedno: treba odustati od putovanja. Možda će se kasnije pružiti bolja prilika.

Mussolini je uznemiren zbog sudbine 4 prekoaceanska parobroda, koja su morala otploviti u Etiopiju, da prevezu prvu grupu Talijana. Boji se, da bi Englezi mogli zarobiti sve lađe. Ja u to ne vjerujem. Isključujem naime, da bi engleska vlada prekršila dato obećanje. Kako bilo, ja ne mogu preuzeti odgovornost i Mussoliniju prepuštam svaku odluku; ne ću se miješati ni u kome smislu. Acquarone me obavještava o vojvodi od Spoleta. Mari on za hrvatsku krunu! Daj ti njemu novaca, novaca i samo novaca. Na kraju krajeva isplati se, da mu ih i damo, bar u ograničenom iznosu. Predložit ću Duceu 100.000 lira na mjesec.

10. SIJEČNJA. — Mussolini ostaje čvrsto na svome gledištu o parobrodima, koje moramo poslati u Etiopiju. Budući da ne želi uzeti na svoja leđa teret odgovornosti za prekid pregovora, daje mi ovakve upute: »nasukati« cijelu stvar, ali ne kidati nit pregovora.

Moj članak o Albaniji naišao je na dobar odjek. Čudno je, da ga je i njemačka štampa prenijela kao izraz osovinske politike. Ipak se dobija dojam, da njihova politička linija u okupiranim zemljama nije baš takva, da bi odgovarala mojim izlaganjima.

11. SIJEČNJA. — U Njemačkoj vlada nervoza. Najbolji je dokaz dementi, dat stranoj štampi u pogledu unutrašnjih nereda. Duce žali, što je do toga dementija došlo. Veli: »Ja na primjer nisam nikad opovrgao vijesti, da sam se u dvoboju tukao s nasljednikom prijestolja, jer bi svijet baš onda počeo vjerovati u istinitost ovih naklapanja.«

Alfieri šalje nepovoljne vijesti s fronta. Divizije, povučene iz Rusije ne šalju se na odmor u Njemačku nego u okupirane zemlje, jer se komanda boji njihove propagande u domovini. I Romano javlja iz Beča, da je raspoloženje vrlo slabo i da se vojnici radije ubijaju nego da se vrate na ruski front.

12. SIJEČNJA. — Duce protestira zbog držanja njemačkih vojnika u Italiji, naročito zbog ponašanja podoficira, tih bahatih pijanica i provokatora. Sinoć su u Foggi dva njemačka podoficira provalila u stan nekog gospodina, koji se baš spremao da legne. Nijemci su mu nabusito rekli: »Mi smo osvojili Francusku, Belgiju, Holandiju i Poljsku, a večeras ćemo da osvojimo tvoju ženu!« Na to im je onaj čovjek odgovorio: »Vi možete osvojiti cijeli svijet, ali moju ženu ne možete naprosto zato, što sam neženja.«

Razočarali su se i prije nego su izašli, porazbijali su mu sav namještaj u kući. Ako Nijemci ovako nastave, i Mussolini, koji je protestirao kod Rintelena, predviđa nove »Sicilijanske večeri« (pokolj Francuza 1282. godine na Siciliji; op. prev.).

Inače nikakvih novosti: Japanci na Pacifiku sjajno, Nijemci u Rusiji slabo, mi u Libiji osrednje.

13. SIJEČNJA. — S političkog gledišta dosta prazni dani, dok se s vojničkog sva pažnja usredotočila na Rusiju, gdje se Nijemci i dalje koprcaju. Čak i Alfieri počinje otvoreno priznavati, da Nijemci u Rusiji gutaju tvrde i gorke zalogaje. Povlačenje se nastavlja pod sve jačim ru-

skim pritiskom. Duce nije suviše zabrinut, ali smatra, da je položaj vrlo ozbiljan. Napada Hitlera zbog čitavog ruskog pothvata i žigoše ga kao lažova u vojnim saopćenjima. »Htio je da zbunjuje golemim brojkama, kao i ona životinja Roosevelt, ali je ishod čitave stvari koban. Uostalom, završio je Mussolini, obje su ove životinje navlas isti sinovi rase kopiladi.«

Mussolini je primio Butija prije njegova odlaska u Pariz i dao mu slijedeća uputstva: na političkom polju ne treba poduzimati nikakvu inicijativu, privredne i trgovačke odnose treba oživjeti, na sektoru kulturne saradnje ne treba se mnogo zalagati, u svakom slučaju nuditi našu robu, knjige, kazališne komade i filmove; od Francuza ne treba uzimati ništa.

Vidio sam von Mackensena. Bio je do sada bolestan, pa uopće nismo razgovarali. Izgleda utučen, kao što se Nijemcima uvijek dešava u časovima teških iskušenja. Rado sam iskoristio priliku, da mu dam injekciju hrabrosti.

14. SIJEČNJA. — Na putu za Budimpeštu. Kratko zadržavanje u Beču. Grad je žalostan i sumoran. Romano potvrđuje, da je raspoloženje loše.

15. SIJEČNJA. — Ja sam već na drugom mjestu zabilježio razgovore u Pešti i dojmove o Mađarskoj, ali pošto je moj izvještaj morao da prođe kroz više ruku, bio sam vrlo umjeren. Činjenica je, da su Mađari ogorčeni na Nijemce. U Mađarskoj je nemoguće pronaći jednog jedinog čovjeka, koji u četiri oka ne bi odmah počeo grditi Nijemce. U tome su svi isti: od kraljevskog namjesnika do posljednjeg nesretnika, koji se vuče ulicom.

Horthy je rekao: »Nijemci su hrabar narod i ja im se divim, ali Nijemac je uvijek nepodnošljiv i bezobziran prostak.«

16. SIJEČNJA. — Vojna parada u Budimpešti. Popodne sam slobodan.

17. SIJEČNJA. — Lov u Mezöhegyesu. Lijep lov, ali ne kao 1938. godine. Ribbentrop je već prorijedio i poubijao najbolju divljač; regent je bio preumoran, da bi mogao izdržati duži lov.

18. SIJEČNJA. — U društvu s budimpeštanskim Talijanima. Lijepa i uspjela svečanost u fašističkom domu. Naveče odlazim.

19. SIJEČNJA. — U vlaku na putu za Rim. Kraće zadržavanje u Veneciji. zbog ručka.

20. SIJEČNJA. — Izvijestio sam Mussolinija o svome putovanju. Izgleda, da ga moj pismeni i usmeni izvještaj zanima. Priča mi, šta ima nova u Italiji i svijetu:

Francuska: Führer ne će ni da čuje o uvjetima, koje stavlja Vichy, da bismo se mogli poslužiti tuniskim lukama. Ima pravo: Francuzi nas svojim uvjetima žele zadaviti. S druge strane, ja nisam nikad sumnjao u prave Hitlerove namjere u ovom pitanju.

Rio de Janeiro: Sjedinjene Države nagone sve južno-američke zemlje, da s nama prekinu odnose. Ako do toga dođe, bit će po Duceovu mišljenju

korisno, »da bez daljnjega objavimo rat«, jer će tako Sjedinjene Države biti prisiljene, da organiziraju obranu na vrlo dugačkom frontu. »Amerikanci žele bijeli, a imat će crveni (krvavi) rat«, rekao je Mussolini.

Libija: Težak položaj. Naše snabdijevanje je oskudno, dok se Englezi razmeću svim i svačim. Duce se boji, da ne ćemo održati sadašnju liniju. U razgovoru s Cavallerom predložio je, da se povučemo na liniju Sirte—Homs. Cavallero se u naročitom memorandumu izjasnio protiv ovoga prijedloga. Svakako, Mussolini se još nije odrekao svoje namisli i još jedamput će se vratiti na svoj prijedlog. Jutros je bio dobre volje, ali rđavog izgleda.

Kralj je mome grofovskom naslovu, pored pridjeva od »Cortellazza« dodao još i titulu »grofa od Bakra«. Ja sam ponosan zbog uspomene na svoga oca.

21. SIJEČNJA. — Prije odlaska u Libiju Cavallero mi izlaže opći vojni položaj. Naravno, ostaje pri svome službenom optimizmu. Upotrebljava već otrcane propagandističke parole, kao što su: »Ovuda se ne prolazi«, »Poteškoće čeliče našu volju«, »Ne ćemo tako lako popustiti« i t. d., što u ustima jednog generala zvuči sasvim neukusno. Kako bilo, on tvrdi: 1) da je ruski prodor na istočnom frantu skoro smalaksao; 2) da ćemo u Libiji odbiti eventualni britanski napad; 3) da se vojne pripreme vrlo povoljno nastavljaju.

Vidjet ćemo, da li i ukoliko ima pravo.

22. SIJEČNJA. — Bio sam kod kralja. Nije imao mnogo volje za razgovor. Kao i uvijek, protivnik je Nijemaca. Sumnja u organizaciju naše vojske.

Primio sam Roattu u oproštajnu posjetu. Ogorčen je, ali dostojanstven. Potpuno mu je razumljivo, da se ova sprega s Cavallerom nije mogla nastaviti, jer je »Cavallero čovjek, koji voli da obmanjuje druge i da sam vjeruje u obmane, dok on, Roatta, stoji uvijek nogama na zemlji.« Smatra, da je rat ušao u kritičnu fazu. U pogledu Libije nije nipošto spokojan. Boji se, da će Englezi ponovo napasti i da mi ne ćemo biti u stanju, da im odolimo. Zadovoljan je svojom novom komandom u Hrvatskoj. Na proljeće će imati pune ruke posla. Roatta nije možda simpatičan, ali je svakako najpametniji general, koga ja poznajem.

Osio, osnivač Banke rada izbačen je kroz vrata nogom u stražnjicu. Došao je, da me o tome izvijesti. Iako je čovjek čvrstih živaca, imao je suze u očima. Razlog je nepoznat. Izgleda, da je bubnuo nešto, što nije bilo sasvim pravovjerno. Neki opet vele, da je iz poslovnih razloga došao u sukob s bratom Clarette Petacci. I zaista, Osio je o njemu govorio dosta bezobzirno i nazivao ga »Lorenzino dei Medici«.

Grandi se danas zaboravio i rekao: »Ja sam ne shvaćam, kako sam uspio, da se punih 20 godina prokrijumčarim kao fašist.« Arpinati me izvještava, da Grandi vodi u Bologni liberalnu i monarhističku opoziciju. Hvalio se, da ga kralj često poziva na ručak. Pitao sam Acquaronea, je li to istina; on je najodlučnije opovrgao Grandijeve tvrdnje.

23. SIJEČNJA. — Iz Rio de Janeira stižu protivurječne vijesti o argentinskim i chilenskim odlukama. Međutim ja se bojim, da će i ove

zemlje, usprkos novinskim polemikama na kraju ući u rat protiv nas. Mussolini je time skoro zadovoljan. Ja naprotiv priznajem, da sam vrlo zabrinut, ne samo zbog toga, što se sve više udaljava svaka mogućnost mira, nego i zbog toga, što s bolom u srcu vidim, kako se ruše tolike pozicije, koje su naši iseljenici vrlo strpljivo osvojili u toku sto godina marljivog rada. Možda je u nekim krugovima uspomena na staru domovinu izblijedjela, ali mnogi iseljenici i danas vole svoju talijansku domovinu skrajnjom privrženošću i čežnjom. Ako dođe do rata, talijanski će iseljenici proliti dosta suza.

Iz Rusije stalno slabe vijesti. Rusko napredovanje nastavlja se ubrzanim tempom i sve jačom snagom. Alfieri u svome izvještaju, iz koga se razabire Ridomijevo pero, slika unutrašnje stanje u Njemačkoj u vrlo crnim bojama, ali ipak ne dolazi do najgorih zaključaka. Još uvijek je prerano da izreknemo konačni sud, ali jučer je Grandi pravo rekao, da duva vjetar s Beresine; obrnuto, naši vojnici tvrde, da mi u Libiji stojimo bolje.

24. SIJEČNJA. — Alfierijev izvještaj duboko se dojmio Ducea, jer »na kraju krajeva nije utješan.« Naprotiv, zadovoljan je razvojem borbe u Libiji i našim pomorskim prometom, ma da smo baš danas izgubili parobrod »Victoria«, alem-kamen naše trgovačke mornarice.

Mezzasoma želi da napusti stranku i traži mjesto glavnog urednika »Nazione« u Firenci. Ima pravo. S Vidussonijem ne može dobro i korisno sarađivati. Po gradu se širi bezimeni letak, u kome se ovako opisuju dosadašnji tajnici fašističke stranke: Turati, epileptičar i kokainista, Farinacci, manijak i lupež, i tako sve redom do Vidussonija, za koga vele, da je savršeni primjerak fašističkog omladinca, uboga duhom, neznalice i glupana. Naravno, pretjeruju, osobito što se tiče Vidussonija, koga skoro svi, ma da nepravedno, napadaju. Doduše, ne mogu reći, da je dosad pokazao bilo kakvu vrlinu, kojom bi opravdao svoje imenovanje. Uvjeren sam, da će i Duce uskoro opaziti, da ima posla s učenikom, koji nije dostojan svoga učitelja.

Pareschi traži žito od Mađarske. Ne će nam dati ništa, jer se boje, da će ih omraženi Nijemci do kraja opljačkati. Ipak u Mađarskoj ima svega u izobilju. Jedina stvar koje nema, to je volja za ratom.

25. SIJEČNJA. — Mussolini se još jedampút tuži na njemačke postupke u Italiji. Ima pred sobom telefonski izvještaj Kesselringova ađutanta, koji nas je u razgovoru s Berlinom nazivao »maccheronima« izražavajući želju, da Njemačka okupira Italiju. Duce ima čitav mali arhiv ovih sukoba i sporova, da mu posluži, »kad dođe pravi čas«. Zasad se vrlo odlučno usprotivio Clodiusovu zahtjevu, da u Njemačku pošaljemo veći broj talijanskih radnika. Clodius naime traži, da se cifra povisi od dvije na tri stotine hiljada ljudi. Odviše mnogo. Uostalom i nemoguće, jer bez obzira na sve drugo, i mi oskudijevamo radnom snagom, a osim toga pokazuje se potreba, da se mobiliziraju nova godišta.

Prekid odnosa s južnoameričkim državama, danas s Peruom, sutra — izgleda — s Urugvajem i Brazilijom.

Primio sam argentinskog ambasadora, koji se vratio iz Buenos Airesa. Njegova se zemlja dobro drži, a držat će se sve dotle, dok bude mogla

da ostane osamljena. Prema tome valja očekivati prekid odnosa s cijelom Južnom Amerikom. U razgovoru s Argentincem naglasio sam, da bi se ipak morala praviti razlika između nas i Nijemaca, ali se ne treba zavaravati: Duce ne bi na to nikad pristao, a ne bi nam ni konveniralo.

26. SIJEČNJA. — U Grčkoj sve veća glad. Malo im šta možemo poslati, a malen je i broj prijevoznih sredstava, kojima raspolažemo. Trgovačka mornarica izjavljuje, da nam ne može staviti na raspolaganje ni jedan jedini brod. Morat ćemo se obratiti Crvenom križu, da bismo dobili neki parobrod. I Duce se složio s ovakvim rješenjem.

U Libiji nije loše, čak napredujemo. Nijemci odmah udaraju u bubnje i talambase, da bi podigli opali moral zbog operacija na ruskom frontu, gdje su konačno došli u položaj nakovnja, po kome Rusi nemilosrdno lupaju.

27. SIJEČNJA. — Ništa nova.

28. SIJEČNJA. — Göring je doputovao u Rim, ali ja ga nisam vidio. Prvo zbog toga, što je posjeta vojne prirode, a naši vojnici smatraju potrebnim da sačuvaju monopol u vojnim pitanjima. Drugo, što se ovaj trbonja odavno, zapravo od odlikovanja Ribbentropa »ogrlicom«, drži prema meni naduveno i bahato, ali to me ne uzrujava. Kad sam posljednji put bio u Berlinu, primio me skoro dvorskim ceremonijalom, kome nije htio dodati ni trunak osobne srdačnosti. Prema tome moja je adresa u palači Chigi. Ako želi, zna gdje će me naći.

Duce mi priča, da je Göring izlazeći iz vlaka rekao: »Teška vremena«. Cavallero mi je opet telefonirao, da je Nijemac optimist u pogledu mogućnosti sporazuma s Francuskom. Koliko je u tome istine?

Pažljivo sam pročitao dugi Churchillov govor. Jasno je, da su i za njih nastupila teška vremena i da im budućnost nosi mnogo gorkih časova. Ali ne dobijam utisak, da je zbog toga imalo popustila odlučnost, da se bore do kraja.

29. SIJEČNJA. — Duce je u toku jučerašnjeg dana skoro tri sata razgovarao s Göringom. Zapisnik je vodio Schmidt. Pokušat ću da ga dobijem, ali ne vjerujem, da će mi ga dati. Göring je ogorčen zbog stanja u Rusiji i napada generale kopnenih sila, jer nisu nikakvi nacisti. Smatra, da će poteškoće potrajati cijelu zimu, ali isto je tako uvjeren, da će Rusija pokleknuti u toku 1942., a Engleska morati položiti oružje 1943. (ja temeljito sumnjam u Göringova proročanstva). Što se tiče Francuske, ne vjeruje u mogućnost sporazuma. Francuzi iskorišćavaju svaku priliku, da »podgrizaju« primirje i ostaju nepopravljivi neprijatelji. Sporazumio se u pogledu napada na Maltu. Do nekoliko dana počet će žestoko bombardiranje iz zraka, a onda će se vidjeti, da li se možemo iskrcati ili ne. Duce ovako sažima svoje dojmove: »Raspoloženje prema nama vrlo dobro; opći moral: osrednji.«

Brazilija je prekinula diplomatske odnose s nama. Mussolini je tražio, da kažem otpravniku poslova, koji nam je saopćio prekid, da boluje

od megalomanije i da će jednog dana skupo platiti svoj postupak. Gdje, kako i kada?

30.—31. SIJEČNJA. — Ništa nova.

VELJAČA

1. VELJAČE. — Nikakvih novosti.

2. VELJAČE. — Mussolini je vrlo zadovoljan razvojem operacija u Libiji. Traži, da tjeramo do kraja i uložimo posljednje snage, tim više što iz ulovljenih američkih obavještenja proizlazi, da je engleska vojska prilično neuredna.

Primio sam chilenskog ambasadora. Ima dvije godine, da je podnio svoja vjerodajna pisma i moram priznati, da sam ga danas prvi put vidio. Smatra, da njegova vlada ne će nikada prekinuti diplomatske odnose s Osovinom. Novi predsjednik Rios, izabran kao kandidat Narodne fronte, ostat će također vjeran dosadašnjoj političkoj liniji. U svakom slučaju, ambasador će poraditi u tome pravcu, tim više što je osobno uvjeren, da će Englezi i Amerikanci izgubiti rat.

Cavallero je priredio ručak u čast Göringa. Pozvao je i mene. Göring je po običaju naduven i razmetljiv. Nije rekao ništa, što bi bilo vrijedno naročitog spomena. Jedina stvar koju treba zabilježiti, ma da je žalosna, jeste ropska udvornost naših visokih vojnih krugova. Po primjeru savršenog lakrdijaša Cavallera, koji bi se klanjao i čuvarima javnih zahoda, kad bi mu to bilo korisno, naša tri šefa glavnih štabova stajala su pred ovom Njemčinom kao pred gospodarom, a on se blaženo šepirio i držao kao veliki mogul. Doduše, ja ga poznajem i suviše dobro, ali sam ipak cijelo vrijeme ručka gutao žuč, zapravo više žuči nego jela.

3. VELJAČE. — Duce mi je pokazao dva Melchiorijeva pisma iz Libije. Kao što odgovara navikama ovoga gada, optužuje našu komandu i uzveličava Rommela. Ne znam, da li u suštini ima pravo ili ne, ali ja načelno nemam povjerenja u ovu osobu i njegovo mišljenje. U svakom slučaju, nema ništa podlijega od ovakvog Melchiorijeva postupka. Stavio se u službu Nijemaca i sprema vješala Talijanima.

Mussolini je uzeo ovo pismo ozbiljno i počeo sipati munje i gromove na Gambaru i Bastica, tim više što je Gambara — navodno — za stolom rekao (u što ja ne vjerujem): »Mussolini je prodao Italiju Njemačkoj. Nadam se, da ću još doživjeti dvadesetak godina, da bih komandirao jednoj armiji, koja će marširati protiv Nijemaca.«

S druge strane primio sam opširan Gambarin izvještaj o položaju u Libiji. Zanimljiv dokumenat, vrijedi ga sačuvati. Gambara je bio protivan Rommelovu povlačenju, isto kao što je sada protivan odviše naglom napredovanju. Vidjet ćemo, da li i ukoliko ima pravo.

4. VELJAČE. — Göring odlazi iz Rima. Večerali smo u »Excelsioru«. On se skoro cijelo vrijeme hvalisao svojim draguljima. I zaista, na ruci je imao izvanredno lijepo prstenje. Objasnio nam je, da je sve to blago kupio za male, doduše, relativno male pare u Holandiji, kad su dragocjenosti bile sekvestrirane. Pričali su mi, da se igra dragim kamenjem kao dijete »špekulama«. Jedamput je za vrijeme putovanja bio nervozan. Kad su to opazili, ađutanti su mu donijeli kutijicu brilijanata. On ih je izasuo na stol, poredao, počeo brojiti i miješati, i najedampuť se sav razblažio. Sinoć je jedan visoki oficir rekao o Göringu: »Voli dvije stvari: rat i sve što je lijepo«. Skup sport, i jedno i drugo. Pred odlazak je obukao raskošni krzneni kaput od samurovine, nešto što su nosili šoferi 1906. godine i što danas nose kokote, kad idu u operu. Kad bi se netko od nas tako obukao, jednostavno bi bio kamenovan. Međutim njega u Njemačkoj primaju onakvim, kakav jest, štaviše, možda ga vole, jer ima u sebi nešto čovječna.

5. VELJAČE. — Nikakvih značajnih novosti. Budući nam se vojna sreća u Libiji smiješi i okreće protiv Engleza, vlada u Vichyju požurila se, da nam napravi ljubazno lice. Ali njenu ljubaznost ne treba precijeniti.

Otpratio sam Attilia De Cicco Duceu. Vratio se s puta po Njemačkoj i dosta optimistički gleda na situaciju. Hitler je vedar i spokojan, narod tvrd i odlučan, da ide do kraja. Vjerujem, da u bitnosti ima pravo, iako je tajnik ambasade u Berlinu, Lanza, poslao nepovoljni izvještaj. Lanza naime tvrdi, da su nade u potpunu pobjedu pokopane u ruskim stepama; danas Nijemci teže za kompromisnim mirom. Pri ocjenjivanju ovih obavještenja treba imati u vidu, da je Lanza već nekoliko godina u Berlinu.

Saznao sam, da će princ od Piemonta biti imenovan za komandanta jednog talijanskog korpusa u Rusiji. Je li to dobra stvar i je li pametno i korisno da ide? Zadržavam pravo, da dugo porazmislim prije nego odgovorim.

Vidio sam Ravasija. Našao je neki izgovor, da me posjeti i da sa mnom porazgovara. Želi da mi izloži stanje u stranci i svoj lični položaj u njoj. Sukob s Vidussonijem, ili još bolje s njegovom okolinom, bio je neizbježan i trebalo ga je očekivati. Ne će proći još mnogo vremena i sablazan će javno buknuti. Ravasio je svijestan svoga zadatka, koji je dobio odozgo i želi raditi, međutim ga Vidussoni baca u skromni zapećak propagande. Uvjeren je, da je Vidussoni plitak i nesposoban i čvrsto osvjedočen, da će kola krenuti nizbrdo. Ne će da bude odgovoran za stvar, u kojoj nije ni kriv ni dužan. Naravno, opća situacija stranke postaje zbog toga sve gorom, ukoliko nije već oslabljena i pokolebana.

6. VELJAČE. — Ništa nova.

7. VELJAČE. — Sjednica ministarskog savjeta. Mussolini daje sažet pregled vojnog položaja u Libiji i završava svojim općim napadajima na naše generale. Naprotiv Rommela kuje u zvijezde, jer je uvijek sa svojim tankom na čelu jurišnih odreda. Bersaglieri su toliko oduševljeni, da su ga nosili u trijumfu, poklonili mu bersaglierski šljem s perjem i klicali da su sigurni, da će pod njegovim vodstvom stići u Aleksandriju. Današnji vladini zaključci nisu nipošto važni. Revel je najavio novi unutrašnji za-

jam, da bi smanjio papir u opticaju. Dodao je, da će se po svršetku rata državne dažbine znatno smanjiti.

Grandi me ponovo pratio do ministarstva. Po običaju, napada vladinu socijalnu politiku. Okomio se i na kralja za koga veli, da je ishlapio i podjetinjio. Pobijao sam njegove tvrdnje u prvom redu zato, jer nisu istinite.

Von Mackensen protestira zbog članka admirala Duccija, senatora i državnog vijećnika, koji u Rizzolijevom tjedniku »Oggi« dokazuje, kakvu bi korist imali Englezi, kad bi se iskrcali u sjevernoj Norveškoj. Izgleda, da su njegova izlaganja vrlo dobra i točna, ali baš zbog toga treba se zapitati, zar netko može imati tako kokošji mozak?

8. VELJAČE. — Tjednik »Oggi« obustavljen je na podlozi njemačkog protesta. Kad je Duce rekao, da bi ga obustavio, ja sam se odmah složio, jer je organ vrlo sumnjivih osoba, koje se prema režimu drže neiskreno i dvolično. Na čelu ovih nezadovoljnih drugorazrednih intelektualaca stoji — kao i uvijek — Bottai, koji se hvalio, da je »akreditirao svoga ambasadora u kući Petacci.« Doduše, zatajio mi je ime toga čovjeka.

Admiral De Courten, komandant jednog konvoja za Tripolis, pričao mi je svoju borbu s torpednim bombarderima. Treba zahvaliti blagonaklonosti sudbine, što njegovo brodovlje nije potopljeno do posljednjeg čamca. Ipak izražava vrlo povoljno mišljenje o razvoju pomorskog rata. Jedinu slabu točku predstavlja nedostatak nafte. Danas jedva raspolažemo sa sto hiljada tona, a iz inozemstva pristiže neznatna količina. Uslijed toga naša je mornarica potpuno ukočena, naročito veliki brodovi, što je velika šteta, jer bi u sadašnjem stanju stvari imali potpunu prevlast na Sredozemnom moru.

9. VELJAČE. — Attolico je iznenada umro. Vrlo mi ga je žao, ne samo iz ličnih razloga nego i zbog njegovih sposobnosti. Bio je prisni prijatelj moje jadne sestre Marije. Među svim ambasadorima, koji su sa mnom radili u toku ovih godina, on je najoštroumniji i sigurno najhrabriji u poštenom predočavanju stvari. Dok je bio ambasador u Berlinu, uočio je snagu novoga Reicha i zagovarao prijateljstvo i sporazum između dvaju režima. Nije vjerovao u fantastične uspjehe munjevitog rata i žestoko se borio, najprije protiv novoga svjetskog sukoba, a zatim protiv ulaska Italije u rat. Najvećim je dijelom njegova zasluga, što se u mjesecu rujnu nismo odmah povezali s Nijemcima i što smo tako izbjegli posljedice, koje bi nas inače zadesile. S Attolicom gubimo čovjeka, koga bi nekada nazvali »un grand commis de l'Etat«.

Bottai želi, da ga naslijedi u svojstvu ambasadora kod Svete Stolice. Duce se protivi. Kaže: »Ne mogu zamisliti, da će artist Bottai u 46. godini života završiti svoju karijeru kao crkvenjak. Osim toga mora završiti školsku reformu, koju je sam izmislio. Sad bi za njega bilo lagodno, da kidne i da se tako oslobodi svake odgovornosti.« Imenovat ćemo Guariglija, koga cijenim kao sposobna i karakterna čovjeka.

U Rimu se nalazi Baldur von Schirach. Kaže, da će rat dugo trajati. Ne razmeće se, ali je optimist. Smatra, da je glavni razlog svih talijanskih nevolja oskudica živežnih namirnica, uslijed koje narod mora doprinositi sve veće žrtve.

10. VELJAČE. — Primio sam El Gailana, prvog iračkog predsjednika vlade, vođu protuengleskog pokreta. On sada putuje od Rima do Berlina i nastoji da stvori temelje budućnosti arapskih naroda. Međutim su Nijemci, bar zasad oprezni i ne žele s njime potpisivati nikakve ugovore. Živahan, odlučan čovjek; uživa veliki, lični i obiteljski ugled u svome narodu. Vjeruje u pobjedu Osovine. Tvrdi, da Englezi ne će ni pokušati, da uguše ustanak podjarmljenih naroda, kad naše vojske stignu u Tiflis. Turcima ne vjeruje. Osim nekoliko vojnih prvaka, cijeli turski narod je dušom i srcem uz Engleze i vjeruje u njihovu pobjedu.

Uostalom, Bismarck je jutros dao na znanje Vitettiju, da se Njemačka sprema za rat protiv Turske, jer u tome vidi jedini put i način, da se dočepa petrolejskih izvora. Ne će li se Nijemci prevariti u računu? Izgleda, da Bismarck sluti najgore. Doduše, uvijek je pesimist, ali tok operacija u Rusiji samo ga je učvrstio u njegovu uvjerenju.

Vijesti s istočnog fronta sve gore i nepovoljnije. Rusi napadaju na svim sektorima fronta. Nije isključeno, da se Nijemci povuku.

Vidussoni se večeras prvi put pojavio u njemačkoj ambasadi. Obukao je košulju s plavim prugama, vezao crvenu kravatu i u gornji džep stavio isto takav rupčić. Ne mogu reći, da je izgledao sjajno.

11. VELJAČE. — Attolicov sprovod bio je svjedočanstvo poštovanja i ljubavi.

Danas popodne svečano je otvoreno društvo prijatelja Japana. Na opće iznenađenje zatražio je riječ vojvoda od Pistoje. Pripremio čovjek važni govorčić i nastupio je, skoro bih rekao, silovito. U svakom slučaju, govorio je neočekivanim i za kraljevsku visost neobičnim tonom.

12. VELJAČE. — Englezi su potopili naš parobrod-cisternu »Lucania«, dok je plovila iz Taranta u Genovu, da se pridruži konvoju, određenom za iseljenje naših sunarodnika iz istočne Afrike. Brod je plovio propisno, po sporazumu; dakle Englezi su prekršili zadatu riječ, što se ničim ne da opravdati. Duce i komanda mornarice bili su uvijek protiv ovog pothvata. Sada iskorišćavaju nesretan slučaj, da sve pošalju do vraga. Iskreno govoreći, ja više nemam nikakve podloge, da zastupam protivnu stranu. Jamčio sam, da će Englezi održati časnu riječ, ali poslije jučerašnjeg događaja, izgubio sam bitku.

Predao sam von Mackensenu tekst brzojava, koji je američki vojni ataše u Moskvi uputio Washingtonu. Ataše žali, što Amerika nije poslala obećano oružje i predviđa, da će SSSR biti prisiljen, da pomišlja na drugi stav, ako na vrijeme ne stigne potrebna pomoć. Čudno. Sovjetski napadaji postaju sve žešći, tako da su Nijemci prisiljeni, da pomišljaju na povlačenje sa cijelog područja Vitebsk—Smolensk. Alfieri brzojavlja, da to nije važno, jer odgovara najmodernijim načelima elastične obrane. Ja ovdje izjavljujem, da me Alfierijeva izlaganja ni najmanje ne uvjeravaju.

13. VELJAČE. — Pogođena je podmornica, koja je potopila »Lucaniju«. Spašeni su mnogi utopljenici. Prema tome treba odbaciti pretpostavku, da je »Lucania« potonula, jer je naletila na zalutalu minu.

Duce je po svome običaju osoran, kad govori s vojnicima. Da bismo u toku mjeseca svibnja poslali tri divizije u Rusiju, moramo od Nijemaca

prosjačiti protutankovske i protuavionske topove i prijevozna sredstva. Usprkos tome Cavallero je podnio Mussoliniju izvještaj, da proizvodimo mjesečno dvije stotine i osamdeset protutankovskih topova. Kad je satjeran u škripac, priznao je, da stvari stoje drukčije i da ova brojka odgovara našim »teorijskim« mogućnostima. Onda je uzeo olovku i pred samim Duceom ispravio dvjesta osamdeset u sto šezdeset. Senzacionalno sniženje, baš kao židovi na sajmištu. Mussolini se gnušao. Objasnio mi je, da ga samo zato nije izbacio kroz vrata, jer se poslije tolikih promjena uvjerio, da su svi jednaki lažovi. »Jedino je Squero pošten, dodao je. Glup, ali pošten.«

Primio sam maršala Kvaternika, koji mi je donio Pavelićevo pismo. Želi, da ga primi Duce. Smatram, da bi to moglo uslijediti u Rimu, ali ne tako brzo.

14. VELJAČE. — Ništa nova. Naveče mi, u kući njemačkog atašea Clemma, gospođa X priča stvari, zbog kojih još ne mogu doći k sebi. Zna se, da se Revel pomamio za ovom istom gospođom X i da mrzi bankara Armenisea. Nerazumna, neobjašnjiva, ali zato ne manje uporna, »katilinska« mržnja. Armenise je konačno počeo osjećati svu težinu ovoga neprijateljstva pa se obratio gospođi X, kojoj ga je predstavio Rodolfo Borghese. X je obećala, da će se zauzeti za bankara. I zaista, Revel joj je obećao, da ne će više proganjati Armenisea, štaviše, da će ga u roku od osam dana primiti i s njime uspostaviti srdačne veze. Gospođa X priča, da je bio crven i skrušen kao nevaljalo dijete, koje je počinilo nepodopštinu. Međutim gospođa je uvjerena, da će se unaprijed vladati kako treba, jer joj je to obećao. Tako eto u očima javnosti izgleda ovaj pedesetgodišnji ministar. Po mome mišljenju, ova dogodovština bolje prikazuje neke strane današnje Italije nego čitav niz debelih knjižurina.

15. VELJAČE. — Mussolini još nije odlučio, da prekine pregovore s Engleskom o iseljenju naših sunarodnika iz istočne Afrike. Želi, da dobije na vremenu. Načelno se protivi, da naši parobrodi otplove, ali je uvjeren, da bi konačno odbijanje značilo suviše tešku odgovornost.

Pisao sam Bardossyju, da nam Mađari ustupe malo žita. Pareschi i Pascolato prikazuju mi crnu sliku prehrambenih zaliha. U toku mjeseca ožujka moramo sniziti obrok kruha za pedeset grama, ali ni to nije dovoljno, da do nove žetve vežemo kraj s krajem. Duce ne gleda tako crno. Vjeruje, da će se žita još naći i da će narod u svakom slučaju, ako mu on uputi apel, biti strpljiv i uviđavan.

16. VELJAČE. — Kroja je prvi put po obrazovanju svoje vlade došao u Rim. Njegovo imenovanje izazvalo je priličnu buru. Talijani ga smatraju pretjeranim nacionalistom, Albanci pak čovjekom suviše skromnog porijekla, fukarom. A zna se, da u Albaniji još vlada feudalni mentalitet. Verlaci je o njemu rekao: »Ne ću nikad biti u stanju da poštujem čovjeka, kome je otac bio sluga i posluživao me kavom u Esad-pašinoj kući.«

Prerano je, da donosimo zaključke o pokušaju s Krojom. Dosad su stvari išle dobro i bura se u mnogim albanskim krugovima stišala. Neki su se bojali, da će se pokazati ekstremistom, ali on se ponaša umjereno. Sada, kad je na vlasti i njemu postaje jasna izreka: »La critique est aisée,

mais l'art est difficile — lako je kritikovati, ali je teško umjetnička djela stvarati.« Nije tražio ništa izvanredna, osim nekoliko beznačajnih ispravaka granice prema Crnoj Gori i promjenu zastave. Albanci ne žele orla, »zarobljena između fašističkih znakova i savojskih čvorova.« Pitanje je vrlo osjetljivo, ali stvar ne treba unaprijed odbaciti.

Churchill je danas održao govor, koji bih nazvao odlučnim, ali vrlo odlučnim. Singapoore predstavlja težak udarac za britansko carstvo. Jutros je Mussolini rekao: »Baš bih želio znati, kakav je dojam kod onih fantastičnih istočnjaka izazvala činjenica, da su četiri engleska oficira došla s bijelom zastavom tražiti predaju. Da se radi o nama, nitko se ne bi čudio, ali ovo su Englezi!«

17. VELJAČE. — Razgovor između Kroje i Mussolinija. Predsjednik albanske vlade optimistički je prikazao stanje u zemlji. Mussolini je naglasio svoju želju, da Albancima osigura potpuno širokogrudnu vladavinu mjesnih samouprava. Uostalom, to je jedina moguća politika, koja donosi dobre plodove. Inače bi i Albanija postala žarište pobuna i spletaka, poput svih ostalih osvojenih zemalja.

Kao što se moglo očekivati, Revel mi priča, da je primio Armenisea i da je žestoku svađu dokončao prijateljskim zagrljajem; pa još vele, da žene nisu sila!

18. VELJAČE. — S Gailanom kod Mussolinija. Gailan uporno traži, da se odmah potpiše ugovor i objavi deklaracija o samostalnosti arapskih zemalja. Duce je motao desno i lijevo, jer su nam Nijemci odavno stavili na znanje, da se — bar zasad — protive ovakvim pothvatima. Izjavio je, da će deklaraciju o samostalnosti objaviti onda, kad bude imala neposredne koristi, to jest, kad se naše oružane snage toliko približe arapskim zemljama, da iza riječi odmah dođu djela. Ono što se nekad činilo snom, danas postaje stvarnošću. Japanci svojim pobjedama lome britanski otpor i možda će baš oni osigurati brži i sretniji svršetak rata nego što se predviđalo. I zaista, položaj Anglo-saksonaca nije ni meni samom nikad izgledao tako očajnim kao danas. Ali ja vjerujem, da će oni izdržati.

Juče sam na ručku u čast Kroje, u prisustvu svih ministara izbacio aforizam, koji je imao uspjeha: »Čovjek se ne rađa nego postaje mladim.«

19. VELJAČE. — Predavanje senatora Kroje na Kapitoliju. Govorio je o talijansko-albanskoj uniji, ali njegov je govor bio više retorički i akademski nego politički. Stranka je mogla bolje organizirati ovu priredbu: dvorana je bila napola prazna.

Muti mi priča, da je Farnesi, šef Vidussonijeva kabineta pošteno priznao, da je njegov principal priglup. U kabinetu su svi na sto muka, kad Vidussoni mora neku stvar učiniti bez prethodnog sporazuma sa svojim saradnicima.

20. VELJAČE. — Alfieri šalje neobičan brzojav: Ribbentrop želi, da Engleska zatraži primirje, da bi se tako spasilo, šta se spasiti dadne. Doduše, stvar ne bi bila rđava, ali ja u takva šta ne vjerujem.

Mussolini je jutros prilično zabrinut zbog ugljena i čelika, jer već »sviramo na tanko«. Nijemci tek djelomično ispunjavaju obveze prema

nama. Mussolini primjećuje: »Ja ću među tolikim grobljima morati da podignem najveće: groblje njemačkih obećanja. Nisu nam dali ništa ili skoro ništa od svega šta su nam obećali. Zbog toga je bolje, da ne navaljujemo. Nagovorio sam Cavallera, da ne traži protutankovsku i protuavionsku artiljeriju za naše divizije, koje odlaze u Rusiju. Radije ću preuzeti odgovornost, da iz protuavionske obrane Rima izdvojim dvanaest baterija.«

Naravno, opet grdi talijansku buržoaziju, koja se nikad nije brinula, da iskorišćava talijanske privredne izvore. »Ja sam kriv, zaključuje, što tu buržoaziju nisam fizički iskorijenio 1914. godine.«

Horthyjev je sin imenovan za zamjenika regenta. Anfuso brzojavlja, da je oduševljenje mađarskog parlamenta i senata bilo »umjereno«. I zaista, čovjek nije na visini zadatka: skroman i uglađen gospodin, ali ništa više. Mađarska je ovim potezom pokušala, da osigura svoj opstanak protiv Nijemaca. Ne znam, je li pogodila najbolji put. U Berlinu su vrlo hladni. Stavljaju mi do znanja, da zamjeniku regenta ne će slati nikakve čestitke.

21. VELJAČE. — Nikakvih novosti.

22. VELJAČE. — Naš generalni konzul u Pragu saopćava, da zamjenik Reichsprotektora postupa s našim sunarodnicima gore nego li sa samim Česima, svakako ni u kom slučaju bolje. Pokazao sam izvještaj Mussoliniju. Gnuša se i traži, da Alfieri — makar obzirno — protestira kod Ribbentropa. »I još Nijemci imaju obraza, da se bune protiv japanske isključivosti. Ja bih daleko više volio žute, pa makar izbili na Perzijski zaliv,« zaključuje Mussolini.

S ugljenom stojimo loše. Možemo smatrati, da će ovaj mjesec biti naročito bogat, ako dobijemo 540.000 tona, što predstavlja trećinu naše potrebe. Ako ovako produžimo, potrošit ćemo do mjeseca travnja sve željezničke zalihe.

Rim je pun glasina o Duceovim žestokim izjavama protiv Vatikana. Sigurno je on nešto govorio, ali se radi više o teoretskim i povijesnim negoli o stvarnim i političkim izjavama. Uostalom, Duce je više puta iznosio svoja opća zapažanja o Vatikanu. Vidussoni je Mussolinijeve riječi uzeo sasvim ozbiljno i svuda ih naokolo rastrubio, kao što odgovara njegovoj gluposti. Čak je d'Aieti rekao, da se sprema jurišati na Vatikan. Otud skandal. Eto šta biva, kad se djeci dozvoljava, da se igraju s ozbiljnim stvarima.

23. VELJAČE. — Odavno nisam vidio kralja. Oronuo je i jedva ustao na noge. Nije rekao ništa osobita, jedino je ponovio svoju staru tezu, da će slom Rusije onesposobiti Ameriku i Englesku za nastavak rata. Ja sam još jedamput izložio suprotno mišljenje.

Duce je zabrinut zbog glasina, koje se šire u vezi s njegovim izjavama o crkvenim pitanjima. Naredio mi je, da ih Guariglia opovrgne. Očito se Vidussoni, koji nema mnogo soli u glavi, ali i ono malo sasvim bljutave, uhvatio u koštac s Vatikanom. Kad mu se prije nekoliko dana Guariglia predstavio na Kapitoliju, čim je čuo riječi »ambasador kod Sv. Stolice«, izazovno mu je okrenuo leđa. On ga je naime zamijenio s nuncijem!

Otpratio sam Clodiusa u palaču Venezia. Želi da objasni, zašto nam nisu isporučili dovoljne količine ugljena: neobično oštra zima, nestašica radne snage, pomanjkanje prijevoznih sredstava; samo na ruskom frontu upotrebljeno je 5.000 lokomotiva više nego što je predviđeno. Ali ubuduće stvari će ići bolje. On je bar dobio nalog, da to obeća u Führerovo ime.

24. VELJAČE. — Mussolini obrazlaže svoju novu teoriju o ratovima: oni su potrebni, da bi se spoznao i ocijenio unutrašnji sastav naroda; za vrijeme oružanih sukoba izdvajaju se različite vrste ljudi: junaci, račundžije i mlitavci. Odvratio sam, da je rat u svakom slučaju odabiranje s obrnute strane, jer najbolji ginu.

Rooseveltov govor, umjeren, staložen, ali ipak odlučan. To zasigurno nisu izjave čovjeka koji misli, da za kratko vrijeme zatraži mir. Međutim se ovo čudno mišljenje ipak širi; u samoj Italiji mnogi iskreno vjeruju, da će se mir uskoro uspostaviti.

Nuncij bi želio znati, je li istina, da se sveučilište u Padovi sprema, da Göbbelsu i Rosenbergu ponudi počasni doktorat. Za crkvu bi bila teška uvreda, kad bi se u gradu Sv. Antuna na ovaj način odlikovala dva najotrovnija neprijatelja katolicizma. Međutim vijest nije istinita.

Bismarck je razgovarao s d'Aietom u vrlo mračnom raspoloženju. U Njemačkoj su svi uvjereni, da drugi zimski rat ne će izdržati. Svi, počevši od glavnih vojskovođa i najbliže Hitlerove okoline smatraju, da nisu sposobni za takve napore. Međutim nitko se ne usuđuje, da to Hitleru kaže. Trebalo bi naći put sporazuma s Anglo-saksoncima, tim više što japansko napredovanje znači propast bijele rase. Nijemci ne mogu u tome pravcu ništa poduzeti. Suviše su omraženi »blacksheeps — šugave ovce«. Prema tome na Talijanima je dužnost, da preuzmu ulogu nosioca mira u svijetu. Bismarck tvrdi, da nema ni jednog jedinog Nijemca, koji nosi zdravu glavu na ramenu, a da tako ne misli.

25. VELJAČE. — Pojavljuju se prvi znaci netrpeljivosti između Nijemaca i Japanaca. Tako su na primjer Japanci s negodovanjem primili neke Ribbentropove prijedloge, premda je on — po običaju — prisvojio pravo, da se ponaša kao veliki meštar Trojnog pakta.

Mussolini je prijatelj Japanaca, naročito, jer želi, da se stvori protuteža njemačkoj prevlasti. Zbog toga je zadovoljan s ovim pojavama. »Japanci nisu narod, veli Mussolini, s kojim mogu sebi dozvoliti luksuz, da u dva sata noću istjeraju iz kreveta mikada ili predsjednika vlade, da bi im saopćili već donijete odluke i svršen čin.«

Neobičan atentat u Ankari. Von Papen je prolazio u blizini, pao na zemlju i ostao neozlijeđen. Vidjet ćemo, šta o tome misli naš poslanik de Peppo. Ali na prvi pogled biva jasno, da su ovdje umiješani njemački prsti i da se počinje stvarati prva podloga za izazivanje krize u odnosima s Turskom. Ne mogu zatomiti svoje mnogobrojne sumnje u pogledu svrhe i koristi ovih namjera.

26. VELJAČE. — Možda je po srijedi prst sudbine, ali Nijemci dobijaju batine, kad god objave saopćenje, da na istočnom frontu sve ide dobro. Danas je pala Vjazma i prema vijestima englesko-ruskih radiostanica, ruski prodor nastavlja se sve većom žestinom.

Duce je objavio naredbu o građanskoj mobilizaciji. Zasad se proteže na muškarce od 18 do 55 godina. Kasnije će doći red na žene. U narodu se osjeća stanovita nelagodnost, jer ljudi ne razumiju pravo o čemu se radi i boje se, da to nije nešto slično njemačkoj obaveznoj službi rada. Lombrassa je na čelu ove službe, kao državni podsekretar. Njegovo ime predstavlja jamstvo za umjerenost i stručnost.

Orianijev sin preuzeo je na sebe dužnost, da izrazi nezadovoljstvo mnogobrojnih fašističkih krugova zbog smjernica, koje režim provodi u socijalnoj politici. Načelo starih squadrista (udarnih odreda) glasi: »Vratimo se počecima«, a počeci su bili borba protiv boljševizma, za obranu i čuvanje tradicija, porodice i vlasnosti i za poštivanje crkve. Sada sve više klizimo u lijevo i ja se bojim, da će ovaj Vidussoni, koji ne razumije ništa pod kapom nebeskom, učiniti nove i opasne skokove. Vito Mussolini, razuman i razborit mlad čovjek, razgovarao je jučer s Vidussonijem i kaže mi, da je zaprepašćen glupošću, neznanjem i zlobom tajnika stranke.

27. VELJAČE. — Ništa nova.

28. VELJAČE. — Nikakvih novosti.

OŽUJAK

1. OŽUJKA. — Englezi prihvaćaju naše zahtjeve povodom potapanja »Lucanije«. Ponovo nam daju svestrana jamstva i obećavaju, da će nam prepustiti jedan naš zarobljeni brod-cisternu, da bi tako nadoknadili naš gubitak. Komanda mornarice nastoji pod svaku cijenu onemogućiti sporazum i traži da nam Englezi prepuste jednu svoju lađu za prijevoz nafte. »U protivnom slučaju, vele, mi ćemo u času potpisivanja mira imati jednu cisternu manje.« Zna se, da Duce nije oduševljeni pobornik vraćanja Talijana u domovinu, ali je ipak planuo na ove glupave primjedbe: »Ili ćemo pobijediti, žestio se, a onda ćemo imati cisterna koliko nas bude mila volja, ili ćemo rat izgubiti, a onda nam ne će ostaviti ni oči da plačemo.« Usprkos Alfierijevu izvještaju, da se položaj na istočnom frontu ustalio, neprestano nam stižu vijesti o snažnoj ruskoj ofenzivi, koja na nekim mjestima znatno prodire u dubinu. Konačno se i Mussolini zabrinuo: »Nijemci su mi rekli, da su spremili 300 divizija. Sve kad bi to bilo istina, kakav je sastav ljudstva ovih divizija, kakav li njihov borbeni moral? Sve zavisi od odgovora na ova pitanja.«

Vrlo loše vijesti o zdravstvenom stanju vojvode od Aoste. Familijarna tuberkuloza. Znači, da je sudbina neumoljiva. Mussolini se ne zanima mnogo za vojvodu, a čini se, da ni kraljevska kuća nije osobito dirnuta.

2. OŽUJKA. — Jacomoni izvještava o položaju u Albaniji. S obzirom na današnje prilike i vremena, stanje je povoljno. Ali postoji jedno pitanje, koje izaziva moju pažnju: nestašica vojnih snaga. U Albaniji jedva imamo 4 divizije sa po dva puka, svaki puk po dva bataljona, nešto

malo karabinjera, ni jedna jedina oklopljena kola. To su snage, koje Albaniju zaštićuju u ime Italije. Jasno je, da s ovim snagama ne bismo učinili ništa, kad bi došao udarac spolja ili kad bi neprijateljska propaganda pobunila veće grupe plemena u unutrašnjosti zemlje. Ne smijemo zaboraviti, da je čitav Balkan u plamenu, da je Albanija tek tri godine pod talijanskom upravom, da smo u ratu s Amerikom i Engleskom, koje imaju velika sredstva na raspolaganju, i s Rusijom, učiteljicom političkog umijeća. Porazgovarat ću o tome vrlo ozbiljno s Duceom. Jasno je, da najprije moramo osigurati ono, što imamo i tek onda se brinuti, da pošaljemo u Rusiju nove snage.

Pareschi smatra, da se stanje prehrane poboljšalo i da su izgledi za budućnost povoljni. Ovogodišnja žetva bit će dobra, jer je zemlja još bogata gnojivom, koje se obilno upotrebljavalo za vrijeme žitne kampanje. Kasnije žetve bit će vrlo slabe, jer će se osjećati pomanjkanje vještačkog gnojiva.

Novi i snažni ruski napadi na čitavom frontu. Nijemci su u svom saopćenju pokunjeni. I naše divizije bore se danas s velikim poteškoćama.

3. OŽUJKA. — Umro je vojvoda od Aoste. S njime nestaje otmjen i plemenit lik princa i Talijana, jednostavna u ponašanju, velikodušna u shvaćanju, čovječna srcem i dušom. Bio je protivnik rata i osvjedočen, da će se talijansko carstvo održati samo par mjeseci, ako se umiješamo u sukob. Mrzio je Nijemce. U ovom krvavom svjetskom hrvanju više se bojao njemačke nego li engleske pobjede. Kad je 1940. otputovao u Etiopiju, predosjećao je svoju zlu sudbinu. Bio je odlučan, da ispuni svoj zadatak, ali veoma tužan. Izvijestio sam Ducea, koji je kratko izrazio svoje žaljenje.

Popodne je telefonirao Bismarck, da u ime svoje vlade predloži kampanju protiv engleskog »Secret Servicea« zbog vojvodine smrti. Primijetio je, da on osobno ovu kampanju smatra potpuno neukusnom. Ima pravo. Nema nikakvog dokaza, kojim bi se moglo potkrijepiti njemačko stanovište, naprotiv sve govori u obrnutom smislu. Napomenuo sam Duceu, šta je Bismarck telefonirao; i on se izjasnio protiv prijedloga, koji po njegovu mišljenju jedino pruža svjedodžbu pameti i poštenja onih, koji su ga smislili.

Mussolini je sve veći prijatelj Japanaca, zapravo tim veći, što su Nijemci manji. Htio bi napisati članak, u kome bi uveličao japanski narod, koji se nakon stoljeća bijede i napora za bolju budućnost u nekoliko mjeseci uzdigao, iz temelja promijenio svoj položaj i popeo se »od šivaće igle do milijardera« (naslov jedne talijanske operete; op. prev.). Smatra, da su događaji na Istoku i Tihom oceanu konačni i završni.

4. OŽUJKA. — Otpratio sam Jacomonija Duceu i od njega tražio, da govori jasno. U zemlji je položaj — stvarno — dobar, ali izvan granica prijeti hiljadu opasnosti, koje vrlo brzo mogu izmijeniti raspoloženje pučanstva. Glavni uvjet da budemo mirni, jeste snaga, moć, koje sada nemamo. Duce je, možda više po službenoj dužnosti nego iz uvjerenja izjavio, da ne dijeli naše nespokojstvo. U svakom slučaju poslat će svakoj diviziji po jedan, t. j. treći puk i nekoliko tankovskih odreda, koji će dobro poslužiti u gradovima. Jacomoni već par mjeseci nije vidio Ducea i nalazi,

da je otežao i da mu se na licu vide tragovi premorenosti. Ustvari, danas je izgledao umorniji nego inače.

Buffarini je vrlo zabrinut zbog prehrambenog pitanja. Iz svih talijanskih općina dolaze uzbudljive vijesti i bolni vapaji. Smatra, da će se stanje naglo pogoršavati. Pored pomanjkanja živežnih namirnica opaža se stalni skok cijena, što zaista onemogućava opstanak ljudima, koji žive od stalne plaće.

Smrt vojvode od Aoste izazvala je duboku žalost u zemlji. Pošteno i iskreno ljudsko saučešće. Jedan siromašni dječak, čiji je brat u ropstvu rekao mi je: »Moja je majka danas plakala; danas plaču sve majke ratnih zarobljenika.«

5. OŽUJKA. — Ništa nova.

6. OŽUJKA. — Margherita Campello, prijateljica jednog Gambarinog tajnika rekla mi je, da je Gambara svrgnut s komandnog položaja u Libiji, da su njegovi oficiri u Rimu pohapšeni i da su u njegovu uredu general Meravigna i karabinjeri izvršili premetačinu. Udarac od strane Cavallera, jer mrzi Gambaru. Baš zato sam telefonirao Cavalleru, da bih nešto saznao. Po njegovoj ljigavoj ćudi i navici, izbjegava pravi odgovor, veli, da ne zna ništa i da je ministarstvo rata radilo bez njegova znanja. Konačno priznaje, da se vodi istraga zbog nedozvoljenih poslova Gambarinih pomoćnika, ali da on lično nema s time ništa zajedničkog. Gambara će biti premješten u Bolzano, gdje će preuzeti komandu armijskog korpusa. Ne smije se zaustaviti u Rimu niti smije bilo s kime razgovarati. Vidjet ćemo, kako će stvar svršiti. Bjelodano je, da je Cavallero uz pomoć Nijemaca pokušao srušiti ovoga našeg hrabrog generala, jer je bio toliko neoprezan pa je suviše govorio. Izgleda, da je u nekoj oficirskoj menzi u Libiji rekao: »Nadam se, da ću poživjeti koliko bude potrebno, da vodim talijansku armiju, koja će marširati na Berlin«.

Vidussoni je bio kod mene u dugoj posjeti. Želi, da me upozna sa svojim planovima u vezi s našom strankom. Ja sam se držao oprezno, razborito i suzdržljivo. Ta on se i onako ne će održati.

Englezi su teško bombardirali industrijske četvrti Pariza. Njemačka propaganda pokušava, da nahuška Francuze protiv Britanaca. Buti izvještava, da su Francuzi ostali hladnokrvni ili bolje, da su sve žešći protiv Nijemaca.

7. OŽUJKA. — Mussolini je dobio Revelov izvještaj u vezi s istragom protiv Grazianija. Izgleda, da je vrlo nepovoljan za maršala. Dat će mi prijepis. Ne zna, bi li ga predao sudu ili uklonio službenim putem i poslao u mirovinu. Ja sam u svakom slučaju za drugo rješenje, bar dok traje rat. Duce optužuje Grazianija, da je zadao Italiji tri teška udarca: gubitak vojnog prestiža, gubitak carstva i dolazak Nijemaca. Smatra, da moramo napasti Tobruk, inače bi Englezi mogli nas napasti.

Japanski admirali stavili su nam do znanja, da će udariti prema Indiji, Osovina im mora izaći u susret do Perzijskog zaliva.

8. OŽUJA. — Ništa nova.

9. OŽUJKA. — Duce je nezadovoljan razvojem stvari. Izjavio je: »Talijanski narod nije sposoban za ovaj rat. Niti je zreo niti dovoljno čvrst i otporan za ovako teško i odlučno iskušenje. Rat je za Nijemce i Japance, a ne za nas!«

Luigi Cortese, generalni konzul u Ženevi izvještava, da je u Švajcarskoj prestao strah od njemačke invazije, jer nitko više ne vjeruje u potpunu njemačku pobjedu. Štaviše, predviđanja su sasvim drukčije prirode. Vjeruje se, da će Nijemci još jedamput razbiti glavu u slijedećoj ofenzivi protiv Rusije, da ne će postići odlučan uspjeh i da će prije zime pokleknuti i tražiti kompromisni mir. Raspoloženje prema Italiji znatno se popravilo, štaviše, postalo je skoro povoljno s obzirom na stanovite mogućnosti, na koje se u Švajcarskoj gleda s mnogo nade.

10. OŽUJKA. — Casero mi čita izvještaj obavještajnog ureda avijatičkih snaga. Zlo, da ne može biti gore. Prema ovim podacima Njemačka mora kroz nekoliko mjeseci završiti rat s Rusijom, u protivnom narod ne će izdržati novu zimsku vojnu. Koliko je u tome istine?

U međuvremenu dogodilo se nešto čudnovato. Princ von Urach, činovnik Ribbentropova presbiroa, doputovao je u Rim i zaželio da vidi d'Aietu. Održao mu je čudan govor o Japanu, dvosmislen po boji, slatkogorak po ukusu. Dobro je, da Japanci pobijede, ta naši su saveznici, ali na kraju krajeva oni su žuti i njihovi uspjesi idu na punu štetu bijelih. Ovaj se motiv često vraća u njemačkim razgovorima. D'Aieta je čak dobio utisak, da von Urach pokušava izdaleka ispitati naše mišljenje o posebnom miru Osovine s Engleskom. Osim toga Urach je rekao, da likvidacija Rusije izgleda vrlo teškim zadatkom. D'Aieta je učinio dobro, što se držao neodređeno.

Brzojavio sam Bova-Scoppi, da odgodi moje putovanje u Rumunjsku. Iz uhvaćenih rumunjskih brzojava vidim, da su dosta kolebljivi u pogledu moje posjete i da bi joj htjeli dati protumađarsku oštricu. Zbog toga od putovanja nema ništa.

11. OŽUJKA. — Duce se živo usprotivio von Urachovim izjavama i naglasio svoju bezuvjetnu simpatiju prema Japancima. »Uostalom, zar je važno, ako obogaćenje Japanaca snizi stupanj evropskog života? Ovakva materijalistička shvaćanja ukazuju na marksističke ostatke u njemačkoj duši, makar je ona nacionalsocijalistička.«

Jutros su u crkvi »Sudario« održane zadušnice za vojvodu od Aoste. Pozvane su samo dvorske ličnosti i, naravno, nosioci reda Annunziate. Kraljevska porodica zauzela je mjesto na tribini, skrivenoj našim pogledima. Obred je već bio započeo, kad li se otvoriše vrata i skromno pristupi neka pognuta žena u crnini. Izgledala je kao starica. Bila je to donna Rakela. Uzela je mjesto na nekoj sporednoj klupi i plakala cijelo vrijeme zadušnica. Na izlazu sam pozvao njen automobil, ali ga nije bilo. Ponudio sam joj svoj. Odbila je. Ona je naime došla i vratila se pješice. Ispričao sam Duceu ovaj slučaj. Bio je iznenađen. Nije znao, da je njegova žena otišla da prisustvuje intimnim zadušnicama, koje priređuje kraljevski dom. »Ovo je prvi put, da se to dešava, rekao je. Ali ona starica, koja je danas plakala u crkvi »Sudario«, nije bila žena velikog državnika već

majka poručnika, koji je u dvadesetoj godini mladosti poginuo u svom avionu.«

12. OŽUJKA. — Ništa nova.

13. OŽUJKA. — Ništa nova.

14. OŽUJKA. — Sjednica vlade. Nikakvih važnijih odluka osim uredbe o akcijama na ime. Duce iskorišćava ovu uredbu, da se upusti u ekstremistička izlaganja privredno-financijske prirode. Završava ih mračnom prijetnjom, da će iz ladice izvući zakon, spreman već osam godina, kojim će u sama dva člana izmijeniti sva prava vlasništva u Italiji, ako se bude pravila opozicija protiv uredbe o akcijama na ime.

Donesene su nove mjere o daljnjim ograničenjima, koja nameće ratno stanje. U prvom će se redu do skrajnjih granica skučiti pravo putovanja privatnih lica. Za svako putovanje potrebna je posebna i opravdana dozvola prefekta.

15. OŽUJKA. — Japanci su u razgovoru s Indellijem izložili svoje buduće planove. Ne će napasti Indiju, jer bi raspršili svoje snage po suviše prostranom i nepoznatom bojnom polju. Isto tako ne će napadati Rusiju, naprotiv, rat će proširiti u pravcu Australije, jer Englezi i Amerikanci očevidno pripremaju svoj protunapad s australskih baza.

Vidio sam Anda, savjetnika japanske ambasade; vraća se u Tokio. Predao sam mu vrlo prijateljsku poslanicu za njegovu vladu, tim više što su Japanci vrlo osjetljivi i nepovjerljivi zbog držanja Nijemaca. U Rimu se i dalje u stanovitim krugovima naglašava prijateljstvo prema Japanu, naravno, za inat Njemačkoj. Ja se ne slažem s ovakvom politikom. Nitko me ne može optužiti, da sam ljubitelj Nijemaca, ali još uvijek volim bijele nego žute, a onda, Japan je daleko, a Nijemci blizu, vrlo blizu...

Bastianini prikazuje stanje u Hrvatskoj i Dalmaciji u vanredno crnim bojama. Izuzevši miliciju, naše su oružane snage bijedne, bez ikakve energije, bez ikakva poleta, samo posvud rašireni antifašizam. Predviđa, da ćemo na proljeće i ljeto doživjeti vrlo teške časove. Ali Bastianini oduvijek naginje pretjerivanju.

16. OŽUJKA. — Novi, žestoki ruski napadi ugrožavaju položaj na istočnom frontu južno od Harkova. Ni Mussolini ne krije svoje brige.

Švedski ministar podnosi u ime svoje vlade neočekivano saopćenje o Grčkoj: Englezi su voljni, da otvore vratašca blokadi i da mjesečno prevezu 150 hiljada kvintala žita za Grčku. Naravno, traže jamstva. Ne znam, jesu li Duce i Nijemci spremni, da prihvate predložene uvjete. Ja ću lično poraditi u ovom pravcu, jer se samo tako može od sigurne smrti spasiti nekoliko milijuna nevinih i nesretnih ljudi.

Duži razgovor s Pareschijem o stanju ishrane. Zlo. Nedavno sniženje obroka kruha za 25% izazvalo je u narodu očajanje, iako nije bilo mnogo vanjskih znakova nezadovoljstva. Obuzet svetom vatrom svih novajlija, Pareschi gradi kule u zraku i vjeruje, da će neke njegove mjere, ako ne iz temelja promijeniti, a ono bar znatno poboljšati opće stanje. Kako bilo, svaka, i najpovoljnija pretpostavka mora računati na sreću,

jer zavisi o čitavom nizu neizvjesnosti. Činjenica je, da su umjetna gnojiva spala na trećinu i da nema radne snage; poljoprivredno oruđe propada, a pogonskog goriva je sve manje.

17.—18. OŽUJKA. — Ništa nova.

19 OŽUJKA. — Pavolini se vratio iz Njemačke, gdje je razgovarao s Göbelsom. Stanje u Njemačkoj prikazuje u dosta crnim bojama. I njegov njemački kolega, ma koliko se u prošlosti šepirio, svira danas u drukčije diple. Govorio je o krizi režima, o plesu »na oštrici britve« i zaključio s vrlo skromnim i skučenim predviđanjima za budućnost, po svršetku ovoga »crnog razdoblja«. Više ne govori o uništenju boljševizma već se zadovoljavaju, da prodru do Kavkaza. Pređašnje parole o munjevitoj pobjedi, o novome redu i diktiranom miru zamijenile su parole kao što su otpor, upornost obrane i t. d. Pavolini mi je ispričao veselu dogodovštinu, vrlo značajnu za njemačke sluge. Kad je Göbbels poklonio Farinacciju Hitlerovo poprsje, donio ga je »gauleiter« Esser, koji se hvali da zna talijanski. Predajući poklon rekao je: »Ekselencijo Farinacci, ministar Göbbels stavio mi je u dužnost, da vam predam ovaj prazan omot...« (igra riječi: busto = poprsje, busta = omot; op. prev.). Anegdota se priča po cijeloj Njemačkoj. Prvi ju je ispričao sam Göbbels, koji se od srca smijao. Farinacci se ne bi tako ponio.

Mussolini je jutros razglabao unutrašnju talijansku situaciju i priznao, da Talijani nisu nikako za rat. On ovu pojavu objašnjava nedostatkom neposrednih, narodu lako shvatljivih ciljeva. Stoga misli, da se propaganda može voditi jedino, ako budemo isticali avet poraza. Ne treba očekivati nikakvu milost od strane neprijatelja nego samo ropstvo, koje bi trajalo čitav vijek. Ali narod ne bi ni u to vjerovao. U Milanu kažu: »Samo da rat svrši, pa makar i pobijedili!«

20.—21. OŽUJKA. — Ništa nova.

22. OŽUJKA. — Prije nekoliko dana pozvao me na telefon neki mladić, koji se predstavio u ime tajnika stranke i zatražio, da ga odmah primim, jer mi mora saopćiti važna otkrića o jednoj uroti. Primio sam ga. To je neki 20-godišnji mladić iz Trsta, po imenu Armando Stefani. Član je fašističke sveučilišne omladine (GUF), mršav, bistar, nemiran. Ispričao mi je, kako mu se približio novinar Felice Chilanti i pozvao ga, da stupi u ultra-fašistički revolucionarni pokret, koji ima za cilj, da isključi sve desničarske i konzervativne elemente u stranci i da nametne Duceu odlučnu socijalističku politiku. Sve je predviđeno: napadaj, hapšenje ministara, ubistvo Ciana. Mladić je bio potresen ovim otkrićem i zato je dotrčao, da mi sve oda.

Ja ne bih pridavao veliku važnost ovoj stvari, da nije i policija mišljenja, da u tome ima nešto istine. Moramo ići do kraja. Malo logora i tamnice rashladit će glave ovim mladićima. Ipak se moramo zapitati, zašto se sve ovo događa? Nije li po srijedi antifašistička zavjera, koja se ne usuđuje otvoreno razviti barjak revolucije nego se pokušava sakriti pod zastavu same stranke. Zar ovi elementi, koje stranka s ljubavlju uzgaja u svojim redovima i po mišljenju nekih krugova drži u svojim ru-

kama laskanjem i obećanjima, nisu stvarno ohrabreni da idu putem, koji bi se morao žaliti i osuditi.

23. OŽUJKA. — Ništa nova.

24. OŽUJKA. — Predao sam Duceu cio izvještaj o Njemačkoj. Sam Mussolini je priznao, da »odavno nije čitao tako nešto značajna i duboka.« Ima pravo. Luciolli je najprije opisao nespokojstvo u zemlji, a zatim protumačio, kako politika nije znala koračati uporedo s vojnim uspjesima. Mnogo se govorilo o novom poretku, ali ništa nije učinjeno, da se ostvari. Danas cijela Evropa stenje pod igom njemačke okupacije. Broj neprijatelja se umnožio do beskonačnosti, iako danas ne mogu drugo nego da šute i mrze. Zato oni hoće, da se sve evropske zemlje iscrpe, da i u tom slučaju budu još uvijek nadmoćni.

Duce je bio iznenađen ovom mišlju, koja za njega znači otkriće i odmah je rekao, da će krajem 1943. imati 15 savrešno opremljenih divizija u dolini rijeke Pada. Vrlo dobro. Ja sam mu odgovorio, da je ovo rat iscrpljavanja snaga i da se njegov daljnji razvitak ne može predvidjeti. Danas je sve moguće. Zato moramo pripremiti svoje snage i držati ih kod kuće. Jednoga dana, koji možda nije predaleko, manja, ali dobra armija, koja će se naći pri ruci, mogla bi odlučiti sudbinom Evrope, ako se upotrebi u pravom trenutku. Cavallero je došao da me posjeti i mi smo se odmah porječkali zbog Gambare. Međutim sve se svršilo zagrljajem, ali je pitanje, koliko je bio iskren.

25. OŽUJKA. — Nekoliko zanimljivih brzojava iz Turske: De Peppo je razgovarao s raznim ličnostima. Doduše, njihova se mišljenja o vojnom položaju mnogo razmimoilaze, ali svi jednodušno smatraju, da će rusko-njemački sukob konačno staviti Tursku pred onu alternativu, koju po svaku cijenu želi izbjeći. De Peppo nije u stanju da odgovori na pitanje, hoće li Turci s nama ili protiv nas. Iz mnogih izvora proizlazi, da veze između Turske i anglosaksonskog svijeta postaju sve čvršće.

26. OŽUJKA. — Pukovnik Amè govori s mnogo zabrinutosti o položaju u Njemačkoj. Svoje mišljenje ne zasniva samo na podacima agenata naše vojne obavještajne službe, koji su razasuti po Njemačkoj, nego i na ličnim priznanjima svoga njemačkog kolege admirala Canarisa. Unutrašnja situacija je vrlo teška s materijalnog i moralnog gledišta. Vojska je ogorčena i u sukobu s političkim elementima. U proljetnu ofenzivu ne vjeruje se mnogo. U svakom slučaju prevladava mišljenje, da se ne će izvojevati konačan uspjeh. Njemački narod je sit pobjeda i više ne vjeruje, da će na kraju pobijediti.

Osvrćući se na Hitlerovu naredbu, da se SS izdvoji iz redovite vojske i da unaprijed sačinjava veliku samostalnu jedinicu, Duce je rekao, da se iz ovog jasno nameće zaključak o dubokim i možda nepopravljivim poteškoćama.

Churchillov govor konservativcima. Po svome običaju, nije krivudao desno i lijevo nego je smjelo priznao pretrpljene gubitke i čvrsto naglasio odluku, da ide do kraja. On nepokolebljivo vjeruje u pobjedu. Treba pošteno priznati, da je ovaj čovjek govornik neobične snage, sposoban da vanredno vješto pogodi osjetljivu točku ljudske prirode.

27. OŽUJKA. — Duži razgovor sa Squerom o Gambarinom slučaju. Usprkos hiljadama Cavallerovih podvala, Gambara je savršeno častan čovjek, protiv koga se ne može ništa reći. Iz istrage je izišao čist kao svijetli mač. Cavallero je sve to umjetno naduvao, da se osveti odviše hrabrom kritičaru i da makne s puta mladog i smjeloga generala, koji bi ga mogao baciti u zasjenak. U svakom slučaju Squero će se zauzeti, da obrani Gambaru.

Squero je zaista čestit čovjek; možda, štaviše sigurno, nije orao, ali je pošten i iskren. Mussolini mu neograničeno vjeruje i dobro čini.

28. OŽUJKA. — Predaja zlatnih medalja obitelji poginulih avijatičara. Baldov sinčić, koji doduše ne sliči na oca, ali po svemu na njega podsjeća, primio je odlikovanje, da nije ni okom trenuo, blijed i ponosan. Zatim je došao red na Brunovu udovicu. U naručju je nosila malu Marinu, koja je pružila ruke prema djedu. Zavladalo je opće, iskreno ganuće. Mussolini se uopće nije promijenio u licu, izgledao je kao kamen. Odlikovao je Brunovu ženu, drugaricu svoga Bruna, kao svaku drugu ženu, koje su — kao i ona — ostale samohrane. Netko je zapitao: »Nadčovjek ili nečovjek?« Ni jedno ni drugo nego svijest, da bi najmanja njegova slabost u ovom času dirnula nekoliko milijuna srdaca. Kad se Marina udaljavala, primijetio sam u jednom trenutku sjaj u njegovim očima i to mi je otkrilo sve ono, što je njegova gvozdena volja zatomila. Ja sam se u tom času osjetio vrlo blizu njegovu srcu i njegovu bolu.

U Veneciji su izbile prve, doduše beznačajne demonstracije zbog nestašice kruha. Mnogi su potrošili kupone za kruh prije vremena i sada se bune, jer im pekari ne daju kruha. Duce je ljut i žalostan. Naredio je, da se demostranti rastjeraju »pljoštimice« (t. j. udarcima sabljom pljoštimice). Ali stvar je sama po sebi neugodna, jer dokazuje, da su mnogi računi u pitanju ishrane bili neosnovani; slijedeći dani mogli bi nam donijeti mnogo grubih iznenađenja.

29. OŽUJKA. — Danas su izbile demonstracije zbog nestašice kruha u Materi. Grupe žena napale su fašistički dom; rastjerali su ih karabinjeri, koji su morali pucati u zrak. Ozbiljne, teške pojave, tim više što je žetva daleko, a pokriće sve teže. Buffarini očekuje, da će do sličnih ispada doći, pomalo, svuda. Zato je prefektima uputio brzojave s uputama, koje počinju riječima: »Treba da budete gospodari živaca.« On hoće, i s pravom, da izbjegne krvoproliće.

Gastaldi, bivši okružni tajnik fašističke stranke u Torinu, došao je k meni, ma da ga skoro ne poznajem, da mi priča o svojim nesuglasicama s ortakom. U tome ne bi bilo ništa zla, kad se ne bi radilo o neizbježnoj porodici Petacci. Gastaldi o tome govori bez dlake na jeziku. Petaccijevi interveniraju desno, protežiraju lijevo, prijete onima gore, spletkare protiv onih dolje i grabe na sve četiri strane svijeta.

Nekoliko časaka prije Gastaldija o istoj mi je stvari povjerljivo pričao Cerrica, karabinjerski general. Nema nikakve sumnje, da se sablazan širi i da ugrožava samu Duceovu ličnost. Ali kako da ga čovjek upozori, kad su njegova dva najprisnija saradnika, De Cesare i Buffarini, do koljena zapali u blato ovoga podzemlja? Kako bilo ja sam odlučio, da se držim sasvim daleko od čitave ove stvari i kad mi netko počne o tome go-

voriti, ja bezobzirno prekidam razgovor. Prije svega iz obzira prema Duceu.

Na jučerašnjem sastanku direktorija fašističke stranke, Mussolini je žestoko kritizirao mlade i hvalio stare squadriste. Zar počinje da uvida duboku i zabrinjavajuću krizu u stranci?

30. OŽUJKA. — General Agostini oštro napada Cavallera. Po njegovim riječima, Cavallero je već izabrao novog komandanta karabinjera, s kojim bi se htio poslužiti u neodređene svrhe. U Agostinijevim riječima ima nešto istine; ipak mnogo pretjeruje.

Vidussoni putuje u Veneciju, da se dogovori s Aschmannom oko osnutka saveza evropske omladine, koja bi se imala organizirati pod Schirachovim počasnim predsjedništvom. Vidussoni namjerava tražiti, da se pored njemačkog izabere i talijanski predsjednik. Uvjeren sam, da će to oneraspoložiti Schiracha, koji mnogo drži do ove stvari. Otvoreno sam upozorio Vidussonija na ovu okolnost, ali mladić, isto toliko glup, koliko i uobražen, tvrdoglavo ostaje pri svome. Kad bi samo razbio glavu o zid...

31. OŽUJKA. — Ništa nova.

TRAVANJ

1. TRAVNJA. — Duce je od jednog industrijalca iz Južnog Tirola čuo ovu šalu, koja kruži Njemačkom: »U dva mjeseca dobit ćemo rat protiv Rusije, u četiri mjeseca protiv Engleske, a u četiri dana protiv Italije.« Zahtijeva, da pitam Alfierija, je li ovo istina. »Što se mene tiče«, dodaje, »ja počinjem spremati nove divizije, jer se nikad ne zna, kakva nas iznenađenja i s koje strane mogu zadesiti u 1943. godini.«

Mussolini je vrlo ljut i povodom Anfusova izvještaja o držanju naših dviju delegacija, koje su otputovale u Mađarsku, da posjete poljoprivredni sajam u Budimpešti: pijančevanje po noćnim lokalima i navala na šunke u dućanima. Ovaj događaj naveo je Mussolinija, da »raspali« protiv buržoazije i da održi žestoku filipiku protiv njenih navika.

2. TRAVNJA. — Napuljski prefekt — Alfini — izvještava, da je stanje u Napulju ozbiljno, ali tamošnji narod navikao je da steže kaiš i da se zlopati, prema tome ne treba se ničega bojati bar dotle, dok ne izbije nešto nova i velika.

Karabinjerski general — Hazon — izvještava: opći se položaj poboljšao, ali se zemlja sve više tuđi i udaljuje od stranke. Fašizam ne igra više nikakvu značajnu ulogu u životu naroda. U vojsci vlada neprijateljsko raspoloženje prema Cavalleru, iako Hazon priznaje, da nema generala, koji uživa stvarni i neosporni ugled i koji bi ga mogao zamijeniti. Imenovanje Gariboldija za komandanta trupa u Rusiji izazvalo je dobar dojam. Znalo se, da je lični Cavallerov neprijatelj i zbog toga se nije očekivalo, da će biti imenovan.

Farnesi sa svoje strane javlja, da zabrinutost zbog stanja ishrane raste. Kudi omladinu zbog njena držanja. Žarište zaraze predstavljaju tečajevi za političku izgradnju, gdje se okupljaju neki častohlepni, pokvareni i zlonamjerni ljudi. Sada će ih raspršiti po raznim službama u dalekim gradovima. Sveučilišna štampa bit će također stavljena pod nadzor ozbiljnih i odgovornih ljudi.

Borri, prefekt Genove, kaže: »Grad je čvrst i postojan, ali oskudica počinje da biva nesnošljiva.«

Komandant naših snaga u Grčkoj — Geloso — veli, da je red dobar, da su izgledi za buduću prehranu nešto bolji, ali da je politička situacija nestalna i labava.

3. TRAVNJA. — Ništa nova.

4. TRAVNJA. — Korak japanskog ambasadora, koji želi da mi protestiramo kod Sv. Stolice, što je uspostavila odnose s Čang-Kaj-Šekom u isto vrijeme, kad je uvela diplomatske veze s Japanom. Tokio želi, da kineski poslanik ili uopće ne dođe u Vatikan ili da se njegov dolazak na bilo koji način odgodi. Ne znam, šta mi možemo stvarno postići, ali sam ambasadoru obećao, da ćemo poraditi po njihovoj želji.

5. TRAVNJA. — Mussolini ne će da primi 130 hiljada kvintala mađarskog žita, obećanog Perschiju. Smatra, da je to milostinja i vjeruje, da ćemo izgurati do žetve bez novog smanjivanja obroka.

Marcello del Drago vraća se iz Pariza preko Berlina. U glavnom gradu Reicha nema nikakvih vanjskih promjena, dok je Pariz već prava pustinja. U nekim njemačkim krugovima rekli su mu, da se nadaju kompromisnom miru s anglosaksonskim zemljama, čim se svrši istočna ofenziva, koja bi morala praktično slomiti Rusiju.

Jutros sam bio na misi u Santa Maria degli Angeli. Crkva je bila puna pobožnog naroda. Neki tvrde, da Italija nije u svojoj dubini katolička zemlja, ali ja temeljito sumnjam u takve izjave.

6. TRAVNJA. — Kad je Göring bio u Rimu, govorili smo o mogućnosti, da se u Italiju vrate neka umjetnička djela talijanskog slikarstva, koja se danas nalaze u Francuskoj. U prvom redu trebalo bi, da se vrate slike židovske vlasnosti, zaplijenjene od strane Nijemaca. Među imenima koja su se spominjala, pala je u toku razgovora riječ i na Rotschilda, koji je imao više Boldinijevih slika. Danas mi je Göring poslao jednog Boldinija na dar. Popratno pismo počinje ovim riječima: »Nažalost, u Rotschildovoj se kući nije više ništa moglo naći...« Ako se jednog dana ovo pismo nađe, izgledat će, kao da sam ga ja potakao da pljačka židovske kuće i da se on žali, što je došao prekasno. To je zaista prefinjeni njemački smisao za politiku.

Vichyjevska vlada pokušava, da nas na tipično francuski način ucjenjuje zbog povratka Talijana iz istočne Afrike u domovinu. Pošto je ranije dala sva moguća jamstva, da će se naši sunarodnici ukrcati u Gibutiju, sada pravi stotinu poteškoća, ako ne pristanemo, da prevezemo 150 francuskih civilnih lica i 650 vojnika. Dok bi se još mogli složiti u pogledu

civila, nemoguće je u pogledu vojske. Smatram, da zasad, odgovorimo svisoka, a poslije ćemo vidjeti.

Stigla je prva vijest o japanskom zračnom napadu na Colombo. Znači li to korak prema Indiji? Čini mi se, da je glavni cilj zastrašivanje Hindusa za vrijeme pregovora s Crippsom, jer izgleda, da će se pregovori — bar djelomično — završiti povoljno.

7. TRAVNJA. — Ništa nova.

8. TRAVNJA. — Netko je prigovarao zbog nepismenosti u nekim talijanskim oblastima. Mussolini je rekao: »Uostalom, kad bi tomu bilo tako, šta to znači? U XIV. stoljeću u Italiji su živjeli samo nepismeni ljudi, ali to nije smetalo, da propjeva Dante Alighieri. Danas, naprotiv, kad svi znaju čitati i pisati, imamo pjesnika Govonija, koji nije baš za odbaciti, ali je svakako nešto manji od Dantea.«

Rimski prefekt izvještava, da je Duce ljut, jer po rimskim ulicama vidi suviše mladih ljudi. Izdao je nalog, da ih odreda hapse i šalju u vojsku. Ali šta da se radi s njima? I kako ćeš razlikovati besposličare i dangube od onih, koji moraju ići ulicom po svom redovitom poslu? Sjećam se, da bi u Pekingu stari Čang-Co-Lin jednostavno dao zatvoriti nekoliko lica, kad bi mu ustrebalo vojnika. Njegovi bi ljudi pokupili sve muške prolaznike, smjesta ih ošišali i obukli u vojnička odijela. Nije tu pomagao nikakav protest. Pitanje regrutiranja jednostavno je postalo pitanje saobraćaja. Zar će se i u Rimu uvesti metode staroga pekinškog despota?

Primio sam Gambaru. Ljut je zbog nepoštenog Cavallerovog podmetanja, ali nije potišten. Izgleda, da će ga poslati u Rusiju. Ako to bude istina, siguran sam, da će svoje ime još jedamput proslaviti uspjesima.

9. TRAVNJA. — Alfieri je došao na dopust u Rim. Nije nam donio ništa izuzetno važna, ali je manje optimist nego inače; polazi s pretpostavke, da ljetna ofenziva može donijeti samo ograničeni uspjeh.

Naprotiv, zanimljivije su izjave, koje je Bismarck u četiri oka dao Blascu d'Aieta. Ja ću ih ukratko zabilježiti: U toku mjeseca listopada Njemačka mora zaključiti mir bez obzira kako se stvari razvijaju. Vojska ne će i ne može poduzeti nikakvu inicijativu u ovom pravcu, prije svega, jer to ne leži u njenoj tradiciji, a drugo, jer joj je slomljena kičma posljednjim mjerama, na osnovu kojih su maknuti najbolji vojnički šefovi. U krilu stranke velika bura: sam Himmler, koji je ranije bio ekstremist, sada želi kompromisni mir, a on ustvari drži Njemačku u svojim rukama. Engleska će do listopada biti zrela za pregovore, tim više ako Nijemci predlože saradnji protiv Japana, da bi bijeli opet osvojili Aziju. Na strani Osovine Italija mora preuzeti inicijativu, da se rat prebaci na diplomatsko područje.

Radi li se o maštanijama našega prijatelja Bismarcka ili o stvarnim težnjama njemačkog javnog mišljenja? Ja nemam stvarne podloge, da donesem svoj sud, ali je značajno, da on o tome govori poslije Canarisove posjete Rimu i poslije mnogobrojnih razgovora, koje je s njime imao.

10. TRAVNJA. — Razgovor između Ducea i Alfierija. Duce nije tražio nikakva obavještenja od Alfierija nego je namjerno govorio o svome bezuvjetnom optimizmu u vezi s razvojem rata i njegovim svršetkom. Više puta je napao Nijemce, a isto toliko hvalio Japance. Bio je dobre volje i vrlo živahan. Kad je govorio o Karlu Velikome rekao je, da se u prvom redu divi njegovoj muškosti, jer se slaže s francuskim filozofom koji je rekao: »Le genie c'est les genitaux — genij, to su genitalija.«

Host Venturi priča o razlogu ukidanja spavaćih kola, vagon-restorana i vagona prve klase. Mussolini je ovu mjeru tražio iz čisto socijalnih razloga, protivno mišljenju stručnjaka. Izjavio je, da osjeća potpuni preporod svoga starog revolucionarnog duha, kao što ga nikad prije nije osjetio. Međutim u vlakovima dolazi do svakovrsnih prizora, navala velika, a mjesta malo. Sinoć je državni podsekretar ministarstva pošta bio u Trstu naprosto ubačen u vagon kroz prozor; hodnici su bili toliko prenatrpani, da se nije moglo prolaziti. Naravno, ovaj događaj nije podigao vladin ugled.

11. TRAVNJA. — Mussolini je posjetio društvo prijatelja Japana. On sve više polaže na to, da ga smatraju »prvim prijateljem Japana na svijetu«; svojoj izjavi daje izraziti ton protunjemačke polemičnosti. Kazao je samo par riječi tople solidarnosti i zaključio, da će talijanski vojnici, zajedno s japanskim vojnicima i drugim vojskama Trojnog pakta voditi borbu do pobjede.

De Peppo daje slijedeći pregled situacije u Ankari: Turci ne će biti protiv nas, možda će čak biti s nama, ako se ratna sreća konačno nasmije osovinskim vojskama. Neprijatelj broj jedan je Rusija. Strah broj dva je Njemačka. Turski bi ideal bio, da na lešinu posljednjeg Rusa padne posljednji Nijemac. Prema nama su još uvijek nepovjerljivi. Da bismo razbili ovo nepovjerenje, trebalo bi da im ustupimo otok Castello Rizzo, jer ga Turci smatraju kao udarnu oštricu, uperenu protiv svoje zemlje. Ali mi to sada ne možemo učiniti. Takav potez, u nezgodno vrijeme, tumačio bi se kao znak slabosti i izazvao bi sasvim suprotni učinak.

12. TRAVNJA. — Ništa nova.

13. TRAVNJA. — Posjeta šefa mađarskog glavnog štaba, kome je Cavallero uvijek za petama. Nije mi kazao ništa zanimljiva.

Duži razgovor s donnom Edvigom (Mussolinijevom starijom sestrom). Izrazila je želju, da sa mnom razgovara radi neke male usluge, ali to je očito bio izgovor. Ustvari, ona je željela da mi saopći svoje dojmove o situaciji, da čuje moje mišljenje i prije svega da skine kamen sa srca zbog porodice Petacci, koja je već postala narodni problem. Vrlo oštroumno i s velikom ljubavlju prema svom bratu kazuje ono, što danas već svi govore. Međutim dodaje, da ima u rukama sigurne dokaze o prljavim poslovima obitelji i rodbine Petacci i o sablazni, koja iz svega toga nastaje. Odlučila je, da stvar raščisti i da razgovara s Duceom. Ja sam bio vrlo suzdržljiv i upozorio je na moj težak položaj u ovoj stvari, što je ona dobro shvatila. Edviga mi je priznala, da je o tome razgovarala s bratom još prošle godine, kad se šaputalo, da ide u Cammilluciju (bora-

vište porodice Petacci) da igra tenis. On je priznao da tamo ide, ali je odlučno odbio priču o tenisu.

Revel se naširoko raspričao o situaciji. Zabrinut je zbog Duceova zdravlja. Tvrdi, da je više puta vidio, kako mu krv udara u glavu. Traži, da nešto učinim. Ali šta? Prije svega uvjeren sam, da mu je sasvim dobro, a napokon, tko bi imao hrabrosti, da se s njim upusti u razgovor o njegovim ličnim stvarima.

14. TRAVNJA. — Japanci predlažu, da države Trojnog pakta objave deklaraciju o nezavisnosti Indije i Arabije. U Berlinu se ne gleda dobro na japansku inicijativu u zemljama, koje su sve bliže Evropi. Mussolini bi naprotiv bez kolebanja pristao na prijedlog.

15. TRAVNJA. — Laval je postao predsjednikom francuske vlade. To je posljedica dugotrajne njemačke rabote, o kojoj nas nisu nikada izvještavali. Tek po svršenom činu njemački predstavnik u Parizu izvijestio je našega ambasadora o događaju, koji se ipak nas izravno tiče. Šta li su Nijemci obećali Francuzima, da je došlo do sporazuma? I na čiji račun? Vidjet ćemo. Zasad se nije lako upuštati u proročanstva. Jedno je sigurno: Laval ne predstavlja Francusku; ako Nijemci vjeruju, da će preko njega osvojiti srce Francuza, onda se još jedamput, i to ljuto varaju.

16. TRAVNJA. — Ništa nova.

17. TRAVNJA. — Nikakvih naročitih novosti.

18. TRAVNJA. — Obrazovana je Lavalova vlada. Zapravo, to je vlada državnih podsekretara i nepoznatih ličnosti. Ali ostaje i dalje na snazi Pétain—Darlanova vlada. Znači, da se Francuska sprema za sve tri mogućnosti. Pobijedi li Engleska, tu je De Gaulle. U slučaju da prevladaju Nijemci, eto Lavala. Ako dođe do kompromisa, Pétain će izvršiti svoju ulogu. Samo da sve to ne bi svršilo na našu štetu.

Amerikanci su bombardirali Tokio i druge japanske gradove. Ovo je njihov prvi ofenzivni pothvat protiv Japana od početka rata. Ne vjerujem, da će zasad moći da učine velike stvari, jer su njihove ratne pripreme veoma zaostale. Ali što vrijeme više prolazi, tim će se jače osjećati njihova snaga, osobito u zraku.

19. TRAVNJA. — Mussolini je prilično iznenađen zbog Führerove odluke, da se njemački narodni blagdan prebaci na 2. svibnja, jer je 1. pao u petak. Ima pravo: ovi Nijemci gone katolicizam, a pokazuju se robovima predrasuda čisto kršćanskog porijekla. Ali iznad svega pokazuju, da nisu gospodari svojih živaca i da više ne vjeruju u svoju stvar.

20. TRAVNJA. — Neobičan Göbbelsov govor na Hitlerov rođendan. Govorio je dosta mračnim tonom, premda je ponovo naglasio vjeru u konačnu pobjedu. Ali zašto je ovako govorio, kad nas sa svih strana uvjeravaju, kako proljeće dopušta Nijemcima, da s većom sigurnošću gledaju na istočni front. Ma koliko bio naklonjen optimizmu, Mussolini je s priličnom gorčinom saslušao Göbbelsov govor.

I Anfuso je na povratku iz Budimpešte prilično potišten. Mađari tvrde, da njemačke pripreme za ofenzivu nisu tako velike, kao što se priča i da je materijal, nagomilan na južnom frontu vrlo oskudan.

21. TRAVNJA. — Nijemci žele, da se za još par dana odgodi odgovor Japancima u pogledu izjave o indijskoj i arapskoj nezavisnosti.

Bismarck je pričao d'Aieti, da njemački generalni konzul u Milanu prima mnoga uvredljiva pisma. Posljednje je ovako glasilo: »Čujemo, da tražite novi stan. Nudimo vam vrlo lijepe prostorije, dostojne vas, vašega naroda, vašega Führera. Adresa glasi tako i tako.« Generalni konzul otišao je ravno na označenu adresu i našao se pred ulazom u tamnicu.

Jacomoni podnosi vrlo dobar izvještaj o stanju u Albaniji. Jedinu poteškoću predstavlja pomanjkanje materijala, što nam ometa, da nastavimo započete javne radove.

22. TRAVNJA. — Duce mi saopćava, da je maršal Kesselring, na povratku iz Njemačke donio Hitlerov pristanak za iskrcavanje na Malti. Izgleda, da je otok uslijed zračnih napadaja zaista pretvoren u prah i pepeo. Međutim obalna obrana uopće nije oštećena. Zato neki pomorski stručnjaci smatraju, da je pothvat još uvijek opasan i da će u svakom slučaju zahtijevati mnogo žrtava.

23. TRAVNJA. — Otpratio sam Jacomonija Duceu, da raspravimo pitanje albanske zastave. Sadašnja vrijeđa albanske nacionaliste i oni traže poštivanje svojih narodnih simbola. Današnji barjak; orao, uokviren u liktorske snopove iznad kojih stoji savojska kruna, ukinut je i uspostavljena stara zastava, koja će na štapu imati liktorski snop i plavu savojsku vrpcu. Naravno, prije nego Duceova odluka bude objavljena, razgovarat ću s kraljem.

U Buenos Airesu je umro ambasador Boscarelli, moj glavni prijatelj, dok sam bio u Rio de Janeiru. Uvijek je prema meni sačuvao prijateljsku odanost. Nije bio naročito nadaren, ali je bio pošten, radišan i uglađen. Zahvaljujući ovim svojstvima Boscarelli je bio vrlo koristan diplomatski činovnik. Njegova me je smrt duboko rastužila.

24. TRAVNJA. — Japanski se vojni ataše u razgovoru s Renatom Prunasom, žestoko obara na Nijemce i na njihovo političko vođenje rata. Po njihovu mišljenju, sve je pogrešno. Ako Njemačka nastavi ovim putem, doživjet će mnoga bolna razočaranja. Pokazao sam Duceu svoje zabilješke o razgovoru; on se izrazio u vrlo povoljnom smislu za Japance.

Naveče je Mackensen donio Duceu prijedlog, da se krajem ovoga mjeseca sastane s Führerom u Salzburgu. Mussolini bi htio, da se sastanak odgodi do kraja svibnja. Hitler telefonski obavještava, da je to nemoguće »iz razloga koji ne zavise od njegove volje.« I tako je sastanak utanačen za 29. i 30. travnja.

Riccardi je dao oduška svome bijesu protiv brata Clarette Petacci i protiv njegove bande. Kaže, da je o tome iskreno razgovarao s Duceom,

Ja sam se ograničio da ga slušam, jer nipošto ne želim, da stavljam svoje prste u ovaj zupčanik.

25. TRAVNJA. — Ništa nova.

26. TRAVNJA. — Nikakvih novosti.

27. TRAVNJA. — Dugačak Hitlerov govor. Teško je dati neko mišljenje, jer su sada svi Hitlerovi govori više manje isti. Ton nije bogzna kako siguran. U prvom redu govori o prošlosti, zašto i kako je prošla zima u Rusiji bila teška i kako su je svladali; ni spomena o glavnom pitanju, koje svi očekuju, t. j. kad će rat prestati. Naprotiv izjavio je, da je poduzeo sve pripreme, da s boljom opremom dočeka drugu zimu na ruskom frontu. Zatim je tražio isključivu punomoć za samostalno upravljanje njemačkim narodom. Ustvari, on takvo ovlašćenje već ima, ali ovo svečano davanje punomoći izazvalo je kod svih dojam, da unutrašnja situacija zahtijeva vrlo strog nadzor. Sve u svemu, govor je u Italiji izazvao potištenost, dok je Mussolini rekao, da je vrlo dobar i snažan.

Venecijanski prefekt, Marcello Vaccari priča o mladom Petacciju, kako je izazvao veliku sablazan u Veneciji i kako je Buffarini bacio u koš izvještaj karabinjera, koji mu je sam Vaccari dostavio.

Po pričanju Petragnanija, glavnog direktora Narodnog zdravlja, Buffarini pomaže gospođicu Claru Petacci s dvije stotine hiljada lira na mjesec i tako se osigurava, da ne bude kažnjen za svoja zlodjela. Zaista, o toj stvari govori se više nego što bi trebalo.

28. TRAVNJA. — Odlazak u Salzburg. Ovaj je sastanak uslijedio na želju Nijemaca, koji nas »more solito — po običaju« uopće nisu izvijestili o dnevnom redu. Za vrijeme putovanja Cavallero mi prikazuje pripreme za napad na Maltu. Jasno mu je, da je to tvrda kost, ali pripreme se vrše vrlo pažljivo i s uvjerenjem, da do napada mora doći. Svrha je, da se oni, koji pripremaju ovu akciju, što više zagriju. Drugi je »par rukavica«, hoće li i kada će do napadaja doći. Cavallero ne će da preuzme nikakvu obvezu u tome pravcu nego se — po svojoj prirodi — zaklanja iza gomile »kad bi i ako bi«. Govori o daljnjem razvoju rata. Mi moramo pobijediti još ove godine, ili barem osigurati takve prednosti, da možemo pobijediti. U protivnom, opasnost postaje sve veća.

29. TRAVNJA. — Dolazak u Salzburg (stanica Puch). Poznati prizor: Hitler, Ribbentrop, kao uvijek, isti ljudi, uobičajeni ceremonijal. Smjestili su nas u dvorcu Klessheim. Veličanstvena zgrada, koja je nekad pripadala salzburškim nadbiskupima-prinčevima, a sada je namijenjena Führerovim gostima. Raskošna je i vrlo dobro namještena: pokućstvo, gobleni, sve roba iz Francuske. Sigurno je nisu odviše skupo platili.

Prema nama su vrlo ljubazni. Ja sam dobro naćulio uši. Njemačka dobroćudnost je uvijek u obrnutom odnosu s njihovom srećom. Hitler izgleda umornim. Snažan je, odlučan, razgovorljiv, ali umoran. Mjeseci ruske zime ostavili su teške tragove na njemu. Opazio sam prvi put, da ima mnogo sijedih vlasi, kojih dosad nije imao.

Hitler razgovara s Duceom, ja s Ribbentropom, ali u obje dvorane sviramo istu gramofonsku ploču. Naročito se Ribbentrop upušta u propagandu. Zapisnik razgovora pohranio sam na drugom mjestu. U njegovom pričanju oživljuje Napoleon, Berezina, drama iz 1812. i sve tome slično. Međutim rusku zimu svladao je Hitlerov genij. To je glavni obrok, kojim sam poslužen. Šta će mi reći sutra, šta li nam nosi budućnost? Na tome poglavlju Ribbentrop je prilično zakukuljen. Ipak govori o ofenzivi protiv Rusa na jugu Sovjetske Unije s vojno političkim ciljem: prodor do petrolejskih izvora. Kad joj presuše izvori pogonskog goriva, Rusija će poklek-nuti. Onda će engleski konzervativci, vjerojatno i sam Churchill, koji je na kraju krajeva razuman čovjek, učiniti sve što budu mogli, da spase ostatke truloga carstva. Tako Ribbentrop. Ali ako tako ne bude? Ako Englezi svojom tvrdoglavošću budu htjeli da idu dalje, šta treba učiniti, kojim putem udariti. da ih izbacimo iz kolosijeka? Ribbentrop spominje avijaciju i podmornice. Znači, da se vraća na formulu iz 1940.; ali onda ova formula nije donijela nikakvih dobrih plodova i bačena je u potkrovlje. Sada je ponovo izvlače na sunce i žele da nam je još jednom ponude, nakon što su je lijepo isprašili. Međutim, ideja me nije uvjerila i ja sam to otvoreno rekao Ribbentropu, na veliko zaprepaštenje Alfierija, koji malo što razumije od svega šta čuje, ali zato uvijek kaže »da«.

30. TRAVNJA. — Svi ponavljaju parolu, da je Amerika velika laž. To govore svi, veliki i mali, u sobama i predsobljima. Čovjeku se smuči, kad s jedne strane pomisli, šta Amerikanci mogu učiniti i šta će po mome mišljenju zaista učiniti, i s druge strane vidi ove Nijemce, kako zatvaraju oči, da ništa ne vide. To ipak ne isključuje, da najpametniji i najpošteniji uviđaju, šta Amerika može učiniti; i priznaju, da ih pri tome podilazi ledena jeza u duši.

Što se tiče Francuske, Nijemci više osjećaju nepovjerenje nego naklonost. Laval ih ne uvjerava mnogo. Pravi duh Francuza mnogo uvjerljivije predstavlja onaj slagar, koji je izložio svoj život opasnosti, da može izdati novine, u kojima je Pétainovo ime namjerno izvrnuto u »Putain«. Ova činjenica mnogo više znači nego svi govori plaćenih vichyjevskih kolaboracionista. U Njemačkoj nemaju o tome nikakvih iluzija i uvijek su spremni, da udare maljem po glavi svakoga, tko bi pokušao prstom maknuti.

Hitler govori, govori i govori. Mussolini je također navikao, da sam govori, a kako sad zapravo cijelo vrijeme mora šutjeti, pati zbog Hitlerove brbljavosti. Drugi dan poslije ručka, kad smo konačno rekli jedni drugima sve što smo imali reći, Hitler je neprekidno govorio sat i četrdeset minuta. Nije ništa ispustio, sve je nabrojio: rat i mir, vjeru i filozofiju, umjetnost i povijest. Mussolini je nesvjesno pogledavao na svoj ručni sat, ja sam mislio na svoje brige, jedino se Cavallero, to čudovište izmećarskog puzavca pravio, kao da ushićeno sluša i stalno je klimao glavom u znak odobravanja. Vidio sam, da sami Nijemci slabije podnose ove udarce nego mi. Jadnici! Ta oni ovo moraju gutati svaki dan! Ja sam uvjeren, da nema riječi, pokreta i pauze, koje već ne znaju napamet. Poslije upravo

epskog hrvanja sa snom, Jodl je zaspao na divanu. Keitel bi se svaki čas zaljuljao, ali je ipak uspio, da drži glavu nauzgoru. Sjedio je odviše blizu Hitlera, da bi mogao zahrkati, kao što je sigurno želio.

SVIBANJ

1. SVIBNJA. — Po njemačkim gradovima i selima sve manje se vide za rad sposobni muškarci; samo žene, djeca i starci, ili pak strani radnici, to srednjovjekovno roblje zemlje, »servi glebae«. Edda je posjetila logor talijanskih radnika i našla jednog Talijana, koga je neki goropadni čuvar ranio srpom u ruku. Potužila se Hitleru; on se razbjesnio i naredio istrage i hapšenja. Ali ovo ne će izmijeniti tok stvari.

Gubici u Rusiji postaju sve teži. Ribbentrop govori o 270.000 mrtvih. Naš general Marras smatra, da ih ima 700.000. Što ranjenih, što smrznutih i teško bolesnih, nesposobnih za ratovanje, Nijemci imaju oko tri milijuna gubitaka.

Engleska avijacija zadaje Nijemcima teške jade. Rostock i Lübeck doslovno su brisani s lica zemlje. Köln je žestoko tučen. Nijemci uzvraćaju i biju engleske gradove, ali ne s tolikom žestinom. Njemačko se stanovništvo tek djelomično tješi činjenicom, da se ruše i engleska naselja. Nijemac je bio navikao samo dijeliti, a ne primati udarce. Zato mnogi plaču, što nevine pruske porodice ostaju bez krova nad glavom, a zaboravljaju, da su oni opustošili pola Evrope. Što je još gore, potpuno su uvjereni u ispravnost svoga shvaćanja i govore »u dobroj vjeri«.

2. SVIBNJA. — Mussolini je zadovoljan svojim putovanjem i razgovorima s Hitlerom. Uostalom, tako biva uvijek. Iako ne kaže otvoreno, ipak danas mnogo razmišlja o raznim stvarima, koje još nisu opipljive, ali se sigurno mogu namirisati u zraku. Položaj prikazuje ovako: »Njemačka mašina još uvijek je strahovito moćna, ma da se znatno istrošila.« Sada će uložiti još jedan silni napor, jer cilj se mora postići.«

Naše putovanje nije pobudilo veliko zanimanje u Italiji. Za narod je glavno, da rat prestane. Tek kad bi se pojavio zračak nade u mir, zanimanje bi postalo jače. Međutim Hitlerov govor rasrpšio je svaku nadu. Svi su očekivali, da će objaviti ofenzivu protiv Rusa, ali on je objavio ofenzivu protiv vlastitog naroda.

3. SVIBNJA.— Juče je održana sjednica vlade. Duce je u kratkom govoru izložio ishod putovanja. Grandi smatra, da njegova obavještenja nisu nimalo utješna.

U sporazumu s Berlinom odgovaramo Tokiju, da još nije došao čas za objavljivanje deklaracije o arapskoj i hinduskoj nezavisnosti. Bio bi to samo platonski potez, bez ikakvog praktičnog značenja, štaviše, možda bi izazvao neželjene posljedice. Deklaracija se može objaviti tek onda, ako i kad osovinske vojske zauzmu položaje, koji će im dopustiti, da oružjem potkrijepe izjave samostalnosti.

Duceu sam predao zapisnik mojih razgovora s Ribbentropom. Zapisniku sam dao pretežno polemičan ton i zato sam očekivao, da mu se ne će svidjeti. Međutim našao ga je dobrim i zadržao ga, jer ga želi ujutro osobno predati kralju.

K meni je došao bivši tajnik stranke u Rimu, Nino d'Aroma; tragičnim i tajanstvenim licem priča poznata naklapanja o Duceu i režimu. Bablje priče. Naravno, ne plivamo u slasti i masti, ali narod je u suštini jednodušno za Ducea. Bilo bi dovoljno posmatrati narod s prozora vlaka za vrijeme Duceova putovanja od Trbiža do Rima. Nije bilo čovjeka, na čijem se licu nije opažao izraz svečanog oduševljenja, čim je prepoznao Ducea. Baš onako, kako je bilo i prije. Što zapravo hoće ovi ljudi? Zar treba uzeti ozbiljno nekolicinu brbljavaca od zanata?

4. SVIBNJA. — Izvijestio sam kralja o putovanju, i rekao mu, da će mu Duce lično predati moj zapisnik. Govorio sam, kao i uvijek, sasvim otvoreno; kralj mi je dao razumjeti, da cijeni moju iskrenost. Danas je izgledao umorniji nego obično. Još jedamput je odapeo nekoliko strelica protiv Nijemaca: »Da im nismo potrebni, odbacili bi nas kao staru krpu. Ja uvijek upozoravam Ducea, da ne smije vjerovati ovim njemačkim gadovima, ali opažam, da mu moje primjedbe nisu po ćudi.« Što se tiče opće situacije, uglavnom se izražava dosta vedro, noročito o daljnjem razvoju rata. Osvjedočen je, da je stanje u Engleskoj mnogo teže nego što se vjeruje.

Iskoristio sam priliku, da porazgovaram s kraljem o albanskoj zastavi. Treba je promijeniti i sa platna ukloniti liktorske snopove i savojsku krunu i staviti ih na koplje. Pristao je, ali preko volje i vrlo pokunjen: »obtorto collo«.

Primio sam Bosea, vođu hinduskih nacionalista. Neugodno je zatečen, kad je saznao, da je deklaracija o samostalnosti Indije odgođena »sine die — na neodređeno vrijeme.« Bose smatra, da to ide u prilog Japana, koji će raditi za svoj račun, bez obzira na interese Osovine. Osvjedočen je, da je britanskom gospodstvu u Indiji skoro kraj. Engleska vojska u Bombaju nije dosta jaka, a hinduska nema volje da se bori. Naravno, ove Boseove izjave treba uzeti oprezno, jer očito nastoji, da navede vodu na svoj mlin.

5. SVIBNJA. — Englezi su zaposjeli Madagaskar. To se moglo očekivati, jer je Laval rastrubio na sve četiri strane svijeta, da bi volio japansku nego englesku okuapciju otoka. Mussolini čak vjeruje, da je Laval radio namjerno, da bi natjerao Engleze na napadaj, pošto je prethodno sebi stvorio odstupnicu. Želi, da izvijestim Berlin o njegovoj sumnji.

Otpratio sam Bosea Duceu. Poduži razgovor, ali bez novih elemenata, osim što je Bose uspio da uvjeri Mussolinija u hitnu potrebu objavljivanja osovinske deklaracije o hinduskoj samostalnosti. Brzojavio je Nijemcima, da se deklaracija, protivno salzburškom zaključku odmah objavi. Smatram, da će Hitler teško privoljeti.

Razgovor s monsignorom Bernardinijem, papinskim nuncijem u Bernu. On čvrsto vjeruje u kompromisni mir na jesen, kad svrši njemačka ofenziva u Rusiji. Ja sam razbio mnoge njegove maštanije. Njemačka će još dugo vremena biti skrajnje nepopustljiva. Ne vidim ni izdaleka bilo

kakvu podlogu za izmirenje dviju zaraćenih strana. Savjetovao sam Svetoj Stolici, da ne poduzima korake, sigurno osuđene na neuspjeh.

6. SVIBNJA. — Ništa nova.

7. SVIBNJA. — Nikakvih naročitih novosti.

8. SVIBNJA. — Na Koraljnom moru velika pomorska bitka. Obje strane hvale se velikim uspjesima. Još nema stvarne podloge, na osnovu koje bi se moglo prosuditi, kako su stvari zaista tekle.

Jedna sitnica, važna za pravac talijanskog političkog i socijalnog života. Vidussoni je htio zatvoriti igralište golfa. Zapitao sam ga, šta je na stvari. Kako je plitak i nikad se ne zna snaći, bezazleno je odgovorio, da će to i učiniti, jer je golf »gospodski sport«. Lijep mi je to izgovor. Čini mi se, da slušam one, koje smo 1920. i 1921. batinali. Stvar je sama po sebi beznačajna, ali je važna kao pojava. Ne smiju pretjerivati, jer ima mnogo ljudi, kojima je već svega dosta. Ne tražimo veća prava od drugih zato, što nosimo okovratnike i što peremo noge, ali nipošto nismo voljni, da pristanemo na ovakva odricanja, i to baš iz ovih razloga. Talijanska buržoazija podnosi najveće žrtve, ratuje i predstavlja kičmu nacije. Zar je dosta pametno, da je svaki dan šibaju i zlostavljaju u tolikoj mjeri, da mora postati nepomirljivi protivnik režima? Ja to smatram velikom griješkom, jer se ovakvim postupcima ne osvaja čak ni privrženost sitnih ljudi, koji su uostalom kolebljivi i nepostojani kao pijesak.

9. SVIBNJA. — Još se točno ne zna, kako je tekla pomorska bitka na Koraljnom moru. Angloamerička saopćenja priznaju neke neodređene gubitke, ali zato sviraju u sve trube pobjede. S druge strane Japanci rade isto, a zna se, da saopćenja japanskog glavnog štaba obvezuju čast samoga cara i da Japanci po svoj prilici ne lažu, premda su neistine u ratu dozvoljene kao i laži koje se obavezno govore, kad treba sačuvati čast neke žene.

Otpratio sam svoju kćerku Dindinu u crkvu, na prvu pričest. Bila je lijepa kao san i vrlo uzbuđena. Moram priznati, da sam i ja bio prilično ganut.

10. SVIBNJA. — Mussolini je otputovao na Sardiniju u vojnu inspekciju. Zadržat će se nedjelju dana.

Senise se opet ispucao na Buffarinija, koji je po njegovu mišljenju glavni krivac za sve svinjarije u Italiji. Vjeruje, da ga je konačno ščepao za gušu povodom skandala s izdavanjem arijevskih uvjerenja Židovima. Čitavu ovu bandu vodi prefekt Antonio Le Pera, generalni direktor ministarstva unutrašnjih poslova; u stvari, sve konce ove mreže drži u svojim rukama Buffarini, koji pljačka, da se sve praši. Buffarini ima nečistu savjest i drhti od straha.

Senise mi je donio zapisnik saslušanja one četvorice klipana, koji su htjeli da izvedu državni udar pa su počeli s planom, s kojim se ne mogu nikako složiti, da baš mene prvoga ubiju. Njihova glupost zaprepašćuje više nego li njihova pokvarenost. Ispovijedali su se pred ljudima, koje su tek prvi put vidjeli i koji su, redovito, bili politički špijuni. Smatram, da

ih sve — osim jednoga — treba pustiti na slobodu i udariti nogom u stražnjicu. Više i ne zaslužuju. Kad je Duce o tome govorio, rekao je Seniseu: »Ne znam, je li Vidussonijevo imenovanje dobar ili promašen potez.« E pa dobro, kad smo na tome, nema sumnje, da je promašen. Zanimljivo je, da sam sebi postavlja ovo pitanje poslije tako kratkog vremena.

11. SVIBNJA. — Žestoki Churchillov govor. Prijeti, da će upotrebiti otrovne plinove protiv njemačkih gradova, ako ih Hitler upotrebi na ruskom frontu. Vjerujem, da ni s jedne ni s druge strane ne postoji namjera, da se tako kobne namjere provedu u djelo.

Neraspoloženje u Mađarskoj najbolje prikazuje ova pričica, koja kola Budimpeštom. Kad je mađarski poslanik objavio rat Sjedinjenim Državama, činovnik koji je primio objavu zatražio je neka obavještenja, jer nije upućen u evropska pitanja

»Je li Mađarska republika?« pita Amerikanac
— Ne, Mađarska je kraljevina, odgovara poslanik.

»Onda imate kralja?«
— Ne, nemamo kralja, imamo admirala.

»Znači da imate ratnu mornaricu?«
— Ne, nemamo mornarice, štaviše nemamo ni mora.

»Onda sigurno imate neke određene zahtjeve?«
— Da.

»Zar protiv Amerike?«
— Ne.

»Možda protiv Engleske?«
— Ne.

»Onda sigurno protiv Rusije?«
— Ni to.

»Pa protiv koga postavljate svoje zahtjeve?«
— Protiv Rumunjske.

»Onda ćete objaviti rat Rumunjskoj?«
— Ne, gospodine, mi smo saveznici!«

Ima mnogo istine u ovom nizu paradoksa.

12. SVIBNJA. — Cavallero mi ovako prikazuje program sredozemnog rata. Krajem ovoga mjeseca Rommel će napasti Libiju s ciljem da razbije engleske snage. Ako bude mogao, osvojit će Tobruk i tako izbiti na staru granicu; ako ne, ograničit će se, da neprijatelja preduhitri svojim napadajem. U isto vrijeme treba prikupiti potrebne snage za udarac na Malti. Nijemci šalju diviziju padobranaca pod vodstvom generala Studenta. Osim toga dat će nam mnogo tehničkih sredstava za iskrcavanje predviđeno za mjesec srpanj, najdalje za kolovoz. Kasnije iskrcavanje postaje sve težim zbog morskih oluja. Cavallero izjavljuje:

»Znam, da je pothvat težak i da će progutati mnogo žrtava; isto tako znam, da u ovom pitanju stavljam na kocku svoju vlastitu glavu. Ali tražim, da se upustimo u ovaj podvig, jer ga smatram najvažnijim za budući razvoj rata. Ako osvojimo Maltu, onda smo u Libiji sigurni; u protiv-

nom, položaj kolonije bivat će iz dana u dan gori. Ja ću lično preuzeti komandu. Pomišljali su na princa od Piemonta, ali su ga iz mnogih razloga ostavili po strani.«

Cavallero ne taji svoju nadu, da će se u ovom pothvatu silno proslaviti. Međutim ja ne vjerujem, da će on ikad svoj plan provesti u djelo.

Vidio sam kralja na izložbi njemačke akademije. Malo, i to sve drugorazrednih djela.

13. SVIBNJA. -- Pukovnik Casero osuđuje Cavallerove tlapnje i lakcumnosti u vezi s Maltom. Protuavionska obrana još uvijek je jaka, obalne baterije potpuno netaknute. Unutrašnjost otoka sačinjavaju sama mitraljeska gnijezda. Spuštanje padobranaca bit će vrlo teško, jer će najveći dio aviona biti oboren prije nego spuste na zemlju svoj ljudski teret. Isto vrijedi za iskrcavanje s mora. S druge strane treba imati u vidu, da se protuavionska obrana znatno učvrstila, čim smo nekoliko dana popustili u svojim napadima iz zraka. Uostalom, u toku posljednjih napada bili smo dobro operušani i mi i Nijemci.

I Fougier vrlo zabrinuto gleda na eventualni pothvat protiv Malte, dok se njemački general Lörzer otvoreno izjasnio protiv. Za iskrcavanje su Kesselring i Cavallero, doduše ovaj posljednji u nakani, da svali krivicu na drugoga; magioničarske opsjene stara su strast i navika šefa našega generalštaba.

Arpinati me moli za malu uslugu. Kao i uvijek, miran je i dostojanstven, nimalo gramziv za ličnim profitom. Smatra, da stanje u zemlji nije povoljno; osuđuje dvije stvari: preveliku povezanost s Nijemcima, koje ne voli, i svako popuštanje ljevičarskim strujama.

14. SVIBNJA. — Ništa nova.

15. SVIBNJA. — U Rimu se naveliko priča, da je prošle subote priređen u kući Senni ples, na kome je sudjelovao jedan mladi tajnik američke ambasade. Vrlo je žalosno, da nitko od prisutnih nije imao hrabrosti, da protestira. Izgleda, da su bili i neki činovnici moga ministarstva. Naredio sam šefu policije, da povede brižljivu istragu.

Naravno, ovakav postupak nekih nepromišljenih i neodgovornih ljudi izaziva veliku graju i podriva ugled čitave jedne klase, koja ipak u ovom ratu daje svoj veliki doprinos u krvi i vjernosti.

16. SVIBNJA. — Mussolini se vratio. Vrlo je zadovoljan svojim putovanjem i svim, što je čuo i vidio. Ne izgleda nimalo umoran. Čak je preplanuo u licu i gipkiji u pokretima. S oduševljenjem govori o narodu Sardinije, od koga nije čuo ni prigovora zbog oskudice kruha ni vajkanja za mirom. Naprotiv, u dolini rijeke Pada bilo bi svega toga, vjerovatno zato, što je područje suviše mnogih političkih eksperimenata. Za vrijeme posjete uvjerio se, da je obrana otoka protiv iskrcavanja sigurna. Vojska je dobra i pouzdana, naoružanje odlično. U područjima, gdje bi moglo doći do iskrcavanja, »vlada takva malarija, da bi u samih par dana pokosila engleske trupe, kao što je »slistila« vojsku Fridricha Barbarosse, kad se iskrcala između Portonaccia i Ponte Galera.«

Fougier je iskalio svoj bijes na Cavallera. Optužuje ga, da je opasan lakrdijaš, brz na svaku uslugu Nijemcima, lažljivac i beskičmeni puzavac. Namjeravao je, da svome ogorčenju dadne oduška u razgovoru s Duceom, ali ja sam ga od toga odvratio, bar zasad. Još nije zrelo vrijeme, da se Cavalleru zada smrtni udarac, ali jednog dana treba ga srušiti. Fougier spominje Rommelove ofenzivne planove. On bi htio da napadne 28. svibnja s namjerom da prodre sve do nilske doline. Cavallero se u Rimu kune, da ne će da čuje za tako opasan podvig. Međutim u Derni svira u sasvim druge diple i potiče Rommela, da uloži najveći napor.

17. SVIBNJA. — Starace je došao u kratku posjetu, da mi preporuči dvije osobe. Mnogo je mirniji nego inače, po čemu naslućujem, da se nekako sredio, ako ne drugo, bar u materijalnom pogledu.

Gariboldi uskoro odlazi u Rusiju, da preuzme komandu nad našim ekspedicionim korpusom. Poznajem ga već nekoliko godina, od osvajanja Addis Abebe. Nisam nikad imao visoko mišljenje o njemu. Sad mi se čini umornijim i starijim, usprkos svojoj bojadisanoj plavoj bradi koju češlja »a la fin de siècle«. Cavallero ga je namjerice imenovao, da bi smrsio konce generalu Messeu, koji dobiva sve veći ugled kod Ducea i u narodu. Cavallero je vjerni sljedbenik teorije koja uči, da treba skidati glave suviše velikim zvijerkama. Gariboldi je bio u Njemačkoj i vratio se uglavnom zadovoljan, ali bez jasne predodžbe o onome, što kipi u loncu. Smatra, da je nemoguća potpuna pobjeda nad Rusijom prije nastupa zime. To stavlja teške zadatke i na nas, jer ćemo na istočnom frontu uskoro imati tri stotine hiljada ljudi.

18. SVIBNJA. — Duce mi telefonira, da upozorim Eddu, »neka nikome, ali apsolutno nikome ne govori, šta je vidjela i čula u Njemačkoj.« Stvar je u ovome: kralj mu je rekao: »Cijeli Rim zna, da u nekoj njemačkoj bolnici leži talijanski radnik, kome su odsječeni prsti; isto tako zna, da je vaša kćerka oštro protestirala kod Hitlera.« Duce je zabrinut ovom primjedbom i u njoj vidi pokušaj, da se potpali protunjemačka razdražljivost talijanskog naroda na taj način, što se u ovom slučaju služe poznatim imenom. »Međutim taj isti kralj, dodao je Mussolini, premda uvijek istupa protiv Nijemaca, udao je svoju kćerku za Nijemca, oženio svoga sina belgijskom princezom njemačkog porijekla i dopustio, da se u njegovoj kući sklopi na desetke brakova s Nijemcima.«

U Sloveniji stvari ne idu dobro. Visoki komesar traži, da mu se uputi još dvadeset četiri hiljade ljudi. Izgleda, da su ljubljanske ulice neprohodne za naše trupe. Svaka kapija, svaka zavjesa na prozoru skriva po jednu zasjedu.

Sva mlada gospoda, koja su plesala u kući Senni s američkim tajnikom, predmet su opravdanog Mussolinijeva gnjeva. Neki su, među njima i domaćica uhapšeni i vezani. Duce je primijetio: »Prvi bi mi morao zahvaliti njen muž, jer ova drolja prima u svojoj kući neprijatelja i pleše s njime, dok se on bori.«

19. SVIBNJA. — Englezi bi htjeli poslati neke bolničke brodove na Maltu. Naša je mornarica načelno sporazumna, ali se Nijemci bune. I Duce je protiv, »osobito jer iz vlastitog iskustva zna, koliko se materijala

može sakriti u bolničkim lađama, kad se želi probiti blokadu. Tako smo mi prošle zime u pravo vrijeme prevezli bijelim lađama velike količine benzina.«

Kapetan Dollmann, izaslanik SS u Rimu, rekao je d'Aieti, da bi Himmler želio doći u Rim u toku mjeseca listopada. Nakana mu je, da se sa mnom posavjetuje poslije uspjeha ofenzive u Rusiji, a uspjeh će sigurno biti briljantan, iako ne odlučan. Treba se naime pripremiti za zimu, koja će materijalno i psihološki biti vrlo teška. Zanimljiva saopćenja, tim više što je Himmler jedini čovjek, koji zaista poznaje bilo njemačkog naroda.

20. SVIBNJA. — Duce ne pridaje naročitu važnost Dolmannovu koraku. »Dobro je, vidjet ćemo kasnije. Ali već danas treba da im bude jasno, da se u Italiji ne će ništa dogoditi«, zaključio je svoje primjedbe.

General Amè potajno mi šalje dva izvještaja generala Marrasa o raspoloženju u njemačkoj vojsci. U svakom pogledu zlo, da ne može biti gore. Malodušnost je obuzela sve ljude. Sigurnost, da će još jednu zimu provesti na ruskom frontu, ispunjava vojnike istinskim očajanjem. Već danas su česta samoubistva ljudi, kojima je milija smrt nego povratak na istočni front. Marras ne izvodi nikakve zaključke, ali njegova su opažanja premise, iz kojih se zaključci sami nameću.

Engleske radiostanice daju na znanje, da nisu ostale nezapažene Rommelove pripreme za skoru ofenzivu u Libiji.

21. SVIBNJA. — Mussolini je prehlađen. Prvi put, nakon toliko godina javljaju mi, da ne će doći u ured. Promukao je i silno kašlje. Mora da je vrlo zle volje.

Razgovarao sam s Colonnom i nekim činovnicima.

Sastanak s princom Ascanijom Collonna, našim ambasadorom u Washingtonu, kao i s nekim drugim činovnicima, koji su se vratili iz Amerike. Ne pričaju ništa vanredna. Jednodušno izjavljuju:

1) Amerika nije danas u stanju, da u vojnom pogledu poduzme neke veće stvari;

2) industrijske pripreme upravo su ogromne i za nekoliko mjeseci proizvodnja će dostići neviđene razmjere;

3) rat nije popularan, ali su ipak svi spremni da se tuku, makar borbe trajale dvadeset godina, samo da bi stvar priveli kraju;

4) raspoloženje prema Italiji nije nipošto neprijateljsko.

22. SVIBNJA. — Nikakvih novosti.

23. SVIBNJA. — Duce mi telefonira, da je vrlo ljut na japanskog ambasadora Shiratorija, koji je dao nekoliko, zaista nepromišljenih izjava: Japanu pripada gospodstvo nad svijetom, mikado je sam bog na zemlji, Duce i Hitler treba da se pomire s ovom činjenicom. Dobro se sjećam Shiratorija za njegove kraće misije u Rimu. Fanatičan zanešenjak, ali u prvom redu veliki neotesanac.

Bismarck je priznao d'Aieti, da Himmler vodi svoju ličnu, opozicionu igru. Je li to moguće? Zasad mi se čini, da ovakve glasine treba uzeti s velikom suzdržljivošću.

24. SVIBNJA. — Ništa nova.

25. SVIBNJA. — Ništa nova.

26. SVIBNJA. — Mussolini se zanima jedino za predstojeću ofenzivu u Libiji. Odlučno je optimist. Smatra, da će Rommel prodrijeti do ušća Nila, ako ga ne zadrže, ne toliko Englezi, koliko naši generali. I u pogledu osvajanja Malte vjeruje u povoljan ishod. Napad je dobro proučen. »Bit će to iznenađenje, koje će donijeti goleme posljedice«, rekao je, ali kakvo iznenađenje i kakve posljedice, nije mi rekao.

Serrano želi posjetiti Italiju. Duce je sporazuman. Kao mjesto sastanka predložio sam Livorno, polovicom lipnja. Ne vjerujem, da imamo jedan drugome saopćiti neke važne stvari, ali je dobro da držimo u ruci španjolsku kartu, koja nas je stajala toliko krvi i izdataka.

Odnos između Mađarske i Rumunjske postaje sve napetiji. Mariassy je danas predao notu, koja bi imala da bude neka vrsta zvona na uzbunu. Priznajem, da mi je sve ovo sumnjivo; Mađari po mome mišljenju pokazuju tako veliku zabrinutost samo zato, da bi izbjegli prevelikim obavezama u ofenzivi protiv Rusije.

27. SVIBNJA. — Sorrentino po povratku iz Rusije izvještava o svojim dojmovima i izgledima za budućnost. Dojmovi nisu sjajni niti su izgledi umirujući. Životinjski nagoni i postupci Nijemaca pretvorili su se u trajni zločin. Sorrentino tako živo i uvjerljivo priča o njemačkim zvjerstvima, da bi se skoro moglo posumnjati u istinitost njegovih riječi. »Klanje i mrcvarenje čitavih naroda, silovanje žena, ubijanje djece, sve je to obična, dnevna pojava. Ovim zvjerstvima suprotstavlja se hladna odlučnost boljševika, da izdrže i da ginu do kraja, čvrsto uvjereni u pobjedu. Njemački je moral opao više nego što se može zamisliti: slijedeća četiri mjeseca mogla bi značiti početak nezapamćene katastrofe.«

Fougier šalje prve izvještaje o Rommelovoj ofenzivi u Libiji; zračni napadi i napredovanje oklopljenih kolona; ipak još je prerano, da dobijemo bar djelomičan pregled. Čini se, da je Rommel donekle ograničio svoj program, koji je u početku zamišljen na širokoj podlozi: prodor u dolinu Nila.

Bismarck je rekao d'Aieti, da će u Njemačkoj sljedovanje živežnih namirnica biti skoro smanjeno za 25%. Sinoć mi je Ana Marija Bismarck naivno rekla: »Ja sam za Nijemce, jer sam se udala za Otona, ali sam protiv nacista.«

28. SVIBNJA. — Shvatio sam, da Duce želi prethodno pregledati moj govor, koji ću u subotu održati u senatu. Poslao sam mu prijepis govora. Ne sviđa mi se, da govorim u ovim vremenima. Čovjek dolazi u opasnost, da ga činjenice demantiraju i da postane banalan.

Pittalis je imenovan za ambasadora u Buenos Airesu. Doputovao je iz Münchena i vrlo crno prikazuje stanje u Njemačkoj. Odluka mora pasti u toku ove godine, jer je narod ogoljen do kosti i od njega se ne mogu tražiti nove, dugotrajne žrtve. Moram upozoriti, da je Pittalis dosad, u svakom slučaju griješio zbog prevelikog optimizma.

Ministar saobraćaja Host Venturi kaže, da će se opet uvesti spavaći vagoni i kola prve klase. Demagoški pokušaj nije donio nikakvog stvarnog ploda, čak obrnuto.

Ministar za štampu i propagandu — Pavolini — izvještava me, da će Duce u po bijela dana pred koloseumom dati strijeljati nekog, na smrt osuđenog ubojicu iz zasjede. Pitam se, da li će javno izvršenje ovakvog mračnog djela korisno utjecati na moral talijanskog naroda, jer je njegova psihologija složenija nego što bi se moglo misliti.

29. SVIBNJA. — Duce je bez ikakve promjene odobrio moj govor u senatu, što se kod njega vrlo rijetko dešava. Tim više što je vrlo zlovoljan zbog jugovine, koja prijeti da će uništiti nekoliko milijuna kvintala žita na poljima.

30. SVIBNJA. — Održao sam govor u senatu. Izgleda, da se govor vrlo svidio, jer su se senatori, inače umjereni i kritični, prilično zagrijali. Mnogo su pljeskali i čitav posljednji dio govora saslušali stojeći. Mussolini je tražio iscrpan izvještaj o sjednici i nije skrivao svoje zadovoljstvo.

Popodne odlazim u Livorno.

31. SVIBNJA. — U Livornu, dan odmora i ribolova. Naravno, to nipošto ne sprečava, da čujem tužbe na vrlo slabu hranu. Nema vina, oskudijeva se u svemu. Moj ribar Renato smršavio je u nekoliko mjeseci četrnaest kilograma. Uvjerava, da njegovi znanci i rođaci mršave isto takvom brzinom. Uprkos tome, raspoloženje je dobro i u budućnost se gleda s povjerenjem.

Zanimljiv, dugačak razgovor s Carbonijem. Sada zapovijeda jednom jurišnom divizijom, koja bi morala sudjelovati u napadu na Maltu. On je odlučan protivnik ovoga pothvata. Duboko je uvjeren, da ćemo pretrpjeti goleme gubitke i da ne ćemo postići ništa. Psuje Cavallera, koga smatra zlonamjernim spletkarom. Isto tako gleda crno na ruski front. Ne vjeruje, da će Nijemci u toku ljeta provesti neke opsežnije operacije. Pozicioni rat ili nešto slično. Iz toga izvodi najzlokobnija proročanstva za budućnost Njemačke. Carboni je vanredno oštrouman general. Ipak se ne smije zaboraviti, da je iz vojne obavještajne službe maknut zbog svoga protunjemačkog stava i da je sin majke Amerikanke.

LIPANJ

1. LIPNJA. — Kralj uvelike hvali moj govor, koji sam mu poslao preko Acquaronea u potpunom tekstu. Po svom običaju grdi Nijemce i smatra ih sposobnim za svaku izdaju i prijevaru. Zanima se za Francusku i za uspostavu monarhije u Španiji. Naravno, on toplo zagovara monarhiju, ali se potpuno ograđuje u pitanju ličnosti budućeg kralja. Lijepo se izražava o budućoj kraljici, koja doduše »ima komad nosine, ali isto tako mnogo zdrava razuma i smisla za pravilno ocjenjivanje ljudi i stvari.«

Što se tiče budućnosti, ulio je malo vode u vino svojih predviđanja. Prvobitno je vjerovao u engleski poraz, ali više o tome ne govori. Smatra, »da ipak mora doći do kompromisnog mira, jer nitko ne će pobijediti, a narodi će — pored ratnih nedaća — doživjeti još i nezadovoljstvo zbog mnogobrojnih, neizbježnih razočaranja.«

Mussolini se još jedamput izražava pohvalno o mome govoru. Na ofenzivu u Libiji gleda prilično umjereno. Po njegovu shvaćanju do glavnog sudara još nije došlo zbog nedostatka oklopljenih snaga. Naprotiv, u njemačkoj ambasadi su nezadovoljni s razvojem operacija. Izgleda, da je sada i Tobruk za nas nedostižni cilj, a Cavallero govori o Kairu! Za svaki slučaj, on se po običaju na dan početka ofenzive uvukao u krevet s vrlo mudrim i dobro smišljenim izgovorom, da je prehlađen.

2. LIPNJA. — Ofenziva u Libiji još nije dobila određen pravac. Duce je uglavnom optimista, dok su u glavnoj komandi već oprezniji. Mussolini kani, da otputuje u Libiju, »ali ne bih želio, veli, da se ponovi ono što mi se desilo u Albaniji, gdje sam morao prisustvovati porazu.«

Riccardi je otvorio žestoku paljbu protiv obitelji Petacci i sumnjivih poslova doktora Marcela. Izgleda, da je došao u otvoreni sukob s njima i da su preko telefona pale krupne riječi. Pokazao mi je zanimljiv dokumenat. Neki karabinjerski vodnik izvještava svoga pretpostavljenoga, »da je gospodin, čijeg se imena ne sjeća, nitkov i lupež, ali ljubavnik neke Petacci, sestre Duceove ljubavnice i da ga se zbog toga ne može dirati.« Nevjerojatno, ali istinito; pročitao sam vlastitim očima.

Gambara piše, da je stavljen na raspoloženje: Cavallerov trijumf. Ne traži ni milost ni sažaljenje, ali govori naglaskom iskrenog čovjeka. Zar je zaista podesan čas, da skresemo vojnika, koji je našim zastavama osigurao najljepšu slavu Španije?

3. LIPNJA. — U palači Venezia vlada sve veći optimizam u pogledu razvoja borbi u Libiji. Duce danas govori o skorom udarcu na Tobruk i o mogućnosti, da akciju proširimo do Marsa Matruha. »Ako budu ruže, procvjetat će«, kažu Firentinci.

Naprotiv, bio je vrlo neprijateljski raspoložen protiv Vatikana zbog članka objavljenog u »Ossevatore Romano«, potpisanog pseudonimom Falchetto (sokolić). Tu se govori o grčkoj filozofiji, ali je skriveni žalac suviše bjelodan. Guariglia će poduzeti korak kod državnog tajnika. »Mrzim popove u mantiji, srdio se Mussolini, ali još više mrzim popove bez mantije i zapravo mi se gade ti podli guelfi, soj koji treba iskorijeniti.«

Objedovao sam s Bottaijem. Izlaže mi, više ili manje stare stvari, ali dodaje, da i na osnovu ličnog iskustva nalazi, da je Duce u toku posljednjih mjeseci duhovno i umno oronuo. Ne znam, na čemu zasniva svoj dojam.

Nijemci su spriječili Alfierija, da posjeti Köln i zaustavili ga na düsseldorfskoj stanici. Očito je grad tako razoren, da ga ne žele pokazati našem ambasadoru. I Hessen je prošle noći napadnut, izgleda isto tako teško kao Köln.

Po mišljenju pukovnika Casera, bitka u Libiji došla je u stadij zatišja i pretvorila se u borbu iscrpljivanja i zamaranja.

4. LIPNJA. — I Cavallero smatra, da su rezultati libijske bitke »znatni«. Tko poznaje tajanstveni rječnik ovoga generalskog lakrdijaša zna, da stvari stoje vrlo loše. On ovako prikazuje položaj: baš je bilo dobro, što smo mi napali, jer su se oni spremali da napadnu (tko to kaže?). Mi smo natjerali neprijatelja, da istroši svoja sredstva i postigli taktički uspjeh.

Na moje pitanje o Tobruku odgovara: »Ne vjerujem, da ćemo se domoći Tobruka niti se probiti do udaljenijih ciljeva, ali to ne znači, da ne ostaju u našim nadama (sic!). Prerano je, da damo konačni sud, ali ćemo ubrzo saznati, je li naša ofenziva bila uspješna ili premašena.«

Vidio sam Messea; vratio se iz Rusije. Njemu zakrvave oči, kad govori o Cavalleru, jer mu je poslao za komandanta armije, staroga, ishlapljenog Gariboldija, premda se on odlično pokazao. Kao svi, koji su radili s Nijemcima, prezire ih i veli, da je jedini način postupanja s njima pesnica u trbuh. Smatra, da je ruska vojska još jaka i vrlo dobro naoružana. Potpuno je ludo misliti, da će doći do naglog sloma Sovjetske armije. Nijemci će izvojevati nove, možda čak velike uspjehe, ali ne će ništa riješiti i zima će ih ponovo zateći na bojnom polju sa još težom krizom snabdijevanja. Messe ne izvodi nikakvih zaključaka, ali ne skriva svoje vrlo ozbiljne sumnje.

5. LIPNJA. — Grandi mi priča, da će se na sutrašnjoj sjednici vlade donijeti uredba o zakletvi kao sredstvu ispravnosti u plaćanju poreza, sa svim posljedicama koje zakletva donosi. Drugim riječima, prvi se put u našem sistemu naplaćivanja poreza prelazi na kaznene sankcije protiv onih, koji ne plaćaju državne i općinske dažbine. Ovaj sistem može biti dobar za bogatije zemlje, ali kod nas je nemoguć, jer će se svi zakleti krivo. Ako zatvorimo jedno oko, bit ćemo smiješni, ako primijenimo zakon, morat ćemo proširiti tamnice i utrošiti polovinu državnog proračuna za izdržavanje osuđenih. I tako Revel, pošto je Talijanima oduzeo sve, hoće da im oduzme i čast.

6. LIPNJA. — Sjednica vlade. Mussolini žestoko napada trgovce, od kojih su već 132.000 optuženi. Grdi ih, da sačinjavaju drugu vojsku, koja napada iza leđa državu u času, dok vodi vrlo teški rat. Zbog toga se već utvrđene kazne pooštravaju. Revelova poreska zakletva crkla je pri samom porodu: naredba je povučena. Naravno, opet će se pojaviti u drugom obliku, jer »crveni grof«, kako zovu našeg ministra financija, toga Filipa Egalité u malome, ne propušta ni jednu priliku, da provodi svoju demagošku politiku.

Cavallero smatra, da je situacija u Libiji »logična«. Ponovo je izvukao iz prašine ovu doskočicu, koju je mnogo upotrebljavao u vrijeme svojih poraza u Albaniji. U međuvremenu još uvijek se gnijezdi u krevetu i priča o svojoj vrlo sumnjivoj bolesti.

7. LIPNJA. — Ništa nova.

8. LIPNJA. — Ništa nova.

9. LIPNJA. — Naša vojna obavještajna služba otkrila je centar špijunaže u njemačkoj ambasadi. Već je uhapšen dr. Sauer, ataše za kulturne odnose, koji priznaje krivicu. Podvlači, da nije radio za novac nego iz mržnje prema nacistima i fašistima. Obavještenja je davao švajcarskom vojnom atašeu. Izgleda, da je u stvar umiješan i jedan njemački pukovnik, Rintelenov pomoćnik. Duce je s ogorčenjem komentirao ovaj slučaj; boji se, da bi ovo moglo ugroziti položaj samoga ambasadora von Mackensena. Bismarck je razgovarao s d'Aietom i veli, da je Sauer homoseksualac i da je zbog svoga poroka upao u ovako teško djelo. On ne pridaje stvari nikakvo naročito značenje.

Po Mussolinijevu nalogu novine već nekoliko dana pokušavaju da dokažu, kako je prehrambeno stanje u zemlji za vrijeme prvog svjetskog rata bilo gore nego što je danas. Ovakva propaganda ima sasvim suprotan učinak. Svi smo bili živi i zdravi i svi se odviše dobro sjećamo, da bismo povjerovali u ovakva tvrđenja. Pavolini mi je rekao, da se Duce žali, što novinari ne znaju dobro voditi ovu kampanju. Međutim nitko od onih, na koje se Pavolini obratio, nije htio da piše ono što se od njega tražilo.

10. LIPNJA. — Svečanost pred žrtvenikom domovine u čast uspomene mornaričkih junaka. Po običaju, mornari i kadeti iz Livorna ostavili su vanredan dojam. Ali kod prisutnih se zapazilo malo oduševljenja. Povorka, koja je prošla Korzom, nije bila pozdravljena ni jednim pljeskom.

Stanje u Dalmaciji napeto, čak vrlo napeto. Ustanici su u borbi svladali jednu našu brigadu u Kninu i sad napreduju prema Zadru. Bastianini je pohrlio u Rim. Uvjerava, da uopće nema snaga, s kojima bi se mogao suprotstaviti pobunjenicima; moramo se bojati, da će zauzeti čitavu Dalmaciju.

Ustanak je planuo i u okolini Rijeke. Razgovarao sam s riječkim prefektom Temistoklom Testa, energičnim čovjekom, koji zna preuzeti odgovornost na sebe. Mussolini je na njega bijesan, jer je bez ikakvog, pa i prividnog sudskog postupka dao objesiti pet ustanika, uhvaćenih na djelu, čak u cipelama naših pobijenih vojnika. Bez obzira na vješanje, koje ne spada u okvir naših običaja i mnogo podsjeća na vremena stare Austrije, Testa zna držati red i pobunjenici drhšću, čim čuju njegovo ime.

Argentina žestoko protestira zbog potapanja parobroda »Victoria« od strane osovinskih podmornica. Ambasador Malbran, stari prijatelj Italije i dosad nepokolebivi optimist, počinje gledati crno na buduće odnose dviju zemalja.

11. LIPNJA. — Osvojen je Bir Hacheim. Posada je pružala žestok otpor, jer je bila sastavljena od Francuza, Talijana, Nijemaca i Židova, uvjerenih, da za njih nema milosti. Sad ćemo vidjeti, da li se napredovanje može nastaviti ili ćemo ostati na ovom mjesnom uspjehu.

I Duce je danas mišljenja, da je teško osvojiti Tobruk. Dosadašnje operacije znatno su istrošile ljude i materijal.

Razgovarao sam s Mussolinijem o Gambari. Izgleda, da Cavallero želi provesti istragu i o njegovoj djelatnosti u Španiji. Ovo je sramota,

jer je Gambara u Španiji bio jedini general, koji je proslavio naše zastave. Duce je sporazuman i naredit će, da ova sramota već prestane. Cavallero je svaki dan zlokobniji za vojsku i zemlju.

Pareschi gleda optimistički na stanje ishrane, premda je neočekivana žega ovih dana znatno naškodila žetvi. U svakom slučaju uvjeren je, da će naredna zima biti mnogo lakša od prošle.

Bismarck telefonira d'Aieti, da će biti potpisan 20-godišnji savez između Amerike, Engleske i Rusije i da se Amerika obvezala, da otvori drugi front protiv Njemačke. Injekcija ima svrhu, da se Rusija održi na nogama. Treba sačekati podrobnija obavještenja, da bismo dali svoj sud.

12. LIPNJA. — Mussolini sve više bijesni protiv »Osservatore Romano« zbog članaka, koje »Falchetto« stalno objavljuje. Članci su prošarani finim otrovom protiv režima. Duce namjerava da uhapsi direktora, grofa della Torre. Ja sam se energično založio, da to ne učini, jer bi ovakav korak izazvao žestoku krizu u odnosima s Vatikanom upravo u času, kad nam nikakve krize nisu potrebne. Nije popustio, ali ja se nadam, da će konačno odustati od svoje nakane.

Izvještaji našeg madridskog ambasadora Lequia sve više uvjeravaju, da je Serranovo putovanje u vezi s uspostavom monarhije. Značajno je, da Serrano putuje u Švajcarsku, gdje se sada nalazi kralj. Mussolini je najžešći protivnik uspostavljanja monarhije i jutros je dugo govorio u tome smislu. Nema šta da se radi: znamo, da monarhija ne će ništa riješiti, ali je svi Španjolci traže. Ako do uspostavljanja mora doći, bolje je da dođe u sporazumu s nama nego li bez nas ili protiv nas. Iz Livorna ću povesti Serrana na ručak kralju u San Rossore.

Vidio sam Serenu po njegovom povratku iz Hrvatske. Izražava se s priličnim negodovanjem o moralu vojske. Smatra, da ipak postoji način, da se to popravi: treba najuriti Cavallera, koji je iz dana u dan sve omraženiji. Isto mi je rekao i general Guzzoni, ali on je suviše pristran, da bi njegov sud smatrao objektivnim.

Saznao sam od Bigliardija, da je jedna naša podmornica zabunom potopila naš razarač »Usodimare«.

13. LIPNJA. — Na putu za Livorno. Ružno vrijeme.

14. LIPNJA. — Ništa nova.

15. LIPNJA. — Serrano je stigao. Grad ga je pozdravio punim srcem svoga oduševljenja i strahovitim jugozapadnim vjetrom.

16. LIPNJA. — Ručak kod kralja. Razgovor jednoličan; kralj je izrazio vrlo oštroumnu misao, koju vrijedi zabilježiti.

Serrano je naime pričao, da Engleska, preko Samuela Hoara troši mjesečno deset milijuna pezeta za propagandu u Španiji. Kralj primjećuje: »Prilično mnogo novaca, ali na sreću iskustvo nas uči, da najveći dio ovih povjerljivih kredita ostaje, usput, u džepovima propagandista, a oni, kojima ih je propaganda namijenila, dobivaju samo mrvice. Uostalom, prava sreća, jer inače sam bog zna, koliko bi se revolucija dešavalo.«

17.-18. LIPNJA. — Ništa nova.

19. LIPNJA. — Povratak u Rim. Sastavio sam zapisnik o razgovorima sa Serranom. Duce je još u Riccionu.

20. LIPNJA. — Mislio sam, da ću poslije uspjeha u Libiji i na moru naći Ducea, kako je zajašio konja Orlanda Furiosa; međutim on je vrlo trezven u svojim ocjenama i predviđanjima. Ne upušta se ni u kakav lakoumni optimizam. Sprema se na put u Afriku, ako osvojimo Tobruk.

General Carboni doputovao je u Rim zbog priprema za napad na Maltu. Napad ima da počne, čim izađe mladi mjesec. On je čvrsto, i sa tehničkog gledišta uvjeren, da idemo ususret nezapamćenom porazu. Pripreme su izvršene djetinjastim shvaćanjem, a borbena sredstva su oskudna i neprikladna. Desantne trupe ne će nikad stupiti nogom na Maltu; ako se ipak iskrcaju, osuđene su na propast do posljednjeg čovjeka. Svi su komandanti istog mišljenja, ali se nijedan ne usuđuje ni zinuti od straha pred Cavallerovom osvetom. Međutim ja sam čvrsto uvjeren, da će se pothvat odgoditi.

Duce je primio Serrana, koji manje više ponavlja ono, što je rekao u Livornu. Mussolini se vrlo neprijateljski izražava o monarhijama, koje su svojom mlitavošću i kolebljivošću prirodni neprijatelji totalitarnih revolucija. Vjeruje, da će kralj odmah pokušati, da uguši španski falangizam. Navodi nekoliko talijanskih primjera, koji potvrđuju njegovo gledište. Što se tiče rata, s najvećom sigurnošću predviđa uspjeh Osovine, ali isto tako smatra, da će dugo potrajati, četiri, možda čak pet godina. Serrana će još jedamput primiti prije odlaska. Duce je u toku današnjeg razgovora bio naročito živahan i uvjerljiv.

21. LIPNJA. — Tobruk je pao; Englezi su ostavili 25.000 zarobljenika u našim rukama. Ovo je nesumnjivo naš veliki uspjeh, koji nam može donijeti sreću. S druge strane, iz razgovora s Bigliardijem saznajem, da su rezultati zračne i pomorske bitke mnogo skromniji nego što smo javili. Naši su teretni brodovi pogođeni, mnogi potopljeni. Naprotiv, Englezi su izgubili samo jedan razarač, što nije sigurno utvrđeno.

Riccardi ponovo otvara vatru protiv kuće Petacci. Optužuje ih zbog nedozvoljene trgovine zlatom. Tvrdi, da Buffarini nije daleko od ove prljavštine, bar ukoliko je pokriva svojim imenom. Pošto je Riccardi vrlo rđav karakter i tvrdoglavac, u stanju je da izazove javnu sablazan. Vidjet ćemo, kako će stvar svršiti.

Amè nepovoljno prosuđuje angloameričku unutrašnju situaciju, ali još crnje gleda na stanje u Njemačkoj; i on ponavlja formulu, da će slijedeća četiri mjeseca biti odlučna. Ja velim, da su dovoljna i tri, da bismo jasno uočili budućnost.

22. LIPNJA. — Duce je izvrsno raspoložen i sprema se u Afriku. Ustvari, on je bio pobornik odlučnog napada, čak protiv mišljenja vrhovne komande. Sada se boji, da generali ne će znati ili ne će smjeti, da uspjeh iskoriste do kraja. Jedino u Rommela ima povjerenja; iz Rima su naši generali odaslali brzojav, da ne bi bilo pametno ići dalje od linije Capuzzo-Sollum.

Pojavljuju se kolebanja u pogledu napada na Maltu. Mussolini je pisao Hitleru, da se pothvat mora odgoditi na neodređeno vrijeme, ako ne budemo imali na raspolaganju 40.000 tona nafte.

Jutros se vjenčala sestra Clarette Petacci. U Rimu se mnogo priča o događaju. Govori se o raskošnim, fantastičnim darovima, o šumama cvijeća, lukulskim gozbama i t. d. Vjerovatno mašta mnogo radi, ali ne valja što se ova stvar toliko pretresa u javnosti. Duce je rekao Pavoliniju:

»U času, dok mi ovdje razgovaramo, obavlja se obred vjenčanja u Santa Maria degli Angeli. S ekonomskog gledišta, brak je dobar, ali je šteta za djevojčicu; nju je čekao siguran uspjeh na filmu. U svakom slučaju nadam se, da će novine imati toliko ukusa, da o svadbi ne pišu. Jedino »Messaggero«, gdje radi njen otac, može objaviti kratak osvrt u gradskoj kronici.«

Zanimljivo je, da je Mussolini o tome gvorio s jednim ministrom.

23. LIPNJA. — Drugi razgovor između Serrana i Ducea. Ništa značajna osim Serranove izjave, da će Španjolska bez oklijevanja ući u rat, ako Anglosaksonci napadnu Portugal. U tome smislu već postoji sporazum između Franca i Salazara. S Duceove strane značajna je izjava, da je on »kao svi Talijani pristaša rimske katoličke apostolske crkve; smatra, da poslije rata Rosenbergove rasističke teorije ne će imati uspjeha.

Iz uhvaćenih brzojava američkog posmatrača u Kairu — Fellersa — proizlazi, da su Englezi obezglavljeni i da Rommel može lako prodrijeti do Sueskog kanala, ako nastavi svoju ofenzivu. Naravno, Mussolini navaljuje, da se progon neprijatelja produži.

Unapređenje Rommela za maršala stvara nove probleme u pitanju ranga. Drugim riječima, nameće se potreba, da Cavallero i Bastico budu također proizvedeni za maršale. Izložio sam Duceu svoje mišljenje: »Imenovanje Bastica izazvalo bi podsmijeh, imenovanje Cavallera gnušanje.«

Velika sablazan zbog krijumčarenja zlata u Španiju posredstvom diplomatskog kurira. Zaplijenio sam 18 kilograma i predao ih policiji. Prijava potječe od Riccardija. Sve umiješane osobe pripadaju bandi Petacci, s kojom je povezan Buffarini. Tumačenje nije potrebno.

24. LIPNJA. — Zaoštrava se skandal zbog zlata bande Petacci. Riccardi je izvijestio Ducea, koga je Buffarini unaprijed pripremio u svoju korist. Po Riccardijevu pričanju, Mussolini je silno ljut; naredio je, da se krivci kazne po zakonu, bez obzira i milosti. Naprotiv Buffarini veli, da je Duce vrlo ljut na Riccardija, što je podigao javnu graju zbog sablazni, koja je tražila povjerljivi i sasvim drukčiji postupak. Da se stvar još više zapetlja, umiješao se zloglasni doktor Petacci; on je istupio iz zasjenka i uputio Buffariniju, Riccardiju i Duceu žestoko pismo, kojim sebi prisvaja »fašističku i nacionalnu zaslugu za ovu operaciju« i na pasja kola grdi sve, koji mu bacaju klipove pred noge. Bit će zanimljivo da vidimo, tko će iz cijele ove priče izaći polomljenih kostiju.

25. LIPNJA. — Mussolini se vraća s inspekcionog putovanja po raznim uzletištima, gdje je dijelio odlikovanja za hrabrost.

Pobjeda je dala krila našim snagama u Libiji. Rommel se sprema da napadne Marsa Matruh. Serrano je otputovao poslije jedanaest dana boravka u Italiji. Odviše duga putovanja nisu nikad korisna: izazivaju dosadu. Možda na obje strane, ali na jednoj svakako.

26. LIPNJA. — Mussolini je zadovoljan razvojem operacija u Libiji, ali je vrlo ogorčen, što bitka nosi Rommelovo ime i što sve više izgleda kao njemačka, a ne kao talijanska pobjeda. Duce je vrlo ogorčen i zbog imenovanja Rommela maršalom, »jer je Hitler očevidno htio, da pobjeda dobije njemački karakter.« Naravno okomio se na Grazianija, koji je još uvijek »sedamdeset stepenica ispod zemlje, u rimskoj grobnici u Cireni, dok Rommel zna da povuče trupe za sobom ličnim primjerom vojskovođe, koji živi u tanku.«

Zasad se Mussolini ne upušta u predviđanja, ali se nada, da ćemo »prije nego prođe četrnaest dana logorovati u Aleksandriji.«

Položaj u Rusiji izgleda mu gorim, »jer su boljševici primijenili Lenjinovu taktičku pouku, da se proletarijat protiv građanske vojske bori od kuće do kuće; na taj način neprijatelj je prisiljen, da ostavi topove i avione i da se bori puškama i ručnim granatama.«

Naši uredi već su pripremili proglase o samostalnosti Egipta, o promjeni vlade i t. d., ali o tome ćemo razgovarati, kad osvojimo Marsa Matruh.

Odlazim u Livorno povodom godišnjice očeve smrti.

27. LIPNJA. — U Livornu. Zadušnice u spomen moga oca. Njegova uspomena postaje u mom srcu sve življa i svjetlija.

28. LIPNJA. — Još uvijek sam u Livornu. Kupam se i lovim ribu. Napredovanje u Libiji nastavlja se velikom brzinom. Marsa Matruh je pao. Sada je otvoren put prema Delti Nila.

29. LIPNJA. — Mussolini je otputovao u Libiju. Razgovarao sam s Riccardijem, koji mi je podnio opširan izvještaj o svom razgovoru s Duceom u vezi s Petaccijevim zlatom. Izgleda, da je Mussolini vrlo ljut i da je naredio dr. Petacciju, da se više ne upušta ni u kakve poslove. Bojim se, da se Riccardi suviše izložio. Pobjegle su mu vrlo značajne riječi: »Dok sam razgovarao s Duceom, vidio sam pred sobom poniženog čovjeka. Mi više nismo stajali na istoj razini: ja sam bio dvije stepenice više.« Vrlo je opasno vjerovati, da je čovjek u odnosima s Mussolinijem dvije stepenice više.

30. LIPNJA. — S teškom sam mukom zadržao Riccardija, da ne izazove političku krizu sa Švajcarskom zbog privrednih odnosa. Ja u ovom trenutku želim, da izbjegnem svaku krizu. To mi je konačno pošlo za rukom, ali poslije dosadnog i teškog natezanja.

U Libiji sve bolje. Na osnovu primljenih vijesti dobija se dojam, da Englezi proživljuju tešku krizu.

SRPANJ

1. SRPNJA. — Putujem u Livorno, da se nekoliko dana odmorim na žalu.

Vijesti iz Afrike sve bolje.

2. SRPNJA. — Mussolini mi brzojavno daje uputstvo, da poduzmem korak kod Nijemaca radi budućeg političkog uređenja Egipta: Rommel voj-

ni komandant, jedan Talijan civilni delegat. Na njegovo pitanje predložio sam Mazzolinija, našeg zadnjeg poslanika u Kairu. Blasco d'Aieta razgovara s Mackensenom. Da sam lično razgovarao s Duceom, bio bih ga odvratio od ovog nauma, jer mi se čini, da smo volove upregli daleko ispred kola.

3 SRPNJA. — Hitler odgovara, da je sporazuman s imenovanjem Rommela, ali zadržava odgovor u pogledu talijanskog delegata, kao i u pogledu njemačkog predstavništva. U svakom slučaju smatra, da pitanje nije hitno. Ima pravo, tim više što nas nagli i nepredviđeni engleski napad primorava, da se zaustavimo pred El Alameinom. U vrhovnoj komandi u Rimu vrlo su optimistički raspoloženi; osvjedočeni su, da je zastoj skroz privremen.

4. SRPNJA. — Cavallero je imenovan za maršala, očito u namjeri, da se suzbije rđav dojam, izazvan unapređenjem Rommela. Međutim ishod je sasvim oprečan. Naročito u vojnim krugovima imenovanje nailazi na jednodušno negodovanje.

5. SRPNJA. — Ništa nova. U Libiji smo još uvijek na istom mjestu. Naprotiv u Rusiji njemačka ofenziva polako, iako vrlo mučno napreduje. Ili se otpor Rusa znatno pojačao ili njemačka vojska nema više svoju nekadašnju prodornu snagu.

6. SRPNJA. — Vratio sam se u Rim. U zraku lebdi neodređena zabrinutost zbog zastoja naših trupa pred položajima kod El Alameina. Postoji bojazan, da je Rommel izgubio početni zamah i da sada ne može naprijed. A tko se u pustinji zaustavi, taj je izgubljen. Dosta je pomisliti, da se svaka kaplja vode mora prevesti iz Marsa Matruha, 200 kilometara dugom cestom, koju stalno tuče neprijateljska avijacija.

Izvještavaju me, da se u vojnim ministarstvima silno gnušaju nad njemačkim postupcima u Libiji: Nijemci su prigrabili sav plijen, svuda postavili natpise i straže i jao onome, tko se približi. Jedino je Cavallero uspio, da nagrabi dosta plijena, naravno za sebe i svoj dio prebacuje avionima u Italiju. Vijest je istinita i sigurna: dostavio mi ju je pukovnik Casero, šef kabineta ministra avijacije. Nema tu šta, Cavallero nije nikakav vojskovođa, ali kad može da nešto zgrabi, onda nadmašuje samo Nijemce.

7. SRPNJA. — Profesor Francesco Coppola krenuo je, usprkos svojim poodmaklim godinama na daleki put u istočnu Afriku, da pronađe kćerku. Međutim vratio se neutješno sam. Kćerka mu je zadržana u Somaliji i vratit će se tek slijedećim brodom, ako otputuje. Coppola vrlo vedro priča o dojmovima sa svoga puta. Talijani su se, poslije engleske okupacije najvećim dijelom držali dostojanstveno. Ne tuže se na postupak: Englezi su uglavnom korektni, isto tako Abesinci, naročito u većim središtima. Izgleda, da je Negus poduzeo vrlo stroge mjere, kako bi zaštitio imovinu i život Talijana, možda u nadi, da će ubuduće naći »modus vivendi« s nama. I Englezi, s kojima je Coppola došao u dodir za vrijeme svoga putovanja, dobro su se ponijeli. U cjelini nisu mnogo oduševljeni za rat i njihov je moral osrednji.

Poslije kratke posjete Libiji Cavallero je vrlo dobro raspoložen i sasvim siguran u skori nastavak operacija. Osvjedočen je, da će nas premoć osovinskih snaga dovesti ravno u Aleksandriju, a odmah zatim u Kairo i na Sueski kanal. U međuvremenu su Nijemci pristali, da civilni komesar u Egiptu bude Talijan, čemu su se u početku vrlo opirali.

8. SRPNJA. — Nakon duže vremena vidio sam Sebastianija, bivšeg Mussolinijeva tajnika; vrlo je ogorčen, jer ga Duce nije htio primiti u audijenciju. Svoju nedaću pripisuje zlokobnim utjecajima porodice Petacci. Sebastiani je zakopčan čovjek i danas prvi put spominje ovu stvar. Smatra, da je Duceu ovo stanje dozlogrdilo i da je odavno došao do zaključka da se mora izvući iz mreže, u koju je upao. Veli, da djevojka nije rđava, ali da je ostala porodica banda izrabljivača. »Uostalom, i ova će pripovijest uskoro svršiti.« Međutim Pavolini misli sasvim drukčije. Priča mi, da se Mussolini zagrijao za svadbu Clarettine sestre, kako se nikad nije zanimao za ženidbu svojih vlastitih sinova. Čak je u ponoć telefonirao da čuje, kako je sastavljena vijest u »Messaggeru«.

9. SRPNJA. — Ponovo u Livornu na desetak dana. Nikakvih političkih dodira, osim posjete admirala Riccardija, koji mi je izložio svoj plan za zatvaranje Sicilijanskog kanala. Osim toga posjetio me Buffarini; tvrdi, da će žetva vrlo podbaciti.

(Od 10. do 19 srpnja nema nikakvih zapisa.)

20. SRPNJA — Povratak u Rim. Mussolini se vraća večeras. Ovaj povratak, zajedno s vijestima iz Libije uvjerava javnost, da su se — bar zasad — rasplinuli mnogi ružičasti snovi o Egiptu. Vidjet ćemo, je li naš položaj kod El Alameina dobar ili ne. U nekim krugovima glavnog štaba smatraju, da bi manje povlačenje bilo korisnije.

Tamaro šalje — iz Švajcarske — vrlo dokumentirane vijesti o englesko-njemačkim pregovorima u Luganu. Od strane Nijemaca sudjeluju Seyss-Inquart, Rintelen i drugi; od strane Engleza ličnosti istog položaja. Tamaro je poslao i neke fotografije; pošteno priznajem, da nisam prepoznao nikoga. Šta je istina? Teško je to reći, ali kako bilo, sve ovo sliči na jeftini kriminalni roman. Ipak se isplati, da budno pratimo događaje. Vrag ne spava.

21. SRPNJA. — Duce je dobre volje, naročito, jer je uvjeren, da ćemo za 2—3 tjedna nastaviti svoj pohod na Egipat i dostići velike ciljeve: ušće Nila i Sueski kanal. On je toliko uvjeren u svoja predviđanja, da je u Libiji ostavio svoj lični prtljag kao zalog skorog povratka. Međutim Bismarck na osnovu obavještenja generala Rintelena smatra, da je naša ofenziva odgođena na neodređeno vrijeme; iscrpljenost naših trupa vrlo je velika, a pojačanja koja su Englezi dobili, daleko iznad naših očekivanja.

Naravno, Mussolini je udahnuo protunjemački zrak naše komande u Libiji i napada njemačkog maršala, koji ni poslije tri tjedna nije osjetio potrebu, da ga dođe posjetiti. I njemački vojnici se drže osorno: njemačka kola ne uklanjaju se s puta nikome, čak niti našim generalima; čim se pruži i najmanja mogućnost da dođu do plijena, uzimaju sve za sebe. Arapi se ponašaju vrlo loše. »Balbova politika potpuno je propala; jedino

njegovo dobro djelo je osnivanje Balbije« (grad nazvan po Balbu). Pričao mi je, da je susretao velike skupine novozelandskih zarobljenika »s krvničkim licima i takvim držanjem, da je uvijek do sebe imao pušku.« O Rusiji ne govori mnogo, ali je uvjeren, da su zasad operacije daleko od toga, da bi imale odlučni karakter.

22. SRPNJA. — Mussolini je napisao opširno pismo Hitleru. Izvještava ga o svome putu u Libiju i boravku u Ateni. Ustvari, poslanica ima glavni cilj, da se raščisti pitanje divizije »Sabratha«; Rommel je naime poslao u Berlin klevetnički brzojav, koji mu Mussolini »ne će nikada oprostiti«. Mojim se pomoćnicima ne sviđa ton pisma. Odviše često upotrebljava birokratski način govora (»imam čast da vam dostavim«, »slobodan sam, da skrenem vašu pažnju«). Po njihovom mišljenju, to daje pismu izgled izvještaja, koji podređeni šalje svome pretpostavljenom. Mussolini je ogorčen na Nijemce. Proklinje njihovo sistematsko pljačkanje Grčke. Kad sam ih ja nazvao »lanzi« (landsknächti, srednjevjekovna njemačka soldateska; op. prev.) on se oduševljeno pridružio mojim riječima i — premda ne voli ove moje izraze — odmah dodao: »Možda mnogi Nijemci žale, što nisu mogli provaliti u Italiju, da nas opljačkaju do kože. Uostalom, s nama bi rat izgubili.«

Mackensen je našao sasvim beznačajan izgovor, da me posjeti. Bez ikakve ograde hvali Cavallera, koji je — po njegovim riječima — izvrstan vojni stručnjak, izvanredno politički nadaren i veliki prijatelj Njemačke. (Zar baš prijatelj? Ne, sluga!). Smatra, da se ofenziva ne će moći nastaviti prije mjeseca listopada.

De Cesare kaže isto. Međutim baš ovo mi zadaje mnogo brige, jer je De Cesare čovjek, koji nosi zlu sreću i urok. Za vrijeme putovanja u Libiju pokazalo se, da je baksuz: u avionskoj nesreći poginula su četiri čovjeka iz Duceove pratnje.

23. SRPNJA. — Ispričao sam Duceu predviđanja njemačkog ambasadora. Poslije čitava dva dana nametljive nehajnosti Mussolini je konačno odbacio krinku i otvoreno progovorio. Bijesan je na vojnike, koji su ga »po drugi put izložili sramoti, jer su dozvolili, da ide na front u nepovoljnom trenutku« (misli i na svoje putovanje u Albaniju; op. prev.). Ovoga puta je naredio Cavalleru, da mu otvoreno i bez šifre brzojavi ugovorenu parolu »Tevere-Tibar«, ako smatra, da je prodor do Sueskog kanala siguran. Parola »Tevere« stigla je u petak 27. lipnja. Duce je za čitava dva dana morao odgoditi putovanje, jer je oluja onemogućavala let. Tek kad je stigao na lice mjesta, osvjedočio se, da stvari ne idu kako treba i da »sama Rommelova strategija ima svoju plimu i oseku«. Cavallerovo imenovanje za maršala nije se moglo izbjeći, jer se nalazio »između Rommela i Kesselringa kao Hrist između dva lupeža.« Uostalom, Bastico će također biti imenovan za maršala, a poslije njega i drugi generali. »Štaviše ne isključujem, da ću maršalom imenovati i svoga podvornika Navarru.«

Zasad je Mussolini u svojim predviđanjima vrlo suzdržljiv. Po njegovom mišljenju treba izbjegavati svako povlačenje, jer se nikad ne zna, gdje bi stvari mogle svršiti.

24. SRPNJA. — Ton Duceovih govora postaje sve više protunjemački. Danas ističe dvije stvari: izjavu generala Marrasa, da njemački glavni štab podcjenjuje naš vojni doprinos u ovom ratu, zatim nerazumijevanje, koje Nijemci pokazuju prema našim potrebama i našim industrijskim smjernicama. »Narod se već pita, nastavlja Mussolini, koga bi gospodara radije izabrao: Engleze ili Nijemce.« Podsjetio sam ga, da je François Poncet — izlazeći iz moje sobe na dan objave rata rekao: »Nemojte da stvarate bezdane provalije i ne zaboravite, da su Nijemci bezdušni gospodari.«

Nijemci su osvojili Rostov.

S raznih strana, kao sigurno izvještavaju, da će Angloamerikanci otvoriti drugi front u Francuskoj. Alfieri brzojavlja, da ove vijesti ne zabrinjavaju Nijemce već da im naprosto dosađuju.

25. SRPNJA. — Nikakvih novosti. Duce odlazi u Riccione.

26. SRPNJA. — Muftija teško optužuje Gailana. Kao što se moglo očekivati, ova dvojica su se posvađala. Vatru je raspirio ministar Grobba, šef arapske službe u ministarstvu vanjskih poslova. Ovaj slučaj bi se mogao dobro iskoristiti, kad bi se naše operacije u Egiptu sretno završile.

(Od 27. do 31. srpnja Ciano je na odmoru u Livornu; op. prev.).

KOLOVOZ

1. KOLOVOZA. — Mussolini je pozvao Buffarinija u Riccione, jer stanje na Siciliji zadaje mnogo briga. Seljaci ne će da predaju žito; dosad su u više slučajeva pucali na činovnike, koji su došli da ga kupe.

Na osnovu izvještaja ministarstva narodnog zdravlja Buffarini upozorava Mussolinija, da su u mnogim radničkim obiteljima ustanovljeni slučajevi oteklina uslijed neishranjenosti. Prema izjavama Aiella, okružnog tajnika u Livornu, i u Piombinu su ustanovljeni slični slučajevi.

Bottai dolazi u posjetu. Ne kazuje ništa nova, ali je više nego ikad naoštren protiv Mussolinija. Ako na ovaj način razgovara sa mnom, mogu zamisliti šta govori, kad se nađe u krugu svojih prijatelja.

2. KOLOVOZA. — Iz Lisabona izvještavaju, da će RAF žestoko bombardirati Milano. Ne znam, hoće li do toga doći, ali vrlo je moguće i na svaki način logično. Obavijestio sam Buffarinija.

Edda me žestoko napada i optužuje, da sam protivnik Nijemaca. Tvrdi, da je stvar već svakome poznata, u prvom redu samim Nijemcima koji znaju, da prema njima osjećam nesavladivu fizičku odvratnost. Ne shvaćam, zašto se Edda toliko zagrijava i tko je to njoj tutnuo u glavu. Kadgod je nastupala ovako, svaki put je bila vrlo vješto podgovorena. Nisam joj skoro ništa odgovorio. Uostalom, ona vrlo dobro zna, šta ja mislim, a u tome nisam jedini.

3. KOLOVOZA. — Nikakvih novosti.

4. KOLOVOZA. — Ambrosio, šef glavnog štaba veli:

1) U Libiji ne možemo poduzeti novu inicijativu ni prijeći u pokret prije svršetka mjeseca listopada. Izgledi su povoljni, jer engleska pojačanja stižu sporije nego se predviđalo, dok naše snabdijevanje, osobito pojačanja Nijemcima, stižu u potpuno zadovoljavajućem vremenu; naš glavni štab je zbog ove njemačke točnosti zabrinut; razlozi su potpuno shvatljivi.

2) Operacije u Rusiji dobro napreduju; može se predvidjeti, da će se njemačka akcija protiv Kavkaza nastaviti i za vrijeme zime.

3) Ambrosio ne vjeruje u takvu pobjedu, koja bi značila stvarno uništenje neprijatelja. Međutim smatra, da bi Rusi mogli napustiti saveznike, a onda bi Velika Britanija i Amerika bile prisiljene, da pregovaraju s Osovinom. To su ukratko današnji vojno-politički vidici našega glavnog štaba.

Lombrossa predviđa, da će se nestašica radne snage još jače osjetiti. Zbog toga uskoro treba u većem omjeru provesti civilnu mobilizaciju. Savjetovao sam mu, da građansku radnu službu uzdigne i da joj oduzme obilježje kazne, koje je dosad imala. Građanin mora znati, da je radna služba na isto takvoj moralnoj visini, na kojoj je služba u vojsci. Zbog toga se moraju izbjegavati sablazni sa hapšenjem homoseksualaca, danguba i besposličara po barovima, koje smo dosad slali u rudnike lignita u Carboniji. Ovakav postupak oduzima službi svaku ozbiljnost i ničemu ne koristi.

5. KOLOVOZA. — Stiglo je Hitlerovo pismo za Ducea. Poslao sam ga zatvorena u Riccione.

6. KOLOVOZA. — Iz riječi generala Marchesija, komandanta zračnih snaga proizlazi, da vlada veliki optimizam u pogledu naših mogućnosti u Libiji. Rommel se sprema da napadne; smatra, da će u toku deset dana bez ikakve sumnje dokončati svoj pothvat. Ciljevi napadaja: Kairo, Aleksandrija, Suez. Akcija bi imala započeti između 20. i 25. ovoga mjeseca.

Renato Ricci ne daje tako ružičasti okvir situacije. Govori o stanju industrije i prehrane, kakvo će da bude na jesen. Predviđa, da ćemo natanko svirati, jer će stanje biti neuporedivo gore nego prošle zime.

Arpinati traži uslugu za neke svoje prijatelje. Položaj u Romagni prikazuje bezbojnim i sivim. Krivicu pripisuje mnogobrojnim ženama iz porodice Mussolini, koje zabadaju svoj nos u tamošnja pitanja. Njima se pridružila Petacci, koja se nalazi u Riminiju na kupanju i odatle sudi, naređuje i spletkari. Njen factorum je neki Spisani, učitelj plesa u trećerazrednim lokalima. Pričaju se smiješne dogodovštine. Izgleda, da je Petacci nedavno putovala u Budimpeštu. Vjerojatno, jer želi da se razvede od prvoga muža. Netko je ispitivao o njenom putovanju i ona je odgovorila: »Nisam bila pozivana ni na kakav prijem niti su mi priređivali svečanosti, jer sam putovala u najstrožem inkognitu.«

7. KOLOVOZA. — U Forliju zbog Brunove sahrane. U vlaku sam kratko vrijeme razgovarao s Vidussonijem. Ovaj čovjek ne samo da je plitka, nego i bezočna neznalica. Govorio je o »Orianijevoj povijesti fašizma« mjesto da kaže Oranovoj. Ali to je za njega malenkost. Priznao je, da ne zna, tko je De Chirico, »jer je već dvije godine zauzet čitanjem modernih pisaca.« Što je najgore, stalno brblja: hoće čovjek, da se i njegova čuje.

Mussolini je želio, da svečanost na groblju San Cassiana bude skroz porodičnog karaktera. U kripti nas je bilo osmorica: najbliži rođaci i udovica. Vrlo tužno, kao da se nalazimo u katakombama. Tri groba od sivkastog kamena za Mussolinijeve roditelje i njegova sina. Na Brunovom grobu nalazi se njegova, vedra i nasmijana slika, što samo pojačava tugu. Misa je bila kratka. Služio je neki svećenik, koji razvlači latinsko s kao u svome romagnolskom narječju. Duce je izgledao naoko neosjetljiv, ali izmučen. Na kraju je poljubio Brunov grob. Pokazujući na prazan prostor između Bruna i oltara više je puta rekao, da to mora biti njegovo mjesto.

Poslije zadušnica otišli smo u Rocca delle Camminate i u Carpenu. Mussolini je zaželio, da ponovo vidi mjesta, gdje je Bruno proživio svoju mladost. Naljutio se, što su njegovi rođaci primili od seljaka košaru sa živežnim namirnicama. »Ne dopuštam, da se s groba moga sina vraćaju s pilićima i kruškama.« Ima pravo.

8. KOLOVOZA. — Mussolini se vratio u Rim. Dugo sam s njime razgovarao, da uredimo neka pitanja, koja su ostala neriješena za vrijeme njegova odsustva. Hitlerovo pismo nema veliku važnost s općeg gledišta. Što se tiče Grčke, izbjegava svaku obvezu. Duce je zabrinut stanjem ishrane. Doduše, ne sada, jer povrće i voće stvara dojam prolaznog blagostanja. Ali šta će biti sutra, kad stegne zima, kad ponestane svega i kad možda ne će biti moguće, da se povisi obrok kruha? U nekim pokrajinama pojavljuju se sve češći slučajevi oteklina od gladi; zasad ova nevolja nije raširena, ali je neugodna. Mussolini o tome misli više nego što se čini. Opet se javljaju njegovi grčevi u želucu; stari su se čirevi probudili. To znači, da se grize u sebi.

Pareschi, inače vrlo optimističan, ne daje nikakvu veselu sliku ishrane. Namjerava potražiti živežne namirnice u inostranstvu, ali tu će naići na maglu i mrak. Smatram, da ćemo ove godine dobiti vrlo malo, možda ništa. I sa pitanjem ogrjeva bit će jada. Ugljena nema, a drvo će se davati na doznake.

Alfieri je bez ikakve potrebe otputovao na ruski front, gdje je vidio Hitlera. Ne umije kazati ništa stvarna i određena, ali zato tim više brblja. I Mussolini smatra, da ga je vrijeme pregazilo; možda ne odmah, ali svakako na njegova nasljednika treba misliti što prije.

9. KOLOVOZA. — Ništa nova.

10. KOLOVOZA. — Velika novost dana: Nijemci su osvojili Majkop, a Hindusi izazvali nerede. Mussolini pridaje veliku važnost i jednoj i drugoj stvari. Osvajanje Majkopa će moralno ohrabriti Osovinu i bar donekle riješiti mučno pitanje petroleja. Hinduske demonstracije mogu, po Duceovu mišljenju ubrzati krizu u Aziji. Kad bi Japan sad odmah udario na

Indiju, mogli bi nastati veliki i nepredviđeni događaji. Hoće li Japan za- ista marširati? Nemoguće je, da se iz ove daljine upuštamo u proročan- stva, tim više što Kina, prema brzojavnom izvještaju ambasadora Talija- nija, više nego ikad može planuti mržnjom protiv Japanaca. Sam Wang Čing-Wei, nankinški Laval, očajava i smatra, da ne će nikad doći do zbli- ženja između dva naroda. Po mome mišljenju, borba između Kine i Japana vječno će trajati; trenutno može prestati, čas mogu nadjačati Japanci, čas Kinezi, ali se rat ne će nikad ugasiti. To je više biološka nego politička pojava. A biološki Kina je vrlo jaka.

11. KOLOVOZA. — Sjednica vlade. Na dnevnom su redu mjere redo- vite uprave, ali Duce je ipak iskoristio priliku, da kaže nekoliko zanimlji- vih riječi o svome putu u Libiju, o propasti kolonijalnog carstva i razvitku rata. U svojim predviđanjima je više nego ikad optimista. Kaže: »Mi smo rat dobili, jer su anglosaksonske snage rascjepkane na mnogo bojišta i jer nemaju nikakve mogućnosti, da se upuste u ofenzivne pothvate.«

Grandijeve opaske o Duceovim izjavama vrlo su nepovoljne. On vrlo crno gleda na naš unutrašnji položaj i veli, da je nakon 20 godina prvi put zatražio, da karabinjeri čuvaju njegovu vilu. Pretjeruje. Napada Ca- vallera. »Ovaj nitkov sprema se, da preuzme ulogu talijanskog Pétaina i želi, da nas povješa sve do jednoga. Ali mi ćemo njega skratiti za glavu.«

Veliki engleski, dobro čuvani konvoj, plovi iz Gibraltara prema Isto- ku. Naše zračne i pomorske snage već su zauzele busiju. Sutra će biti težak dan.

12. KOLOVOZA. — Zračna i pomorska bitka već je započela. Ishod nam zasad nije poznat. Fougier i Casero nisu naročito zadovoljni. Nijemci su javili, da je potopljen engleski nosač aviona »Eagle«, ali ima mnogo razloga, da se u to sumnja. Sutra ujutro očekujemo pomorsku bitku. Na- žalost mi smo u brojno slabijem položaju. Velike lađe ne mogu da isplove iz luka, jer nemaju nafte i jer nedostaje lakih brodova za pratnju.

13. KOLOVOZA. — Bitka na Sredozemnom moru uzbuđuje sve du- hove. Izgleda, da teče prilično dobro, ali smo i mi skupo platili svoj uspjeh: »Bolzano« je izgubljen, a »Attendolo« oštećen. Zasad su od čitavog kon- voja pristala u luci Malte samo četiri parobroda. Mussolini je prilično zadovoljan ishodom, »jer u bici nisu gruvali topovi mornarice.«

14. KOLOVOZA. — Ništa nova.

15. KOLOVOZA. — Proslava »Ferragosta — sredine ljeta« u Rimu. Po starom običaju grad je potpuno prazan. Jutros je izgledalo, kao da su neki barbari navalili na vlakove. Ljudi žele da sačuvaju svoje navike, kolikogod im je to moguće; svi bi htjeli da se zabavljaju. Rat? Svak želi, da ga bar na neko vrijeme zaboravi.

Duži razgovor s Butijem. Po svojoj prirodi izvještava »na parče«, ne kazuje ništa značajna i prešućuje mnoge stvari. Uglavnom ovako pre- dočava položaj: »Mržnja Francuza na Nijemce raste preko svake mjere, dok nas Talijane ne mrze toliko. Ipak se ne će ništa desiti, drugim rije- čima, Francuzi ne će ići suviše daleko preko onoga, što su dosad radili: atentati, sabotaže i ništa više. Vlada vjeruje u pobjedu Osovine. De Gaulla,

kao čovjeka, svi mrze, ali u srcu je cijeli narod degaullistički. Poraz je bio težak, ali se više opaža na stvarima nego na ljudima. Francuzi se nisu ni za dlaku promijenili: iste navike, ista shvaćanja, iste predrasude. Ne znaju točno zbog čega, ali su uvjereni, da će oni imati još mnogo toga da kažu. Naravno, više gledaju u Moskvu i Washington nego u London. »Fee- ling«, osjećaj Francuza prema Englezima potpuno je sličan osjećajima Talijana prema Nijemcima.« Konačno se izrazio jasno, da nije mogao jasnije.

16. KOLOVOZA. — Izgleda, da ruski otpor postaje sve uporniji. U svakom slučaju nema nikakvog znaka, da bi slom mogao nastupiti brzo i sigurno. Iz jednog turskog izvještaja, koji je uhvatila naša tajna služba proizlazi, da se životni standard u Rusiji znatno podigao i da je borbeni moral jači i odlučniji. Ambasador Zobu javlja: »Izgladnjela lica vidio sam samo u Beču i Münchenu. U Kujbiševu svima ide dobro i svi obilato jedu.« Priča, da je za diplomatske predstavnike jedini neprijatelj dosada. Da bi je svladali svi se zdušno odaju pijanstvu.

Moram priznati, da sam mnoge kolege vidio pijane i bez ovog iz- govora.

Diskusija između Gianninija i Clodiusa zbog prehrane našeg ekspe- dicionog korpusa u Rusiji. Nijemci pokušavaju, da je isključivo svale na naša leđa, protivno prijašnjem ugovoru. Giannini ne popušta; njemačka ambasada u Rimu navaljuje; vidjet ćemo, šta će odlučiti Mussolini.

Bugari upadaju u Albaniju. Izgleda, da Nijemci imaju prste u ovoj igri. Očevidno su pohlepni za rudnicima Jezerine.

Nezadovoljan sam s našim poslanikom u Švajcarskoj, Tamarom, i nosim se mišlju, da ga smijenim. Zaglibio je u politiku žalbi i tužakanja, dok ja naprotiv mislim, da svi naši, današnji i budući interesi traže, da živimo u slozi sa Švajcarskom.

17. KOLOVOZA. — U Livornu.

(Od 18. do 24. kolovoza nema nikakvih zapisa).

25. KOLOVOZA. — Putujem iz Livorna u Budimpeštu, da prisustvu- jem sahrani Stjepana Horthyja, koji je poginuo u avionskoj nesreći.

26. KOLOVOZA. — Dolazak u Budimpeštu. Grad je u crnini. Izgleda vrlo žalosno. Na prozorima i svodovima duge crne zastave u oštroj suprot- nosti s divnim nebeskim plavetnilom.

Danas sam prvi put vidio regenta. Potpuno slučajan susret, u ka- piji. Bio je ganut i pobjegao, a zatim me primio u svojoj radnoj sobi. Go- vori dosta mirno i trudi se, da zahvati pitanja opće politike. Očinska tuga ne dozvoljava mu, da se sabere. Zabrinut je zbog nasljednika. Smrt sina Stjepana izgleda mu kao slom njegova životnog djela. Još nije ništa od- lučio, ali sam iz raznih napomena dokučio, da misli na svoga unuka; di- jete od godinu dana. Glupost. Svi Mađari, čak i oni koji su bili za vicere- genta Stjepana Horthyja, protive se svakom lakoumnom rješenju, koje bi za dvadeset do trideset godina vezalo ruke mađarskom narodu. To mi

je rekao sam Callay, koji u mađarskoj politici predstavlja polomljeno regentovo koplje.

Na drugom sam mjestu zabilježio tok razgovora s Canyom. Predlaže personalnu uniju s našim kraljem Vittoriom Emanuelom III. Ja sam na drugom mjestu zabilježio svoja opažanja i prigovore. Smatram, da je prijedlog nemoguć ili u najmanju ruku preuranjen.

27. KOLOVOZA. — Pokop je izvršen s istočnjačkim sjajem mađarskih ceremonija. Veliko ganuće, mnogo suza, ali više zbog majčine tuge nego zbog gubitka Stjepana Horthyja.

Duži razgovor s Ribbentropom. Neobično je ljubezan. Posjetio me prvi, pozvao na ručak, na svakim vratima puštao me ispred sebe, premda je Mađarima jasno stavio na znanje, da protivno svakom pravu i tradiciji, zahtijeva prvo mjesto. Mađari mrze Nijemce, ali drhću pred njima; da bi ga zadovoljili, izmislili su, da je raspored pogrebne povorke sastavljen prema francuskom alfabetu: Allemagne, Italie i t. d., tako da Joakim dolazi na prvo mjesto u redu delegacija. U svojim izlaganjima umjeren je, premda uvijek optimista. Prijašnja parola »Krieg ist schon gewonnen — rat je već dobiven«, zamijenjena je devizom: »We cannot lose this war — mi ne možemo ovaj rat izgubiti«, što svakako drukčije zvuči i znači, da su Nijemci prilično spustili nos.

Ne daje nikakvih pojedinosti, ali smatra, da je Rusija tvrda, čak vrlo tvrda kost i da je japanski napad ne bi oborio na zemlju. Ne upušta se u predviđanja o trajanju rata. Doduše, mogao bi brzo svršiti, »ali s time ne treba mnogo računati.«

Ponovo me je pozvao na uobičajeni lov u Schönhofu krajem mjeseca listopada.

28. KOLOVOZA. — U Veneciji. Posjeta dvogodišnjoj izložbi. Slikarstvo i kiparstvo vrlo zanimljivo, španjolski paviljon uglavnom najbolji. Mi imamo samo dva slikara, koji nešto znače: De Chirica i Sciltiana.

29. KOLOVOZA. — Izvijestio sam Mussolinija o putovanju u Budimpeštu i predao mu zapisnik razgovora s Canyom. Odbio je sve mađarske planove, u prvom redu iz straha pred Nijemcima. S pravom smatra, da bi Hitler dobro urezao u raboš, što je morao popustiti; čim bi mu se pružila prilika, skupo bi naplatio svoj pristanak na mađarske prijedloge. Osim toga Mussolini postaje sve veći neprijatelj monarhije uopće, naše napose. Rekao je: »Oduševljavao sam se sličnim snom u vezi s vojvodom od Aoste, ali on je umro i sada od svega toga nema ništa.«

Grandi je s Duceovim odobrenjem bio zakazao svoje putovanje u Španiju. Sad sam dobio uputstvo, da stvar pustim niz vodu. Grandi je popustio i bez protivljenja odgodio putovanje ne sumnjajući ništa.

30. KOLOVOZA. — Chigi daje SOS znak iz Grčke. Nijemci i dalje zahtijevaju pretjeranu ratnu odštetu, vlada prijeti ostavkom, svakog časa mogu izbiti neredi. Na svaki način savjetovao sam Mussoliniju, da ne poduzima ništa. Bio je obećao Grcima, da će se zauzeti kod Hitlera; napisao mu je pismo i doživio da ga odbiju. Sada se ne može po drugi put izložiti,

da izgubi na svome ugledu. Ova moja izlaganja navela su ga, da mi spomene članak, objavljen u nekom njemačkom časopisu. Tu se u sitnice opisuje, kakav će biti novi poredak, kakva uloga pojedinih naroda, pa i saveznika u »velikom njemačkom prostoru«. Nikakvih sloboda, nikakvog prava osim povlastice, da služe »Herrenvolku«. Brzojavio sam Alfieriju da izvidi, odgovaraju li misli ovoga članka namjerama vodećih klasa. Uostalom, ja vjerujem da odgovaraju, bez obzira šta će oni reći.

31. KOLOVOZA. — Rommel je sinoć u osam sati započeo napadajem u Libiji. Dobro je izabrao dan i sat, jer nitko nije očekivao njegov udarac, tako da se na stolovima Engleza opet pojavio whisky. Mussolini se ne izjašnjava, ali je uglavnom dobro raspoložen. Cavalleru odavna ni traga ni glasa, ali sad kao da je oživio: obavještava me, telefonski, o operacijama. Kao i uvijek, lebdi između »da« i »ne«. Ne želi, da se izloži, ali kani ostati u blizini, ne bi li u sretnom slučaju pobrao plodove pobjede. Prema izvještaju, koji je turski ambasador u Londonu poslao svojoj vladi, Churchill je izjavio, da će on preuzeti inicijativu, ako Rommel ne napadne u roku od dva tjedna. Vjeruje, da su engleske snage dovoljne, da izađu na kraj s Talijanima i Nijemcima, ali se pridržava Staljinove izreke: »Sve je moguće, jer rat je rat.«

RUJAN

1. RUJNA. — Nikakvih značajnih novosti. U Egiptu se Englezi, uz beznačajan otpor povlače prema moru. Mussolini smatra, da će se zaustaviti na obali, gdje mogu računati na pomoć ratne mornarice.

Jacomoni podnosi prilično umirujući izvještaj o položaju u Albaniji. Dovoljno je osigurati najnužniju količinu živežnih namirnica, da se u zemlji održi mir, premda je neprijateljska propaganda sada uzela na nišan Albaniju, jedinu oazu mira na cijelom Balkanu. Iz dokumenata, koji su pali u ruke albanskom namjesniku proizlazi, da Englezi namjeravaju izazivati ustanke i nemire, da bi u času zaključenja mira mogli optužiti one, koji su proveli personalnu uniju s Italijom i tako oduzeti svaku pravnu podlogu odnosima između nas i Albanije.

2. RUJNA. — Rommel se zaustavio u Egiptu, jer nema goriva. U dva dana potopljena su dva naša petrolejska broda. Cavallero izjavljuje, da ovo ne će izmijeniti tok operacija i da će se naći sredstva za prijevoz benzina. Umjesto brodova-cisterna, koji se mogu lako prepoznati, upotrebit će se redoviti i bolnički brodovi (stari sistem, koji ide, dok ide!). U svakom slučaju Cavallero ponavlja, da će Rommel ovoga puta nemilnovno izbiti na Sueski kanal.

3. RUJNA. — Daljnji zastoj Rommelove ofenzive. Što je još gore, naši brodovi uvijek stradaju. Noćas su opet potopljena dva. Cavallero ponavlja svoje optimističke tvrdnje i veli, da će se napredovanje nastaviti

za nedjelju dana. Rintelen se vratio iz Libije i nije toliko samopouzdan. Ponestalo je svega, ne samo goriva. Zaključuje, da je ovaj pothvat pustolovina, koja može svršiti dobro i zlo. Mussolini je namrgođen; ne kazuje svoje mišljenje, čak tri dana šuti o Egiptu. Ponovo ga pali vatra u želucu. Juče se dao rentgenski pregledati. Ništa ozbiljna, gastritis. Međutim slabi i stalno pati od želuca. Danas, kad je razgovarao s Jacomonijem o stanju u Albaniji, nije mogao sakriti svoje boli.

Juče je Duce uputio brzojav industrijskim radnicima. Dok njih hvali, žestoko prijeti pohlepnim, ogavnim, sebičnim klasama. Svi su mislili, da je oštrica uperena protiv buržoazije, međutim on se ljuti na kulake. »Režim već dvadeset godina vodi politiku u prilog seljaka, a oni pljačkaju gdje stignu i u tolikoj mjeri žude za novcem, da zaslužuju najgoru kaznu: inflaciju, koja bi na kraju krajeva državi samo koristila. Kako bilo, ove zime ne će nitko umrijeti od gladi, premda će mnogi Talijani postati vitkiji, što će im samo koristiti.«

4. RUJNA. — Nije jasno, šta se dešava u Libiji. Pod udarcima engleskih zračnih snaga, Rommel povlači svoje desno krilo; neprijateljski tankovi još nisu stupili u borbu. I noćas su potopljena dva naša parobroda. Snabdijevanje je teško. Rintelen smatra, da se ofenziva mora odgoditi na neodređeno vrijeme. I Casero je istog mišljenja.

Kriza španjolske vlade. Uostalom, bila je neizbježna. O tom sam se uvjerio još u Livornu, kad sam čuo, kako Serrano govori o Franku: izražavao se riječima, koje se mogu upotrebiti samo za nekakvog priglupog slugu. Pri tome nije imao nikakva obzira već je grdio pred svima. Prerano je kazati, kakve bi posljedice mogle nastati iz ovoga događaja. Jedino bi se moglo nešto zaključiti iz imenovanja Jordane, a i taj zaključak ne bi za nas bio povoljan: general don Francisco Gomez de Jordana bio je uvijek vrlo suzdržljiv prema Osovini i simpatizer Francuske i Engleske. S druge strane mnogi događaji pokazuju, da Iberski poluotok počinje sumnjati u sutrašnjicu i zbog toga želi da bude na lijepo sa svima. Možda će Serrano doći u Rim. Nisam baš oduševljen, jer je spletkar i brbljavac i može nam prouzrokovati velike neugodnosti. Treba s njime biti veoma oprezan.

(5.-6.-7. RUJNA. — Nikakvih zapisa. Tri dana gripe).

8. RUJNA. — Bigliardi me izvještava o razlozima zastoja Rommelove ofenzive. Znatno, kvantitativno i kvalitativno pojačanje angloameričkih borbenih sredstava, nadmoć savezničkih zračnih snaga, opće poteškoće u dovozu, naročito goriva.

Počinjemo osjećati prve posljedice španskih promjena. Naša podmornica »Giuliani«, koja se sklonila u San Sebastianu s velikim brojem mrtvih i ranjenih, stvarno je internirana. Za vrijeme vlade Serrana Suñera mogle su naše podmornice u ovakvim slučajevima ulaziti i izlaziti iz španskih luka kao da su javno šetalište.

9. RUJNA. — Skrenuo sam Mussolinijevu pažnju na stanje u Albaniji. U današnjim prilikama ne zabrinjava me neizbježno nezadovoljstvo koliko

pomanjkanje naših snaga. Na papiru su tamo četiri divizije, ustvari jedanaest hiljada ljudi. Pod ovakvim uvjetima moguće je svako iznenađenje. Upozorio sam Cavallera na opasnost, ali on mi je dao samo 50 oklopljenih kola. Malo. Duce je ponovo iskalio svoj stari bijes protiv vojske, u kojoj sve ide zlo i gore. Osvrnuo se i na libijske operacije. Ofenziva je konačno odgođena, bar za neko vrijeme. Nadajmo se, da neprijatelj ne će biti toliko pametan, da se time suviše okoristi. Ogorčen je na Rommela, koji je na osnovu engleskih svjedočanstava brzojavno optužio neke naše vojnike, da su izdali njegov plan neprijatelju. Stara stvar: pobjeda će naći sto otaca, ali poraz nijednoga. Sada se u Libiji svađaju, a Kesselring trči u Berlin, da optuži Rommela. Čak se govori, da će biti svrgnut.

Gambara je izišao potpuno nevin iz istrage, koja je namještena protiv njega. Ponovo će dobiti komandu. Zadovoljan sam, jer je Talijan i vojnik i jer su ga zbog tih odlika pokušali udariti nožem u leđa.

Churchill je progovorio poslije duge šutnje. Miran, u suštini optimistički govor.

10. RUJNA. — Otpratio sam tajnika albanske fašističke stranke Duceu.

Casero uspoređuje našu, njemačku i savezničku proizvodnju aviona. Omjer se mijenja iz dana u dan na sve veću našu štetu.

11. RUJNA. — Putujem u Livorno, gdje ću ostati do 23. rujna.

(Od 12. do 21. rujna nikakvih zabilješki).

22. RUJNA. — Za vrijeme boravka u Livornu moram zapisati slijedeće:

Fougier. Prilično pesimističan izvještaj o našoj proizvodnji aviona. Mi i Nijemci zajedno proizvodimo tek peti ili šesti dio savezničkog broja aviona. U pilote se javlja sve manji broj mladića. U toku ljeta 1943. saveznici će biti sigurni gospodari neba.

D'Aieta. Izvještava o vrlo povjerljivom razgovoru s Bismarckom, koji smatra sigurnim, da će Njemačka biti potučena, ali da će se ipak boriti do »bitter Enda« — to jest do gorkog svršetka. Italija će se izvući. Koristit će joj umjerena politika, koju sam ja uvijek vodio prema Engleskoj i Americi. Nijemci uopće, Ribbentrop posebno mrze me zbog ove politike. Kad bi dobili rat, najprije bi tražili moju glavu. Ima mnogo Talijana, koji idu u njemačku ambasadu, da me optuže kao prijatelja Engleza. Mackensen izvještava o svemu, ali dodaje povoljne opaske, kad je riječ o meni.

Bottai je ostao kod mene dva dana. U budućnost gleda crno. Upušta se, po svojoj naravi, u potpuno nepotrebna mudrovanja. Tvrdi, da je rat protuzakonit, jer nitko nije tražio mišljenje velikog vijeća fašističke stranke. Stalno reži na Mussolinija; naziva ga samoukom, koji ima rđave učitelje i još gore đake.

23. RUJNA. — U Rimu nisam našao ništa nova. Prvog dana nisam imao nikakvih važnih razgovora. S Mackensenom sam pretresao pitanje

proslave Trojnog pakta. Ribbentrop ne popušta ni jednu priliku, da uzveliča ovo svoje ljubljeno čedo.

Guariglia ne kazuje ništa nova o putovanju ličnog Rooseveltova izaslanika kod pape, Myrona Taylora. Uostalom jasno je, da nam oni u Vatikanu kažu samo ono, što žele da znamo. Zanimljivo je, da su Nijemci zatražili papinu intervenciju kod saveznika, da se obustavi bombardiranje otvorenih njemačkih gradova. Ipak se ne smije zaboraviti, da je baš u Njemačkoj skovan izraz »koventrizirati« to jest uništiti neki grad onako, kao što su njemački bombarderi uništili Cowentry u Engleskoj.

24. RUJNA. — Zastoj na oba fronta nepovoljno djeluje na javno mišljenje. Narod se počeo pitati, kako će rat svršiti, a ne koliko će trajati.

Kraći razgovor s Arpinatijem, koji mi preporučuje nekog činovnika u ministarstvu korporacija. Kratko se i nezanimljivo osvrće na opći položaj. Poslije nekoliko razgovora s Arpinatijem stekao sam dojam, da imam pred sobom čovjeka skromne inteligencije. Kažu, da je vrlo uglađen. Možda, ali nije sve u tome.

Albini crno gleda na stanje u Napulju. Mnogo bijede, mnogo gladi i briga, da će bombardiranje ponovo započeti većom snagom.

Ricci bi htio, da se više zanimam za unutrašnju situaciju, koja je po njegovu mišljenju vrlo loša. Zašto bih se baš ja morao brinuti? Zbog čega i s kakvim pravom?

25. RUJNA. — Još nekoliko razgovora. Svi moji subesjednici pretežno su potišteni. Najjasnije je govorio Morgagni, koji nije neki moj naročiti prijatelj, čak protivno! On siječe pravo: stanje na frontu slabo, u zemlji još gore.

Kakva nas budućnost čeka? Odgovorio sam kratko, da sam ja u sretnim danima bio priseban i uravnotežen i da ću isto tako ostati miran i vedar danas kad je postala moda, da se stavljaju mokri oblozi na glavu zbog besanice i briga. Ne znam niti mogu reći kako, ali sam uvjeren, da nas vrag ne će sasvim odnijeti. I Bastianini gleda crno. Međutim to je njegov običaj. Ja se ne sjećam razgovora, da nije i u najsretnijim danima bio pun najmračnijih slutnja. Nije dubokouman, ne vidi daleko, a ono malo što vidi, uvijek je dovraga crno.

Najnepovoljniji izvještaj, koji smo dosad primili iz Njemačke, poslao nam je mladi konzul Farinacci. Šta bi o tome mislio njegov otac?

Berlin preko Alfierija poručuje, da organiziramo demonstracije protiv Myrona Taylora i da ga svečano izviždamo. Alfieri podupire ovaj prijedlog. Luđaci: ne zna se, je li stvar smješnija ili neukusnija. Izgleda, da je potekla iz glave onoga šepavog Göbbelsa. Nisam se udostojao ni da im odgovorim.

26. RUJNA. — Od Edde sam primio pismo, koje me uznemirilo. Prilažem ga svome dnevniku. Sutra ću porazgovarati s donnom Rachelom i vidjeti, šta se da učiniti. U sadašnjem položaju Duceova bolest značila bi pravu tragediju. Edda piše:

»Dragi Gallo, stigla sam sinoć u jedanaest sati poslije zamornog putovanja. Simpatičnom nehajnošću, koja moju porodicu čini nemogućom

rekli su mi, da su danas otputovali svi, ali da ja mogu ostati, ako hoću. Moja majka nema nimalo »sens of humour — smisla za humor«, ali ipak govori i radi najsmješnije stvari. Kako bilo, ne pišem ti zbog ovoga. Mome ocu nije dobro: vatra u želucu, bolovi, razdražljivost, potištenost i t. d. Moja majka prikazala mi je stvar u vrlo mračnim bojama. Po mome mišljenju, radi se o čiru na želucu. (Mnogo smo razgovarali o njemu i njegovu privatnom životu ovih posljednjih godina, o posljedicama onoga i t. d., ali bolje je, da o tome ne govorimo). Uzete su sve moguće rentgenske snimke, doduše sve negativne, ali nikad nisu zvali liječnika. Kad sam zapitala, je li ga pregledao Frugoni, odgovorili su mi, da do 4. rujna nije bio u Rimu. Svi su klonuli pred ovom zaprekom i zbogom, mili moji. Rijetko sam kad vidjela tako bespomoćne šeprtlje. Zauzmi se ti. Ako nije Frugoni, neka bude Pontano ili ma tko drugi, ali moj se otac mora ozbiljno pregledati. Stupi u vezu s mojom majkom i pomozi joj. Zasad su grdnje i psovke jedina mjera, koju poduzima. U slučaju bolesti trebalo bi uzeti liječnika s kliničkom praksom, naravno, uz uvjet, da čuva tajnu.

Premda je divan dan, jutros me goni osjećaj potištenosti i straha. Možda zato, što sam toliko umorna, da se osjećam kao otrovana. Noćas nisam zatvorila oka, jer sam — kao što pjesma kaže, »čitavu noć svijećom u ruci uzalud lovila strašnu životinju.« Na moj potpuno nezaštićen krevet jurišalo je na stotine komaraca. Zaista, divan je ovaj Capri! Danas ću otputovati u Castrocaro i nadam se, da ću se tamo naspavati. Kao što ćeš vidjeti, djeca su dobro. Guvernanta je dobila dobru pouku. Živio pukovnik Oliva! Dragi Gallo, ne gubimo hrabrost i smjelo naprijed. Molim te, ne zaboravi na liječnike i t. d. Srdačno te grli Edda.«

Alfieri brzojavlja, da je šef glavnog štaba Halder maknut s položaja. Halder je krupna ličnost u njemačkom vojničkom svijetu. Zli biljezi!

27. RUJNA. — Nakon dugog odsustva ponovo sam vidio Ducea. Nalazim, da je mršaviji, ali snažniji. Njegov izgled ne potvrđuje crne Eddine slutnje. Miran je kao uvijek, ali mu je jasno, da vojni događaji tište moral stanovništva, naročito obrana Staljingrada, koja u očima širokih masa pokreće problem ruske odanosti sovjetskoj vlasti, a ta odanost je dokazana nevjerojatnom snagom otpora i duhom samoprijegora.

Rommel je došao da me posjeti. Veli, da odlazi na šestnedjeljni dopust. Mussolini smatra, da se više ne će vratiti. Ustanovio je, da je tjelesno i moralno slomljen. Ja sam Duceu iskreno rekao, šta mislim o položaju: »Mi idemo u zimu s takvim duševnim raspoloženjem, s kakvim bi — u najgorem slučaju iz nje morali izaći.«

Ručak povodom proslave godišnjice Trojnog pakta. Prilično mučna atmosfera. Jedini značajniji događaj bila je Cavallerova omaška: da se dodvori japanskom ambasadoru počeo ga je uvjeravati, kako su Nijemci imali uspjeha kod Staljingrada. Pošto ni Cavallero ni Horichiri ne vladaju dobro engleskim, Japanac je razumio, da je Staljingrad pao. Vijest se kao munja proširila dvoranom, dok je Nijemci — na veliku Cavallerovu sramotu nisu opovrgli. Bottai je čuo, kako je japanski general prišao zamjeniku njemačkog vojnog atašea, da mu čestita na pobjedi. Nijemac je svojom krutom talijanštinom vojničkog stila kratko odbrusio: »Ne brbljajte gluposti.«

28. RUJNA. — Ništa nova.

29. RUJNA. — Host Venturi je zabrinut zbog tolikih gubitaka trgovačke mornarice. Novi se brodovi sporo grade i teško nabavljaju. Danas jedva imamo nešto više od milijun tona brodskog prostora. Ako ovako produžimo, afrički će se problem sam po sebi ugasiti u roku od šest mjeseci, jer ne ćemo više imati brodova, da snabdijevamo Libiju. Host Venturi će mi predati izvještaj sa svim potrebnim podacima.

30. RUJNA. — Iz Beča i Berlina stižu vrlo crni izvještaji. I Alfieri priznaje, da kola škriplju i da ljetna ofenziva nije postigla svoj cilj. Doduše, još uvijek se ograđuje, ali dodaje, da je njemačko stanovništvo prestrašeno zračnim bombardiranjem, koje često koči sav život.

D'Agostino, direktor Banke rada putuje uskoro u Švajcarsku. Povjerio sam mu više dobronamjernih poslanica za njegove drugove bankare. Uvjeren sam, da Švajcarsku čeka velika budućnost i da moramo njegovati ovo prijateljstvo.

LISTOPAD

1. LISTOPADA. — Hitler je održao govor. »Quantum mutatus ab illo — koliko se izmijenio prema nekadašnjem!« I lanjske je godine govorio otprilike u ovo isto vrijeme, ali onda su njegove riječi bile kliktaj pobjede. Sada se u najbolju ruku može reći, da je održao obrambeni govor. Alfieri, po svome običaju u nekim prilikama, šuti.

Jutros mi je Pareschi donio vrlo stvaran izvještaj o stanju ishrane. Zima će biti teža nego što se predviđa i ako nas Nijemci zaista ne pomognu, ne znamo kojim svecima da se pomolimo, da bi izgurali do žetve.

2. LISTOPADA. — Nikakvih novih činjenica, ali iz unutrašnjosti i inostranstva stižu crni glasi. Iz inostranstva: Naši konzuli u Njemačkoj i poslanici na Balkanu šalju loše vijesti. Iz unutrašnjosti ih šalju pomalo svi. Tako sam na primjer danas vidio Federzonija i Del Croixa. Obojica se vraćaju s ljetovanja. I obojica govore, kao da su se prethodno sporazumjeli: ista opažanja, iste tužbe, ista predviđanja.

3. LISTOPADA. — Ništa nova.

4. LISTOPADA. — Castellani mi šalje ishod dijagnoze Duceove bolesti. Naravno, on je i u ovom slučaju pronašao svoje uobičajene amebe, ali ja vjerujem, da ih je izmislio. Usprkos manjim bolovima, Mussolini izgleda vrlo dobro. Njegova radna sposobnost nije nipošto oslabila. Što se tiče ostalog nikakvih novosti.

5. LISTOPADA. — Ništa nova.

6. LISTOPADA. — Clodius je doputovao u Rim zbog pregovora o grčkim financijskim pitanjima, koja postaju sve trnovitija. Ako ovako produžimo, neizbježna je tragična inflacija sa svim posljedicama. Ghigi predviđa, da će biti upravo zlokobne. Opticaj novčanica u Grčkoj dosegao je 160 milijardi drahmi, dok je prije rata iznosio devet. Međutim oni od Grka traže još 53 milijarde mjesečno. Sve je to glupo, ali njemačka vojska ne misli sniziti svoj namet. Clodius je istog mišljenja, ali ne može učiniti ništa. Vratit će se u Berlin, da se posavjetuje sa svojim šefovima. Ne izjašnjava se u pogledu općeg položaja. Jedino veli, da se krajem listopada ljetne operacije mogu smatrati završenim; po njegovim riječima, ruski front ne će ove godine zadavati toliko briga, koliko prošle zime.

7. LISTOPADA. — Dr. Kestner, koga Himmler naziva »magičnim Budom« i koji sve bolesti liječi masažom, jutros mi veli, da su se Himmler i Ribbentrop krvavo dohvatili, ali da je Himmler moćan i utjecajan, dok će Ribbentrop biti odbačen, jer je »lud i bolestan«. Hitler ga rijetko prima. To mora biti istina bar djelomično, jer se Ribbentrop iz petnih žila borio protiv Himmlerova dolaska u Italiju, a i sada se upinje, da posjeta bude što kraća.

Mussolini je zabrinut zbog tolikih priča o boravku Myrona Taylora u Rimu. Sve su to beznačajna i neosnovana naklapanja, jer mi stvarno ne znamo ni šta je radio ni šta je govorio. U svakom slučaju, stvar je vrlo neugodna i uvjeren sam, da će u buduće ovakva brbljanja samo otešćati svaku novu posjetu anglosaksonskih ličnosti Vatikanu.

8. LISTOPADA. — Mussolini je vrlo zabrinut zbog držanja Nijemaca u zaposjednutim zemljama, naročito u Grčkoj. Njihovi najnoviji zahtjevi naprosto su mahniti. Znači, da pod svaku cijenu traže nerede i gužvu. Na kraju je rekao: »Ja sam miran, što se tiče svršetka rata. Ne će biti iznenađenja ni drugih frontova. Ali ako ipak izgubimo rat, to će biti politička krivica onih njemačkih životinja, koje nisu htjele da znaju za zdrav razum i mjeru i koje su učinile, da cijela Evropa postane rasplamsali i nepouzdani vulkan.« Odlučio je, da slijedećeg tjedna porazgovara s Himmlerom, ali ne će postići ništa, »ni jednog jedinog pauka ne će izvući iz rupe.«

Primio sam grofa Capodistria, krfskog načelnika. Ozbiljan, umjeren, otmjen starac. Vrlo dobro govori talijanski. Izjavljuje, da stanovništvo jonskih otoka želi neke samoupravne slobode, ali da se nipošto ne želi vratiti pod mrsku grčku vladu. Skloni su, da svoju sudbinu vežu za Italiju. Danas bi plebiscit u tome smislu dao najbolje rezultate.

Capodistra oduševljeno hvali Parinijevu djelatnost; ustvari, on to i zaslužuje.

9. LISTOPADA. — Poduži razgovor s generalom Amè, šefom vojne obavještajne službe. Pesimist u svakom pogledu. Sva obavještenja dovode do zaključka, da se Anglosaksonci spremaju za iskrcavanje u sjevernoj Africi, odakle će uperiti svoje udarce protiv Osovine. Italija je geografski i logično prvi cilj. A dokle ćemo mi odoljevati ozbiljnoj, teškoj, smišljenoj ofenzivi s mora i iz zraka? Na ruskom frontu ne će biti velikih novosti; ako ih bude, ne će biti za nas povoljne. Stanje u samoj Njemačkoj teško i

mračno. Izgledi nisu dobri. Tako — po njegovim riječima — misli većina oficira, koji — bar dosad — nisu iz toga izveli nikakve zaključke. Utvrđuju činjenice, ne govore mnogo i ne upuštaju se u predviđanja. Amè je iste i još mnoge stvari rekao Cavalleru, koji i dalje ostaje gluh i ne će ništa da čuje.

Clodius me izvještava, da je Njemačka spremna sniziti svoje zahtjeve na osamnaest, možda čak na petnaest milijardi mjesečno. Gotsamanis otklanja i ovo sniženje. Sutra ću održati konferenciju u svom kabinetu.

Mussolini se osvjedočio, da je ministarstvo za vanjsku trgovinu i valute štetno. Obećao je, da će ga u najskorije vrijeme ukinuti. Vrlo dobra mjera.

10. LISTOPADA. — Sjednica vlade. Na dnevnom su redu obični upravni poslovi. To nije smetalo Ducea, da ponovi svoje optimističke tvrdnje u pogledu budućnosti. Njegovo mišljenje o moralu talijanskog naroda potpuno je staloženo: »Ne možemo tražiti oduševljenje od naroda, koji je svijestan da mora podnijeti nove i teške žrtve prije nego izvojuje pobjedu. Disciplina, poslušnost, otpornost, ove vrline postoje iznad svake mjere.«

Popodne sastanak zbog Grčke. Clodius povlači prijedloge, koje je službeno objavio. S druge strane Gotsamanis tumači, da Grčka ne može ništa dati iz jednostavnog, ali konačnog razloga, što više ništa nema. Ako se ovim putem nastavi, za dva mjeseca doći će do potpunog financijskog sloma. Već danas je srednji stalež prisiljen, da prodaje svoj nakit, svoje krevete, a ponekad i svoje kćeri, da bi mogao živjeti. Time se ide u susret ustancima i nemirima, čiji se opseg danas ne može odmjeriti. Ali ništa ne koristi, da Nijemce odvrati od njihova besmislenog i glupavog držanja. Najgore je, što ćemo mi morati izgutati 80% posljedica.

Mussolinijevo zdravlje po starom. Na njemu se ne opaža ništa osobita niti on bilo šta govori. Znam, da pati od silnih bolova u želucu. Castellani misli, da se čir možda opet otvorio.

11. LISTOPADA. — Dočekao sam Himmlera na kolodvoru. Vraća se s fronta. Ne skriva svoju radost, što se opet nalazi u jednom lijepom gradu, pod divnim plavim nebom. Uspomena na front za njega je prava mora i on to ne skriva.

Posjetio sam princa od Piemonta u Castel Fusanu. Prigovara mi, što tako dugo nisam dolazio k njemu. O položaju ne govori mnogo. Izražava se rječnikom službenog optimizma, ali kad sam ja otvoreno progovorio o današnjem i budućem stanju, odmah se priključuje i potpuno mi odobrava. Podsjeća, da sam još pred dvije tri godine imao poštene smjelosti, da govorim isto. Dalje priča, da je vidio Mussolinija koji mu je rekao, da će 1943. biti teška godina za Osovinu; 1944. bit će sretnija, a 1945. donijet će nam pobjedu. Dok mi je ovo pričao, princ nije tajio svoje sumnje.

Duži razgovor s Himmlerom. Ne kaže ništa važno, ali je značajan vrlo umjereni ton njegovih izlaganja. Nije to više onaj Himmler, koji je 1938. u Münchenu bio očajan, jer je postignut sporazum i jer se činilo,

da je opasnost rata uklonjena. Sad govori o poteškoćama i žrtvama, o onome što se dosad učinilo, u prvom redu o onome, što se mora još učiniti. Mnogo se zanimao za Italiju. Naročito je želio, da čuje sve o monarhiji i Vatikanu. Ja sam hvalio odanost monarhije i obzirnost Vatikana.

12. LISTOPADA. — U politici ništa nova. Duce je imao da otputuje u Rocca delle Camminate, ali je odlazak odgođen zbog jakog napadaja gastritisa, tako da mora ostati u krevetu.

13. LISTOPADA. — Primio sam Castellanija, koji me izvještava o Duceovu zdravlju. Njegova dijagnoza, koju potvrđuje i Frugoni, dovodi do zaključka, da se otvorio stari čir, pogoršan žestokim napadajem amebnog proliva. Castellani smatra, da se Duce mora dulje vremena odmarati, ali isključuje svaku lošu prognozu. Sretan sam, jer nam njegovo zdravlje nije bilo nikad toliko dragocjeno, koliko danas.

14.—15. LISTOPADA. — Himmler je otputovao. Vrlo je zadovoljan svojom posjetom Rimu.

Göring će za nekoliko dana doći u Italiju po svoju ženu, koja se nalazi u Napulju. Dao nam je na znanje, da će u Rimu ostati samo dva sata, da ne želi nikakav doček na kolodvoru i da bi mu bilo drago, da ga Duce primi u ponedjeljak u jedanaest sati.

16. LISTOPADA. — Španjolci traže diplomatsko odobrenje za imenovanje Fernandeza-Cuestasa ambasadorom u Rimu. Upoznao sam ga odmah nakon pada Madrida i stekao o njemu dobar dojam. Izgleda, da se u Braziliji pokazao vrlo sposoban. U svakom slučaju sigurno je, da je za nas povoljniji od Serrana Suñera, koji bi se samo vrpoljio i od španjolske ambasade stvorio opasno središte spletaka.

Nijemci stavljaju do znanja, da Sapuppo u Kopenhagenu širi malodušnost i da bi ga bilo najbolje maknuti. Ja sam ga bez daljnjega smijenio, a da nisam ni zatražio, da se opravda. Učinio sam to, jer je Sapuppo u suštini šuplja glava i jer je uvijek besmisleno zalagati se za smušenjake.

Iz Duceove okoline saznajem, da možda ne će biti u stanju, da u ponedjeljak primi Göringa. U svakom slučaju morat će ga primiti kod kuće, što mu je neugodno zbog skromnosti njegova doma. Međutim jučer su mi rekli, da je sada prilično dobro; glas mu je na telefonu zvučao čvrsto i sigurno.

17. LISTOPADA. — Poslije vijećanja s Ghigijem, Gianninijem i Baldonijem izvijestio sam telefonski Ducea o pravom stanju pregovora o Grčkoj. Velika bura. Nijemci najmračnijom tupoglavošću zahtijevaju mahnite svote, koje će u par mjeseci potpuno upropastiti drahmu. Najprije ćemo imati okapanja zbog političke krize: grčka će vlada podnijeti ostavku, a mi ćemo biti primorani da držimo zemlju pod svojom vlašću jedino oružjem. Duce je sporazuman s mojim izlaganjem. Žestoko se oborio na Nijemce: »Jedini način, da shvatimo ovakvo životinjsko držanje jeste, da su Nijemci došli do uvjerenja, e je sve izgubljeno i prema tome najbolje stvoriti opći metež, jer i onako idu svojoj propasti«.

Nešto kasnije telefonirao je Ribbentrop, da je u Rim poslao Neubachera s novim prijedlozima. Dodao je, da na staljingradskom frontu sve ide vrlo dobro i da su jučer postigli nove velike uspjehe. Namjerno je isticao vanrednu srdačnost i više puta ponovio, da ćemo se uskoro vidjeti.

18. LISTOPADA. — Ništa nova.

19. LISTOPADA. — Mussolini se taman spremao, da ode u predsjedništvo vlade, kako bi mogao primiti Göringa, kad li Mackensen javlja, da je maršal prošle noći dobio takav proliv, »da se ni deset minuta ne smije udaljiti od svoga prijestolja.« Izraz nije baš biran, ali je doslovan. Upotrebio ga je i Bismarck s punim zadovoljstvom podrugljivog tona. Mora se priznati, da bolest nije naročito prikladna za taštu nadutost i raskošnu gordost gizdavog maršala Reicha.

Neubacher je stigao u Rim. Ribbentrop ga je imenovao vanrednim komesarom za grčka privredna i financijska pitanja. Mi ćemo mu dodijeliti našega komesara sa jednakom punomoći. Ja sam predložio D'Agostina, koji ima sve potrebne odlike. Prijedlog je prihvaćen. Duce se pokazao sklon rješenju, koje će nam sigurno pomoći, da konačno nađemo kraj niti u grčkom klupku.

Jacomoni podnosi prilično dobar izvještaj o stanju u Albaniji. Vjeruje, da smo prebrodili kritično razdoblje i da bismo mogli uspostaviti red i mir u zemlji pomoću nekoliko oružanih udaraca protiv pobunjenika.

20. LISTOPADA. — Ništa nova.

21. LISTOPADA. — Sastanak zbog grčkih privrednih pitanja u mome kabinetu. Prisutni su Mackensen, Neubacher, D'Agostino, Ghigi i Gotsamanis. Jedino je Neubacher uvjeren, da se mogu postići velike stvari. Drugi su prilično nepovjerljivi, naročito Gotsamanis, koji nesumnjivo najbolje poznaje prilike i mogućnosti svoje zemlje. Ja se manje više slažem s njime, ali se — naravno — dobro čuvam, da to otvoreno izrazim.

22. LISTOPADA. — U Livornu, prilikom godišnjice smrti moje drage Marije.

23. LISTOPADA. — Genova je teško bombardirana, iako engleskih bombardera nije bilo više od dvadesetak. Moramo biti svijesni, da će zračni napadaji postati naš kruh svagdanji, ako rat duže potraje.

Vidio sam Farinaccija i Bottaja. Obojica su ogorčeni zbog unutrašnjeg stanja, koje je pogoršano potpunim odsustvom stranke u događajima. Okružni tajnici održali su u Lucchi zbor, kome je predsjedavao Farnesi. U toku vijećanja službeno se raspravljalo o »slučaju Petacci«, je li to dobar ili loš znak, šta se o tome govori i t. d. Ja ne bih u ovo povjerovao, da mi nije potvrdio sam Aiello, ozbiljan čovjek, okružni tajnik u Livornu. On se s nekim drugim okružnim tajnicima mnogo zalagao, da se dokrajči ova žalosna rasprava. U svome izvještaju okružni tajnici stoje na gledištu, da je stranka podbacila.

24. LISTOPADA. — Englezi su napali u Libiji. Dosad su vijesti za nas povoljne. Na kopnu nisu napredovali. Međutim je umro Von Stumme, privremeni Rommelov zamjenik. Genova i Milano opet su teško bombardirani.

25. LISTOPADA. — Bismarck mi kaže, da neki njemački vojni krugovi dosta optimistički gledaju na položaj u Libiji, ali uz pretpostavku, da engleska ofenziva ne će trajati predugo. Naša doprema je teška, a zalihe u Libiji sasvim oskudne. To je potvrdio i pukovnik Casero koji veli, da u Libiji nema više ni kapi benzina i da se daljnja otprema mora vršiti zračnim putem.

Politički ništa nova osim kratkog Alfierijeva izvještaja o »olovnom plaštu, koji već fizički i psihički tišti glavni grad Reicha.«

Duce je zakazao veliki sastanak fašističkih starješina u nakani, da im održi govor, ali je odustao. Zašto? Postoje tri tumačenja: a) da su liječnici zabranili svaki napor uslijed dugih govora; b) da ne želi govoriti, dok se ne riješi sudbina Libije; c) da predstoji velika »smjena straže« i da će — kao što bi bilo logično — govoriti novim starješinama. Ja lično naginjem drugom tumačenju.

26. LISTOPADA. — Jutros sam prvi put nakon petnaest dana vidio Ducea. Vrlo je mršav, ali pogled mu je živ, glas čvrst, izgled ponosit. Skoro bih rekao, da ga je bolest pomladila i da mu dobro stoji, što je smršavio u licu i tijelu. Nismo imali ništa važna da kažemo jedan drugome, što je sasvim prirodno, jer u vanjskoj politici vlada zatišje. Ljut je na Myrona Taylora i na Vatikan. Smatra, da su izvještaji američkog izaslanika krivi za masovno bombardiranje sjevernih talijanskih gradova. »Ovaj lakrdijaš vratio se u Ameriku da priča, kako su Talijani na izmaku svojih snaga i kako će ih nekoliko jačih udaraca oboriti na zemlju. Ovo je čuo od svete Stolice, kojoj slična obavještenja stižu sabirnim kanalom župnika. Ali oni preko Oceana ne znaju, da su najmekši i najkukavniji baš oni, koji petljaju sa župnicima i vrte se oko župnih dvorova; upravo ti ljudi su spremni da plaču i da moljakaju. Kako bilo, obavijesti Vatikan, da ću bez obzira na konkordat smjesta uhapsiti Myrona Taylora, ako se usudi vratiti u Italiju.« Ne slažem se s Duceovim mišljenjem o uzrocima koji su naveli Anglosaksonce, da bezobzirno napadnu Italiju. Konačno radi se o njihovom obrambenom planu. Možda je Myron Taylor umiješan, ali sigurno vrlo malo.

Čini se, da u Libiji ide dobro, no uz velike gubitke i pretpostavku, da pritisak ne će suviše dugo trajati.

27 LISTOPADA. — U Rim je stigao ministar Ley kao vođa nacional-socijalističke delegacije prilikom proslave dvadesetgodišnjice marša na Rim. Vidussoni ga je doveo k meni. Ley prostački izgleda i prostački misli. Tako je plitak i sitan, da se pitam, kako je mogao izbiti u prve redove. Ne kazuje ništa nova, ali u svrhu propagande dodaje još jednu laž: čitava akcija protiv Staljingrada stajala je Nijemce samo tri hiljade mrtvih! Ja mu ne bih vjerovao ni da ih podeseterostruči!

Pavolini me izvještava, da je Duce s njime razgovarao o incidentima za vrijeme sastanka okružnih tajnika u Lucchi, kad se raspravljalo o

»slučaju Petacci.« On je izravno išao na stvar i rekao, »da nitko nema pravo čeprkati po tuđim osjećajima i davati sud o tome.« Zatim je izletom kroz povijest talijanskog preporoda pokušao dokazati, da su svi ljudi imali svoje ljubavi. Vrlo je gnjevan na stranku zbog ovog događaja. Ima potpuno pravo.

28. LISTOPADA. — Proslava dvadesetgodišnjice marša na Rim. Jedna jedina svečanost: otvaranje novih prostorija za izložbu revolucije. Mussolini se prvi put poslije svoje bolesti pokazao u javnosti. Na otvorenome, u uniformi, okružen mnoštvom ljudi izgledao mi je mršaviji i umorniji nego pred dva dana u predsjedništvu vlade. Bio je pozdravljen skoro odanom privrženošću. Međutim organizacija proslave je vrlo slaba i među prisutnima se opažalo potpuno pomanjkanje drugarske povezanosti. Tome je uzrok, što je sadašnje tajništvo stranke sastavljeno od nepoznatih ljudi, kojima smo opet mi nepoznati. Otud hladni odnosi, otud mnoge poteškoće, koje pogoršavaju unutrašnji položaj. Baš danas na ovu fašističku godišnjicu još jače se osjeća slabost stranke, koju vode nesposobni, kompromitirani i dvolični ljudi.

Borba se u Libiji nastavlja velikom žestinom. Naši se brane žilavo. Po mišljenju glavnog štaba nedostatak zaliha i prijevozne teškoće predstavljaju jedinu opasnost. Taktički položaj dobar, stanje dopreme opasno. Nisam stručnjak, ali smatram, da u ovakvom ratovanju ishod borbe zavisi od snabdijevanja.

29. LISTOPADA. — Noćas je potopljena još jedna lađa-cisterna. To je crna točka naše borbe u Libiji. Bismarck je saznao od Rintelena, da je Rommel optimist u pogledu vojnih mogućnosti naših trupa, ali da je doslovno opsjednut jezivim strahom zbog stanja zaliha. Sada ponestaje i goriva i municije i živežnih namirnica.

Duce je dobre volje. Razgovarali smo o nekom Roseu, koji je na dvoru spletkario u korist posebnog mira. Bit će uhapšen. Pokazao mi je Hitlerovo pismo povodom proslave dvadesetgodišnjice: prava slavopojka, puna umiljatih riječi. Duce se vrlo oštro izrazio na račun stanovnika Genove, koji su sigurno najveći protivnici rata i koji su pokazali moralni kukavičluk; naprotiv mnogo hvali Napolitance, koje su vjekovi bijede i nevolje naučili, da se pomire sa sudbinom; za vrijeme zračnih napadaja Napolitanci sastavljaju i pjevaju podrugljive pjesmice na račun Engleza.

Posjeta donne Edvige Mussolini. Unutrašnje stanje prosuđuje vrlo oštroumno; zabrinuta je zbog sutrašnjice. Izvještava me o javnim naklapanjima i želi, da preuzmem i ministarstvo unutrašnjih poslova. S pravom smatra, da našoj politici treba dati obilježje veće čovječnosti. Ja ni za šta na svijetu ne bih želio, da preuzmem ministarstvo unutrašnjih poslova.

30. LISTOPADA. — Nikakvih važnijih novosti.

31. LISTOPADA. — General Ambrosio, dosad nepokolebivi optimista, sada je znatno popustio. Što se tiče Libije smatra, da ćemo neizbježno biti primorani na povlačenje, ako Englezi nastave svoju akciju iscrpljivanja naših snaga. U pogledu Rusije boji se, da bi u toku zime moglo doći do sovjetskih protunavala baš na sektoru naše armije. Premda smo učinili

sve što smo mogli, da našim trupama osiguramo pristojne uvjete života, ipak se treba bojati, da će poteškoće biti veće nego lani, jer ove godine naša vojska ne može zimovati u kasarnama, niti ima ugljena na dohvat ruke, kao što ga je imala u Donjeckom bazenu. Sve to nagoni generala Ambrosija, da odbaci svoja dosadašnja ružičasta predviđanja.

Primio sam švajcarskog bankara Villija, kome sam ponudio maslinovu grančicu. Ja čvrsto vjerujem u sadašnju i buduću evropsku ulogu švajcarske; osim toga, sada su nam neophodno potrebni.

Rino Alessi, Mussolinijev školski drug i glavni urednik tršćanskog »Piccola« javlja, da je brat Clarette Petacci pisao prefektu Tulliju Tamburiniju, da Castellani nije postavio pravilnu dijagnozu Duceove bolesti i da ga ne liječi kako treba. Želi, da se Tamburini zauzme kod donne Rachele, s kojom je u dobrim odnosima, da pozove drugog liječnika.

STUDENI

1. STUDENOGA. — Sorrentino, darovit, premda nastran novinar i donekle zagrižljiv čovjek, vratio se s duga putovanja po Rusiji pun najmračnijeg pesimizma. Po njegovim riječima i »sacra sacrarum — najuzvišenije svetište« njemačkog duha, to jest vojsku, podriva najgori neprijatelj: sumnja. Ove su se godine borili, da bi izbjegli poraz, međutim išlo im je vrlo loše; danas sami Nijemci vjeruju, da će biti poraženi; mnogi to možda i žele.

Razgovarao sam s našim poslanikom u Lisabonu, Francescom Fransonijem; nije nikakav veleum, ali je čestit čovjek. U Portugalu se veoma promijenilo raspoloženje prema Osovini. Sve anglosaksonske pripreme daju naslutiti, da uskoro treba očekivati udarac na Sredozemnom moru; Anglosaksonci su odlučili, da obore na zemlju Italiju, koju smatraju Ahilovom petom Osovine.

Mussolini je odgovorio na Hitlerovo pismo i zaključio željom, da se krajem mjeseca studenoga sastanu u Salzburgu.

Razgovarao sam s Castellanijem na igralištu golfa. Izražava se vrlo povoljno o Duceovu zdravlju. Krizu je prebrodio, oporavak može nešto duže trajati, ali je ipak samo oporavak.

2. STUDENOGA. — Duce je vrlo dobre volje. Možda ga raduje dosta povoljan tok operacija u Libiji. Žesti se na »Osservatore Romano«, koji često odapinje svoje strelice protiv diktature. To mu daje povoda za tvrdnju, da su »katolicizam i kršćanstvo u opadanju, jer žele ljudima nametnuti vjeru u čitavu gomilu besmislica protivnih našem suvremenom shvaćanju. Tako sam na primjer u jednom času bio odlučio, da i u pitanju čudesa moramo primijeniti načelo autarhije i to stavio na znanje Vatikanu. Onda su oni počeli da prave propagandu za Gospu od Loreta kao konkurenciju Gospi od Lourdesa; treba priznati, da su načinili izvrstan posao.«

Došao mi je u posjetu Farnesi; osjeća, da mu gori tlo pod nogama pa želi uspostaviti neke mostove. Nisam tajio, da se u mnogim pitanjima ne slažem s današnjim smjernicama stranke, koliko zbog sadržine, toliko zbog oblika. Ipak nisam potpuno zatvorio vrata. Ta ovim ljudima i onako ne predstoji dug žitot, a ja ne ću ni prstom maknuti, da im ga produžim. Međutim ne smatram pametnim, da se u današnjim trenucima upletem u nutarnje borbe u stranci.

3. STUDENOGA. — Novi, još žešći engleski napad sasvim ugrožava naš položaj u Libiji. Naše se snage iscrpljuju, a naša doprema stiže kap po kap. Mi kao da smo zaista ukleti, da uvijek ratujemo preko mora. Varalica Cavallero i dalje podržava optimizam u glavnom štabu, ali oni iza kulisa gledaju crno i već govore o povlačenju, da bi tako obranili Tripolitaniju. Rommel smatra, da je položaj vrlo težak. Tako bar izvještava Bismarck, koji se đavolski boji, da se ne bi izdao i zato nam preporučuje, da nikome ne kazujemo njegove povjerljive izvještaje.

4. STUDENOGA. — Nakon dugog vremena susreo sam Cavallera u Duceovu predsoblju. Priča, kako teku stvari u Libiji. Rommel je pred dva dana htio da se povuče, ali ga je Hitler zakovao na mjestu naredbom, »da trupama pokaže put pobjede ili put smrti.« Isto tako je naredio Mussolini našim trupama. Sada je borba u punom jeku; Cavallero, po običaju neumjesno optimističan, daje suzdržljivu prognozu, iako odmah primjećuje, da je »njegovo pouzdanje netaknuto«. Ja slabo vjerujem u bilo koju vrlinu ovoga spletkara, ali njegova me vjera najmanje osvjedočava.

Iz Gibraltara javljaju, da se priprema veliki konvoj, u kome će sudjelovati i monitori s topovima kalibra 381. Ovo navodi na misao, da spremaju iskrcavanje u Maroku.

Duce je ogorčen na Vatikan, prije svega zbog pisanja »Osservatore Romano« i namjerava da »polupa lutke«. On se odavno nosi ovakvim mislima, tim više što ga stranka podstrekuje na tome putu. Ja mislim drukčije i dosad sam uspio, da izbjegnem svaku krizu. Međutim sada želi osobno razgovarati s Guarigliom, koga ću sutra povesti u predsjedništvo vlade. Smatram, da nije prikladan čas, da naprtimo na leđa novo, tako teško pitanje, jer nema sumnje, da je sada ugled crkve vanredno velik.

5. STUDENOGA. — Slom fronta u Libiji. Mussolini mi rano ujutro telefonira, da odgodim Callayevo putovanje u Rim. I zaista, nije trenutak, da dočekujemo goste.

Posjetio sam Ducea u palači Venezia. Blijed je, umoran, s dubokim borama na licu. Ipak je sačuvao svoj mir. Smatra, da je položaj težak, ali još se pomalo nada, da bi Eglezi mogli biti zadržani na liniji Fuka-el-Qattara. Čak Cavallero, pravi krivac svake naše nesreće tvrdi, da se ne smijemo usuditi ni da pomišljamo na neki otpor prije linije Sollum—Halfaja.

Duce razgovara s Guarigliom o odnosima s Vatikanom, ali se od sinoć sasvim ohladio i naređuje mu, da poduzme vrlo umjeren korak.

Vidio sam Grandija i neke druge ličnosti. Vijesti iz Libije bolno ih pogađaju, ali ne iznenađuju. U posljednje je doba Talijane zarazio nesavladivi osjećaj pesimizma.

6. STUDENOGA. — Povlačenje u Libiji sve više poprima obilježje bezglavog bijega. Ne znamo čak ni šta je s našim desetim armijskim korpusom, koga su Englezi potpuno odsjekli. Pojedine odrede u povlačenju mrcvare bombardiranjem iz zraka.

I Duce misli, da je u sadašnjem stanju stvari vrlo vjerovatno, da će Englezi osvojiti Libiju. Dodaje, da je »s neke točke gledišta gubitak Libije koristan, jer nas je četvrta obala stajala trgovačke mornarice, dok ćemo se sada bolje pripremiti za obranu matice zemlje.« Kako bilo, danas ne možemo reći, na kojoj ćemo liniji pružiti otpor, bez obzira na eventualni napadaj sa zapada, odakle plovi konvoj izvanrednih razmjera.

Mussolini me pitao, da li uredno vodim svoj dnevnik. Kad sam odgovorio, da ga vodim i dalje, primijetio je da će poslužiti kao dokaz, da su Nijemci na vojnom i političkom polju uvijek radili bez njegova znanja. Ali šta se zapravo krije iza njegova, zaista čudnog pitanja?

Vidio sam Gambaru, Fougiera, Pirellija i admirala Franca Maugerija. Svi su pod teškim dojmom libijskih vijesti. Danas čak i oni, koji su uvijek vedro gledali, naginju crnom prosuđivanju budućnosti. Naprotiv, u širokim narodnim masama vlada mišljenje, da se i ovoga puta radi o poznatom »vozanju« i rastezanju harmonike kroz pustinju.

7. STUDENOGA. — Danas Duce nešto vedrije ocjenjuje situaciju. Neznatni Rommelov otpor kod Marsa Matruha i dolazak pojačanja u Libiju navode ga na misao, da bi se stvari još mogle bar donekle popraviti.

Ali šta će toliki konvoji, koji su isplovili iz Gibraltara i sada putuju prema Istoku? Nijemci smatraju, da to plovi hrana i oružje za Maltu; pretpostavljaju i to, da će se Englezi i Amerikanci iskrcati u Tripolitaniji, da bi zaskočili Rommela s leđa. Naš glavni štab smatra, da će zaposjesti francuske luke u sjevernoj Africi. I Duce isto tako misli, čak vjeruje, da će se iskrcati Amerikanci, kojima Francuzi ne će pružiti nikakvog otpora. Ja se slažem s Duceom, štaviše mislim, da je sjeverna Afrika zrela, da digne De Gaulleovu zastavu. Sve je ovo vanredno ozbiljno i teško za nas.

8. STUDENOGA. — Ribbentrop mi je telefonirao u pet i po sati u jutro, da su se Amerikanci iskrcali u alžirskim i marokanskim lukama. Bio je vrlo nervozan. Želi znati, šta namjeravamo učiniti. Kako sam iza sna bio bunovan, priznajem da uopće nisam bio u stanju, da mu bilo šta određena kažem.

Duce je, kao obično, vrlo živo reagirao i odmah počeo govoriti o iskrcavanju saveznika na Korzici i osvajanju Francuske. Da li oni imaju dovoljno snaga za ovaj pothvat? Prema mišljenju odgovornih krugova našega glavnog štaba, treba odbaciti Duceovu pretpostavku; u štabu vjeruju, da su Nijemci sigurno spremni. S njemačke strane službeno ne saopćavaju ništa.

Saznao sam od Ane Marije Bismarck, da su u njemačkoj ambasadi doslovno pokošeni ovom viješću; udarac je vrlo težak, iznad svega potpuno neočekivan.

Naveče sad vidio generala Amè, koji mi je dao točne podatke o iskrcavanju. U gradovima se još vode borbe, ali će degaullistički i američki pritisak ubrzo slomiti posljednji francuski otpor. Amè vjeruje, da će saveznici u toku idućeg tjedna zaposjesti Alžir i Tunis i da će u petnaest dana biti u stanju sa zapada napasti Libiju. Položaj će biti izvanredno težak. Italija će postati glavni cilj savezničkih napada na Osovinu. Završava, da je moral vojske jezivo slab.

9. STUDENOGA. — Ribbentrop u toku noći telefonira, da najhitnije Duce ili ja putujemo u München, gdje će doći i Laval. Vrijeme je, da prečistimo s Francuskom. Probudio sam Ducea. Ne želi da putuje, jer se još ne osjeća sasvim dobro. Zato ću putovati ja. Uputstva su ova: ako je Francuska voljna, da iskreno i pošteno sarađuje, može računati i dobiti svaku našu pomoć, ako pak nastavi da vara, onda ćemo poduzeti mjere sigurnosti, zaposjesti slobodno područje i iskrcati se na Korzici.

U Münchenu me Ribbentrop dočekao na željezničkoj stanici. Umoran je, mršav, ljubezan. U toku noći ima da stigne Laval; on putuje automobilom.

Isto veče prvi razgovor s Hitlerom. Nema velikih iluzija o borbenom raspoloženju Francuza. General Giraud, uman i hrabar čovjek, već je prišao pobunjenicima. Treba donijeti konačne odluke prije nego li bude kasno. Saslušat će Lavala, ali njegove riječi ne će utjecati na konačnu odluku: potpuno zaposjedanje Francuske, iskrcavanje na Korzici, stvaranje mostobrana u Tunisu. Hitler je miran i staložen. Ne podcjenjuje američki pothvat već kani, da ga svim sredstvima suzbije. Göring bez ustezanja izjavljuje, da je zauzimanje sjeverne Afrike prvi uspjeh saveznika od početka rata do danas.

10.—11. STUDENOGA. — Hitler, Göring, Ribbentrop i ja sastali smo se u Führerovoj kući. Konačni zaključak: zaposjedanje Francuske. Tim više, što je držanje admirala Darlana u Alžiru vrlo dvolično i ostavlja dojam, da se sporazumio s pobunjenicima. Razgovor s Lavalom je tako reći suvišan; njemu se o našim odlukama ne će kazati ništa, ili skoro ništa.

Laval je sa svojom bijelom kravatom i odijelom seljačkog kroja osrednjeg Francuza, sasvim zbunjen u velikom salonu i među tolikim uniformama. Pokušava, da u sasvim prijateljskom tonu priča o svom putovanju i dugom spavanju u autu, ali njegove riječi tonu u prazninu. Hitler s njim razgovara ledenom uljudnošću. Razgovor je kratak. Prvi je govorio Führer. Kratko ga je zapitao, je li Fancuska u stanju, da nam osigura luke za iskrcavanje u Tunisu. Kao valjani i pravi Francuz, Laval pokušava da razveze na široko i da iskoristi priliku, kako bi iznudio neke ustupke od strane Italije. Nisam imao vremena da se umiješam, jer ga je Hitler skrajnom odlučnošću presjekao, da ne misli prenositi razgovor na ovo područje i da su talijanski zahtjevi više nego skromni. Laval izjavljuje, da on sam ne može preuzeti odgovornost, da Tunis i Bizertu prepusti Osovini. On zato savjetuje, da ga stavimo pred gotov čin. Po njegovu mišljenju, treba sastaviti i vichyjevskoj vladi uputiti saopćenje o namjerama Osovine. On jadnik i ne sluti, pred kakav će ga svršen čin staviti Nijemci. Lavalu nije kazana ni jedna jedina riječ o predstojećoj akciji. Naredba o zaposjedanju Francuske data je u času, dok je on u susjednoj sobi pušio svoju cigaretu i ćaskao o raznim stvarima. Ribbentrop mi je rekao, da će mu tek sutradan ujutro, u 8 sati javiti, da je Hitler na podlozi primljenih vijesti u toku noći morao zaposjesti čitavu Francusku. Laval mora zahvaliti meni, što nije objavljeno saopćenje, u kome doduše nije bilo rečeno otvoreno, ali se ipak dalo naslutiti, da je pristao na sve mjere Osovine. Pri tome naši dragi Nijemci uvijek govore o časti i lojalnosti.

Vraćam se u Rim i nalazim Mussolinija nervoznog, jer naše vojne operacije ne idu, kao što bi morale. Na Korziku su otplovili s flotilom motornih jedrenjaka! Prava ludnica! General Mario Vercellino tražio je odobrenje, da pet sati kasnije stupi u pokret. Rommelovo povlačenje u Libiji nastavlja se ubrzano. Mussolini smatra, da treba zahvaliti bogu, ako mu pođe za rukom, da se zaustavi na uobičajenoj liniji Agedabije.

Primio sam nekoliko ličnosti. Imam utisak, da su posljednji događaji zaboljeli i rastužili zemlju. Italija prvi put stavlja odviše mnogo dramatskih pitanja, na koja još ne daje odgovora.

12. STUDENOGA. — Napredovanje njemačko-talijanskih trupa u Francuskoj i Korzici nastavlja se bez i najmanje smetnje. Zaista, nitko više ne može prepoznati francuski narod. Smatrao sam, da će pružiti bar neki otpor, ne bi li tako spasili čast svoje zastave, ali ništa. Jedino je ratna mornarica dala na znanje, da će ostati vjerna Vichyju, ali da ne želi osovinsku okupaciju Toulona. Nijemci su pristali, a protiv najbolje volje i Duce, koji ne vjeruje u danu časnu riječ i smatra, da ćemo se jednog jutra probuditi i naći toulonsku luku praznu.

Vidjet ćemo, šta će se desiti u Tunisu, gdje će se večeras iskrcati prvi odredi njemačkih snaga.

U Libiji se Rommel povlači na vrat na nos. Između njemačkih i talijanskih trupa dolazi do žestokih sukoba. U Halfai su čak pucali jedni na druge. Nijemci su pokupili sva naša teretna kola, da se brže povuku i usred pustinje ostavili naše divizije, tako da sada mase ljudi doslovno umiru od gladi i žeđe.

Churchill je održao veliki govor u Donjem domu. Iz njegovih riječi jasno proizlazi, da će se udružene, engleske i američke snage oboriti na Italiju s točno određenim ciljem, da nas izbace iz borbe.

13. STUDENOGA. — Ništa nova.

14. STUDENOGA. — I prošle noći razgovori s Nijemcima. Mackensen je donio poslanicu, koju treba uputiti francuskim trupama i francuskom stanovništvu u Tunisu. Osim toga, podnio nam je na uvid odgovor španjolskoj vladi o cjelokupnom pitanju iskrcavanja američkih trupa. Doduše, nisu nas zbog toga trebali buditi u ovo nedoba već su nas mogli ostaviti, da spavamo u miru. Savjetovao sam Mackensenu, da pronađe neko temeljito sredstvo za spavanje i da ga pošalje Ribbentropu, kako svojom nesanicom ne bi gnjavio odviše mnogo ljudi.

Vidio sam Messea po povratku iz Rusije. Smatra, da boljševici nemaju dovoljno snaga za vojne pothvate većeg opsega, ali još uvijek dovoljno, da skoro svu njemačku vojsku zakuju u stepama. O Africi misli gore. Ne vjeruje, da ćemo uspostaviti novu obrambenu liniju i cijeni, da je gubitak Tripolitanije neizbježan. Isto tako ne smatra vjerovatnim, da će nam pokušaj stvaranja mostobrana u Tunisu osigurati trajniji uspjeh.

Buti izvještava, da su Nijemci uhapsili Weyganda. Duce je oduševljeno pozdravio ovu odluku.

15. STUDENOGA. — Japanski otpravnik poslova traži obavještenja o položaju, i to na način iz koga možemo jasno vidjeti, kako njegova vlada s nestrpljenjem očekuje punu istinu o evropskim i afričkim događajima. Nastojao sam, da ga umirim, naravno, u okviru mogućnosti.

Duce danas posmatra opći položaj s mnogo više povjerenja. Ljuti se na Cavallera, koga je namjerno poslao u Libiju, ali on se odmah vratio, a da uopće ništa nije vidio ni čuo. Sam Duce veli, da je razlog njegova povratka strah za lični položaj.

Inače ništa nova.

16. STUDENOGA. — Nikakvih naročitih novosti.

17. STUDENOGA. — Duce je uvjeren, da će skorih dana nastupiti kriza u Africi. Bilo dobro ili zlo, jedan američki odred nalazi se u Sfaxu ili u blizini, dok druge savezničke kolone napreduju prema Biserti i Tunisu. Držanje Francuza je vrlo dvolično i treba više računati s njihovim neprijateljstvom nego s njihovom ravnodušnošću. Hoće li osovinske snage biti u stanju, da izdrže udarac? Zavisi o tome, koliko ćemo ovih dana prebaciti ljudi i materijala u Tunis. Zasad se nije učinilo mnogo. Priliv Nijemaca daleko zaostaje iza naših nada i datih obećanja. Ako Tunis padne, mi ćemo izgubiti posljednju tvrđavu naše obrane i položaj Italije bit će u najskorije vrijeme više nego težak. Duce je sjetan i neveseo; na njegovu se licu danas vidi mnogo više tragova premorenosti nego li prošlih dana.

Galbiati me izvještava o svojim mjerama, da osposobi miliciju za odlučno i uspješno suzbijanje svake unutrašnje krize. Nisam potpuno uvjeren u njegove riječi. Ja još vjerujem, da su policija i karabinjeri najbolje što imamo i da su sposobni sačuvati naše ustanove.

Španija počinje da mobilizira. U koju svrhu? Mislim, da u prvom redu želi opomenuti obje strane, da je spremna oružjem braniti svoju samostalnost protiv svakog pokušaja povrede njena tla.

18. STUDENOGA. — Naš generalni konzul u Tunisu, Silimbani, otputovao je zajedno s činovnicima konzulata. U Italiju se vratio i admiral Salza, komandant sjeveroafričke komisije za primirje. Silimbani telefonski izvještava, da je položaj u Tunisu neodrživ, da Amerikanci napreduju bez otpora, da je grad već stvarno u rukama degaullista koji će dići ustanak, čim se pojavi američka zastava. Duce nije bio obaviješten o pravom stanju stvari. Zatim me telefonski pitao, je li moje ministarstvo naredilo Silimbaniju, da se vrati. Što se tiče Salze veli, da se je vratio iz drugih razloga i u pravo vrijeme. Dodaje, da se vojna situacija »raščišćava«. Sad ili je Silimbani poludio ili Cavallero po običaju laže?

Papinski nuncij protestira zbog luđačkih Farinaccijevih članaka, da su Vatikan i Myron Taylor krivi zbog bombardiranja talijanskih gradova. Vatikan nipošto ne će dopustiti, da na njemu ostane takva ljaga i spreman je poduzeti vrlo odlučne korake. Mussolini mi daje nalog, da od Farinaccija zatražim ispravak. Farinacci odbija i veli, da je odnosne podatke dobio od samog Ducea. Vidjet ćemo sutra.

19. STUDENOGA. — Poslije dugo vremena opet sam vidio kralja. Našao sam ga u dobrom zdravlju, vedra raspoloženja. Zadržao me u dužem razgovoru: sat i dvadeset minuta. Traži obavještenja o münchenskim zaključcima i opširno izlaže svoje poglede na opći položaj. Naročito se zanima za Španiju, Švajcarsku i Tursku. O događajima na Sredozemnom moru ne govori mnogo. Najviše je zabrinut zbog pomanjkanja snaga u Italiji, osobito u Rimu, odakle su udaljeni čak i grenadiri. Moli me, da utječem na Ducea, neka vrati vojsku u domovinu; u isto vrijeme upozorava, da ne kažem, kako me je on na to nagovarao, da se ne bi pomislilo na neke tajne veze i rovarenja. Vatreno brani našu vojsku; o Cavalleru ne daje nikakav sud, ali kad bi se pomišljalo na novog šefa, onda bi trebalo uzeti u obzir starije generale, jer su još uvijek najbolji. Spominje Aga, Amanteu i Gelosa. Sa simpatijom govori o Guzzoniju. Kao i uvijek, iz njegovih riječi izbija protunjemačka oštrica. Što se tiče toka i razvitka rata, ponavlja općenito pouzdanje, ali me mnogo ispituje o Londonu i Washingtonu. Savjetuje mi, da pažljivo lovim svaku nit, koja bi se mogla ponovo nadovezati na stare odnose, čak ako bi bila tanka kao paučina.

Del Croix je vrlo ražalošćen, ali nipošto iznenađen razvojem ratnih događaja; i on se tuži, što su naše najbolje divizije izvan Italije. Oborio se na diktaturu starorimskog vojskovođe Marija, »jer su se kod nas sve plebejske diktature izrodile u tiranije«. Dodaje, da je jedina zasluga Marija, što je potukao Teutonce.

20. STUDENOGA. — Ništa nova.

21. STUDENOGA. — Sjednica vlade, na kojoj se raspravljalo o najobičnijim upravnim mjerama. Na kraju je govorio Duce, da objasni sadašnji položaj. Ukratko, rekao je slijedeće:

a) stanje ishrane daleko je bolje nego se predviđalo, a predviđanja su bila naskroz crna;

b) vojni položaj u Cirenaici takav je, da možemo očekivati zaustavljanje neprijatelja na liniji Agheila—Marada, a možda čak i naš protunapad; u Tunisu je razvoj vojničkih operacija povoljan za Osovinu.

c) unutrašnji položaj čvrst i postojan, osim »gaćeša«; ovo je zapravo nova riječ, kojom se Mussolini ponosi, jer ju je sam izmislio, a tiče se »dobro poznatih osoba, koje driješe gaće, čim se obzorje smrači«;

d) na njegovu molbu Hitler je pristao da pošalje stotinu protuavionskih baterija za zaštitu naših gradova, koji svake noći trpe nove teške udarce RAF-a.

Noćas je bio na redu Torin, koji je stradao teže nego ijedan talijanski grad, čak gore nego Genova. To stvara nove, teške probleme: ispražnjavanje gradova, snabdijevanje raseljenog pučanstva i opadanje naše industrijske moći. Nadalje ne treba da se zavaravamo: moral stanovništva teško strada i duh otpora je manji nego što se može zamisliti. Ne treba da brkamo stradanje s otporom, to su dvije sasvim različite stvari.

22. STUDENOGA. — Duce primjećuje, da je kralj i njemu govorio o smjenjivanju Cavallera. Predložio je ista lica, koja je meni spominjao. Mussolini je ovih dana ponovo optimist i veli, da nije podesan čas za vršenje promjena u glavnoj komandi, jer smo zauzeti borbama na dva fronta.

Ruska ofenziva na Donu imala je značajnih uspjeha i zaslužuje najveću pažnju.

23. STUDENOGA. — Bismarck veli, da se general von Pohl po povratku iz Libije vrlo pesimistički izražava, ma da je Rommel najbolje volje. Iz povjerljivih zapažanja, koja je pukovnik Montezemolo, član vrhovne komande saopćio našem činovniku za vezu — proizlazi, da će Nijemci uložiti još neke napore, ne bi li spasili Tripolitaniju. Mi naprotiv smatramo, da je korisnije uložiti sve snage za obranu Tunisa. To izaziva neraspoloženje i osjećaj nelagodnosti u našoj komandi. Izuzetak je, naravno, Cavallero. Kao stari slugan Nijemaca, podređuje svoju volju i talijanske interese svojoj ličnoj koristi i karijerističkoj taštini. U zemlji zabrinutost i pesimizam bujaju preko svake mjere. Ne može se razgovarati ni s jednim čovjekom, bilo koje klase ili položaja, a da se ne izražava u ovom smislu.

24. STUDENOGA. — Cijela zapadna Afrika pristupila Darlanovu pokretu. Događaj je neobično važan. Saveznici dobivaju velike rezerve ljudstva, pomorsku bazu u Dakaru i priličan broj ratnih brodova. Ljudi zasad ne uviđaju značenje događaja pa su prilično ravnodušni.

Alfieri je doputovao iz Berlina. Još uvijek navija gramofonsku ploču službenog optimizma njemačkih krugova. Lično je zabrinut jer smatra, da ga talijanski narod drži jednim od glavnih krivaca za naš ulazak u rat; jadnik čak ne sluti, da ga talijanski narod smatra plitkim i ograničenim čovjekom.

Novi, pažljiviji rentgenski snimci Ducea pokazuju, da su njegove smetnje posljedica reumatičnog oboljenja kičme. Ako je to istina, kao što se nadam, on će uskoro biti potpuno zdrav.

25. STUDENOGA. — Ništa nova.

26. STUDENOGA. — Vijesti iz Afrike, u cijelosti, sve gore. U Tunisu i Tripolisu naš položaj sve kritičniji; neprijatelj pojačava svoj pri-

tisak. Sinoć se četrdeset američkih tankova probilo sve do vrata grada Tunisa. Fougier, pošten i trijezan čovjek smatra, da ćemo u nekoliko dana biti izbačeni iz cijelog Tunisa, a u roku jednoga mjeseca iz čitave Afrike. Duce vjerovatno misli isto, jer mi je u toku telefonskog razgovora o trgovačkom ugovoru s Rumunjskom rekao: »Nije hitno, da odviše navaljujemo radi povećanja kontigenta nafte. Smatram, da će naše potrebe na godinu biti znatno manje.«

Mackensen saopćava sadržinu Lavalova pisma Hitleru: Francuska nudi punu saradnju Osovini. Koga i šta predstavlja Laval u Francuskoj? Kakvim pravom govori u ime Francuske? I zaista, njemački je odgovor oprezan. Lavalu je otpisao Ribbentrop, a ne Hitler. Zahvaljuje u općim crtama i odgađa na neizvjesno vrijeme njegov prijedlog, da se održi novi sastanak.

Rusi nastavljaju svoje napade u bazenima Volge i Dona. Izgleda, da su postigli zaista velike uspjehe. Međutim još ne znamo ništa potanje. Prisiljeni smo, da se držimo njemačkih obavještenja.

27. STUDENOGA. — Glavni događaj dana: ulazak njemačke vojske u Toulon. U toku noći stigao je Hitlerov izvještaj Duceu o donesenoj odluci. Saopćenje je stiglo vojnim putem. Ja nisam znao ništa sve do podne, kad mi je telefonirao Cavallero. Još se ne zna, kako su stvari tekle. Sigurno je, da je nekog otpora bilo i da se francuska mornarica sama potopila. Ne znam, kako se Francuzi drže prema događaju, ali svakako simpatije prema Lavalu i Nijemcima nisu porasle. Mi Talijani u svakom slučaju imamo korist, što je za dugi niz godina brisana francuska pomorska sila na Sredozemnom moru. Sve očevidnijom izgleda potreba, da čuvamo svoju ratnu mornaricu kao oko u glavi.

28. STUDENOGA. — Ništa nova.

29. STUDENOGA. — U Livornu.

30. STUDENOGA. — Göring je neočekivano stigao u Rim. Prema obavještenjima glavnog štaba uzrok putovanja je Rommel, koji je ne kazavši nikome ništa otputovao iz Libije pravo Führeru. Mi smo protestirali. Zamjeniku njemačkog vojnog atašea rečeno je, da bi svaki talijanski general bio predat vojnom sudu, da se tako ponio. Göring je pohitao, da uredi stvar, ali spor nije samo formalne prirode. Rommel smatra, da nije moguće održati Tripolitaniju i bez daljnjega bi se htio povući u Tunis. Bastico je protivnog mišljenja i u talijanskom glavnom štabu mnogi se s njime slažu. Vidjet ćemo, kakav će se zaključak donijeti u vijeću, koje će se danas održati u predsjedništvu vlade.

Amè je vrlo pesimistički raspoložen u pogledu mogućnosti našeg otpora u Tunisu. Kad sve sračuna, smatra, da će nas u desetak dana baciti u more; oko božića ispirit će nas iz Libije. Time se za nas otvara čitav niz dramatski teških problema.

Churchill je održao govor, očevidno uperen protiv Italije. Uz najbolju volju ne vidim, kakva nam sredstva stoje na raspolaganju, da razbijemo njegov plan dobro smišljene ofenzive, da sistematski uništi našu zemlju. Torin je opet ovih dana pretrpio vrlo teška iskušenja.

PROSINAC

1. PROSINCA. — Ponovo sam vidio Ducea nakon punih deset dana odsustva, jer zbog zdravlja nije izlazio iz vile Torlonia. Tjelesno je nešto propao, ali je inače žilav i vrlo pokretan. Sutra će govoriti u Komori. Povod mu je dao Churchillov govor, s kojim će polemizirati, »iako se ne će poput njega služiti uvredama. Uostalom, dodao je, Churchillov govor čini mi čast, jer dokazuje, da sam stvarni protivnik Velike Britanije.«

Ispričao mi je svoj razgovor s Göringom. Poslat će u Afriku tri oklopljene divizije: »Adolf Hitler«, »Hermann Göring« i »Deutschland«, sve imena, koja zadužuju i obvezuju njemačku vojničku čast.

Stanje u Libiji, po Duceovim riječima, sasvim zamršeno. Sve je u rukama Engleza. Ako brzo i odlučno nastupe, mogu nas lako izbaciti iz sadašnjih položaja. Predviđeno je, da se povučemo do Buerata. Time ćemo doći u prednost, da će Sirta biti ispred nas, a ne iza naših leđa. Sve u sve, Duce je optimista, bilo u pogledu rata, bilo u pogledu unutrašnjeg stanja. Oficiri iz Göringove pratnje visoko dižu nos. Smatraju sigurnim, da će njemačke oklopljene divizije u tri mjeseca prodrijeti u Maroko. O razvoju borbe u Rusiji također se izražavaju povoljno.

Bova Scoppa javlja iz Bukurešta, da vijesti sa Dona izazivaju neraspoloženje u Rumunjskoj. Antonescua (Ciano ga zove conducator — vođa) optužuju, da je uvukao Rumunjsku u borbu, koja za nju nema nikakve koristi.

2. PROSINCA. — Nakon duge šutnje Mussolini je održao govor u Komori. Narodni vijećnici pozdravili su njegova izlaganja vrlo toplim odobravanjem, premda se u Komori moglo lako prepoznati ljude, koji u četiri oka misle sasvim drukčije. Duce je mnogo smršavio, ali je podjednako snažan kao i uvijek, čak ponekad žešći nego obično. Šta da kažem o govoru? Još je prerano, da uočimo njegovo djelovanje. Međutim jasno je, da nije, niti je mogao iznijeti neke nove činjenice ili mišljenja. Engleskoj propagandi ne će biti lako, da ga uspješno pobija, čak ako iskoristi Mussolinijevu omašku o »smokingu, koji britanski narod oblači, da pije čaj u pet sati.« Edda se zaprepastila, kad je to čula. Ona dobro poznaje Engleze i zna, kako će se smijati. Odmah mi je pisala, da se tekst za novine popravi.

Bismarck je povjerio d'Aieti prave razloge Göringova dolaska. Veli, da su Nijemci potpuno uvjereni, da u Africi nema šta da se radi. Sva Göringova obećanja ostat će u oblacima. Radi se o spasavanju Rommelova ugleda, jer ga u Njemačkoj neobično uvažavaju i jer je privržen nacizmu.

Prema tome glavna je Göringova zadaća zamutiti vodu, pobrkati pojmove, stvoriti zabunu, da bi mogao dokazati, kako su za sve krivi Talijani svojom slabom organijacijom prijevoza (lađe, željenice i tako dalje). Zbog toga je stao grditi sve odreda, i samog admirala Riccardija. Bismarck veli, da se vojni stručnjaci ambasade užasavaju zbog gomile gluposti, koje je maršal Reicha izvalio.

3. PROSINCA. — Barun Michele Scammacca potvrđuje, da je Göring ostavio vrlo loš dojam i među oficirima naše vrhovne komande. Pukovnik Cordero di Montezemolo, tajnik vijeća četvorice maršala (Göringa, Kesselringa, Rommela i Cavallera), izjavio je, da je bio zaprepašćen »nadutim neznanjem« maršala Reicha. Göring je otputovao u Napulj i prije odlaska izjavio, da će okružnog tajnika fašističke stranke u Napulju imenovati za glavnog nadzornika pomorskog saobraćaja, jer je radišan mladić i jer misli kao i on. Za povijest događaja dodajem, da je okružni tajnik Milone, inače odličan mladić, po zanimanju liječnik! Zar Göring zaista kani, da sam sebe imenuje Reichsprotektorom Italije?

4. PROSINCA. — Ništa nova.

5. PROSINCA. — Guariglia je razgovarao s Maglioneom o bombardiranju Rima. Vatikan ulaže sve sile, da spasi Rim od zračnih napadaja. Anglosaksoncima je stavljeno do znanja, da papa, kao rimski biskup ne bi mogao ravnodušno gledati razaranje vječnoga grada. Engleski ministar Osborne odgovorio je, da Rim nije samo grad katolika nego i sjedište vrhovne komande, zatim jedne velike njemačke komande s vojnim aerodromima i velikim željezničkim čvorištem. Zato saveznici zadržavaju slobodu akcije, barem protiv vojnih ciljeva. Stoga kardinal Maglione upozorava, da bi uklanjanje komandnih ustanova iz Rima znatno koristilo Vatikanu u njegovu daljnjem radu. Izvijestio sam Ducea, ali još ne znam, što misli. Naprotiv saznao sam, da je kralj sklon takvom rješenju i da je sam stavio u izgled jednu takvu mogućnost.

Göring i dalje predsjedava sastancima, na koje poziva i ličnosti iz građanskog političkog života: Buffarinija, stručne ministre i t. d. Buffarini izvještava, da su sastanci bljutavi i nepotrebni. Cavallero mu se zgadio zbog svoga dodvoravanja maršalu Reicha. Juče, kad je Göring došao u vrhovnu komandu, naši su ga vojni šefovi dočekali u dvorištu, na dnu stepenica. Ovo je ogorčilo prisutne mlade oficire i oni su me odmah izvijestili.

6. PROSINCA. — Duce mi je izdiktirao kraći sadržaj razgovora s Göringom. Ove zabilješke čuvam na drugom mjestu. Na političkom polju nije donesen nikakav zaključak, dok se na vojnom sektoru maršal Reicha ograničio da ustanovi, da je potrebno udvostručiti napore, ako želimo izbjeći daljnje nevolje u Africi. To smo i sami znali i za tako dubokoumne zaključke nije nam potrebna njegova presvijetla pamet.

Mussolini se — načelno — ne protivi premještaju vrhovne komande, »e se ne bi reklo, kako je ostao pod popovskim kišobranom, da spasi svoju rusu glavu od engleskih bombi.«

Mackensen službeno predlaže, da Duce otputuje u Njemačku između 15. i 20. ovoga mjeseca. Laval će prisustvovati drugom dijelu razgovora. Odgovorit će sutra.

D'Aieta je dugo razgovarao s princom od Piemonta. Uglavnom, ishod razgovora zadovoljava, iako princ pomalo sve gleda crno.

7. PROSINCA. — Razgovor s kraljem. Nismo se upuštali u pretjerane pojedinosti već smo razgovarali o potrebi, da se vrhovna komanda smjesti u drugom gradu, kako bismo izbjegli bombardiranje Rima. Prihvaćajući moj prijedlog obećao je, da će Duceu kao prikladno mjesto napomenuti Fiuggi. Zatim je ispričao savjet svoga djeda, kralja Vittorija Emanuela II. Da bi čovjek osvojio blagonaklonost svoga subesjednika, treba mu reći dvije stvari: »Kako je lijep vaš grad« i »Kako vi izgledate mladi!«. Na osnovu svoga dugog iskustva kralj potvrđuje, da ova ljubaznost nikad ne promaši. Ali kad je poslije nekoliko trenutaka počeo hvaliti moj rodni grad Livorno, uzeo sam slobodu, da mu spomenem djedov savjet i on se od srca nasmijao.

Duce je pristao da putuje u Njemačku u predloženom roku, ali bez ikakvog oduševljenja.

8. PROSINCA. — U vezi sa svojim putovanjem u Njemačku, Duce je stavio uvjet da može jesti sam u svojoj sobi, jer ne želi, da gomila gladnih Nijemaca gleda, kako jede rižu na mlijeku. Međutim ja mogu napomenuti, da se njegovo zdravlje posljednjih dana znatno popravilo, tako da je skoro dobio svoj obični izgled.

Mussolini je optimist u pogledu vojnog položaja u Africi; tim više što je donesena odluka, da se ne brani linija Agheila—Marada nego da se odmah povučemo do Buerata. Tako će Englezi imati ispred sebe 400 kilometara Sirte.

9. PROSINCA. — RAF ponovo i teško bombardira Torin.

Vidio sam Amèa po povratku iz Nice, gdje se sastao s admiralom Canarisom. Amè potvrđuje, da je Canaris — kao i uvijek — pun zlih slutnja. Admiral svoje mišljenje zasniva na vijestima o sovjetskim napadima i njemačkoj sustalosti. Canaris gleda crno i na položaj u Africi, iako smatra, da će borbe potrajati dugo.

Amè lično misli, da položaj nije tako nepovoljan, kao što mu se činilo pred desetak dana. Naravno, ukoliko se tiče sadašnjeg stanja stvari. Što se tiče budućnosti ostaje pri svojim starim predviđanjima. Kako su Anglo-Amerikanci pokazali u Tunisu strategijsku nesposobnost, počinje vjerovati, da će borba vrlo dugo potrajati. Amè je izvijestio Ducea o Canarisovim brigama. Međutim on se držao kao da im uopće ne pridaje važnosti, štaviše, naglasio je svoju punu sigurnost u pobjedu.

Franco je održao za Osovinu vrlo povoljan govor. Mussolini mu je čestitao preko našeg ambasadora, ali »ne misli ni prstom maknuti, da bi ubrzao ulazak Španije u rat, jer bi nam bila više na štetu nego na korist.«

10. PROSINCA. — Ništa nova.

11. PROSINCA. — Nikakvih naročitih novosti.

12. PROSINCA. — Načelno je riješeno, da se komande premjeste iz Rima. Izvijestit ću Guarigliu, da ovo iskoristi u Vatikanu. Treba na svaki način izbjeći razaranje Rima. Građanstvo je usplahireno. Bila su dovoljna dva jučerašnja alarma, da izazovu silnu potištenost.

13. PROSINCA. — Englezi navaljuju u Libiji. Otpor je zasad jak, ali sve to smeta povlačenju na liniju Buerata.

Duce je miran. Jutros je prelistavao izvještaje ureda za cenzuru i došao do vrlo nepovoljnih zaključaka o čovječanstvu. Za ljude samo dvije stvari imaju pravu, vječnu vrijednost: »pane e testicoli — kruh i udovoljenje spolnog nagona«. Ostalo: ideali, žrtve, misao, sve to skupa ne vrijedi šuplja boba.

Premda smo Nijemcima stavili do znanja, da ne smatramo korisnim Cavallerovo prisustvo na slijedećem sastanku u Klessheimu, oni su ipak zahtijevali, da dođe. Postaje sve jasnije, da ga smatraju svojim čovjekom.

Guariglia je razgovarao u Vatikanu o premještenju važnih komandi iz Rima. Osborne, kao što izgleda, prvenstveno traži, da se uklone njemačke komande. Kad je Guariglia rekao monsignoru Montiniju, da će i Mussolini otići iz glavnog grada, Montini je hitro dodao: »Mislim, da će morati da poduzme novi marš na Rim, da bi se opet vratio.«

Usprkos mnogim sukobima, Jacomoni povoljno gleda na položaj u Albaniji. Smatra, da unutrašnje stanje zavisi od međunarodnih prilika. Slažem se. Namjerava ukloniti Kroju, iako priznaje, da se pokazao sposobnim. Objašnjava: »Kroja je čovjek, koga smo u svom interesu morali izložiti i tako učiniti neškodljivim.«

14. PROSINCA. — Ribbentrop javlja, da s obzirom na vojne operacije na Istoku treba za nekoliko dana odložiti sastanak u Klessheimu. Ne kaže točno, kad će se održati, ali se nada prije božića.

Engleski napadaj u Libiji prilično ozbiljan, ali naša najveća nevolja je pomanjkanje goriva. Naša plovidba pretrpjela je i ovih dana teške gubitke.

15. PROSINCA. — Ništa nova.

Mackensen kasno naveče izražava želju, da razgovara sa mnom. Novi prijedlozi u pogledu sastanka. Hitler se ne može maknuti iz vrhovne komande niti može odgoditi razgovor. Kako ne želi, da se Duce izloži tako dugom putovanju, skoro do stare litvanske granice, poziva mene, da što prije dođem zajedno s Cavallerom. Unaprijed upozorava, da će razgovori biti važni i boravak nešto duži. Odlažem odgovor za sutra.

16. PROSINCA. — Kao što sam predviđao, Duce se ne osjeća sposobnim, da poduzme tako dugo putovanje niti želi da prekine svoje liječenje elektricitetom, koje mu — čini se — veoma prija. Prema tome pu-

tujem ja, ovoga puta s točnim smjernicama: Mussolini u prvom redu smatra nužnim, da Hitler zna, (a to je već rekao i Göringu), da je po njegovu mišljenju neophodno potreban sporazum s Rusijom ili u najmanju ruku stvaranje obrambene linije, koja bi se mogla održati manjim snagama. Anglosaksonci će na godinu uložiti velike napore; zato Mussolini smatra, da Osovina mora imati na raspolaganju što je moguće veći broj divizija za svoju obranu u Africi, na Balkanu, a možda i na zapadu. Ja ću na drugom mjestu zabilježiti primljene upute i sastaviti zapisnik razgovora. Zasad je važno primijetiti, da je Bismarck rekao D'Aieti, kako je Führer želio izbjeći sastanak s Duceom, jer ne želi ulaziti u raspravu o općoj politici. Izgleda, da ćemo govoriti samo o Francuskoj i da će sudjelovati Laval.

U Cirenaici zlo i gore: Englezi su uspjeli, da ometu naše povlačenje i sada nas prisiljavaju, da se borimo pod najgorim taktičkim uvjetima i bez dovoljnih zaliha.

Duce potvrđuje, da će se njemačke komande udaljiti iz Rima. Naredio sam, da odmah izvijeste kardinala Maglionea. Možda će biti korisno, da zapišem pregovore koje vodimo. Doduše, mi ne ćemo nikada isposlovati potpuno englesko obećanje, da ne će bombardirati Rim, ali ja sam i nadalje optimist u pogledu događaja, ukoliko se odnose na zračne napade.

17. PROSNICA. — Na putu u Hitlerov glavni stan.

18. PROSINCA. — Sastavio sam zapisnik svojih razgovora u gerličkoj šumi i zabilježio svoje opće dojmove. Ovdje ću napomenuti neke pojedinosti.

Atmosfera je teška. Očito se lošim vijestima pridružuje sumoran dojam ove vlažne šume i dosada zajedničkog života u barakama glavnog stana. Nema nikakve šarolikosti, nikakvog života. Predsoblja puna ljudi, koji puše, jedu, pričaju. Miris kuhinje, uniformi i čizama. Sve je to najvećim dijelom nepotrebno. Ima čitava tušta i tma ljudi, čije prisustvo je potpuno suvišno. U prvom redu Ribbentrop: on primorava najveći dio svojih činovnika, da se kinje prašumskim životom, koji ničemu ne hasni, štaviše, koči redovno poslovanje ministarstva vanjskih poslova.

Kad sam stigao, ni meni ni mojim saradnicima nisu tajili nelagodnost zbog vijesti o proboju na ruskom frontu. Sasvim otvoreno pokušavaju svaliti krivicu na nas Talijane. Stari Hitlerov drug iz prvih dana nacional-socijalizma, Hewel, vodio je slijedeći razgovor s Mariusom Pansom, zamjenikom šefa moga protokola:

Pansa: »Je li naša vojska imala mnogo gubitaka?«
Hewel: — Kakvih gubitaka, ona bježi!
Pansa: »Isto onako, kao što ste vi lani bježali pred Moskvom?«
Hewel: — Savršeno isto!

19.—20. PROSINCA. — Laval se izložio naporima putovanja, koje je mirne duše mogao izbjeći. Poslije dva dana vožnje vlakom, najprije su ga natjerali, da sjedi kod stola za čaj, a zatim kod stola za ručavanje i nisu mu dozvolili, da otvori usta. Čim bi pokušao da zine, Hitler bi ga

prekinuo i čitao dalje svoju bukvicu. Čvrsto vjerujem, da je Hitler na kraju krajeva zadovoljan, što je Hitler, jer mu to omogućava, da stalno govori. U suštini, Laval je ogavni Francuz, čak najogavniji od svih Francuza. Da bi se dodvorio njemačkim gospodarima, on se ni časka ne ustručava, da utopi svoje zemljake i da kleveće svoju nesretnu zemlju. Izvalio je ovu duhovitost: za njega je, veli, teško vladati Francuskom, jer kamo god se okrene, svuda čuje povik: »Laval au poteau — Laval na kolac!«

Ipak Nijemci podliježu francuskom »šarmu«, čak i šarmu ovakvog Francuza, kao što je Laval. Osim Hitlera, svi su se jagmili, tko će s njime prije porazgovarati, tko li mu se prije približiti! Izgledalo je, da se nalazimo u dvoranama nekog propalog velikaša, koji je upao u sredinu obogaćenih uljeza, prostaka i skorojevića. Ribbentrop se također trudio, da se iskaže što je moguće bolje, ali je na kraju posrnuo. Napomenuo je Lavalu, kako je u ovoj šumi već boravio jedan njegov slavni zemljak: Napoleon. Ako se ne varam, u sasvim drugim okolnostima.

Činjenica koju treba zabilježiti. U mjesecu lipnju 1939. Cavallero je otputovao u Njemačku, da preda Mussolinijevo pismo. Sjećajući se toga susreta Keitel je rekao, da su već onda bili zaključili rat protiv Poljske i da je čak bio utvrđen dan napada. Naravno, to je bilo u onom istom času, kad su se prema nama obvezivali, da će očuvati mir bar za tri godine.

21. PROSINCA. — Povratak.

22. PROSINCA. — Stigao sam u Rim. Naišao sam na veliki metež zbog vijesti s ruskoga fronta, tim više što je Duce raspirio mnoge nade, jer je s više ljudi govorio o mogućnosti mira s Rusijom. Međutim i sam Mussolini je prilično zlovoljan. Podnio sam izvještaj o putovanju i jasno izložio svoje gledište. Ni u svojim usmenim opažanjima nisam skrivao svoje nepovoljne dojmove. Pričao sam mu i o Cavalleru i njegovoj snishodljivosti pred Nijemcima. Mussolini primjećuje: »Cavallera je pregazilo vrijeme; pred nekoliko godina imao je bistru glavu, ali sada ne.« Međutim ne spominje njegova zamjenika. Naređuje mi, da kralju pošaljem prijepis svoga izvještaja.

Pukovnik Stevens dao je veoma zanimljiv radio-komentar o mome putovanju u Njemačku. Podsjetio je na moj govor u Komori 16. prosinca 1939. i rekao, da sam ja stvoren, da jasno govorim Nijemcima, jer sam tako radio još u ono vrijeme.

23. PROSINCA. — Ništa nova.

24. PROSINCA. — Kralj je pohvalio moj zapisnik o boravku u Njemačkoj. Uzrujava se zbog Ribbentropova zahtjeva, da Nijemcima ustupimo dio svoga lakog brodovlja. Ton njegova razgovora je kao i uvijek protivnjemački, ali ne kaže ništa naročito i završava svojom običnom, ali neuvjerljivom izjavom, da ćemo pobijediti.

U pitanju zračnih napadaja na Rim ponovo lutamo na otvorenom moru. Iz jednog uhvaćenog i dešifriranog engleskog brzojava proizlazi,

da Eden zahtijeva, da se iz Rima maknu ne samo Duce i razne komande nego još kralj i čitava vlada. Osim toga traži, da posebna švajcarska komisija ustanovi, je li evakuacija stvarno izvršena. Naravno, Mussolini se žestoko protivi i sprema se da odbije. Jučer sam bio u njegovoj sobi, dok je na radiju slušao papin govor. Zajedljivo je primijetio: »Božji vikar«, to jest zemaljski zastupnik stvoritelja vasione, ne bi nikad smio govoriti već bi uvijek morao lebdjeti u oblacima. Ovaj govor je pun šupljih tvrdnja i neodređenih »općih mjesta«; ovako bi mogao govoriti i pop u mome rodnom mjestu Predappiju.«

Stalno loše vijesti iz Rusije. Međutim u vrhovnoj komandi misle, da će ovoga puta Rusi ubrzo izgubiti svoj udarni zamah i polet i da ne će strateški iskoristiti svoje početne uspjehe.

25. PROSINCA. — Darlan je u Alžiru ubijen sa tri revolverska metka. Degaullisti, Englezi ili Nijemci? Pucao je neki dvadesetgodišnji mladić, dakle fanatik ili plaćenik. Možda ćemo ipak saznati istinu. U svakom slučaju zanimljivo je zabilježiti, s kakvom hladnom ravnodušnošću engleske novine objavljuju ovu vijest.

Fougier je obuzet beskrajnim pesimizmom. Po njegovu je mišljenju rat već izgubljen. Štaviše, izgubljen je odavno i ne ostaje nam drugo nego da ga što prije i sa što manje štete dokončamo. Po njegovim riječima, pomanjkanje opreme i oružja tako je veliko, da je naprosto nemoguće zamisliti bilo kakav ozbiljan vojni pothvat. Bar što se tiče avijacije.

26. PROSINCA. — U Italiju je doputovao Horia Sima, vođa rumunjske legije. Kako je iz Njemačke pobjegao lažnim pasošem, Himmler traži da ga izručimo. Ja sam lično savjetovao Duceu, da ga izruči bez daljnjega, tim više što bi nam njegovo prisustvo naprtilo na vrat razmirice s Antonescuom. I na kraju krajeva, kad se sve zbroji, jedan nitkov manje.

Princeza Ganghi, koja je podržavala srdačno prijateljstvo s Duceom, jutros mi je otvorila srce povodom »slučaja Petacci«, premda joj ničim nisam dao povoda. Svojim sicilijanskim narječjem uvjerava, da govori kao »na pravoj ispovijedi«, bez ikakve zle namjere. Po njenom pričanju Mussolini je preko grla sit Clarette, njenog brata, sestre i svih Petaccijevih skupa, ali mu ne ide za rukom, da ih skine s vrata, jer je to svijet prost i u svako doba spreman na ucjene i javne sablazni. Duce je u razgovoru s princezom rekao, da je nekad volio ovu djevojku, ali da je sada za njega samo »sredstvo za povraćanje«. Šta je istina u svemu tome, a šta zloba stare i jedva zatomljene ženske ljubomore? U svakom slučaju, princeza okrivljuje porodicu Petacci za sve nedaće, koje biju Italiju, pa čak i za Duceovu bolest. Pošteno govoreći, ovo mi se čini ponešto pretjeranim.

27. PROSINCA. — U Livornu, da se oprostim sa starom, dragom Emilijom, svojom vjernom dadiljom. Njen život se polako gasi. Teretu njene 82 godine pridružile su se nevolje raznih bolesti. Ja sam je volio i još je danas nježno volim. Jučerašnje popodne bilo je jedno od najtužnijih u mome životu.

28. PROSINCA. — U Rimu nikakvih naročitih novosti. Ne viđam Ducea, jer je u krevetu zbog prehlade. Njegovo zdravlje nije onakvo, kako bih želio. Mackensen je u ime njemačke vlade predao brzojavni odgovor Lavalu na njegove zahtjeve u gerlickoj šumi. Radi se o neznatnim i skroz formalnim ustupcima. Pristajemo bez prigovora.

29. PROSINCA. — Buffarini mi je pokazao neke zapisnike riminske policije. Duce je danas zatražio, da mu se donesu na uvid. Ništa važna: besmisleno i prazno brbljanje nepoznatih osoba u Tirani, koje su me »povukle u ples« naklapanjem o Duceovu nasljedniku i sličnim dokonicama. Rekao sam Buffariniju, da bez daljnjega pokaže zapisnike Mussoliniju, koji će lako uvidjeti o čemu se radi. Jedino mi je žao, da ima netko, tko mu dostavlja ovakve besposlice i da ih on, nakon što me poznaje toliko godina, makar i usput sluša.

Buti se nalazi na kraćem putu u Rimu. Ne kaže ništa bitno nova: čitava Francuska je danas uvjerena, da će Njemačka izgubiti rat i samo čeka taj dan. Lavala preziru, ali ga na kraju ipak podnose, jer se boje gorega, to jest Doriota, koga svi smatraju uličnim razbojnikom. Buti se živopisno izrazio o francusko-njemačkim odnosima: to su odnosi kočijaša, koji drži bič u ruci i mazge, koja je vezana za rudo i koju kočijaš šiba vičući iz svega grla: »Saradnja, saradnja!«

30. PROSINCA. — Inženjer Guido Donegani, predsjednik »Montecatinija«, dojurio je u palaču Chigi, da protestira protiv carinske unije s Njemačkom. Moram priznati, da je netko spomenuo ovu uniju, doduše ne znam tko, ali je stvar bez razmišljanja odbijena, jer je i slijepcima jasno, da bi naša zemlja bila samo oštećena. U stvari radilo bi se o tome, da otvorimo vrata svoje kuće, dok bi njemačka ostala čvrsto zaprta. Nijemci su dosta dobili od nas. Zar im još nije dosta?

Sretna vijest u pitanju bombardiranja Rima: iz jednog drugog uhvaćenog brzojava proizlazi, da su Amerikanci odbili Edenove drakonske zahtjeve izjavljujući, da ne namjeravaju poduzimati nikakvu nasilnu akciju protiv Petrova grada, jer bi saveznici imali više štete nego koristi. Prema tome izgleda, da se čitav postupak, bar zasad, može ostaviti po strani. Mi smo postigli svoj cilj.

31. PROSINCA. — Noćas je umrla Emilija. S njome je iščezao drugi dio moje mladosti. Možda mi nitko na svijetu nije pružio toliko trajne nježnosti i tople ljubavi kao ona. U njenim očima ja sam uvijek ostao malo dijete; ona nikad nije u meni vidjela odraslog mladića, zrela čovjeka već me obasipala pažnjom, koju mi je posvećivala kao djetetu. Bila je plemenita, poštena, besprimjerno vjerna. Poslije očeve i Marijine smrti, danas sam osjetio najdublju bol u svom životu.

Primio sam pukovnika Montezemola, koga mi je Cavallero i po Duceovoj želji poslao, da mi objasni, šta će se poduzeti u Tripolitaniji. Mi ćemo se povući. Nemoguće je odaslati dovoljna pojačanja i opremu. Sve što ide u Libiju, a to je vrlo oskudno, izgubljeno je za Tunis. Sada je na dnevnom redu Cavallerova parola: u Tunisu sve dobro, u Tripolitaniji sve slabo. A pred samih par dana bio je optimist u pogledu svih frontova.

Vidjet ćemo. Pitao sam Montezemola, šta misli o našim mogućnostima u Tunisu. Kaže: »Vjerujem, da ćemo dosta dugo izdržati.« Očigledno se nije htio kompromitirati.

Zanimljiv razgovor s pukovnikom Lucom, našim vojnim atašeom u Turskoj. Kao što se zna, on je veliki Saradžogluov prijatelj. Saradžoglu mu je rekao dvije, čak tri stvari: da Turska ne gleda više optimistički na sudbinu Osovine, da se Rusija ne bi protivila posebnom miru i da bi se Turska, kad bi Engleska povrijedila njenu neutralnost, ponijela prema Londonu onako, kako se Bugarska ponijela prema Berlinu. Zatražio sam, da mi Luca podnese pismeni izvještaj.

SIJEČANJ

1. SIJEČNJA. — Nikakvih naročitih novosti, osim kiše brzojavnih čestitaka, koje šalju njemački dostojanstvenici. Vrlo su ljubazni. Znak vremena.

Hitlerove poslanice njemačkom narodu i oružanim snagama nisu mi se dopale: iz njih vire prevelike brige, doduše logične, ali nepodesne, da se bacaju u lice već dosta zbunjenoj javnosti.

2. SIJEČNJA. — Pietromarchi je imao duži razgovor s papom. Ne preuzimajući nikakvu obvezu, papa je rekao da smatra, da je uklonjena opasnost bombardiranja Rima. On je upozorio, koga je trebalo, da bi u slučaju zračnih napadaja odlučno i bez ustezanja zauzeo svoje stanovište. Naišao je na više razumijevanja u Washingtonu nego li u Londonu, što je razumljivo. Nije se izražavao o položaju, ali je dao na znanje, da je upućen u sva nastojanja ministra vanjskih poslova, kako bi se spriječila klanja i razaranja u zaposjednutim zemljama. Na kraju mi je poslao svoj pozdrav i blagoslov.

Otpratio sam pukovnika Lucu do Ducea, koji je uvjeren, da se danas ne može sklopiti poseban mir s Rusijom. Doduše, pred dva mjeseca držao je to mogućim, ali u času, kad kozaci napreduju prema Donjecu i Velikije Luki, ova nada propada. Staljin bi postavljao nemoguće uvjete. Međutim smatra, da bi se situacija kroz neko vrijeme mogla poboljšati. Maršal Antonescu potvrđuje, da je položaj na ruskom frontu vrlo težak. On njemačke pogreške naziva »strateškim omaškama i upravo zbog toga kadrim, da prouzrokuju teške posljedice.«

Pripremio sam za Ducea memorandum o istinskom položaju u Hrvatskoj, Dalmaciji i Crnoj Gori, kakav je nastao poslije sporazuma(!) s četnicima: vrlo težak i opasan.

3. SIJEČNJA. — Ništa nova.

4. SIJEČNJA. — Duce mi je naredio, da von Mackensenu predam prijepis brzojava, koji je turski ambasador Zorlu poslao svojoj vladi iz Kujbiševa. Dobija se dojam, da Zorlu pošteno prikazuje sovjetsku situaciju. Njegov je opis vrlo uvjerljiv. Tvrdi, da rat silno tišti Rusiju, ali da je još jaka, dok je po mišljenju diplomatskog kora u Kujbiševu djelatnost Osovine u opadanju.

Ovih se dana bavim darovima, koje ćemo pokloniti Göringu prilikom njegova pedesetog rođendana. Duce mu šalje zlatni mač, koga je cizelirao

kipar Messina i koji je prvobitno bio dosuđen Francu, ali vremena se mijenjaju. Ja ću mu mu pokloniti zvijezdu svetoga Mauricija s brilijantima. I ova je zvijezda bila namijenjena drugome, to jest kralju Zogu i dugo ležala u blagajni. Duceova nesebičnost u pogledu ličnog bogatstva upravo me dirnula. U svojoj kući ima samo jednu lijepu stvar: Mancinijev autoportret, koji mu je poklonio sam slikar. Kad je saznao, da moramo nešto darovati Göringu i da uprava lijepih umjetnosti stvara poteškoće, da nađe nešto prikladna, on je odmah ponudio, da će pokloniti svoga Mancinija. Morao sam dugo navaljivati, da ga od toga odvratim.

5. SIJEČNJA. — Nakon dva dana ponovo viđam Ducea. Učinio mi se umornim. Edda kaže, da se bolovi u želucu pojačavaju, iako uzima samo tekuću hranu. Potišten je zbog položaja u Libiji. Jasno mu je, da će gubitak Tripolisa porazno djelovati na moral talijanskog naroda. On bi htio, da ga pokušamo braniti od kuće do kuće, od ulice do ulice, do posljednjeg kamena, onako kako su Rusi branili Staljingrad, ali je uvjeren, da od toga ne će biti ništa. Uostalom, to je i nemoguće: prvo, neprijatelj može opkoliti Tripolis sa svih strana, a drugo, može ga bombardirati s mora. Oštro se okomio na Cavallera i »onog luđaka Rommela, koji ne misli drugo nego kako će se povući u Tunis.«

Posjeta Roatte i Gelosa. S Roattom sam razgovarao o problemu četnika. I njemu je jasna opasnost, koju predstavljaju danas i koju će još više predstavljati sutra, ali izjavljuje, da bi nam za izvršenje njemačkog plana o potpunom iskorjenuću trebalo više raspoloživih snaga nego što ih imamo mi i Nijemci zajedno. Smatram, da u sadašnjem stanju stvari ima pravo. Ali sutra? U stvari, već se osjeća oskudica vojnih snaga. Afrika, Rusija, Balkan, okupirane zemlje, sve to traži nove, jače sile. Na časove dobijam dojam, da Osovina sliči čovjeku, koji se mora pokrivati odviše kratkim gunjem: ako ugrije noge, zebe mu glava, povuče li gunj naviše, zima mu je na nogama.

Geloso daje lošu sliku stanja u Grčkoj. Ipak smatra, da su raspoložive snage dovoljne, da bar u početnom razdoblju odbiju engleski napadaj. Oba generala vide crnu budućnost. Njihova su predviđanja tugaljiva, premda ih ne kazuju otvoreno.

Alfieri šalje opširan izvještaj o stanju u Njemačkoj. Prvi put dolazi do pesimističkih zaključaka, a da se nije potrudio, da bar zasladi gorku pilulu. Mora da mu ovo teško pada, jer je bio pobornik bezuvjetnog optimizma.

6. SIJEČNJA. — Ništa naročita.

7. SIJEČNJA. — Japan bi želio zaključiti s nama i s Nijemcima privredne ugovore, u kojima bi se odredili životni prostori triju zemalja i sporazumno utvrdile posebne preferencijalne tarife. Kako je naš podređeni položaj jasan, trudim se da razbijem japansku poduzimljivost.

Pirelli u razgovoru sa mnom igra otvorenim kartama. Izvještava o svom razgovoru s nekim švajcarskim bankarom, koji se vratio iz Londona i ne krije mišljenje, da su saveznici već pobijedili. Nije mi dao nikakvih drugih podataka. Smatra, da će nas bolje i lakše shvatiti u Washingtonu nego u Londonu.

General Dalmazzo prikazuje vrlo mirno položaj u Albaniji, samo da ne dođe do kakvih prepada spolja, jer bismo inače doživjeli mnoga i bolna iznenađenja.

8. SIJEČNJA. — Posjetio sam Ducea nakon tri dana. Nalazim, da se njegovo zdravstveno stanje pogoršalo. Izgleda, da je i Frugoni u posljednje vrijeme izrazio svoju zabrinutost. Po mome nestručnom mišljenju, njegovu zdravlju najviše škodi potištenost zbog vojnog položaja. Sada se izjeda, jer smo napustili Tripolis. Po običaju, kudi vojnike, koji ne ratuju »strašću fanatika nego ravnodušnošću zanatlija«.

Ručao sam s Farinaccijem i Bottajem. Obojica su ogorčeni. Bottai govori o Libiji i kaže: »Na kraju krajeva, postigli smo još jedan »cilj«. Mussolini je 1911. godine proglasio parolu »Napolje iz Libije«. Poslije 32 godine ispunio je svoju zapovijed.«

Onaj bezočni dr. Petacci uputio mi je preko De Giacoma pismo u kome zapovjedničkim tonom predlaže, da njegova ortaka Vezzarija namjestim u ambasadi u Španiji. Vezzari je neznalica, prljava varalica i stari poznanik policije. Ja sam pismo odbio. Da Mussolini nije bolestan, upozorio bih ga na ovaj slučaj, ali ne želim da mu zadajem boli. Bit će vremena i za to.

9. SIJEČNJA. — Vittorio (najstariji Mussolinijev sin; op. prev.) razgovara sa mnom o Duceovu zdravlju. Posljednjih dana spopali su ga novi grčevi; stanje je vrlo ozbiljno, jer skoro ne može jesti. Svi su liječnici složni, da nema ni govora o nekoj organskoj bolesti. Vittorio je, kao i ja uvjeren, da je bolest posljedica živčane prenadraženosti.

Wang Čing-Wei objavljuje rat savezničkim silama. Stvar nema nikakvog praktičnog značenja, ali mi nastojimo, da je u naslovima preko osam stupaca naduvamo za unutrašnju upotrebu. To sam otvoreno rekao Duceu. Italija napušta svoju koncesiju u Tientsinu; sama po sebi, ne vrijedi mnogo, ali je baština naše prošlosti i meni lično vrlo draga.

10. SIJEČNJA. — Smatram, da bi Nijemci učinili dobro, kad bi Rumunje držali na uzdi. U držanju »conducatora« Antonescua vidim prve znake izdaje. Meni je sumnjiva njegova neočekivana spremnost, da se izmiri s Mađarima. Vjerujem, da do svega toga ne bi došlo, da je ruska ofenziva propala. I u Finskoj nešto škripi. Oprez!

Martin Franklin je danas predao Göringu prvu zlatnu zvijezdu rimskoga orla. Göring je tako toplo zahvalio, da je sasvim očevidna njegova djetinja radost.

11. SIJEČNJA. — Von Mackensen mi je u toku noći po Ribbentropovu nalogu telefonirao, da Pétain kani napustiti Vichy i otići u svoju vilu kod Marseillesa. Stvar je sumnjiva: nije li to prvi korak na putu bijega u Alžir? U svakom slučaju vojsci je izdata naredba, da izbliza prati kretanje staroga maršala. Francuskoj vladi stavljeno je na znanje, da je bolje da se Pétain ne miče. Mussolini me jutros rano telefonski obavijestio o pojedinostima, koje nisam znao. Zatim je iznenada otputovao u Forli. Odlazak mora da je u vezi s njegovim slabim zdravljem.

Sjednica vlade, zakazana za 16. ovog mjeseca, odgođena je na neodređeno vrijeme. Naravno, to će biti novi povod za neizbježna brbljanja. Maršal Antonescu je u razgovoru s Bova Scoppom spomenuo njemačko tajno oružje, koje bi imalo da čini čudesa. To je električni top sa više cijevi. Nijemci tvrde, da nijedan oklop ne može odoljeti udarcu ove granate. Šta je u tome istina? Je li to oružje, na koje je Hitler ciljao u svome govoru ili se radi o običnoj patki?

12. SIJEČNJA. — Princ od Piemonta je pozvao d'Aietu, da mu kaže, kako je u vojnim krugovima toplo pozdravljena moja djelatnost, da se izbjegne opasnost bombardiranja Rima. Sada svi žele, da se njemačke komande zaista uklone, ali Nijemci »izvrdavaju«. Blasco je stavio princu na uvid izvještaj o mome posljednjem putovanju u njemački glavni stan.

Duži razgovor s monsignorom Montinijem u kući Colonna. Tvrdi se, da je Montini najprisniji papin saradnik. Bio je razborit, staložen i pravi Talijan. Nije izražavao nikakvo svoje mišljenje o vojnom položaju. Jedino je rekao, da u Vatikanu ne vjeruju u tako brzi svršetak rata. U isti mah je podvukao, da nam potpuno stoji na raspolaganju u svemu što se može učiniti u korist naše zemlje. Ja sam ga upozorio na važnost, koju u svakom slučaju treba posvetiti unutrašnjem redu u zemlji; on se s time složio. Crkva će uvijek djelovati u tome pravcu. Iako je izraziti protivnik boljševizma, ipak je izrazio divljenje i čuđenje za sve ono, što je Staljin znao i uspio ostvariti. Završio je: »Jedna je stvar važna: ma kakva bila budućnost, ovaj naš narod je dao dokaza osobitih vrlina snage, vjere, hrabrosti i smisla za red. To su odlike, koje će omogućiti svaki preporod i uskrsnuće.«

13. SIJEČNJA. — Senator Kroja podnio je ostavku.

Namjesnik Jacomoni kani, da na njegovo mjesto postavi Ekrema Libohovu, bivšeg ministra vanjskih poslova za vrijeme kralja Zogua, ili Kemala Vrionija. Ukratko, vraća se vladi begova, koji još uvijek imaju velikog upliva u zemlji i u stanju su, da snažno utječu na javno mišljenje.

Suardo mi priča, da je jedamput zapitao senatora Borea d'Olmo, nekadašnjeg Cavourova tajnika, šta misli o velikom državniku. Senator je kratko odgovorio: »Mnogo je jeo«. To je jedino, što je uspio od njega izvući. Moram opaziti, da se sama od sebe nameću mnoga razmišljanja.

14. SIJEČNJA. — Ništa nova.

15. SIJEČNJA. — Mussolini me telefonski pita, je li istina, da sam u Farinaccijevoj kući bio na ručku s Bottajem, Scorzom i Tarabinijem. Sasvim točno, ali inače ništa značajno. Farinacci nas je pozvao, da posjetimo njegovu novu vilu na selu; vrlo rđav ručak i sasvim beznačajan razgovor. To je sve. Vjerojatno je netko pokušao da u njegovo srce ubaci ugarak sumnje i nepovjerenja. Neugodno mi je, da on i sami jedan trenutak može popustiti spletkarima.

16. SIJEČNJA. — Među raznim ulovljenim brzojavima nalazi se i kratak izvještaj o razgovoru između njemačkog generala von Thoma i

Montgomeryja. Ako je istinit, moramo se zabrinuti. Von Thoma je izjavio, kako su Nijemci uvjereni, da su izgubili rat i da je vojska protiv nacista, jer svu odgovornost baca na Hitlera. Po Duceovu nalogu dao sam prijepis von Mackensenu. Mora da je nešto istine u svemu tome, jer se Thoma, na proputovanju kroz Rim, u razgovoru s Bismarckom izražavao više ili manje istim riječima.

Edda je razgovarala s Frugonijem o Duceovu zdravlju. Sutra će u Rocca delle Camminate konsultirati Cesabianchija. Usprkos novim poremećajima Frugoni izjavljuje, da se na podlozi svih znakova može ostati pri ranijim povoljnim predviđanjima. Utoliko bolje.

17. SIJEČNJA. — Ništa nova.

18. SIJEČNJA. — Inspektor policije iz Tirane poslao je u toku noći uzbudljiv brzojav: novu vladu nemoguće sastaviti, pobuna se tajno širi, vlast treba predati vojnoj komandi. Jacomoni ne javlja ništa. Iz svega proizlazi jasno: ili je netko odviše miran, ili je naprotiv netko odviše nemiran. Pozvao sam Jacomonija na telefon i on uvijeno, kao što odgovara njegovoj naravi priznaje, da stvari idu dosta rđavo, u prvom redu zbog toga, što Marka Gioni, vođa katolika u skadarskoj oblasti, traži sve ili ništa: ili cijelu vladu ili uopće ne će sarađivati. Jacomoni se nije pokorio ovom ucjenjivanju već je krizu riješio s Ekremom Libohovom. To znači povratak na vladavinu begova, odnosno pojedinih aristokratskih porodica. Izvijestio sam Ducea, koji se prilično uznemirio. Jacomoniju sam savjetovao, da se za svaki slučaj sporazumi s vojnim vlastima. Vidjet ćemo, koliko je čvrsta današnja situacija; postaje jasno, da se i u Albaniji osjeća odraz krupnih događaja, a ti događaji nisu za nas povoljni. U Rusiji zlo, jer povlačenje njemačkih trupa zauzima sve veće razmjere. U Libiji još gore, jer opasnost za grad Tripolis postaje sve većom.

Od Frugonija sam primio dosta umirujuće pismo o Duceovu zdravlju.

19. SIJEČNJA. — Vrlo težak dan. Sa svih strana rđave vijesti. Povlačenje se u Rusiji nastavlja. Izgleda, da se na nekim sektorima pretvorilo u pravi bijeg. U Libiji neke pješadijske divizije napuštaju Tripolis i povlače se prema zapadu, dok zaštitne čete nastoje da zaustave oprezno, ali neumoljivo Montgomeryjevo napredovanje. Razgovarao sam telefonski s Mussolinijem; on je utučen. Kako su nam Nijemci stavili do znanja, da ne mogu poslati u Tunis obećane oklopne snage, misli, da bi mogao naći nadoknadu, ako bi eventualno tuniski beg objavio rat anglosaksonskim silama. Pokušao sam da ga uvjerim, kako je to nemoguće, suvišno i nekorisno. On uporno ostaje pri svome i traži, da u Rim pozovem Silimbanija radi savjetovanja.

Bova Scoppa je podnio izvještaj o svome dužem razgovoru s mladim Antonescuom po njegovu povratku iz njemačkog glavnog stana. Antonescu je bez uvijanja izjavio, da se Njemačka nalazi u tragičnim prilikama; hrabro je istakao potrebu, da i mi i Rumunji stupimo u dodir sa saveznicima, kako bismo potražili obranu protiv boljševiziranja Evrope. Ja ću ovaj izvještaj odnijeti Duceu i ujedno iskoristiti priliku, da mu izložim svoje mišljenje, što sam odavno kanio učiniti. Ne zabadajmo glavu u pi-

jesak prije nego nam je razbiju, već smjelo i otvoreno pogledajmo stvarnosti u oči i sjetimo se, da svaka prava ljubav počinje od samoga sebe.

20. SIJEČNJA. — Dugi, zanimljivi razgovor s Ambrosijom i Vercellinom. Ova dva armijska generala, ozbiljni i pošteni ljudi, čisti i pravi rodoljubi vrlo su zabrinuti za budućnost. Obojica su uvjereni, da će Njemačka izgubiti rat i da nas očekuju samo razaranja, nevolje i neredi. Pitaju se, kuda mi to idemo i gdje ćemo doprijeti? Naravno, obaraju se svom žestinom na Cavallera koji laže, petlja s tuđincima i krade, da se sve praši. Ja sam obećao, da ću iskreno govoriti s Duceom i da mu ne ću zatajiti ništa od svega što znam. To je sve što ja mogu i moram učiniti, da bih umirio svoju savjest. I zaista, Bovin izvještaj poslužio mi je kao povod, da mu kažem šta mislim. On se u početku durio i uvjeravao me, kako je siguran, da će Nijemci učvrstiti svoj položaj i uspješno odbiti napade. Međutim kasnije me vrlo pažljivo slušao. Naravno, odbio je Antonescuove prijedloge s napomenom: »U svakom slučaju jedno je sigurno, da ne ćemo ići dunavskim kanalom.« Međutim nije se mrštio, kad sam otvoreno izjavio, da bi ipak bilo potrebno stvoriti neki izravni dodir, kad za to dođe vrijeme.

Što se tiče zdravlja, osjeća se kao i pred dvije nedjelje. Izgleda nešto mršaviji, ali ima dobru boju. Naravno, potišten je.

Izabrali smo de Peppa za Madrid i Rossa za Ankaru. Obojica su dobri.

21. SIJENČJA. — Kao što sam očekivao, Mussolini je htio da pročita Bovin izvještaj. Izjavio je, da su Antonescuove riječi zlonamjerne. Još odlučnije nego juče potvrdio je svoju nakanu, da s Njemačkom ide do kraja. S druge strane se nada, da će 500 tankova »Tiger«, pet stotina hiljada rezervnih vojnika i novi njemački top još uvijek preokrenuti položaj na dobro. I u pogledu Afrike izražava se s optimizmom: »U Tunis pristižu snage iz Libije i mi još uvijek imamo vrlo dobre karte u svojoj igri.« Doduše, ja lično ne znam, koje su to karte i otvoreno sam načeo pitanje Albanije. Sva naša akcija sliči na stavljanje toplih obloga. Treba poslati vojsku i opet vojsku. Već je potpuno jasno, da smo u Albaniji izgubili svoje pristaše, pa i samo povjerenje. Ne ostaje nam drugo do li sila, doduše ne da je upotrebimo, bar ne u prvo vrijeme nego da pokažemo, da je ona ipak tu.

General Amè je pesimista da ne može biti veći. Uvjeren je, da će 1943. donijeti slom Njemačke. Smatra, da se možda ne treba žuriti, ali da u svakom slučaju uskoro moramo početi da mislimo na svoje jade i nevolje. Vjeruje, da bi general Ago bio najpozvaniji, da naslijedi Cavallera. Mussolini mi je potvrdio, da će ga uskoro maknuti.

22. SIJEČNJA. — Duce smatra, da je današnje njemačko vojno saopćenje najgore od početka rata. I zaista, tako je. Slom u Staljingradu, povlačenje na cijelom frontu, skori pad Tripolisa. Izgleda da je Rommel učinio još jedan manevar, da bi spasio svoje trupe ostavljajući Talijane na cjedilu.

Mussolini je do krajnosti razdražen i veli, da će obračunati s Nijemcima. Veoma ga tišti pad Tripolisa, ali smatra, da je moguće izvršiti

protivnapad iz Tunisa i opet ga osvojili. I tako se on dalje zanosi mnogim opasnim varkama, koje mu sprečavaju točnu spoznaju stvarnosti, kakva ona jest i kakvom je svi vide.

23. SIJEČNJA. — Sjednica vlade. Nakon upravnih mjera i zaključaka, koji su bili na dnevnom redu, Mussolini izlaže vojnu situaciju. Nepovoljna strana: saveznička inicijativa na svim frontovima; povoljna strana: uspjesi podmorničkog rata, o kome opširno raspreda. (Ja zaista smatram vrlo čudnim, da Osovina traži svoju nadu na moru, dok njenu glavnu snagu predstavlja njemačka pješadija!). U svom daljnjem izlaganju Mussolini se nije upuštao u predviđanja; kaže, i to odrešito, da će rat još trajati »tri do četiri godine.«

Danas je objavljeno saopćenje o padu Tripolisa. Vidio sam duboke znakove bola na svim licima, čak na licima najskromnijih, odnosno najiskrenijih ljudi. Naša propaganda polaže svu svoju nadu u Tunis. Bojim se, da su sve te nade varljive.

24. SIJEČNJA. — General Messe izvještava me o svome jučerašnjem razgovoru s Duceom, u prisustvu Cavallera. Imenovan je komandantom talijanskih snaga, koje se povlače u Tunis. Messe ovako definira svoj zadatak: »Komandant raspršenih i zalutalih.« Smatra, da je to lukavi Cavallerov potez, kako bi ga se otarasio, jer i njemu samome mora da je jasno, da za nas nema više opstanka u Tunisu. Cavallero želi, da Mèsse u jednom očajničkom pothvatu izgubi svoj ugled ili da u najmanju ruku svrši u zarobljeničkom logoru. Messea je iznenadilo Mussolinijevo izlaganje. Duce je govorio o sigurnim uspjesima, obrambenim mogućnostima, afričkom preporodu i tako dalje. Sve je to posljedica činjenice, da Cavallero prikazuje stanje sasvim drukčijim nego što jest i tako namjerno zavarava Ducea.

25. SIJEČNJA. — Kod kralja, zbog potpisivanja ukaza. Vrlo je prehlađen, promukao i kašlje. Držao se općenitih predmeta razgovora i nije se upuštao u razmatranje situacije. Čak je ispoljavao službeni optimizam, ali nije propustio priliku, da stavi po koju jetku primjedbu protiv Nijemaca. Dugo je govorio o Giolittiju i uzveličavao njegovo golemo neznanje i vanrednu lukavost. Rukovao je parlamentom kao nitko na svijetu. Imao je posebnu knjigu, u kojoj je svaka stranica bila posvećena po jednom poslaniku. On je bilježio život, smrt i čudesna djela i doživljaje svakog pojedinog člana parlamenta. Nije postojao ni jedan jedini, koji bi poslije dužeg posmatranja bio sposoban, da izmakne njegovu ucjenjivanju. Kralj mi je pročitao stranicu, koja se odnosila na Eugenija Chiesu; njega je lako mogao ucjenjivati zbog nekog starog bankrota. Da bi dokazao Giolittijevo neznanje, kralj mi je ispričao, kako ga je zapitao, tko je taj Michetti, kad mu je on, to jest kralj predložio, da ga imenuje za senatora. Zatim je brzojavio napuljskom prefektu, da mu pošalje podatke o »nekakvom Michettiju«. (Michetti je bio jedan od najčuvenijih slikara onoga doba; op. prev.).

Njemački je ratni izvještaj danas zaista tmuran; objavljuje evakuaciju Voronježa.

27. SIJEČNJA. — Favagrossa me izvještava o stanju naših zaliha. Nema promjene ni na bolje ni na gore. Kako sada treba uložiti velike napore za sjetvu smatra, da će se naše zalihe još više ocijediti. S druge strane naš doprinos proizvodnji oružja vrlo je skroman. Favagrossa smatra, da naša proizvodnja iznosi tek 0,75 posto svjetske proizvodnje oružja.

Duce je primio Bismarcka, koji mu je predao konja, poklon grada Bremena. Mussolini mu je objašnjavao svoju teoriju, koju je i meni tumačio, da su njemački ratni izvještaji namjerno nepovoljni, da bi se kasnije pripremila veća i ugodnija iznenađenja za narod. Bismarck se ne slaže s ovom teorijom; ona ga je čak prilično iznenadila.

Stigla je vijest o konferenciji u Casablanchi. Bilo bi preuranjeno, da dajemo neki sud, ali stvar izgleda vrlo ozbiljna. Ne slažem se niti odobravam površno izrugivanje od strane naše štampe.

28. SIJEČNJA. — Duce i dalje gleda optimistički na položaj u Rusiji; vjeruje, da Nijemci imaju dovoljno ljudi, sredstava i snage, da događaje podvrgnu svojoj volji i da ih čak preokrenu u svoju korist. Ni stanje u Africi ne gleda crno; međutim sve više se izražava nepovoljno o Cavalleru.

Ne može se reći, da pukovnik Battaglini, načelnik glavnog štaba treće oklopne divizije, dijeli Duceovo mišljenje. On se vratio iz Rusije i prikazuje događaje u tako crnoj slici, da crnja nije moguća. Ma da je prvi put razgovarao sa mnom, otvoreno je rekao, da je za Italiju, vojsku i sam režim jedini put spasenja, da tražimo odvojeni mir. Ova misao već probija put u Italiji. Čak i Duceova sestra je natuknula, u sasvim povoljnom smislu, da se govori o posebnom miru kao najboljem rješenju.

29. SIJEČNJA. — Otpratio sam do Ducea našeg generalnog konzula u Tunisu, Silimbanija. On sasvim nepristrano slika tamošnji položaj i smatra, da je ozbiljan. Ne vidi, kako bismo bez golemih oklopnih snaga mogli zadržati ovaj pojas zemlje, za koji smo se tako grčevito uhvatili, kad Anglo-Amerikanci pritisnu sa obje strane. Razgovor se nastavlja sutra.

Anfuso je poslao iz Budimpešte vrlo oštrouman i zanimljiv izvještaj, tako da ga sam Mussolini mnogo hvali. Još se ne mogu nazreti stvarne činjenice, ali razni znaci upućuju, da su Mađari već uspostavili neki dodir s Anglosaksoncima. Uostalom, danas je Mariassy vrlo zabrinuto pitao d'Aietu, je li istina, da Rumunji pregovaraju s Eglezima i da se pregovori vode u Lisabonu. D'Aieta je porekao, ali šta mi zapravo znamo o svemu tome?

Grandi navaljuje, da za prvog tajnika naše ambasade u Madridu postavim činovnika Casardija. Možda je to slučajnost, ali Casardi je napola Englez, žena mu je Amerikanka; radio je s Grandijem, kad je Samuel Hoare, sadašnji ambasador u Španiji, bio engleski ministar vanjskih poslova.

30. SIJEČNJA. — Ambrosio je zamijenio Cavallera kao načelnik općeg glavnog štaba. Vrlo dobra mjera; to je zahtijevalo javno poštenje i to su nametali događaji i ogorčenje svih Talijana protiv čovjeka, koji je

uvijek i samo lagao u cilju svojih ličnih interesa i svoje karijere. Ambrosija u vojsci cijene i poštuju. Ne smatraju ga Marsom ni ratnim genijem, ali stoji činjenica, da u sadašnjim prilikama ni Bonaparte ne bi mogao stvarati čudesa. Važno je, da na čelu vojnih snaga stoji pravi Talijan, rodoljub koji smjelo gleda stvarnosti u oči i koji interes domovine stavlja iznad svakog ličnog računa. Sudeći po razgovorima koje sam s njime imao, Ambrosio pripada takvoj vrsti ljudi.

31. SIJEČNJA. — Smjenjivanje Cavallera izazvalo je radost kod Talijana, razočaranje kod Nijemaca. Sam Bismarck je izrazio ove njemačke osjećaje, jer je neobično hvalio maršala zbog uspješne saradnje s njemačkim oružanim snagama. Naravno, ja sam rekao, da događaj nema nikakve političke važnosti i da su vojne i unutrašnje okolnosti nametale ovu mjeru. S druge strane sami su Nijemci već tri puta promijenili svoga šefa generalštaba i baš juče su svrgli admirala Raedera.

Ambrosio u razgovoru sa mnom potvrđuje sve što mi je rekao, kad smo se posljednji put sastali. On je čestit čovjek, koji će uvijek i jedino raditi u interesu zemlje, a ne po svome ličnom šićaru.

Događaj dana: Churchillov sastanak s glavnim turskim ličnostima. De Peppo i Alfieri ne pridaju odviše mnogo važnosti ovom dogovoru. Kad sam ga telefonski izvijestio, Mussolini je rekao, da je to dokaz engleske slabosti, kad se Churchill ponižava, da prosjači tursku pomoć. Nipošto se ne mogu složiti s ovim, odviše optimističkim tumačenjem. Po mome mišljenju radi se na provođenju u djelo plana, koji je stvoren u Casablanchi. Turska je suviše važna baza, a da je ne bi trebalo pametno iskoristiti. Još nisam siguran, da su Turci tako uvjereni neutralci, kao što Berlin vjeruje ili govori.

VELJAČA

1. VELJAČE. — Mussolini je održao vrlo ponosit govor povodom proslave dvadesetgodišnjice fašističke milicije. Međutim govor nipošto nije optimističan. Mussolini ne spominje pobjedu već samo govori o borbi.

Vijesti iz Albanije izazivaju nespokojstvo. I vlada Libohove nastoji da nas izigra. Ljudi, koji su nam prije bili najvjerniji sada šaraju, čim se pruži prilika. Čak Vrioni i sam Verlaci. Znak vremena! Smatram, da ćemo uskoro biti primorani, da upravu prepustimo vojnim vlastima.

2. VELJAČE. — Ništa nova.

3. VELJAČE. — Razgovarao sam s Duceom o tri pitanja: Albanija, Cavallero, Tunis. Što se tiče Albanije smatram, da situacija nameće smjenjivanje Jacomonija. Neko vrijeme radio je vrlo dobro, ali je sada njegova politika zastarjela i promašena. Potreban je čovjek, koji može govoriti o sili i koji je sposoban da silu upotrebi. Predložio sam Guzzonija

ili Parianija, dvojicu generala, koji poznaju zemlju i uživaju simpatije. Mussolini se ogradio, da će razmisliti i odlučiti.

Cavallero: njegovo svrgnuće uzbunilo je Nijemce. Ta bio je njihov rob! Sada se boje, da se s njime ne bi promijenio sam sistem. Nastojao sam, da umirim Bismarcka, ali smatram korisnim, da Duce o tome piše Hitleru.

Tunis: Silimbani se tobože razbolio i ne želi da se vrati natrag. Nepotrebno je da ga nagonimo. On se već dosta izložio rđavim dojmom svojih postupaka. Poslat ću mjesto njega Bombierija, koji je dugo vremena bio generalni konzul u Tunisu.

Razgovor s Missirolijem. Izvještava me, šta o sadašnjem položaju misle ugledni ljudi starih, pretfašističkih režima.

4. VELJAČE. — Duga posjeta Thaona di Revela. On je bio jedan od najvatrenijih pobornika našeg ulaska u rat, jer je bezuvjetno vjerovao u njemačku pobjedu. Međutim sada je pao u tešku krizu. Otvorio mi je svoje srce iskrenošću, kakva nije uobičajena u političkom životu. Vidi i očekuje spas od monarhije. Spreman je, da poduzme potrebne korake kod svoga strica, velikog admirala, jer — kao što se čini — ima veliki upliv na kralja.

Poslijepodne u kraljevskoj palači zbog sastavljanja isprave o rođenju princeze Beatrice. Kralj je veoma prehlađen; izgledao je umorno. Princ od Piemonta je bio vrlo srdačan u toku našeg kratkog razgovora. Veoma jasno posmatra stvari i s pravom je zabrinut zbog razvoja događaja.

5. VELJAČE. — Duce me je pozvao u četiri i po sata popodne. Čim sam ušao u sobu opazio sam, da je vrlo zbunjen. Odmah mi je sinulo, šta ima da mi kaže:

»Šta želiš sada raditi?« počeo je svoj razgovor i odmah tihim glasom dodao, da je promijenio čitavu vladu. Shvatio sam razloge promjene, slažem se s njime i uopće ne želim prigovarati. Među raznim ličnim prijedlozima, koje mi stavlja, ja sam odmah odbio namjesništvo u Albaniji, gdje bih morao da strijeljam i vješam one, kojima sam obećavao bratstvo i jednakopravnost. Izabrao sam položaj ambasadora kod Svete Stolice. Mirno mjesto, zatišje, u kome ću se odmoriti, ali ipak mogu dosta učiniti za budućnost. A ona je danas više no ikada u rukama božjim.

Ne tajim, da je za mene težak i bolan udarac što poslije 7 godina, i to kakvih godina, moram napustiti ministarstvo vanjskih poslova, kome sam posvetio najbolji dio svoga života. Ali nije važno. Znam, da budem čvrst i da gledam u budućnost, a ta budućnost može tražiti veću slobodu u mome radu.

6. VELJAČE. — Duce mi rano ujutro telefonira, da obustavim ukaz o svome imenovanju kod Sv. Stolice. »Reći će, da si stavljen u naftalin, a ti si odviše mlad, da te tako rano sahrane.« Doduše, ja sam očekivao ova njegova kolebanja i odmah sam poslao Guarigliu, da traži diplomatski

pristanak vatikanskog državnog tajništva. I sad šta je učinjeno, učinjeno. Duce je bez oduševljenja prihvatio svršen čin.

Acquarone me u kraljevo ime obavještava, da on, kralj, nije znao ništa o mome uklanjanju iz vlade, kad me je posljednji put primio. Vrlo je sretan, što idem u Vatikan. Acquarone je čak oduševljen.

7. VELJAČE. — Ništa nova osim službenog saopćenja, da sam imenovan za ambasadora pri Sv. Stolici.

8. VELJAČE. — Primopredaja poslova u ministarstvu, a onda oproštajna posjeta Duceu u predsjedništvu vlade. Veli mi: »Sad moraš smatrati kao da si na dopustu. Kasnije će doći tvoje vrijeme. Tvoja je budućnost u mojim rukama i zato možeš biti miran.« Zahvaljuje mi na svemu što sam učinio i ukratko nabraja moje najveće zasluge. Da su nam ostavili tri godine vremena, bili bismo stupili u rat u sasvim drukčijim okolnostima, a možda ne bi bilo ni potrebno, da ratujemo. Pita me, jesu li svi moji dokumenti u redu. »Da, odgovorio sam, svi su u redu i ne zaboravite, kad dođu teški časovi, a sasvim je sigurno da će doći, da ja mogu dokumentima u ruci dokazati sve izdaje, koje su Nijemci — jednu za drugom — počinili na našu štetu, od pripremanja rata do prepada protiv Rusije, o kome su nas izvijestili tek kad su njihove trupe već bile prešle granicu. Ako vam bude potrebno, ja ću vam dati sve podatke; ili još bolje, ja ću sam u 24 sata pripremiti govor, koji me već tri godine davi u grlu, pa mislim da ću eksplodirati, ako se ne iskalim«. Saslušao me je šutke, skoro bih rekao s odobravanjem. Danas je zabrinut zbog položaja, jer se na Istočnom frontu povlačenje nastavlja i pretvara u bježanje. Pozvao me, da ga češće posjetim: »Štaviše, dođi svaki dan«, rekao je. Oproštaj je bio vrlo srdačan. Potpuno sam zadovoljan ovakvim rastankom, jer ja mnogo, čak vrlo mnogo volim Mussolinija i najteže mi pada, što ne ću imati dodira i veze s njime.

MAGGIO

30

GIOVEDI

s. Ferdinando re 151-215

La decisione è presa. Il dado è tratto. Mussolini mi ha consegnato stamani la comunicazione a Hitler circa l'entrata in guerra. Data prescelta è il 5 giugno, salvo che Hitler stesso non ritenga conveniente un ulteriore ritardo di qualche giorno. Il messaggio è comunicato in cifra ad Alfieri, con l'incarico di portarlo a Hitler, personalmente. In pari tempo ne do notizia a Mackensen. Per quanto ormai supposta, l'Ambasciatore ha accolto la notizia con molta gioia: ha avuto parole di commozione per il Duce ed ha dichiarato la sua decisione di partecipare alla guerra come pilota. "In Germania - ha detto - i gerarchi non hanno dato un buon esempio. Lo stesso Baldur von Schirach è stato, almeno finora, imboscato nelle retrovie".

Mussolini si propone fare un discorso al popolo il pomeriggio del 4. Io, un'ora prima, comunicherò a Poncet e a Loraine lo stato di guerra. Il Duce voleva omettere "questa formalità". Ho insistito perchè almeno sia salvata la forma.

Il Ministro d'Egitto parla, a titolo personale, di una eventuale proclamazione di neutralità da parte del suo Governo. Lo incoraggio su questa strada. Non credo che la neutralità egiziana sposti gran che nel gioco, ma comunque sarebbe un certo vantaggio.

Cianov dnevnik: 30. svibnja 1940. Mussolini odlučuje, da uđe u rat.

GIUGNO

GIUGNO 29

29 LUNEDI' ✠ ss. Pietro e Paolo 180-185

Mussolini è partito per la Libia. Vedo Riccardi che mi fa una lunga relazione del suo colloquio col Duce. Sembra che per la questione oro-Petacci il Capo si sia molto indignato e abbia ordinato al Dottor Petacci di astenersi per il futuro da ogni traffico. Ma [illegible] sereno. È per caso esperto [illegible] non so se Riccardi [illegible] troppo. Ha detto una frase che mi [illegible]: «mentre parlavo col Duce [illegible] impreparato! [illegible] avevo di fronte un uomo umiliato. [illegible] Non eravamo più dello stesso [illegible] io ero più padrone [illegible] molto pericoloso! [illegible] Mussolini credevo [illegible] più padrone [illegible].

Cianov dnevnik: 29. lipnja 1942.
Skandal, koji izazvao dr. Marcel Petacci.

POPIS IMENA

novan od Mussolinija potkraljem Abesinije i u afričkom ratu 1939.-1941. vrhovnim komandantom talijanskih oružanih snaga u Istočnoj Africi; umro u engleskom zarobljeništvu.

ANDO YOSHITAKA, japanski diplomat, savjetnik japanske ambasade u Rimu.

ANFUSO FILIPPO, šef Cianova kabineta, fašistički ambasador u Budimpešti.

ANNOS, trgovački ekspert Francove Španije, šef falangističke trgovačke misije u Rimu.

ANSALDO, industrijalac, vlasnik velikih poduzeća »Ansaldo«, fašistički senator.

ANSALDO GIOVANNI, glavni urednik dnevnika »Il Telegrafo«, koji je izlazio u Livornu kao vlasnost obitelji Ciano; stalni Cianov pratilac na svim putovanjima u inostranstvo; za vrijeme rata držao preko radija imperijalističke govore talijanskim vojnicima na frontu; nazvan »negromante-vrač«.

ANTONESCU JON, rumunjski fašistički general, kasnije maršal i samozvani »conducator« (führer) Rumunije, vođa rumunjske fašističke agresije na SSSR; Ciano spominje i njegova sina u diplomatskoj službi.

ANTONESCU MIHAI, bukureštanski odvjetnik, potpredsjednik rumunjske vlade početkom rata.

ARGESEANU GEORGHE, general, bivši predsjednik rumunjske vlade.

ARITA HACHIRO, japanski ministar vanjskih poslova, jedan od glavnih predstavnika japanskog imperijalističkog militarizma.

ARMENISE GIOVANNI, fašistički bankar.

AROMA NINO, d', fašistički novinar, okružni tajnik fašističke stranke.

ARPINATI LEANDRO, fašistički ministar pravosuđa.

ASCENSIO, vlasnik jedne krčme u Rimu, glavni prijatelj »vojvode od Spoleta«, designiranog Pavelićeva kralja.

ASINARI GIUSEPPE di BERNEZZO, bivši ministar dvora, vrhovni zapovjednik karabinjera, dinastiji tobož »najvjernijeg oružja — arma fedelissima«.

ATATÜRK KEMAL, prvi predsjednik turske republike.

ATTOLICO BERNARDO, fašistički ambasador, najprije u Berlinu, zatim u Vatikanu.

AURITI GIACINTO, talijanski ambasador u Tokiju.

AXMANN (ASCHMANN) ARTHUR, nacistički vođa »Jugendverbanda.«

BADOGLIO MARIO, diplomat.

BADOGLIO PIETRO, talijanski general iz prvog svjetskog rata, »osvajač« Abesinije otrovnim plinom iperitom, zbog toga imenovan vrhovnim komandantom u Abesiniji, maršalom i senatorom; dvorski strateg, vođa papinsko-dvorske »revolucije«, koja je hapšenjem Mussolinija htjela da preduhitri ustanak talijanskih narodnih masa poslije »duceova« pada; proglasio kapitulaciju Italije, potpisao primirje, u isto vrijeme bio predsjednik talijanske vlade.

BAGNO GALEAZZO, di, talijanski diplomat.

BAISTROCCHI FEDERICO, general, senator, državni podsekretar u ministarstvu rata.

BALBINO GIULIANO, istaknuti fašista, senator, ministar fizičkog odgoja.

BALBO ITALO, avijatičar, član fašističkog »quadrumvirata« (vladavina četvorice u fašističkoj stranci), poslije leta preko Atlantika nazvan »maršalom zraka«, uklonjen na način, da je postavljen za guvernera Libije, jer je Mussolini bio ljubomoran na njegovu pustolovnu popularnost; zbog toga Mussolinijev lični protivnik u želji, da prigrabi njegov položaj; poginuo za vrijeme rata u Libiji; talijanska kontra-avionska baterija ispred Tobruka zabunom je pucala na njegov avion, kojim je letio na front; neki su mišljenja, da je ovu »zabunu« inscenirao sam Mussolini, da se oslobodi svoga najopasnijeg takmaca, koga su fašistički pristaše, zbog njegove šiljate bradice nazivali »pizzo di ferro — gvozdena bradica«.

BALDWIN STANLEY OF BEWDLY, bivši vođa engleskih konzervativaca, predsjednik konzervativne vlade po Macdonaldovom rascjepu laburista.

BARANAY LEOPOLD, mađarski diplomat.

BARDOSSY LADISLAV, predsjednik mađarske fašističke vlade za vrijeme rata, prije toga poslanik u Bukureštu.

BARELLA GIULIO, šef administracije Mussolinijeva lista »Popolo d'Italia«, upravitelj Mussolinijeva imanja.

BARTHA KARL »od Dalnokfalva«, mađarski general i ministar rata.

BARTOLI AMERIGO, talijanski slikar, poznat i pod pseudonimom Pietro Santi.

BARZINI LUIGI, junior (mlađi), sin poznatog talijanskog novinara, putopisca i urednika »Corriere d' America«, talijanskog dnevnika u SAD i saradnika milanskog »Corriere della Sera«; Barzini mlađi bio je također saradnik-putopisac »Corriere della Sera«, ali je kasnije sasvim prodao svoje pero fašizmu i postao saradnik Mussolinijeva »Popolo d'Italia«.

BASTIANINI GIUSEPPE, vodeći fašist, jedan od rijetkih iz redova sitne buržoazije, koji je prodro u ministarstvo vanjskih poslova, nepristupačnu tvrđavu talijanske aristokracije; kao najmlađi ambasador u Evropi postavljen najprije u Varšavi, zatim u Londonu, odakle se vratio u Rim na položaj državnog podsekretara u palaču Chigi; po kapitulaciji karađorđevićevske Jugoslavije imenovan za guvernera Dalmacije, gdje se istakao nečuvenim zločinima protiv našeg naroda i NOP-a; uhapšen od partizana 52. talijanske partizanske brigade pri pokušaju bijega u Švajcarsku poslije sloma nacifašističkih hordi u Italiji, strijeljan je u Dongu na jezeru Como zajedno s bivšim splitskim prefektom Zerbinom i ostalim uhapšenim fašističkim glavešinama.

BASTICO ETTORE, fašistički general, Mussolinijev kandidat za maršala, član vrhovne komande, guverner Dodekaneza i Rodosa, poznat po svojim zločinima u okupiranoj Grčkoj.

BATISTA FULGENZIO ALFONSO, kubanski podnarednik, koji je vojnim »pronunciamentom« zauzeo položaj predsjednika republike Kube.

BATTAGLINI, pukovnik, šef štaba III. fašističke »brze divizije« za vrijeme naci-fašističke invazije u SSSR.

BAUDOIN, francuski bankar, ministar vanjskih poslova u Pétainovoj izdajničkoj vladi, neslužbeni predstavnik Francuske u toku tajnih pregovora 1939. između francuske i talijanske vlade o kolonijalnom pitanju.

BEAUVAN, »princ«, šogor »princa« Piera Colonne, guvernera Rima.

BECCHI, kapetan, fašistički pisac i član fašističke špijunske službe.

BECK JOSEF, bivši ministar vanjskih poslova republike Poljske uoči rata s Njemačkom, jedan od glavnih krivaca za brzi poraz poljske vojske, predstavnik poljske feudalne reakcije.

BENINI ZENONE, bivši državni podsekretar za albanske poslove.

BENNI ANTONIO S., fašistički političar, industrijalac, Mussolinijev ministar saobraćaja i javnih radova.

BERGAMO, vojvoda »od Bergama«, član dinastije Savoia, sin vojvode od Genove.

BERGONZOLI ANNIBALE, fašistički general, artiljerijski stručnjak, služio u sjevernoj Africi.

BERNARDINI monsignor Filippo, papinski nuncij u Bernu.

BESNARD RENÉ, francuski ambasador u Italiji, odvjetnik i političar, izaslanik francuske vlade za fašističku »svjetsku izložbu« 1942. u Rimu.

BETHLEN grof STJEPAN, predsjednik predratne mađarske fašističke vlade, poznati neprijatelj Slavena.

BIANCHI MICHELE, jedan od fašističkih »quadrumvira«, umro 1926.

BISMARCK OTTO, »princ«, unuk »gvozdenog kancelara«, stvaraoca njemačkog jedinstva i pruskog imperijalizma, savjetnik nacističke ambasade u Rimu; ANNA MARIA BISMARCK, njegova žena.

BOCCHINI ARTURO, šef fašističke policije, zloduh fašizma, jedan od najvećih političkih zločinaca u Italiji, za svoje krvave usluge imenovan senatorom.

BORGHESE RODOLFO, »princ od Nettuna«, fašistički »nacionalni vijećnik« upućen u vojnoj misiji u Budimpeštu.

BORGONGINI - DUCA monsignor FRANCESCO, papinski nuncij na talijanskom dvoru.

BORRI DINO, prefekt Genove.

BOSCARELLI RAFFAELE, fašistički ambasador u Buenos Airesu.

BOSE CHANDRA, hinduski nacionalističko-fašistički agitator.

BOTTAI GIUSEPPE, ministar prosvjete, član velikog fašističkog vijeća, jedan od najistaknutijih fašističkih »ideologa«, urednik fašističkog časopisa »Critica fascista«, pobornik samostalne imperijalističke politike Italije, po slomu fašizma pobjegao u francusku legiju stranaca, gdje je do nedavno služio kao podnarednik.

BOVA SCOPPA, talijanski izaslanik u Ženevi, poslanik u Bukureštu.

BRAUCHITSCH WALTHER, Hitlerov feldmaršal, vodio nacističku agresiju na Poljsku.

BRINON FERNAND, de, poslanik izdajničke vichyjevske vlade kod nacista u okupiranom Parizu.

BUFFARINI GUIDO, fašistički državni podsekretar u ministarstvu unutrašnjih poslova, pored Bocchinija glavni krivac za fašističke političke zločine u zemlji.

BUTI GINO, Cianov pravni stručnjak u ministarstvu vanjskih poslova, fašistički ambasador kod vlade u Vichyju; inače beznačajna karijeristička figura.

CALINESCU ARMAND, vođa rumunjske seljačke stranke, nacista, predsjednik rumunjske vlade, ubijen za vrijeme ustanka.

CAMPINCHI CÉSAR, francuski ministar.

CANARIS WALTHER WILHELM, njemački admiral, šef njemačke tajne službe, jedan od najvećih nacističkih špijuna, umiješan u poznatu zavjeru protiv Hitlera.

CAPARMA, intimni prijatelj admirala Costanza Ciana, Galeazzova oca.

CAPODISTRIA, grof, načelnik grada Krfa na istoimenom otoku.

CARBONI GIACOMO, general, šef talijanske vojne špijunaže.

CAROL II., bivši rumunjski kralj, koji se odrekao prijestolja.

CARUSO CASTO, oficir fašističke milicije, Mussolinijev generalni konzul u okupiranom Pragu.

CASARDI AUBREY, tajnik talijanske ambasade u Londonu, kasnije u Berlinu.

CASERO GIUSEPPE, pukovnik, šef kabineta u fašističkom ministarstvu avijacije.

CASERTANO ANTONIO, odvjetnik iz Napulja, fašistički stranački tajnik i poslanik pri Pavelićevoj vladi u Zagrebu, jedan od glavnih fašističkih ratnih zločinaca i krivaca za bezbrojna zlodjela u Hrvatskoj.

CASINI GHERARDO, fašistički novinar, generalni direktor za štampu u ministarstvu za narodnu kulturu.

CAVAGNARI DOMENICO, admiral, državni podsekretar u ministarstvu ratne mornarice, šef glavnog štaba mornarice.

CAVALLERO UGO, grof, šef glavnog štaba vojvode od Aoste u Abesiniji, šef glavnog štaba svih talijanskih oružanih snaga poslije nego je smijenjen Badoglio, za usluge fašizmu imenovan najprije senatorom, kasnije maršalom; politički intrigant i potpuno nesposoban strateg.

CAVOUR CAMILLO BENSO, grof, državnik iz vremena talijanskog nacionalnog preporoda.

CECCHI EMILIO, fašistički ataše u Berlinu za socijalna pitanja.

CERRICA, general karabinjera.

CHAMBERLAIN NEVIL, predsjednik engleske konzervativne vlade početkom drugog svjetskog rata, potpisnik zloglasnog münchenskog sporazuma.

CHANG CO-LIN, mandžurski despot.

CHARLES SIR NOEL HUGHES HAVELOCK, savjetnik britanske ambasade u Rimu.

CHIESA EUGENIO, poslanik, vođa republikanske stranke u parlamentu za vrijeme Giolittijeve vlade.

CHILANTI FELICE, talijanski novinar, upleten u urotu protiv Ciana.

CHWALKOWSKY F. K., general, sudetski Nijemac, čehoslovački ministar vanjskih poslova, surađivao s nacistima.

CIANETTI TULLIO, predsjednik fašističkog saveza industrijskih radnika, fašistički industrijalac, ministar propagande, član velikog fašističkog vijeća, državni podsekretar u ministarstvu narodnog prosvjećivanja.

CIANO CAROLINA, grofica, Galeazzova majka.

CIANO COSTANZO, »grof od Cortellazza«, Galeazzov otac, fašistički admiral, dugogodišnji predsjednik fašističke skupštine u Rimu, glavni Mussolinijev prijatelj i njegov predistinirani nasljednik, poznati iredentista, D'Annunzijev drug prilikom t. zv. »beffa di Buccari — bakarskog rugla«, kad je nekoliko iredentističko-imperijalističkih pustolova uplovilo noću, za vrijeme prvog svjetskog rata u Bakarski zaliv, gdje su bacili začepljenu praznu bocu s D'Annunzijevom »porukom« Austriji, da će Trst, Istra, Rijeka i Dalmacija biti talijanski. Na temelju ove d'annunzijevske lakrdije Costanzo Ciano je postao talijanski nacionalni heroj, dobio titulu grofa od Cortellazza, malog mjesta na obali sjeverno od Venecije, odakle je D'Annunzijeva grupa otplovila prema Bakru. Ovo svoje fanfaronsko herojstvo iskoristio je Costanzo Ciano, da napljačka silno bogatstvo i da stekne najviše položaje u fašističkoj hijerarhiji.

CIANO-MAGISTRATI MARIA, Costanzova kćerka, Galeazzova sestra, udata za diplomatu Magistratija.

CINI VITTORIO, talijanski industrijalac iz Venecije, senator, vodeći fašista.

CLODIUS CARL, šef privredne sekcije nacističkog ministarstva vanjskih poslova.

CODREANU CORNELIUS ZELEA, rumunjski fašistički agitator i vođa zloglasne rumunjske željezne garde.

COLIJN HENDRIKUS, holandski privredni stručnjak, političar i predsjednik vlade.

COLONNA ASCANIO, »princ od Paliana«, fašistički ambasador u Washingtonu.

COLONNA princ PIERO, guverner Rima, fanatični fašista.

CONNEU, bivši rumunjski ministar vanjskih poslova.

COOPER DUFF ALFRED, istaknuti političar engleske konzervativne stranke, prvi lord admiraliteta, ministar informacija, poznati reakcioner.

COPPOLA FRANCESCO, profesor fašističke akademije, senator, fašistički pisac i novinar.
CORTESE LUIGI, generalni konzul u Ženevi.
COULONDRE, francuski ambasador u Berlinu.
CRONETTI, fašistički novinar.
CSAKY S., grof, ministar vanjskih poslova Horthyjeve Mađarske.

ČOLAKOGLU GEORGIOS, general, grčki fašist, kolaboracionista, vodio pregovore za kapitulaciju.

D'AGOSTINO ALBERTO, direktor banke rada.
DALADIER EDOUARD, bivši predsjednik francuske vlade i jedan od glavnih vođa predratne francuske reakcije, koja je kriva za slom Francuske.
DALMAZZO, fašistički general, komandant talijanske vojske u Albaniji, ratni zločinac, koji se istakao zvjerskim zlodjelima u našoj zemlji.
DARLAN JEAN FRANÇOIS, francuski admiral, koji je neko vrijeme sarađivao s Hitlerom, kasnije ubijen u Alžiru.
D'AROMA NINO, novinar, okružni tajnik fašističke stranke u Rimu.
DE BONO EMILIO, »quadrumvir«, jedan od najprisnijih Mussolinijevih saradnika u stvaranju fašizma, prvi komandant fašističkih horda, koje su upale u Abesiniju, smijenjen zbog svoje nesposobnosti i zbog toga lični Mussolinijev protivnik, strijeljan zajedno s Cianom u Veroni.
DE CESARE, Mussolinijev lični tajnik.
DE CICCO ATTILIO, generalni direktor za vezu s Talijanima u inostranstvu.
DE FERRARIS CARLO, barun, tajnik u Cianovu kabinetu.
DE FRANCISCI PIERO, profesor, bivši ministar.
DE GAULLE CHARLES, dobro poznati vođa francuske reakcije.

DEL CROIX CARLO, nacionalni vijećnik, ratni invalid-slijepac iz prvoga svjetskog rata, predsjednik udruženja ratnih invalida, fanatični fašista, glavni govornik na svim iredentističkim manifestacijama za vrijeme fašizma.
DEL DRAGO MARCELLO, savjetnik poslanstva.
DELLA GIOVANNA ETTORE, novinar.
DE LLANO QUEIPO, falangistički general, poznati fašistički krvnik i Francov konkurent.
DEMERDZIS COSTANTINO, bivši predsjednik kvislinške grčke vlade.
DENTICE DI FRASSO CARLO, grof, kontra-admiral talijanske ratne mornarice, senator.
DENTZ HENRY, francuski general i funkcioner u kolonijama, visoki komesar i komandant u Siriji.
DINGLY, pravni savjetnik talijanske ambasade u Londonu.
DOLMANN, kapetan, šef gestapoa u Rimu.
DONADIO, mračna ličnost, posrednik u prljavim poslovima između Buffarinija i obitelji Petacci.
DONEGANI GUIDO, inženjer, kapitalistički monopolista, šef talijanskog kemijskog trusta »Montecatini«, fašistički nacionalni vijećnik.
DORIOT JACQUES, francuski kolaboracionista, novinar.
DE PEPPO OTTAVIO, fašistički ambasador u Ankari, zatim u Madridu.
DE RIVERA PRIMO, general, predsjednik fašističke vlade u Španiji.
DE VECCHI CESARE MARIA, grof od Val Cismona, fašistički quadrumvir, najmračnija figura u fašističkom quadrumviratu, nagomilao za vrijeme fašizma silna bogatstva i časti; zbog nesposobnosti maknut iz Rima i postavljen za guvernera Rodosa i Dodekaneza; inscenirao incidente, da izazove rat s Grčkom.

DI GIACOMO GACOMO, nacionalni vijećnik.
DOLLFUSS ENGELBERT, klerofašistički austrijski kancelar, protivnik radničkog pokreta u Austriji.
DOMENICO DI GUZMAN, španjolski osvajač.
DONOSTI MARIO, tajnik talijanske ambasade u Berlinu.
DRAKE FRANCIS, gusarski admiral engleske mornarice u prvim počecima engleske moći na moru.
DRUMMOND SIR ERICK, kasniji lord Perth, britanski ambasador u Rimu.
DUCA FILIBERTO DI PISTOIA, član savojske dinastije u rangu vojvode.
DUCCI GINO, talijanski admiral i senator.

EDEN ANTHONY, engleski konzervativni ministar vanjskih poslova za vrijeme rata, pored Churchilla, jedan od vođa engleske reakcije.
ELENA, bivša talijanska kraljica, rođena Petrović-Njegoš.
EL GAILANI, irački predsjednik vlade, pristaša »osovine«.
ESAD-PAŠA, po rođenju Albanac, turski političar i general.
ESSER HERMANN, nacistički gauleiter, šef nacističkog saobraćajnog i turističkog ureda, državni sekretar u ministarstvu Reicha za narodnu kulturu i propagandu.

FACCINI, profesor u Livornu.
FAGIUOLI VINCENZO, profesor, aktivni fašist, agent tajne službe.
FARINACCI, junior, fašistički konzul u Njemačkoj, sin Roberta Farinaccija.
FARINACCI ROBERTO, fašistički političar i novinar, jedan od glavnih propagandista u fašističkoj stranci, poznat kao vođa »krajnje desnice«, član velikog fašističkog vijeća, generalni sekretar stranke, jedan od najvećih pristaša vojne i političke saradnje s Njemačkom; strijeljali ga tal. partizani.
FARNESI MARIO, istaknuti fašist, okružni tajnik fašističke stranke, šef Vidussonijeva kabineta.

FAVAGROSSA CARLO, general, ministar za ratnu proizvodnju.
FEDERZONI LUIGI, fašistički političar i novinar, član velikog vijeća, predsjednik senata, ministar kolonija i unutrašnjih poslova, predsjednik talijanske akademije, jedan od glavnih krivaca za zločine fašističke stranke.
FELLERS, pukovnik B. F., sada general, američki vojni ataše u Kairu.
FELICI, talijanski senator i profesor.
FERRARIS MARIO, pukovnik, član talijanske tajne službe.
FERRETTI LANDO, fašistički novinar i propagandista, nacionalni vijećnik.
FILLIPPELI FILIPPO, fašistički novinar, jedan od učesnika u ubistvu Giacoma Matteottija.
FILOV BOGDAN, bugarski kvisling, predsjednik bugarske vlade uoči i za vrijeme rata.
FIORAVANZO, admiral, vodeća ličnost u talijanskoj pomorskoj avijaciji.
FLANDIN PIERRE ETIENNE, jedan od predratnih vođa francuske reakcije, bivši predsjednik francuske vlade, ministar vanjskih poslova u vladi Vichyja.
FLAUBERT GUSTAV, francuski romanopisac.
FORBES CHARLES lord NORTON, engleski major u mirovini.
FORZANO GIOVACHINO, talijanski komediograf, s Mussolinijem napisao »Julija Cezara«, da polaska »duceovoj« megalomaniji.
FOUGIER RINO CORSO, avijatički general, državni podsekretar u ministarstvu avijacije.
FRANCISCI, de, senator, rektor napuljskog univerziteta.
FRANCO FRANCISCO, krvavi vođa španjolskog fašizma (falangisti).
FRANÇOIS-PONCET ANDRÉ, francuski diplomat, ambasador u Berlinu i Rimu.
FRANKLIN MARTIN, talijanski ambasador u Parizu.
FRANSONI FRANCESCO, talijanski poslanik u Lisabonu.

FRITSCH baron von WERNER, general, šef nacističkog generalštaba, pao u nemilost kod Hitlera, svrgnut 1939., poginuo u borbama kod Varšave.

FROELICH KARL GUSTAV, njemački filmski glumac, javno iščuškao Goebbelsa.

FRUGONI CESARE, liječnik, profesor sveučilišta.

FUNK WALTER, nacistički novinar i privredni stručnjak, ministar Reichsbanke, ratni zločinac, osuđen u Nürnbergu samo na doživotnu robiju.

GABRIELLI LUIGI, general, talijanski ataše u Albaniji.

GAETANI ALFONSO, zamjenik tajnika fašističke stranke, prefekt Firenze.

GAFENCU GRIGOR, rumunjski diplomat, kolaboracionista, ministar vanjskih poslova.

GALBIATI ENZO, fašistički general, član velikog vijeća, komandant studenata dobrovoljaca, vrhovni komandant fašističke milicije.

GAMBARA GASTONE, fašistički general, komandant fašističkog »ekspedicionog korpusa« za vrijeme građanskog rata u Španiji, gdje se istakao nečuvenim zvjerstvima.

GAMELIN MAURICE GUSTAVE, maršal, vrhovni komandant francuske vojske do kapitulacije.

GANGHI, sicilijanska princeza, Mussolinijeva ljubavnica.

GARIBOLDI ITALO, fašistički general, komandant fašističkih horda, koje je Mussolini poslao na SSSR.

GASTALDI ANDREA, okružni tajnik fašističke stranke u Torinu.

GAYDA VIRGINIO, glavni fašistički novinar i propagandista t. zv. velika trublja fašizma, direktor zloglasnog »Giornale d'Italia«, u kome je skoro svaki dan objavljivao huškačke i potpaljivačke članke u svrhu pripremanja ratne psihoze i opravdanja fašističke agresije; poginuo prilikom bombardiranja Rima.

GAZZERA PIETRO, general, komandant trupa i fašistički guverner Galle, Sidama i Gimme u t. zv. talijanskoj istočnoj Africi (Abesinija).

GELOSO CARLO, general, komandant fašističke okupacione vojske u Grčkoj.

GHIGI PELLEGRINO, fašistički poslanik u Bukureštu.

GIANNINI ALBERTO, novinar.

GIANNINI AMEDEO, ambasador, senator, državni ministar.

GIOLITTI GIOVANNI, talijanski državnik, pet puta predsjednik vlade, zastupao gledište, da Italija ne treba da uđe u prvi svjetski rat.

GIRAUD HENRY HONORÉ, francuski general, 1940. komandant savezničkih borbenih snaga u sjevernoj Francuskoj, nasljednik admirala Darlana na položaju komandanta sjevero-zapadne Afrike.

GIROLDI PECORI, general, služio pod maršalom Grazianijem.

GIULIANO BALBINO, bivši fašistički ministar prosvjete, profesor, senator.

GIUMEDI, korzički špijun u službi fašista.

GIUNTA FRANCESCO, odvjetnik, zloglasni fašistički agitator, generalni tajnik fašističke stranke, vođa iredentističkih šovinista u Trstu i glavni organizator progona Hrvata i Slovenaca u Istri i Trstu; između ostalog spalio hotel »Balkan« (Narodni dom) u Trstu. Poslije Bastianinija fašistički guverner okupirane Dalmacije, gdje je počinio bezbroj zločina. Oslobođen od De Gasperijeva suda za svoje ratne zločine, zadržan u pritvoru zbog beznačajnih krivica.

GOEBBELS JOSEPH, zloglasni Hitlerov ministar za štampu i propagandu, čija su zlodjela odviše dobro poznata; s Hitlerom i Goeringom glavni krivac za nacističku imperijalističku agresiju; izvršio samoubistvo prilikom pada Berlina.

GOERING HERMANN, nacistički maršal, čiji su zločini odviše dobro poznati; u prvom svjetskom ratu »as« njemačke avijacije; jedan od prvih nacista; dobijao napade ludila zbog svoje megalomanije; otrovao se, da izbjegne vješanju u Nürnbergu.

GORT JOHN lord STANDISH, šef engleskog generalštaba.

GOTTARDI LUCIANO, organizator fašističkih sindikata, nacionalni vijećnik.

GOTZAMANIS, grčki kolaboracionista, ministar privrede.

GRANDI DINO, grof, fašistički ambasador u Londonu, predsjednik fašističke skupštine, član velikog vijeća, ministar pravde, ministar vanjskih poslova, zbog ličnih ambicija Mussolinijev protivnik, po kapitulaciji Italije pobjegao u Portugal.

GRAZIANI RODOLFO, zajedno s Badogliom »osvajač« Abesinije, komandant fašističke vojske, koja je prema Addis-Abebi prodirala iz Somalije, za nagradu imenovan »maršalom od Neghellija« i potkraljem Abesinije, u početku rata u Africi nazvan »novi Scipion Afrikanski«, ostao vjeran Mussoliniju poslije kapitulacije Italije, sada izbjegava odgovornost za svoje ratne zločine praveći se bolestan u jednom sanatoriju kod Napulja.

GRAZIOLI EMILIO, fašistički komesar u Sloveniji, poznati krvnik slovenskog naroda.

GRAZZI EMANUELE, fašistički diplomat i poslanik u Grčkoj.

GRIO, generalni inspektor fašističke stranke.

GROBBA FRITZ KONRAD FERDINAND, šef arapske službe u nacističkom ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu.

GUARIGLIA RAFFAELE, fašistički ambasador u Parizu i Vatikanu.

GUARNIERI FELICE, fašistički ministar za vanjsku trgovinu i valute.

GUZZONI ALFREDO, general, državni podsekretar u ministarstvu rata, drugi šef glavnog štaba svih talijanskih oružanih snaga, komandant fašističke agresije u Albaniji.

HACHA EMIL, čehoslovački kvisling, predsjednik nacističkog protektorata za Češku i Moravsku.

HALDER FRANZ, nacistički general, šef njemačkog generalštaba.

HALIFAX VISCOUNT (sada EARL) IRWIN, lord, engleski ministar vanjskih poslova u početku drugog svjetskog rata, jedan od vođa engleske reakcije.

HAZON, talijanski general, glavni komandant karabinjera, dvorski čovjek.

HENDERSON sir NEVILLE, engleski ambasador u Berlinu početkom drugog svjetskog rata.

HESSEN princ PHILIPP, von, muž princeze Mafalde, druge kćeri Viktora Emanuela III, posrednik između Mussolinija, Hitlera i Himmlera.

HENLEIN KONRAD, zloglasni vođa sudetskih nacista, koji je pripremio nacističku okupaciju zapadne Čehoslovačke (Sudeti).

HESS RUDOLPH, dugogodišnji Hitlerov zamjenik i njegov predestinirani nasljednik; pobjegao za vrijeme rata avionom iz Njemačke u Englesku; osuđen u Nürnbergu samo na doživotnu robiju.

HEWEL WALTER, Hitlerov lični prijatelj iz prvih dana nacizma, nacistički funkcioner.

HIMMLER HEINRICH, šef gestapoa, komandant SS-trupa; pored Hitlera, Goeringa i Goebbelsa glavni nacistički ratni zločinac, član najuže Hitlerove okoline, tajanstveno nestao pred pad Berlina.

HOARE SIR SAMUEL JOHN GURNEY, engleski ministar vanjskih poslova, ambasador u Španiji.

HOFER FRANZ, nacistički gauleiter u Bolzanu.

HORIA SIMA, vođa rumunjskih fašista, t. zv. rumunjske legije.

HORICHIRI ZENBEI, japanski ambasador u Rimu.

HORTHY NICHOLAS, austrijski admiral, mađarski regent, vođa mađarske reakcije, koja je ugušila revoluciju širokih narodnih masa u Mađarskoj po svršetku prvog svjetskog rata.
HORTHY ISTVAN, regentov sin, imenovan za nasljednika svoga oca.
HOST VENTURI GIOVANNI, vodeći fašista, ministar saobraćaja, poznati iredentista, koji je sudjelovao u D'Annunzijevom pohodu na Rijeku.
HULL CORDELL, sjevero-američki ministar vanjskih poslova.
HUTZINGER CHARLES, L. C., general, šef francuske komisije za primirje s Italijom.

IMREDY BELA, predsjednik mađarske kolaboracionističke vlade.
INDELLI MARIO, fašistički diplomat, poslanik u Beogradu, gdje je sa Stojadinovićem pripremio zloglasni ugovor o prijateljstvu između fašističke Italije i karađorđevićevske Jugoslavije, za nagradu imenovan ambasadorom u Japanu.

JACOMONI FRANCESCO di SAN SAVINO, fašistički poslanik u Tirani; pripremio — u sporazumu s Cianom okupaciju Albanije; za nagradu imenovan kraljevskim namjesnikom okupirane zemlje.
JODL GUSTAV, nacistički general, član njemačkog generalštaba, ratni zločinac, obješen u Nürnbergu.
JORDANA don FRANCISCO de GOMEZ, Francov saradnik, falangistički general, ministar vanjskih poslova, predsjednik vlade, državni savjetnik fašističke Španije.
JUAN, don, sin svrgnutog španjolskog kralja Alfonsa XIII, pretendent na španjolsko prijestolje.

KALLAY NICHOLAS, mađarski ministar prosvjete, jedan od vođa horthyjevske reakcije.
KANYA KALMAN, de, glavni Horthyjev saradnik, mađarski ministar vanjskih poslova, istaknuti fašista.
KEITEL WILHELM, feldmaršal, šef glavnog štaba Hitlerovih oružanih horda, jedan od glavnih ratnih zločinaca, obješen u Nürnbergu.
KESSELRING ALBERT, nacistički maršal, komandant njemačkih trupa u Italiji, ratni zločinac, kome je saveznički sud u Veneciji oprostio život.
KESTNER, liječnik-šarlatan, koga je Himmler nazivao »magičnim Budom«.
KINDELAN ALFREDO, Francov general, ministar španske falangističke avijacije.
KLEIST PAUL LUDWIG, von, nacistički general, komandant nacističkih invazionih bordi na ruskom južnom frontu.
KOO WELINGTON, ministar vanjskih poslova Čang Kaj-Šekove Kine.
KROJA-beg, albanski kolaboracionista, za nagradu imenovan predsjednikom albanske kvislinške vlade i talijanskim senatorom.
LANZA, tajnik fašističke ambasade u Berlinu.
LAPPERS SIEGRID, von, Hitlerova ljubavnica.

LAVAL PIERRE, francuski reakcionarni političar, predsjednik francuske vlade prije rata; za vrijeme rata jedan od glavnih francuskih izdajnika, ministar vanjskih poslova okupirane Francuske u toku 1940., predsjednik izdajničke francuske vlade.
LEBRUN ALBERT, predsjednik Francuske republike prije drugog svjetskog rata.
LEGE ALEXIS, generalni tajnik francuskog ministarstva vanjskih poslova 1939/40.
LE PERA ANTONIO, fašistički prefekt, upleten u financijske skandale u vezi s izdavanjem lažnih uvjerenja Židovima, da su arijevskog porijekla.
LETO, generalni inspektor fašističke policije.
LEY ROBERT, nacistički ministar, šef t. zv. njemačke fronte rada, ratni zločinac.

LIAUTEY PIERRE, francuski novinar.
LIBOHOVA EKREM, albanski ministar vanjskih poslova, kolaboracionista.
LINDBERGH CHARLES, američki avijatičar, preletio Atlantik, poznati reakcioner i vođa germanofilske struje za vrijeme rata u SAD.
LIST SIEGMUND WILHELM WALTER, von, nacistički maršal, komandant njemačke invazione vojske u Grčkoj, Jugoslaviji i Rumunjskoj (glavni komandant jugoistoka), teški ratni zločinac.
LOERZER BRUNO, nacista, general-pukovnik Wehrmachta.
LOMBRASSA GIUSEPPE, fašistički komesar za emigraciju, državni podsekretar u ministarstvu korporacija, šef fašističke civilne mobilizacije.
LORAINE sir PERCY, engleski ambasador u Rimu, nasljednik lorda Pertha.
LUCULLUS (Lukul), starorimski vojskovođa, vlasnik robova, koji se obogatio u toku vojne na Parte; u povijesti poznat po svojim raskošnim gozbama.
LUTZE VIKTOR, nacistički general, obergrupenführer SS-a, šef štaba SA.

MACHIAVELLI, tajnik srednjevjekovne firentinske republike, pisac poznatog djela »Knez«, u kome iznosi načine i načela vladanja srednjovjekovnih talijanskih signorotta (tirana); po njemu je stvoren pojam »makiavelizma«.
MAGISTRATI MASSIMO, grof, prvi savjetnik fašističke ambasade u Berlinu i poslanstva u Bernu i Bukureštu, Cianov šurjak; njegova žena Maria Magistrati-Ciano.
MAGLIONE LUIGI, kardinal, državni tajnik Vatikana.
MAN HENRY, de, član belgijskog kabineta, kolaboracionista.
MANARESI ANGELO, fašistički nacionalni vijećnik.
MANCINI ANTONIO, talijanski slikar.
MANOILESCU MICHAEL, rumunjski kolaboracionista i predsjednik vlade.
MARCHESI, general, komandant avijatičke eskadre u Libiji.
MARIA GABRIELLA, princeza savojske kuće.
MARIA di PIEMONTE, belgijska princeza, udata za talij. prestolonasljednika Umberta.
MARKA GIONI, albanski političar, vođa albanskih katolika u Skadru i okolici.
MARIUS, starorimski vojskovođa i diktator.
MARASS EFISIO LUIGI, general, fašistički vojni ataše u Berlinu.
MARTIRE EGILBERTO, bivši fašistički poslanik, profesor nacionalne ekonomije.
MARZIALI GIOVAN - BATTISTA, fašistički prefekt Milana.
MASTROMATTEI GIUSEPPE, talijanski prefekt Bolzana.
MATTEOTTI GIACOMO, socijalistički poslanik, ubijen u početku fašizma, jer je posjedovao dokumente o Mussolinijevim prljavštinama.
MATSUOKA YOSUKO, japanski ministar vanjskih poslova za vrijeme rata.
MAUGERI FRANCO, talijanski admiral za vrijeme fašizma, sadašnji komandant ostataka talijanske ratne mornarice.
MAZZINI GIUSEPPE, jedan od vođa talijanskog narodnog preporoda i ujedinjenja, koji je proglasio načelo, da su prirodne granice Italije na Soči.
MAZZOLINI SERAFINO, grof, fašistički diplomat, poslanik u Urugvaju i Egiptu, fašistički izaslanik u Crnoj Gori za vrijeme okupacije.
MESSE GIOVANNI, general, komandant jedne fašističke divizije, koju je Mussolini uputio u SSSR; šef talijanskog glavnog štaba; zarobljen u Tunisu; od talijanskog suda pušten na slobodu, bez obzira na njegove ratne zločine.

MESSINA FRANCESCO, talijanski kipar; uživao naročitu zaštitu ministra prosvjete Bottaja.
METAXAS JOANES, predratni i poratni vođa grčkih monarhofašista, više puta predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova, krvnik grčkog naroda.
MEZZASOMA FERNANDO, fašistički nacionalni vijećnik, zamjenik tajnika fašističke stranke.
MEZZI, fašistički prefekt na Siciliji.
MICHELANGELO, slavni talijanski kipar i slikar iz vremena Renesanse.
MICHETTI FRANCESCO PAOLO, 1851.-1929., slikar moderne škole.
MIHAILO VASIL LACI, Grk, pokušao izvršiti atentat na bivšeg kralja Viktora Emanuela III. prilikom njegove posjete Tirani.
MILCH ERHARD, feldmaršal, komandant nacističke avijacije.
MILONE FABIO, fašistički nacionalni vijećnik i okružni tajnik fašističke stranke u Napulju.
MISSIROLI MARIO, fašistički novinar, glavni urednik časopisa »Illustrazione Italiana«.
MOELDERS WERNER, nacistički avijatički pukovnik i as.
MOLLER, nacistički ataše za štampu u ambasadi u Rimu.
MOLTKE HANS ADOLF, von, njemački diplomat, ambasador u Varšavi.
MOLTKE, njemački general, Bismarckov vojskovođa, koji je 1870. pobijedio Francuze kod Metza i Verduna.
MONELLI PAOLO, fašistički novinar i književnik, pisac romana iz prvog svjetskog rata »Cipele na suncu«, poznati neprijatelj našega naroda, sada aktivan kao novinar talijanske liberalne stranke u službi obrane fašizma.
MONROE, stvaralac nauke o izolacionizmu Sjedinjenih Država.
MONTEZEMOLO CORDERO GIUSEPPE, di, pukovnik, član talijanskog glavnog štaba, tajnik vojne konferencije Goeringa, Kesselringa, Rommela i Cavallera.
MONTINI GIANBATTISTA, monsignor, drugi državni tajnik u Vatikanu.
MORGAGNI MANLIO, fašistički novinar i senator.
MORNY, polubrat Napoleona III.
MOSCHI AUGUSTO, nećak Mussolinijeve žene Rakele i njen ljubimac.
MURAT-PAŠA, egipatski poslanik u Berlinu.
MUSSOLINI ARNALDO, Mussolinijev brat, direktor glavnog organa fašističke stranke »Popolo d'Italia« koji je bio vlasnost obitelji Mussolini.
MUSSOLINI BENITO, osnivač i vođa fašizma (»duce«) u službi talijanske reakcije i svjetskog kapitalizma, diktator fašističke Italije od 1922. do 1943., jedan od najvećih protivnika međunarodnog mira i svjetskog proletarijata, pobornik ideje, da je rat »higijena naroda«, stvaralac talijanskog imperijalizma u težnji obnove rimskog carstva, organizator fašističke agresije na Etiopiju, Albaniju, Francusku, Grčku i Jugoslaviju; poslije osvajanja Abesinije samozvani »utemeljitelj carstva — fondatore dell'impero«, zajedno s Hitlerom direktni krivac za strahote drugog svjetskog rata, strijeljan pred sam slom nacističkih horda u Dongu na jezeru Como od partizana 52. brigade talijanskih dobrovoljnih boraca za slobodu.
MUSSOLINI BRUNO, VITTORIO i ROMANO, »duceovi« sinovi, Marina, kćerka, Vito, sinovac, donna Rakela, žena, Edvige sestra.
MUTI ETTORE, glavni tajnik fašističke stranke, nagrađen za svoje krvave usluge u španskom građanskom ratu.

NAVARRA, Mussolinijev podvornik u predsjedništvu vlade u Rimu.
NECCHI, talijanski kapitalista, Badogliev prijatelj, primio Badoglia u svoju vilu u blizini Milana, kad ga je Mussolini uklonio s položaja šefa glavnog štaba svih fašističkih oružanih snaga.
NEGUS, abesinski car, borio se protiv fašističke agresije i vratio se na prijesto pomoću savezničke vojske.
NEUBACHER HERMANN, njemački činovnik, komesar za privredna i financijska pitanja okupirane Grčke.
NISTRI, fašist, Gambarin ordonans-oficir.
NITTI FRANCESCO SAVERIO, predsjednik talijanske vlade 1919. i 1920. u času potpisivanja zloglasnog Rapalskog ugovora; za vrijeme fašizma emigrant, prije prvog i poslije drugog svjetskog rata vođa talijanske reakcije.
NOBLE sir PERCY LOCKHARD HARMAN, R. N., admiral, komandant britanskih oružanih snaga za vrijeme drugog svjetskog rata u Kini.
NOEL LEON LOUIS, francuski diplomat, ambasador u Varšavi, član francuske komisije za potpisivanje primirja s Italijom.

ORANO PAOLO, fašistički novinar i pisac.
ORIANI ALFREDO, fašistički novinar, filozof i Mussolinijev prijatelj; njegov se otac također zvao Alfredo i smatran je »intelektualnim prethodnikom fašizma«.
ORLANDO, fašistički general, ratni zločinac, poznat po svojim zlodjelima u okupiranoj Sloveniji; savezničke vlasti nisu htjele da ga izruče vladi FNRJ.
OSBORNE sir FRANCIS D'ARCY GODOLPHIN, engleski poslanik u Vatikanu.
OSHIMA HIROSHI, japanski general i ambasador u Berlinu.
OSIO, osnivač i predsjednik fašističke banke rada.

PACELLI EUGENIO, potomak t. zvanog crnog (vatikanskog) plemstva u Rimu, kardinal, državni tajnik pape Pija XI., izabran po njegovoj smrti za papu pod imenom Pija XII., podigao svoje rođake na rang vatikanskih prinčeva; podržavao fašizam za vrijeme Mussolinija, a sada blagosivlje atomsku bombu i podupire Trumanovu politiku.
PANSA MARIO, zamjenik šefa ceremonijala u Cianovom ministarstvu vanjskih poslova.
PAPEN FRANZ, von, nacista, bivši predsjednik njemačke vlade pod Hindenburgom, kasnije nacistički ambasador u Turskoj, oslobođen na procesu u Nürnbergu.
PARENTI RINO, okružni tajnik fašističke stranke u Milanu.
PARESCHI CARLO, fašistički ministar poljoprivrede.
PARIANI ALBERTO, general, član talijanskog glavnog štaba, državni podsekretar u ministarstvu rata, šef glavnog štaba pješadijskih snaga, »savjetnik« albanske vojske prije talijanske okupacije.
PARINI PIERO, vodeći fašista, prefekt i opunomoćeni ministar u diplomatskoj službi.
PARISOT, francuski general, član francuske delegacije za potpisivanje primirja s Italijom.
PASCOLATO MICHELE, zamjenik tajnika fašističke stranke.
PASTEUR LOUIS, znameniti francuski biolog, izumitelj lijeka protiv bjesnila.
PAUL - BONCOUR JOSEPH, bivši predsjednik i ministar vanjskih poslova francuske vlade.
PAVOLINI ALESSANDRO, fanatični fašista, književnik, ministar narodne kulture (štampe i propagande); ubijen zajedno s Mussolinijem u Dongu.
PECORI, mornarički oficir, pomorski ataše u Berlinu.
PERSANO di POLLINI grof CARLO, 1806.—1883., talijanski admiral u ratu protiv Austrije, pobijeđen u poznatoj pomorskoj bici 1866. pod Visom, optužen zbog poraza i otpušten iz mornarice.
PETACCI CLARETTA, Mussolinijeva ljubavnica, smaknuta s njime zajedno u Dongu; dr. Marcello Pe-

tacci, Clarettin brat, Maria, sestra; otac, po zanimanju novinar, saradnik fašističkog dnevnika »Messaggero« u Rimu; cijela familija, pošto se silno obogatila, pobjegla u Španiju.

PÉTAIN HENRY PHILIPPE, francuski maršal, vođa francuskih kvislinga, predsjednik izdajničke vlade u Vichyju, osuđen po svršetku rata kao kolaboracionista i ratni zločinac samo na doživotnu robiju.

PETRAGNANI GIANNI, profesor, generalni direktor narodnog zdravlja.

PETRALIS, agent fašističke tajne službe.

PFITZNER dr. JOSEPH, sudetski Nijemac, zamjenik načelnika Praga za vrijeme okupacije.

PICCIO PIER RUGGERO, general, senator, avijatički ataše u Parizu.

PIETRI, korzikanski agent u službi fašizma.

PIETROMARCHI LUCA, fašistički opunomoćeni ministar.

PIGNATTI MORANO BONIFACIO grof od Custozze, fašistički ambasador u Vatikanu.

PILSUDSKI JOSEF, maršal Poljske, začetnik ugovora o prijateljstvu i nenapadanju s Njemačkom.

PINNA PIETRO, general, član fašističkog glavnog štaba.

PINTOR PIETRO, fašistički general.

PIRELLI ALBERTO, fašistički industrijalac, pored Agnellija (»Fiat«) i Doneganija (»Montecatini«) jedan od glavnih kapitalističkih monopolista, vlasnik tvornice kaučuka »Pirelli« u Milanu i financijer raznih novinskih poduzeća.

PITTALIS FRANCESCO, fašistički generalni konzul u Münchenu, kasnije ambasador u Buenos Airesu.

PIZZARDO GIUSEPPE, kardinal, 1939. papinski nuncij.

PLESSEN bar. JOHANN, von, savjetnik njemačke ambasade u Rimu.

POHL, ritter, von, nacistički general,

PRICOLO FRANCESCO, general, šef glavnog štaba talijanske avijacije.

PRINI GIOVANNI, talijanski kipar iz Genove.

QUEIPO de LLANNO GONZANO, španjolski fašistički general, jedan od vođa krvavog Francovog fašizma. šef španjolske vojne misije u Italiji.

RAEDER ERICH, »veliki admiral«, komandant nacističke mornarice, ratni zločinac.

RANZA, talijanski general, član glavnog štaba.

RAVASIO CARLO, zamjenik tajnika fašističke stranke.

RENZETTI MARIO, talijanski ataše u Berlinu, generalni konzul u Leipzigu.

REYNAUD PAUL, predsjednik francuske vlade, Pétainov prethodnik.

RIBBENTROP JOACHIM, von, intimni Hitlerov saradnik, nacistički ministar vanjskih poslova, jedan od glavnih ratnih zločinaca, obješen u Nürnbergu.

RICASOLI BETTINO, barun, predsjednik talijanske vlade u ratu za nezavisnost.

RICCARDI ARTURO, admiral, šef glavnog štaba talijanske ratne mornarice,

RICCARDI RAFFAELO, fašistički političar, ministar za vanjsku trgovinu i valute, ministar financija.

RICCI RENATO, fašistički državni podsekretar i ministar, nazvan »zemljotres«.

RIDOMI CRISTANO, fašistički novinar, ataše za štampu u talijanskoj ambasadi u Berlinu.

RINTELEN, von, nacistički general i vojni ataše u njemačkoj ambasadi u Rimu.

RIOS JUAN ANTONIO, 1942., predsjednik republike Chile.

ROATTA MARIO, fašistički general, šef glavnog štaba talijanskih pješadijskih snaga, komandant druge fašističke okupatorske armije u Hrvatskoj, jedan od glavnih okupatorskih ratnih zločinaca, kriv za bezbrojna, najkrvoločnija zvjerstva protiv našeg naroda, nazvan mesarom, pobjegao iz jednog sanatorija u Rimu, gdje je tobož bio zatvoren, neko se vrijeme krio i sada na slobodi piše memoare o svojim krvavim podvizima u našoj zemlji.

ROCHIRA UBALDO, fašistički generalni konzul u Beču.

ROCKEFELLER, jedan od najvećih predstavnika američkog monopolističkog kapitala.

RODINIS, šef administracije Cianova lista »Il Telegrafo« u Livornu.

ROEHM ERNST, vodeći nacista, intimni Hitlerov prijatelj, šef glavnog štaba SA, ubijen od Hitlera 1934. u Münchenu.

ROMMEL ERWIN, von, najprije nacistički general, zatim feldmaršal u sjevernoj Africi, fanatični pristaša nacizma, istaknuti ratni zločinac.

ROOSEVELT FRANKLIN DELANO, predsjednik SAD.

ROSENBERG ALFRED, nacistički pisac i političar, »ideolog« tako zvanog njemačkog životnog prostora na račun Slavena, u prvom redu Ukrajinaca, obmanjivač nacističke omladine za vrijeme rata, obješen u Nürnbergu.

RUSSO LUIGI, državni podsekretar u Mussolinijevu predsjedništvu vlade.

RYDZ-SMIGLY EDVARD, poljski maršal, komandant poljske armije, glavni krivac za slom Poljske.

SALAZAR ANTONIO de OLIVERA, predsjednik fašističke portugalske vlade.

SALVATORELLI LUIGI, talijanski reakcionarni pisac.

SALZA, fašistički admiral, izaslanik u pregovorima za talijansko primirje.

SANSONETTI LUIGI, admiral, zamjenik glavnog štaba fašističke ratne mornarice.

SAPUPPO GIUSEPPE, fašistički poslanik u okupiranoj Danskoj.

SARADŽOGLU ŠUKRI, predsjednik turske reakcionarne vlade.

SAUER, dr., ataše za kulturne veze pri njemačkoj ambasadi u Rimu.

SAVONAROLA GEROLAMO, srednjovjekovni propovjednik protiv papinske korupcije, spaljen na lomači, član dominikanskog reda.

SCAMMACCA MICHELE, barun, činovnik Cianova ministarstva vanjskih poslova.

SCHIRACH BALDUR, von, vođa nacističke omladine.

SCHMIDT ARTHUR, nacistički general, zarobljen u Bardiji.

SCHMIDT GUIDO, bivši ministar vanjskih poslova austrijske vlade, zatim funkcioner u Ribbentropovu ministarstvu vanjskih poslova, organizator Anschlussa.

SCHUSCHNIGG KURT, von, austrijski klerikalni političar, ministar rata, ministar vanjskih poslova i predsjednik austrijske vlade za vrijeme Anschlussa.

SCILTAN, moderni talijanski slikar.

SCORZA CARLO, fašistički novinar, nacionalni vijećnik, glavni tajnik fašističke stranke.

SEBASTIANI OSVALDO, Mussolinijev lični tajnik, ministar financija.

SENISE CARMINE, šef fašističke policije, Bocchinijev nasljednik.

SENECA, starorimski filozof na Neronovu dvoru; Neronov učitelj.

SEREGGI ZEF, general, albanski poslanik u Italiji.

SERENA ADELCHI, glavni tajnik fašističke stranke.

SERRA DI CASSANO GIOVANNI BATTISTA, fašistički konzul u Crnoj Gori.

SERRANO SUÑER RAMON, falangistički ministar vanjskih poslova u krvavoj Francovoj vladi (1940.-1942.); Francov šurjak.

SEYS-INQUART ARTHUR, bivši austrijski ministar, jedan od glavnih organizatora Anschlussa, za

nagradu imenovan nacističkim guvernerom Austrije, zatim vrhovnim komesarom okupirane Holandije, objeešn u Nürnbergu.

SHAW BERNARD, engleski dramski pisac.

SIDOROVICI TEOFIL, general, šef rumunjske fašističke omladine.

SILIMBANI GIACOMO, fašistički generalni konzul u Tunisu.

SODDU UBALDO, fašistički general, državni podsekretar u ministarstvu rata, član fašističkog glavnog štaba, predao ostavku zbog neuspjeha u fašističkoj agresiji na Grčku.

SOMIGLI ODOARDO, admiral, državni podsekretar u fašističkom ministarstvu ratne mornarice.

SONNINO barun SIDNEY, talijanski ministar vanjskih poslova; delegat na pariskoj mirovnoj konferenciji 1919.

SORICE ANTONIO, šef glavnog štaba pješadijskih snaga 1940., sudjelovao u agresiji na grčki narod.

SQUERO, fašistički general, državni podsekretar u ministarstvu rata.

STARACE ACHILLE, jedan od najistaknutijih fašista, dugogodišnji glavni tajnik fašističke stranke, šef glavnog štaba fašističke milicije, smaknut zajedno s Mussolinijem u Dongu.

STEFANI ARMANDO, član fašističke studentske omladine, otkrio urotu protiv Ciana.

STEVENS, engleski pukovnik, glavni vojni komentator londonske radio stanice (B. B. C.) za vrijeme rata.

STYHLLA (Stilla), albanski poslanik u staroj Jugoslaviji.

STHORER, von, barunica, žena nacističkog ambasadora u Španiji.

STUMME, von, nacistički general, privremeni komandant oružanih snaga u Libiji; barunica Stumme, Bismarckova kćerka.

STURDZA princ LUCA, rumunjski ministar vanjskih poslova.

SUARDO GIACOMO, predsjednik fašističkog senata.

SUVICH FULVIO, fašistički državni podsekretar u ministarstvu vanjskih poslova.

SZABO, mađarski vojni ataše u Rimu.

TACCHI-VENTURI PIETRO, jezuit, posrednik između Vatikana i fašista.

TALAMO STENOLFI GIUSEPPE, markiz di CASTELNUOVO, fašistički poslanik u Sofiji.

TALIANI de MARCHIO FRANCESCO MARIA, fašistički ambasador u Pekingu.

TAMBURINI TULLIO, fašistički prefekt, zatim generalni direktor javne sigurnosti.

TASSINARI GIUSEPPE, ministar poljoprivrede i šuma.

TAYLOR MYRON, Trumanov posebni izaslanik kod pape u svrhu suzbijanja talijanskih progresivnih snaga i izazivanja rata.

TELEKI PAL, grof, predsjednik mađarske vlade početkom rata.

TERUZZI ATTILIO, vodeći fašist, ministar kolonija.

TESTA TEMISTOCLE, fašistički prefekt na Rijeci za vrijeme fašističke okupacije, jedan od najvećih krvnika našega naroda.

TEUCCI, avijatički pukovnik, fašistički ataše za avijaciju u Berlinu.

THAON di REVEL, fašistički »veliki admiral«, poznat iz prvog svjetskog rata, dvorski čovjek, paradna figura fašizma.

THAON di REVEL PAOLO, grof, fašistički ministar financija.

THOMA ritter WILHELM, von, general, nacistički komandant afričkog korpusa, zarobljen od Britanaca.

TITULESCU NICOLA, bivši rumunjski ministar vanjskih poslova.

TORINO, grof od Torina, član Savojske dinastije, sinovac Viktora Emanuela III.

TORRE grof GIUSEPPE, dalla, direktor vatikanskog »Osservatore Romano«.

TURATI AUGUSTO, bivši tajnik fašističke stranke.

UDET ERNST, nacistički avijatički as, šef glavnog štaba nacističke avijacije.

UMBERTO, princ od Piemonta, sin Viktora Emanuela III, prijestolonasljednik, zatim po očevoj prisilnoj abdikaciji kraljevski namjesnik; ostao u funkciji vrlo kratko vrijeme: morao pobjeći u Portugal zbog narodnog referenduma u prilog republike; poznat kao neobično raskalašen i potpuno nesposoban čovjek; za vrijeme kratkog namjesništva podrugljivo nazvan »Umberto il Bello — Umberto lijepi«; sa svojim ocem i talijanskim kapitalistima krivac za dolazak fašista na vlast i za fašističku agresiju.

URACH princ ALBERT, von, nacistički funkcioner za štampu u Ribbentropovu ministarstvu vanjskih poslova.

VACCA MAGGIOLINI ARTURO, fašistički general, senator.

VACCARI MARCELLO, prefekt Venecije.

VALENTINO barun ARONE, di, talijanski ambasador u Varšavi.

VALLE GIUSEPPE, general, ministar fašističkog zrakoplovstva.

VALLERA EAMON, de, predsjednik klerikalne irske vlade.

VERLACI ŠEVKET-beg, albanski feudalac i kvisling, predsjednik albanske vlade pod fašističkom okupacijom.

VEZZARI, policijski činovnik, ortak Petaccijevih.

VIDUSSONI ALDO, vođa fašističke sveučilišne milicije, glavni tajnik fašističke stranke.

VILLANI barun FRIEDRICH, mađarski fašist i poslanik u Rimu.

VIOLA GUIDO, markiz od Campalto, fašistički ambasador u Španiji, zatim pred sam rat poslanik u Beogradu.

VISCONTI-PRASCA SEBASTIANO, fašistički general.

VITETTI LEONARDO, direktor odjela za opće poslove u Cianovu ministarstvu vanjskih poslova.

VITTORIO EMANUELE III., pretposljednji talijanski kralj piemonteške dinastije Savoia, prisiljen da abdicira pod pritiskom progresivnih snaga Italije poslije kapitulacije nacifašističkih armija; glavni krivac za dolazak fašizma na vlast i za sve zločine koje je počinio Mussolini sa svojom fašističkom bandom; da bi spasio svoj lični položaj i interese svoje dinastije, u dogovoru s papom i Badogliom uhapsio Mussolinija, pošto mu je veliko vijeće fašističke stranke izglasalo nepovjerenje; međutim, Hitler je pomoću svojih padobranaca oslobodio Mussolinija i ponovo ga vratio na vlast u sjevernoj Italiji, gdje je »duce« osnovao »fašističku socijalnu republiku«. U prvom svjetskom ratu stupio je Vittorio Emanuele III. na stranu ondašnjih saveznika, da bi prigrabio Trst, Istru i Dalmaciju kao baštinu stare venecijanske republike; savojska dinastija je uvijek svestrano pomagala talijanski iredentistički pokret na slavenskoj obali Jadrana. Vittorio Emanuele III. je zbog svoga sitnog stasa podrugljivo nazvan »re sciaboletta — kralj sabljica«.

VOLPATO, sveučilišni profesor nacionalne ekonomije, savjetnik ministarstva vanjskih poslova.

VOLPI GIUSEPPE grof di Misurata, vodeći fašista, ministar financija, jedan od vlasnika najvećeg električnog poduzeća u sjevernoj Italiji, napljačkao silna bogatstva, najprije gradnjom crnogorske željeznice od mora do Podgorice; svoju financijsku karijeru započeo kao prodavač, zatim trgovac jajima u Veneciji, a političku karijeru kao ljubavnik starih venecijanskih grofica, koje su ga progurale u t. zv. aristokratske krugove; venecijanski fašisti zvali su ga posljednjim mletačkim duždom. U toku svojih financijskih spekulacija po-

državao razne veze s bivšim jugoslavenskim kapitalistima i izrabljivačima. Organizirao izložbu srednjovjekovne talijanske umjetnosti prije rata u Beogradu; za vrijeme rata predsjednik talijansko-pavelićevske privredne komisije; član fašističkog senata.

VOLTAIRE FRANÇOIS MARIA AROUET, francuski dramski pisac, enciklopedista-filozof francuske revolucije.

VRIONI KEMAL, albanski ministar vanjskih poslova.

WANG ČING-WEI, predsjednik kineske kvislinške vlade u službi japanskih okupatora.

WAVEL sir ARCHIBALD PERCIVAL, engleski general, komandant u sjevernoj Africi, u Indiji i Singapooru.

WEIZSAECKER ERNST, von, njemački nacistički državni podsekretar u ministarstvu vanjskih poslova, ambasador u Vatikanu.

WELLES SUMNER, državni podsekretar u sjevero-američkom ministarstvu vanjskih poslova, naročiti Rooseveltov izaslanik u Evropi uoči drugog svjetskog rata, jedan od vođa američke reakcije.

WEYGAND MAXIME, maršal, glavni komandant francuske vojske za vrijeme nacističke agresije, krivac za brzu kapitulaciju francuske armije, kasnije vrhovni komandant francuskih prekomorskih oružanih snaga.

WIENIAWA BOLESLAV, poljski ambasador u Rimu.

ZAMBONI GUELFO, savjetnik fašističke ambasade u Berlinu.

ZALESKI AUGUST, poljski ministar vanjskih poslova.

ZINGALES, fašistički general, komandant fašističkog ekspedicionog korpusa u SSSR, ratni zločinac, sada na slobodi, vodi klerofašističku kampanju protiv naprednih snaga u Italiji.

ZORLU (Zobu), turski poslanik za vrijeme rata u SSSR.

ZOGU (Zog), bivši albanski kralj, koji je kukavički pobjegao pred fašističkom agresijom i ostavio albanski narod na milost i nemilost fašističke okupatorske vojske, pošto je prethodno opljačkao državnu kasu; prije nego se proglasio kraljem poznat po svojim pustolovinama po budimpeštanskim noćnim lokalima.

CIJENA DIN [illegible]-